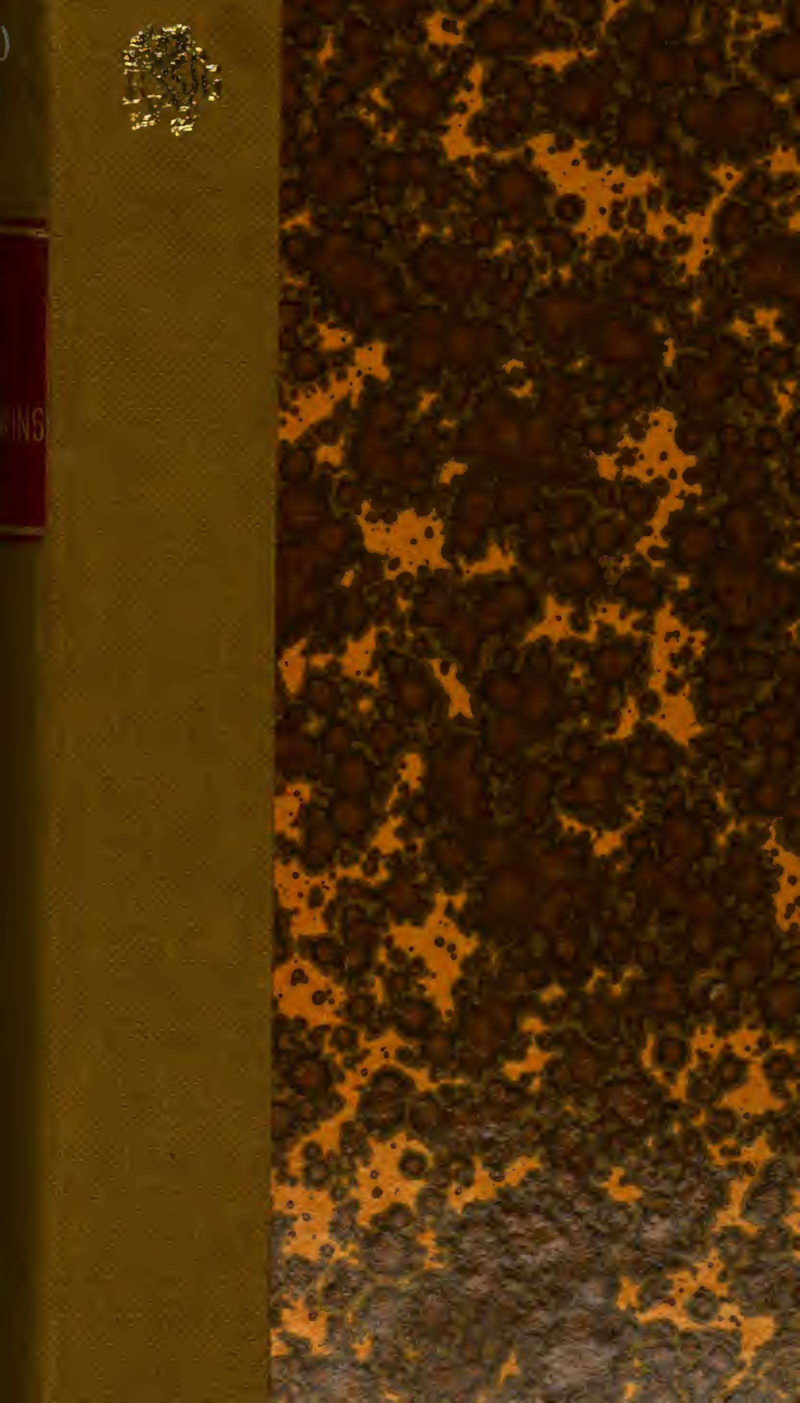

LETTER-OEFENINGEN,

VOOR

1801.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

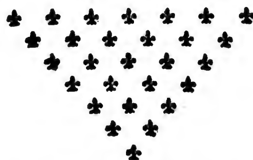
tot Fraaije Letteren, Konsten en Weetenschappen, betrekkelyk.

EERSTE STUK.

VOOR

1801.

Met Plaaten.

Te AMSTERDAM,
by A. VAN DER KROE,
en by
J. W. YNTEMA EN COMP.
1801.

ALGEMEENE

VADERLANDSCHE

LETTER-OEFENINGEN.

Disfertatio Inauguralis, &c. — Of, *Inwydings-Verhandeling, ten bewyze, dat de Tegenwerpingen, zo van Oudere als Laatere Tegenstreevers, de Waarheid van den Christelyken Godsdienst niet verzwakken, maar veeleer bevestigen, door* JAN SCHARP, *Haagenaar, volgens Kerkelyk Recht wettigen Herder der Rotterdamsche Kerke, en, met derzelver toestemminge, thans Herder der Kerke van Loga in Oostfriesland, onder Pruisfisch Gebied, Lid van het Haagsche Genootschap ter verdediginge — en van de Rotterdamsche en Zeister Genootschappen ter Voortplantinge van den Christelyken Godsdienst, met toestemminge van de Eerwaardige Godgeleerde Orde in de beroemde Hooge Schoole te Duisburg, op den* 10 *van Januarius* 1799, *ingeleverd ter verkryginge van de hoogste Waardigheid in de Godgeleerdheid. Te Duisburg, by* Fr. Ad. Benthon, *en te Groningen, by* N. Veenkamp en Zoon. *In gr.* 8*vo. behalven de Voorreden, enz.* 346 *bl.*

In eene Voorreden, voor deeze Verhandeling geplaatst, beklaagt zich de Eerw. SCHARP over de behandeling hem in den Jaare 1796 in Holland aangedaan. En waarlyk, behalven dat de menigvuldige afwisfeling van herhaalde burgerverklaaringen ieder omzichtig mensch huiverig moest maaken, wy begrypen niet, met welk recht men iemand vooraf onderwerping kan afvorderen aan eene Constitutie, welke nog niet ontworpen is, gelyk toen het geval was, en waarvan men niet kan weeten, op welken leest zy geschoeid zal weezen. Doch deeze zwaarigheid is thans opgeheven, daar, volgens de Dagbladen en andere Nieuwspapieren, het Wetgeevend Lichaam den Rotterdamschen Kerkeraad vryheid gelaten heeft om deezen hunnen Leeraar weder te beroepen. Deszelfs verblyf te Loga in Oostfriesland gaf ondertusschen aanleiding tot zyne bevordering tot Doctor

in de Godgeleerdheid aan de Academie te Duisburg, alwaar men de inschikkelykheid had van zyne persoonlyke tegenwoordigheid, en, naar het schynt, ook het gewoone examen, niet te vorderen, maar alleen het overzenden eener Verhandeling. Hieruit is het Stuk geboren, waarvan wy den tamelyk breedvoerigen titel hebben opgegeven, in welks Voorreden, bl. V, de Schryver klaagt, dat hy in het opstellen geenen dienst heeft kunnen hebben van zyne boeken, die, by gebrek van genoegzaame ruimte in zyne huisvestinge, nog in kisten lagen opgesloten. Slechts weinigen, benevens zyne *Adversaria*, had hy kunnen gebruiken. Hy erkent evenwel, bl. 315, het gebruik der Boekerye van den Heere METGER, Rector der Schoole te Lehr, gehad te hebben. Doch wanneer men het aantal der in het Werk op veele plaatzen aangehaalde Boeken in aanmerking neemt, zullen veelen waarschynelyk deeze klagt niet zeer gegrond vinden, ten minsten denken, dat de gehouden *Adversaria* van den Schryver heel uitvoerig, of de Boekery van den Heere METGER wel voorzien moet zyn. Nog verzoekt de eerste, omtrent het einde zyner Voorreden, bl. IX, verschooning over het gebrekkige van zynen Latynschen styl, welke hem gaarne zal gegund worden. Schoon die styl niet overal volmaakt zuiver en van den besten tyd moge weezen, hy is toch duidelyk, geschikt naar het onderwerp, en doorgaans vry van in het oog loopende gebreken; met één woord, zo goed als men kan vorderen van iemand, wiens hoofdbezigheden, zedert twintig jaaren, zyne gedachten op geheel andere zaaken gevestigd hebben. Doch het is tyd, dat wy van het Werk zelve eenig bericht geeven.

Het geheele Stuk is verdeeld in drie Afdeelingen [*Sectiones*], en elke deezer Afdeelingen bevat vier Hoofdstukken [*Capita*]. De eerste Afdeeling is gericht tegen de Joodsche Rabbynen, de tweede tegen de Heidensche Wysgeeren, de derde tegen de laatere ongeloovigen, Mohammedaanen, Deisten, Naturalisten, waarby ook de hedendaagsche hervormers of leeraars van nieuwigheden, *Novatores sive Neologos* noemt hen de Schryver, hunne beurt krygen.

De wyze van behandelen, welke de Eerw. SCHARP doorgaans volgt, is, eerst de tegenwerpingen der onderscheiden tegenstreeveren voor te draagen; dan te toonen, dat zy van geene kracht zyn tegen den Christelyken

Gods-

Godsdienst, en eindelyk daarop te laaten volgen, dat zy veeleer ftrekken ter ftaavinge van de Leere der Apostelen, dan dezelve wederleggen.

De Leezer zal niet verwachten, dat wy van deeze geheele Verhandeling een aaneengefchakeld en geregeld Uittrekfel zullen geeven. Misfchien zouden wy kunnen volftaan, met ze, gelyk andere Academifche Verhandelingen, blootlyk aan te kondigen, en een enkel woord van derzelver waarde te zeggen. Doch de naam des Schryvers fchynt toch iets meer te vorderen. Wy willen daarom eenen middelwech inflaan, en van eenige byzondere gedeelten eenig bericht geeven.

De Schryver begint met eenige juiste aanmerkingen over de nuttigheid van het niet verzwygen of ontveinzen, maar veeleer in het licht brengen van de tegenwerpingen der Ongeloovigen tegen de Leer des Euangeliums, in het byzonder van de beuzelaaryen der laatere Jooden, zegt iets van den haat en de verblindheid deezer laatften als de groote oorzaaken hunner vitteryen, en gaat dan Afd. I. H. II. over tot het bewys, dat de kentekens van den Mesfias, welke de prophee-tifche fchriften des O. V. opgeeven, werkelyk in JESUS VAN NAZARETH, en in deezen alleen, plaats hebben. Hy bepaalt zich tot vier: *De geboorte uit eene Maagd; het doen van Wondertekenen; het Lyden, en de Opftanding uit den dood.* Met het eerfte en de verdediginge der bekende plaatze uit JESAIAS H. VII houdt hy zich het langfte bezig, befteedende daaraan een geheel Hoofdftuk. Doch hier verwondert het ons eenigzins, dat hy, onder de veelvuldige Schryvers, welke hy aanhaalt, geene melding maakt van de uitlegginge, door den Eerw. STINSTRA, *Oude Voorfp.* D. II, bl. 38 env. aan deeze voorzegginge gegeven, volgens welke de vs. 16 beloofde verlosfing van Juda uit de handen der Syriers en Ifraelieten, eer de Zoon van JESAIAS tot jaaren van onderfcheid zoude gekomen zyn, een teken moest verftrekken van de zekere vervullinge der vs. 14 en 15 gedaane belofte aangaande de geboorte van den Mesfias uit eene Maagd, welke in veel laatere tyden moest gebeuren. Men vindt by de Propheeten meer voorbeelden van dergelyke voorfpellingen, waarby eene gebeurtenis voorzegd wordt, welker uitkomst moet ftrekken tot een waarteken der zekere vervullinge van eene gedaane belofte of bedrei-

ginge. Eéne ſchiet ons in dit oogenblik te binnen uit JEREM. XLIV, vs. 24 env. alwaar den Jooden, die na Egypte gevlucht waren, de gewiſſe ondergang gedreigd, en tot een teken daarvan gegeven wordt, dat God den Egyptiſchen Koning PHARAO HOPHRA, of APRIES, door de hand zyner vyanden zoude doen omkomen. By JESAIAS zelven vindt men meer dergelyke voorbeelden. En dat het Werk van STINSTRA onzen Schryver niet onbekend is, blykt uit zyne aanhaling daarvan op bl. 75. Doch het kan zeer wel zyn, dat hy verzuimd hebbe de bedoelde uitlegging in zyne *Adverſaria* aan te tekenen.

In de Tweede Afdeelinge wordt gehandeld van de aanvallen van CRESCENS, CELSUS, LUCIANUS, PORPHYRIUS, PHILOSTRATUS, LIBANIUS, JULIANUS, en anderen, tegen den Christelyken Godsdienst, en van de voordeelen, welke deszelfs verdedigers kunnen trekken uit de getuigenisſen der Heidenſche Schryveren. Op bladz. 113 wordt een gezegde van CELSUS aangehaald uit ORIGENES *cont.* CELSUM *Lib.* VI. De Wysgeer zegt daar te zullen toonen, vanwaar den Christenen in het hoofd gekomen zy, hunnen Meester *den Zoon van God* te noemen, en vervolgt: *De menſchen van den ouden tyd hebben deeze waereld, als uit God* [of *van God*] *voortgekomen*, παῖδά τε καὶ ἤϊθεον προσεῖπον. Deeze laatſte woorden vertaalt de Schryver, *Dei Filium et Deo aequalem dixere*, d. i. *Gods Zoon en Gode evengelyk genoemd.* Maar ἤϊθεος betekent geheel iets anders, t. w. *eenen jongeling.* Het is waar, ſommigen willen hier gelezen hebben ἀντίθεον, en met die leezing zoude de opgegeven vertaaling beter ſtrooken; doch met de gewoone kan zy niet overeengebragt worden. —— Op bladz. 114 env. wordt ORIGENES met recht verdedigd tegen de beſchuldiging van EPIPHANIUS: maar de Schryver drukt zich te ſterk uit, wanneer hy HIERONYMUS telt onder de *onverzoenbaare* vyanden van ORIGENES. HIERONYMUS was verre van zichzelven altoos gelyk te zyn. Eerst was hy een bewonderaar van ORIGENES; maar wanneer ſommige van deszelfs gevoelens voor kettersch wierden uitgemaakt, veranderde hy, en liet zich, volgens zyne gewoonte in twistſchriften, dies te ſterker tegen denzelven uit, om zyne eigene rechtzinnigheid te toonen: en men weet van hem genoeg, dat hy dikwyls niet zo zeer zyne waare gedachten te boek ſtelde,

als

als hetgeen hy ter bereikinge van zyn oogmerk dienſtig oordeelde.

Op bladz. 249 verklaart zich de Eerw. SCHARP voor de Echtheid der bekende plaatze I JO. V: 7. Hy erkent gereedlyk het onderſcheid tusſchen Exegitiſche en Dogmatiſche geſchillen, maar ſchynt toch het verwerpen van deeze plaats meest te wyten aan de tegenſtanders der meestaangenomen leere der Drieëenheid. In hetgeen hy over dit onderwerp bybrengt, hebben wy ons over twee dingen verwonderd. Het ééne, dat iemand van zyne belezenheid zich nog beroept op de Handſchriften door STEPHANUS gebruikt by zyne Uitgaaf. Wy willen hieromtrent hem niet wyzen tot WETSTEIN: deezen zoude hy, misſchien, wraaken, als verdacht van het doorgaans onrechtzinnig gehouden gevoelen toegedaan te zyn: maar hy leeze ſlechts hetgeen J. D. MICHAËLIS, wiens rechtzinnigheid in dit ſtuk niet onder verdenking valt, daaromtrent heeft in zyne *Inleiding in de Godl. Schriften van het N. V.* I D. 2 St. bl. 1077 env. —— Het andere is, dat de Schryver het ontbreeken der gemelde plaatze niet aan de ſlofheid der Uitſchryveren, niet aan de kwaade trouw der Ariaanen, maar, bl. 250, toeſchryft aan de *Diſciplina Arcani*, welke in de tweede Eeuw werd ingevoerd, en volgens welke men de uiterſte zorg droeg, dat de Verborgenheden der Drieëenheid en Godheid van CHRISTUS den Aankomelingen niet vroeger dan 40 dagen voor den Doop wierden bekend gemaakt. „ Vanhier," zegt de Schryver, „ werden de plaatzen der Schriftuu„ re, welke die verborgenheden behelzen, niet voorge„ lezen in de openbaare vergaderingen. Daarvan ont„ breeken zy in alle Griekſche Handſchriften, welke „ voor de openbaare voorleezingen geſchikt waren, ge„ lyk ook in de Oosterſche en Latynſche Overzettin„ gen, welke naar die Handſchriften gemaakt waren, „ enz." Wy erkennen, dat deeze *Verborgen Leer* of *Leerwyze* een der bygeloovige gebruiken was, welke, reeds vroeg begonnen, allengskens geweldig toenamen. Wie 'er meer van begeert te weeten, kan te recht komen by VENEMA, *Hiſt. Eccl.* T. IV. p. 202, en by BINGHAM, *Origin. Eccleſ. Lib.* X. *Cap.* V. Maar de gevolgen, daaruit door onzen Schryver getrokken, kunnen wy niet toeſtemmen. Hy zegt, zonder het te bewyzen, dat de plaatzen der Schriftuure, welker inhoud

 men

men den Aankomelingen niet wilde bekend maaken, werden uitgelaten uit de Handschriften, die tot openbaare voorleezing geschikt waren. Hy bedriegt zich grootlyks, wanneer hy beweert, dat het getal der overgebleven Handschriften, welke deeze plaats hebben, niet minder zy, dan dat der geenen, die ze missen. Van alle Grieksche Handschriften, welke men tot nog toe ontdekt heeft, zyn slechts twee, die ze leezen, beide van geen gezach, en in het eene is zy duidelyk uit het Latyn overgezet. En hoe is het toch bygekomen, dat alle Handschriften juist deeze ééne plaats uitlaaten, en alle overige, welke voor het gemelde Leerstuk bygebragt worden, behouden hebben, indien het verbergen van het Leerstuk voor de *Catechumeni* de oorzaak geweest zy van het uitlaaten? Waarom spreeken zy van het Brood en den Wyn des Avondmaals? Waarom hebben zy het Gebed des Heeren? Want volgens de *Disciplina Arcani* moest men dit ook den Aankomelingen niet openbaaren. Wy zullen hierby alleen voegen, dat de Antitrinitarissen geene byzondere redenen hebben, om zich tegen de echtheid deezer plaatze te verzetten. CALVINUS zelve, wiens rechtzinnigheid niemand zal verdacht houden, zegt 'er van: „ hetgeen „ hy zegt, *deeze drie zyn een*, heeft zyne betrek„ king niet tot het Weezen, maar tot de eenstem„ migheid," t. w. van het getuigenis. Vergel. JO. XVII: 21 env.

Inderdaad, de yver van den Eerw. SCHARP voor dit Leerstuk vervoert hem somtyds niet alleen tot vry heftige uitdrukkingen tegen anders denkenden, maar doet hem ook wel eens bewyzen aanvoeren, welke men van iemand van zyne kunde en belezenheid niet zoude verwachten. Van dien aart is het bekende schryven van den jongeren PLINIUS aan TRAJANUS (zie bl. 188), waarin hy meldt, dat de Christenen in hunne byeenkomsten een Lied zongen *ter eere van* CHRISTUS, *tamquam* DEO, als of deeze laatste woorden by eenen Heiden betekenden *als* GOD, zo als wy dit woord verstaan, en niet *als eenen God*, als een meer dan menschlyk Weezen, waarvan de Heidenen veelen hadden, in onderscheiden rangen verdeeld, zonder ze daarom met de opperste Godheid gelyk te stellen. Verg. onzen Schryver zelven, bl. 180.

Het ware te wenschen, dat de Christenen in het alge-

gemeen zich minder bemoeid hadden met wys te willen zyn *boven hetgeene geschreven is*, in een stuk, waarvan wy zonder Openbaaringe niets weeten, waarvan wy dus ook niets meer weeten dan ons de Openbaaring verkondigt. Onze Schryver keurt af (bl. 255) „ dat „ sommigen der Ouden den Vader *de bron*, *den oor-* „ *sprong*, of ook *de oorzaak der Godheid* genoemd heb- „ ben, als zynde dit al te hard en niet schriftmaatig „ (ἄγραφον).” Moest hy, volgens dit beginsel, zich dan ook niet onthouden van de uitdrukkingen *Zelfstandige Vereeniging* (Unio hypostatica, p. 258), *Godmensch* (θεάνθρωπος, *ibid.*), *menschlyke natuur van* CHRISTUS, p. 261, *Drievuldigheid* of *Drieëenheid* (Trinitas, p. 278), welke, met meer andere even onschriftmaatige, in zyn Werk voorkomen? Misschien zal hy zeggen, dat schoon deeze benaamingen niet *totidem verbis* in de Gewyde Boeken staan, men ze evenwel kan opmaaken uit vergelyking en byeenbrenging van verscheiden plaatzen met elkander. Maar gelykt dit niet meer of min naar PETER's redeneering in SWIFT's *Vertelsel van de Ton?*

De Schryver toont groote belezenheid door het geheele Werk. Misschien is hy in sommiger oogen daarmede mild genoeg, gelyk wanneer hy in zyne Voorreden etlyke Schryvers aanhaalt voor het voorstel, dat *het verkrygen der doctoraale waardigheid niet onbetaamelyk is voor eenen Christen;* en schynt somtyds te vergeeten, dat Verhandelingen gelyk de zyne in den Leezer eenige kundigheden onderstellen, welke slechts behoeven aangestipt te worden, en geene uitvoerige voordragt noodig hebben. Voorbeelden zouden wy hiervan kunnen bybrengen; maar het is tyd, dat wy eindigen.

De Waarheid van de Wonderwerken der Heilige Schrift. Te Amsterdam, by F. Drayer, 1800. *In gr. 8vo. 482 bl.*

'Er is over het onderwerp, in dit Boek verhandeld, sedert eenigen tyd, ook in ons land, zoo veel geschreeven, dat men zich eenigzins moet verwonderen, dat de Schryver, zonder ons iets van zyn bepaald doel te melden, of het plan vooraf op te geeven, 't

welk hy zich voorgesteld had te volgen, met dit verdedigschrift is te voorschyn getreden.

In de Inleiding, van 132 bladzyden, vindt men algemeene aanmerkingen over de wonderwerken, of wel eene wederlegging van verscheidene bedenkingen, tegen de wonderwerken in 't algemeen te berde gebragt. Zy betreffen de mogelykheid, het nut, en de bewysbaarheid van 't geen men gewoon is *wonderwerken* te noemen, het voorgeeven, dat wonderwerken ook door kwaade geesten kunnen verricht worden, dat het Heidendom ook zyne wonderwerken heeft, dat, zoo 'er voorheen zulke dingen geschied zyn, dezelven nu ook nog geschieden moesten; en voorts nog meer byzonder de wonderwerken van Jesus Christus, die somwylen zyne wonderwerken wilde verborgen gehouden hebben, en niet openlyk genoeg handelde, ten blyke, dat hy zyne zoogenaamde wonderen niet te veel onderzocht wilde hebben; de Euangelie-schryvers, die 'er alleen gewag van maaken, en daarom geen geloof verdienen, omdat zy schryvers zyn in hunne eigen zaak, of anders geenzins letterlyk moeten verstaan worden. Men vindt deze en gene bedenkingen, hier en daar, niet kwalyk beäntwoord, sommige zwaarigheden behoorlyk opgelost: en, over 't geheel, is deze Inleiding, voor hun, die geen toegang tot andere schriften hebben, leezenswaard. Die bekend zyn met de werken van *Less*, *Noesselt*, *Lilienthal*, en in 't byzonder ook met den *Bybel verdedigd* van onzen Landgenoot *van Hamelsveld*, kunnen ze heel wel missen.

Zoo oordeelen wy ook over de meer byzondere verdediging der Bybelsche wonderwerken. Vooraf gaan algemeene aanmerkingen over de waarheid van Moses zending en schriften. Daarop volgt de beäntwoording van byzondere bedenkingen, over de omkoming van Korach, Samuels gedrag omtrent Agag, Davids krankzinnigheid aan 't hof van Achis, de verschyning van Samuel aan Saul te Endor, de spyziging van Elias door de raven, het ombrengen der Baals-priesters door Elias, de opneeming van Enoch en Elias ten hemel; over het water in wyn veranderd te Cana, het gesprek van Jesus met de Samaritaansche vrouw, de bezetenen van Gedara, het badwater Bethesda, de geringe afkomst en ongeleerdheid der Apostelen, de geneezing des geraakten te Capernaum, en der vrouwe,

die

die den bloedgang had, het wandelen van Jesus Christus op de zee, de gedaante-verandering des Heeren op den berg, de vervloeking van den vygeboom, en de opwekking van Lazarus, en twee andere door Jesus uit den dood opgewekte Persoonen. Alle aanmerkingen, tot wederlegging der bestryders van deze geschiedenisfen, en wel inzonderheid van het wonderdaadige, welk men 'er gewoonlyk by aanneemt, zyn niet even zeer gegrond. Men vindt hier echter, in een kort bestek, een aantal goede gedachten, welker bedachtzaame overweeging, voor hun, die geen lust of gelegenheid hebben tot het raadpleegen van grootere werken, tot bevestiging van hun geloof aan de Bybelsche Geschiedenisfen, zou kunnen dienen.

Het Leven van Paulus den Apostel, in Kerkelyke Redenvoeringen, uitgesproken in de Hervormde Gemeenten van Breda en Amsterdam, door PETRUS HAACK, *te vooren S. S. Theol. & Hist. Sacra Professor, en Predicant te Breda, daarna Predicant te Amsterdam, thands in de Hoog- en Nederduitsche Gemeente te Altona, enz. IIden Deels 1ste Stuk, behelsende in zich: de Grootheid van Geest, en het verheven Charakter van dien Apostel, kenbaar uit zyn Godverheerlykend gedrag, onder de voornaamste Lotgevallen zynes Levens. Vooraf gaat eene uitvoerige Brief aan de Gemeente van Amsterdam. Te Altona en Amsterdam, by* J. Schultz *en* W. Brave, 1800. *In gr. 8vo.* 344 *bl., behalven den Brief van XXVIII bl.*

Wy hadden hooren zeggen, dat de Eerw. HAACK, van de voortzetting der uitgave zyner Kerkelyke Redevoeringen, over 't leven van Paulus, waarvan wy het eerste Deel aangekondigd hebben (*), door gebrek van aftrek, had moeten afzien, en vonden geen reden om ons te bedroeven, dat dit met zooveel ophef ondernomen werk bleef steeken, terwyl wy 'er niets goeds in vonden, dat niet door anderen of even goed, of ook beter gezegd is, en de geheele predikwyze van den Amsterdamschen Kerkleeraar ons niet geschikt scheen,

(*) *Letteroef.* voor 1797, bl. 417; 1798, bl. 287.

fcheen, om heel veel tot leering en ftichting by te draagen, voor dat foort van Leezers, welken hy voornaamelyk fchynt van nut te hebben willen weezen. Nu valt ons evenwel in handen dit tweeden Deels eerfte Stuk, dat de Schryver, thans Predikant te Altona, aldaar heeft laaten drukken. De voorafgaande uitvoerige Brief aan de Gemeente van Amfterdam is, zoo als men ze van iemand, die nog zeer gevoelig en misnoegd is, over hem, zoo hy meent, aangedaan ongelyk, en, op vreemden bodem, eenigzins vryer fpreeken kan, zou verwachten. Zulke brieven baanen den weg niet; om gebeurde zaaken gemakkelyk te herftellen, en in vergetelheid te brengen. Over het Boek zelve hebben wy niets te voegen by onze vorige Recenfien, dan dat dit Deel, in zes Leerredenen, de gefchiedenis van Paulus vervat, zoo als ons dezelve door Lucas verhaald wordt, Hand. XIII: 6—11. XIV: 8—21. XVI: 16—40. XVII: 16—24. XIX: 1—12.

Een viertal Kerkelyke Bedenkingen gedeeltelyk beantwoord, en verder byzonder ook in de Groninger Ommelanden ter onzydige overweging aangeboden door een Liefhebber van goede Ordeningen in Burgerftaat en Kerk. De Bedenkingen zyn: 1. Of het beftaanbaar, eerlyk en edelmoedig zy, zich als Leeraar by een Kerkgenootfchap plegtig te hebben verbonden; zich 'er ook, als zodanig, by voortgang te laten bezoldigen; en zich echter aan de Geloofsbelydenis van dat Genootfchap niet te houden, maar die openlyk te wederfpreken? 2. Of de Groninger Synode zy afgefchaft, dan of Dezelve nog wettig beftaa? 3. Of Predikanten en Clasfen, zonder voorkennis van hunne Kerkenraaden en Gemeenten, zich van de Synode mogen onttrekken? 4. Of ook de Leden der Gemeenten daar aan zy gelegen? — Te Groningen, by J. Oomkens, 1800. *In gr. 8vo. 16 bl.*

Nodige Verantwoording der Clasfis van 't Westerkwartier voor de Gereformeerde Kerk en voor het algemeen, tegen de liefdeloze aanvallen, door den Schryver van het viertal Kerkelyke Bedenkingen *op dezelve gedaan; op haren last uitgegeven. Te Groningen, by* J. Oomkens. *In gr. 8vo. 34 bl.*

De

De zogenaamde Verantwoording der Clasfis van het Westerkwartier *aanvangelyk beoordeeld en derzelver fchendelyke verdichtzelen gelogenftraft door den Schryver der* Kerkelyke Bedenkingen. *Te Groningen, by* J. Oomkens. *In gr. 8vo. 24 bl.*

Een ontftaan gefchil, over het al of niet houden van Synoden, by de Hervormden in het voormaalig Gewest Stad en Lande, nadat op den 8 Maart 1796, ten gevolge der voorgevallene Staatsomwenteling, by de Repræfentanten van dat Gewest, tot intrekking van het politiek gezag by de Kerkelyke Synoden, en daaraan verbonden defroyementen, was befloten, en de daadelyke weigering der Clasfen van Middelftum en het Westerkwartier, om, zonder voorkennis en lastgeeving der byzondere Gemeenten, voortaan Synoden te houden, gaf den Schryver van het *viertal Kerkelyke Bedenkingen*, een warm voorftander der Gereformeerde Godsdienstleere, aanleiding, om over de onrechtzinnigheid van zoogenaamde Gereformeerde Leeraars, in de Ommelanden, en wel byzonder in 't Westerkwartier, de bitterfte klaagtoonen op te heffen, en de Kerk van Nederland openlyk te waarfchouwen tegen zulke gevaarlyke *tegenftanders* der aangenomene leere, die zy door fchriftelyke onderteekening voor de hunne aangenomen hebben, en geveinsdelyk willen fchynen te omhelzen; fchoon zy daarmede geenzins vereenigd zyn in den geest des gemoeds. De vier Bedenkingen, op den titel gemeld, worden door hem zelven grootendeels beäntwoord, en verder aan zyne geloofsgenooten, inzonderheid in de Groninger Ommelanden, ter ernftiger overweeging aanbevolen, om, zoo 't fchynt, de Gemeenten zelven, en derzelver byzondere leden, uit hoofde van 't gebeurde omtrent de Synode, en 't geen 'er den grond toe fchynt gelegd te hebben, wakker te maaken, en, ter bewaaring van de zuiverheid der leere, in werking te brengen. Het is deswegens ligt te vermoeden, hoe de beäntwoording der geöpperde bedenkingen, in dit ftukjen, is ingericht. De eerfte Bedenking was ligt, met neen, te beäntwoorden, door het formulier van onderteekening ter neder te fchryven, waarmede zich de Leeraars der Gereformeerde Kerk aan hun Genootfchap moeten verbinden. Op de tweede wordt aan-

ge-

gemerkt, dat de uitdrukking der Repræſentanten van Stad en Lande, by gelegenheid der intrekking van politiek gezag by de Synoden, behoudens alle vryheid tot het behouden van Kerkelyke Synoden, genoeg aantoont, dat de Synode niet is afgeſchaft. De derde wordt, op grond van 't vry algemeen begrip, ook met neen beäntwoord; en dat te meer, omdat de Predikanten de Clasſen en Synoden niet bywoonen, als byzondere perſoonen voor zich zelven, maar in naam en als Gecommitteerden der Gemeenten. Op de laatſte is, gelyk men nu moest verwachten, 't antwoord volmondig ja.

De Clasſis van 't Westerkwartier, door de aantygingen, in het voorgemeld geſchrift, grootelyks, zoo zy meent, beleedigd, komt, ingevolge een beſluit van haare Vergadering, met eenpaarige ſtemmen, een enkeld lid uitgezonderd, *(D. L. Fokkens)* genomen, daar tegen op, met eene leezenswaardige *Verantwoording*, die over de zaak in geſchil veel lichts verſpreidt, en, wat 'er ook zyn moge van het verſpreid gerucht der vermeende onrechtzinnigheid van eenige zoogenaamde Hervormde Leeraars in de Ommelanden, en wel byzonder onder de Clasſis van 't Westerkwartier, het gebeurde, omtrent het niet bywoonen der Synode door die Clasſis, en die van Middelſtum, in een geheel ander licht vertoont, dan waarin het de Schryver der Bedenkingen had doen voorkomen. De Clasſis van 't Westerkwartier was reeds, in April 1795, van oordeel, dat uit den gelukkigen ommekeer van zaaken, in het burgerlyk Beſtuur, ook de afſcheiding van Kerk en Staat zeker zou voortvloeien, en deswegens in de Synodaale Vergadering der voormaals heerſchende Kerk, en haare Acten, eene groote verandering moest komen; en deed ook, destyds reeds, eenige voorſlagen aan het toen nog ſtandgrypend Synode, die ook vervolgends grootendeels door de Synode zyn aangenomen. Toen naderhand, ten gevolge der meergemelde Reſolutie van de Repræſentanten des Volks van Stad en Lande, door de Clasſen werd geraadpleegd, of men nu evenwel zou voortgaan met het houden van Synode, en, met de vermeende meerderheid van vier Clasſen tegen drie, daartoe werd beſloten, weigerden de Clasſen van Middelſtum en 't Westerkwartier zich aan dat beſluit, als niet wettig genomen

nomen, te onderwerpen, en onttrokken dezelve zich deswegen aan het bywoonen der volgende Synodaale Vergaderingen. De voornaame reden, waarom zy tegen het houden van Synoden, op den voorgestelden voet, gestemd hadden, is, volgends deze Verantwoording, daarin gelegen geweest, omdat zy meenden, dat de vorige Synode alleen bestond door Politiek gezag, welk thans vernietigd zynde, geene Synodaale Vergaderingen mogen aangevangen worden, zonder goedvinden en last der Gemeenten, en uitdrukkelyke qualificatie der Leeraaren door dezelve tot zoodanig kerkelyk bestuur. Of nu deze Clasfis hierin gelyk hebbe, en of deze Verantwoording ook, tot afweering van kwaade vermoedens, ten aanzien der leerwyze van hun, die zich deze zaak allermeest fchynen aan te trekken, voldoende zal bevonden worden, ftaat aan ons geenzins te beslisfen. De Schryver van het viertal Kerkelyke Bedenkingen is 'er althans geenzins mede te vrede. Hy maakt een aanvang met de beoordeeling van de Verantwoording der Clasfis van het Westerkwartier, en tracht derzelver voorgeevens, die hy fchendelyke verdichtfelen noemt, met jok en ernst te logenftraffen. Over de zaak in gefchil, betreklyk het al of niet houden *van Synoden*, laat hy zich niet zoo zeer uit, maar *houdt* de befchuldiging van onrechtzinnigheid, op grond van 't algemeen gerucht, ftaande, meldt ook eenige ftaaltjens van bedenkelyke uitdrukkingen, en, naar zyn inzien, verregaande afwykingen, en fommeert de Clasfis van 't Westerkwartier tot het neemen van maatregelen, die, wanneer haare leden werkelyk zyn vry te pleiten, zouden kunnen dienen om dezelve geheel te zuiveren. 'Er worden geene naamen genoemd; maar de gezegden op bl. 8, „ Had ik op perfoonen willen doen denken, (gelyk ik, doch in een ander opzicht, even op een drietal deed.) ik had daarvan dergelyken wenk gegeven; of zo als iemand voor eenige jaaren van *pruimen* fprak, die niet wel fmaakten, van *dekens*, daar men zei, dat wat onder fchuilde, en van een *hof* van een *man*, daar een fchadelyk onkruid wies. Al fchreef ik dan al eens *zo koud als de winter*, 't was een loutere fpeeling op den naam, terwyl een ieder wel zal willen gelooven, dat ik 'er geen koude perfoonlyk in veronderftelde," zullen voor hun, die in dien omtrek bekend zyn, denkelyk verftaanbaar genoeg weezen. De geheele

le schryfwyze is, in dit stukjen, op zulken hoogen toon gestemd, dat wy ons naauwlyks durven vleien, dat de Broeders van het Westerkwartier, zoo 'er iets aan de verschuldigde gehechtheid van sommigen aan de leerbegrippen van 't Kerkgenootschap, door 't welk zy dusverre bezoldigd zyn, mogt haperen, door zoodanige openbaare ten toonstelling zich zullen laaten te regt brengen. 't Verschil zelf over de Synode zou, naar 't ons toeschynt, nog al eer in der minne zyn by te leggen.

Afbeelding der Vaten, welke in de Operatie der Dyebreuk by Mannen behoren vermyd te worden; door GERARDUS VROLIK. *Amsterdam, by* W. Holtrop, 1800. *In gr. 4to. 7 bl., met drie Plaaten.*

In het derde Deel der Verhandelingen van het Geneeskundig Amsterdamsch Genootschap komt eene zeer nuttige Verhandeling voor van den voortreffelyken Heelmeester HUSSEM, over de voorzorgen, die men in de operatien der Breuken, en vooral der Dyebreuk, in het werk moet stellen, om de Bovenbuiks-slagader (*Arteria Epigastrica*) niet te kwetzen, die voornaamelyk dient tot het in 't licht brengen en verklaaren van eenige keurige Plaaten, over die stoffe, van den grooten CAMPER, van welke die Heer de bezitter was. Ondertusschen was het eene zaak van gewigt, om insgelyks uit goede Afbeeldingen te kunnen zien, wat men in deeze gewigtige bewerking by Mannen, ten opzichte der Zaadvaten, hebbe in acht te neemen. Tot dit oogmerk dienen de thans door den Hoogleeraar VROLIK in 't licht gegeevene Afbeeldingen, die ten vollen aan het oogmerk voldoen, „ zonder my echter (zegt de Schryver) met de „ verschillende wyzen van breuksnyding, of de werk„ tuigen, hier toe gebezigd en aangeraden, in te laten. „ Hier door immers zoude ik kunnen schynen die aan„ merkingen vooruit te lopen, welke wy van den Heel„ kundigen HUSSEM ten deezen opzichte te wachten „ hebben."

Vo-

Vaderlandsche Historie, vervattende de Geschiedenissen der Vereenigde Nederlanden, zints den aanvang der Noord-Americaansche Onlusten, en den daar uit gevolgden Oorlog tusschen Engeland en deezen Staat, tot op den tegenwoordigen tyd. Uit de geloofwaardigste Schryvers en egte Gedenkstukken zamengesteld. Met Plaaten. Ten Vervolge van WAGENAAR's *Vaderlandsche Historie. XXste Deel. Te Amsterdam, by* J. Allart. *In gr.* 8vo. 475 *bl.*

Met het slot des laatstvoorgaanden Deels (*) hadt de Geschiedboeker een einde gemaakt aan het Tydperk van 's Lands Geschiedenissen, de Omwenteling des Jaars MDCCLXXXVII betreffende. Hy vangt met dit Deel, of het LVI Boek, met nieuwen moed de pen op, en schakelt hetzelve aan een volgend, met eenen overgang, die, als 't ware, ter Voorreden dient, en welken wy afschryven, dewyl zy een algemeen licht verspreidt over de stoffe, welke hem vervolgens te bewerken staat. —— „ Ontelbaare keeren," in deezer voege vangt hy aan, „ om zo te spreeken, hebben wy, in de laatstvoorgaande Boeken onzer *Vaderlandsche Historie*, den draad des *Verhaals* moeten afbreeken, en by het vermelden van de groote Staatsomwenteling, in Herfstmaand des Jaars MDCCLXXXVII voorgevallen, geweezen tot een volgend Tydperk. Immers deeze verandering in de Vereenigde Gewesten, bewerkt door Beweegenissen binnen den Lande verwekt, op onderscheidene wyzen aangestookt, doch voornaamlyk daargesteld door de komst der *Pruissische* Krygsknegten, onder het aanvoerend geleide des Hertogs van BRUNSWYK, maakt een Tydperk in de Vaderlandsche Geschiedenissen, 't geen zich dermaate onderscheidt, dat 'er eene nieuwe orde van zaaken gebooren wierd: want, schoon deeze, by herhaalinge, voorkomt als de *Oude Constitutie*, en ook, in de daad, voor zo verre dien naam moge draagen, als 's Lands regeering, met eenen Stadhouder aan het hoofd, daarmede bestempeld wordt, verkreeg die Landsregeering, zo door nieuwe Verbintenissen met buitenlandsche Mogenheden, als door binnenlandsche Schikkingen, voornaamlyk het Stadhouder-

(*) Zie *Lett.* voor 1799. bl. 404.

derschap betreffende, in zo verre eene *nieuwe gedaante*, dat door het een en ander de Banden der Stadhouderlyke Regeering vaster en vaster gemaakt wierden. Trouwens, eene verandering van dien aart kon niet wel uitblyven. De verschynzels in de Natuurlyke en Staatkundige Wereld hebben zeer veel overeenkomsts met elkander: naa eenen hoogen vloed volgt eene laage ebbe; naa hevigen storm, doodlyke stilte; naa geweldig onweer, een onbewolkt uitspanzel. Terwyl, gelyk men in die natuurverschynzelen opmerkt, niet zelden onregelmaatige getyen zich in de wateren opdoen, de stilte verraadelyk is, en schoon de lugt van boven van onweerswolken gezuiverd schynt, nogthans hier en daar, in de kimmen, het gerommel des donders gehoord en de schittering des weerlichts gezien wordt, by het zamentrekken en opeen staapelen van nieuwe Onweerswolken.

„ In menigerlei opzigten zullen wy de waarheid deezer gelykvormigheid bevestigd zien, by het ontvouwen van de Gebeurtenissen in de Bondgenootschaplyke Gewesten onzes Vaderlands; zo onmiddelyk naa de voorheen beschreevene Staatsomwenteling, als in volgende dagen, welker beschryving thans onze taak is. — De stoffe hier voorhanden, schoon veelvuldig en dermaate onderscheiden van die, welke wy onlangs meest moesten verarbeiden, heeft egter wederom dat gelyksoortige, 't welk eigenaartig geschikt is om meer of min verveeling te baaren. Zo veel mogelyk zullen wy voor dit verdriet den Leezer en onszelven bewaaren. Zeer zou hiertoe kunnen strekken het inmengzel van Bedenkingen en Oordeelvellingen over gebeurtenissen en Persoonen, met den tooy van goedkeuring omhangen, of in den afzigtigsten der kwaadkeuringe voorgesteld: dan, schoon wy ons des niet geheelenal zullen kunnen of mogen onthouden, zal dit spaarzaam geschieden. Eene spaarzaamheid, welke men ons te meer ten goede zal duiden, dewyl in een ander opzigt de Daaden zelve spreeken, en de Persoonen, die nu voortaan op het tooneel treeden, zich veelal meer ongemaskerd dan anders voordoen, bekleed met een zelfsvertrouwen, 't geen aan stoutheid en onbeschaamdheid grenst.

„ 't Zal ons niet mangelen aan lieden der thans te ondergebragte Partye, die of, in den Lande gebleeven, moeds genoeg betoonden om in bescheidenheid zo voor

zich

zich zelven als voor hunne zaak te spreeken; of die, uit den Lande geweeken, van daar vryer en onbelemmerder de stem verhieven, het lot hun beschooren bejammerden, en de bewerkers van 't zelve in den haatlykften dag stelden."

Dit LVI Boek is der Algemeene Landszaake en Persoonen, die 'er betrekking toe hadden, gewyd. De Verdragen, met de Hoven van *Londen* en *Berlyn* aangegaan, bekleeden hier geene onopmerkelyke plaats, alsmede de aanmerkingen van *Frankryk* hier op gemaakt; terwyl het gedrag ten opzigte der *Engelsche* en *Fransche* Afgezanten een zeldzaam tooneel oplevert. Het Erfstadhouderschap tot een Grondwet van Staat gemaakt, en de Acte van Guarantie daaruit gebooren, als een stuk van belang, wordt naar eisch behandeld. Veranderingen van Gezanten buiten 's lands, van Amptenaaren binnen 's lands, komen hier voor. Meer byzonder wordt de afzetting van P. PAULUS, en de zaak van BLOK, Secretaris van het Noorderkwartier, voorgedraagen, en stilgestaan op 't geen de Zee- en Land officieren, welker Protectie van Staaten van *Holland* beloofd was, wedervoer. Voorts handelt dit Boek over de versterking der Landmagt; *Hollands* en *Gelderlands* aanmerkingen, de Zeemagt betreffende. Eindelyk behelst hetzelve het Slotbedryf des *Pruisfischen* Invals.

Het volgende Boek vangt aan met eene Aanmerking over de vermeerdering van des Stadhouders magt, en levert Characterschetzen van zyne Hoogheid, uit de pen van zyne Voorstanderen gevloeid. Aan *Holland* is bepaald dit Boek toegewyd. Men vindt 'er de opdragt des onderzoeks aan het Hof van de Ondertekenaaren der Adresfen; de Amnestie aan de Oranje-yveraaren geschonken, met de uitwerkingen daarvan; 't verwyl en de eindelyke daarstelling eener Amnestie, met de voorslagen te dier gelegenheid gedaan. Breedvoerig is de Schryver in 't geen de volmagtiging des Prinsen ter Regeeringsverandering in de stemmende Steden betreft; alsmede over de Eedzweering op de Constitutie, waarover zo veel aan te merken viel, gelyk hier daadlyk gedaan wordt, en opgehelderd door het voorgevallene met den Hoogleeraar BAVIUS VOORDA. —— „ Aan dien Eed," merkt onze Geschiedschryver op, „ verbondt men het behoud van alle Ampten, Bedieningen en Kostwinnin-

gen, die niet alleen geene betrekking altoos hadden op de Regeeringsvorm, of het openbaar Bestuur; maar liet dezelve afdaalend werken op de geringste soort van Neeringen en Bedieningen, zo dat Zakken- en Turfdraagers, Appelkruijers, Klappermannen, Asch- Vulnis- en Baggerlieden, tot zelfs Naaivrouwen, Visch- en Groenwyven, daartoe gehouden waren; ja in zekere niet onaanzienlyke Stad werden de Schuursters der Kerkkroonen van dien arbeid afgeroepen, om dus eene Eedverklaaring af te leggen. —— Hoe veel 'er, in menigerlei opzigten, met grond aan te merken viel op deeze Eedvordering, zo in den oorsprong, aanleg als volvoering, deedt men 'er, in een tyd als deeze, wanneer het spreeken gevaarlyk was, meestal het zwygen toe. De gevolgen deezer Eedvorderinge liepen egter ten sterksten in 't ooge. Geen gering gedeelte van *Hollands* Ingezetenen, die in gemoede deezen Eed niet konden afleggen, werd of van zyn bestaan en het Land van de diensten dier standvastigen beroofd; of zy werden genoodzaakt om inwendige gevoelens over het Staatsbestuur, nog onlangs zo ruiterlyk geuit, af te zweeren, en zich schuldig te maaken aan Meineed, of althans aan het veragten van den Eed, door het maaken van uitzonderingen, door 'er uitleggingen aan te geeven, die lynrecht streeden met het oogmerk der Eedvorderaaren. Hoe veelen stelden den Eed ligt en los, dien men iemand op leevensgevaar, of onder het aangrimmen van nypend gebrek, en raadloos maakende armoede afperste; terwyl anderen, die zich in dit onaangenaam geval bevonden, dien Eed met zugten, traanen en heimlyk zelfverwyt deeden." —— Eene schoone plaats uit OCKERSE's *Ontwerp eener algemeene Charakterkunde* staaft des Geschiedschryvers welgegronde aanmerkingen: terwyl hy vervolgens aantoont, dat die Eed den Volks-invloed volstrekt vernietigde, en zwanger ging van schroomlyke gevolgen.

Het bedanken van den Raadpensionaris VAN BLEISWYK, en de aanstelling van L. P. VAN DE SPIEGEL, maakt een gewigtig gedeelte van dit Boek. De Staat der Geldmiddelen van *Holland*, met de uitschryving van den vyf-en-twintigsten Penning, verdient elks aandagt; en zal deeze zich niet min vestigen op de klagten van *Holland* over de Geldopbrengingen der ande-

re Gewesten. Klagten en aanmaaningen, even als zo veele voorgaande, meest in de lugt ydelyk vervloogen.

De Schryver, de nieuwe Bepaaling wegens het Publiek Gebed, met de daarop gestelde strafbedreigingen, vermeld hebbende, maakt deeze gepaste bedenking: „ Zo bragt men Leeraars in de noodzaaklykheid, om, wilden zy geen gevaar van aanbrenging loopen, want het ontbrak niet aan Verspieders en Luistervinken by de zodanigen, die wegens hunne Patriottische denkwyze bekend stonden, zich naar dit voorschrift te schikken. Wilden zy het onbezwaard doen, dan moest 'er een omweg by gebruikt worden, bezwaarlyk of geheel niet voegende by het staatlyk bedryf des Gebeds. De meesten hielpen 'er zich af met eene bloote voorleezing van het Voorschrift in het Staatsbesluit, 't welk geenzins ernstwekkend was; en zagen zy veelmaalen, ondanks het gegeeven verbod, onder dit gedeelte des zogenaamden Gebeds, de doorsteekendste tekens van kleinagting, by de Mannen door het laaten zakken hunner hoeden, en by de Vrouwen door het digtslaan haarer waaijers, om van andere, meer geraas maakende bedryven, niet te reppen. Aanstootelykheden, waartoe *zulk een* Voorschrift aanleiding gaf. Wy zeggen niet te veel, als wy 'er byvoegen, dat dusdanige inrigtingen, gepaard met de reeds gemelde vermenigvuldiging der Eeden, van eene allernadeeligste uitwerking waren op de Godsdienstige begrippen des Volks; en valt 'er geen twyfel aan, of zy hebben het haare toegebragt tot eene los- en ligtzinnigheid omtrent den Godsdienst, by de Landzaaten, die, gebruik en misbruik niet van elkander onderscheidende, eerlang alles, wat dien eertyds hier te Lande geëerbiedigden naam van Godsdienst betrof, voor spel en een louteren vond van Staatkunde hielden."

Het voorstel van de Stad *Schoonhoven*, van gezogte en gemaakte veranderingen in den Godsdienst door de Patriotten gewaagende, ingerigt, om, door een betoon van Yver voor de zogenaamde Regtzinnigheid, de onderliggende Party haatlyk af te schilderen, vondt gelukkig den bedoelden ingang niet: beter slaagde een ander dier Stad, wegens het houden der Synode te *Breda*.

In het LVIII Boek bepaalt zich de Schryver om het geen in de voornaamste *Hollandsche* Steden en Plaatzen, onmiddelyk naa de Omwenteling, voorviel, te ontvou-

 wen.

wen. 's *Gravenhaage* levert hier ruime stoffe, en niet min *Delft*; *Haarlem*, zo zeer vooruitgeloopen hebbende in het daarstellen van den Volks-invloed, moest voor dit bedryf boeten. Omstandig is hiervan het verhaal. *Leyden* levert desgelyks aanmerkelyke byzonderheden op, alsmede de Ommestreeken dier Stad. Treffend is het te *Zoetermeer* gebeurde met den Oud-Leeraar der *Remonstranten*, PIETER VAN DEN BOSCH; in de opgave van welke schriklyke gebeurtenisse de Schryver te breedvoeriger geweest is, zo om den Man, dien het betrof, van wien hy in eene aantekening een kort berigt geeft, als om den schreeuwenden toedragt dier zaake, hem opgegeeven door een oog- en oorgetuige, die weinig dagen naa die gebeurtenisse dit verhaal gaf. —— Schoon in de ommestreeken van *Dordrecht* veel wederwraaks omging, mogt die Stad, in deeze dagen van onrust, in vergelyking gesprooken, gerust heeten, en stak by deeze Stad zeer af het oproerig en voor alles wat Patriottisch dagt langen tyd onveilig *Gouda*; te welker Stede nogthans eenige Regenten, toen de Regeeringsveranderaars gekomen waren, op een meer vryheids ademenden toon durfden spreeken, dan men in deeze dagen gewoon was te hooren. Men bewondert hier te regt eenen J. BLAAUW, N. TEYSSEN en C. N. PLEMPER VAN BREE, wier vertoogen hier te leezen gegeeven worden; en MARTINUS VAN TOULON, die in de Satisfactie van haare Koninglyke Hoogheid begreepen was, behieldt 'er, tegen alle aangewende woelingen, den post als Ontvanger der Convooijen en Licenten te dier Stede. Hoe weinig de tegenwoordige Hoofd-Officier F. HARENCARSPEL DECKER vermogt, om het *Goudasche* gepeupel in den band te houden, en de openbaare veiligheid te herstellen, „ mag men," zegt onze Geschiedboeker, „ daaruit opmaaken, dat onder anderen de Patriottische Kerkleeraars COUPERUS en SMIT, vyftien maanden lang, noch den predikstoel konden beklimmen, noch de straat betreeden; en mogt de laatstgemelde zynen dienst niet weder aanvaarden, dan naa het afleezen eener schriftlyke verklaaring van den Predikstoel."

Hoewel men in *Rotterdam* betere voorzorgen dan te *Gouda* gebruikte, om het gepeupel in den band te houden, bleeven de Patriotten niet van overlast en schennis vry; waarvan hier ontzettende staalen worden bygebragt.

De

De ontzetting van Ampten en Bedieningen hadt reeds vóór de aankomst der Regeeringsveranderaaren veel afgedaan. Nogthans was een lyst van Bezwaaren, deezen voorgedraagen, in twee-en-twintig Artykelen begreepen, van zulk eenen aart, en „ ftraalde Partyfchap, haat en wraakzugt," gelyk de Gefchiedboeker zegt, „ om het zeerst door in die eifchen. Derzelver geheele inwilliging kwam den Afgevaardigden ter Regeeringsverandering, hoe zeer ook tot het genoegen geeven van de Oranje-party overhellende, niet geraaden voor." Veel gaven, veel namen zy, of hielden het aan zich; ten flot de Inleveraars der Bezwaaren aanmaanende, „ dat het beleid van Staat, Stad, Politie en Juftitie, geheel aan de Regeering aanbevolen blyvende, ieder der Burgeren, rustig en vredig, tot de beoefening van zyn Beroep zou wederkeeren; zonder zich nu meer met de overweegingen van Gemeene Lands of Stedelyke zaaken op te houden, of waardoor zy ligtlyk tot gelyke uiterften zouden kunnen vervallen, als zy zelven met regt in anderen hunner Medeburgeren hadden veroordeeld, en waartegen ook reeds by Plakaaten van den Lande was voorzien geworden."

In alle deeze Stedelyke en Plaatslyke Berigten daalt *de Schryver*, gelyk de aart der taake medebrengt, tot veele byzonderheden af, die het verhaal zo breedfpraakig doen worden, dat hy ten flot deezes Boeks fchryft: „ Wy vinden ons genaderd in onze Gefchiedenisbefchouwing tot het groot *Amfterdam;* doch, eer wy 't zelve intreeden, willen wy ons zelven en onzen Leezeren eene verpoozing fchenken."

Leevensgefchiedenis van MARIE ANTOINETTE VAN OOSTENRYK, *Koningin van Frankryk. Naar het* **Fransch**, *door* A. KRAFT. *Te Amfterdam, by* J. Allart, 1800. *In gr.* 8vo.

By het doorleezen van opgemelde Leevensgefchiedenis herdagten wy aan een Stukje, in den Jaare 1789 uitgegeeven, onder den tytel, *Esfais Hiftoriques fur la Vie de* MARIE-ANTOINETTE, *Reine de France, pour fervir a l'Hiftoire de cette Princesfe;* alsmede, hoe wy, 't zelve geleezen hebbende, ons gelukwenschten, al het

flegte, deezer Vorstinne ten laste gelegd, niet ten vollen te verstaan; onze kunde in de *Fransche* taal, zelfs met behulp van Woordenboeken, schoot te kort, om de flegtheid van het gedrag, haar toegeschreeven, ten vollen te bevatten: wy deeden 'er ook weinig moeite toe; ons ten vollen overtuigd houdende, dat, hoe zeer bedorven het Hofleeven, inzonderheid ten *Franschen* Hove, ware, de kwaadspreekenheid en laster in opgemelde Werkje den hoofdtoon voerden, en het dus niet verdiende onder de Geschiedkundige Werken gerangschikt te worden. Wy hielden ons vast aan den regel, dien wy ons, zints jaaren, hadden voorgeschreeven: de Menschen zyn dikwyls noch zo flegt, noch zo goed, als zy menigmaal in de Leevenstafereelen ons worden afgemaald; de Schryvers zyn veelal Lofredenaars of Lasteraars.

Aan deezen zelfden Regel de Leevensgeschiedenis, thans voorhanden, toetzende, kunnen wy niet afweezen van *Overdreevenheid* aan den pryzenden kant vast te stellen. By het leezen van den aanvang; „MARIE ANTOINETTE is niet meer — de misdaad heeft zig met een „moordstaal durven wapenen — de treurige lykcypressen hebben den glans der lelien vervangen, en de „Dochter van Cæsars heeft, tusschen den eersten troon „van 't heelal, en het afschuwelykste graf, niets gezien „dan een schavot — gelukkig de gevoelige mensch, „die, den fluier der schande, met welken men haare „nagedagtenis heeft willen bedekken, opligtende, met „de eene hand zal trachten eenige bloemen op haar „onbekend graf te strooijen, terwyl hy zig met de andere zal bevlytigen, om de distels en doornen uit te „rukken, waarmede laster en ondankbaarheid hetzelve „nog werkelyk trachten te omringen," moesten wy op dit denkbeeld vallen.

Dit zal, dagten wy, op eene *Apoteose* uitkomen, en wy hebben ons daarin niet geheelenal vergist gevonden. Dat *onpartydigheid* geene eigenschap des oorspronglyken Schryvers is, heeft de Vertaaler, by het verduitschen van den aanhef, zo wel als wy, gevoeld, en aan den voet der bladzyde des bekentenis gedaan, met te schryven: „Deeze kleine Inleiding doet al aanstonds zien, aan welken kant onze oorspronglyke „Schryver geplaatst moet worden; wy laaten zyn ge-

„voo-

„ voelen voor zyne rekening: ons oogmerk is alleenlyk „ eene Vertaaling te geeven van zyne *Leevensgeschiedenis van* MARIE ANTOINETTE."

Een Vertaaler, die doorsteekende Partydigheid bespeurende, zou, der Geschiedkundige Waarheid hulde doende, zyne Aantekeningen, welke zo menigvuldig, op elke bladzyde, en zomtyds in groote lengte, voorkomen, besteed hebben om dezelve tegen te gaan, en veele gevallen, die een gansch andere voordragt en uitleg duldden, opgeklaard, en de geschondene eer van eenige hier gelasterde Mannen verdeedigd hebben; doch dezelve zyn doorgaande van denzelfden, zo niet van eenen MARIE ANTOINETTE nog meer verheerlykenden stempel; meest, gelyk hy schryft, overgenomen uit *l'Histoire de* MARIE ANTOINETTE, JOSEPHE JEANNE DE LORRAINE, *Archiduchesse, Reine de France.* Zy wyzen middagklaar uit, dat de Vertaaler, gelyk hy zich uitdrukt, „ veele byzonderheden, in dat Werk voorkomende, te „ belangryk vondt om ze niet tevens zynen Leezeren „ mede te deelen." — Te *belangryk* niet alleen, maar ook te *welsmaakende.* En kunnen wy niet altoos, met genoegzaame klaarheid, onderscheiden, waar de meestgevolgde *Fransche* Schryver, en waar de Vertaaler de pen voert. Ons viel, onder het leezen, te meermaalen in, deezen *Latynschen* dichtregel: *Laudare cuncta qui solet, laudat nihil.*

Strekte een onlangs by denzelfden Boekhandelaar uitgegeeven Stukje, *Dagverhaal van het voorgevallene in den Tooren van den Tempel, geduurende de Gevangenis van* LODEWYK DEN XVI, *Koning van Frankryk, door* M. CLERY, *Kamerdienaar van den Koning* (*), om het medelyden met dien Vorst gaande te maaken; dit zal by veelen ten aanziene van diens Gemalinne dezelfde uitwerking baaren. Het is daartoe gansch en gaar ingerigt: dan waarheid, Geschiedkundige Waarheid, zal men op veele plaatzen vergeefsch zoeken.

Wy behoeven ons niet te zetten om zulks aan te wyzen: alleen raaden wy ter vergelyking aan, de Werken by den Uitgeever deezes, opzigtlyk de jongste Geschiedenissen in *Frankryk*, gedrukt en te bekomen, op het laatste blad den Leezeren herinnerd: J. H. CAMPE,

(*) Zie onze *Vaderl. Letteroef.* voor 1800, bl. 430.

PE, *de Staatsomwenteling in Frankryk.* — *Beknopte Geschiedenis der geheele Staatsomwenteling in Frankryk*, II Deelen, uit een *Hoogduitsch* Geschrift door CAMPE uitg geeven; — en de *Tafereelen van de Staatsomwenteling in Frankryk*, IX Deelen. Is daarin, om van andere Werken, in welke MARIE ANTOINETTE te voorschyn treedt, niet te spreeken, deeze van geen geheel ander *Character*, dan wy hier afgebeeld vinden?

Reize naar Surinamen, en door de binnenste gedeelten van Guiana; door den Capitain JOHN GABRIËL STEDMAN. *Met Plaaten en Kaarten. Naar het Engelsch. IIde Deel. Te Amsterdam, by* J. Allart. *In gr. 8vo. 326 bl.*

Het pryzens en laakenswaardige, 't welk wy, by de Aankundiging des Eersten Deels van STEDMAN's *Reize*, aangeweezen hebben, brenge men vry op dit Tweede Deel over (*). Dezelfde ondereenmenging, of liever verwarring, blyft 'er in heerschen. De opgave van den Hoofdinhoud deezes Deels zal het uitwyzen.

In het XI Hoofdst., het eerste in dit Deel, beschryft de Captein den terugtocht na de *Wana Kreek*. De *Pipa*, een groote Padde, wordt beschreeven, en de beschryving der zonderlinge voortteeling, of eijerdragt, toegelicht en verbeterd door eene aanmerking van den *Franschen* Vertaaler: wy merken dit op, om dat deeze meermaalen, in het geen de Natuurlyke Historie betreft, en daartoe betrekking heeft, geen geringen dienst doet. Vogels, Planten, Insecten en Bergwerken, vullen, behalven de Krygsontmoetingen, dit Hoofdstuk op.

De Reiziger, te *Paramaribo* wedergekeerd, geeft, met het XII Hoofdst., eene onderhoudende beschryving van die Stad, en van de Zeden der Inwoonderen. De doorgaans klaagende Reiziger is hier gelukkig op de Zuiker-plantadie *de Hoop*. Hier het bevel over het Krygsvolk op zich genomen hebbende, was hy over zynen staat zeer te vrede. „ Ik kon (schryft hy) vrylyk ademhaalen, en had het vooruitzigt om myne geledene ver-

(*) Men sla terugge in onze *Vaderl. Letteroef.* voor het Jaar 1799, bl. 580, enz.

vermoeienissen en hartzeeren vergoed te zien. Men eerbiedigde my als den Oppervorst der Rivier; de nabuurige Planters beweezen my alle vriendlykheid, zonden my wild, groenten en vruchten ten geschenke: ik kende my naauwlyks voor het zelfde mensch, en byna alle myne wenschen waren voldaan." —— Dit werd vermeerderd door de komst van zyne JOANNA. Wederom wordt dit afgewisseld door Plant- en Dierbeschryvingen.

Niet ongevallig, schoon kort, is de Beschryving van een Zuiker-plantadie, in het XIII Hoofdst. Wy schryven zyne slot-aanmerking af, met een mengzel van spyt en hoope, daar die Bezitting thans in *Engelsche* handen is. „ Naa het geen ik van dit stuk (de Zuiker) alleen gezegd heb, kan men zich van den natuurlyken rykdom van dit Land een denkbeeld vormen; — maar ik twyfel egter of de Volkplanting van *Surinamen*, zo zy immer in andere handen, dan die der *Hollanders*, overging, van zulk een aanzienlyk gewigt blyven zou. 'Er zyn 'er geenen, die geduld, vlyt, en onvermoeidheid in zulk een trap bezitten." Zyne JOANNA is by hem; en „ nimmer waren (betuigt hy) twee gelieven gelukkiger. Zo vry zynde, als de heesters van het woud, ademden wy de zuiverste lugt in. Het vergenoegen en de gezondheid waren myn deel; en myne Gezellinne, van jeugd en schoonheid schitterende, verwekte de afgunst der geheele Volkplanting." Hy noemt dit zyn *gulden Eeuw*.

Krygsverrigtingen, Dier- en Plantbeschryvingen, vermelde ongehoorde wreedheden aan Slavinnen, maaken een gedeelte van dit Hoofdstuk uit.

Het XIV Hoofdst. behelst, behalven eenige Tochtverrigtingen, Dier-, Vogel-, Visch-, Insect- en Plantbeschryvingen. Hier begint zyn gelukzon te taanen, en werd hy door eene krankheid overvallen, in welke hy, door de verkeerde behandeling eens Heelmeesters op den oever des doods gebragt was, waarvan zyne thans zwangere JOANNA hem redde. Die Heelmeester hadt hem „ vier greinen braakwynsteen, onder veertig greinen *Ipecacuanha* gemengd, ingegeeven." Zo veel zyne zwakheid toeliet, beloonde hy deezen Weetniet met den slag van een stok. Zyne zwakheid hem tot den dienst onbekwaam maakende, bezogt hy met zyne JOANNA de Plantadie van een *Fransch* Edelman; dit bezoek geeft aanleiding tot verscheide byzonderheden van

eenen gemengden aart. Wy kreegen bykans lust, om, 't geen hy van de *Pingos*, of *Wilde Varkens*, zegt, over te schryven; doch het is te lang. Te midden van veele onaangenaamheden verbeteren zyne uitzigten ten opzigte van JOANNA, die van eenen Zoon beviel; om wier vryheid-bekoming hy nieuwe poogingen aanwendt.

Meer eenheids heerscht 'er in het XV Hoofdst., ons de *Indiaanen*, Inboorelingen van *Guiana*, in de voornaamste opzigten, beschryvende; dit hebben wy met veel genoegen geleezen.

Het XVI Hoofdst. behelst een berigt van eene nieuwe versterking van Krygsvolk uit *Holland* gekomen — Krygstochten; alles weder doorvlogten met onderscheide voorwerpen der Natuurlyke Historie.

Nieuwe wreedheden, nog onmenschlyker dan alle de voorige, aan eene Slavinne gepleegd, openen het XVII Hoofdst. Behalven Krygstochten, krygt de Natuurlyke Historie, zo van Planten als Vogels, en bovenal die der Pappegaayen en Parkieten, een goed aandeel. Onder andere Dierbeschryvingen ontmoeten wy 'er een van een Dier, in *Surinamen* bekend onder den naam van *Coabo Dago*, of den *Koppigen Hond*; „ een naam daaraan gegeeven van wegen zyne voorbeeldelooze woestheid: want alle viervoetige, vliegende of kruipende gedierten, welke hy ontmoet, doodt en verslindt hy; hy schynt nooit van bloed verzadigd te zyn. Zonder door den honger gedreeven te worden, doodt hy alle dieren, welke hy overwonnen heeft; zyn moed, zyne kragten, zyne werkzaamheid hebben weinig huns gelyken, schoon hy niet veel grooter dan een Kat is."

Het XVIII Hoofdst. vangt aan met de vangst van een Tyger op de Legerplaats. Dit geeft STEDMAN gelegenheid om over de *Tygers* van *America* te spreeken. Deeze beschryft hy in soorten, en laat aan het oordeel van den Leezer, of de Graaf DE BUFFON gelyk hebbe, als hy beweert, dat 'er in *America* geen Tygers zyn, maar dat men 'er wel dieren vindt, die 'er op gelyken.

In dit Hoofdstuk ontmoeten wy eene beschryving van eenen *West-Indischen* Planter; diens leevenswyze, als hy op zyne Plantadie woont, 't geen zeldzaam voorvalt, dewyl de meeste Planters te *Paramaribo* doorgaans hun verblyf verkiezen te houden. Het zal onze Leezers niet mishaagen, dezelve hier vermeld te vinden. „ De Plan-

ter

ter ſtaat, by het opkomen der zon, dat is 's morgens omtrent zes uuren, uit zyne hangmat op. Alsdan begeeft by zich onder zyn *Piazza*, of dat ſoort van overdekte gaanderye, voor het huis geplaatst, alwaar hy zyne koffy en pyp gereed vindt. Een half douzyn ſlaaven, zo wel mans als vrouwen, en wel de ſchoonſte, wagten hem aldaar, om hem te bedienen. In dit heiligdom ontmoet hem de Opzichter, na hem van verre verſcheide diepe buigingen gemaakt te hebben, en doet hem zeer eerbiedig rekenſchap van het werk, het welk 's avonds te vooren verrigt is, van het getal der Negers, die weggeloopen, die ziek geworden, die geſtorven en herſteld zyn, van de geenen, die men gekocht heeft, of van de kinderen, die gebooren zyn; maar vooral van den naam der ſlaven, die hun werk verzuimd, die eene ongeſteldheid voorgewend, die zich dronken gedronken hebben, of agtergebleeven zyn. De gevangenen zyn doorgaans by dit bericht tegenwoordig, onder de bewaaring van Neger-beulen, die op het minſte teken hen vastbinden, het zy aan de pylaaren of balken der gaanderye, het zy aan boomen; zonder dat de eigenaar zich dikwils verwaardigd heeft, de beſchuldigden in hunne verdeediging te hooren. De veroordeelden *eenmaal* vastgebonden zynde, vallen de zweepſlagen op hen, zonder onderſcheid van mans, vrouwen of kinderen. De werktuigen, waar mede deeze ſtraf wordt uitgeoefend, zyn koorden van hennip, van eene zeer groote lengte, die by elken ſlag tot in het vleesch indringen, en een geklaater maaken, gelykende naar het afſchieten van een piſtool. Zoo lang deeze ſtrafoefening duurt, roepen de ongelukkigen by herhaaling, *danky maſera!* (*ik bedank u meester!*) en de Planter wandelt met zyn Opzichter rond, zonder op het geſchreeuw, 't welk hy hoort, eenige acht te geeven. Men maakt deeze elendelingen niet los voor dat zy wel zyn vaneen gereeten, en dan gelast men hun, om oogenbliklyk weder aan 't werk te gaan; ter naauwer nood verwaardigd men zich, om hen te laaten verbinden.

„ Het ſtrafuur verloopen zynde, koomt de Heelmeester, die een Neger is, insgelyks om bericht te doen: en men zendt hem weg al vloekende, en zich beklaagende, dat hy aan de ſlaaven toelaat ziek te zyn. —— Na deeze bedienden koomt 'er eene zeer oude vrouw, die alle de Negerkinderen van de Plantagie vertoont, waar

waar over zy het bestuur heeft. Deeze Kinderen, die reeds in de rivier gewasschen zyn, klappen in de handen op het zien van hunnen meester; zy groeten hem, staande in de rondte; vervolgens zendt men hen weg, om hun ontbyt van plantainboom-vruchten of ryst te gebruiken; en even gelyk by het begin eindigt dit alles met eene diepe buiging van den Opzichter.

„ Myn Heer doet dan eene wandeling in zyn morgengewaad, bestaande in een onderbroek van het fynst *Hollandsch* linnen, witte zyden kousfen, en muilen van geel of rood *Turksch* leder; het halfboord van zyn hembt blyft open, en over het hembt draagt hy alleenlyk eene loshangende japon van fraaije *Indische* stof. Zyn hoofd is met een uitermaaten fyne katoenen muts bedekt, en met een verbaazend grooten hoed, die zyn mager en somber aangezicht voor de hette der zon beveiligt. Zyn pyp komt nimmer uit den mond; om geduurende zyne wandeling kragt te bekomen, ontvangt hy intusschen een glas Madera-wyn uit de hand van eene schoone slavin.

„ Wanneer hy nu langzaam rondsom zyne wooning heeft rondgekuierd, of misschien te paard gestegen is om zyne velden te bezigtigen, en de vermeerdering zyner rykdommen te begrooten, komt hy tegen agt uuren te rug, om zich te kleeden, indien hy voorneemens is eenige bezoeken af te leggen, zoo niet, blyft hy gekleed zoo als hy is. In het eerste geval verwisselt hy alleen zyn onderbroek tegen een broek van dun linnen of zyde. Vervolgens gaat hy zitten, en reikt zyne beide beenen aan eenen jongen Neger, die hem de schoenen aantrekt; te gelyker tyd wordt hy door eenen anderen gekapt of geschooren; en een derde is bezig om de muggen van hem weg te jaagen. Wanneer dit alles is afgeloopen, trekt hy een ander hembt aan, een kamisool en een rok, die altoos van eene witte stof is. Alsdan brengt men hem, onder een groot zonnescherm, door een jongen Neger gedraagen wordende, naar zyn vaartuig met zes of agt roeijers, het welk hem wagt, en waar in zyn Opzichter zorg gedraagen heeft, vruchten, wyn, water en tabak te laaten brengen; maar dezelve heeft hem zoo dra niet zien vertrekken, of hy herneemt zynen toon van gezag, en zyne gewoone onbeschoftheid. Indien de Planter, op deezen dag, zyne Plantagie niet verlaat, ontbyt hy ten tien uuren; en

om

om deeze maaltyd te neemen, zit hy aan eene tafel, in eene groote zaal geplaatst, en waar op hammen, gerookte tongen, gevogelte of gekookte duiven, plantains, zoete casſave, brood, boter, kaas, enz. gevonden worden. Zyn drank is in dit oogenblik of zwaar bier, of Madera-, Champagne- of Moezel-wyn. Zyn Opzichter houdt hem gezelſchap, zich echter op eenen afſtand plaatzende, en beiden worden zy bediend door de ſchoonſte en welgemaaktſte ſlaven. — Zie daar, het geen deeze Heeren *ontbyten* noemen.

„ Wanneer deeze maaltyd geëindigd is, neemt de Planter een boek; hy ſpeelt op het ſchaakſpel of op de billard, of op eenig ſpeeltuig; tot dat de hette van den dag hem noodzaakt, om in zyne hangmat te gaan leggen, om daar in zyn middagſlaap te neemen, welken hy even min kan nalaaten als een *Spanjaard* zyn ſiesta, of uur van rust. Hy wendt en keert zich in dit ſoort van bed, tot dat hy in diepen ſlaap gevallen is, en geduurende zynen ſlaap houden zich twee van zyne Negers bezig, om tot zyne verkoeling met een waaijer te waaijen.

„ Tegen drie uuren wordt hy van zelf wakker: na zich gewasſchen en geparfumeerd te hebben, gaat hy wederom aan tafel zitten, om met zynen Opzichter het middagmaal te houden; en zy worden even als by het ontbyt door dezelfde ſlaven bediend. Niets van al het geen het jaargetyde kan opleveren, van gewoon vleesch, gevogelte, wild, visſchen, groenten en vruchten, ontbreekt op deeze maaltyd; de uitgeleezenſte wynen worden in overvloed geſchonken, en dezelve eindigt met een kop ſterke koffy, en eenige glazen liqueur. Ten zes uuren koomt de Opzichter wederom als des morgens, door beulen en gevangenen gevolgd wordende. De ſtrafoefeningen beginnen wederom geduurende eenigen tyd, en na dat de eigenaar zyne bevelen voor den volgenden dag gegeeven heeft, zendt hy de vergadering weg, en brengt zynen avond door met ligte *punch* of ſangary te drinken, op de kaart te ſpeelen of te rooken. —— Myn Heer begint gewoonlyk de aannadering van den ſlaap tegen tien of elf uuren te gevoelen; dan doet hy zich door zyne kamerdienaars uitkleeden; hy gaat vervolgens in zyne hangmat leggen, alwaar hy met de eene of andere van zyne beminden, want hy heeft al-

altyd een ftoet van vrouwlieden, den nacht doorbrengt. Den volgenden dag verfchynt hy op nieuw onder zyne overdekte gaandery, op het zelfde uur als daags te vooren; hy vindt aldaar wederom zyn pyp en koffy, en met het opkomen van de zon hervat hy zyne genietingen en uitfpanningen. Hy is een Vorst in 't klein, zoo verachtelyk, zoo eigenzinnig, zoo willekeurig heerfchende als 'er een is."

Een dertiental Plaaten, van onderfcheide aanbelang en fchoonheid, zyn gefchikt om dit Deel te vercieren.

De Bataven. Gevolgd naar het Franfche van BITAUBÉ. *In den Haag, by* I. van Cleef, 1801. *In gr. 8vo.* 486 *bl.*

Voorheen heeft de bekwaame BITAUBÉ zyn *Willem den Eerften* in het licht doen treden. Na eenige jaaren in *Berlyn* doorgebragt te hebben, heeft hy, in zyn Vaderland *Frankryk* te rug gekeerd, andermaal zynen arbeid aan dit ftuk te koste gelegd, en hetzelve zodanig omgewerkt en veranderd, als het nu in het Neêrduitsch kleed verfchynt.

Te recht zegt de Dichter in zyn Voorbericht, dat 'er weinig gebeurenisfen zyn, die zulke treffende lesfen voor de Volken, en voor derzelver beftuurers, opleveren, dan de *Revolutie*, waar aan de Hollanders hunne vryheid te danken hadden. De haat tegen het despotismus is zoo algemeen in de harten ingeworteld, dat eene Natie, die hetzelve beftrydt en over hetzelve zeg viert, geen onverfchillig fchouwfpel voor andere Natiën zyn kan.

De Dichter heeft in een zedelyk tafereel, dat het verftand zonder moeite omvatten kan, de merkwaardigfte gebeurenisfen willen vereenigen van eene gefchiedenis, welke onder alle de gedaanten, die belang inboezemen, en tot onderwys kunnen ftrekken, verdient voorgefteld te worden. De hoofddaad, die hy uitgekozen heeft, en aan welke alle andere daaden ondergefchikt zyn, is de grondlegging van de Republiek der vereenigde Provintiën; dezelve eindigt met de Unie van *Utrecht*; zynde het geen daar op volgde alleen in het verfchiet geplaatst. Het wezenlyke dier gefchiedenis is behouden, hebbende de Dichter zich alleen de verplaatfing van een klein getal daadzaaken veroorloofd, zoo ten opzichte van den tyd, waarin, als met betrekking tot de plaats, alwaar dezelven gebeurd zyn.

De Dichter draagt deeze belangryke gefchiedenis in Tien Boeken voor, by welke de Vertaaler telkens een aantal aanteekeningen gevoegd heeft, om de gebeurenisfen met het merk

der

der waarheid te ſtaaven. Twee Kunstplaaten, benevens een Tytelvignet, van J. BUYS en P. H. JONXIS, verſieren deeze Nederduitſche vertaaling, welke over 't geheel genomen zeer zuiver en vloeijende is. Zie hier, tot een ſtaal, een klein gedeelte van het Eerſte Boek, met de aantekeningen, agter hetzelve geplaatst.

„ De Belg en de Bataaf, in een enkel volk vereenigd, gingen gebukt onder een yzer juk. PHILIPPUS, de trotſchte der dwingelanden, had het gewyde bolwerk der wetten, ſinds zoo veele eeuwen, tusſchen het volk en den troon opgericht, ter nedergeworpen (*). Deeze onvertzaagde menſchen, gewoon in hun opperhoofd een Vader te eerbiedigen, maar geenszins de dwingelanden te vreezen, zagen de ſtaatkunde en het geweld hunnen ondergang voltooijen; en de Scepter, in de eeuwen der deugd, het zinnebeeld der rechtvaardigheid, was het werktuig van onderdrukking, van moord en verwoesting. — ALBA, wiens enkele naam afſchrik inboezemt; ALBA, waardig de lieveling der overwinning te zyn, indien hy niet doof voor de kreet der ongelukkigen ware geweest; de woeste ALBA deed het zwaard der dwingelandy ſchitteren, dat de Spaanſche Monarch hem overgaf; —— bedekt met het bloed der helden, die hy had nedergeveld, keert hy in *Brusſel* met zyn leger te rug, dat op zyne overwinningen eene onbeſchaamde trotschheid liet blyken (†). —— Van toen af aan zag dit ongelukkig volk zich zonder verdeedigers; van deszelfs opperhoofden zyn eenigen in de veldſlagen omgekomen, anderen zyn in ketenen: en eindlyk, hy, wiens voorzichtigheid de gevaaren voorziet, wiens moed dezelve afwendt of trotſeert; WILLEM, een opperhoofd, geroepen om de vryheid van den Belg te handhaven, ſchynt, na de luisterrykſte voordeelen behaald te hebben, welke gevolgd wierden door eenen veldſlag, waar in het verraad hem de overwinning ontroofde, de wapens neder-

(*) „ De Koning van *Spanjen*, gewoon *Italien*, even als zyn eigen ryk, te beſtuuren, en *America* uit te plunderen, zag zich door het huwelyk ook eindelyk meester van de zeventien, toen zeer in bloei zynde Nederlandſche Provintien: bevattende meer dan 200 Steden, 150 opene Vlekken, welken voor gemuurde Steden konden doorgaan; 6000 Dorpen: alle vol inwooners, rykdom, neering en welvaart tot dartelheid toe. [Zie P. C. HOOFT, *Nederlandſche Historien*, Boek I. bl. 4.] Dat PHILIPPUS aldaar de Wetten van het Volk verkragt heeft, leeren alle de Geſchiedſchryvers; men zie, onder veelen, H. DE GROOT, *Nederlandſche Jaarboeken*, Boek I. bl. 6."

(†) „ ALBA was een geoefend Krygsman: als zodanig was hy, op zyn eigen raad, door PHILIPPUS, aan het hoofd van een Leger, herwaards gezonden; en in Oogstmaand 1567, door *Savoyen* en *Lotharingen*, in het Hertogdom *Luxemburg* gekomen. Nog vóór het einde van die maand, en wel den 22ſten, deed hy, verzeld van de aanzienelykſte Edelen, en onder anderen van de Graaven van EGMOND en HOORNE, zyne in-

dergelegd te hebben (*). Men kan hem niet opfpooren; 't gerucht van zynen dood is gelyk aan een verwoestenden en fnellen vloed, en gaat van landftreek tot landftreek over. De burgers befchouwen met een fomber oog het graf hunner vryheid; terwyl de *Rhyn*, de *Schelde*, en de *Maas*, in hunne uitgeftrekte vloeden, de doffe klaagtoonen der fteden, en der moedelooze dorpen herhaalen."

Eene onopgefierde voorftelling van waare gebeurenisfen is het werk van den Gefchiedfchryver, geenszins van den Dichter. Deeze doet meerder, en vindende dat de gefchiedenis op zommige plaatfen te zwak is, of hem geene genoegzaame ftoffe aan de hand geeft, om zyn tafereel te voltooijen, meent hy het recht te hebben, om zyn eigen vernuft te raadpleegen, karakters te fcheppen, en gebeurenisfen te verdichten, die nimmer beftonden. Van daar die uitmuntende trekken in het Negende Boek, alwaar VAN DE WERFF en DOUZA, die beroemde verdeedigers van het veege *Leyden*, benevens de burgerye van die ftad, tot eeuwige fchande van ALBA, en van zynen zoon FREDRIK, een uitmuntend grafteken, voor de verdeedigers van *Haarlem*, op een van hunne hooge wallen ftichten. Van daar het volgend bevallig Tafereel, waar mede wy onze beöordeeling van dit werk zullen eindigen, doch voor het welk men te vergeefsch een enkelen trek in de Gefchiedenis van *Leydens* belegering zoude trachten op te fpooren.

„ Een oude Kluizenaar, die aan den voet van een' berg woonde, begeeft zich, door dweepzucht en begeerlykheid aangefpoord, naar het opperhoofd van het Spaanfche leger. „ Aan het uiterfte einde der ftad, (zegt hy) ver van de wal- „ len, tegen welken gy alle uwe aanvallen richt, ftaan de „ overblyfzels van een' ouden toren, die door fteile en on- „ toeganglyke rotfen onderfteund worden, en rondom welken „ een diep water vloeit. —— Sederd eeuwen kent men den „ oorfprong, en de beftemming, van deezen toren niet „ meer; maar de rotfen, op welken dezelve fteunt en gebouwd „ is, alle de dreigende onheilen afweerende, dient dit gebouw „ thans tot eene bewaarplaats voor kruit en falpeter. Intus- „ fchen kan dat zelfde, het welk daar in verborgen is, en de „ ves-

intreede te *Brusfel*; alwaar hy, geheel trotsch op zynen voorfpoed, den 22 van Wintermaand 1569, in zegepraal, nog eens eene intreede deed. [Zie J. WAGENAAR, *Vaderl. Hist.* D. VI. bl. 245, 247 en 290.]"

(*) „ WILLEM was genoodzaakt, door gebrek aan geld en krygsbehoeften, zyne afgematte benden, in het felfte van den Winter des jaars 1568, door *Champagne* en *Lotharingen* naar *Straatsburg* te voeren: alwaar hy, hen grootendeels betaald en ontflagen hebbende, naar *Frankryk* vertrok: van waar hy in 1569, in onbekend gewaad, en alleen van vyf perfoonen vergezeld, naar *Duitschland* te rug keerde."

„ vesting schynt te beschermen, derzelver val verhaasten. Onder „ die rotsen loopt een lange weg, die, met een aantal trappen „ en menigvuldige omwegen, eindelyk tot in het midden van „ een eenzaam en digt woud geleidt. Dit geheim, by het „ tegenwoordig geslachte onbekend, is my door den Hemel „ geopenbaard."

„ ALBA, dit belangryk bericht ontvangen hebbende, beschouwt *Leyden* reeds als eene verovering, welke hem niet ontgaan kan, en berékent in voorraad, met een woeste vreugd, het getal zyner slachtoffers. Terwyl een verschriklyke aanval de burgers noodzaakt om alle de poorten en wallen te bezetten, sluipt eene bende zyner onverschrokkenste soldaaten, door de bloeddorstigste legerhoofden aangevoerd, en onder geleide van den trouwloozen Kluizenaar, in den geheimen onderaardschen weg, ten einde tot den toren, die *Leyden* in hunne handen moest leveren, door te dringen. Reeds hebben zy langs trappen, die door den tyd half vernield waren, den top der puinen bereikt.

„ In dit oogenblik hielden eenige kinderen, aan den voet der rots gezeten, het middagmaal, dat hunne tedere moeders voor hen bereid hadden, eer zy ten stryde gingen; eensklaps zien zy een geheelen zwerm nachtvogels uit dit verblyf der duisternis komen, die door hun geschreeuw en het klappen hunner wieken aankondigen, dat men hun eenzaam verblyf gestoord heeft. —— Dit schouwspel doet hen eerst van schrik beeven; maar hoe sterk werkt het voorbeeld der deugd zelfs op de zwakste zielen! .... hoe vermogende is de heilige liefde tot het Vaderland, die zich, als 't ware, te gelyk met het leven in de Bataafsche kinderen ontwikkelt! Zy twyffelen niet, of de ontroering en de vlucht deezer vogels zyn het kenmerk van een dringend gevaar, dat welligt de stad bedreigt.

„ Zonder eenige vrees te betoonen, springen zy op de puinen, die onder hunne zwakke voeten waggelen: dáár hooren zy het dof gemompel van de soldaaten, en het gekletter hunner wapenen; zy bemerken dat de bende nadert, loopen ylings naar de soldaaten, welke aan dien kant de wallen bewaaken, en roepen derzelver opperhoofd toe: de vyand komt! .... binnen weinige oogenblikken zult gy hem zien.

„ Op deeze woorden begeeven zich de Krygslieden naar de hun aangewezene plaats, om te onderzoeken, of 'er wezenlyk gevaar is. Zodra zy hier van overtuigd zyn, verheft zich eene algemeene stem, welke zegt: laaten wy het kruit aansteeken. Terstond is ieder een werkzaam om dit ontwerp ter uitvoer te brengen; de soldaaten maaken met hunne wapenen eene opening onder de deur van den toren, en de kinderen ylen naar hunne woningen, alwaar zy eenig riet van het nederig dak afrukken, en het vuur, dat nog onder de asch

 is

is bewaard gebleeven, by één zamelen. Met deeze hulpmiddelen gewapend, snellen zy vol drift de gevaarlykste onderneeming te gemoet.

„ Het riet en het vuur worden voor den ingang des torens geplaatst: terstond verwydert zich ieder een; men stoot, op den grond liggende, met verscheiden lange en aaneen gebondene pieken, het brandende riet tot in het gewelf, alwaar het kruit zich bevindt; eensklaps worden, met een' vervaarlyken slag, de rots, de toren, en de verminkte lyken des Kluizenaars en der Spanjaarden, in de lucht geworpen, en door het geweld der winden, welken een opperste Wil bestuurt, naar die plaatsen voortgedreven, daar het leger van ALBA strydt; hier vallen zy neder, en bedekken de vlakte met vreeslyke puinen, onder welken nog een aantal krygslieden verpletterd wordt. ALBA! ziet daar de zendelingen, die u van den uitslag uwer onderneeming verwittigen! .....

„ Onder de geenen, die op de wallen stryden, verspreidt zich, in de eerste oogenblikken, een geweldige schrik, even als of de geheele stad van haare grondslagen gerukt, en in de lucht gesprongen ware; doch weldra verdwynt hunne ongerustheid, en de tyding, dat *Leyden* geene andere schade geleden heeft, dan de verwoesting van enkele gebouwen, en dat geen van hunne wapenbroeders, of kinderen, by die vreeslyke onderneeming, waar aan zy hun behoud te danken hebben, is omgekomen, vervult hunne harten met de levendigste blydschap. Zy juichen rondom die kinderen, welken over ALBA hebben gezegevierd, terwyl de Vaders hen met eerkransen bekroonen, en de Moeders hen, vol liefde, aan het opgeruimde hart drukken."

HVGONIS GROTII Sacra, in qvibvs Adamvs Exvl, Tragoedia, aliorvmqve eivsdem generis Carminvm cvmvlvs; propter eximiam raritatem denvo recvsa. Dordraci, apvd *P. van Braam*. In forma Octava, pagg. 154.

Reeds in het eerste jaar der zeventiende Eeuw, toen HUIG DE GROOT nog maar 18 jaaren oud was, wierden deeze zyne *Sacra*, of Heiligdommen, door hem in het licht gegeeven; onder welken zyn *Adam in ballingschap* het meest uitmunt, en by eene gedeeltelyke leezing, door den vermaarden J. LIPSIUS, toenmaals reeds sterk geprezen werdt. De tegenwoordige Uitgeever P. VAN BRAAM geeft, in zyn Latynsch Bericht aan den Leezer, de redenen op, waarom deeze bundel thans in het licht verschynt. By de Dichtstukken, welken door des Dichters Broeder WILLEM verzameld, en in den jaare 1617 uitgegeeven zyn, worden dezelve niet gevonden. In de Opdragt van WILLEM DE GROOT, zo wel als in een'

Brief-

Brief van HUGO aan zynen Broeder, heerscht, zo wel omtrend deeze *Sacra*, als omtrend het Treurspel *Adam in ballingschap*, een diep stilzwygen. Ook blykt uit de lyst der Werken van H. DE GROOT, door zyn Levensbeschryver CATTENBURG in het licht gegeeven, dat deeze Gedichten in geene der overige uitgaven van des Dichters Werken gevonden worden.

Behalven het reeds gemelde Treurspel, *Adam in ballingschap*, vindt men in deezen bundel: het begin der *Euangelische Geschiedenissen*, naar MATTHEUS, MARCUS, LUCAS en JOHANNES; de Lofzangen van ZACHARIA, MARIA en SIMEON; *Gezang* over *het waar geluk*, naar de Euangelisten; *Aanspraak* van PAULUS aan de *Atheners* in den *Areopagus*; de *Geloofsbelydenis*, *Paaschzang*, en Gedicht aan de Weduwe van JOHAN VAN OLDENBARNEVELD. Alle deeze stukken zyn zeer dichterlyk in styl, vol verhevene gevoelens, en in alles den gloeienden dichtader van HUIG DE GROOT waardig, by wiens overige Werken dit zeer net gedrukt bundeltjen van Heilige Dichtstukken alzins verdient geplaatst te worden.

Sokratisch Comiesch Onderzoek naar den zetel des Charakters in den Mensch, in drie Verhandelingen. waarby gevoegd is eene Verhandeling over de Zelfkennis; voorgeleezen in, en opgedraagen aan de Maatschappy der Verdiensten, Felix Meritis, *en aan de Bataafsche Maatschappy* Tot Nut van 't Algemeen, *door* AREND FOKKE, Simonsz. *Met Caricatuurplaaten. Te Amsterdam, by* G. Roos, 1800. *In gr. 8vo. 206 bl. behalven het Voorbericht.*

Dat de mensch uit twee voorname deelen, ziel en lichaam, bestaat; dat de vereeniging daarvan eigentlyk den mensch uitmaakt; dat men character noemt het verscheiden kenmerk, dat den eenen mensch van den anderen onderscheidt; dat het character niet oorsprongelyk in de ziel kan opgespoord worden, als zynde die ondeelbaar, en daarom ook onveranderlyk; dat het levenlose lichaam ook gene opheldering geeft; dat het waarnemen van den levendigen mensch toch leert, dat het character althands zeer veranderlyk is, en deszelfs graden van toe- en afneeming heeft; dat het zich dus voornamentlyk in het lichaam moet onthouden; en dat de oorzaak der verscheidenheid van de characters der menschen, in de groote verscheidenheid der gematigdheid en onderlinge temperatuur der vochten in het menschelyk lichaam, moet gezocht worden: ziet daar wat men in deze drie Verhandelingen, *Over den zetel des Characters in den Mensch*. behandeld vindt; wy gaven het, na genoeg, met des Schryvers eigene woorden op. Het zyn Voorlezingen, gedaan in *Felix Meritis*, en de Schryver zal dit onderwerp nog voordzetten. Verhandelingen zyn het eigentlyk niet; de Spreker houdt zich als of hy zo maar

los weg ene leesbeurt op zich nam, en geheel onvoorbereid optrad, en wil dat zyne hoorders hem zullen helpen; hy vraagt dus, en neemt de onderstelde andwoorden op; dit houdt hy meesterlyk vol, en by alle zyne koddige invallen, en grappige parenthesen en uitweidingen, gaat toch het onderricht, dat hy geven wil, geregeld voord; en, terwyl hy aanhoudend lachen doet, weet hy de aandacht wonder wel te boeijen, en helpt een aantal nuttige kundigheden aan den man.

Gaarne gaven wy ene koddige recensie van dit in de daad koddig boek; dan wy zouden by den Burger FOKKE *Simonsz.*, die in dit vak een meester is, verre te kort schieten; en een of ander lezer nam welligt onze boert voor ernst op, en meende dat wy in ernst met het werk den gek staken; daarom zeggen wy liever duidelyk, dat, naar ons oordeel, deze Verhandelingen voldoen aan het oogmerk des Schryvers, om, namentlyk, *sommige afgetrokkene echter algemeen nuttige kundigheden populair, en zo veel mogelyk, (behoudens hier en daar een enkel trekjen, dat sommige lezers lokken moet;) ongemaakt, en ontbloot van alle mogelyke pedanterie, te behandelen; en ook om aan de geleerden, in die oogenblikken van hun leven, die alles behalven geleerd zyn, b. v. tusschen den maaltyd en hun middagslaapjen, eene aangenaame lecture te verschaffen*; en dat wy hartelyk wenschen, dat geschriften van dit soort zo vele laffe verliefde Romans en niets beduidende prulschriften eens eindelyk zullen verdringen.

De *vierde* Verhandeling is enigzins van enen anderen aard: hier betoogt de Schryver, opdat hy toch vooral iets nieuws zou zeggen over dit onderwerp, *om den zo menigmaal betreden weg niet te bewandelen*, dit zyn zyne woorden, en dus alleen maar voor de grap, *dat het* NIET *goed zy, zichzelven te kennen.* Hy bewyst, *zo goed en zo kwaad als hy kan*: (1) *dat zelfskennis onmogelyk is*; (2) *dat dezelve zeer schadelyk wezen zou; en dat het vooral ook hoogst nadelig is, andere menschen tot kennis van hun zelven te willen opleiden*; (3) en eindelyk: *dat de mening van* APOLLO *met de spreuk:* KENT U ZELVEN, *die hy voor zynen Tempel plaatsen liet, moet worden opgemaakt uit het ongeluk, dat den jongen burger* PHAËTON *overkwam, en dus gene andere zy, dan:* KENT UWE KRACHTEN. Ook dit stukje zal men met genoegen lezen, en het (ook al had de Schryver het niet gezegd in het Voorbericht) beschouwen als ene Ironie, en niet als 's mans ernstige mening.

De

De aanleg en werkzaamheden der Bataafsche Maatschappy Tot Nut van 't Algemeen, *voorgesteld in eene Redevoering, uitgesproken in de Gehoorzaal der Doorluchtige School te Middelburg: by gelegenheid eener openbare Prysuitdeeling, op den XI van Zomermaand* 1800. *Door* A. V. LINDEN VAN DEN HEUVELL, *Medebestuurder van het Departementale Schoolfonds. Te Middelburg, by* W. A. Keel *en* H. van Osch, 1800. *In gr. 8vo. 60 bl.*

Wy zouden het afkeuren, wanneer alle Redevoeringen, by ene gelegenheid als deze gehouden, hoe uitmuntende ook in hun soort, en volkomen beändwoordende aan het oogmerk, werden uitgegeven; doch de Burger V. D. HEUVELL heeft welgedaan dat hy dit stukje in het licht gaf, en wy zyn hen, die hem daar toe hebben overgehaald, onze erkentenis schuldig. Wy vinden hier den gehelen aanleg der Maatschappy *Tot Nut van 't Algemeen*, haar ware doel, en den ganschen kring harer werkzaamheden, geschiedkundig en aaneëngeschakeld, voorgesteld; en, hoe bekend deze weldadige Maatschappy ook wezen mag, en hoezeer het doorgaans waar is, dat hy, die dezelve nog tegenwerkt, de alleronnozelste onkunde, of ene wel by uitstek zwarte ziel, verraadt; zo vindt men toch nu en dan nog een enkel mensch, dien men, ik weet niet wat van *'t Nut van 't Algemeen* heeft in het oor geblazen, en die daarom, uit een goed beginsel, huivert om aan deze Maatschappy deel te nemen: zulk enen geve men dan nu dit boekje in handen, en, zo hy voor overreding vatbaar zy, zal hy gewonnen zyn. *Het oogmerk der Maatschappy* Tot Nut van 't Algemeen *bedoelt eigentlyk de beschaving en het geluk harer natuurgenoten.* Dit wordt door den Redenaar betoogd uit *den aanleg der Maatschappy, hare geschriften, en openbare verrichtingen.* Hier uit volgt dan van zelve *de zedelyke verplichting van elk mensch en Christen, om, wel verre van deze Maatschappy gering te achten of tegen te werken, dezelve veeleer als eene der heilrykste inrichtingen in ons Vaderland hoog te schatten, en naar vermogen te ondersteunen:* het welk dan ook *de meer vermogenden, de Leeraars van den Godsdienst, de Onderwyzers der jeugd, de Burgers en Burgeressen uit mindere classen, Vaders en Moeders van kinderen, en de Kinderen zelve,* treffend wordt op het hart gedrukt. Het is volkomen waar en in alles duidelyk, het geen de Redenaar zegt: hy heeft alleen het belang der Maatschappy, en genen lof voor zichzelven bedoeld, en zich daarom ook meer op het volledige, dan op het fierlyke, toegelegd. Met dat al doet dit stuk zynen goeden smaak en gezond verstand ene gelyke eer als zyn menschlievend hart; waarom wy ook ene verdere aanbeveling geheel onnodig houden.

VEIT WEBER'S *Overleveringen der voorige Eeuwen. Uit het Hoogduitsch. IIde en laatste Deel. Te Haarlem, by* A. Loosjes Pz. *In gr. 8vo.* 350 *bl.*

Onder de werken, in de voorige eeuw uitgekomen, munt, door zyne byzonderheid, ook uit, het voor ons liggend boek van VEIT WEBER, van welks eerste Deel wy onzen Lezeren, voor eenige jaaren reeds, bericht hebben gegeeven (*). Dit tweede Deel is in styl, en in nieuwheid van wending, volmaakt gelyk aan het eerste, en zal daarom met even zo veel gevoel geleezen worden. Onder vier byzondere tytels, schetst men 'er in, 1. *Wolf.* 2. *Het Heilig Klaverblad.* 3. *De Molenaar van het Zwarte Dal*, en 4. *De Graauwe Broeder.*

Daar wy, by gelegenheid van onze beoordeeling over het eerste Deel, eene uitgebreide proeve van dit werk gegeeven hebben, zullen wy ons alleen bepaalen tot de volgende beschryving van het tooneel der geschiedenis van den *Molenaar van het Zwarte Dal*; nadien wy vooronderstellen, dat het werk zelve, zo uit onze eerste beöordeeling, als uit deeze opgave, genoegzaam gekend kan worden.

„ In de rotsvestingen, welke zich verheffen boven de klippen, die het dal tusschen *Ausfig* en *Lobosits* insluiten, nu het verblyf van valken en gieren, alwaar slechts de steenuil zich gaarne ophoudt, en de klaagzucht haar eentoonig lied ongestoord uitboezemt, huisvestten in oude tyden machtige Ridders, geessels der Reizenden, schoon tevens redders der noodlydenden. De vrees loerde aan den ingang van het dal, en greep den beschroomden Pelgrim aan, als hy opzag na den eersten burg, op rotsen gegrondvest, uit rotsen gebouwd, bewoond door menschen met rotssteenen harten. —— Van daar de naam *Schrikkenstein*, welken de puinhoopen van den burg nog tot den huidigen dag draagen. Niet verre van daar verschool zich in de dampen, en onder het kleed der wolken, een andere burg, genaamd *de Aarhorst*, want hy scheen den dalbewooneren meer te gelyken naar het rotsige nest eens adelaars, dan naar de wooning eens menschen. Een overhangend stuk rots, van de natuur als het ware der eeuwigheid ten trots gevormd, droeg den burg; de vertrekken waren in de rotse gehouwen, uitgezonderd alleen het houten spanen dak, dat met leijen gedekt was. Geen grasscheutjen groeide hier, want de stormwind konde het stof zoo hoog niet opwerpen, dat een dunne laag aarde de oppervlakte der rots bedekte. Voor elken vyand was de *Aarhorst* ontoegangelyk; de vrienden en bewooners beklommen den top der rots met touwladders veele vademen lang. Aan den voet der rots lag de hoeve tot den burg behoorende; aldaar weid-

(*) Zie *Alg. Vaderl. Letteroef.* van 1793, bl. 657 en verv.

weidden des burgheers paarden. Een armborstschoot van daar blonken, uit het digte woud, de toorentjes van St. FLORIAANS Klooster. Van daar af beheerschten hebzuchtige monniken de landstreek. De burgheeren gevoelden derzelver geessel dikmaals in hunne rotskamers, maar de zegen afgesmeekt door missen en psalmen drong nimmer tot hen op."

Montoni, of het Kasteel van Udolpho; Tooneelspel, naar het Fransche van A. DUVAL, *door* A. Bruggemans. *Te Amsterdam, by* J. W. Smit. *In 8vo.* 162 *bl.*

Het Testament, of de geheimen van Udolpho; Tooneelspel. Te Amsterdam, by J. W. Smit. *In 8vo.* 84 *bl.*

Beide deeze Stukken zyn getrokken uit den Roman van ANNE RADCLIF, getyteld: *les mysteres d'Udolpho.* Dezelfde woeste karakters, dezelfde wreedheden, en dezelfde dofklinkende onderaardsche stem, wekken hier schrik en afgryzen, zonder eenig waar gevoel in het hart van den aanschouwer te kunnen ontsteeken. Een zamenloop van byzondere omstandigheden, die wezenlyk zeer romanesk zyn, houdt de aandacht van den leezer en aanschouwer geduurig gaande; terwyl in *Montoni* een laffe SPALATRO zeer sterk afsteekt by een moedigen BERTRAND, die de lydende onschuld onafgebrooken ten dienst *staat:* het geen PETRUCI, in het *Testament*, eindelyk ook gedwongen doet, en daardoor tot de ontknooping aanmerkelyk medewerkt. De Opstellers deezer Stukken hebben zeker niet met LESSING voorondersteld, dat ARISTOTELES het verwekken van *vrees* en *medelyden* by den aanschouwer als een doorgaand vereischte voor den Treurspeldichter heeft voorgeschreven en aangedrongen: zy hebben den *schrik*, in plaatse van de *vrees*, door hunne Stukken, trachten te verwekken, en in dat oogmerk zyn zy wezenlyk zeer goed geslaagd, nadien verscheidene Tooneelen niet dan yzing en schrik voortbrengen.

De verhinderde Reis, Blyspel, door L. B. PICARD. *Te Amsterdam, by* W. Holtrop, 1800. *In 8vo.* 97 *bl.*

Dit Stuk is in de daad grappig genoeg, en wy twyfelen niet, of het zal aan zulke liefhebbers van het Toneel, die het alleen te doen is om eens recht hartelyk te lachen, vry wel behagen; in zo verre noemen wy het dan ook met den Vertaler, want het is van Franschen oorsprong, een geestig Stuk. Het heeft evenwel volstrekt geen zedelyk doel, en men zou waarlyk aan niemand der in hetzelve voorkomende persoonen enig ongelyk doen, wanneer men hen alle te zamen in een Dolhuis brengen liet.

Aan

Aen den Uitgeever der Algemeene Vaderlandsche Letter-oefeningen.

Medeburger!

Het is den Bestierderen des Haegschen Genootschaps *tot Verdediging van den Christelyken Godsdienst*, uit de Recensie van desselfs Verhandelingen voor 't Jaer 1798, gebleken, dat eene Vergissing in het stellen van den Titel voor het werk van den Hoogleeraer HESSELINK aenleidinge gegeeven heeft tot eenig vermoeden, als of wy op het Genootschap der Doopsgezinden eenigsins laeg nederzagen, daer het ongegronde van dat vermoeden blyken kan uit de *Boekzael* van Sept. 1798, alwaer, uit naem van ons Genootschap, achter het Programma van dat Jaer, bl. 332, openlyk is bekend gemaekt: „ Als Schryver der *Verhandeling over de Hoogepriesterlyke Waerdigheid van den Heere Jesus*, aen wien, volgens het bovenstaende Programma, een Zilveren Medaille was toegewezen, indien Hy voor den eersten October zynen naem geliefde te openbaeren, heeft zich ontdekt de Heer GERRIT HESSELINK, *A. L. M. Phil. Doct.*, *Lid by de Hollandsche Maetschappy der Weetenschappen*, en *Hoogleeraer in de Godgeleerdheid en Wysbegeerte, by de Doopsgezinden te Amsterdam*, wiens naem in het geopend Billet gevonden is."

Wie deeze bekendmaeking, in die *Boekzael*, ter aengehaelde plaetze, met eenige opmerkzaemheid geleezen heeft, zal daer uit klaerblykelyk ontwaeren, dat by de uitgaeve der bekroonde Verhandeling een misslag zy begaen, in het stellen van den titel, doch dat die misslag eeniglyk aen de onoplettendheid des geenen, die toezicht over de drukpers houdt, zy toe te schryven, en dat Bestierders van het Haegsche Genootschap niet kunnen verdagt gehouden worden, dat zy den titel van den Hoogleeraer HESSELINK voorbedachtelyk hebben willen verbasteren of verminken.

Het zal den Bestierderen des Genootschaps aengenaem zyn, indien het bovenstaende in het eerst uitkomend Nummer van uw Maendwerk mooge geplaetst worden.

A. VAN ASSENDELFT,
Secretaris des Haegschen Genootschaps tot verdediging van den Chr. Godsdienst.

Leiden, den 9 Jan. 1801.

ALGEMEENE

VADERLANDSCHE

LETTER-OEFENINGEN.

De Israëlitische Gods-regeering beschouwd als de bron van de letterlyke redenen en oogmerken der Mosaische Wetten. Gevolgd van een Byvoegsel over de Bigamie onder het Oude Verbond, en een Aanhangsel over den styl der H. Schrift byzonder in de Prophetien, door den Oud Rentmeester GERARD JACOB VOORDA. *Tweede en vermeerderde Uitgaave. Te Leeuwarden, by* C. van Sligh, 1800. *In gr. 8vo. te samen 264 bl.*

Voor weinige jaaren gaf de Oud-Rentmeester VOORDA, sedert een geruimen tyd, als Schryver van deze en gene Godgeleerde Werkjens bekend, deze beschouwing der Israëlitische Godsregeering in 't licht. Dit geschryf moet destyds, en vervolgends, nog al aftrek gehad hebben, terwyl 'er nu, volgends den titel, een tweede uitgave van vervaardigd is, vermeerderd door een Byvoegsel over de Bigamie onder het Oud Verbond.

By gelegenheid der verklaaring van de Boeken van Moses, in de Gemeente van Leeuwaarden, was den Schryver ingevallen, of niet, misschien, in de Godsregeering over Israël de letterlyke redenen en oogmerken der Mosaische wetten te vinden waren, wanneer men namelyk aan deze Godsregeering maar alle haare uitgebreidheid gaf, en zich van dezelve een uitvoerig denkbeeld, in opzicht van haare natuur, eigenschappen en gevolgen, vormde. Hy werd bevestigd in deze gedachte, toen hy ontdekte, dat hier en daar in de H. Schrift met ronde woorden deze Koninglyke betrekking van God als eene reden der wet tot haaren aandrang gegeeven wordt, zo als men vindt Mal. I: 14 en Deut. XXIII: 14. Op andere plaatsen bemerkte hy het zelfde, hoewel wat meer bedektelyk, als by voorbeeld Levit. XXV: 23, 55. Dit maakte hem belust, om op grond van *ana-*

logie of gelykvormigheid het zelfde van de geheele zamening der Mosaïsche wetten te beproeven, voornamelyk om dus uit de overeenkomst en 't verband tusschen Gods wegen en Gods wetten de aanvallen van 't ongeloof tegen afzonderlyke stukken beter te kunnen afweeren, en het Gode-betaamelyke van elke Mosaïsche wet gemaklyker te kunnen handhaaven. Zie daar het hoofddoel van dit Geschrift. Dit tracht de Oud-Rentmeester VOORDA dus te bereiken, dat hy eerst over de waare gesteldheid der oude Godsregeering, zoo als hy zich dezelve voorstelt, eenige aanmerkingen laat voorafgaan, die aanleiding geeven, om dezelve uit onderscheidene oogpunten te kunnen beschouwen, ook wel dezulken, waarop dusverre de aandacht niet zoo zeer is gevallen, en die inderdaad tot hiertoe minder opzetlyk zyn behandeld. Hy onderzoekt *eerst*, of, by de drie formen van ongemengelde burger-regeering, (Monarchie, Aristocratie, en Democratie,) de Theocratie, als eene vierde soort, moet gevoegd worden, zoo dat dezelve daarmede in éénen rang staa. De Theocratie was, zynes oordeels, eigenlyk en wezenlyk alleen tot de Wetgeevende Magt, en het opperbestier van den Souverein betrekkelyk, welke oppermagt God in de Theocratie zich zodanig voorbehoudt, dat alle de andere onderscheide regeering formen, welke Israël in onderscheide tyden gehad heeft, geen hogeren rang, dan dien van Uitvoerende Magt, gehad hebben: weshalven die formen aan de Godsregeering ondergeschikt, en in die betrekking met dezelve bestaanbaar, en wederzyds niet tegen elkander strydig waren. Dit denkbeeld ontwikkeld, en van geöpperde tegenbedenkingen, door MICHAËLIS en anderen, bevryd hebbende, gaat hy, *ten tweede*, over tot een diepzinniger onderzoek, of eene Theocratie, volgends haaren aart en natuur, volstrekt medebrengt, dat de Geestelyken de Regenten zyn, en dat de Hoogepriester (onder God als Koning) het opperbewind, zoo in 't politieke als kerkelyke, moest hebben? De Schryver is van oordeel, dat van de Geestelykheid alleen sommigen tot de hooge waardigheid van 't Rechterampt, te samen met politieken, moesten verkoren worden, maar dat zy tot het overige van het politiek bestuur door de Godsregeering geenzins geroepen waren, veelmin aan hun alleen dit aanbevolen geweest is. En nu worden nog eeni-

ge

ge gevolgen genoemd, die uit het voorgestelde begrip omtrent de oude Godsregeering voortvloeiden. 1) De Israëliten waren verplicht tot vaderlandliefde van een byzonder soort. 2) Zy mogten in geen vreemd land uit eigen verkiezing gaan woonen.

Daarna worden veele Mosaische verordeningen opgehelderd, *eerst* uit de betrekking, welke de Heer, als God en Koning, op Israël had. Hy was de Bescherm-God der natie, en aan zyn opperbestuur was alles, zoo wel hunne burgerstaat als de kerkstaat, onderworpen. In dit opzicht wordt God ook aangemerkt als hun Vader, en 't volk als zyne kinderen. Hy gaf hun, in die betrekking, wetten, die de grondslag van hunne staatsgesteldheid waren. Zoodanig een grondwet van staat was de wet der tien geboden, en voorts de wetten, die Exod. 21–23 gevonden worden. Hy verkoos tot de plaats van zynen rykszetel eene prachtige koninglyke tent; tot zyn throon de arke, en het deksel boven dezelve; en voorts dienaars van verschillenden rang. Hy had ook 't volk gesteld op bepaalde schattingen, deels tot eigen gebruik, tot dienst van 't Hof, en van 't Heiligdom; deels tot onderhoud zyner dienaaren. Hy gaf een voorschrift van Godsdienst, geschikt naar den smaak van die eeuw, en naar de vatbaarheid van 't volk; ook met aanduiding van toekomende dingen. Hy stelde orde op de zaaken van Politie en Justitie, stelde overal Richters en Amptlieden aan, met eene bepaalde instructie, maar hield aan zich het opperbestier in zaaken van gewigt. Moses en Josua mogten geen de minste beweeging met de Armee maaken, zonder hoog bevel. Alle geschillen, van eenig belang, konden door byzondere tusschenkomsten der Godheid beslist worden.

Op deze grondslagen bouwt de Schryver zyne verklaaring van zeer veele Mosaische wetten, die hy tot zekere hoofdclassen brengt, en veelal voorstelt onder die zelfde bewoordingen, met welken zy hedendaagsch door de Regeering, en door Rechtsgeleerden, genoemd worden. Hy schikt zich in 't byzonder naar den spreektrant in het voormaalig Friesland, overeenkomstig de aldaar nog stand grypende Lands Ordonnantie. Hy spreekt eerst van de wetten, die den burgerstaat betroffen; van wetten op de vaderlyke magt, op de mannelyke voogdye; van eene ordonnantie op de dienstboden, op defloratie, op legitimatie en naturalisatie, op maaten en

gewigten, op de manier van procedeeren in cas de appel, enz. Daarna van zoogenaamde politieke wetten, die tot volmaaking der maatschappy, of veraangenaaming der samenleeving, strekten; vervolgends ook in 't byzonder van dezulken, die gegeeven wierden om iets anders. Daartoe behooren alle wetten, die den weg aanweezen tot verkryging van beloofde zegeningen, b. v. eene sterke vermeenigvuldiging, een gezond en lang leeven: (hier komen verscheidene huwelyks-wetten, en die de gezondheid bevorderden, in aanmerking) en die op zich zelven van minder aanbelang schynen te weezen, doch tot bevordering van gehoorzaamheid aan andere wetten moesten dienen: b. v. de wet, Lev. XVII: 3, dat niemand, op leevensstraf, een os, of lam, of geit, het zy in 't leger, of buiten hetzelve, slachten mogt; maar dezelve aan de deur des tabernakels brengen, en 'er een offer van maaken moest, om naamelyk 't volk van afgodery en superstitie, die anders onmogelyk kon belet worden, te rug te houden.

Wy moeten, om ons zeer bepaald bestek niet te overschreeden, verscheidene andere gewigtige aanmerkingen, over den geest en het doel van dit soort van Mosaische wetten, afgeleid uit het voorgestelde begrip der Godsregeering, voorbygaan. Alleen met een woord nog iets van deze volgenden: God, als Koning over Israël, moest ook aangemerkt worden, als de eigenaar van 't land. Geheel Palæstina was een domein der Israëlitische kroon, welk door den hoogen eigenaar, by gedeelten, aan 't volk tot eene leenbezitting werd uitgegeeven. Hiertoe behooren de verordeningen omtrent de verdeeling van 't land by het lot, het besnyden van het geboomte, en het Sabbath- en Jubeljaar. — Hem kwam, als Opperheer van 't land, die eere toe, met welke de souvereine Vorsten, vooral in het Oosten, van hunne onderdaanen en vasallen geëerd worden. Hiertoe behoort de instelling der hooge Feesten, by welken alle mannen naar 's Konings ryks-zetel moesten opgaan, en, als onderdaanen en vasallen, aan den voet van zynen throon, door geschenken, by wege van tribuut, hunnen eerbied en hunne afhanglykheid moesten betuigen; de opbrengst der eerstelingen; de gevorderde reinheid in 't leger, in welks midden Jehova woonde; onderscheid tusschen den altaar, 's Konings tafel, en de burgertafel van 't volk, enz.

Op

Op soortgelyken trant worden nu ook, *in de tweede plaats*, nog verscheidene andere wetten verklaard en opgehelderd uit de betrekking, die 't volk, van zyn kant, op Jehova had, als een volk, dat God van alle andere volken afgezonderd wilde houden, (*Gods eigendom uit alle volken*); een volk, dat door de grootste voorrechten, en uitneemendste weldaaden, ten duursten verplicht was aan zynen Beschermgod en Koning; en 't welk, door de naauwe betrekking op God, in eere moest gehouden worden. Tot dat soort van wetten, door welken gezorgd wierd, dat de eer van 't volk, met welke de eer van hunnen Koning zoo naauw verbonden was, niet kon gekrenkt worden, zal ook deze, dat een opgehangene op denzelfden dag moest begraaven worden, behooren: over welke wet, in dat licht beschouwd, belangryke aanmerkingen in 't midden gebragt worden: maar wy kunnen ons in geene verdere byzonderheden inlaaten.

In 't *Byvoegsel*, over de Bigamie, verdedigt de Schryver zyne, in dit Werkjen, ter nedergestelde gedachten, tegen eenige bedenklykheden, by eenen zyner geëerbiedigde Vrienden, in leeven Hoogleeraar te Leyden, opgerezen. De aanmerkingen, in 't *Aanhangsel* medegedeeld, meestal in den trant der uitlegregels, die de Hoogleeraar VENEMA, wiens schriften de Oud-Rentmeester VOORDA wel moet doorkropen hebben, gewoon was te volgen, zyn ook leezenswaardig. Soms gaat hy zyn eigen weg. Hier en daar zullen deskundigen mogelyk van hem, vooral in de toepassing, verschillen. Maar, over 't geheel, is in dit Geschrift, dat den waardigen Man veel arbeid moet gekost hebben, voor hun, die, by de overweeging der verhandelde onderwerpen, zoodanige handleiding behoeven, vry wat te leeren.

CORN. FRANSEN VAN ECK Oratio, &c. Of, *Redenvoering over de voornaamste Oorzaaken van het al te zeer verwaarloozen der Christelyke Zedeleere door zeer veele Christenen, gedaan den 25 April* 1799, *by de aanvaarding van het Hoogleeraarsampt in de Natuurlyke Godgeleerdheid en Zedekunde in de Doorluchtige Schoole te Deventer. Te Deventer, by* J. H. de Lange, 1799.

Door een byzonder misverstand is deeze Redenvoering langer dan behoorde blyven liggen, en zoude waarschynelyk geheel zyn vergeten geworden, indien niet eene vriendlyke aanmaaning den Recensent dezelve herinnerd had. Dit verzuim ontstond geenzins uit kleinachtinge voor den Schryver of deszelfs Werk. De eerste is by ons in persoon geheel onbekend; het andere hebben wy met genoegen gelezen. Wy haasten ons derhalven om 'er eenig verslag van te doen. Doch daar nu reeds meer dan anderhalf jaar zedert het uitspreeken deezer Redenvoering is verlopen, zullen wy ons vergenoegen met het aanstippen der hoofdzaaken, en met eene enkele aanhaaling tot een staaltjen, zonder in verdere byzonderheden te treeden.

Na eenige aanmerkingen over de Voortreffelykheid der Christelyke Zedeleere, en klachten over derzelver verwaarloozinge, waarvan (bl. 8) de *Hervormden* vooral niet worden vrygesproken, vindt de Schryver (bl. 11) de eerste Oorzaak dier verwaarloozinge in de *Eenvoudigheid* zelve deezer Zedeleere, en der menschen zucht tot het moeilyke, duistere en afgetrokkene, dikwyls met verachtinge van het duidelyke en eenvoudige. Zo dwaas zyn dikwyls de menschen. De Schryver van dit bericht herinnert zich iemand gesproken te hebben, die in goeden ernst verklaarde in het leezen der Schriftuure zich meest te bepaalen tot de Propheeten en het Boek der Openbaaringe; de Euangelien en de Spreuken Salomons *waren hem te klaar, en gaven hem zoveel troost niet*. Misschien denken meer zo, schoon zy 'er niet openlyk voor uitkomen. —— De Schryver merkt ondertusschen met reden aan (bl. 13), dat de eenvoudigheid, indien ergens, hier zeker het kenmerk der waarheid

heid is. —— Eene tweede Oorzaak is *het in twyffel trekken, of te laag schatten, van de Nuttigheid der Christelyke Zedeleere.* (bl. 15) De Schryver erkent, dat zy niet alle gebreken met wortel en tak uit der menschen gemoederen uitrooie, en de zaaden der deugd in de plaats stelle. Maar zy is daarom even weinig te verachten als de Geneeskunde, omdat zy de gezondheid niet herstelt of bewaart by de zulken, die haare voorschriften verwaarloozen; of als het inprenten der Geloofsleere, schoon deeze alleen het waare geloof niet aanbrenge. (bl. 17 env.) Met reden verzet zich ook de Schryver tegen de beschuldiging, dat de Zedeleer wel goede Burgers, maar niet goede Christenen zoude vormen, en eerder tot het Heidendom leiden; welk voorgeeven hy, bl. 22, als eene derde Oorzaak voorstelt.

Op bl. 29 begint de Schryver te spreeken van de vierde en laatste Oorzaak. Doch hier zullen wy, om ook een staaltjen van zyne schryfwyze te geeven, eenen brok uit zyne Redenvoering in het Nederduitsch overbrengen. „ Schoon de reeds gemelde oorzaaken der „ beoefeninge van de Christelyke Zedeleere niet wei„ nig in den wech stonden, derzelver kracht en in„ vloed zoude minder geweest zyn, indien éëne 'er „ niet geweest ware, de voornaamste van alle, welke „ aan de overige, of den oorsprong, of den wasdom, „ heeft gegeven. Wy hebben ze tot het laatste ge„ spaard, en zoeken ze in de Leeraaren zelven van den „ Christelyken Godsdienst.

„ Indien ik deezer schuld, het zy in het verwaarloo„ zen, het zy in het verkeerd onderwyzen der Zede„ leere, met voorbeelden, uit alle eeuwen ontleend, „ wilde bewyzen, zoude ik de kortheid geheel uit het „ oog verliezen: en myne Redenvoering zoude niet ge„ maklyk haar einde vinden, indien ik naar de uitge„ breidheid en het gewicht des onderwerps wilde too„ nen, hoeveel nadeels der Zedekunde toegebragt zy, „ zo door de gestrengheid van sommige Kerkvaderen, „ die met de Stoïsche onbuigzaamheid wedyverde, als „ door de slordige barbaarschheid, waarmede de School„ geleerden alles bezoedelden, of door de dweepzieke „ gevoelens der Mystieken, welken het ledige en Mon„ niken-leeven aanpreezen. Het zy genoeg gezegd te „ hebben, dat de Zedeleer, welke, by de verbastering „ des Christendoms, op den throon geraakte, mager en

„ zonder krachten of fappen was; de innerlyke volmaakt-
„ heid van den geest verwaarloozende, en zich alleen
„ bekommerende met uitwendige verrichtingen; geduurig
„ toeleggende op het vermeerderen der plechtigheden;
„ veelmeer zich richtende naar de in Kerkvergaderingen
„ vastgestelde regelen, dan naar het gezach der H. Schrif-
„ ten; gewikkeld in de fpitsvindigheden der Schoole; be-
„ zoedeld met allerlei bygeloovigheden; bedorven door
„ de beuzelachtigfte verdichtfelen van ontftelde herfe-
„ nen, enz." De Schryver toont vervolgens, welke ver-
beteringen in dit ftuk gemaakt wierden ten tyde der
Hervorminge, en welke beletfels eene geheele wech-
neeming des kwaads verhinderden, terwyl hy in het
voordraagen hiervan de loflykfte onpartydigheid be-
waart, de misflagen der grootfte mannen erkent, en ook
de geenen, die van zyn Kerkgenootfchap verfchillen,
den verdienden lof niet weigert.

Het flot deezer Redenvoeringe behelst de by derge-
lyke gelegenheden gebruikelyke Aanfpraaken, welke, ge-
lyk al het overige, den befchaafden Geleerde, en den
yverigen voorftander eener waarlyk Christelyke Zede-
leere, aankondigen.

Kerkelyke Redevoering na het bedanken voor de beroeping naar Embden gehouden te Loga in Pruisfisch Oostvriesland door JAN SCHARP, *Doctor der H. Godgeleerdheid, enz. den 2 Maart* 1800. *Tweede Druk. Te Leer, by* H. van Zwol. *In gr. 8vo. 58 bl.*

De Eerw. SCHARP, die zich op den titel *kerkelyk wettig Leeraar te Rotterdam* noemt, en thans werkelyk, zoo wy verneemen, (evenwel niet, zonder dat 'er iets voorafgegaan is, om het gebruik van dat wettig recht te herkrygen,) den dienst by de Rotterdamfche Gemeente waarneemt, heeft, volgends 't Voorbericht, deze Leerrede eigenlyk voor zyne toenmaalige Gemeente van Loga laaten drukken, ter ftichtelyke naleezing van het gene zy gehoord heeft, en om, ten allen tyde, op hun verzoek, onder zyne fchriften iets te hebben, waarby zy zyner kan gedenken. Hy voegt 'er by: „ Te Embden zal men hier uit zien, waarom ik ditmaal hunne roeping niet opvolgde. Myne vrienden in myn Vaderland, vooral myne getrouwe en geliefde Gemeente te Rotterdam, zal hier uit verftaan, wat ik doe. Moogelyk
zal

zal de leezing ook voor anderen niet onnut zyn." Opdat 'er niets aan ontbrake, heeft men, behalven de Leerrede zelve, ook de Gebeden, waarvan de Leeraar zich bediend heeft, met de Vooraffpraak, en aanwyzing van 't geen voor en na gezongen is, laaten drukken.

Niemand, die flechts de moeite wil neemen, om deze Leerrede van den Eerw. SCHARP door te leezen, zal hem de gaaf, van duidelyk, aandacht-wekkend, ftichtelyk, en welgepast naar de gelegenheid des tyds, te prediken, kunnen ontzeggen. De gekozen textwoorden, uit 2 Tim. II: 9, het laatfte gedeelte, *het woord Gods is niet gebonden*, worden *eerst* verklaard, zoo dat NB. de tweeërley zin, dien 'er onderfcheidene uitleggers aan hechten, faamgevoegd wordt; *daarna* deze ftelling, die hy meent, dat dezelve in zich bevatten, overwoogen: „ De voortgang van het Euangelie is zoo min aan menfchelyke middelen gebonden, als zy door aardfchen tegenftand kan gehinderd worden. Ondanks woede en list, vervolging en ondermyning, heeft de zuivere waarheid door alle eeuwen ftand gehouden, zy blyft nog op de weereld, zy zal blyven ftand houden, en nog eens heerlyker fchynen op aarde, tot dat deeze huishouding der voorbereiding, by den afloop der eeuwen, verwisfeld wordt met de volmaaktheid der toekoomende weereld." En *eindelyk* beoefenende lesfen 'er uit afgeleid; en daarmede komt hy van zelve, tot 't geen hy de Gemeente van Loga over zyne gedaane keuze, omtrent zyne beroeping naar Embden, had te zeggen. De Vrienden van SCHARP, die te Rotterdam alleen, zoo als hy ons zelf zegt, veele duizenden uitmaaken, zullen hunne nieuwsgierigheid hieromtrent reeds voldaan hebben. Anderen van onze Leezers zullen ons ook wel gaarne ontflaan van de moeite, om 'er een nader verflag van te geeven. Die zulk foort van Leerredenen gewoon zyn te verzamelen, zullen zich ook gewis deze, al ware 't alleen om den naam van den Prediker, aanfchaffen. Zy verdient daaronder werkelyk eene plaats, hoewel 'er anders nog wel 't een of ander op zou aan te merken vallen. Het heeft ons, om maar iets te zeggen, eenigzins bevreemd, nadat het *woord van God*, met eene opeenftapeling van fchriftuurtexten, was befchreeven, deze aanmerking te leezen, „ dat de Leeraar het echte Euangelie, door Paulus gepredikt, met diens eigene woorden, had voorgefteld, opdat het dubbelzinnig gebruik

bruik van het woord *Euangelie* en *Christendom* niemand doe dwaalen, daar, in onzen tyd, die naam menigwerf gegeeven wordt aan een zamenweeffel der dwaalingen van Arius, Pelagius en Socyn, zoo niet aan eene Socratifche moraal-leer, die eene menfchelyke vernuft-leer is, maar niet het woord Gods." Immers Arius (*), Pelagius en Socyn, en allen, die Christenen willen heeten, houden zich toch ook aan de eigene woorden der Schrift. 't Komt dan altyd aan op de nadere verklaaring. Die van den Rotterdamfchen Kerkleeraar zou mogelyk, by zyne anders ook rechtzinnige Medebroeders, die het zoo min met Arius, Pelagius en Socyn eens zyn, als zy zich met eene Socratifche moraal-leer kunnen vergenoegen, geen algemeenen byval vinden. Ondertusfchen kunnen zulke en dergelyke gezegden, die men ginds en elders in deze Leerrede aantreft, zoo onbepaald ter neder gefchreeven, vooral van iemand, wiens woorden door zoo veelen voor orakelen aangezien worden, een onbefchryflyk nadeel aan de zoo zeer gewenschte bevordering van eigen onderzoek en opklaaring, in 't ftuk van Godsdienst, toebrengen, terwyl ze elk, die, in de uitlegging der bybelfche Leer, flechts een hairbreed van het gewoone afwykt, zoo gereedelyk op de lyst der Ketteren en verzaakers van 't Christendom doen plaatzen: waarvan de voorbeelden maar al te duidelyk voorhanden zyn. De Eerw. SCHARP houde ons deze aanmerking ten goede. Hy zegt zelf, bl. 47, geen vriend van woordenftryd en twistvraagen, die de Gemeente van Embden zoo lang dwaaslyk verdeeld hebben, te weezen, en toonde, reeds voor veele jaaren, ook wel een begunftiger van verdraagzaamheid, zelfs tusfchen Roomschgezinden en Proteftanten, te willen weezen. Hy heeft ook nu te Loga zelf, met gelukkigen uitflag, gewerkt, om den twist tusfchen de volgers van de Augsburgfche en Nederlandfche Geloofsbelydenis te doen eindigen. Hy befteede dan liever zynen invloed, tot bevordering van gegronde bybelkennis, en onpartydige nafpooring der waare bybelleer, en voorts tot beftryding van fchadelyke vooroordeelen en volksbegrippen, en de naauwst mogelyke vereeniging van allen, die onzen Heer Jefus vuurig beminnen, en den Christelyken Godsdienst ter goeder trouwe toegedaan zyn, tegen de weezenlyke vyanden van het Christendom.

Christ-

(*) *Arrius*, op bl. 30, zal wel een druk-fout weezen.

Christlyk Handboek, *ter bevordering van waare Godzaligheid*, *door* HENDRIK SANDER, *Professor aan de Illustre Schoole te Carlsruhe*, *enz.* *Naar den vyvden Druk uit het Hoogduitsch vertaald.* *2de en laatste Stukjen. Te Amsterdam*, *by* J. van der Hey. *In gr. 8vo.* 225 *bl.*

Met verschuldigden lof, zoo wat den inhoud aangaat, als met opzigt tot de Vertaaling, maakten wy van dit *Handboek* gewag (*). Niets anders zouden wy doen, dan het voorheen gestelde herschryven, indien wy, van nieuws, een oordeel over de waarde deezes boeks gingen vellen. Zyne beschouwingen van het karakter van JEZUS voortzettende, staat SANDER hier bepaaldlyk stil by de *Menschenlievde*, de *Arbeidzaamheid*, en de *Gelykmoedigheid van den Verlosser*, en eindelyk op diens *Gelykmoedigheid op het einde zyns levens*.

Spreekende over de Menschlievendheid van JEZUS, zie hier een bewys daarvan, met opzigt tot het streng berispen van onze Natuurgenooten. „ Die zelve vriend der menschen (zoo schryft SANDER) gav ons ook het bevel, dat wy *de strenge berisping meêr op ons zelven richten*, en ons zorgvuldig wachten moesten van, door bittere spotterny, door beleedigende woorden, anderen dwaalende broederen eenige smart aan te doen. *Kan wel*, vraagde hy, *de eene blinde den anderen leiden*, *zonder dat zy beiden gevaar loopen*, *in eene kuil of groeve te vallen*? — *Waarom ziet gy toch den splinter in uws broederen oog*, *terwyl gy den balk in uw eigen oog niet ontwaar wordt?* Zouden wy niet een algemeen genoegen in onze maatschappy, en in onze byzondere gezelschappen invoeren, wanneer wy, naar dit onverbeterlyk voorschrivt, eerst aan ons zelven dachten, eer wy, met het vergrootglas in de hand, aan andere menschen gebreken zoeken wilden? JESUS vergelykt de grove zonden by een balk, en noemt kleine gebreken splinters, die in het oog gevallen zyn. Buiten twyffel had hy hier mede het oog op de gewoonte der *Jooden*, en wel byzonder der *Pharizeën*, die van hunne zelvuitgedachte heiligheid de grootste verbeelding hadden, en de dwaalin-

(*) Zie *Alg. Vaderl. Letteroef.* 1798, bl. 615.

lingen, of veel meêr de afwykingen der *Samaritaanen* in eenige ftukken, welken het uitwendige van den Godsdienst betroffen, hun als grove zonden aanteekenden (*). Ook voor deeze zoo zeer gevaarlyke krankheid, van welke niemand, dan hy, die zich zelven recht kent, vry is, waarfchuuwt de menfchenlievde van den Verlosfer. Een mensch, die zich tot leidsman en wegwyzer des blinden opwerpt, en zelve geene gezonde oogen heeft, verdient verachting en beftraffing. En dit doen wy, wanneer wy altyd van ons zelven afzien, en ons partydig met anderen vergelyken, *God danken, dat wy niet zyn als die en anderen*, even als of wy niet dikwyls; met alle gebede-boeken, heilige plaatzen en geestlyke oeffeningsuuren, met den fleependen gang, met de heilige aandacht-tyden, met den geest van kleinigheden in onze godsvrucht, met de jammerende zuchten, veel erger waren, dan die en geenen, en verblind door dit zelvbedrog vergeeten, dat wy zelven nog *de wysheid, of de deugd, die van boven is*, behoeven. —— Men verftaa echter onzen Verlosfer niet zoo, (dus gaat SANDER voort) als of hy ons van den plicht der *godsdienftige oeffening*, en der broederlyke opwekking ontflagen had. Het woord van God beveelt ons deeze opmerkzaamheid op de deugd, op de dwaalingen van anderen, op veele plaatzen als onzen plicht; en waar is eene edelere, fchoonere wyze van weldaadigheid, en betooning van lievde dan deeze: de redder van eene in verderv gezonkene ziele te zyn? Mochten wy flechts allen gefchikt zyn, om leeraars en opzichters van anderen, maar niet blinde yveraaren te worden! Mochten wy flechts dikwyls onze gefprekken met dit zout nuttig maaken, en ten rechten tyde, in de beste omftandigheden, wanneer het hart van anderen voorbereid en week is, de godsvrucht, als den zekerften weg tot geluk en rust, aanpryzen (†)! Mochten

(*) Tot de rechte kennis van de oorzaak van den haat der *Jooden* en *Samaritaanen*, wyst hier de geleerde Vertaaler over tot Y. VAN HAMELSVELD, over JOAN. IV: 9. en tot diens zelfden geleerden Mans *Aardrykskunde van den Bybel*, D. IV. B. VII. H. II. bl. 377.

(†) „ Niets is meer zeker (merkt hier de Vertaaler aan) dan dat veelen dikwyls blyven die zy zyn, om dat het hun ontbreekt aan eenen zachtmoedigen wegwyzer; —— maar ook niets zekerder dan dat veelen nog erger worden door on-

ten wy ten minsten allen door een heilig leven, door een godvruchtig voorbeeld, dat geen bewyzen en te weeg brengen, wat wy in onze waereld, in welke menschlyke gezindheid en menschlyke plicht, onder de tyranny der altyd afwisselende mode, verlooren gaat, niet door woorden kunnen uitrichten! JESUS verlangt alleenlyk, dat wy kleine gebreken van anderen met een edel hart voorby zien, hunne goede en roemwaardige eigenschappen opmerken, dezelve verbreiden; armen en verlaatenen aanbeveelen zullen, aan hun, die de schatten der Aarde in handen hebben; zomwylen, als in 't voorbygaan, zachtmoedige erïnneringen laaten invloeijen; op vrolyke gedenkdagen, ook by onze vreugde, iets goeds stichten; door valsche, zelve ondervondene, verdraaide, vergroote, of slechts door uitgestrooide en in het rond verspreide geruchten niet, toevallig, het geluk van den leevtyd van anderen verhinderen, of ten minsten verachteren; een' anderen daar niet zoeken te benadeelen, waar hy geene gelegenheid heeft om zich te verdeedigen, en zynen goeden naam te redden; over oude reeds lang vergeetene misstappen een kleed werpen; de schande van onze broederen, wanneer wy niet geroepen zyn, om deeze te bestraffen, verzwygen; met bitterheid niemand zyne bedreevene zonden verwyten, en ons altyd erïnneren, dat wy zelven nog op glibberige wegen staan, ons eigen harte, onze eigene waereld, onze eigene verleidingen en verzoekingen hebben, en, wanneer wy oprecht zyn willen, met ons zelven genoeg te doen zullen hebben. Het geringst lid bezit toch eenig vermoogen, om voor het geheel lichaam te kunnen werken, en de slechtste mensch kan door de barmhartigheid van God verbeterd, en in eenen vruchtbaaren boom veranderd worden (*). Hem neder te stoo-

ontydige en ongeschikte verwytingen en vermaaningen. Ik wenschte dat alle Christenen het schoone stuk kenden en beoeffenden. *Eenige herinneringen aan menschen, die zich vrienden noemen.* (*Stukken uit* PLUTARCHUS.) Men kan het vinden in de *kleine Schriyten*, door J. VAN LOO, I Stuk, bladz. 136."

(*) De Vertaaler beroept zich, als een voorbeeld deezer barmhartigheid, op den bekenden JOHAN NEWTON, en op diens schriften, als zo veele gedenkstukken der gelukkigmaakende kragt des Christendoms. Voorts wordt hier ook nog

ftooten, en naa de hel te wyzen, is beleediging voor de geheele waereld. Gy, die zoo met onverftand voor uwe, niet voor de zaak van God yvert, gy hebt den fleutel van den Hemel niet! Gy moest hem aanmoedigen, lievde tot deugd, vertrouwen op God, wensch om zich te verbeeteren moest gy hem in zyn hart planten, *gy die geestlyk [meêr gevorderd in kennis en fterker in deugd] zyt.* Duldt God hem, wien hy eigentlyk beleedigt, hoe zouden wy dan hem van de aarde verbannen? Beveelen wy hem veel meer aan de leidingen, en ontfermingen van God aan, en zien wy in ftilte toe, hoe de oneindig-wyze het treurige gevolg van menschlyke afdwaalingen in zynen anders zoo wel geördenden ftaat verftrooit, of in enge grenzen beperkt, in zyn fnellen loop afbreekt en tegenhoudt, of door Almachtige en heerlyke werkingen op het einde in iet goeds verandert."

nog overgeweezen tot PONTOPPIDAN's *kracht der Waarheid*, meer touftge'yke voorbeelden op'everende: "een boek, welk altyd, maar in onze dagen byzonder, aangepreezen verdiene te worden."

Gefchiedkundige en Wysgeerige Gedenkfchriften over PIUS DEN ZESDEN, *en deszelfs Pauslyk Bewind, tot zyn vertrek uit Rome naa Toscanen: behelzende merkwaardige byzonderheden van zyn huislyk leven; verfchillen met verfcheiden Mogendheden van Europa; de oorzaken der omkering van den Pauslyken troon, en der omwenteling te Rome. Alles uit de echtfte bronnen. Tweede Deel. Uit het Fransch. Te Amfterdam, by* G. Warnars, 1800. *In gr. 8vo*, 349 *bl.*

Een aanpryzend verflag deeden wy van het Eerfte Deel deezes Werks (*). In den zelfden geest mogen wy ook van dit Deel gewaagen. Niet het zelfde oordeel, intusfchen, zullen allerlei Leezers over de beide boekdeelen vellen. De zulken, die enkel tot vermaak of uitfpanning leezen, of die op de leevensbyzonderheden van vermaarde Mannen, of op Anekdoten, de-

(*) Zie *Alg. Vaderl. Letteroef.* 1799, bl. 623.

dezelven betreffende, gretig aazen, zullen aan het Eerste Deel den voorrang geeven. Anderen, egter, die, hoewel dit slag van lektuure niet verwerpende, hunne Historische naaspooringen wyder uitbreiden, zal het Tweede Deel beter bevallen. Het aangenaame is dus het kenmerk van het eene, het algemeen nuttige dat van het andere Deel. Aan de vereischte, door HORATIUS, in een bepaald opzigt, gevorderd, *omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci*, zou dus hier voldaan worden.

Te weeten, een uitvoerig tafereel ontmoet men hier van den toestand der Roomsche Kerke, onder het Pausschap van PIUS DEN VI, derzelver geschillen met onderscheiden Mogendheden, haare betrekkingen tot dezelve, de gevoelige neepen, vooral door Frankryk haar gegeeven, nevens verscheiden andere byzonderheden, welke over de Kerkelyke Geschiedenis van Europa, geduurende een aanmerkelyk tydvak van het laatste gedeelte der Achttiende Eeuwe, geen gering licht verspreiden. Wat hier al, omtrent dat alles, te leeren valle, zal blyken uit de opgave van den inhoud der Hoofdstukken, de moeite des overschryvens van welken, onzen Leezeren ten gevalle, welk een lastig werk ook, wy ons wel getroosten willen. De Inhoud luidt aldus. *Geschillen van den Heiligen Stoel met de regering van Toscanen. — Geschillen van* PIUS VI *met het Hof van Napels. — Vervolg der inbreuken van het Hof van Napels, op de Voorrechten van den Heiligen Stoel. — Kwellingen, door het Hof van Napels aan* PIUS VI *veroorzaakt. — Afschaffing der hulde van de Telle. — Betrekkingen van* PIUS VI, *met verscheiden Mogendheden van Europa, met de Verëenigde Staaten, Poolen, den Koning van Zweeden, het Venetiäansch Gemeenebest, Portugal, de Hertogen van Modena en Parma. — Gesteldheid van het Roomsche Regeeringsbestuur, vóór het tydstip van deszelfs omkering. — Tafereel der betrekkingen van Frankryk, met* PIUS VI, *tot aan de omwenteling van het jaar* 1789. *— Kerkelyke hervormingen, door de Nationale Vergadering van Frankryk ondernomen. — Bezwaaren van Frankryk tegen den Heiligen Stoel. — Verlegenheid en onbestaanbaarheid van den Heiligen Stoel. — Onmiddelyke oorzaak van den Val van het Roomsche Regeeringsbestuur. — Gevolgen van den intogt der Franschen in Rome. — Lot van* PIUS VI *en zyne Neeven. — Voornaamste hervormingen in den Romeinschen Staat, door*

door het nieuwe regeeringsbestuur bewerkt. — *Besluit.* In eene Naarede doet de Vertaaler verslag van 's Pausfen overlyden, en de verkiezing van eenen Opvolger, en maakt tevens eenige aanmerkingen, welke over het karakter van PIUS DEN VI nader licht verspreiden. Die aanmerkingen zyn ontleend uit den Rondgaanden Brief van JOANNES JACOBUS VAN RHYN, Aardsbisschop van *Utrecht*, aan zyne onderhoorige Geestlykheid, gedagteekend 18 October 1799, tot het vieren der Lykdiensten over Paus PIUS DEN VI. Een gunstig denkbeeld geeft ons die Brief van 's Aardsbisschops karakter, van zyne vergeeflykheid en zagtmoedigheid, in tegenstelling der behandelinge door wylen zyne Heiligheid hem aangedaan. De Eerwaardige VAN RHYN, in May 1797 tot Aardsbisschop van *Utrecht* verkozen, en in July daarnaa, door ADRIANUS JOANNES BRINKMAN, Bisschop van *Haarlem*, gewyd zynde, betuigde PIUS DE VI, in eenen *Brief aan alle Catholyken in de Vereenigde Nederlanden*, over 't een en ander, zyn misnoegen. Hy schreef, onder andere: „ Wy verklaren dan, en besluiten, uit kracht des Apostolischen gerichte, dat, en de verkiezing van den genoemden *Joannes Jacobus van Rhyn*, tot Aartsbisschop van *Utrecht*, ongeöorloofd, krachteloos en nietig, en zyne inwyding onrechtmatig, heiligschendig, en met de vastftelling der heilige wetten strydig is. Wy excommuniceeren en *vloeken* den gezegden *Adrianus*, als inwyder, den genoemden *Joannes*, als verkorene en gewyden, en alle de genen, die in de wandaadige verkiezing deel gehad hebben; als ook allen, die door hulp, bystand, bewilliging, of eenigen raad hoegenaamd, in de verkiezing of wyding medegewerkt hebben, en verklaren, stellen vast, en bevelen, dat zy, als afgescheiden van de gemeenschap der Kerke, en volslagen scheurmakers moeten gehouden, en als zodanigen gemyd worden." Ondanks deezen banblixem, hoewel met eene zwakke hand, in den geest nogthans der voormaals magtige Mytervoogden, tegen hem geschooten, weidt de Aardsbisschop uit in verscheidene goede hoedanigheden, welke hy den Pause toeëigent. Met byzonderen lof vermeldt hy, en zegt nooit te zullen vergeeten, 's Pausfen schoon Brevet aan den Heer MARTINI, thans Aardsbisschop van *Florence*, over het leezen der H. Schriftuure, als mede de vereerende wyze, op welke PIUS diens Aardsbisschops Overzetting van den Bybel in de Itali-

liaanſche taal ontving. Niet onvermeld mogen wy hier laaten, 's Pausſen aanmoediging van den Bybel in de Moedertaal, door te verklaaren, volgens dit Brevet, „ dat de Heilige Boeken *overvloedende bronnen zyn, die voor een ieder moeten openſtaan, om 'er de heiligheid van zeden en leeringe uit te putten;* door diensvolgens den Heer *Martini* te pryzen, *van eene zeer nuttige zaak verricht te hebben, met dezelven, door eene vertaling in de moederlyke taal, voor een iegelyk verſtaanbaar te hebben gemaakt;* door hem te zeggen, *dat hy zeer wel oordeelde, met te gevoelen, dat men de Geloovigen van Christus tot het lezen der Heilige Schriften krachtig moet aanzetten.*"

Uit het Werk zelve zullen wy nu ginds en elders eenige proeven opzamelen. Onder de Mogendheden, met welke PIUS DE VI in eenige betrekking ſtondt, zal men, gelyk onze Schryver te regt aanmerkt, „ niet weinig verwonderd ſtaan, eene te vinden, aan gene zyde der Zee, by een nieuw, doch reeds verſtandig volk, getrouw aan de grondbeginſelen der algemene verdraagzaamheid, welke eene van deszelfs voornaamſte grondwetten uitmaakte, geen' heerſchenden Godsdienst erkennende, maar alle beſchermende, wier aanhangers, in zyn midden, hunne toevlucht kwamen nemen. Zedert twee eeuwen, dus vervolgt hy, was *Noord-Amerika* de vryplaats geweest voor een groot aantal Katholyken, door de vervolging, uit verſcheiden landen verdreven. Zoolang deze vluchtelingen, evengelyk hunne medeäangenomen landgenoten, onder de drukkende heerſchappy van Engeland geſtaan hadden, was hun burgerlyk beſtaan twyfelächtig en hachlyk geweest. Eindelyk aan een geregeld en beſchermend beſtuur onderworpen, waren zy bedacht, om de oefening van hunnen Godsdienst vast te ſtellen, door het benoemen van eenen Bisſchop. Het Congres, ſchoon voor een zeer groot gedeelte uit Wysgeeren en Proteſtanten beſtaande, maakte geene zwarigheid, hun voorſpraak by den Paus te zyn. Zy verzochten hem in het jaar 1789 eenen Bisſchop voor de Katholyken van Noord-Amerika, hem voor altyd het recht tot deszelfs benoeming overlatende. PIUS VI, die, zelfs van den kant der Katholyke Mogenheden, zoodanige hoflykheid niet gewoon was, nam dit aanbod aan, zonder 'er misbruik van te maken. Hy liet aan de le-

leden der Katholyke Geestelykheid de zorg over, om, voor deze eerste keer, hunnen Bisschop te benoemen, zich alleenlyk het recht voorbehoudende, van den genen, dien zy benoemen zouden, te bevestigen. Hunne keuze viel op *Jan Carrol*, die zynen zetel te Baltimore vestigde, en den titel van Pauslyk legaat aannam."

Aangaande het lot van PIUS DEN VI en diens Neeven, alle welke wy, voorheen, ten top van menschelyke hoogheid verheven zagen, naa de komst der Franschen te Rome, ontmoeten wy hier, onder andere, het volgende berigt. „ Wat den Paus en zyne familie aangaat, hun lot was, te midden van deze algemene omwenteling, zoo veel beklaaglyker, als zy hooger vielen. Het belang, hetwelk zy zouden hebben kunnen inboezemen, was zeer verminderd, door het herdenken aan hunne uitspoorigheden, of ten minsten van hunne ongeregeldheden. Evenwel heeft de gevoeligheid, zelfs in de diepst gewonde gemoederen, zelfs in de haatelykste harten, hare palen. De twee Neeven van den Paus vervielen, op éénen dag, van weelde tot ellende. De Kardinaal *Braschi*, min hebzuchtig, dan zyn broeder, had, als zyne voornaamste middelen van bestaan, de ryke Kerkelyke waardigheden, waarmede hem zyn Oom overladen had. De verbanning deed welhaast deze waardigheden openvallen, zoo dat hy reden had, om het middelmatig deel van een' Dorppriester te benyden. Wat zyn' broeder den Hertog betreft, men heeft misschien zyne geldafperssingen niet vergroot, noch de schandelyke middelen, welke hy in het werk had gesteld, om zich te verryken, maar had ten minsten zyne ryke landbezittingen vergroot. Zyne roerende goederen waren buitenspoorig: zyne verteeringen evenäarden, in alle opzichten, die van eenen kleinen Vorst. Doch men meent intusschen te kunnen verzekeren, dat hy van grondbezittingen nooit boven de 40,000 Roomsche *Scudi* inkomsten gehad heeft. Eenige dagen na de omwenteling te Rome, schoot hem niets meer overig, dan de linten en kruissen, waarmede hy zich, door verscheiden Vorsten van Europa, had laaten opschikken, nog gelukkig genoeg, van by voorraad eene vryplaats in Toscanen te vinden, tegen de vervolgingen, waar door men hem zyne hebzucht, en het schandelyk gebruik, hetwelk hy van zynen invloed gemaakt had, deed boeten.

Zy-

Zyne schilderyen, prenten, oudheden, alle de schatten van zyn Museum, zyne ryke huissieraden, alles wat hy van waarde bezat, werd verbeurdverklaard en verkocht; zyne landeryën, die voornaamlyk, welke hy in de Pontynsche Moerassen bekomen had, werden als verbeurde goederen behandeld, en te koop geveild, ten voordele van het overwinnend leger.

„ Zyne Vrouw, bekend onder den naam van Hertogin *van Nime*, werd niet zoo kwalyk behandeld, als hy. Zy was des niet te min het voorwerp eener byzondere strengheid. Men vatte en zette haar in de gevangenis, men oordeelde in haar een persona̋djen te hebben, van welke het noodzaaklyk was zich te verzekeren; doch men bedroog zich. Zy werd weldra in vryheid hersteld, en zelfs toegelaten, hare eisschen te doen gelden. De Fransche Commissarissen vonden haar onderworpen, smekend, en byna niet meer denkende, dat zy, weinig tyds te voren, de eerste Vrouw van Rome was geweest. Zy begon, met hun de 60,000 *Scudi* terug te verzoeken, welke zy voorwendde, ten huwelyk medegebracht te hebben. Men bracht dezelve op 30,000; vervolgends eischte zy voor hare Dochter een huisraad, hetwelk byna 30,000 *Scudi* waardig was. Men stond haar voor hetzelve 10,000 toe. Alles wat men haar van hare eigene tilbare goederen liet, was misschien ter waarde van eene dergelyke som. Zy behield de juweelen en diämanten, waarvan zy overvloedig voorzien was. Zy had twintig rytuigen, en men liet haar de keuze van de twee fraaiste over. Men vergunde haar, voor de 30,000 *Scudi*, welke men haar toestond, Nationale goederen te kopen; hetwelk haar de gelegenheid verschafte, om een gedeelte van dat schone landgoed, hetwelk zy te Tivoli bezat, te kunnen behouden. Toen deze huishoudelyke schikkingen, voordeeliger dan zy had kunnen verwachten, voltooid waren, verzocht zy verlof, om zich naa Fermo, in de Mark van Ancona, te mogen begeven, alwaar de man haar riep, (deze was haar echtgenoot niet) die haar wegens zoo vele ongelukken moest vertroosten. Zy ontving een weigerend antwoord; niet dat men eene neiging wilde dwarsbomen, welke zeker haar proefstuk niet was, maar men deed haar de vry onverdiende eer, van te geloven, dat het van belang was, dat zy zich niet verwyderde van de na-

nabuurſchap van Rome. Zy kreeg verlof, om zich naar Tivoli te begeven, alwaar zy zedert vry vreedzaam geleefd heeft."

Leerden wy, in ons voorgaand verſlag, PIUS DEN VI, als op praal en vertooning van grootheid geſteld; kennen, die zelfde zucht verzelde hem in den ſtaat zyner vernederinge. Twee voorbeelden verhaalt daar van onze Schryver, uit 's Pausſen gedrag ontleend, geduurende zyn verblyf in het Karthuizer Klooster, twee mylen van Florence. „Hy (de Paus) ſcheen niet zoo getroffen over zynen toeſtand, (zoo ſchryft hy) als men van hem zou hebben kunnen verwachten. Zyne gezondheid, wel verre van door dergelyke omwenteling, welke ieder een van verdriet zou hebben doen ſterven, eenige verändering te ondergaan, ſcheen daar door ſlechts te bloeiënder. De ſmaak voor lekker eten en drinken verzelde hem in zyne verwydering. Geloofwaardige getuigen verhalen ten dezen de volgende byzonderheid. In het Karthuizer Klooster aangekomen, ſtond de Heilige Vader, die onder de weinige bedienden, welke hem verzelden, zynen Kok niet had vergeten, denzelven toe, om, in de Keuken van het Klooster, huis te houden; alwaar hy zich door hem lekkernyën liet gereed maken, die zeer veel van het ſober voedzel der Monniken verſchilden. Deze, buiten twyfel door deze vergelyking vernederd, veinsden geërgerd te zyn over de zinlykheid van den Heiligen Vader, en vonden daar in de bron der rampen, welke de Kerk troffen. De Kok verdedigde met warmte de zaak van zyn nuttig beroep, en om zich te wreken van het misnoegen der Kloosterbroeders, liet hy in ſtilte een ſtuk vleesch in hunne magere ſoupe glyden. Dit verſchriklyk bedrog werd ontdekt. De Monniken boezemden daar over luidkeels klagten van veröntwaardiging uit, die den Heiligen Vader ter oore kwamen. PIUS VI meende nog rondöm zich de ſtem der omwenteling te horen loeiën, en wilde weten, wat dezelve had verwekt; en om de herhaling van een dergelyk toneel te vermyden, beval hy, dat voortäan zyne Keuken van die der Monniken zou afgezonderd zyn, terwyl deze zich geluk wenschten, dat zy de ergerlyke brasferyën van den Paus niet langer onder hunne oogen zouden hebben."

De andere byzonderheid vertoonde eene verwaandheid, welke, als tot uiterlyk ſieraad betrekking hebbende, ge-

lyk

lyk onze Schryver aanmerkt, in eenen Paus en grysaart, allerminst kon verfchoond worden. „ 'Er was (dus luidt het verhaal) een jong Hongaarsch Schilder te Florence, die yverig zyn best deed, om de eer te verkrygen, van het afbeeldzel van zyne Heiligheid te vervaardigen, hetwelk hy, naar zyn zeggen, aan de Keizerin ten gefchenke wilde aanbieden. Men leidde hem tot den Heiligen Vader, die zyne aanbiedingen met eene foort van geestdrift aannam. Laat uw penfeel, zeide hy tot den jongen Schilder, de frisfche en levendige kleur doen herleven, welke de ouderdom en het verdriet een weinig veränderd hebben. Schilder my in een fcharlaken kleed, om myne gelaatstrekken beter te doen uitkomen. — De Schilder was gehoorzaam, zegt men, aan den raad der eigenliefde van den Paus, zoo dat PIUS VI, in zynen rampfpoed, nog *éénen vleiër* vond. Men verzekert (voegt de Schryver 'er nevens) dat hy behagen fchepte in het befchouwen van zyne eigene beeldenis, welke, eenige jaaren vroeger, vry gelykende zou geweest zyn, en in welke, door een onfchuldig bedrog, hem in eenen min gevorderden ouderdom, en in gelukkiger dagen, vertoonde."

NICOLAI PARADYS *M. D. Medicinæ in Academia Lugduno-Batava Profesforis Ordinarii* Oratio de cognitione Historiæ Medicinæ magno, cum ad Medici in arte exercenda folertiam, tum ad Artis amplificationem, adjumento. Lugduni Batavorum, apud *Haak & Socios*, 1800. In 4to. f. m. 30 pagg.

In deeze fraai uitgewerkte *Redevoering*, *over de kennis van de Gefchiedenis der Geneeskonst*, *een voortreffelyk hulpmiddel*, *zo ten opzichte der fchranderheid van den Geneesheer*, *in het uitoeffenen zyner konst*, *als tot uitbreiding der Konst zelve*, door den Heer PARADYS den 27 September ll. uitgefprooken, by gelegenheid van het aanvaarden des Hoogleeraar-ampts in de Gefchiedenis der Geneeskunde, bewyst de Hoogleeraar, met zyne gewoone welfpreekenheid, zeer overtuigende, dat niets voor een Geneesheer van grooter nut is, om zich in de kennis der ziekten en der gefchiktfte geneeswyzen te volmaaken, dan de ervarenheid in de Gefchiedenis der Geneeskunde. Om een proefje van het geheel mede te deelen, zullen wy ons bepaalen tot de vertaaling van

 het

het volgende, op pag. 10 en 11 te vinden. „ 'Er beftaat
„ eene zekere Keelziekte, men noemt haar de kwaad-
„ aartige verzwooren Bruin, die, uit eene byzondere
„ rottige fmetftoffe voortvloeijende, eerst de amandelen en
„ naderhand den geheelen mond met vuile zweeren ver-
„ vult. Toen deeze ziekte omtrent het midden deezer
„ Eeuw in Frankryk ontftond, en als eene gewoone
„ Keelontfteeking wierd behandeld, wierd dezelve doo-
„ delyk voor de meeste Lyders; 't geen niet gebeurd
„ zou zyn, zo de Geneesheeren maar geweeten had-
„ den, dat deeze zelfde Keelziekte reeds in de zestiende
„ Eeuw in Spanje en in Italie bekend was geweest,
„ onder den naam van *Garotillo*. Een ieder weet,
„ hoe zeer de kinderen gepynigd worden door den zo-
„ genoemden Kinkhoest. De Geneesheeren twisten 'er
„ over, of deeze ziekte haare zitplaats heeft in de
„ maag en in het begin der darmbuis, dan of dezelve
„ in de luchtpyp en in de longen te zoeken zy. Hy,
„ die weet, hoe veel misbruik 'er door hen, die deeze
„ Kwaal voor eene maagziekte houden, gemaakt wordt
„ van braakmiddelen, vooral van de *Antimoniaale* zoort,
„ zal dit gefchil als iets gewigtigs befchouwen. Men
„ had echter deezen twist al voorlang kunnen beflisfen,
„ door de eerfte befchryving deezer ziekte, welke ons
„ BALLONIUS heeft nagelaaten. Allen lof verdienen hierom
„ die geenen, welke de Schryvers over zodanige ziek-
„ ten, volgens de tyden, in welke zy leefden, gerang-
„ fchikt hebben, 't geen in de Venusziekte het eerst
„ is volbragt door ASTRUC; in het Scorbut door LIND;
„ in de Epidemifche Verkoudheid, Influenza geheeten,
„ door GRANT; en in den Kinkhoest is beproefd door
„ J. VEIRAC, nog onlangs beroemd Geneesheer te Rot-
„ terdam. Met welk een groot nut hetzelfde kan wor-
„ den ondernomen, met betrekking tot de Gefchiedenis
„ der Geneesmiddelen, blykt onder anderen uit de Ge-
„ fchiedenis van den Koortsbast. Wie zou geloofd
„ hebben, dat deeze Goddelyke bast, onder de Re-
„ geering van den Franfchen Koning LODEWYK XIV,
„ zodanig zyne waardigheid en vertrouwen heeft kun-
„ nen verliezen, dat dezelve het Kwakzalvers gezag van
„ TALBOT, en de aanpryzing als van een geheim genees-
„ middel, heeft noodig gehad, om weder zyne voorige
„ waardigheid te bekomen. Indien de voorheen zo be-
„ proefde kragt van den Koortsbast denzelven niet voor
„ zulk

„ zulk eene onwaardige behandeling heeft kunnen be-
„ waaren, welk middel zal in 't toekomende veilig zyn
„ voor een gelykzoortig lot; zo niet deszelfs, door
„ ondervinding gestaafde, kragt, door middel der druk-
„ pers, voor de vergetelheid is beveiligd."

Leerboek der Aardrykskunde. Door A. C. GASPARI, *Leeraar in de Wysbegeerte, en Hoogleeraar in de Geschiedkundige Wetenschappen te Oldenburg. Uit het Hoogduitsch, door* S. VAN EMDRE. *In Twee Deelen, met Kaarten. Iste Deel. Te Amsterdam, by* J. Allart, 1800. *In gr. 8vo.* 374 *bl.*

Met veel genoegen lazen wy het begin van den hier boven geplaatsten tytel: *Leerboek der Aardrykskunde*, en meenden wezenlyk een zeer belangryk Werk, zo voor de Jeugd, als voor de Onderwyzers, ter beoordeelinge te ontvangen. Wy lazen en herlazen de Voorrede van den Vertaaler, welke ons in ons gunstig vooruitzicht nog bevestigde; dan, wy mogen niet ontveinzen, dat wy ons, in sommige opzichten, vervolgens zo zeer te leur gesteld vonden, dat wy eene ongetrouwheid aan onze Leezers zouden begaan, wanneer wy hen die aanmerkingen en bedenkingen niet mededeelden, welke ons, onder het leezen, daadelyk onder het oog liepen, en die wy op dat Werk noodzaakelyk moesten maaken.

Nimmer ware het mogelyk een ongeschikter tyd dan heden, om een Werk over de Aardrykskunde in het licht te geeven; daar *Europa*, door een langduurigen en verwoestenden Oorlog geteisterd, niet dan by een reeds te lang verwachten Vreede zal kunnen zien, welke landen en steden aan de byzondere Natien te rug gegeeven, of toegedeeld zullen worden; en welke staatkundige verdeeling als dan met eenige zekerheid zal kunnen gevolgd worden.

Tot zo lange had men, zekerlyk, wel met de uitgave van dit Werk mogen wachten. Immers de Vertaaler zou dan niet nodig gehad hebben, om te melden: dat *Maltha* reeds van meesters veranderd was (zie bl. 344); dat 'er, door het aanstellen van Consuls in *Frankryk*, reeds eene verandering in den regeeringsvorm der Fransche Republiek gekomen is (zie bl. 310); ja, het te

rug houden van de Landkaart van *Italien*, om reden dat 'er by den Vreede groote veranderingen in kunnen komen, met betrekking tot de *Cis-Alpynsche* en *Ligurische* Republieken, enz. zoo als de Vertaaler dit opgeeft, zou met geen minder recht omtrend *Duitschland* voorgewend kunnen worden; en derhalven die Kaart ook wel agter hebben kunnen blyven: wy zwygen van die van *Zwitserland*, en die der *Fransche Republiek* zelve, welke Staaten toch ook by den Vreede eene meerdere of mindere uitgebreidheid kunnen erlangen.

Daar het Werk intusschen nu in het licht is, moeten wy 'er over oordeelen, zo als het voor ons ligt. Dat de Uitgeever J. ALLART, en de Vertaaler S. VAN EMDRE, zeer gunstig omtrend hetzelve dachten, blykt zo wel aan de uitgave als aan hunne verklaaring in de Voorrede: „ Het *fraaije werk* van den Oldenburgschen Hoogleeraar GASPARI (het zyn genoegzaam de woorden van den Vertaaler) had reeds drie drukken in *Duitschland* beleefd; de Beöordeelaars der boeken aldaar hadden het met *verdienden lof* aangepreezen. De Boekverkooper ALLART had den Predikant S. VAN EMDRE verzogt om hetzelve te vertaalen — en deeze was daar niet toe overgegaan, voor dat hy het werk zelve gelezen had, en het der overzetting in het Nederduitsch waardig keurde." Wie zou nu durven vooronderstellen, dat zulk een Werk ten ontyde in het licht zoude kunnen treden? Wy hebben het reeds gezegd: wy zyn van dat gevoelen; maar wy hebben nog andere redenen, die wy hier boven niet hebben opgegeeven, doch die vervolgens zullen voorkomen.

Om een *Leerboek* over de *Aardrykskunde* naar deszelfs oogmerk in te richten, behoort men niet alleen duidelyk en klaar, maar ook met eene zekere uitgebreidheid, die zaaken voor te draagen, die men in zulk een boek aan anderen leeren wil. De Vertaaler zegt wel, in gemelde Voorrede, dat dit Werk *beknopt* en *duidelyk* is. Maar men heeft niet zelden gezien, dat, door het eerste, zo veel mogelyk, in acht te neemen, het laatste dikmaals verwaarloosd wordt: ten minsten het moeilyke daar van beweert HORATIUS, in zyne *Arte Poëtica*, Lib. I. vs. 25 & 26. *Brevis esse laboro obscurus fio.* Wanneer het Werk van GASPARI zoo duidelyk was, waarom heeft de Vertaaler dan nodig geoordeeld, om 'er zoo veele nooten en invullingen in te maaken?

Was

Was het niet, om dat de eerste flechts met een enkel woord eene plaats of zaak aanhaalt, zonder iets van die plaats te melden? (Zie *Voorr.* van den Vertaaler, bl. VI.) Is dit genoeg in een *Leerboek* over de Kunst? — Wy beweeren het tegengestelde.

Een ander voordeel, het welk de Vertaaler in dit Werk vindt, is de beleezenheid van den Autheur, en de nieuwe ontdekkingen, welken 'er in gevonden worden. Met betrekking tot de laatsten, hebben wy, wel is waar, op de Kaarten van VAN EMDRE bespeurd, dat de Reizen van COOK, en anderen, by het opstellen van dezelve geraadpleegd zyn; offchoon 'er nog feilen genoeg in die Kaarten gevonden worden. Maar is de nieuwheid alleen genoeg? En kan men, na de nieuwste ontdekkingen van HERSCHEL, betreffende de Satellieten van URANUS, en hunne omloopstyden, tegen het gestelde in dit Werk vergeleeken te hebben, het laatste wel zoo uitsteekend nieuw en belangryk noemen?

Eene byzonderheid, die evenwel nieuw zal heeten, hebben wy in dit Werk aangetroffen, namentlyk, dat in hetzelve niet enkel van vier Waerelddeelen, *Europa*, *Asia*, *Africa* en *America*, gehandeld wordt, maar van vyf; houdende GASPARI, *Nieuw Holland*, met eenige Eilanden daar omstreeks, onder den naam van *Australië*, of het *Zuiderland*, voor een vyfde Waerelddeel. Wy hebben tegen deeze verdeeling niets, mits men daar onder niet, zo als veele gemeene lieden, het zogenaamde *onbekende Zuiden* verstaat; daar toch, na *van Diemens* land, dat in 1642 is ontdekt geworden, *Nieuw Zuidwallis*, door COOK, in 1774, gevonden is, en de *Botanybaay*, vooral in *Engeland*, genoeg bekend is: wordende ook in dit Werk op de Kaart aangewezen.

In dit Eerste Deel vindt men eene *algemeene Inleiding tot de Aardrykskunde*, welke zeer uitgebreid is, evenwel niet in die orde geschikt, als men dezelve in een *Leerboek* zoude vereischen. Vervolgens heeft men eene *Inleiding* tot *Europa*, en daar na eene geographische beschryving van *Duitschland*, *Helvetie* of *Zwitserland*, *Italie*, *Frankryk*, *Spanje* en *Portugal;* wordende opgehelderd door een *Planetarium*, een Kaart verbeeldende de *Aarde*, een andere *Europa*, en verder de Kaarten van *Duitschland* en *Zwitserland*, de *Fransche Republiek*, en van *Spanje* en *Portugal.*

De Vertaaler heeft nodig geoordeeld om eenige by-

voegzels en aanmerkingen op het Werk van GASPARI te maaken, zelfs heeft hy eenige grove fouten van denzelven verbeterd, by voorb. deszelfs misslag in de lengte en breedte van *Europa*, enz. Intusschen zyn 'er nog verscheidene plaatsen overgebleven, die wel eene verbetering behoefden. Dus zouden wy, bl. 82 en 83, geenszins willen vaststellen, dat de *Euangelische Christenen* enkel in *Lutheraanen* en *Gereformeerden* bestaan, daar 'er toch de *Doopsgezinden*, en anderen, mede toe behooren. Ook zou men van den Vertaaler hebben mogen verwagten, dat, daar hy in eene aantekening heeft gezegd, dat men voor *Entre Douro e Minho*, ook *Entre Minho e Douro* kan leezen, en dat dit landschap tusschen de rivieren de *Douro* en *Minho* ligt, iets dat de minste leerling in de *Geographie* reeds genoegzaam weet — hy ten minste zorge zou gedragen hebben, om de evenredigheid der vreemde geldspetien in Hollandsche muntspetien op te noemen, en daar mede te vergelyken: in plaatse van zich, even als de Hoogduitsche Schryver, tot *Daalders* en *Grossen* te bepaalen, zonder zelfs te zeggen welke *Daalders* en welke *Grossen*, die toch door geheel *Duitschland* niet gelyk in waarde zyn. Men zie, onder anderen, de Aanmerkingen op bl. 285 en 348.

Wy hebben intusschen, in deeze Vertaaling, eenige nieuwe zaaken geleerd, die wy tot heden niet wisten: als eerstelyk, dat men niet slechts *vier Winden*, *Oost*, *West*, *Zuid* en *Noord*, maar zelfs 64 *Winden* heeft. (Zie bl. 25 en 26.) Dan, indien dit waar is, en de grond daar van, zo als de Schryver zegt, in de byzondere verdeeling van de *Windroos*, of het *Compas*, gelegen is; dan zal het eindelyk aan de Schippers staan, om ons zo veel winden te bezorgen als zy maar goedvinden: want het *Compas* wordt niet alleen in 360 graaden, maar ieder graad nog in 60 minuuten, enz. verdeeld, die men dan naar willekeur, schoon in gelyke deelen, kan bepaalen. Doch wy gelooven, dat men onderscheid behoore te maaken tusschen de *Winden*, en tusschen de *Windstreeken*, welken op het *Compas* worden aangewezen.

Eene andere nieuwigheid is voor ons de benaaming van de byzondere Windstreeken, met byvoeging van ¼ in de verdeeling. „Zo ligt (zegt de Schryver) tusschen „ Oost en Oost-Zuid-Oost, *Oost ¼ Zuid-Oost;* tusschen „ Oost en Oost-Zuid-Oost, *Zuid-Oost ¼ Oost;* tusschen

„ Zuid-

„ Zuid-Oost en Zuid-Zuid-Oost, *Zuid-Oost ¼ Zuid*, „ en tusfchen Zuid-Oost en Zuiden, *Zuid ¼ Zuid-Oost*, „ dewyl deze punt Zuid is, en nog een vierde deel van „ den boog naar 't Zuiden heen heeft. Dus gaat het „ om den gebeelen horifon. De Schippers hebben nog „ geen volkomen genoegen, en maaken nog eens eene „ verdeeling, en krygen daardoor 64 Winden, die flechts „ 5⅝ graaden van elkander ftaan."

Het kan zeer wel zyn, dat de Oldenburgfche Schippers deeze benaaming van ¼ gebruiken; doch ten opzichte van de Nederlandfche Zeevaarders, moeten wy bekennen het nimmer gehoord te hebben. Neen, de minfte Stuurmans leerling verftaat het Hollandsch *Compas* te wel, om *Oost ¼ Zuid-Oost*, enz. te zeggen: hy noemt die ftreek *Oost ten Zuiden*, de volgende hier boven opgenoemd *Zuid-Oost ten Zuiden*, *Zuid-Oost ten Oosten*, enz. Zo als het kleinfte Compas dit aanwyst.

Eindelyk bericht de Vertaaler, dat de Atlas, die by het Hoogduitfche Werk gevoegd is, geene evenredigheid heeft, tusfchen de Landkaarten van *Duitschland*, en die der andere landen van *Europa*. Maar heeft zyn Eerw. dan niet opgemerkt, dat zyne Vertaaling juist zo onevenredig is, nadien GASPARI al zyne vlyt, als Duitfcher, aan de befchryving van *Duitschland* heeft te koste gelegd? Zo dat de befchryving van dat Ryk alleen, in deeze Vertaaling, 154 bl. beflaat. *Spanje* wordt op 23, *Italien* op 27, *Zwitferland* op 25, en het uitgebreide *Frankryk* op flechts 44 bladzyden befchreven. Is dit eene gefchikte orde voor een Leerboek? Waarlyk, wy zouden de Onderwyzers en de Leerlingen beklaagen, wanneer 'er geen betere Leerboeken gevonden wierden.

De Gefchiedenis van Dahomy, een binnenlandsch Koningryk van Africa; benevens 't verhaal eener binnenlandfche Reize in Africa, naar 't Hof van BOSSA AHADEE, *Koning van Dahomy; alles verzameld uit echte Schriften; met eene Inleiding en Aantekeningen door* ARCHIBALD DALZEL, *Schildknaap, Gezachvoerder op het Fort Kaap Coast. Naar het Engelsch. Met Plaaten. In den Haage, by* J. C. Leeuweftyn, 1800. *In gr. 8vo. 392 bl.*

Vreemdheid mag uitlokken, Wreedheid kan nimmer behaagen; dit was onze flotbedenking, toen wy het op-

opgemelde Werk geleezen hadden: want zo vol het is van Vreemdheden, zo zeer vloeit het van Wreedheden over. —— Blykens den Tytel, is het vry zamengefteld; hoe dit bykome, wordt ons berigt; en zal het noodig weezen, die onderrigting goeddeels over te neemen, om onze Leezers met de Opftellers bekend te maaken en over de waarde te doen oordeelen.

Een der Schryveren is de Heer ROBERT NORRIS, van *Liverpool*, die agttien jaaren lang handel op *Africa* gedreeven hadt, en welbekend was met de taal en de gebruiken van het volk, ook geene moeite fpaarde, om van Zwarten en Blanken die fchriften te bekomen, uit welke zyn gedeelte van het Werk is opgemaakt. Daarenboven leverden zyne eigene waarneemingen verfcheide weetenswaardige en belangryke zaaken op; blykens zyne Gefchiedenis van AHADEE, en zyne Landreize na *Abomey*, in 1772, welke hier voor de tweedemaal in 't licht komt, met verfcheide verbeteringen en ophelderingen, door hem, geduurende zyne laatfte ziekte, daarin ter voltooijinge gemaakt.

Het Leeven van ADAHOONZOU II, en het begin der Regeering van WHEENOOHEW, den tegenwoordigen Koning van *Dahomy*, zyn verzameld uit het geen den Uitgeever medegedeeld is door LIONEL ABSON, Schildknaap, de tegenwoordige *Britfche* Gouverneur van *Whydagh*, die zeven-en-twintig jaaren Refident geweest is op de kust, en over de twintig jaaren aan het tegenwoordig beftuur, alwaar hy, door zynen ftand, en door eene volkomene kennis, welke hy van het Volk en de Taal hadt, in ftaat is geweest alle onderrigting te bekomen.

De Heer DALZEL hadt deeze Schriften verzameld, en de Inleiding gefchreeven, toen zyn ampt hem na de kust riep. Deeze Inleiding is de vrugt van eene byna dertigjaarige opmerking; zeven van welke hy als Refident in *Guinea* doorbragt, en vier van dezelve als Gouverneur van *Whydagh*, als Opvolger van den Heer ABSON. — Hy voegde, om het Werk meer volkomenheids te geeven, 'er een Byvoegzel by van de voorige Regeeringen, verzameld uit alle Schryvers, die over dit onderwerp gefchreeven hebben, dan voornaamlyk uit SNELGRAVE.

De Aantekeningen, welke veelvuldig aan den voet der bladzyden voorkomen, onderfcheiden zich gedeeltlyk door Letters. R N. duiden den Heer NORRIS aan;

AD.

AD. den Heer DALZEL; en de weinige, naa zyn vertrek 'er bygevoegd, zonder Lettertekening, behooren aan den Schryver van den Text, en hebben haare betrekking tot denzelven.

Zonder des vermaand te weezen, zou men, by voorraad, de aanmerking mogen maaken, die de *Voorredenaar* ons mededeelt: „ Dit werk, beschouwd als eene „ verzameling uit verscheide Schryvers, verdiend ongetwyfelt veel toegeevenheid uit hoofde der ongelykheid van styl en van eenige weinige herhaalingen, „ welke anderzins zouden hebben kunnen vermeeden „ worden." — Dit *eenige weinige* is wat min voor iets, dat *veelvuldig* zou mogen heeten.

Behalven eenige Aanmerkingen van minder belang, treft men in de Voorreden breedvoerige aan op de ligging der Plaatzen in de Kaart, door den Heer NORRIS gegeeven, van *Dahomy* en deszelfs omliggende streeken, die voor den Aardrykskundigen van belang zyn, doch zonder die Kaart niet wel te begrypen. Het slot dient ter vergoelyking van den *Slaavenhandel;* en mag men aan dit oogmerk, niet zonder grond, deels dit Werk toeschryven; althans veele trekken komen 'er in voor, die zeer in 't oog vallen, en te veelvuldig om hier op te noemen; om egter iets te doen, wyzen wy op bl. 45 en 46; doch meer byzonder op de *vreemde* en *lange Redenvoering* van ADAHOONZOU, *toen hy hoorde wat 'er in Engeland wegens den Slaavenhandel was voorgevallen;* eene Redenvoering, welke twee uuren duurde, en ten bewyze strekt van de woordenrykheid der *Dahomans;* men vindt dezelve bl. 371—378. Dit zeker is een uittrekzel.

De Inleiding van den Heer DALZEL bevat het byzonderste en weetenswaardigste van dit Volk; veel, daarin vermeld, wordt door de volgende Geschiedenissen gestaafd. De kennis aan de *Dahomans* klimt niet hooger op dan tot den Jaare 1724. Uit de overlevering of Legende hunner Barden is niets op te maaken, dewyl deeze zo staatkundig ingerigt zyn, dat 'er niet op te vertrouwen is. De Koning deezes Lands, gelyk wy in het Werk vermeld vinden, verbiedt dikwyls melding te maaken van daaden of verrigtingen, die hem of de zynen tot schande zouden strekken. Was dit alleen in *Dahomy* het geval! Hoe veel Geschiedkundige waarheid wordt by

by beschaafder Volken, en ook by *ons*, verdonkerd, door de laagste en veragtlykste beweegredenen!

Van Wreedheden gewaagden wy, de pen ter beoordeeling van dit Werk op 't papier zettende. De Geschiedenis begint 'er mede; en de Naams-oorsprong van *Dahomy* kan ten staal dienen. Een nabuurig Vorst met den Koning der *Foys*, de oude naam deezes Volks, in oorlog zynde, deedt eene gelofte, dat hy den Vorst DA aan de *Fetiche* of Godheid zou opofferen. „ Deeze," zo als ons te leezen gegeeven wordt, „ vervulde hy, „ door naa de behaalde overwinning den buik open te „ snyden van zynen koninglyken gevangenen, waar „ na hy het lyk ten toon stelde, op de grondvesten „ van het Paleis, 't welk hy bezig was te bouwen, „ en de muur daar over heen brengende, noemde hy „ het Gebouw, toen het voltooid was, *Dahomy*, of het „ huis op den buik van DA (*)."

Wy zouden te lang worden, met een aaneengeschakeld Verslag deezes Werks, of zelfs met de opgave der Hoofdstukken, waarin het gesmaldeeld is. Wy vergenoegen ons met slegts het een en ander aan te stippen, 't geen van de *zonderlingheid* kan getuigen.

Van de *Eycos*, een nabuurig Volk, waarmede de *Dahomans* in veelvuldigen kryg zyn, gewaagende, zegt de Schryver: „ Zy worden van een Koning geregeerd, „ niet minder oppermagtig dan de Koning van *Dahomy*, „ echter onderworpen aan eene staatsregeling, te gelyk „ vernederend en ongemeen. Wanneer het volk in 't be„ grip gekomen is, dat hun Vorst slegt regeerd, welk „ begrip hen zomtyds bedrieglyk wordt ingeboezemt, „ door de kunstgreepen van zyne onvergenoegde Minis„ ters, vaardigen zy eene bezending aan hem af met een „ geschenk van pappegaais eijeren, als een blyk van ge„ zach, waarmede de afgezondenen bekleed zyn, en om „ hem te vertoonen dat daar de last der regeeringe hem „ zoo zwaar valt, zy het volstrekt nodig achtten hem „ van die zorg te ontheffen, en hem eenige rust te ver„ schaffen. Hy bedankt daar op zyne onderdaanen voor de „ zorg, die zy voor zyne rust dragen, begeeft zich naar

„ zy-

(*) De Buik wordt, in de taal der *Dahomans*, *Homy* genaamd.

„ zyne kamer als om te gaan ſlapen, roept zyne Vrou-
„ wen by een, die hy belast hem te worgen. Dit be-
„ vel wordt terſtond ter uitvoer gebragt, en zyn Zoon
„ beklimt ongeſtoord den troon, op de gewoonlyke voor-
„ waarde, dat hy de teugels der regeering niet langer
„ in handen zal houden, dan hy de goedkeuring van
„ zyn volk verdient." — In 't vervolg, bl. 272, treffen wy een dier Koningen aan, die verſtands genoeg hadt, om zulk eene belachlyke gewoonte te veragten, en dapperheids genoeg, om 'er zich tegen te verzetten. „ Hy
„ weigerde volſtrekt de pappegaais eijeren aan te nee-
„ men, zeggende aan zyne Ministers, dat hy nog geene
„ geneigdheid tot ſluimeren gevoelde, maar dat hy be-
„ ſlooten had, tot heil van zyn Volk te blyven waa-
„ ken." — Dit hadt een opſtand, door den eerſten Minister verwekt, ten gevolge; doch met een zo ongelukkigen uitſlag, „ dat hy," dus luidt het verhaal, 't geen nooit aan wreedheden ontbreekt, „ met zyne
„ talryke Familie door de overwinnaars werd ter dood
„ gebragt, die zelfs de zwangere Vrouwen niet ſpaar-
„ den," enz. Onze pen weigert hier te vervolgen!

Om een denkbeeld te geeven van de magt en ſterkte eens Legers van de *Eycos*, verzekeren de *Dahomans*,
„ *dat wanneer* zy ten oorlog trekken, de Veldoverſte de
„ *huid* van een buffel, welke natuurlyk dik en taai is,
„ voor de deur van zyn tent uitſpreid, en aan wederzyde
„ van dezelve een ſpeer in den grond ſteekt, tusſchen
„ welke de ſoldaaten heen trekken, tot dat de ongeſchoei-
„ de menigte, welke over de huid gaat, een gat in dezel-
„ ve geſleeten heeft; zoo haast 'er dat gat is, meendt hy
„ dat zyne magt genoegzaam is om te velde te gaan."

Van alle de byzondere Stukken, waaruit dit Werk beſtaat, is ons als het belangrykſte voorgekomen, de *Reize na het Hof van* BOSSA AHADEE, *Koning van Dahomy*, door ROBERT NORRIS, loopende van bl. 184 tot 270; van welke, tot het einde, de Heer ABSON de pen voert, de Geſchiedenis voortzettende tot den Jaare 1791. In een Werk, waarin Wreedheid den boventoon ſlaat, vinden wy die tot in de Feestvermaaken. „ Indien by
„ zeker vrolyk Feest iemands voet uitglipt en hem doet
„ vallen, wordt zulks aangezien als een kwaad voorte-
„ ken, en den armen rampzaligen uit den drang wegge-
„ draagen en het hoofd afgehouwen zonder den dans te
„ ſtoo-

„ ſtooren, welke blyft voortduuren als of 'er niets ge-
„ beurd ware."

Koning BOSSA AHADEE's Serail of Vrouwentimmer wordt beſchreeven als te beſtaan „ in tusſchen de drie „ en vier duizend Vrouwen. Zyne aanzienlyke lieden „ hebben 'er ieder van een tot drie honderd, en lieden „ van minder rang van een half douzyn tot twintig. „ Door deeze onevenredige verdeeling, waar by de rech- „ ten van den mensch geſchonden, en hunne behoeften „ aanmerkelyk miskend worden, blyft het geringe ge- „ deelte van het Volk onvoorzien; doch in iedere Stad „ is een zeker getal van Vrouwen, geëvenredigd naar „ de grootte der plaats, die verpligt zyn ten dienſte te „ ſtaan van elk, die zich by haar aanbiedt; de prys voor „ haare gunſten is geregeld en zeer maatig."

Ten aanziene van deeze menigte der Vrouwen des Konings vinden wy eene zeer optekenenswaardige byzonderheid, in de *Inleiding* vermeld. „ Binnen de wallen „ van de onderſcheidene koninglyke Paleizen in *Dahomy* bevinden zich niet minder dan drie duizend Vrouwen ingeſlooten. Verſcheide honderden van dezelven „ worden in den Wapenhandel opgebragt, onder eene „ vrouwelyke Veldoverſte en mindere Officieren, door „ den Koning aangeſteld." Deeze *Amazoonen* maaken geen klein figuur in de Geſchiedenis.

In de beſchryvingen kwam ons zeer opmerkenswaardig voor, die van den wind *Harmattan*, ten welken opzigte de Schryver zeer van Doctor LIND verſchilt. Wy moeten, ter oorzaake van de uitgebreidheid, de overneeming agterlaaten.

Koning ADAHOONZOU's Geſchiedenis is de geſchiedenis der Wreedheid. In een ſtryd tegen de *Mahees*, en by derzelver te onderbrenging, werden mans, vrouwen en kinderen, zonder onderſcheid, aan het zwaard opgeofferd; de lichaamen der verſlaagenen aan de boomen opgehangen; de hoofden voor den Koning bewaard, die by deeze gelegenheid eene vergelding van twaalf *Akies-Cauris* (omtrent 17 guldens) op ieder hoofd geſteld hadt, boven den prys, welken hy gemeenlyk voor eenen leevenden ſlaaf betaalde: *want*, zeide hy, *ik heb koppen en geen ſlaaven noodig.*

't Was deeze wreedaart, naamlyk, die 'er op geſteld was om een huis te bouwen, bedekt met bekkeneelen, en

en beverfd met menfchenbloed. Zyne Vrouwen dienen hem zomtyds tot Beulinnen; een deezer, daarmede wat te onhandig omgaande by zekere flagting, voerde hy te gemoet: *zo moet gy het zwaard houden, geef my, zo moet gy doen, verbeeld u dat gy hout kapt!* Dit werd toegejuicht en die flagting als een klugtfpel befchouwd.

Afgeflaage koppen worden ten vermaake der menigte ten toon gefteld, en de bekkeneelen gebruikt tot het opfieren der Koninglyke muuren. Wy kunnen uit dit Boek vol wreedheden niet nalaaten het volgende af te fchryven: „De Man, die met het vervaardigen van dus „ een muur belast was, verzuimd hebbende, eene juiste „ berekening te maaken van de ftukken, welke hy te „ plaatzen hadt, was zeer verre in zyn werk gevorderd, „ toen hy bevondt, dat 'er geene bekkeneelen genoeg „ zouden zyn, om het geheele werk met dezelven op te „ tooijen. Hy verzogt derhalven het werk op nieuw te „ mogen beginnen, op dat hy, door dezelven wat wy- „ der van elkander te plaatzen, het geheel een geregel- „ der gedaante zou kunnen geeven. Doch de Koning „ weigerde volftrekt zyne toeftemming daar aan, zeg- „ gende, *dat hy van de* Badagrees *hoofden genoeg zou* „ *vinden, om het werk, op den voet, zo als het was aan-* „ *gelegd, regelmaatig te voltooijen.* — De konstwerker „ bleef met zyn werk voortgaan, tot dat alle bekke- „ neelen verbruikt waren; men nam toen de maat, en „ maakte eene berekening van 't geen 'er aan ontbrak om „ alles regelmaatig af te werken, en men bevondt, dat „ men honderd en zeven en twintig bekkeneelen te kort „ kwam. De gevangenhokken, waar in de rampzalige „ gevangenen waren opgeflooten, werden diensvolgens „ geopend, en het berekend getal flagtoffers daar uit ge- „ haald, die dan allen in koelen bloede tot dat helfche „ einde vermoord werden. — Deeze barbaarfche daad „ werd grootlyks toegejuicht van alle de omftanders." In eene Aantekening wordt opgemerkt, dat het ten dien tyde flegt gefteld was met den Slaavenhandel te *Whydagh*.

By den dood van dit Monfter werden vyfhonderd vyf-en-negentig vrouwen door haare eigene medegezellinnen vermoord, en afgezonden om ADAHOONZOU in de andere wereld ten dienfte te ftaan. — In dit Land is de *Fetiche*, of Afgod, een *Tyger*, naar 't berigt van NORRIS.

Op fraaiheid noch netheid kan de Vertaaling roem

draagen. Het fpeet ons, in veele gevallen, het oorfpronglyk Werk niet te hebben, niet twyfelende of wy zouden, op verfcheide plaatzen, groote misflagen hebben kunnen aanwyzen: Drukfeilen zyn in menigte voorhanden.

Wat de *Plaaten* aanbelangt, dezelve zyn eer vreemd dan fraai.

Egypten, zoo als hetzelve oudtyds was — nu is — en wezen konde; of Algemeene en Byzondere Befchryving van dat Merkwaardig Land en deszelfs Inwooneren, Steden, Vlekken, Havens, Rivieren, Meiren, Volks-zeden, onderfcheidene Godsdienften, Voordbrengfelen, enz. Te Arnhem, by J. H. Moeleman Junior, en Comp., 1800. *In gr. 8vo. 223 bl.*

Egypten is in waarheid een in alle opzichten zeer merkwaardig Land, en zinds den Argonauten tocht der Franfchen derwaarts (zo noemt de Voorredenaar denzelven) is het nog al meer merkwaardig, althands de aandacht op nieuw daar op gevestigd geworden. Het is voor een aantal menfchen onmogelyk, om alles, wat over *Egypten* gefchreven is, te lezen, en alle Reisbefchryvingen te vergelyken; velen hebben daar toe noch den tyd, noch het geld. Dit uit het Hoogduitsch vertaalde Stukje is gefchreven *om den Lezer iets goedkoops te leveren, waar in echter de belangrykheid van het onderwerp door geene al te korte of te vluchtige behandeling uit het oog verloren werdt.* De Schryver vleit zich, in de ftof, die hy behandelt, geen een belangryk voorwerp over 't hoofd gezien, noch iets hoegenaamd, dat op enkel vermoeden fteunde, of onbewezen was, voor goede munt opgegeven te hebben. Achter dit Werkje vinden wy ene opgave van de belangrykfte Schriften over den voormaligen en tegenwoordigen ftaat van *Egypten*, en ene aanwyzing van het een en ander, dat, by gelegenheid van de landing der Franfchen in dat merkwaardig Land, is in het licht gekomen.

Wy geloven, dat dit Stukje in de daad vry naauwkeurig is; en iemand, die nog weinig of niets van *Egypten* weet, kan 'er vry wat uit leren; gelyk het hem dan ook tot ene gefchikte handleiding dienen kan by verder onder-

derzoek. Het is echter, in ons oog, wat al te kort, en daardoor wat droog. De gehele geschiedenis tot 1773 loopt in vyftig bladzyden af; en als wy eenvoudig den inhoud afschreven, dan zou ieder zien, het is niet mogelyk, dat alle de daar genoemd wordende byzonderheden behoorlyk kunnen verhandeld worden in een zo kort bestek. Dan genoeg: is iemand met de nieuwere berichten en de vroegere geschiedenis van *Egypten* reeds enigzins bekend, dan is dit Werkje voor hem ook niet geschreven. De Tytel, derhalven, en het begin van het Voorbericht: *gy zult, Lezer! in deze weinige bladen alles, wat maar eenigsinds uit de vroegere en laatere geschiedenis van Egypten belangryk en wetenswaardig kan gereekend worden, in een kort bestek by een verzaameld vinden*, — heeft ons het minst behaagd. Het is altyd ene onaangename teleurstelling, als men lakens op ene staalkaart vindt, waarvan geen voorraad in den winkel is, althands niet genoeg voor het kleed, dat wy 'er van zouden behoeven.

Bydraagen, ter Gedachtenis van G. WASHINGTON. *Met een Portrait. Te Haarlem, by* A. Loosjes, Pz. 1801. *In gr. 8vo.* 104 *bl.*

Aan grootspraak maaken wy ons niet schuldig, wanneer wy zeggen, dat de grootste Man der jongst verstreeke Eeuwe WASHINGTON was. Geen wonder, dat, by diens Verscheiden uit dit Leeven, de *Staaten van America* zich in diepen rouwe gedompeld vonden; dat zy aan een beknelden en vollen boezem lugt poogden te geeven, door op veelerlei wyzen dien rouw aan den dag te leggen. Hierin zogt de eene Staat den anderen te overtreffen, en minder aanzienlyke plaatzen dongen na die eere. —— Geen wonder, dat men zich benaarstigde om hier te Lande 's Mans Gedagtenis te vereeren, met in 't licht te brengen de Leevensgeschiedenissen van hem vervaardigd (*), en de Lykredenen over hem uitgesprooken (†). Te

(*) In ons *Mengelwerk* hebben wy ons gehaast om 'er eene te plaatzen; zie bl. 425 en 468 des Voorleeden Jaars. Dezelve komt in veele opzigten overeen met die, welke wy in deezen Bundel aantreffen: dan uit alles moeten wy opmaaken, dat de laatstgemelde de *overgeziene* en *uitgebreide* is, waarvan de Opsteller gewaagt.

(†) Wy hebben de Lykreden van F. A. VAN DER KEMP in ons *Mengelwerk* geplaatst: zie bl. 655 des voorigen Jaars: dan afzonderlyk is dezelve by den Boekhandelaar WARNARS uitgekomen.

—— Te wagten was het niet, dat men die in eenen Bundel byeengevoegd zou aantreffen. De Boekhandelaar LOOSJES doet egter eene pooging om het voornaamste byeen te verzamelen, onder den opgegeeven Tytel.

Het thans voor ons liggend Stukje behelst J. MORSE's Redenvoering, onder den Tytel, MOSES *en* WASHINGTON *vergeleeken*; —— de daarby voorgeleezene Aanspraak van den Generaal WASHINGTON, met welke hy afstand deedt van het Voorzitterschap der Vereenigde Staaten; —— en eene Leevensschets van WASHINGTON, vergezeld met eenige belangryke *Bylagen:* —— als een Brief van LA ROCHE aan L'MAINE; een onderschepte Brief van den Jaare 1754, het toenmaalig oogmerk der *Franschen* op *Noord-America* in klaaren dag stellende; eene Beschryving van WASHINGTON's Landhuis *Mount Vernon*; diens Brief, toen hy tot Hoofdbevelhebber des Krygsvolks werd aangesteld; Verslag van een gesmeed en ontdekt Verraad tegen 's Mans Leeven; Berigt wegens een *Fac Simile* van WASHINGTON's Brieven; Schets van de algemeene Goedkeuring der Keuze van WASHINGTON tot President; Iets over de Weezenstrekken van dien Held; breed verslag van de Ziekte, Dood en Begraafenis van WASHINGTON, met eenen Brief van diens Weduwe aan den President der Vereenigde Staaten: —— alles beslooten met een Dichtstukje.

J. MORSE, onzen Landgenooten bekend uit diens schoone *Beschryving van den Tegenwoordigen Staat der Vereenigde Staaten van America, nevens de Historie van den laatsten Oorlog* (*), voerde het woord over WASHINGTON, te *Charlestown*. Het Voorberigt geeft verslag van de daar by plaats gehad hebbende omstandigheden, en het verder voorgevallene op dien Treurdag te dier Stede; byzonder in de Loge der *Vrymetzelaaren*, van welke zo dikmaals verguisde Broederschap de Godsdienstige WASHINGTON een uitsteekend Lid was.

Naa een Gebed vangt de Redenaar aan met het vermelden van het zwaar verlies in den Dood van WASHINGTON. Om de gedagten zyner Toehoorderen by die Gedagtenisviering te geleiden, koos hy de woorden, DEUTERON. XXXIV: 5, 7, 8. —— Men verwagte van MORSE geene *Vergelyking*, die in het beuzelagtige loopt; gelyk 'er zodanige maar al te veel voorhanden zyn, wanneer veelen het ondernamen, om Lieden van deezen Tyd met Persoonadien in de Gewyde Geschiedenissen tegen over elkander te stellen. Verre van daar. Alles is hier groot en treffend. Naa eene Kenschets van MOSES, in de voornaamste opzigten van diens Leeven en Character, te hebben opgehangen, zegt MORSE: „ Zodanig waren de bekwaam-
„ he-

(*) Zie onze *Letteroeff.* voor 1799, bl. 219.

„ heden, de deugden, de uitsteekende en weldaadige Krygs-
„ en Staatkundige bekwaamheden; zodanig was het hoogst
„ vereerend en begunstigend lot van MOSES, in leeven en ster-
„ ven. —— En zodanig, dunkt my, hoor ik u, myne Toe-
„ hoorders! met eenpaarige stemmen zeggen — zodanig was
„ onze WASHINGTON!

„ Nimmer, misschien, waren de gelykvormigheden in Cha-
„ racter en Leevenslot, tusschen twee doorlugtige Mannen,
„ die ooit leefden, zo veelvuldig en zo treffende, als tusschen
„ MOSES en WASHINGTON. Indien de laatste MOSES ten voor-
„ beelde gekoozen hebbe, was hy zeker verstandig in zyne
„ keuze en gelukkig in de naavolging. Beiden waren zy
„ gebooren om groote en gelyksoortige daaden te volbren-
„ gen; om, onder het geleide der Voorzienigheid, ieder de
„ Stammen hunner Landgenooten te verlossen van het juk der
„ verdrukkinge; en met de beste gedaante van Staatsbestuur
„ en het verstandigst Wetboek een onafhanglyk en agtenswaar-
„ dig Volk daar te stellen. Beiden waren zy vroegtydig en
„ op eene zonderlinge wyze opgevoed en bekwaam gemaakt
„ tot de verhevene en verschillende posten, welke zy stonden
„ te bekleeden."

Met deezen overgang treedt hy tot WASHINGTON's Leeven, Daaden en Character, en toont in alles de juistheid zyner Vergelykinge. —— Leeringen van eenen byzonderen en meer algemeenen aart besluiten deeze welingerigte Lykreden.

De opgave der *Bylagen* getuigt van derzelver aangelegenheid. Wy ontleenen 'er, kortheidshalven, niets uit, en, naa 's Uitgeevers voorneemen, om, wanneer hem daartoe geschikte stukken voorkomen, deeze *Bydraagen* te agtervolgen, vermeld te hebben, geeven wy nog het slot van het oorspronglyk Vaderlandsch Dichtstukje.

Voelt hier, indien gy iets gevoelt,
Hoogmoedigen, die, schoon laurieren
Uw schedels om uw krygsdeugd cieren,
Op kroonen vlamt, op zetels doelt;
Voelt hier uw kleinheid —— uwe snoodheid.
Leest in 's Volks traanenvloed, by de asch
Van WASHINGTON, *den lof der grootheid*
Van hem, die altyd —— Burger was.

Lauwerkrans voor WASHINGTON, *gevlochten door Nederlandsche Dichters. Vooraf gaat de Levensbeschryving van dien onsterfelyken Held en Staatsman. Te Harlingen, by* V. v. d. Plaats, 1800. *In gr. 8vo. 26 bl.*

Ene kleine Verzameling van Lyk- of Lof-dichten, (hoe moeten wy ze noemen?) op een Groot Man, verschillende in uitgebreidheid en in waarde. Het bekende Lied van BELLAMY komt hier mede voor, en munt zeer zeker uit boven alle de anderen: echter laat zich ieder van deze Stukjes met genoegen lezen: het Latynsche heeft ons vooral behaagd. De Levensbeschryving is hier kort, maar —— het is toch de Levensbeschryving van WASHINGTON! —— zeer belangryk.

De Gevolgen der Losbandigheid, geschetst in eene Redevoering voor Kinderen, over de Gelykenis van den verloren Zoon. Gehouden den 18 van Slachtmaand 1800, *door* C. ROGGE. *Te Leyden, by* D. du Mortier en Zoon, 1800. *In 12mo. 43 bl.*

Geen Leraar van den Godsdienst, die eens voor Kinderen prediken wil, zal het zich beklagen, deze Leerreden alvorens eens in te zien: zy verdient, naar ons oordeel, allen lof; daarom pryzen wy dezelve ook ten sterksten aan; en dit Stukje dient al wederom ten bewyze, dat men zeer goed voor Kinderen prediken kan. Ene aanmerking, evenwel, houde de Leraar ROGGE ons ten goede. Het berouw van den wederkerenden Zoon kan wel niet te sterk worden aangeprezen; en onedelmoedig, dit moet en mag men voelen, was de onvergenoegdheid van den ouderen Broeder. Maar voor Kinderen vooral zagen wy toch liefst dien anders gehoorzamen Zoon niet zo zwart getekend: geen kwaad te doen, moet toch by het Kind altyd beter zyn, dan berouw te behoeven; en dan is het ook een roerend en zeer bruikbaar denkbeeld: de Vader vergeeft en vergeet reeds, wanneer een Broeder, een anders braaf, een voorbeeldig deugdzaam Broeder, nog niet vergeven kan! Nog eens, intusschen, deze Redevoering behaagt ons zeer. Het is geen kunst, voor Kinderen te prediken, indien een Kinderpreek ene geheel gewone Leerreden is, alleen met dit onderscheid, dat men *Lieve Kinderen* in plaats van *Lieve Toehoorders* zegt: maar als ene Kinderpreek alle de vereischten heeft van ene Leerreden voor volwassenen, en het daarenboven duidelyk is, dat de Leraar de menschen in hunne kinderjaren bestudeerd heeft; wanneer hy den kindertoon en den kindersmaak volmaakt wel weet te vatten, en zulks zonder dat

het

het ſtuk gekunſteld wordt, 't geen in ons oog alles bederft, —— dan is ene Kinderpreek waarlyk zo gemakkelyk niet. Voords, de Kinderen verſchillen ook zeer in jaren, vatbaarheid en oefening; dus allen nuttig te zyn, ook hier het zware van de taak is.

Door openbare Godsdienſtige Leerredenen wordt, Gode zy dank! nog zeer veel goeds geſticht, en het ter Kerk gaan is een middel ter bevoordering van kennis en deugd, zeer in den ſmaak van het volk; men zou door gene andere inrichting nog, over het algemeen, zo veel goeds aan den man kunnen helpen: men bediene zich dan ook van dit middel by Kinderen; by het invoeren van zulke Oefeningen heeft men ook van anders nog zeer bevooroordeelde Ouders weinig tegenſtand te wachten. Kinderpreken hebben ook dit dierbaar nut: gaarne en van zelven wennen vele Ouders hunne Kinderen vroeg aan de Kerk; dan de gewone Leerredenen gaan doorgaans de vatbaarheid der Kinderen ver te boven, en zyn maar zeer weinig voor hunne kinderlyke behoeften berekend: maar het groot geworden Kind is nu aan het wat anders denken, terwyl 'er gepredikt wordt, reeds zo gewoon, dat het niet dan met moeite aandachtig blyven kan. Men predike daarom afzonderlyk, maar recht goed, voor Kinderen, en het omgekeerde zal waar worden: groot geworden zynde, zal men aan aandachtig luisteren gewoon zyn. Mogten dan deze Oefeningen meer algemeen worden ingevoerd!

Het Huwelyk naar de Mode. Blyſpel, in één Bedryf: Te Amſteldam, by P. J. Uylenbroek, 1800. *In 8vo.* 58 *bl.*

Ieder drukt zyn denkbeeld op ene hem eigene wyze uit. *Dit ſtukje*, zo ſpreekt de Burger H. TOLLENS, C. Z., *beſtaat gedeeltelyk uit overgenomen geſprekken van* MOLIERES mariage forcé; *het is echter geen vertaling van hetzelve. Geheele tooneelen van* MOLIERE *zyn in dit ſtukje weggelaten, en geheel anderen ontworpen; ſommige tooneelen zyn eenigszins veranderd, door het inlasſen en uitlaten van eenige uitdrukkingen; en eindelyk is aan dit ſtukje een geheel andere wending gegeven.* Wy zouden ons korter hebben uitgedrukt, op deze wys: *Dit Stukje is weinig meer dan ene Vertaling van* MOLIERE's Mariage forcé. *Wy hebben 'er hier en daar nog wat bygevoegd, en hetgeen wy veranderd hebben is maar van weinig belang.* Ieder, die het oorſprongelyke vergelykt, zal ons toch toegeven, dat dit de mening wezen moet.

Een man, reeds over de vyftig, verlieſt op ene piep jonge Coquette, die hem gaarne neemt, maar haren jongen minnaar toch ook aanhouden wil. Vóór dat het huwlyk evenwel voltrok-

trokken wordt, komt hy tot naardenken, en wil zyn woord terug nemen; maar nu komt de broeder van het meisje in 't spel, en het wordt *vechten of trouwen;* waarop de oude dan maar het laatste kiest. MOLIERE's plan, en MOLIERE's eigene woorden: alleen is hier de broeder toch een blodaart in zyn hart, en by MOLIERE blykt dit zo niet. Het raadplegen van den ouden met zynen vriend en met zyne hooggeleerde buren komt hier op dezelfde wys, als by MOLIERE, voor; alleen hier heeft de Burger TOLLENS de gesprekken wat gerekt: daarentegen schynt het hem niet bevallen te hebben, dat de aanstaande bruidegom zich nog eens uit de hand goed geluk liet zeggen; althands dit toneeltje liet hy weg. En wat die gehele andere wending, welke hy aan zyn Stukje gaf, betreft; zo dra de man het huwlyk boven den degen kiest, is het Stuk by MOLIERE uit; maar hier is de jonge minnaar nu ook tegenwoordig; de bruidegom verzoekt nu de bruid, hem den zak te geven; dan, in tegenwoordigheid van haren vader zelven, zegt zy hem ongeveinsd: *het is thands de smaak, dat ene vrouw een man en een minnaar heeft; en ik trouw u alleen, om dat ik u niet bemin; en ik trouw mynheer niet, alleen om dat ik hem zeer lief heb.* Naturelyk wil de man nu nog eens terug; maar de broeder biedt hem nu ook nog eens de degens aan, en daarop vindt hy dan ook dat het ene loffelyke mode is.

Wy voor ons konden by MOLIERE's geestig Stuk die byvoegsels wel ontberen; doch de smaken zyn verschillende. Genoeg: men kan toch niet zeggen, dat TOLLENS het Stuk verminkt en bedorven heeft; en wy zyn dan nu door hem gerust gesteld, indien de voorraad, van Toneelstukken om te vertalen, eens mogt uitgeput raken, wy behoeven daarom geen gebrek te lyden; de weg is ons nu gewezen: men neme dan, in zynen smaak, gesprekken over, uit MOLIERE of anderen, en voege 'er zo hier en daar wat by: 'er is toch niets nieuws onder de zon.

Het toneel is op straat: *myn dochter!* zegt de vader, *ontfang uwen echtgenoot van myne hand; en gy, heer schoonzoon! ontfang uwe gade.* Ene verloving op straat; dit zal waarschynelyk ook ene verloving naar de mode zyn.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

H. VAN HERWERDEN, *over het Euangelie van* JOANNES. *IVde Deel. Te Amsterdam*, *by* J. Allart. *In gr. 8vo.* 512 *bl.*

Dit vierde Deel der Verklaaring van het Euangelie van *Joannes* gaat over het Negende en drie volgende Hoofddeelen van dat voortreffelyk gedenkschrift, vervuld met de allergewigtigste bydraagen tot de leevensgeschiedenis van Jesus. De Eerw. VAN HERWERDEN blyft zich, in de wyze van uitlegging, en geheele behandeling van zaaken, volmaakt gelyk, en levert in de daad veel bruikbaars voor hun, die weinige of geene hulpmiddelen by de hand hebben, onder het leezen van dit *uitmuntend* Boek, en dezelfde leiding van gedachten met den geoefenden Leeraar gewoon zyn te volgen. Wy willen 'er aan onze Leezers nog eens wederom enkelde proeven uit mededeelen.

H. X: 30. *Ik en de Vader zyn één*. „ Men heeft, tot recht begrip van dit gezegde, in acht te neemen, dat, noemt Hy God *Vader*, en zegt Hy: *Ik en* DE VADER *zyn één*, Hy zich aanmerkt als Gods Zoon, het vleeschgewordene WOORD, en derhalven, naar zyne verhevene natuur beschouwd, zich verklaart één te zyn met den Vader, dat ook blykt uit zyn antwoord op de beschuldiging der Joden, dat Hy, dus spreekende, God lasterde, waar in Hy dit gezegde verwisselt met dat: *Ik ben Gods Zoon. Zegt gy tot my*, is zyn antwoord, *dien de Vader geheiligd en in de waereld gezonden heeft, gy lastert God*, *om dat ik gezegd heb: Ik ben Gods Zoon?* Zoo dat één te zyn met den Vader, en Gods Zoon te zyn, naauw verbonden is, en het eene het andere insluit. — Maar dan is ook klaar, dat Hy zich één noemt met den Vader, als hebbende dezelfde Godlyke natuur met den Vader. Men heeft, ter overtuiging hier

van, in aanmerking te neemen — dat de Joden zich aan geene zaak in zyn voorſtellingen meer ergerden, dan dat Hy God zyn Vader noemde, begrypende dat Hy zich daardoor Gode evengelyk maakte. — Zy hadden Hem thans gedrongen, dat Hy zich met duidelyke woorden verklaaren zou, voor wien Hy wilde gehouden zyn. Hierop antwoordt Hy hun, *Ik en de Vader zyn één*. Hoe kan men nu vermoeden, dat Hy, onderſteld zynde dat Hy een wys, waarachtig, en getrouw leeraar was, die de eere Gods en het heil zyner hoorders op het oog had, in zulk een geval zich op die wyze zou uitlaaten, en de Joden in het vermoeden ſterken, dat Hy voor meer dan een ſchepſel wilde aangezien zyn, indien Hy niet in de daad meer dan een ſchepſel was? — Men ſtelle zich hier by voor, dat Hy in de woorden: *Ik en de Vader zyn één*, hun verklaart de reden, waarom niemand de zynen uit zyne hand zou rukken, daar niemand ze kon rukken uit de hand van zynen Vader. Deeze reden nu ging alleen door, indien Hy, als de Zoone Gods, Gode evengelyk was, en dezelfde Godlyke natuur en eigenſchappen bezat als de Vader. — Indien wy ook het gezegde zelve: *Ik en de Vader zyn één*, onzydig overweegen, zullen wy het zoo verheven vinden, dat het niet voegen zou dat een bloot ſchepſel, hoe voortreffelyk het ware, en welk character het bekleedde, zich op die wyze uitdrukte. De Joden gevoelden die kracht van dit gezegde, en begreepen dat Hy, dus ſpreekende, zich Gode evengelyk maakte, gelyk zy Hem als eene misdaad voorwerpen. — Wanneer Hy dan verklaart: *Ik en de Vader zyn één*, geeft Hy te kennen, dat, niettegenſtaande het perſoneel onderſcheid tusſchen Hem en den Vader, Hy en de Vader dezelfde Godlyke natuur hebben, of eenwezens zyn, en dezelfde volmaaktheden bezitten, werkende door dezelfde wysheid, wil en kracht."

H. XI: 51, 52. *En dit zeide hy niet uit zig zelven; maar, zynde Hoogepriester deszelven jaars, propheteerde hy, dat Jeſus ſterven zou voor het volk: En niet alleen voor dat volk, maar opdat hy ook de kinderen Gods, die verſtrooid waren, tot één zou vergaderen.* — „ De zin der woorden komt hierop neder: dat, daar Cajaphas Hoogepriester was van dat zelfde jaar, waar in Jeſus ſterven zou, en het welke God, door veele buitengewoone gebeurtenisſen, wilde doorluchtig maaken, hy

hy een voorstel deed, dat de grondslag was van een vonnis des doods tegen Jesus, en het met zulke woorden uitbragt, die juist den aart en de nuttigheid van Jesus dood, naar den raad Gods, en de waare oorzaak, waarom Hy dien moest ondergaan, uitdrukten."

Gedenkwaardigheden uit de Aartsvaderlyke Geschiedenissen, met ophelderende en praktikaale Aanmerkingen, door JACOBUS ENGELSMA MEBIUS, *Predikant te Ryperkerk en Hardegaryp. IIIde Deel. Te Utrecht, by* W. van Yzerworst, 1800. *In gr. 8vo. 314 bl.*

De Eerw. MEBIUS brengt, in dit derde en laatste Deel, zyne ophelderende en praktikaale aanmerkingen, over de Aartsvaderlyke Geschiedenissen, ten einde. Wy hebben onze Leezers, by de aankondiging der voorgaande Deelen, het loflyk doel van dit geschryf, en de wyze, waarop hy het tracht te bereiken, leeren kennen (*). Dit Deel begint met Jakobs terugtocht naar Kanaan, na zyn afscheid van Laban, Gen. XXXII en XXXIII: 1—16, en loopt af met den dood van Josef, wiens merkwaardige en leerryke geschiedenis, *inzonderheid*, eene ryke stof tot nuttige aanmerkingen oplevert, die ook het grootste en beste gedeelte van dit Boekdeel uitmaaken, en waarby een loflyk gebruik gemaakt is van den arbeid van anderen, die onzen Schryver, in dit vak, voorgewerkt hebben. In het Voorbericht toont hy zich eenigzins te onvrede over den beöordeelaar van de eerste Deelen dezes Werks, in de *Nieuwe Vaderlandsche Bibliotheek*, die had geklaagd, dat hy het plan van BERGEN, 't welk hy zich tot navolging voorstelde, door noodelooze uitweidingen en systematische begrippen, verlaaten, en daardoor de anderzins leerzaame en nuttige aanmerkingen ontluisterd heeft. Van onze aanmerkingen, die ook al daarheen liepen, wordt geen gewag gemaakt. Wy hebben evenwel met genoegen bemerkt, dat de behandeling, in dit laatste Deel, een weinig minder omslachtig, en ook niet zoo doormengd is met gezochte opelderingen van Theologische leerbegrippen. Het is 'er nogthans niet geheel vry van.

(*) *Letteroef.* 1800, bl. 9.

van. Uit Gen. XXXV: 2 wordt, bl. 49, afgeleid, dat de Waterdoop in den Godsdienst zeer oud is, welken Jesus daarom uit de zinnebeeldige Godsdiensttaal der Ouden, tot zyne oogmerken, ook heeft overgenomen. Bl. 107 wordt, uit de overeenkomst tusſchen de lotgevallen van Joſef, en die van onzen Zaligmaaker, beſloten, dat God altyd gewild heeft, dat 'er veel overeenſtemming zou zyn tusſchen het Hoofd en de Leden, zoo vóór als na zyne waereldkomst, en dat zich dit, bovenal, in ſommige hunner uitneemendſten meer zichtbaar zou openbaaren. Uit de opwekking van Jacob aan zyne door moedeloosheid traag geworden Zoonen, om naar Ægypte te gaan, terwyl hy gehoord had, dat daar nog een goede voorraad van Koorn voorhanden was, Gen. XLII, wordt, bl. 162, aanleiding genomen, om moedelooze Christenen, die over geesteloosheid kwynen, op Jesus, den beteren Joſef, en den vollen voorraad van allerleie genaadens, (waarom niet *allerlei genade?*) die 'er by hem te bekomen is, geweezen. Gen. XLVIII: 15, 16, vindt de Schryver de Leer van Vader, Zoon en Geest. Zulk ſoort van aanmerkingen zyn evenwel, in dit Deel, zeer weinige. Wy maaken geen zwaarigheid, om het, over 't geheel, als een nuttig handboek, voor mingeoefende Bybel-leezers, die geen geſchikter handleiding hebben, aan te pryzen.

Wy willen, tot eene proeve van de omzichtigheid, waarmede de Eerw. MEBIUS zyne aanmerkingen, die haar opzicht hebben op Theologiſche begrippen, in dit Deel ter neder ſtelt, 's Mans aanteekening op de welbekende woorden, uit dat gedenkwaardig ſtuk, waarmede de ſtervende Jacob affcheid nam van zyne Zoonen, Gen. XLIX: 18, *op uw heil, ô Jehova! wachte ik*, hier nog overneemen. „ Zeer afgebroken komt hier deeze uitroep voor. Het is duister wat 'er aanleiding toe gaf, en daaröm ook wat 'er door aangeduid wierd. — Zweefden JAKOB, by het vermelden van DAN, de Filiſtynen en de rampen voor den geest, die zyn Geſlacht van deezen te wachten ſtonden, maar waar van God hem eerst door SIMSON, en daarna door anderen, als SAMUËL, SAUL, DAVID, *enz.* verlosſen zoude, dan ſchynt deeze verlosſing uit hunne hand door deeze Helden, maar waar van JEHOVA de eerſte bewerker was, hier beoogd te zyn. — Of herinnert JAKOB zich de Paradysſlang by het vergelyken van DAN by eene ſlang, en leid-

leidde dit zyne hoop op tot de geestlyke verlosfing door den Slangekopvermorfelaar? — Of ftaan deeze woorden op haar zelve, zonder verband met het voorgaande? En gevoelde JAKOB zyne zwakheid en nu aannaderenden dood, zoo dat hy, nu vermoeid van al dit zegenfpreken, het zelve een oogenblik afbreekt, en van de befchouwing van het onderfcheiden lot zyner Nakomelingen opgeleid tot die der eeuwige zaligheid, al zyn oog op deeze vestigt? — Het is zwaar hier iets te beslisfen."

's Heilands gadeloze Zondaars-liefde, of Leerrede, ter nabetrachting van het heilig Nachtmaal, over Joh. XI: 36b, *door* S. J. VAN DE WYNPERSSE, *A. L. M. Phil. Doct. Te Amfteldam, by* H. Diederiks *en* H. Lardé, 1800. *In gr. 8vo. 32 bl.*

In den zelfden trant, dien wy reeds uit vorige Leerredenen, door den Eerw. VAN DE WYNPERSSE in 't licht gegeeven, hebben leeren kennen, worden de woorden van den text, *ziet hoe lief Hy hem hadde*, eerst kortelyk toegelicht: (Zy bevatten eene aanmerking van eenige Jooden, die in menigte waren opgekomen, om Maria en Martha, wegens het overlyden van Lazarus, te troosten, over wier gevoelens, omtrent Jefus, de Leeraar vry gunftig denkt:) en vervolgends uit dezelve aanleiding genomen tot ontwikkeling van deze drie waarheden: „ 1. Aan het H. Nachtmaal wordt ons op de verrukkendfte wyze 's Heilands toegenegenheid jegens zondaren ontdekt, en deze liefdevolle inftelling riep ons allen, als 't ware, toe: *ziet, hoe lief heeft Jefus u!* 2. Het geen ons 't H. N. van 's Heilands zondaarsliefde, zo uitnemend, zo plegtig, verzekert, verpligt ons, met de tederfte gevoelens van erkentenis, geloof en blydfchap, ons zelven en elkanderen telkens te herinneren: *ziet, hoe lief heeft Jefus ons!* 3. Onze gelofte aan 't H. N. voor het oog van een alwetend God afgelegd, dringt ons allen, malkanderen en alle onze evennaasten op de tederfte wys te beminnen, op dat vriend en vyand van ons, als bondelingen van Jefus, moete betuigen: *ziet, hoe lief hebben deze elkanderen!*" Welk

alles met eene doorloopende ernstige toepasfing, gefchikt naar de gelegenheid des tyds, wordt befloten.

Men ontvangt nu, met deze Leerrede, ook een algemeenen Titel, om ze met de zeven voorgaanden tot eenen bundel te vereënigen.

Gedenkfchriften der Maatfchappy van Zendelingfchap, tot voordplanting van het Evangely in Heidenfche Landen, enz. Uit het Engelsch. IIIde Deel 1fte Stuk. Te Dordrecht, by A. Blusfé en Zoon, 1800. *In gr. 8vo.* 168 *bl.*

Dit derden Deels eerfte Stukjen der meermaalen reeds aangekondigde *Gedenkfchriften van de Londenfche Zendeling-Maatfchappy* bevat, allereerst, in zich een kort verflag der Handelingen van derzelver derde algemeene Byëenkomst, in Bloeimaand des jaars 1797, tot welke wederom eene verbazende menigte, zoo van Leeraaren, als andere Christenen, van allerlei Kerkgenootfchappen, was toegevloeid. Men deed voorftellen, over nieuwe Zendingen naar Kanada en Indoftan, en inzonderheid over het verkrygen van Zendelingen, waartoe ook, onder anderen, werd voorgeflaagen de oprichting van kleine Kweekfchoolen, op onderfcheidene plaatzen, waarin zoodanige jongelingen, in welken men zendelings-talenten befpeurde, geduurende een paar jaaren, het nodig onderwys konden ontvangen, om hen te beter bekwaam te maaken tot het verkondigen van het Euangelie onder de Heidenen. De aandacht werd voornaamelyk gevestigd op het voorftel: of het niet de plicht ware van Leeraars, die eenigen tyd in de bediening geweest waren, en achting in de Kerk verworven hadden, en inzonderheid van hun, die daadlyk hadden medegewerkt tot het oprichten dezer ftichting, om, wanneer zy door het lighaam der Beftuurderen werden opgeëischt, zich bereidvaardig te toonen, om Jefus naam te draagen onder de Heidenen? Waartoe eenigen aanftonds edelmoedig verklaarden bereid te zyn, indien de Maatfchappy oordeelde, dat zy zulks verplicht waren, en 'er hen toe riep. By nadere overweeging wierd evenwel, drie dagen laater, onder andere artikelen, betreffende de beste middelen, om Zendelingen te be-

bekoomen, dit alleen, met opzicht tot het genoemde voorſtel, beſloten, „ de Leeraars inzonderheid aan te moedigen, om zich aan de uitbreiding van het ryk van Christus toe te wyden, in welk gedeelte der waereld ook hun dienst, ter bereiking van dat groote doel, zou kunnen ſtrekken; en aan de Leeraars, die in het Beſtuur der Maatſchappy zyn, en alle anderen, die zich daar tegenwoordig bevonden, het bedaard en ernſtig onderzoek, of het Gods wil zy, dat zy in perſoon den naam van Christus draagen onder de Heidenen, aan te beveelen:" waarvan wy den uitſlag en 't gevolg nader wenſchen te verneemen. Voor het overige hield men zich bezig met het veranderen en verkiezen van Beſtuurderen, en andere algemeene ſchikkingen. Ook zyn 'er, by deze gelegenheid, wederom verſcheidene Leerredenen, toepasſelyk op het doel en de werkzaamheden der Maatſchappy, uitgeſprooken. In het bygevoegd verſlag van de Handelingen der Beſtuurderen, aan de Leden der Maatſchappy, werd naauwkeurig bericht gegeeven van den aankoop en de uitrusting van een gerieflyk ſchip, en de afzending van dertig perſoonen, benevens vrouwen en kinderen, naar de Eilanden der Zuidzee, onder 't bevel van den Kapitein *Wilſon*, en van 't geen hun, op reis, tot aan de kust van Brazil, is wedervaaren; vervolgends van derzelver beraadſlaagingen over de beste wyze, om ook naar Afrika, in verwachting van onderſteuning der Christenen, op de Kaap de Goede Hoop, en wel byzonder naar het land der Foulah's, met hulp van de nabygelegene Kolonie van Sierra Leone, Zendelingen af te vaardigen; en eindelyk van de medewerking van andere Maatſchappyen, niet alleen te Edenburg, Glasgow, en elders in Schotland, maar ook in Duitschland en Amerika. Het daarop volgend nader Bericht van eene werkelyke zending naar het land der Foulah's, in October 1797, bevat alleenlyk een kort verſlag van derzelver uitrusting, afreize en overkomſte tot Free-town in Sierra Leone. Daartoe behoort ook de verdere inhoud van dit Stukjen, te weeten: eene Leerrede van *William Nicol*, over Hand. XVI: 9, 10, by gelegenheid der inwyding van twee Afrikaanſche Zendelingen, te Londen gehouden; eene Aanſpraak aan de Zendelingen, beſtemd naar Afrika, door *Edw. Parſons*; algemeene onderrechtingen van de Beſtuurders

aan de Zendelingen, bestemd naar het land der Foulah's in Afrika; eindelyk een Affcheids-brief aan de Zendelingen, by hun vertrek naar het land der Foulah's in Afrika, geschreeven den 9 Oct. 1797.

Grondbeginzelen der Scheikunde, door A. L. LAVOISIER. *Uit het Fransch vertaald, met Aanmerkingen en Byvoegzelen vermeerderd, door* N. C. DE FREMERY, *Hoogleeraar in de Scheikunde, en* P. VAN WERKHOVEN, *Apotheker te Utrecht. Te Utrecht, by* G. T. van Paddenburg en Zoon, 1800. *II Deelen; 703 bladz.; met 10 uitslaande Plaaten.*

Uitmuntend is voorzeker de dienst, door de Vertaalers en Vermeerderaars van het Werk van den onsterfselyken LAVOISIER, aan de Liefhebbers der Scheikunde, hier te lande, beweezen, met niet alleen dit gewigtig stuk te vertaalen, maar by hetzelve, in de aantekeningen, ook nog, op eene korte doch voldoende wyze, gewag te maaken van de nieuwe uitvindingen, met welke deeze Weetenschap, na den betreurenswaardigen dood van den Stichter der hedendaagsche Scheikunde, is verrykt geworden. Naar maate de aard der onderwerpen het scheen te eischen, zyn de vermeerderingen tusschen twee haakjes in den text geplaatst, en met eene V gemerkt, of onderaan gedrukt, en insgelyks met eene V getekend, om dezelve van de weinige aantekeningen van LAVOISIER zelven te onderscheiden. Insgelyks hebben de Uitgeevers zomwylen gebruik gemaakt van de aanmerkingen door den Heer HERMBSTÄDT by de Hoogduitsche Vertaaling gevoegd, doch ook veele derzelve weggelaaten, als hun oordeels niet behoorende tot het plan van dit Werk, 't welk alleen ten oogmerk had, een vast scheikundig stelzel te bouwen, op grondslagen, die door de ondervinding onwrikbaar gestaafd zyn.

De eerste Afdeeling der Lavoisieriaansche Scheikunde, handelende *over de vorming der luchtvormige vloeistoffen en derzelver ontleding; over de verbranding der enkelvoudige lichaamen en de vorming der Zuuren*, heeft niet veele byvoegzelen ontvangen; dewyl de grondbeginzelen der Weetenschap dezelfde zyn gebleeven, en

en maar enkel door de laatere Scheikundigen eenigzins anders gewyzigd of bepaald.

Geheel anders is het gelegen met de tweede Afdeeling, handelende *over de verbinding der Zuuren met de Zoutvatbaare Grondstoffen, en over de vorming der onzydige Zouten.* Want daar 'er zeer aanmerkenswaardige ontdekkingen door laatere Scheikundigen gedaan zyn, ten opzichte van nieuwe, te vooren onbekende Zuuren, en aangaande de eigenschappen der tot hier bekende Zuuren; gelyk ook, met betrekking tot de verbeteringen, gemaakt in de werkwyzen, door welke dezelve worden verkreegen; zo hebben de Uitgevers het noodig geacht, deeze Afdeeling met een aantal byvoegzels en aantekeningen te verryken.

Eene der gewigtigste aanmerkingen, met welke de Uitgevers de Lavoisieriaansche waarneemingen vermeerderd hebben, is die, welke betrekking heeft tot de nadere bepaaling van den aard der Koolstof; waarom wy dezelve hier zullen laaten volgen, om teffens een proefje van het geheel te geven. „ Wy hebben (zeggen de Uitgevers, D. I, bl. 227) by eene andere gelegenheid, bl. 65, reeds met een woord gezegd, dat de Koolstof, dat is de Kool, die zo veel mogelyk van alle vreemde zelfstandigheden gezuiverd is, toch nog een weinig Zuurstof bevat. Hier is het de plaats, om dit eenigzins naauwkeuriger te ontwikkelen. Het is, naamelyk, uit de fraaije proeven van GUYTON MORVEAU, over de verbranding van den diamant in zuurstof-gaz, gebleeken, dat de brandbaare grondstof van het Koolstof-zuur niet de gewoone, zo veel mogelyk gezuiverde Koolstof, maar de Diamant is. Deeze zonderlinge zelfstandigheid, welker brandbaarheid, en, immers gedeeltelyke, verandering in Koolstof-zuur reeds eenigen tyd bekend waren, vereischt tot haare verbranding eene zeer hevige hitte van 30 graaden op den Pyrometer van WEDGWOOD, welke met 2765° op den nieuwen Franschen Thermometer, of 4977° F. overeenkomen. By deeze verbranding wordt 'er enkel zeer zuiver Koolstof-zuur gevormd, hetwelk niet, zo als gewoonlyk, uit 28 deelen der grondstof en 72 deelen zuurstof bestaat, maar van hetwelk 100 deelen uit 82,12 zuurstof en maar 17,88 grondstof zyn te zamengesteld: waaruit derhalven blykt, dat de Diamant veel meer zuurstof verzadigt, dan de ge-

gewoone Koolſtof, en dat dus de Koolſtof alleen maar van den Diamant verſchilt, door dat zy een weinig zuurſtof bevat. De gegrondheid deezer gevolgtrekkingen blykt te meer, daar de Diamant, geduurende deszelfs verbinding met de zuurſtof, eerst, wanneer hy nog maar zeer weinig zuurſtof opgenomen heeft, eene donkere kleur, gelyk potlood, aanneemt, en vervolgens, by verdere vereeniging met de zuurſtof, zwart wordt en in waare Kool verandert, welke dus, wanneer men aan de eenvoudige brandbaare grondſtof van het Koolſtof-zuur den naam van Koolſtof laat, een *oxyde* der Koolſtof tot den tweeden graad uitmaakt. By verdere verbinding met de zuurſtof vormt dit *oxyde* eerst Koolſtof-zuur, en komt hierin met alle brandbaare lichaamen overeen, van de meeste van welke de Koolſtof alleen daarin verſchilt, dat zy, wanneer zy zuiver is, (als Diamant) weinig verwandſchap met de zuurſtof heeft, en het zuurſtof-gaz maar alleen op eene zeer hooge temperatuur ontleedt, terwyl deeze verwandſchap toeneemt, naar maate de Koolſtof met meer zuurſtof verbonden raakt, zo dat zy tot den ſtaat van Kool gebragt zynde, nu veele verwandſchap met de zuurſtof heeft, en nu het zuurſtof-gaz op eene veel laagere temperatuur ontleedt," enz.

De derde Afdeeling der Lavoiſieriaanſche Scheikunde, die het tweede Deel van het Werk uitmaakt, en de *Beſchryving der Scheikundige Werktuigen en Bewerkingen* bevat, heeft geene aanmerkelyke vermeerderingen ontvangen, ſchoon anderzins in dit vak gewigtige veranderingen hebben plaats gehad. De redenen, waarom de Uitgevers geſchroomd hebben, in deezen veel te veranderen en te verbeteren, waren de volgende: 1. Om dat zulks niet geſchieden kon, zonder een aanmerkelyk aantal nieuwe Plaaten, 't geen de kosten van dit Werk oneindig veel zou hebben vermeerderd. 2. Om dat de gewigtigſte verbeteringen der Lavoiſieriaanſche Werktuigen, gelyk van den Gazometer, van de toeſtellen voor de verbranding, van het Kwikzilver toeſtel, enz. reeds door den uitvinder dier veranderingen, den Heer M. VAN MARUM, uitvoerig in een afzonderlyk Werk waren beſchreeven. Tot meerder bevordering van de goedkoopheid des Werks, zyn ook de twee eerſte Plaaten van LAVOISIER geheel weggelaaten, als niets buitengewoons behelzende; terwyl men voorts, om de-

zelf-

zelfde reden, in het vervaardigen der Afbeeldingen, meer op de duidelykheid, dan wel op de fraaiheid der Plaaten, gelet heeft.

Toen LAVOISIER zynen arbeid begon, had hy alleen ten oogmerk, eene Verhandeling, door hem in eene zitting van de Academie der Weetenfchappen, over de verbetering der Scheikundige Taal, voorgeleezen, verder uit te breiden. Doch hy ontdekte ras, dat men de taal niet kan volmaaken, zonder de Weetenfchap te verryken, noch de Weetenfchap verbeteren, zonder de taal volkomener te doen worden. Voorts, dat, hoe zeker ook de daadzaaken mogen zyn, en hoe naauwkeurig de denkbeelden, die daaruit gebooren worden, mogen weezen, zy echter niets dan valfche indrukzelen zouden mededeelen, indien wy geene juiste uitdrukkingen hadden, om dezelve voor te ftellen. Dit had ten gevolge, dat 'er, in plaats van eene verbeterde Chemifche Taalkunde, een geheel ftelzel van verbeterde Scheikunde te voorfchyn kwam, 't geen teffens eene geheel nieuwe taal behelsde. Deeze kunstfpraak was oorfprongelyk voor de Franfche en ook eenigzins voor de Latynfche taal gefchikt, doch veel minder voor de Nederduitfche. Het was dus voor de Vertaalers eene zeer bezwaarlyke zaak, om daarvoor in onze moedertaal behoorlyke termen te vinden. Ondertusfchen was in deezen veel verricht door GIRTANNER, WESTRUMB, GRENN, en anderen, 't geen, van wegen de naauwe verwandfchap der Hoog- en Nederduitfche taalen, van nut kon zyn. Om intusfchen zo veel eenvormigheid in de taal, als doenlyk was, te houden, hebben zy best geoordeeld, de Franfche benaamingen, zo na mogelyk, te volgen, en dikwyls, wanneer 'er geen gefchikt Nederduitsch woord te vinden was, alleen aan een Fransch woord een Hollandfchen uitgang gegeeven. Wanneer 'er ook geen kort Nederduitsch woord te vinden was voor het Franfche, gelyk by voorbeeld in 't woord *Oxyde* plaats heeft, hebben zy het Franfche woord behouden; en wel met reden, om dat het, in weetenfchappelyke onderwerpen, meer op de juistheid der denkbeelden, dan wel op de fraaiheid der woorden, aankomt. Met de Vertaalers wenfchen wy, dat ook dit gedeelte van hunnen arbeid de goedkeuring van kundige Vaderlandfche Beminnaars der Scheikunde moge weg-

draa-

draagen, ten einde 'er allengskens, ook by ons, eene vaste scheikundige kunstspraak, welke het aanleeren der weetenschap zo zeer gemakkelyk maakt, ingevoerd worde.

Geschiedenis van PETER III, *Keizer van Rusland; naar het Fransch, door Mr.* JOANNES VAN DER LINDEN, *Advocaat te Amsterdam. Iste Deel. Te Leyden, by* A. en J. Honkoop. *In gr. 8vo.* 366 *bl.*

Zo als wy de beoordeeling van het Derde en laatste Deel *des Leevens van* CATHARINA DE II, *Keizerin van Rusland*, affchreeven (*), kwam ons het Eerste Deel des opgemelden Werks ter hand. Uit de Voorreden des Vertaalers, J. VAN DER LINDEN, bleek ons, dat de vertolking des anderen Werks mede van zyne hand is. Onder het bearbeiden daarvan kwam hem een ander *Fransch* Werk in handen; een Werk, waardoor, zyns bedunkens, 't geen nog geoordeeld zou kunnen worden aan het *Leeven van* CATHARINA II te ontbreeken, wordt aangevuld; „ zodanig, dat zy te zamen „ een geheel uitmaaken; en waar door men eene volle„ dige ontvouwing heeft van eene Geschiedenis, welke, „ zo om haaren zonderlingen zamenhang, als om den „ invloed, dien zy op het Staatsgestel van *Europa* reeds „ betoond heeft, en in deeze dagen meer en meer aan den „ dag legt, den byzonderen aandacht verdient van al„ len, die zig op de Geschiedenis van hunnen tyd be„ geeren toe te leggen."

Dit zette hem aan, om ook de Vertaaling deezes Werks te onderneemen. Van het *Fransche* Werk, uit Drie Deelen bestaande, behelsde het Derde Deel de *Geschiedenis der Minnaryen van* CATHARINA DE II. Dit, door den Vertaaler op zichzelven wel een belangryk en leezenswaardig stuk gekeurd, oordeelde hy ongeschikt om een *Derde Deel* der Geschiedenis van PETER DEN III uit te maaken, doch gepast om als een *Aanhangzel* tot het Leeven van CATHARINA DE II te dienen; 't welk dan ook reeds, onder opgemelden Tytel, het licht aanschouwt.

Het Voorberigt des *Franschen* Uitgeevers duidt den on-

(*) Zie onze *Lett.* voor 1800, bl. 462.

ongenoemden Schryver aan als een Man van verstand en aanzien, dien LODEWYK DE XV, in stilte, aan het Hof van *Petersburg* hieldt; die 'er verscheide jaaren doorbragt, zedert het einde der Regeering van ELIZABETH, tot den Dood van LODEWYK DEN XV. Het Werk, door hem, naa zyn wederkeeren in *Frankryk*, vervaardigd, was eerst slegts voor zyne Vrienden bestemd; dan, naa den dood van MONTMORIN, kwam het, van onder diens Papieren, in handen des *Franschen* Uitgeevers, die 'er byvoegt: „ De *Gedenkschriften* door „ RULHIERE (*) uitgegeeven, en *het Leeven van* CATHARINA DE II door J. CASTERA, hebben ons niet „ wederhouden, om dit Werk aan het Publiek mede te „ deelen. De Leezer, aan wien de twee eerstgemelde „ Werken bekend zyn, zal ons dank wyten (*dank weeten* moest dit weezen) dat wy ook dit hebben uitge„ geeven. PETER DE III, schier overal als een onver„ standig en belachlyk mensch uitgekreeten, volgens de „ Manifesten zyner trouwlooze Gemalin, die het ver„ schriklyke haarer eigene wanbedryven daar door poog„ de te verbloemen, doet zich hier voor zoo als hy „ waarlyk was; en dit gewigtig gedeelte van het *Lee*„ *ven van de* SEMIRAMIS van het *Noorden* wordt in dit „ Werk aangeboden, ontdaan van alle vooroordeelen, „ van allen invloed, van alle gewaagd vertrouwen."

De Inleiding geeft ons eene treffende vergelyking op tusschen de Keizers CLAUDIUS en PETER III; waartoe de Schryver in het Werk zelve ook menigmaal wederkeert. Van het Werk zelve behelst dit Deel Vyf Boeken, welker inhoud in 't breede vooraan geplaatst is, en hierop nederkomt. Het eerste Boek stelt ons voor oogen, de Afkomst van PETER DEN III; de geschiedenis van zyn Geslacht; komst van denzelven in *Rusland*, door de beschikking van zyne Tante, Keizerin ELIZABETH; zyn Huwelyk met de Prinses SOPHIA AUGUSTA *van Anhalt Zerbst*, naderhand CATHARINA DE II genaamd.

Wy

(*) Zie onze *Vaderl. Letteroeff.* voor 1798, bl. 178. By onze aankundiging des eersten Deels van het Leeven van CATHARINA DE II, hebben wy, zie onze *Letteroeff.* 1799, bl. 447, opgemerkt de zonderlingheid der herkomsten van een en ander Werk, die Vorstin betreffende; dit vermeerdert die lyst.

Wy kunnen niet afzyn van hier aan te merken, dat de Schryver veel ombaalt, 't geen eigenlyk buiten zyn vak valt, of althans op bykomende zaaken voor eene Leevensbefchryving te breed ftilftaat, en, 't geen nog erger is, verfcheide ftukken aanvoert, die gefchiedkundig verkeerd zyn, en dus gefchikt om den Leezer met wantrouwen op het overige te vervullen. Wy zullen 'er geene aanwyzing van doen; dezelve vallen den Gefchiedkundigen van de *Noordfche Ryken* terftond in 't ooge.

Het tweede Boek verhaalt de merkwaardigfte Gebeurtenisfen, geduurende den tyd, dat PETER DE III Grootbertog van *Rusland* was, en loopt tot den dood van Keizerin ELIZABETH.

Het derde Boek meldt ons PETER's komst tot den Throon, en zyn edelmoedig gedrag by den aanvange zyner Regeering. Veel goeds wordt hier van dien Vorst gemeld. „ Maar," zegt de Schryver ten flotte, „ het „ was voor deezen ongelukkigen Vorst bewaard om „ geene dan kwaalyk ingerigte ontwerpen uit te voeren, „ en zyn gedrag vertoont eene in 't oog loopende te„ genftrydigheid. In de oogenblikken, dat hy na zyne „ reden en zyn hart luisterde, wilde hy met wysheid „ regeeren, en de voetftappen van PETER DEN GROO„ TEN drukken. Maar dit befluit was ras vervloogen; „ hem ontbraken verftand en de noodige kundigheden „ tot een groot en goed beftuur, en hy liet zich niet „ leiden door de geenen, die het doorzigt, dat hem „ ontbrak, zouden hebben kunnen aanvullen; eigenzin„ nigheid beftierde zyne gemoedsbeweegingen; zyne „ overylling in de zaaken wagtte het oogenblik niet af, „ het geen voor de uitvoering zyner ontwerpen gunftig „ was; zyne natuurlyke hoofdigheid liet hem niet toe, „ om ter juister tyd te wyken, en met omzigtigheid te „ werk te gaan."

Geheel het vierde Boek kan van deeze waarneeming veelvuldige bewyzen opleveren; doch gaat het zwanger van dezelfde uitweidingen, als wy in het voorgaande te berispen vonden; en zou 'er op verfcheide aangevoerde ftukken niet weinig aan te merken vallen.

Met het vyfde Boek ontvouwt de Schryver de Zamenzweering, door CATHARINA tegen haaren Echtgenoot gefmeed; de uitvoering daarvan; haare overweldiging van

van den Keizerlyken Throon; hoe PETER DE III, gedwongen zynde eene Acte van Afstand te tekenen, gevangen gezet, en vervolgens verraadlyk van het leeven beroofd wordt. — De aanhef van dit Boek is ingerigt om ons alles van den Schryver te doen verwagten. Zichzelven verheffende, ziet hy uit de hoogte en met versmaading op andere Beschryvers deezer Omwentelinge neder; bovenal op DE VILLIERS, een *Franschman*, van wien hy verklaart, „dat hy de Geschiedenis der Omwen„teling opmaakte volgens eene schets door de Keizerin „eigenhandig ontworpen;" hy hadt die geleezen, en kon verklaaren, „dat dit stuk de Lykreden der Zedig„heid van CATHARINA was." Van WILLIAM COXE, een Schryver, anderzins door hem *agtenswaardig* gekeurd, zegt hy niet minder, dan „dat CATHARINA „hem met Goud den mond gestopt hadt (*)." Het geheele Verhaal van COXE is hier van bl. 213 tot 262 te vinden.

Alles is door deezen Schryver ingerigt om PETER DEN III te verschoonen, en CATHARINA DE II in den ongunstigsten dag te zetten. Wy zyn verre van haar te willen verontschuldigen; doch op zommige plaatzen schynt onze Schryver zyn eigen Stelregel, dien wy hoogst goedkeuren, vergeeten te hebben. Naamlyk, onder zyne veelzins wederkeerende berispingen van COXE, aangemerkt hebbende, „dat hy, om zyn hof by CATHARI„NA DE II te maaken, den eersten pligt van eenen Ge„schiedschryver vergeeten hadt," laat hy 'er op volgen; „De Geschiedenis zou een aanhoudende lofreden, of, „om beter te zeggen, een verdichtzel worden, zo zy ons „niets anders leerde, dan het geen 'er in de menschen „agtenswaardig is, zonder ons derzelver driften, zwak„heden en gebreken te doen kennen. Dan, dit is het „denkbeeld niet, dat men zich van de Geschiedenis „vormen moet; zy zoude te veel naar vleijerye gely„ken, die aan eenen Geschiedschryver zyne waarde „beneemt. Hy moet pryzen en laaken met maate. Na „beweezen te hebben, dat men het hoofdgebrek noch „vreest, noch bewimpelt, heeft men eerst recht ver„kree-

(*) Men vergelyke hiermede wat wy van deezen *Engelschen* Schryver gezegd hebben, in onze *Letteroeff.* voor 1799, bl. 450, by de Beoordeeling van het Leeven van CATHARINA DE II.

„ kreegen, om de daadzaaken, welke zy ook zyn, te „ boek te ſtellen, en openlyk hulde te doen aan de „ deugd, die het voetſtuk van haar ſtandbeeld zoo wel „ met zich brengt als de ſchande van het misdryf on- „ afſcheidelyk is."

De meermaals gedagte Schryver van 't Leeven van CATHARINA DE II, by lange na niet aan te zien als haar *Lofredenaar*, houdt egter, gelyk onze Aankundigingen van dit Werk getuigen, haare goede hoedanigheden niet agter, ſchoon ze dikwyls in eene vry donkere ſchaduwe geſteld worden; onze Schryver ſchynt niet zelden om woorden verlegen, ter uitdrukking van haare ſlegtheden. Het is 'er ook verre af, dat hy alleszins zamenſtemt met deezen; — Strydigheden, welke zich althans voor den Vertaaler der beide Werken niet hebben kunnen verbergen; en bevreemt het ons eenigzins, dat hy zulks, op de doorſteekendſte plaatzen, niet aanduidt, noch eenige pooging doet, om die Schryvers te doen zamenſtemmen; — Schryvers, die beiden zo zeer uit de hoogte ſpreeken, en van hunne berigtsbronnen met zo veel ophefs gewaagen, ſchoon eenige zo duiſter zyn als de *Naamen* der Schryveren zelve; 't welk zamengenomen niet zeer ſtrekt om vertrouwen op hun zeggen in te boezemen. De Vertaaler heeft, wel is waar, zyn eigenlyke taak vervuld, als hy beide die Schryvers *Nederduitsch* doet ſpreeken; doch, daar het op Geſchiedkundige waarheid aankomt, en zich ſtrydigheden tusſchen die beiden opdoen, zou het, onzes oordeels, wel gevoegd hebben, de Leezers des te herinneren. Waarheidliefde vorderde zulks.

Een voorkomen van Egtheids-ſtaaving heeft zeker het laaten volgen van *Bewysſtukken*, die als Bylagen dit Deel beſluiten. Dan voor Bewysſtukken van dien aart waren veele der verhaalde gevallen niet vatbaar; en behooren deeze ook meest tot de Omwenteling in het *Rusſisch* Ryk, de Ontthrooning en den Dood van PETER DEN III, in zo verre zy daadlyk by de Ryksverandering van 's Hofs wegen het licht zagen. Als een volkomen Staatspapier kunnen wy egter niet beſchouwen het hier geplaatſte, onder het Opſchrift: *Zeker Stuk, op last van* CATHARINA DE II, *tegen* PETER III *in 't licht gegeeven.* Van dien aart is ook de Bylage, getyteld: *Onzydig Onderzoek der Stukken tegen* PETER III *in 't licht gegeeven.* Beide die Stukken zyn egter zeer leezenswaardig.

Rei-

Reize en Ontdekkingen in de Binnen-landen van Africa, gedaan door den Majoor HOUGHTON *en den Heer* MUNGO PARK, *beiden Zendelingen der Africaansche Maatschappy, te Londen opgerigt, ter bevordering van den voortgang der Ontdekkingen in dat Waerelddeel; verrykt met eenige Aardrykskundige Ophelderingen van den Majoor* J. RENNELL. *Met Kaarten. Gevolgd naar het Engelsch. Te Haarlem, by* F. Bohn, 1800. *In gr. 8vo.* 242 *bl.*

Het eerste gedeelte van dit Werk stelt ons kortlyk voor oogen, wat de Majoor HOUGHTON gedaan hebbe ter volvoeringe van de taak, die hy op zich genomen hadt, om den loop, en, ware het mogelyk, den oorsprong en den mond van de nog niet genoeg bekende Rivier de *Niger* te bepaalen; de Steden *Tombuctou* en *Housfa*, van welke men berigten, die den opspeuringslust gaande maakten, ontvangen hadt, te bezoeken. De berigten deezes Reizigers zyn kort, maar belangryk. Hy verloor het leeven in deeze zyne naspeuringen, en, volgens het berigt eeniger *Negers* aan MUNGO PARK, op deeze ellendige wyze: HOUGHTON, wiens kort Reisberigt hem kenmerkt als een onverzaagd Man, vol geestdrift om het werk, 't geen hy op zich genomen hadt, te volvoeren, geduurende zyn verblyf te *Jarra*, eenige *Mooren*, die na *Tisheet* reisden, overgehaald hebbende, om hem na die plaats te vergezellen, ontdekte, dat zy ten oogmerk hadden, hem te besteelen, en wilde te rug keeren; deezen, dit ziende, beroofden hem van alles, namen met hunne Kameelen de vlugt, en lieten hem, geheel aan zich zelven overgelaaten, te voet omzwerven, zonder voedzel, zo dat hy in 't einde onder het gewigt van zyn lyden bezweek: dan zy wisten niet zeker, of ook die wreede *Mahomedaanen* hem vermoord hadden. Zyn lyk werd in de bosschen gesleept, en de *Negers* toonden aan den Heer PARK van verre de plaats, waar 't zelve in de open lugt gelegen hadt.

De Aardrykskundige Ophelderingen van *Africa*, door den in dat vak uitsteekenden RENNELL, die de tweede afdeeling uitmaaken, laaten geen verkort berigt toe.

Het grootste gedeelte deezes Werks bestaat in eene verkorte opgave der Reize, Ontmoetingen en Waarnee-

 min-

mingen van den Opvolger des ongelukkigen HOUGHTONS, den Heere MUNGO PARK. Wy zullen niet treeden in eene opgave van dit Reisverhaal, in vyf Hoofdſtukken afgedeeld, welker inhoud, vooraan geplaatst, het geheel beloop dier Reisverrigtingen aanwyst, zo zonderling als gewigtig, en vol van de treffendſte ontmoetingen, die hem meer dan éénS met het lot zyns ongelukkigen voorgangers dreigden, doch 't welk hy gelukkig ontkwam. Deeze zyn veelvuldig, doch worden afgewisſeld door voorvallen van eenen vrolyker en der menschheid vereerender aart, alsmede door gewigtige waarneemingen, ſtrekkende ter beantwoording aan het oogmerk zyner Reize, om ons bekend te maaken met door *Europeaanen* onbezogte oorden. In een zo ongunſtig licht als de *Mooren* doorgaande voorkomen, in een zo gunſtig vertoonen zich veelal de *Negers*. Te zeer, om dezelve niet kortlyk aan te ſtippen, trof ons eene ontmoeting ten huize van eene *Negerin*, in een geval, dat PARK noch huisvesting, noch het noodig voedzel kon bekomen. Onder het loeijen van den wind en het dreigen van een ſtortregen, maakte de Reiziger zich gereed om zyn paard te ontzadelen, en zich onder een boom neder te leggen. „ Dan ook ditmaal," luidt het verhaal, „ hadt onze Reiziger zyn geluk aan de Menschlievenheid eener Sexe te danken, aan welke dit gevoel natuurlyk ſchynt eigen te zyn. Tegen het vallen van den avond naderde hem eene zwarte Vrouw, welke van den akker te rug kwam, en, zyne vermoeidheid en neerſlagtigheid beſpeurende, zyn paard by den toom nam, en hem met eene houding van medelyden verzogt, om haar te volgen. Zodra zy aan haare hut kwamen, ontſtak zy eene lamp, onthaalde den Heer PARK op een uitmuntenden visch, voorzag zyn paard overvloedig van koorn, en ſpreidde eene mat op den grond, op dat hy zich ter ruste kon nederleggen." —— Veel was dit reeds; maar meer ontmoette hem in die herbergzaame wooning. Immers hy tekent op, „ dat deeze braave *Negerin*, toen zy alle de pligten der Gastvryheid aan hem vervuld hadt, alle haare vrouwlyke Huisgenooten, welke hem al dien tyd met oplettenheid beſchouwd hadden, derzelver gewoone werk, in het katoenſpinnen beſtaande, deedt hervatten. Zy bragten hier mede een groot gedeelte van den nagt door, en veraangenaamden heuren arbeid, door het zingen van verſchei-

de gezangen, waar van 'er een, buiten twyfel, aan den Heer PARK zeer onverwagt voorkwam, vermids hy zelf 'er het onderwerp van was. Hetzelve werd door ééne Vrouw gezongen, welke tusfchen beiden door de overigen, by wyze van een choor, verzeld werd, en bevattede de volgende letterlyk vertaalde bewoordingen.

„ *De winden huilden, en de regen viel. — De arme blanke kwam, en zette zich vermoeid onder onzen boom neder. — Hy heeft geene Moeder, om hem melk te brengen, noch Vrouw, om zyn koorn te ftampen.* — Choor. *Dat wy ons dan over den blanken Man ontfermen! Hy heeft geene Moeder*, enz.

„ Deeze woorden, fchoon zeer eenvouwig, doch ftreelend voor het hart, verfpreiden een aangenaam licht over de zeden en gebruiken deezer Wilden, onder welken de vervulling van alle de huislyke pligten der Vrouwen blyft aanbevolen."

By eenen *Mahomedaanfchen* Schoolmeester, die ten aanziene van andersdenkenden zeer verdraagzaam was, gehuisvest, deedt PARK deeze ontdekking: „ Behalven den *Koran* en een of twee uitleggingen van dit boek bezat hy verfcheide handfchriften, welke hy gedeeltlyk van de *Moorfche* Kooplieden gekogt, en gedeeltlyk van de nabuurige *Bushreens* geleend en zorgvuldig afgefchreeven hadt. De Heer PARK, die, geduurende den loop zyner reize, nog andere handfchriften zag, fprak met den Schoolmeester over dezelve, en ontdekte, dat de *Negers*, onder anderen, eene *Arabifche* overzetting van de boeken van *Mozes*, die zeer by hen in agting zyn, van de pfalmen van *David*, en eindelyk van het boek van *Jezaïas*, bezaten. Door middel van deeze boeken zyn verfcheide *Negers*, die tot den *Mahomedaanfchen* Godsdienst zyn overgegaan, met de voornaamfte gebeurtenisfen des Ouden Testaments bekend geworden; en de Heer PARK berigt, dat de gefchiedenis van *Adam* en *Eva*, de dood van *Abel*, het leeven van *Abraham*, *Izaäk* en *Jacob*, de gefchiedenis van *Jofeph* en zyne Broederen, benevens die van *Mozes*, *David*, *Salomon* en anderen, door verfcheiden perfoonen, vry naauwkeurig, in de *Mandinguefche* taal aan hem verhaald werden."

Beter kunnen wy onze Aankundiging van dit zeer goed en met oordeel vertaalde Werk niet befluiten, dan met de flot-opgave, waar wy leezen: „ De reize van

den Heer PARK, door de binnenlanden van *Africa*, is, in de daad, zeer belangryk, en heeft ons meer gewigtige zaaken, omtrent dit waerelddeel, leeren kennen, dan eenige der voorigen, welke door anderen ondernomen werden: want zedert hy ons den oorſprong van de groote rivieren de *Senegal*, *Gambia* en *Niger* heeft aangeweezen, weeten wy, waar de hooger deelen van *Africa* gelegen zyn, en kennen tevens de juiste grens-linie tusſchen de woestyn en de vrugtbaare deelen dezes vastenlands, benevens die, welke het land der *Mooren* van dat der *Negers* afſcheidt. De laatſte ontdekking, inzonderheid, is, buiten tegenſpraak, voor ons van het hoogſte gewigt, en draagt niet weinig by, om ons, niet ſlechts over de natuurlyke, maar ook over de zedenlyke, hoedanigheden dezer beide volken te doen oordeelen; want de ligging en lugtſtreek van een land geeven aanleiding tot gewoonten, die niet zelden het nationaal charaᶜter bepaalen.

„ Bovendien kan de reis van den Heer PARK tevens als een zegepraal der oudheid worden aangemerkt, vermids door dezelve verſcheide zaaken, betreklyk de Aardrykskunde en Natuurlyke Historie, zyn bevestigd geworden, die wel door verſcheide oude Schryvers zyn te boek geſteld, doch waar aan wy, by mangel van genoegzaame kunde, tot hier toe weigerden geloof te geeven. Van dien aart is de loop des *Nigers*, en de geſchiedenis der *Lotophages*. Reeds voor meer dan twee-en-twintig eeuwen maakte HERODOTUS gewag van eene groote Rivier, zeer ver ten Zuiden van de groote woestyn liggende, en waar in zich zeer veel Krokodillen ophielden. Deze rivier ſtroomt, volgens zyn berigt, van het Westen naar het Oosten, en doorſnydt *Africa* op gelyke wyze als *Europa* door den *Donau* verdeeld wordt. De Reizigers, voegt hy 'er by, die van de kusten der *Middellandſche* Zee vertrokken waren, en deze ontdekking deeden, kwamen aan eene aanzienlyke Stad, welke op den oever der Riviere in geſchil gelegen was, en wier bewooneren *Zwarten* waren. Het is waar, dat genoemde Schryver deze Rivier voor een afgelegen tak van den *Egyptiſchen Nyl* hield; doch alle de bewyzen, ter ſtaaving van zyn gevoelen bygebragt, ſtrekken, om de rigting dezer groote Rivier, van het Westen naar het Oosten, nog vollediger aan te toonen. PLINIUS was mede van gedach-

dachten, dat de *Nyl* zynen oorfprong in het Westen nam; maar hy was 'er ver af om die Rivier met den *Niger* te verwarren, welke door hem wel degelyk voor eene afzonderlyke Rivier gehouden wordt.

„ Wat nu de *Lotophages* betreft, hieromtrend verhaalde de Fabel, dat zy volken van *Africa* waren, die een vrucht, *Lotus* geheeten, tot hun voedzel gebruikten, welke het vermogen bezat, om de Reizigers, wanneer zy 'er van aten, hun Vaderland te doen vergeeten; doch de Heer PARK heeft, door naar het zyne te rug te keeren, de valschheid van dit gevoelen beweezen, ten zelfden tyde dat hy het beftaan van deze vrucht heeft bevestigd.

„ Wy kunnen, onzes oordeels, dit verflag der Reize van den Heer PARK niet beter befluiten, dan met aan te merken, dat wy ten aanzien van onze kennis, omtrend het binnenfte van *Africa*, juist zo verre gevorderd zyn, als de Ouden, voor omtrend twee-en-twintig eeuwen, reeds waren."

Een flot, 't geen, in de daad, niet veel tot lof der gedaane ontdekkingen fchynt te ftrekken; dan dit moet zeker in eenen bepaalden zin verftaan, en niet in volle ruimte opgevat worden. Immers het Werk voorhanden wyst, in verfcheide opzigten, het tegendeel uit; en *is dit* zeker een der redenen geweest, waarom de Vertaaler 'er zyn arbeid aan befteed, en zyne taak loflyk uitgevoerd heeft.

Van Wederwerkingen in den Staat. (Politieke Reactien.) Naar het Fransch, door J. G. H. HAHN. *In den Haag, by* I. van Cleef. *In gr. 8vo. 231 bl.*

Zo de vreemdheid des Tytels, als de bekendheid van den naam des Vertaalers of Naavolgers, wekken de aandagt. Eene vry breede vooraffpraak aan den Leezer zal ons licht kunnen verfchaffen, wegens den Schryver, en den aart des Werks.

De Voorredenaar toont aan, dat de Omwenteling, welke wy beleeven, grootlyks onderfcheiden is van alle voorgaande Omwentelingen. Het is eene omwending van denkbeelden, verfchillende van die de loop der eeuwen onder de menfchen daargefteld heeft; alle de andere in belangrykheid en uitgeftrektheid van doel overtreffende. Schoon de Naavolger de dwaalingen niet wil wegpraaten, noch de zedeloosheid ver-

verbloemen, noch de gruweldaaden ontveinzen, welke de *Fransche* Omwenteling bezwalken, beweert hy, „ dat de vloed „ van dwaalingen en misdaaden, welken wy zagen opstuiven, „ geenzins tot het nieuwe Stelzel behoort, dat het, in tegen- „ deel, dien uitsluit; dat hy ongelukkig met de invoering der „ nieuwe Maatschappyelyke Orde is verbonden geraakt; dat „ de redelyke Opmerker dat samenweefzel op geenerlei wy- „ ze behoort aan te merken, als een natuurlyk of nood- „ zaaklyk gevolg der invoering van het nieuwe Stelzel; neen, „ maar dat hetzelve moet toegeschreeven worden aan laffe on- „ verschilligheid, dwaazen tegenstand, zelfzoekende eigenbaat „ en dolle overdreevenheid."

Veelligt zou men, 's *Nederduitschen* Naavolgers naam leezende, denken, dat hy, dit Voorberigt schryvende, dit Werk in 't licht zendende, van zich zelven en zyne Lotgenooten hier te Lande zou spreeken; dan hy verklaart op dit stuk: „ Ik zoek noch by anderen, noch by my zelven, „ eenig smertlyk gevoel te verleevendigen. Niets zou my zo „ zeer verdrieten dan [*als*] den draad op te spooren van ge- „ beurtenissen, die, hoe zeer die ook myn hart doorboord „ hebben, evenwel, by de beschouwing des grooten Omme- „ zwaays, zeer kleine voorwerpjes zyn; maar dit zal ik zeg- „ gen: dat de *Fransche Revolutie* op de *Bataafsche* wel eens „ anders hadt kunnen, en waarom zou ik 'er niet byvoegen? „ wel eens anders hadt mogen werken. —— Ondertus- „ schen belet dit in geenen deele, dat het *Bataafsche* Volk „ aan het *Fransche*, dat onze Omwenteling aan die van *Frank-* „ *ryk* oneindige verpligting heeft."

Dit onderzoekt hy nader, en toont, naa eenige meer algemeene aanmerkingen, dat de drie oorsprongen der Staatsrampen in ons Land waren —— Gebrek aan Eenheid —— Vereeniging van Kerk en Staat —— en *Britsche* Invloed. Deeze zyn door de Omwenteling geweerd. Hierop erkent de Burger HAHN: „ De Revolutie, 't is waar, heeft den Vader- „ lande veel, en in allen opzigte zo veel gekost, als dit Land, „ ontbloot van inwendige kragt en een gewrocht van kunst, „ eenigzins lyden kan; maar, om dit billyk te beoordeelen, „ moet men de omstandigheden van 1795 gade slaan. Men „ moet, vooral, in aanmerking neemen, dat de Republiek „ dien neteligen toestand verschuldigd was aan haaren voori- „ gen draay in den *Engelschen* kring." —— „ Ook zal geen „ redelyk mensch beweeren, dat de Republiek nu reeds ge- „ lukkig is. —— Maar hoe was zulks mogelyk? Hoe kon „ men ploegen, zaaijen, maaijen en oogsten te gelyk?"

Hy voegt 'er nevens, 't geen wy niet kunnen nalaaten af te schryven, als een zeer juist afbeeldzel van veelen in den Lande. „ Smartlyk is de opmerking, maar zeer juist, „ dat 'er veelen onder ons gevonden worden, die yverig en

„ wel-

„ welmeenend na de Revolutie gehaakt hebben, en die nu, „ of van dezelve afkeerig, of daaromtrent onverschillig en zo „ koud als ys zyn. —— Wat toch is hier de rede van? „ deeze; dat zy den tusschenstand tusschen de Omwenteling „ en haar einde ganschlyk over 't hoofd gezien hebben; dat „ *zy doel* en middelen volkomen verward hebben; dat hunne „ verwagting, door de verbeelding opgetoogen, tot over- „ dreevenheid overgeslaagen is; dat, wel verre van te rekenen „ op eenig onheil, of eenige teleurstelling te gemoet te zien, „ zy, in tegendeel, vastlyk bouwden op het daadlyk genot „ des heils der Omwending, met, of kort naa haare aan- „ komst; dat zy, niets minder dan te vrede met den staat van „ tegenwoordige offering, de goede gevolgen te min agten, „ die de Omwending hebben moet, wordt ze wel gebruikt, die „ zy althans hebben kan; en, eindelyk, dat listige Aristocraa- „ ten en Oranjegezinden zich daar van bediend, en zulke men- „ schen voor de zaak der Omwending volmaakt onbruikbaar „ gemaakt hebben. —— Niemand zal in twyfel trekken, of 'er „ bestaan zeer veel persoonlyke en gevoelige grieven. Maar „ geen Republikein van den echten stempel kan 'er zyn, die „ zich des niet blymoedig getroosten zou, wanneer maar het „ Vaderland gered wordt. Bekruipt hem eens een zwakke „ bui, hy kan zich immers opbeuren, door de treffende voor- „ beelden in *Frankryk* onder onze oogen voorgevallen, en door „ het geen nog dagelyks in de *Fransche* Legers gebeurt (*)."

In deezen toedragt van zaaken gelooft de Burger HAHN, dat ons plekje Lands, by het nieuwe Stelzel, niet alleen voorspoedig zal kunnen zyn en blyven, maar ook, dat onze Omwending, aangemerkt en behandeld wordende als een schakeltje van de groote Omwending, voor het geheele Menschdom van veel belang is. „ De *Bataven*," op dat wy 's Schryvers eigene woorden bezigen, „ hebben dus alle reden om te „ juichen, dat zy reeds zo verre gevorderd zyn. Hun belang „ vordert, dat zy de *Fransche* Omwending meer en leeren ken- „ nen; dat zy haar edel doel meer en meer leeren bemin- „ nen en helpen treffen; dat zy vooral, uit de aandachtige „ beschouwing haarer geduchte verschynzelen, de nuttigheid „ opzamelen, waar voor dezelve zo uitneemend geschikt is."

Naa deeze meer algemeene bedenkingen, stelt de Schryver te neder, hoe het hem byzonderlyk voorkomt, dat men zyne gedagten niet genoeg kan ophelderen op het stuk van Staatkundige *Werking* en *Wederwerking*. Wat men daardoor te verstaan hebbe, en dus ter opheldering van den Tytel, dient het

(*) Het is in Staatkundige Schriften van deezen tyd zeer noodig, jaar en dag aan te tekenen, waarin de Schryver de pen voerde. De Leezer weete dan, dat deeze Voorrede ondertekend is in den *Haag*, den 30 van Lentemaand, jaar V (of 1799.)

het geen hy te nederftelt. „ De Maatfchaplyke Orde behoort „ tot de zedelyke wereld, tot het ryk des verftands. In 't „ zelve is 't onmogelyk, de kragt van *Werking* en *Wederwerking* „ zo te bepaalen, als in de natuurlyke of lichaamlyke wereld. „ Hier is *werking altyd gelyk aan wederwerking*; maar in den „ Staat veroorzaaken ook wel voorgaande beweegingen van „ menfchen of denkbeelden, volgende tegenbeweegingen: wer- „ kingen hebben ook wel haare wederwerkingen; doch, naar „ den aart der driften, overtreft de tegenbeweeging dikwyls „ de beweeging zelve; en gelyk de taal geene juiste woorden „ heeft, om iedere klimmende toeneeming van Wederwerking „ in den Staat te beftempelen, zo wordt hier door verwarring „ van denkbeelden veroorzaakt. De kragt der woorden op „ onzen geest is ongelooflyk, en hoe meer men met zekere „ woorden ziet fchermen, hoe geduchter de invloed is van „ derzelver betekenis: zo veel meer ook dient men op derzel- „ ver onbeftemdheid agt te flaan, en het daar uit ontftaande „ nadeel te weeren."

Hierop merkt hy vervolgens aan, den oorfprong van dit Werkje vermeldende: „ De Historie der *Vereenigde Neder-* „ *landen* levert eene daartoe gefchikte gelegenheid op, om „ dat, *in de eerfte plaats*, de zogenaamde nieuwe Gefchiede- „ nis, niet meer dan twee eeuwen bevattende, zich niet „ moeilyk laat overzien; om dat, *in de tweede plaats*, alle de „ Beroerten van de Revolutie van MAURITS, of liever van het „ fluiten des twaalfjaarigen Beftands af tot aan die van 1787 „ toe, als Werkingen en Wederwerkingen, behoudens het „ oude Stelzel, kunnen en behooren befchouwd te worden.— „ Ook zelfs naa de Omwending van 1795 kan men ophelde- „ ringen genoeg vinden op 't ftuk van Werking en Weder- „ werking in den Staat."

Tot dit laatfte oordeelde de Voorberigtfchryver zich zeer ongefchikt: hierom bepaalde hy zich by de eigenlyke befchouwing der *Franfche* Omwenteling, fchoon hy zeer wel berekende, dat of zyn werk niet deugen zou, of dat 'er zaaken in moesten voorkomen, op onze voorledene en tegenwoordige omftandigheden toepasfelyk. „ Dit," fchryft hy, „ fchroomde „ ik niet: want myn oogmerk was juist nuttig te zyn, met „ vermyding van perfoonlyke haatlykheden."

Met het voorneemen bezield, om zyne denkbeelden desaangaande op 't papier te brengen, en ten dienfte zyner Landgenooten uit te geeven, kwam hem het Werkje van den *Franfchen* Burger B CONSTANT in handen, ten tytel voerende *Des Réactions Politiques*, gedrukt in *Germinal* des vyfden *Franfchen* Jaars. Van den Schryver betuigt hy volftrekt niets te weeten, niet of hy eenige rol gefpeeld hebbe, niet eens of hy nog leeve. Maar des *Franfchen* Schryvers Werk trok de aandagt van den Burger HAHN daarom des te meer, en 'er was geen ge-

gevaar van vooringenomenheid. „ Hy vondt," dus luiden zyne eigene woorden, „ naar zyn gevoel, in 't zelve zo veel ge„ zond verstand, zo veel kennis van zaaken en menschen, „ zo veel zuiver Republikainisme, dat hy den tyd niet beter „ dagt te kunnen besteeden, dan door hetzelve in onze *Ne„ derduitsche* taal over te brengen."

Onder de bewerking gevoelde hy straks, 'er geene enkele *Overzetting* van te kunnen maaken, maar nu eens iets uit te moeten laaten, of 'er tusschen te moeten voegen; ook zogt hy, voor den *Nederduitschen* Leezer, de zinnen wat minder lang en den styl wat duidelyker te maaken; schoon 'er in zyn Werkje byna geene denkbeelden voorkomen, die het oorspronglyke niet uitdrukt, of waartoe het althans niet rechtstreeks geleidt. Schoon, over 't algemeen, het Werkje verstaanbaar en duidelyk genoeg zy, zyn 'er, ondanks de bedoelde klaarheid des Naavolgers, verscheide duisterheden, onzes agtens, in overgebleeven.

Zo breed oordeelden wy van den aanleg en aart van dit Werkje te moeten spreeken, om het onze Leezers te doen kennen. De opgave van den Inhoud der Hoofdstukken zal ons nog meer toelichten. De Schryver handelt in het Iste H. *van de soorten van Wederwerking:* naar zyne opgave, kan de Wederwerking in den Staat *Menschen* ten voorwerp hebben; zy kan ook denkbeelden betreffen: van hier de onderscheiding in *Wederwerking tegen Persoonen of Menschen*, en *Wederwerking tegen Denkbeelden of Zaaken.* —— Het IIde gaat *over de Pligten des Bewinds by Wederwerking tegen Menschen.* —— Het IIIde, *van de Pligten des Bewinds by Wederwerking tegen Denkbeelden.* —— Het IVde loopt *over de Pligten der openbaare Schryveren by Wederwerking der Denkbeelden.* —— Het Vde schetst *het gedrag van sommige Schryvers in tyden van Omwenteling.* —— Het VIde beantwoordt de Vraag, *Waarop kunnen de Vrienden van Verlichting en Vryheid hunne hoop vestigen?* —— Het VIIde heeft ten opschrift, *van de Onfeilbaarheid der Beginzelen.* — Het VIIIste schetst *de Willekeur en derzelver onberekenbaar rampzalige gevolgen.* —— Het IXde behelst het *Besluit uit alles opgemaakt.*

De aanvang van dit laatste doet ons 's Schryvers en 's Naavolgers doel met korte woorden kennen. „ Het oogmerk van „ dit Werkje was drieledig. Eene ernstige waarschuwing te„ gen Wederwerkingen —— het wekken van behoedzaam„ heid tegen Willekeur, en pooging ter vestiging des Ryks „ van Beginzelen. —— Ik denk, dat, wanneer ik slechts een „ der drie leden van myn oogmerk heb mogen treffen, hetzel„ ve in zyn geheel bereikt wordt. Zodanig is de gelukkige „ kragt der waarheden en van derzelver aaneenschakeling.

„ ô, Myne Landgenooten! bezeffen wy allen de rampzalig„ heid der Wederwerkingen, laat ons dan toch alles, wat

„ naar Willekeur zweemt, schuwen, als de pest. Wederwer„ kingen zyn altyd het gevolg van Willekeur. —— Is deeze „ eene plaag van verwoesting en schrik, laat ons dan nimmer „ Wederwerkingen gedoogen; zy vestigen het gevloekte Ryk „ van Willekeur. —— Eindelyk, willen wy en Wederwer„ kingen en Willekeur ontgaan, willen wy ons tegen beide „ waarborgen, laaten wy ons dan geheel verpanden aan Be„ ginzelen. Het zyn dezelve en dezelve alleen, die ons te„ gen Wederwerkingen en Willekeur kragtdaadig behoeden „ kunnen. —— Waar kan men ooit een bestendiger rust„ punt vinden? Hoe zullen de revolutionaire trillingen een „ einde neemen, de staatkundige stormen bedaaren, de oor„ zaaken van woeling en beroerte weggenomen worden, hoe „ anders dan door het Stelzel der Grondbeginzelen?"

Hoe veel 'er ook in dit Werkje moge voorkomen, 't geen gewis veelen onbehaagelyk klinkt, zal de leezing en herleezing misschien in staat zyn om der Omwentelinge harten te winnen, naar gelange zy, by het hier voorgestelde wegens de *Fransche* Omwenteling, leeren, der Zedenloosheid toe te rekenen wat haarer is, en de eigenlyke bestanddeelen der Revolutie in derzelver eenvoudige schoonheid te beschouwen.

Beknopt Verhaal der Lotgevallen van Mevrouw* DE GENLIS, *na de Fransche Omwenteling. Behelzende haar vertrek met Mejufvrouw* VAN ORLEANS *van Parys naar Londen, waarheen* PETION *haar verzelt; haar verblyf in Engeland en ontmoetingen aldaar; haare te rug reis naar Vlaanderen en Frankryk; haare verbanning van daar, en haare reis met Mejufvrouw* VAN ORLEANS *door Duitschland naar Zwitserland; haar verblyf te Bremgarten in een Klooster, waar Mejufvrouw* VAN ORLEANS *afscheid van haar neemt; haar vertrek naar Hamburg, Braband en Holland; haare ontmoetingen aldaar, en haare Brieven aan Mejufvrouw* VAN ORLEANS *en aan Mynheer* VAN CHARTRES. *Te Utrecht, by* G. T. van Paddenburg en Zoon, 1800. *In gr. 8vo. 196 bl.

MEVROUW DE GENLIS is bekend, ook in ons Land met roem bekend, door haare Geschriften. Zy verschafte vele goede menschen menig aangenaam en nuttig uur; en vele waardige ouders zyn haar recht hartelyk dankbaar voor menige goede lessen in het vak der opvoeding. Hare lotgevallen zyn dan ook voorzeker voor een aantal onzer Landgenoten, die haar, door hare geschriften, kennen en lief hebben, belangryk. Zy deelde natuurlyk in de rampen der Omwenteling in Frankryk: haar geval was nog al byzonder; hare betrekking tot het Huis van Orleans is bekend, en daarom waren zeer velen der Fransche Uitgewekenen tegen haar ten hoog-

hoogsten verbitterd. De tytel geeft in 't kort de hoofdbyzonderheden op, die men in dit Werkje aantreft. Wy kunnen 'er ook niet meer van zeggen: het is in de daad een *beknopt verhaal*; wy zouden dus, wilden wy alles aanstippen, alles nagenoeg moeten afschryven. „ *Ik* zal verzoeken," zegt zy, „ herroepen te worden in *Frankryk*, en 'er dit werkje heen zenden, zoo haast men het zal afgedrukt hebben. —— Ik bewys in dit werkje: 1. *dat ik geen uitgeweekene ben*, en ten 2. *dat al het geene men my, op een losfen voet, en zonder eenig bewys, verweeten heeft, volstrekt valsch is, en dat ik by gevolg onrechtvaardiglyk vervolgd, verwezen, en beroofd ben geworden.*" Het is dus een Verdedigings-schrift; van daar dan ook, dat zy van tyd tot tyd uitweidt, over hare, doorgaans maar weinige, kennis met persoonen, die in de Omwenteling eenen rol speelden; dit is toch overal haar geest: „ In myn gansche leven heb ik my in geene staatszaken gemengd; myn weerzin voor alles dat daar naar kan gelyken, en gevolgelyk myne onbekwaamheid daartoe waren zo wel bekend, dat myne vertrouwdste vrienden my nooit geraadpleegd hebben over hunne ontwerpen in dit vak. Zy vertrouwden my hunne gevoelens en hunne innerlyke geheimen; maar ik had slechts eene nietsbeduidende en zeer verwarde kennis van de hope, welke zy op staatzucht en de fortuin voedden. By deze zoorten van onbezorgdheid heb ik altoos smaak gehad voor een afgezonderd, zittend en stil leven," enz. Haar Echtgenoot, Mynheer DE SILLERY, is onder ROBESPIERRE geguiljotineerd. Opmerkelyk was ons, hetgeen zy ons meldt dat hy haar schreef, by den dood van LODEWYK XVI: „ Ik zend u myne mening in druk; gy zult 'er in zien, dat ik stem voor *de afzondering tot aan den vrede*; ik houde rondborstig staande, dat hy den dood niet verdiend heeft, en dat wy het recht niet hebben om hem te vonnissen, enz. Ik heb de inspraak van myn geweten gevolgd, *zeer wel wetende, dat deze myne zoo klaar uitgedrukte mening het vonnis myns doods is.*" Maar wy zouden ongemerkt, en tegen ons oogmerk, in byzonderheden komen, waarvan wy alleen maar deze éne onze Lezers willen mededelen: „ Zomtyds," zegt Mevrouw DE GENLIS, bl. 135 enz. „ werd ik in de openbaare papieren, onder anderen in de *Fransche Leidsche Courant*, op de ongerymdste wyze ten toon gesteld; in dat papier zeide men: dat ik, schoon door 't Hof van *Frankryk* overladen met weldaden, voor een groot gedeelte de Omwenteling bewerkt hadde; dat ik my met Mynheer DE MONTESQUIOU en den Heer DE CHARTRES in een paleis ophield, 't welk de Heer DE MONTESQUIOU had laten bouwen; en dat buitenspoorig artykel eindigde met deze uitdrukking: *eindelyk schept Mevrouw DE SILLERY gerustelyk adem in Zwitserland.*" Een vriendin zond haar die Courant, en meldde, dat Mynheer LUZAC, die

'er

'er Schryver van was, voor een eerlyk man te boek ftond; verzogt haar hem te fchryven, wanneer hy voorzeker zyn gezegde herroepen zou. Mevrouw DE GENLIS voldeed aan dit verzoek, gaf adresfen op, opdat men behoorlyk onderzoek zou kunnen doen; doch zonder vrucht. En nu vervolgt zy: „ Ieder Dagbladfchryver, die, zonder grondige berichten en zonder goede bewyzen, iemand befchuldigt, dien hy niet kent, bezit voorzeker geene grondbeginzels; indien hy zoodanig iemand zoekt te doen vervolgen, of te doen verbannen, ontbreekt hem menschlykheid; en wat moet men van zyne deugdzaamheid of braafheid denken, wanneer men, na hem duidelyk bewezen te hebben, dat hy iemand onwaardiglyk belasterd heeft, (*ziet*, *dat*) hy zich niet haast, zyn gezegde te weerfpreken? Daar men verzekert, dat de Heer LUZAC een eerlyk man is, wil ik drie dingen geloven; dat hy dat artykel niet gefteld heeft, dat hy het niet geleezen heeft, en dat hem myn brief niet ter hand is gekomen."

Intusfchen ontveinst zy toch ook in deze hare Verdediging hare gevoelens niet. Wy willen nog enige regels affchryven, die gewis byval vinden zullen by de onbevooroordeelden, en ook by ons van nut kunnen zyn: „ Ik heb," zegt zy, bl. 13, „ oprechtelyk veel opgehad met de Omwenteling, vooral geduurende de eerfte agttien maanden; fchoon ik my ten uiterften bedroefde over eenige uitfpoorigheden, welke toen reeds de zegepraal van 't volk befmetteden; ik dagt dat de nieuwe Staatsregeling, hoe onvolkomen zy zyn mogt, altyd eene onfchatbare weldaad zyn zoude, dewyl door dezelve verfchrikkelyke misbruiken en willekeur vernietigd werden; en in de daad, indien het hof ter goeder trouw gehandeld had, indien de eerfte uitgewekenen redelyker geweest waren, en niet voor altyd de vlugt genomen hadden, toen zy het woord Vryheid alomme hoorden uitgalmen, geloof ik nog, dat wy flechts ééne omwenteling zouden gehad, en dat dezelve het geluk van *Frankryk* zou uitgemaakt hebben. In weerwil van deze wyze van denken, verlangde ik vuuriglyk eenige vrienden te behouden, die gansch anders dachten dan ik; maar hunne onverdraagzaamheid boezemde hen een haat in, in welken ik nimmer deel nam; zy braken met my, en wierden myne vyanden. . . . . . Misfchien dat dit gefchrift hen in de handen kome. Ach! mogt het hun leeren, dat onze gemeene rampfpoeden een nieuwen knoop gelegd hebben aan de banden, welke ons voorheen te famen hechteden; zo zy in eene zoo natuurlyke hartsaandoening geen deel nemen, beklaag ik hen dubbel. . . . . Hoe zwaar valt de rampfpoed, wanneer hy, verre van het hart te louteren, hetzelve verbittert, en de onbillyke wrok doet voordduuren!" En bl. 160: „ Ik heb de Franfche Omwenteling bemind, eer de misdaad 'er eene zoo gruwlyke rol in fpeelde; maar al had ik 'er de middelen toe be-

bezeten, zou ik dezelve niet hebben willen bewerken, noch 'er iets aan hebben willen toebrengen; ik zou de monarchaale regeering voor myn Vaderland de voorkeur hebben gegeven, om dat ik, onder die regeering gebooren zynde, door een natuurlyk gevoel daar aan gehecht was, en dat, daarenboven, dezelve my toescheen de zachtste en vreedzaamste van alle te zyn; maar toen de Republiek in *Frankryk* gevestigd was, heb ik gewenscht, dat zy 'er mogt gehandhaafd worden, en ik blyf zulks nog vuuriglyk wenschen. Dit verlangen wordt my door verscheidene krachtige bedenkingen ingeboezemd, en vooral door het denkbeeld, dat eene nieuwe omwenteling nieuwe verbanningen en verwyzingen zou voordbrengen: maar al wenschte ik 'er niet naar, beschouw ik het altyd als eene geheiligde plicht, de vastgestelde orde van zaken te eerbiedigen, en ik zal steeds tot my zelve zeggen: wie ben ik, om my tegen den wil van eene gansche Natie te verzetten?" enz.

Het kleine stukje, *De Herders der Pyreneën*, in *le feuille villageoise* van den Abt CERUTTI reeds geplaatst, wordt achter dit Verhaal gevoegd: het is het enige, dat Mevrouw DE GENLIS in dat blaadje gaf. Het heeft ons zeer behaagd, en is in dienzelfden lieven geest gesteld, die, behalven alle andere verdiensten, de geschriften dezer Dame zo zeer aanbeveelt.

Het Leven, Gevoelens en zonderlinge Reize van den Landjonker GOVERT HENDRIK GODEFROI VAN BLANKENHEIM TOT DEN STRONK. *II Deelen.* Niet vertaald. *Te Haarlem*, *by* F. Bohn, 1800. *In gr. 8vo.* 250 *en* 228 *bl.*

Wy verblyden ons telkens, wanneer wy, in ons Vaderland, zodanige voortbrengzelen zien in het licht komen, welken met de geestigste schriften der buitenlanders, in veele opzichten, gelyk gesteld kunnen worden: en vooral wanneer dit geschiedt in een vak, in het welk onze nationaale Schryvers, tot heden, in betrekking tot de Engelschen, Franschen en Hoogduitschen, zich zeer weinig beyverd hebben. Welkom is ons derhalven deeze Roman, bebelzende het leven, de gevoelens en zonderlinge reize van een nationaalen Landjonker. Welkom moet dezelve zyn, offchoon men zelf hier en daar eenige trekken konde aanwyzen, die men niet wel voor echt Bataafsch kan te boek stellen, maar dezelve even als ingeënte loten, op eenen vreemden grond, zoude moeten beschouwen.

De Schryver van deezen Roman heeft voornamentlyk op het oog gehad, om eenige vooroordeelen te bestryden, welken ook by de minvermogenden onder onze Natie veelal plaats vinden. Hy noemt dezelve in zyne korte Voorrede

de op, en bepaalt die vooral tot de zes volgende: 1. tot een blinde hoogachting voor den Adel; 2. voor een Heer van eene Heerlykheid, deszelfs tytel, rechten en zogenaamde vrye *Collatie*; 3. tot den afkeer tegen het begraven in de Kerken; 4. Onverdraagzaamheid in den Godsdienst; 5. Eerbied voor Wapenen en Quartieren; en 6. tot het vooroordeel omtrend de Kleeding. En offchoon het waar zy, dat, zedert de zes laatste jaaren der afgeloopene Eeuwe, deeze vooroordeelen, by zeer veele lieden in ons Vaderland, als enkele vooroordeelen zyn erkend, zo gelooven wy toch, dat 'er nog aanhangers genoeg van eene tegengestelde party in ons Vaderland gevonden worden, die, wel verre van die als vooroordeelen aan te merken, dezelve, in tegendeel, als pligtmaatig blyven beschouwen, en dus de oude gevoelens, in allen deele, aanhangen en voordkweeken.

Na, in het Eerste Boek des Eersten Deels, den stamvader van des Landjonkers oud adelyk geslacht gevonden te hebben in DERK GODEFROI, bygenaamd de *Hakkelaar*, welke in de twaalfde Eeuw, in de hooge waardigheid van ryknecht, zynen meester naar het Heilig land volgde, daalt de geschiedenis al zeer spoedig, en met reden, tot GOVERT HENDRIK GODEFROI zelven af, wiens geboorte, doop, opvoeding, en reize, benevens het karakter van BAREND VAN POEDEREN, zeer boertig en geestig beschreven worden. De reize van den Landjonker bepaalt zich voornamentlyk, in het Tweede Boek, tot *Utrecht* en *Amsterdam*; welke laatste Stad verscheidene byzondere voorwerpen voor den Jonker oplevert, namentlyk de levendige (levende) Leeuw, de Beurs, het Raadhuis, het Koffyhuis, de open Tafel, de Rydtuigen, de Schouwburg, en de Jooden-kerk. Zie hier, ter proeve, hoedanig de Landjonker of *Baron*, benevens BAREND VAN POEDEREN, zyn Secretaris, in het Koffyhuis, als mede in den Schouwburg te *Amsterdam*, onthaald wierden, en welke waarneemingen zy daar deeden.

,, Naauwlyks traden zy in het Koffyhuis. of zy groetten het gantsche gezelschap met veel onderdaanigheid, even als of zy in eene zamenkomst van goede vrienden en bekenden waren binnen getreden; niemand was 'er, die deze pligtpleegingen beäntwoordde, dan eenige jonge lang opgeschooten Comptoirbedienden, die, in een kleine Stad of Dorp opgevoed, weinige maanden te vooren het huis van hunne ouders hadden verlaaten, en in *Amsterdam* waren aangekomen; deze namen de vryheid om de vreemdelingen, die onnozel rond keeken, wat uit te lagchen, even zoo als zy zelfs, eenige weeken te vooren, wederom door anderen, van die zelfde soort, waren bespot.

,, Eene dikke wolk van rook maakte een langwerpige Zaal, waar honderd menschen opeengepakt stonden of zaten, niet ongelyk aan eene glasblazery: de Baron en de Secretaris, hier aan

aan niet gewoon, begonnen, tot verveeling van alle de aanwezigen, hevig te hoesten. De Baron loosde een douzyn Hoogduitsche vloeken, welke hy van zynen overleden Præceptor had geleerd: de Secretaris merkte op, dat, hoe zeer de menschen zich zelven als sprot berookten, zy echter weldra door aangenaame gesprekken dit ongemak dubbel zouden vergoeden: zy wachtten geduldig geduurende een half uur; doch tot hunne groote verwondering werd 'er byna geen woord gesprooken; elk las met aandacht in zyn nieuwspapier, dat hy in de hand hield; alleen hoorden zy van tyd tot tyd deze woorden, welke, even als door eene echo, door de knechts werden nagebaauwd: *een pyp*, *wat vuur*, *een vlammetje*, *aanneemen*, *een glaasje wit*, *een glaasje elixter*, *een glaasje kina.* Op een oogenblik stond de Baron met drift op: Verwensch ik het niet, zeide hy, om my nog langer in deze holen der *Cyclopen* te laaten berooken, zonder een woord te hooren spreeken; koom Secretaris, volg my gezwind; ik mag duizend voeten in den grond zinken, zo gy my hier ooit weder ziet."

Zy, die immer een Koffyhuis in *Amsterdam* van binnen gezien hebben, zullen deeze beschryving zeer overeenkomstig met deszelfs origineel vinden. De volgende van den Schouwburg aldaar vertoont meer kunst, en is niet algemeen genoeg, om op byzondere voorwerpen toegepast te worden. Intusschen zal het schertzende dier beschryvinge, om deszelfs waar komiek, aan veelen bevallen.

„ Deftig, even als Pruisfische Corporaals, stapten zy naar den Schouwburg: de Zaal was reeds opgevuld met menschen; zy moesten door eenige reiën doordringen, het geen den Secretaris zeer moeilyk viel; nooit was zyn buik zoo hevig in de verdrukking geweest: eindelyk kwamen zy op hunne plaatsen.

„ Men maakte een aanvang om met een vol orchest eene zeer fraaije Symphonie te speelen: de eerste streek trof de reizigers; een koude gril doorliep hun gebeente — dat is fraai muziek, riep BAREND uit: nooit hoorde ik iets dergelyks. Het is mooi, antwoordde de Baron, ik beken het; maar het koomt my voor, dat myn knechts, op myn Bal, met nog meer lieflykheid gespeeld hebben; de wys was luchtiger. —— Maar, eilieve Secretaris! zie dat fiooltje eens aan: hebt gy ooit zulk een gevaarte gezien? (het was een *Contrebas*, welke de goede man nooit aanschouwd had.) Zyn de menschen dan uitzinnig? hier aan wordt immers meer hout verspild dan aan honderd andere fioolen. —— Wat ik u bidden mag, bekyk die snaartjes eens, het zyn kabeltouwen van oorlogs-fregatten. Ha! ha! hoe bespottelyk! Terwyl zy nog stonden te lagchen, werd het scherm opgehaald; 'er vertoonde zich een der schoonste tooneelen; de reizigers stonden te gaapen, vooral toen

toen 'er twee Vrouwen met eenen theatralen tred ten voorschyn kwamen. Achter hun fchreeuwde men onophoudelyk: *zitten, zitten;* maar de vreemdelingen begreepen deze woorden niet eer, voor dat men dezelve liet vergezeld gaan met eenige harde ftooten, met een wandelftok, in hunne *refpective* ruggen; zy gingen dus, fchoon zeer beleedigd en al grommende, nederzitten: Dit moest myn oud overgrootvader GODEFROI de Hakkelaar eens gezien hebben, (zeide de Baron, met een dreigende houding,) hy hakte hen allen tot moes; maar naauwlyks werd het tooneel veranderd, of zy reezen wederom ongevoelig naar boven, en benamen dus alle de volgende aanfchouwers voor een groot gedeelte het gezicht.

„ BAREND was enkel gehoor en aandacht. Hoog Edel geboren Heer! riep hy telkens uit, welke fchoone Vrouwsperfoonen zyn dat! welke lieve roode wangentjes! welke fraaije zwarte wenkbraauwen! Men zou ze fteelen.

DE BARON.

„ Wat gelykt deze fpreekend naar onze Domine's vrouw, uitgenomen dat zy niet mank gaat.

DE SECRETARIS.

„ De andere heeft van vooren wel iets van de Zuster van onzen Chirurgyn.

DE BARON.

„ Als twee druppelen water.

DE SECRETARIS.

„ Deze heeft echter veel beter couleur.

DE BARON.

„ Op eenen anderen tyd zal zy zoo rood niet zien; zy is nu wat opdragtig uit verlegenheid, dewyl zy in 't publiek moet fpreeken. ——

„ Het deel, dat onze aanfchouwers namen in de rampen der heldin, was onbegrypelyk; toen zy door een ontuchtig geweldenaar werd vervolgd, welke haar zocht te onteeren, wilde de Baron volftrekt op het tooneel klimmen om haar te ontzetten, en den verleider eens braaf af te rosfen; het fchuim ftond op zyn mond. BAREND en nog een oud Heer, welke aan zyn rechterhand zat, hielden hem met geweld tegen; die Heer verzekerde hem, dat haar geen wezentlyk kwaad zou gefchieden, dat het maar een treurfpel was. Dit bragt den Baron een weinig tot bedaaren: toen zy echter eindelyk, door alle rampen vervolgd, en op het hooren van den ongelukkigen dood van haaren minnaar, zich aan de uiterfte droefheid en klagten overgaf, werd de Baron en zyn Secretaris zoo

aangedaan, dat men hen in hunne traanen kon wasſchen: toen zy zich eindelyk met het zwaard doorſtak en zieltogend ter aarde nederviel, gaven zy beiden een gil, die door den geheelen Schouwburg klonk; vervolgens begonnen zy als bleekers honden te huilen, zoo dat 'er een algemeen gelach ont*ſtond.*

„ Wat is dat eene aandoenlyke geſchiedenis, zeide BAREND al ſnuitende en ſnikkende, ik heb in de daad nu in dit uur meer traanen geſtort, dan by het droevig afſterven van myn moeders Meutje, ja van alle myne bloedverwanten te ſamen. Hoe gelukkig zou ik zyn, indien ik dat bekoorlyk ſchepſel eens van naby mogt zien en ſpreeken! —— Deze wensch kan zeer ligt vervuld worden, zeide een jong Heer, die voor hem ſtond, en dezen uitroep hoorde; dat bekoorlyk ſchepſel zal by het tweede Stuk, of by het Ballet, wel in de Bak komen zitten, dan kunt gy haar eens van naby beſchouwen, maar ik vrees, dat zy u dan niet zoo ſterk voldoen zal. ——

„ Het ſcherm viel, de vreemdelingen waren nog louter aandacht, de traanen glinſterden nog in hunne oogen, welke echter ſchielyk werden afgedroogd, toen een kluchtig Ballet een aanvang nam. Hadden zy te vooren, door hun geween, elks oogen tot zich getrokken, niet minder waren zy nu tot ſpot, door hun gelach: de Baron hield elk oogenblik zyn buik vast, en riep openlyk uit, dat hy het beſterven zou, indien zy niet ophielden. De *decoraties* trokken ook in 't byzonder zyne aandacht; welk een fraai landgoed! welke ſchoone boomen, zeide hy; welke fraaije meisjens! zuchtte BAREND, welke beentjes! zy hangen aan yzerdraadjens; wat zien zy 'er friſch uit, couleurtjes als lenteroozen! ——

„ Eindelyk verſchynt de eerſte Danſeres; men klapte reeds in de handen vóór dat zy een aanvang had gemaakt. Zy danſte op zulk eene wyze, dat zy de goedkeuring van den geoefendſten kunstkenner wegdroeg. Zoo plagt ik ook in myne jeugd te danſen, Secretaris! zeide de Baron overluid, op dat de overige aanſchouwers het ook zouden kunnen hooren, maar ik zou het nu niet meer kennen, ik ben te ſtyf geworden door het jaagen, vinken en viſchen: het heeft myn Papa zaliger ook veel geld gekost; ik heb meer dan vier volle maanden achter den anderen, tweemaal in de week, een kundig meester gehad. Men lachte; BAREND, zonder te hooren wat 'er gezegd werd, gluurde naar de gezwinde voeten der Veſtaalſche maagden. —— Even als alle de overige vermaaken der waereld, nam dit ook weder een einde.

„ Wilt gy nu die vermaarde ſchoone Actrice eens zien? vroeg de jonge Heer, welke den Secretaris even te vooren had aangeſprooken; zy zit nu vlak achter u. — Met het grootſte vermaak, antwoordde BAREND. —— Daar zit zy, met die

die groote vulle muts en met die kakelbonte *ribe.* —— Meent gy die vrouw met die holle oogen, blaauwe kringen, en doodsbleeke wangen? —— Dezelfde. —— ô! Dat kan niet zyn, of zy is ziek geworden van aandoening: vóór een uur was zy nog de gezondheid, de bevalligheid zelve; nu is zy vuil, lelyk, verlept: even te vooren was zy kostbaar gekleed; nu geef ik geen goudgulden voor haaren geheelen opſchik. —— Gy zyt een vreemdeling, myn Heer! die tot nog toe niet veel in de waereld gezien hebt; ik zal u kortelyk eenig onderricht geeven. Niemand verſchynt op het tooneel, of hy beſmeert en beplakt zyn aangezicht met rood en wit; zy maaken daarenboven hunne wenkbraauwen of blond of zwart; de kleederen, die zy als dan aantrekken, behooren aan den Schouwburg in eigendom: al wat zy opzeggen, hebben zy reeds weeken te vooren van buiten geleerd: zo lang men haar dus op het theater ziet, en wel op eenen afſtand, zyn zy ſchoon, bevallig, geestig; maar zoo dra die voorhangſels des bedrogs zyn weggeſchooven, zyn de meesten, zoo als gy deze nu ziet; echter zyn 'er, die ook van het tooneel niet lelyk zyn, die veel opvoeding en verſtand hebben; doch dit getal is in ons land niet groot, dewyl onze natie, voor het grootſte gedeelte, een vooroordeel heeft tegen het tooneel; doch deze, welke gy zoo even zoo bewonderde, kan juist in dien roem niet deelen; misſchien zyn 'er tegenwoordig dertig en meer jonge lieden in den Schouwburg, die haar zeer van naby kennen, en het ſchynt dat alle de aandoeningen van zulk eene intieme vriendſchap juist het brooze ligchaam geene kragten byzetten.

„ Waren de reizigers opgetoogen over het Treurſpel en het Ballet, niet minder ſtonden zy als verſteend over eene *Opera*, welke zy mede voor het eerst van hun leven aanſchouwden. —— De Secretaris was een groot liefhebber van zingen; hy geloofde, dat hy het in die kunst al vry ver gebragt had, ſchoon hy nooit iets anders had gezongen dan Pſalmen, en eenige ſtichtelyke Liederen van Vader LODESTEIN; maar op het hooren van het kunſtig en melodieus gezang der eerſte *Chanteuſe* ſtond hy als een ſtandbeeld. Zy overtreft my verre, zeide hy al zuchtende; hoe klaagt zy, even als een verlaaten nachtegaal, of als een tortelduif, die, in de hooge olmen, zyne geſtorven gade beweent!

„ De Baron had hier echter veel op aan te merken: het is onnatuurlyk, het mensch heeft veel hartzeer en droefheid, zy ſchreit, zy zucht, zy valt in flaauwte, en echter zingt zy als een leeuwrik; ik bid u, wie denkt 'er om te zingen als hy in gevaar is, of van de waereld ſtaat te ſcheiden? —— 'Er kwam ook een knecht in voor, welke eene kluchtige rol moest ſpeelen; dit behaagde den Edelman: dat is na-

tuur-

tuurlyk, zeide hy, dat die vriendschap nu eens zingt; de man is vrolyk: ja somtyds moest hy zoodanig om zyne grappen lagchen, dat zyne buuren tegen wil en dank medegesleept werden, om hunne lachspieren insgelyks te beweegen.

„ Deeze *Opera* werd door een voortreflyk *Chorus* besllooten: BAREND luisterde nog toen het scherm reeds was gevallen; doch weldra werdt hy uit zyne verrukking opgewekt door het weggaan van alle de aanschouwers, waar van een gedeelte met drift voorby hem heen drong, en zynen vooruitpuilenden buik weder niet weinig kneusde en wrong. —— Zy volgden mede den stroom, en kwamen behouden uit de Comedie, dwars door eenen dikken drom van Koetsen en Sleeden, die, even als een dwarlwind, door elkander kruisten."

In het Tweede Deel, met het welk dit Werkjen voltooid is, wordt de reize van den Landjonker, van *Amsterdam*, over *Broek* in *Waterland*, naar *Alkmaar*, de *Beverwyk*, *Haarlem*, *Leyden*, *Rotterdam*, *Dordrecht*, *Breda*, *Antwerpen*, *Gent*, *Brugge*, *Ostende* en *Leuven*, op dezelfde wyze beschreven: vooral is het zien van een kamer te *Broek* in *Waterland*, door den Jonker, op den rug van den Predikant, en het omstooten van een Porcelainkas aldaar, tot groote smart van de Huisvrouw, zeer aartig beschreven, en het geheele Werk zoodanig ingericht, dat het den Lezer wezenlyk, by het vermaak, ook gepast nut kan verschaffen; waar toe 'er hier en daar redeneeringen voorkomen, over de Vryheid, den Adel, het Begraven in de Kerken, enz. die tot het doel kunnen leiden, het welk de Schryver zich heeft voorgesteld.

EDUARD STANLEY, *of de gelukkige wedervinding. Toneelspel. Door* J. E. DE WITTE VAN HAEMSTEDE. (Niet vertaald.) *Te Zwolle, by* J. de Vri, 1800. *In 8vo.* 116 *bl.*

Het negenëntwintigste letterkundig *origineel* Werk van dezen Burger, in de laatste zestien jaren! Voor hetzelve vinden wy een zeer aanmerkingswaardig Voorbericht, waar uit wy het een en ander willen afschryven: „ Zoude het in de Bataafsche Republicq alléén waarachtig bevonden worden; *dat de Godheid op ons kleen pleksken vaderlandschen gronds Genien deedt worden enkel om de beurs der Boekhandelaars met goud te vullen en de Auteuren tot den blindemans staf van eenen verdienstelyken Belisarius te verwyzen?* —— Dit is, in de daad, geene Satire; het is eene gegronde waarheid; en men behoeft alleen de ondervinding te raadpleegen om 'er van overtuigt te worden. Onze *Critici* —— en de hemel erbarme zich over onze Critici, als het Bataafsche Dichters of

Schryvers gelt! —— zullen eeuwig de wierook voor de vertaalingen — de veeltyds armzalige verminkte vertaalingen — van uitlandsche stukken aansteken, *enz.* Het heeft my reeds lange gesmert ontwaar te worden, dat men 'er zich op schynt toe te leggen om onze vaderlandsche letteroefeningen, onëdelmoedig te beöordeelen, *enz.* KOTZEBUE, — SCHILLER en meer andere mannen van naame zyn, ik beken het gaarne, bewondering en navolging waardig; —— doch, moet dit in ons het denkbeeld doen geboorén worden, dat wy ons alleen by hunne Vertaalingen behoorden te bepaalen; zonder dat éenig *origineel* stuk, van een inlandsch Schryver, vermoogend zoude zyn hen te evenaaren? —— En, echter schynt dit eventwel den waan onzer Natie te zyn. —— Hola! Myneheeren de Critici! vaart niet tegen my uit, als of ik u eene pedante Voorreeden van eigen lof wilde voorzwetzen; och neen! — Ik schreef deeze paar woorden enkel om dat my toeschynt dat het, voor de Nederlanders, die toch zulke domooren niet zyn of zy zyn vermoogend zelf te denken —— te ontwikkelen —— en iet schoons te scheppen en voor te brengen —— zeer verneederend is, dat men altyd het vreemde vuur ziet bewonderen en hoort aanpryzen dat de schraapzucht op het altaar van Bataafsche Letterarbeid, met de hand van Eigenbaat, aanbrengt." —— Zoo redeneert, op zyne manier, de Schryver; wat dunkt u, Lezer, zou hier op nog al niet 't een en ander vallen aan te merken? Zoo koomt het ons voor. En des al niettemin, zegt Vader CATS, —— het stuk is ons nog al medegevallen. Onze Lezers zullen gewis nieuwsgierig zyn: FONROSE, een uitmuntend teder Vader, treurt over zyn énig kind, de beminnelyke JULIA, die, nu vier jaren geleden, met een onbekend man was doorgegaan. Zyn Vriend VAN GRAMSBERGEN had eenen énigen Zoon: deze was, omdat hy de hand van ene hoer van zekeren Vorst had geweigerd, valsch beschuldigd, infaam gecasseerd, en uit zyn Vaderland gebannen; daarop naar de Westindiën vertrokken, en had nu in zes jaren niets van zich laten hooren. Beide deze jonge lieden hadden intusschen elkanderen gevonden; en dat zy nu door den Baron en zyn Vriend gevonden worden, dit is de gelukkige wedervinding. Zinds een half jaar woonde EDUARD STANLEY (hy had den naam zyner Moeder aangenomen) niet verre van den Baron met zyne JULIA; hy was nu onlangs met geweld uit zyn huis gehaald, en tot den dienst geprest; juist den volgenden dag zou hy naar 't leger worden opgezonden; dan gelukkig was 'er ene bende rovers in dien omtrek, en de Justitie verzocht aan de Werf-officieren om bystand; en nu had EDUARD het geluk van den Baron en zynen Vader uit de handen der rovers te redden; hy wordt door hen herkend, en (gelyk

dat

dat van zelve spreekt) nu schikt zich alles op de beste wyze.

Het ontwerp is in de daad niet kwalyk gekozen, het voorval is roerend genoeg, en de characters worden ook zeer goed vol gehouden; maar het is jammer, dat men zo vooraf reeds alles raden kan; ook, zodra men maar van recruten en rovers hoort, hoe de ontknoping wezen zal: wy althands waren, onder 't lezen, voor EDUARD en JULIA geen ogenblik in onrust of onzekerheid. Wy konden zekerlyk vry wat aanmerken, en een aantal vragen doen; maar wy denken aan het Voorbericht; de Schryver zou ons verdenken, *dat wy hem* (let wel, Lezer! het is ene zonderlinge en geheel *originele* uitdrukking) *zweepen wilden, niet met eene vaderlyke maar met eenen Nerotquen tucht.* Evenwel, *wy rangschikken zynen armen eerlyken* STANLEY (zo als hy hem noemt) wel niet, *door eene machtspreuk, onder de* PRULLARIA, maar vinden ons toch verplicht te zeggen, dat in dit *originele* Werk *origineel* gezondigd is tegen een eerst en voornaam vereischte in een goed Toneelstuk, *éénheid van bedryf* namentlyk: AMALIA *en haar Zoon* doen in het geheel geen dienst; *Mejuffrouw* BONNE heeft ons ook geweldig verveeld; en het gehele *derde Bedryf*, waarin de Schryver (die denkelyk gehoord of gelezen had, dat een Toneelstuk volstrekt of *drie*, of *vyf* Bedryven hebben moest) de kinderen van EDUARD en JULIA met den knecht een reisje laat doen, kan geheelenal wegvallen.

Maar dit zy genoeg van het *negenëntwintigste*; wy willen nu het *dertigste* der letterkundige originele Werken van dezen Burger ter hand nemen.

VALMONT DE SAINT PRIEST, *of de Schipbreukeling. Toneelspel. Door* J. E. DE WITTE VAN HAEMSTEDE. (Niet vertaald.) *Te Zwolle, by* J. de Vri, 1800. *In 8vo.* 134 *bl.*

VALMONT DE ST. PRIEST leed schipbreuk op een afgelegen Britsch Eiland. Men vermoedde, en dat met recht, dat hy van wegen het Fransche Hof belast was met zeer gewichtige geheimen; en daarom meende de Gouverneur van het Eiland enen zeer gewichtigen dienst te doen aan zyne regering, als hy dien man daar ophield, en zyn geheim kon machtig worden. Doch dit laatste gelukte niet; en twaalf jaren lang, die ST. PRIEST daar was, onderschepte de Gouverneur alle de brieven, die hy afzond; zodat men in Frankryk niets van hem weten kon. —— *Mylord* CHESTER, *Onder-koning van Ierland*, wordt nu op het Eiland verwacht. Nu werpt de Gouverneur, opgestookt vooral door ROBERT

DOUGLAS, (een lage schelm, die zelve zynen post begeert en hem alzo wil doen tuimelen,) ST. PRIEST in den kerker; dan deze blyft ook nu standvastig. *Mylord* CHESTER komt, en nu raakt de gevangene vry: ene jonge Dame, die CHESTER by zich heeft, en de Dochter van den Gouverneur spelen hier enen zeer lieven rol in. Die jonge Dame is ene Fransche, en hare Moeder aan *Mylord* verloofd: deze Moeder is de Echtgenote van ST. PRIEST, die hem voor dood hield: dus vindt deze nu en zyne Vrouw, en zyne uitmuntende Dochter. *Mylord* CHESTER is een zeer edel man; waarom dan ook alles zich uitmuntend schikt.

Dit stuk zal zeker op meer dan éne plaats roeren; jammer maar wederom, dat men ook hier te spoedig de ontknoping kan vooruit zien; ook is de gehele geschiedenis niet zeer waarschynelyk; de spoedige bekering van den schelm DOUGLAS is machtig vreemd: waarom hem niet liever loon naar werk gegeven? Ook had de minnary en het zo spoedig geklonken huwlyk der Dochter van den Gouverneur met den waardigen JOHN EDWARDS, die toch niets doet tot het stuk, wel kunnen wegblyven. Maar is, onder anderen, het volgende, in eenen MAN, die negenëntwintig originele Werken heeft in 't licht gezonden, niet onvergefelyk? Terwyl ST. PRIEST een alleenspraak van twee bladzydtjes houdt, hebben de meisjes reeds bewerkt, dat hy by den Gouverneur ontboden wordt, en krygt hy daar reeds tyding van: dat is waarlyk knap geklaard; en wy zouden gedacht hebben, dat de meisjes nog naauwlyks op het Slot konden zyn. Hierop valt het gordyn; en in het volgende vyfde Bedryf is ST. PRIEST nog niet op het Slot; hy moet dus gekropen hebben als een slak; maar neen, het was zyn schuld niet; de meisjes schynen gevlogen te hebben: want de weg moet wel zeer lang zyn geweest; de Onderkoning en de Gouverneur begrepen, (en toen moet ST. PRIEST toch al een goed end wegs hebben afgelegd) dat het nog wel enige minuten zou aanlopen, eer hy daar zou zyn, en dat zy dus intusschen de inspectie van het Magazyn nog wel konden doen.

De Burger DE WITTE VAN HAEMSTEDE mag zich ook wel ene goede Nederduitsche Spraakkunst aanschaffen; want zyne misslagen ten dezen aanzien zyn wat al te lomp; b. v. in dit stuk, de eerste regel: *een slaapeloos doorgebragten nacht valt lang*; bl. 14. *is hy een laaghartigen gebieder*; bl. 16. *den dood zal*, enz. —— van dit soort zyn 'er ene menigte. Met alle onze opmerkzaamheid kunnen wy ook niet naarsporen, welken regel de Schryver volgt by het verdubbelen der vocalen; bl. 13, b. v. *braave mannen* en *brave George*: is het, misschien, om dat het ene enkel-, het andere meervoudig is? *Ik vondt*, bl. 127, slaan wy daar ook nog op.

Maar

Maar wy hebben geen lust om ene volledige lyst van taalfouten in dit stukje te leveren.

Des Schryvers *eenëndertigste* originele Werk zal nu wel spoedig volgen, voor het welk ons een algemeen breedvoerig Voorbericht wordt beloofd, waarvan wy dan ook niet zullen nalaten, onzen Lezer verslag te doen.

Tweehonderd en Vyftig Zedelesfen, voor alle Levensstanden. Ontworpen door H. BOS. *Te Amsteldam, by* A. B. Saakes, 1800. *In 8vo. 62 bl.*

„Niets toch kan de Mensch, op zyne reis naar de eeu„wigheid, meer ter stade komen, dan eenen goeden „Raad, op alle de kronkelpaden van dit leven, welke hy „toch bewandelen moet, zal hy de voorgestelde groote reis, „gelukkig volvoeren; — en hoe veele duizende gevallen, „treft men, op het toneel der waereld, niet aan, die ons „doen reikhalzen, naar eenen goeden Raadgeever; voorăl, „voor Jonge Menschen, die nog te zwak zyn, om het goe„de van het valsche te onderscheiden." —— Deeze allezins gegronde aanmerking ontmoeten wy in de korte Voorrede voor dit nuttig Werkje van den Burger BOS, die allezins blyken vertoont van goed verstand, gezond oordeel, en pligtmaatigen yver voor 't geen de Mensch als zyn hoofdbelang in dit leeven behoorde aan te merken —— eerbied voor God, en hoogschatting van deugd en goede zeden. Van zelf spreekt het, dat, onder een zo aanzienlyk getal zedelesfen, de eene boven de andere door belangrykheid zich zal aanpryzen. Met dit alles moeten wy den Verzamelaar het regt doen, dat hy alwat van nietsbeduidendheid, zo wel als van beuzelagtigheid, eenigzins het voorkoomen heeft, zorgvuldig heeft vermyd. Zie hier een paar voorbeelden ter proeve, wyl tot meerdere thans de plaats ontbreekt.

„Wanneer het geene gy u verbeelde of verwagte, juist uitkomt, zoo kunt gy echter, met rede, nooit uwe verbeelding stellen, tot eenen grond van uwe hoope of verwagting, zonder gevaar te loopen, u te bedriegen; de verbeelding, in zich zelve nuttig, vervoert veelen dermate, dat zy zich door hersenschimmen kwellen: onze hoop of verwagting, zoo die redelyk is, moet steunen op *zekere* gronden."

„Het geen ons aanstaande is, weten wy te vooren niet, doch het is nodig, ons geduurig te herinneren, het veranderlyke en wisselvallige van alle dingen, waar door wy bloot staan, voor groote en gewigtige verwisselingen, op dat wy onder bezeffen van onze afhanglykheid, ons aanstaande lot, in de beste handen toe vertrouwen."

Met

Met den Burger BOS zyn wy 't eens, dat dit Boekje met nut op de Schoolen, tot vertaalingen, zou kunnen gebruikt worden. Doch daar toe ware het wenschelyk, dat op de zuiverheid der taale, en vooral op de naauwkeurigheid der punctuatie, meer achts geslagen ware.

Deugdryke Voorbeelden en Zedelyke Gesprekken, voor de Jeugd; door F. VAN AKEN. *Met Plaaten. Te Amsterdam, by de* Erve W. Houtgraaf, 1800. 85 *bl. basterd Formaat.*

Legio is waarlyk het getal van Leer- en Leesboekjes voor Kinderen! Nog dagelyks groeit hetzelve aan. Ook de Burger F. VAN AKEN rangschikt zich onder die Vermeerderaars; en wy zouden van zyn Boekje welligt geen gewag maaken, ware het niet, dat hetzelve zich op eene te gunstige wyze onderscheidt, om te midden van dien grooten hoop verdrongen te worden, of in vergetelheid te geraaken: waarom wy, op 's Uitgeevers verzoek, door deeze Aankondiging, gaarne het onze willen toebrengen, om het voor dit lot te bewaaren.

Dit Boekje dan bestaat uit 12 Gedichtjes, die, wel is waar, juist niet veel aanspraak op dichterlyk schoon kunnen maaken, maar echter in een' bevalligen geest gesteld zyn, en in alle welke, waarop 't by Kinderen wel het meest aankomt, eene goede zedekunde heerscht. —— *Dankbaar aandenken aan God*, *Gehoorzaamheid*, *Ouderliefde*, *Lust tot leeren*, *Vlyt*, *Tevredenheid*, *Mededoogen*, *Grootmoedigheid*, *Nedrigheid en Menschenmin*, *Orde en Zindelykheid*, *Oprechtheid*, *Spaarzaamheid*; deeze zyn de Deugden, die hier der Jeugd worden aangepreezen; en, ter veraangenaaming van het onderwys, vercierd met even zo veele aartige Plaatjes, die, althans het Exemplaartje, dat wy voor ons hebben, zeer lief gekleurd zyn. — Verder vindt men in dit Werkje eenige Zedelyke Gesprekken in proza; zynde eene aanspooring tot Weldaadigheid, en eene beschouwing der Natuur en derzelver Verschynzelen, enz. doormengd met Voorbeelden uit de oude Geschiedenis en het dagelyksche leeven; doch in welke Gesprekken wy den Kindertoon wel eens gemist hebben.

In ons voorig Nummer is deeze Drukfout ingeslopen: Bladz. 66, *Lett.*, de laatste regel, staat: *Oost en Oost-Zuid-Oost;* lees: *Oost-Zuid-Oost en Zuid-Oost.*

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Leerredenen voor onderscheiden' jaren en betrekkingen des menschelyken levens, geschikt tot een Huisboek voor Christenen. Door P. H. VAN LIS, *Predikant te Tholen. Te Utrecht, by* W. van Yzerworst, 1800. *In gr. 8vo.* 278 *bl.*

Wy kunnen onzen Leezeren van de onderwerpen dezer Leerredenen geen beter verslag geeven, dan met de eigen woorden van den Schryver zelven, in het Voorbericht. „ Zy bevatten," zegt hy, „ de voorname pligten en belangen van de onderscheiden jaren en betrekkingen des menschelyken levens. — De *eerste* vertegenwoordigt aan jonge lieden het navolgenswaardig voorbeeld van den jeugdigen Jezus. — De *tweede* doet meer gevorderden in jaren aan hunnen doop en hunne godvrugtige opvoeding gedenken. — De *derde*, bied een verootmoedigend en tot verbetering zoo ernstig opwekkend terug gezigt op jeugdige misdryven aan. — De *vierde* wekt de getrouwden op, om zig ernstig op de bevordering van elkanders zaligheid toeteleggen; als een hoofdpligt van den Christen Egten stand. — De *vyfde* schryft aan ouders voor, hoe hunne kinderen voor God op te voeden. — De *zesde* dringt by alle bekenden en vrienden en bloedverwanten het gelykelyk bewandelen van den hemelweg op het kragtigst aan, om zig niet eenmaal tot een eeuwig verderf van den anderen gescheiden te vinden. — De *zevende* bevat eene opwekkende aanmaaning aan huisvaders, hoe zig met hunne huisgezinnen aan den Godsdienst toe te wyden. — De *agtste* houd eene ernstige poging in op de harten van oude en in het kwaad verdiepte zondaars, om hen nog eindelyk ter bekeering te bewegen. — In de *negende* vind men een aanmoedigend vertoog over de voordeelen en de pligten van den Christelyken ouderdom. — De *tiende* beveelt den Christenen, byzonder die van jaren en ervarenis, ee-

eene blymoedige en vrugtbare herdenking van de Goddelyke leidingen met hun aan; en geeft lessen aan de hand, hoe dit geliefd Christenbedryf meer nuttig te maken. — De *elfde* en laatste, bevat eene ernstige aanspooring, by het begin van een nieuw jaar, tot het behartigen van zyne eeuwige belangen, uit aanmerking, dat zulk een jaar ons sterfjaar zyn kan."

Men heeft den Eerw. VAN LIS reeds uit verscheidene, door hem te voren uitgegeevene Leerredenen, als een verstandig en ervaren Prediker leeren kennen, die 'er zyn werk van maakt, om de door hem gekozene stoffen, op een duidelyken, onderscheidenden, toeëigenenden toon, te behandelen, en, naar zyne wyze van denken, voor hun, die aan dezen leertrant gewoon zyn, regt belangryk te maaken. Deze bundel onderscheidt zich ook nog al van andere Leerredenen, die, van tyd tot tyd, uit den schoot van het Hervormd Kerkgenootschap in 't licht verschynen, door den vryen trant, waarin de Leeraar de verschillende onderwerpen behandelt. Overal ziet men den zuiveren toeleg doorstraalen, om, door gepasten ernst en aandrang, het geweeten wakker te maaken, en het hart te roeren, en daardoor redelyke, diepe overtuiging, en de beste vruchten van echte Godsdienstigheid en daadelyk Christendom voort te brengen. De Leeraar zegt, in het Voorbericht, zich, behalven op behoorlyke kortheid, op de meest mogelyke duidelykheid en populariteit toegelegd te hebben. Deze Kerkredenen hebben, in de daad, weinig of niets kunstmatigs, geene gezochte sieraaden, en nog minder afgetrokkene redeneeringen. Zy zyn ook niet zoo omslachtig, als de voorgaanden over den Heidelbergschen Catechismus. Men kan 't geheele plan, by elke Leerrede, gemakkelyk overzien, en zich eigen maaken. Dit alleen zouden wy den Leeraar, indien hy vervolgends meer dergelyke Preeken mogt willen laaten drukken, wel willen raaden, dat hy toch, ter bereiking van zyn lofwaardig doel, de groote behoefte van verlichte begrippen, zonder welken geen redelyke overtuiging, of waare verbetering van hart en leeven, te verwachten is, nimmer uit het oog verlieze, en, in de keuze van uitdrukkingen, zich niet al te veel naar de volkstaal schikke. Deze rust niet zelden op min of meer nadeelige dwaalbegrippen, die de beste vrucht der Euangelieprediking allermeest in den weg staan, en daarom, by alle bekwaa-

me gelegenheden, met gepaste omzichtigheid behooren tegengewerkt te worden.

Zie hier, tot eene proeve, het kort beloop der laatste Leerrede over *Jes.* XXVIII: 16[b]. „ *Dit jaar zult gy sterven.*" *Eerst* laat hy eene korte opheldering van dit gezegde, door den Profeet *Jeremia* zekeren Profeet *Hananja*, tot straf voor zyn hemeltergend schandgedrag, toegevoegd, voorafgaan, waarby hy onderzoekt, of het een billyk vonnis inhield? en of het vervuld is? Daarna onderhoudt hy zyne toehoorders, *in de tweede plaats*, over het gewigtig stuk, wat ons te doen staa, of het ons eens zoo gaan mogt? Hier worden de vier volgende byzonderheden overwogen. 1. Of wy dit te wachten hebben: *Dit jaar zult gy sterven?* en wie onzer inzonderheid daarvoor moeten vreezen? waaromtrent wordt beweerd: „ Te wagten hebben wy dit, allen: zoo verre de kans van sterven en niet sterven, ten opzigte van de wetenschap, die wy van één van beiden hebben, volmaakt gelyk sta. Daar zyn 'er nog in het byzonder onder ons, die meer dan een' evengelyken kans hebben om te sterven, dan om te blyven leven." De Leeraar bedoelt oude en zwakke lieden, en roekelooze zondaars, wien hy het groot leevensgevaar, waarin zy zich bevinden, zeer nadrukkelyk doet bemerken. 2. Wat ons onderscheiden lot zou zyn, in gevalle het aan ons vervuld wierd? Dat verschil zal verbaazend groot zyn, naarmaate de doodelyke pyl ons, of onbereid en onbekeerd, of bereid en met God verzoend, zal treffen. 3. Wat ons dus, veiligheids- en voorzichtigheidshalve, te doen staa, of dit eens gebeuren mogt? Ons eerst en noodigst werk is, om uitkomsten tegen den dood te zoeken; daar te zoeken, daar zy alleen te vinden zyn, by Gods genade in Jesus Christus, die den prikkel des doods heeft weggenomen. Voorts is ook noodig, dat wy van heden af den zondenweg verlaaten, waarvan het einde een rampzalig sterven is; dat wy ons tot God bekeeren, en zoo leeven, dat wy kunnen heengaan, als dezulken, die rusten van hunnen arbeid, en wier werken hen navolgen. 4. Hoe wy, om dezes woords wille, daarin behooren bezig te zyn? Het moet met allen ernst, het moet ten spoedigsten, heden moet het gedaan worden. Hierop laat de Prediker, *in de derde plaats*, een welmeenend woord van waarschouwing, bestiering, en opwekking, volgen. Hy waarschouwt allerernstigst, om de dringen-

de roepstem, die, door de verhandelde textwoorden, tot elk en een iegelyk komt, toch niet in den wind te slaan; raadt hen, die zich door zyn voorstel getroffen, en nu byna bewogen vinden, om hun einde te bedenken, naar zyn inzien, ten beste, en voegt 'er ook nog iets tot aansporing en vertroosting by, voor den wyzen en vroomen. Alles wordt besloten met eene plechtige betuiging tegen zyne toehoorders, over het gewigtig woord, dat hy hun heden van Gods wege heeft toegesproken, die wy, tot een staal van den preekstyl, in dezen bundel, hier nog woordelyk willen laaten volgen. „ Ik vrage u dan, plegtig, voor het aangezigt van den alwetenden God, vrage ik u allen af: wat zult gy nu met deze zyne boodschap doen? waar zult gy u nu heen begeven? wat zal nu uw eerste werk zyn? — Zult gy dit ernstig woord nu weder gaan verzondigen? zult gy nu, gelyk gy meermalen deedt, verstrooijing gaan zoeken, om allen indruk dien het op u moog gemaakt hebben, weder uit te wisschen? .... dan roep ik u, ô rampzalig gestorvenen! die hier in het duister graf ligt, en nog maar onlangs zyt gezonken, en die met diergelyke getrouwe genademiddelen hetzelfde gedaan hebt, toen gy nog in leven waart! ik roep u tegen deze onzinnigen ten getuigen, of uwe zielen zig dit nu niet op het deerlykst beklagen, en zig om die dwaasheid verwenschen? .... getuigt, getuigt, tegen deze verharden van harte, dat zy u toch niet verder navolgen! dat zy, daar het voor hun nog het heden der genade is, zig liever door dit woord ter bekeeringe laten leiden, en alzoo hunne kostelyke, onsterfelyke zielen nog als vuurbranden uit het vuur redden!! — — Neen, M. H.! gaat nu naar uwe huizen, gaat in uwe binnenkamer, en valt in het eenzame voor uwen God neder, en bidt Hem vuurig: „ dat Hy deze stemme nu
„ aan uwe zielen heilige, en u niet loslate, voor dat
„ zy u tot Christus, tot zynen liefdedienst, en alzoo
„ van de akelige doodsvreeze tot de vaste en blyde ho-
„ pe des eeuwigen levens, gebragt heeft!!" — — Ziet! ik heb het u gezegd! — ik betuige heden, voor den hemel en de aarde, tegen u, dat ik rein ben van uw bloed! — wilt gy *nog niet* hooren, en verhardt gy op dit eigen oogenblik uw harte weder, weet *dit* dan;
„ heden over een jaar reeds, *kunt* gy, en *zal* waar-
„ schynlyk de een of ander uwer, zig zelven, in de

„ ver-

„ verdoemenisse, om *dit* misbruikt genadeuur, wanho-
„ pig vervloeken!" — — En daar mede laat ik u dan, met een bloedend harte, los — en bidde voor u, en voor allen die my heden gehoord hebt, „ ô God! verander steenen harten in vleeschen! en laat dit uw woord „ zyn als een vuur, en een hamer, die steenrotzen te „ morzel slaat!" Amen!"

Neerlands lotgevallen in Kerk en Burgerstaat geduurende de XVIIIde Eeuwe, in eene Historische Eeuw-Rede, geschetst en herdacht, op den 31 *December* 1800, *in de Doms-Kerk der Stad Utrecht, door* ANDREAS KOK, *Predikant aldaar.* Tweede Druk. *Te Utrecht, by* de Wed. J. van Schoonhoven, 1801. *In gr. 8vo. te zamen 63 bl.*

Natuurlyk was het te verwagten, dat menig Kerkleeraar, by de jongste Eeuwverwisseling, van die zeldzaame gebeurtenisse zou gewaagen, als die, ter vermeldinge van veele byzonderheden, voor eene gewoone spreekbeurt meer dan genoegzaame stoffe aan de hand gaf. De Utrechtsche Kerkleeraar KOK nam ook die gelegenheid te baate. Naa eene korte uitbreiding van den Text, zynde DANIËL's woorden, H. II: 21. *want hy verandert de tyden en de stonden*, zegt hy, „ *eerst* van „ Neerlands Staats- en Volkgebeurenissen, en *dan*, „ van de Geschiedenissen en Lotgevallen der Christen- „ Kerk, onder ons, gedurende de Eeuw, dien (die) „ wy nu eindigen," te zullen spreeken. Tot het eerste deel brengt hy vier Stukken: „ Neerlands Regeerings „ Bestuur, met de Omwentelingen, daar toe betrekke- „ lyk." —— „ De Oorlogen, Nederland aangedaan, en „ door hetzelve gevoerdt." —— „ De onderscheidene „ Rampen en Zegeningen, waarmede God Nederland „ bezocht en beschonken heeft." —— „ De vergely- „ king van Neerlands toestand by den aanvang, en het „ einde der XVIIIde Eeuw, dat wy thans beleeven." In zulk eene menigte en verscheidenheid van onderwerpen kan niet anders dan eene oppervlakkige behandeling verwagt worden. Vreemd dagt het ons, intusschen, daar Do. KOK van de oprichting der nutte Stichtingen in de Agttiende Eeuw gewaagt, dat wy de Maatschappy *Tot Nut van 't Algemeen* niet vermeld vonden; eene inrich-

richting, welke, in zoo veele opzigten, zeer veel nuts heeft voortgebragt, vooral, om van andere voordeelen nu te zwygen, door haaren weldaadigen invloed op de verbetering der Schoolen. Immers kan de Leeraar KOK niet onder de bevooroordeelden in den Lande behooren, welke, onder zotte voorwendzels, der Maatschappye geen goed hart toedraagen? — Over den staat der Kerke hier te lande heft KOK zwaare treurklagten aan. Alle Gezinten zyn, volgens hem, van het oude afgeweeken, onder andere ook, zo als zyn Eerw. zich gelieft uit te drukken, *de zoogenoemde Doopsgezinden*, wien hy, egter, de getuigenis geeft, dat zy „ door schoone Schriften over „ de Zedekunde en andere Weetenschappen veel goeds „ verricht hebben." In 's Mans eigen Kerkgenootschap moet het, volgens zyne manier van denken, niet veel beter gesteld zyn. Men hoore hem: „ In Duitschland „ (dus schryft hy) wordt de Deïstery openlyk geleerd: „ en, zoo God het niet verhoed; als rechtzinnige en ge- „ trouwe Opzieners van onze Kerk niet waaken; loopen „ wy het zelve gevaar. — Althans (zoo gaat hy voort) „ de Leer en Inzettingen van onze Vaderen staan by „ veelen onzer Leeraars op geenen of eenen laagen prys: „ men werkt het Ongeloof, op het minst den Remonstrant, (haatlyke vergelyking! staan dan de Remonstranten naby de grenzen van het Ongeloof? zie MATTH. VII: 1, enz.) in de hand, door eene Zede- „ leer, die den Geest van Jesus mist; door een Euan- „ gelie zonder ziel en zonder troost; door miskenning „ en verberging van deszelfs grondwaarheden; door „ uitlegginge der Schrift, geplooid naar een mensche- „ lyk en bedorven stelzel." Men herinnere zich hier het Spreekwoord: *Die te veel zegt, zegt niets.* Een der drie Lofgedichten op deeze Leerrede eindigt met de volgende aanspraak aan Domine KOK:

„ Uw Kruin verdient met meer, dan Lauweren gekroont!
„ Het deftige Gelaat eens Eeuws, door zyne Jaaren,
„ Ziet wel vernoegt: hy schudt zyn Sneeuwblank witte Hairen;
„ Hy rukt uit zynen Kruin, een groote zilvren Lok,
„ Vlegt die tot eenen Krans, voor den Eerwaarden KOK!" — !

De

De weinige invloed der menschelyke pogingen, op de bevordering der waare Gelukzaligheid en verbetering van het Menschdom. Voorgesteld in eene Leerrede, tot sluiting der Agttiende Eeuw, over Pred. I: 14-18, *door* G. RYK, *Leeraar in de Hervormde Gemeente te Nieuwendam. Te Amsterdam, by* J. van der Hey, 1801. *In gr.* 8*vo.* 30 *bl.*

Met genoegen hebben wy deeze Leerrede geleezen, zoo om haaren zaakryken inhoud, als om de bevalligheid van voordragt, in welken die inhoud omkleed is. De stelling, op den titel vermeld, ontwikkelt en bewyst hy, in eene reeks van byzonderheden, met eene klaarheid, die, onzes oordeels, vry algemeenen byval zal wegdraagen. Niet onze lust, maar het plan, waar aan wy zyn gebonden, verbiedt eene stukswyze ontleeding. Vooral heeft ons ook bevallen de derde Afdeeling, in welke de verstandig bemoedigende Christen door den mond van den Leeraar RYK spreekt, ter verdeedigínge van de tegenwoordige orde der dingen, als volmaakt berekend naar het plan der Godlyke Voorzienigheid, om de menschen op te leiden tot Deugd en Godsvrugt, en tot een ongemengd geluk in een leeven, bevryd van alle moeite en kommer. „ Zo vaak (dus „ spreekt RYK onder andere) wy den grootsten beroe„ rer der aarde, — op wiens wenk millioenen menschen „ vlogen, — door dezelfde koude hand des doods in „ het midden der roemruchtigste en schitterendste loop„ baan zien aangrypen, en in het stof werpen, — die „ den schamelen bedelaar uit zyne armoede verlost! — „ moet ons dit leeren, van de nietigheid der menschen „ overtuigd te zyn; — maar vooral door de zucht tot „ zedelyke volmaaking, die alleen waare grootheid zyn „ kan, om dat onze bestemming de eeuwigheid is, ge„ dreven te worden, — tot het geen ons verstand en „ hart alleen voldoening kan geeven, en nooit te leur „ stelt."

Herinnering aan de voornaamste lotgevallen van Kerk en Vaderland, geduurende de Agttiende Eeuw, by derzelver uitgang, in een Dank- en Bid-uur; en de Nieuwe Eeuw geöpent met eene Leerrede, over onzen thans bedenkelyken toestand; door N. SCHOTSMAN, *Predikant.* Derde Druk. *Te Sneek, by* C. van Gorcum, 1801. *In gr. 8vo. 56 bl.*

Eene oppervlakkige opgave van de voornaamste, zoo voor- als nadeelige lotgevallen in de Kerk en in den Burgerstaat, gevolgd van eenige even oppervlakkig behandelde zedelyke gevolgen uit het voorafgaande —— is de inhoud der eerste Leerrede. Meer bewerkt is de tweede Leerrede, hoewel dezelve niets nieuws, of 't geen niet reeds dikmaals gezegd is, bevat. In de gedaante eener Biddagspredikatie, schetst SCHOTSMAN de opkomst, den bloei en den tegenwoordigen vervallen toestand van ons Vaderland, met aanwyzing, hoedanig Neerlands Volk, onder de tuchtigende hand des Allerhoogsten, zich te gedraagen hebbe. De zulken, die in de leiding van 's Mans gedagten behaagen vinden, zullen vooral de laatste Leerrede met stigting leezen.

Leerrede by den aanvang der Negentiende Eeuwe, uitgesprooken in de Amstel Kerk, op Donderdag avond, den 1 *January* 1801, *over* Psalm CXLV: 13, *door* JACOBUS RYSDYK TAKENS, *Predikant te Amsteldam. Te Amsteldam, by* J. Vriese *en* J. A. Swalm, 1801. *In gr. 8vo. 36 bl.*

Jehovah's Opperheerschappy verduurt alle de wentelende eeuwen, en wisselende levenstyden, en is in die alle even zeer op te merken —— deeze is de stelling, welke, naa eene korte opheldering van de Textwoorden, de Eerw. TAKENS zich ter taake heeft voorgesteld. Zeer geleidelyk en regelmaatig worden de bewyzen, ter staavinge van die stellinge, ontleend, deels uit den aart en de natuur der Gods-regeeringe, voor zoo veel ons van dezelve iets bekend is —— deels uit de daadelyke proeven, die zich van agteren opdoen. Zie hier iets uit de laatste Afdeeling, waar van het afschryven ons niet zal ver-

verdrieten, en 't welk ter proeve van 's Leeraars niet onbevalligen ſtyl zal dienen. „Wat is 'er, (zoo ſpreekt „zyn Eerw.) zints de Schepping der Waereld, tot op dit „oogenblik, al op onzen aard-bol gebeurd? Ongeveer „57 en eene halve eeuw verliepen 'er. Hoe veele om„wentelingen? welke geweldige botſingen? hoe menige „Volken, Ryken en Staaten gingen op en onder? wel„ke verwoestingen richtten, in elke eeuw, nu hier, dan „ginds, de bloedigſte oorlogen aan? met hoe veele „rede mag de geſchiedenis van het menschdom, over „het geheel beſchouwd, helaas! eene geſchiedenis van „vernielende oorlogen heeten? hoe vaak dreigde, nu „hier, dan daar, alles door wanorde 't onderst boven „te keeren? welke tegenſtrydige belangen wierden door „de menschlyke geſlachten gekoesterd? hoe zeer woel„den de driften, als onſtuimige waterhooſen, tegen el„kanderen, in? welke verſchriklyke gevolgen deden „derzelver uitbarſtingen gevoelen? hoe veele ſlachtof„fers wierden, van tyd tot tyd, door akelige pesten „weggeſleept? .... hoe veel zou ik hier nog by kun„nen voegen? .... En nog heerscht, niettegenſtaande „dit alles, dezelfde orde. Heure wyziging moge ver„anderd zyn; zy zelve is echter, door heel de Schep„ping, nog even zichtbaar, nog even verwonderlyk. „Ondanks alle verwarringen, ondanks alle tegenwry„tingen, blyft de heerlykheid der Eeuwige Majeſteit „zegevieren, en handhaaft deze zich, tot op dit oogen„blik, in alle ontelbaare byzonderheden. *De hand des „Heeren* was ſteeds het opſchrift op alle de uitkoom„ſten der dingen. Schepſelen-heil, menſchen-geluk, „menſchen-verbetering, bleeken allerwege de billyke „en gunſtige bedoelingen te zyn van Hem, die zich *niet „verre van een' iegelyk' van hun* vertoonde." Gelyk deeze proeve aangaande het verſtand en den goeden ſmaak, zoo doet ons het toepasſelyk gedeelte deezer Leerrede aangaande het hart van den Eerw. RYSDYK TAKENS de gunſtigſte gedagten voeden. Wy herinneren ons by deeze gelegenheid 's Leeraars leezenswaardige Verklaaring over den *Brief aan Filemon*, en het aanpryzende verſlag, door ons van dezelve gedaan.

De drie Oordeelen Gods, David ter keuze voorgesteld. In eene Boet- en Biddags-Leerrede, in Vrankryk gedaan, in het Jaar 1662, *door* PIERRE DU BOSC. *Uit het Fransch vertaald. Te Amsteldam, by* W. Brave, 1800. *In gr.* 8*vo.* 89 *bl.*

J. G. THIN VAN KEULEN, die, voor eenige jaaren, zyne Landgenooten met de Leerredenen van PIERRE DU BOSC, over den Brief aan de Efezeren, in 't Nederduitsch overgebragt, onthaald heeft, is ook Vertaaler en Uitgeever van deze Boet- en Biddags-rede, in den jaare 1662, te Caen, eene bekende Koopstad in Vrankryk, (alwaar toen eene zeer talryke en bloeiende Hervormde Gemeente bestond,) door dien eerwaardigen Man, vervolgends, nadat hy uit Vrankryk verjaagd was, Leeraar in de Walsche Gemeente te Rotterdam, uitgesproken.

„ Men moet," zegt de Vertaaler in het Voorbericht, „ deze Leerrede beschouwen en beöordeelen naar den tyd, waarin dezelve is uitgesproken; en, wanneer men dan, daarin, zoo veele schoone trekken, sterke schilderingen, en natuurlyke vergelykingen aantreft, zal men zich verwonderen, dat 'er, anderhalve eeuw geleden, zoo sierlyk en krachtig gepredikt wierd." En van dien kant beschouwd, heeft deze Leerrede in de daad veele verdiensten. Over de letterlyke verklaaring van den text, zullen welligt kundige en nadenkende Bybelleezers het niet ten vollen eens zyn met den Prediker, en nog veel minder met deze en gene gevolgtrekkingen, die hy 'er uit afleidt, en toepast op de toenmaalige omstandigheden van Vrankryk, al is 't ook, dat de uitkomst aan 's Mans gedaane voorspellingen, in meer dan een opzicht, heeft beäntwoord. Wy achten de vertaaling van dit stuk in dezen tyd geenzins overtollig, al ware het alleen, om tot eene bydrage, tot de geschiedenis van den Godsdienst in Vrankryk, voor omtrent anderhalve Eeuw, en van den leer- en preek-trant in dien tyd, te dienen. Ook heeft DU BOSC, in deze Boet- en Biddags-rede, verscheidene allergewigtigste waarheden gezegd, die niet te dikwyls herhaald kunnen worden; vooral wanneer zulks geschiedt op zulken nadrukkelyken toon, en met dien verstandigen ernst, waarmede de-

deze voortreffelyke Redenaar gewoon was te prediken. De Vertaaler fchynt den inhoud dezer Boetpreek inzonderheid te willen toepasfelyk gemaakt hebben op de tyden, welken wy beleeven, waarin de geduchtfte oordeelen Gods op de aarde, en byzonder in ons waereld-deel, zyn: waaromtrent wy alleen aan onze meermaalen gemaakte aanmerking erinneren, om over volksrampen, en de doeleinden der Voorzienigheid met dezelven, met alle omzichtigheid te oordeelen.

Aan den Schryver der Aanmerkingen, in de Nieuwe Vaderlandfche Bibliotheek, *IVde Deel, No.* 2. *over myn Werkje, genaamd:* Myne Offerande aan het Vaderland, *door* AGATHA DEKEN. *Te Leyden, by* D. du Mortier en Zoon, 18co. *In gr. 8vo.* 78 *bl.*

De lang bekende Schryffter van een Stukjen, voor twee jaaren, onder den titel van *Myne Offerande aan het Vaderland*, in 't licht gegeeven, en ook toen door ons met lof aangekondigd (*), is niet wel te vreede over de beöordeeling van haar Werkjen door de Schryvers der *Nieuwe Vaderlandfche Bibliotheek*, die haar, zoo zy zegt, op eene woeste, wilde, en alleronbillykfte wyze, veroordeeld, grievend beleedigd en onzinnig gelasterd, haar geloof aan leerftellingen, die haar altoos heilig waren, en altoos dierbaar blyven zullen, betwist, en daarentegen gevoelens, die zy zelve, met allen moed en yver, heeft beftreden, en oogmerken, waarvoor haar hart te rug beeft, aan haar toegekend hebben.

Na eene aanmerking, over de weinig edelmoedige inleiding der beöordeeling, te hebben laten voorafgaan, brengt zy de befchuldigingen, tegen haar ingebragt, tot de vyf volgende hoofdpunten. 1. Ik geef niets toe aan de doldriftigfte heethoofden, die immer de Hervormde Kerk ontluisterd hebben. 2. Myne aanfpraak aan de Voorftanders van de Leer der Dordfche Vaderen is meer dan onbefcheiden; zy is eigenlyk eene kwaadaartig juichende befpotting der Hervormden, over de berooving NB. van *hunne Eigendommen.* 3. Dit fchyn ik

(*) *Letteroef.* voor 1799, bl. 591.

ik zelve gevoeld te hebben, vermids ik een pleister op de door my toegebragte wonde zoek te leggen. 4. Myne aanſpraak aan die myner Medechristenen, die met my meer eenſtemmig denken, maakt een zonderling contrast met de eerſte, en is, over het geheel genomen, zoo gematigd, zoo zacht, zoo *lief* en zoo christelyk, en zoo *boterachtig malsch*, als de eerſte ſcherp verwytend en bitter is. 5. Myne aanpryzing tot het Christendom ſtrekt zich *alléén* uit tot dat gedeelte van hetzelve, 't welk het *geluk* heeft, aan my te *bevallen*, terwyl ik my *vriendelyk excuſeer* van de waarheden, die JEZUS gepredikt heeft, te gelooven. Het is toch de Zedeleer van het Euangelium *alléén*, welke ik aanneem; met deszelfs Leerſtellingen heb ik niet noodig.

Op alle deze beſchuldigingen verantwoordt zich AGATHA DEKEN, op een toon, die wel niet in 't onbeſcheidene valt, maar desniettemin de warme geestdrift, welke haar bezielt, en de leevendigſte bewustheid van de goede zaak, die zy in gemoede meent voor te ſtaan, allerduidelykst kenmerkt. Zy beklaagt zich allerernſtigst over de onrechtvaardige, trouwlooze en kwaadaartige misduiding haarer oogmerken en gezegden. Zy erkent, een voorſtandſter van burgerlyke en godsdienſtige vryheid, en de tegenwoordige orde van zaaken, met geheel haar hart, toegedaan te weezen, en, uit dien hoofde, de klachten over 't gevaar van den Godsdienst, omdat de Leeraars der voormaals heerſchende Kerk niet langer uit 's Lands kasſe zullen betaald worden, geenzins te kunnen billyken, maar, wel verre van de voorſtanders der Dordſche Kerkleere, in hunne ongelegenheid, te hebben willen beſpotten, of derzelver leerbegrippen in een haatlyk licht te plaatzen, alleen ten oogmerke gehad te hebben, om in 't oog loopende, en, in 't woord van God, meest en ſterkst veröordeelde ondeugden van derzelver voorſtanders aan te tasten. Zy heeft niet geyverd tegen de Dordſche Leere, maar die veeleer in 't gunſtigst licht doen voorkomen, en zich alleen met moed verzet tegen kerkelyken hoogmoed en heerschzucht, tegen oproerkraaiers en twistſtookers, en tracht nu haare deswegens ontboezemde klachten, met allen ernst, vol te houden. 't Geen zy hieromtrent, en verder, tot verdediging van haar Christendom, en in 't werk geſtelde vuurige poogingen, om hetzelve te helpen ſtaande houden, te berde brengt, verdient gelee-

zen

zen te worden. De bescheidene Leezer oordeele dan tusschen haar en den beöordeelaar haares werks. Wy zouden ons niet gaarne in dien twist mengen, en nog minder de beslissing van het gerezen verschil ons aanmaatigen.

Historische en Letterkundige Avondstonden, ter opheldevinge van eenige Zeden der Nederlanderen; byzonderlyk in derzelver daaglyksch en huislyk Leeven; en van den stand der Nederduitsche Dichtkunde, zedert de vroegste tyden, tot aan het begin der zestiende Eeuwe. Doormengd met eene opgaave van, hier te Lande gevondene, maar nog niet beschreevene, Romeinsche Overblyfzelen: enz. Uit oorspronglyke Stukken en de beste Schryvers, met bygevoegde Afbeeldingen, te saamengesteld, door Mr. HENRIK VAN WYN. *Te Amsterdam, by* J. Allart, 1800. *In gr. 8vo. In twee Boeken, te zamen, met den Bladwyzer, 568 bladz.*

In een kort Berigt voor het Register op de Byvoegsels en Naleezingen van WAGENAAR's Vaderlandsche Historie, beloofde de in onze Vaderlandsche Geschiedenissen en Oudheden doorkundige VAN WYN deeze *Historische Avondstonden* (*). In eene Voorreden aan zyne *Letterminnende Landgenooten*, geeft hy te kennen, dat dit Werk „ merkelyk kleiner is, dan het, naar zynen eer„ sten aanleg, zyn moest." Van deeze Voorreden zullen wy een gedeelte overneemen, als geschikt om den Leezer, zo met de reden hiervan, als met het oogmerk en den inhoud des Werks, eenigzins bekend te maaken.

„ Myn voorneemen," zegt de Schryver, „ was ge„ weest, U van de voornaamste *Zeden* en *Gebruiken*; „ waaronder, byzonderlyk, *Konsten* en *Weetenschappen*; „ met één woord, van het *Daaglyksch* en *Huishoudelyk* „ *Leeven* onzer *Voorvaderen*, in den uitgestrektsten zin, „ en *sedert de vroegste tyden af*, *tot aan de zestiende* „ *eeuwe toe*, eene, zo veel my mooglyk, *volleedige be-* „ *schryvinge* te geeven; waar toe ik, door een lang en „ aanhoudend leezen en uittrekken der oudste en beste, „ in-

(*) Zie *Alg. Vaderl. Letteroef.* voor 1799, I St. bl. 233.

„ in- en uitlandsche, Historie-Schryveren, my vleide,
„ vry goeden voorraad te hebben vergaderd. Doch de
„ overweeging, dat een Werk van dien aart ... tot
„ eenige Boekdeelen stondt uit te loopen, welker ver-
„ tier men, aan de Pers, begreep, in deeze tyden, be-
„ zwaarlyk te zullen weezen, gaf ..... eene andere lei-
„ ding aan myn Plan, deedt my slegts eenige van de
„ bovengemelde punten uitkippen en, eindelyk, deeze
„ *Historische* en *Letterkundige* AVONDSTONDEN, tot *één*
„ *Deel*, vervat in *twee Boeken*, bepaalen.

„ Behalven eenige, ingemengde, Uitweidingen ...
„ zult Gy, in het *Eerste Boek*, byzonderlyk aantreffen
„ I°.; ten aanzien der algemeene *Zeden*; eene nieuwe
„ *Nederduitsche Vertaalinge* van C. TACITUS, over de
„ *Zeden der Germaanen*. Voorkomende, van bl. 45—101.
„ II°.; ten aanzien der *Konsten* en *Weetenschappen*;
„ eene SCHETS van den *stand* der NEDERDUITSCHE
„ DICHTKUNDE, *sedert de vroegste, byzonderlyk de Fran-*
„ *kische, tyden, tot aan het begin der zestiende Eeuwe.*
„ Te vinden, bl. 169—368.

„ En, in het *tweede Boek*;
„ Wederom nopens de algemeene *Zeden*; een SCHETS
„ van de *Woonplaatsen*, het *Voedsel*, de *Vermaaken* en
„ de *Kleeding onzer vroege Nederlanders*, binnen het
„ bovengemelde tydperk...."

De Schryver geeft vervolgens reden van zyne keuze en wyze van behandelinge, eindigt daarop zyne Voorreden met de volgende, ongetwyffeld voor elken Liefhebber van de Zedelyke en Letterkundige Geschiedenis onzes Vaderlands aangenaame, woorden:

„ Met dit alles, kan myn Werk niet zonder feilen
„ zyn. Leest en leert my! Indien Gy deezen arbeid
„ voor lief houdt; zo als zy [hy] my was, om dat ik
„ ze [hem] voor U deedt [deed]; zal het my, veelligt,
„ aanmoedigen, om dit deel myner Letteroeffeningen,
„ deeze Schetsen (want ik geeve het voor geene vol-
„ leedige Historie), voort te zetten. In allen gevalle,
„ zal ik my troosten, zo zy mogen dienen tot een' *Leg-*
„ *ger* voor de kenniszoekende Nakoomelingschap."

Hartlyk wenschen wy dat de geëerde Schryver genoegzaame aanmoediging vinde om voort te gaan. Weinige menschen in ons Vaderland zyn voor deeze taak zo wel berekend, het zy men schrander doorzicht, verzamelde kundigheden, of ruimte van vryen tyd in aanmer-

merking neeme. Dan tevens hoopen wy op de uitvoering van des Schryvers voorneemen, gemeld in het boven aangehaalde Berigt, om, op deeze Historifche Avondflonden, te doen volgen zyne breedere Byvoegfels en Aanmerkingen op de tien laatfte Deelen van WAGENAAR's *Vaderlandfche Historie.*

Eer wy verder gaan, moeten wy zeggen, dat het Werk is ingericht by wyze van Zamenfpraaken, tusfchen VOLKHART, REINOUT en ALEID. De eerfte vertoont duidelyk den Schryver zelven; de twee anderen zyn een paar deugdzaame en letterlievende Echtgenooten, oude Vrienden van VOLKHART, maar verre van hem te evenaaren in kundigheden. VOLKHART is hier dus meest Spreeker; de anderen, leergraage en opmerkzaame Toehoorders, lokken hem uit door hunne vraagen, en maaken nu en dan eene gepaste aanmerking.

By het geen wy reeds uit de Voorreden hebben aangehaald, zullen wy iets voegen uit het flot des Eerften Boeks: het eene met het andere zal den Leezer eenig denkbeeld geeven van deszelfs inhoud. Op bladz. 365 befluit VOLKHART zyne aanmerkingen met te zeggen: „ Ik zal, hier, onzen [onze] opgenoomen taak eindigen." Waarop REINOUT antwoordt: „ Wy zyn 'er u dank„ baar voor. Zo ik my [niet] bedriege, hebben wy 'er, „ onder anderen, uit geleerd: dat de Germaanen; en „ dierhalven ook de Batavieren, Caninefaaten, enz.; „ even als andere oude Volkeren, van de vroegfte tyden „ af, vóór en na TACITUS, moeten begreepen worden „ de Vaderlandfche Dichtkunst geoeffend [te] hebben; „ dat het, egter, geenfints is uitgemaakt, of hunne Dich„ ters den naam van *Barden* droegen, met welken de „ oudfte Schryvers veel eêr *Gallifche*, dan *Germaanifche*, „ Dichteren bedoelen: dat 'er van de *Batavifche* tyden; „ loopende tot in de *vyfde* eeuwe; geene Gedichten in „ de moedertaale bekend, laat ftaan overig, zyn: dat „ men, onder de opgevolgde *Frankifche* Regeeringe, „ geen gewag van foortgelyke Gedichten, in de Ne„ derlandfche Gewesten, ontmoet, vóór de *agtfte* eeu„ we, in welke laatfte, van *Friefche Gezangen* gefpro„ ken wordt: dat, van de *negende* eeuwe af, eene diepe „ ftilzwygenheid, nopens de Nederduitfche Gedichten „ of berymingen, plaats heeft, tot in de *dertiende*; „ wanneer men, naamlyk, met u, de Chronyk van KO-

„ LYN,

„ LYN, voor geene egte waar aanziet (*): dat men den
„ ftaat onzer Dichtkunde, in dat tydvak, best fchynt
„ te konnen opmaaken uit dien der, met ons, in taal
„ en zeden, naast overeenkoomende verdere *Germaanifche*, dat is *Oost-* en *West-Frankifche*, Volkeren, in
„ diervoege, dat, van de meergezegde *negende* tot aan
„ de *dertiende* eeuwe, onze dichtfmaak meest met dien
„ der *Hoogduitfchers* of eigenlyke *Oost-Franken*, doch,
„ federt de *twaalfde*, ook byzonderlyk met dien der oorfpronglyke *West-Franken*, d. i. *Franfchen*, zal gefrookt hebben: dat wy, in de *dertiende* en het begin der *veertiende* eeuwe, vry veele en vry goede
„ Dichters, naar maate van die tyden, hebben gehad, voornaamlyk ten aanzien van *Godsdienftige*,
„ *Natuur-* en *Zedekundige*, *Historifche* en *Romanesque* ftoffen; Dichteren, die, deels, oorfpronglyk fchreeven, deels, het gedichte in andere taalen
„ navolgden, en van welker, nog overige, Werken gy
„ ons eenige opgaave gedaan hebt, zo als ook van die
„ der twee volgende eeuwen: dat, ondertusfchen, in
„ die twee volgende, d. i., reeds in de *veertiende* en
„ *vyftiende*, eeuwen, zo door de rampen der tyden,
„ als door het overgaan van 's Lands bewind in het
„ Huis van Bourgondie, de Nederduitfche Dichtkunde
„ in bloei en zuiverheid van taal is verzwakt geworden, maar, dat zy, op het laatfte der 15de eeuwe,
„ weder in kragten begon toe te neemen: dat van onze
„ dichterlyke Kamer- of Tooneel-Speelen u geen vroeger bewys is voorgekoomen, dan op het laatfte der
„ *veertiende* eeuwe, fchoon men dezelven, misfchien,
„ eenen hoogeren ouderdom mag toekennen: dat fommigen der vroegfte Speelers *Sprekers* gezegd wierden,
„ door welk woord men, ten minften in 't vervolg, ook
„ de *Rhetorykers* aanduidde, welker oorfprong gy uit
„ onze vroegere inlandfche Dicht-gezelfchappen aflegde
„ [l. afleiddet], doch welker benaaming u toefcheen,
„ hier te Lande, meest federt de Bourgondifche tyden,
„ in zwang te zyn gekomen."

De Dichters, van welken gefproken werd, en welken

(*) De Schryver toont, ondertusfchen, dat 'er geene voldoende redenen zyn, om ALKEMADE van dit bedrog te befchuldigen. Zie zyne leezenswaardige aanmerkingen daarover, bladz. 139—164.

ken REINOUT bedoelt, zyn: de Opfteller eener Overzettinge van den gantfchen Bybel in Duitfche Dichtmaat, ten tyde van LODEWYK den Vroomen, wiens werk fommigen meenen nog voorhanden te zyn, terwyl anderen twyffelen, of het ooit beftaan hebbe, bl. 200 env.; OTFRID, berymer van den voornaamften inhoud der *vier Euangelien*, bl. 208 env.; de Dichter van een Lied, ter eere van LODEWYK den III, Koning der West-Franken, bl. 222 env., allen tot de *negende* eeuw behoorende. In de *twaalfde* eeuwe (de *tiende* en *elfde* leveren niets op) begon de Hoogduitfche Dichtkunde het hoofd weder op te beuren uit de laagte, waartoe zy vervallen was, en leverde verfcheiden leezenswaardige ftukken der *Schwabifche* Dichteren, bl. 232 env.; doch onze Nederduitfche niet voor de *dertiende*, omtrent welker helft verfcheidene opgeteld worden, bl. 261 env. Wat laater fchreef JACOB VAN MAERLANT, van welken uitvoeriglyk gehandeld wordt, zynen *Rymbybel*, en *Spiegel Historiaal*; MELIS STOKE, of wie hy geweest zy, zyne *Rymchronyk*, en JAN VAN HELU de zyne, gelyk ook *van Maerlant* zynen *Wapen Martyn*, waaruit, gelyk ook uit fommige anderen, eenige ftaaltjens worden opgegeven, bl. 261—297 (*). — Indien ons bericht niet te wyd zal uitloopen, kunnen wy den Schryver in alles niet volgen, maar moeten den Leezer tot het Werk zelve wyzen. Een enkel woord moeten wy, evenwel, zeggen van den Roman KAREL *en* ELEGAST, die, gefchreven omtrent het einde der 13de of het begin der 14de eeuwe, gedrukt werd in het jaar 1478, en waarvan, zoveel men weet, thans flechts één exemplaar voorhanden is, berustende tegenwoordig in de Verzameling van den kundigen Mr. J. VISSER, te Utrecht. Het ontwerp van dien Roman is, buiten tegenfpraak, misfelyk genoeg. KAREL de *Groote* ontvangt, in den droom, door eenen Engel, het zonderlinge bevel, om *uit fteelen te gaan*, en de uitvoering daarvan geeft aanleiding tot de ontdekking van een verraad tegen hem gefmeed door

(*) Hartlyk wenfchen wy, dat de Heer VAN WYN den Vaderlandfchen Leezer nog eens moge verplichten met de uitvoeringe van zyn voorneemen, om eenige in het duister fchuilende, of by weinigen bekende Stukken der Oudheid, met zyne Aantekeningen verrykt, in 't licht te geeven. *Rec.*

door EGGERIK, den Man zyner Zuster, en tot herſtelling van ELEGAST, die, t'onrecht in zyne ongunst vervallen en van alles ontbloot, zich thans met rooven moest geneeren. De Schryver geeft eenige ſtaaltjens van de ſchryfwyze, waaruit de waarheid van zyn zeggen (dat dezelve „ op eene vry ongedwongene en gemaklyke wyze is berymd en geſteld") duidelyk blykt. Inderdaad, de verſen komen ons vloeiender voor, dan de meesten van dien tyd, en het ſtuk zoude uit dien hoofde wel eenen nieuwen druk waardig zyn. Op bl. 311, reg 24, meenen wy hier eene druk- of ſchryffeil ontdekt te hebben, en dat, in plaats van ELEGAST, ſtaan moet EGGERIK, als zynde deeze de uitdaager in het tweegevecht, waarvan geſproken wordt. Op bl. 310, reg. 23, keert ELEGAST „ naar *ſinen Dan*, d. i. (zegt de Hr. VAN WYN) het Woud, waar hy zig ophieldt." Maar zoude *Dan* niet eerder een *hol* of eene *ſpelonk* zyn? Deeze is nog de betekenis van het Engelſche *Den*, en onze Schryver erkent (II Boek, bl. 81) „ dat de klinkletters by de Ouden wisſelletters zyn." Op bladz. 318 env. is eenig verſlag van LODEWYK VAN VELTHEM en van deszelfs *Spiegel Historiaal*, gelyk ook bl. 326 env. van *Die Dietſche Doctrinael*, geſchreven in 1345.

„ een Boecxkyn
„ Dat, te voren, lach in *Latyn*.

„ en 't geen, naar 't oogmerk des Maakers, moest „ ſtrekken tot algemeene *leeringe*," doch, zonder genoegzaamen grond, ſomtyds aan JACOB VAN MAERLANT wordt toegeſchreven.

Anderen gaan wy voorby, om ook nog iets van het Tweede Boek te kunnen zeggen. Na eenige voorafſpraak vinden wy hier bladz. 6 env. een tamelyk uitvoerig bericht van *eene metaalen hand*, in het jaar 1771 opgegraven uit den grond, daar, weleer, de Burg aan de Delfſche Vliet plagt te ſtaan. Verder wordt kortlyk geſproken van de Romeinſche, Germaaniſche en Frankiſche Burgen en Vestingen; van de onderſcheiding van 's Lands ingezetenen, zedert der Franken overwinning tot in de elfde of twaalfde eeuwe, in ſlechts twee ſtanden, der *Geestlyken* en der *Vryen* (uit welke laatſten de hoogere en laagere *Adel* beſtond, of vervolgens ontſtond), terwyl alle de overigen (bl. 34)

„ in

„ *In* persoon en goederen, ten minsten in één van bei„ den, in meer of minder opzigt, behoorden aan de bo„ vengemelde staaten van menschen, in welker handen „ alle landgoederen . . . berusteden." By welke gelegenheid de Schryver ook staalen bybrengt van de verachtinge, waarin de Dorpelingen, in die tyden, gehouden werden. 'Er wordt vervolgens gehandeld van de opkomst der Steden; waaromtrent wy leezen (bl. 41.) „ Onze oudste, nog overige, Stedelyke privilegien . . . „ reiken, voor zo verre ik my herinnere, niet verder „ dan tot het begin der twaalfde eeuwe, in Friesland, „ toen *Stavere* . . . zig in 't bezit derzelven bevond." Waarby dan aangehaald wordt SCHWARTSENBERG's *Charterb. van Vriesland*, I D. bl. 125. Dit schynt met eenige overhaasting geschreven; het moest zyn bl. 71, alwaar een Privilegie voorkomt van Koning HENRIK (naderhand Keizer HENRIK de V) van het jaar 1118, waarin ook vroegere rechten van die van Stavoren bekrachtigd worden. Het Stuk op bl. 125 is veel laater, van FLORIS den V, Graave van Holland, en van het jaar 1292; dus van het einde der dertiende eeuwe.

Gaarne zouden wy onzen Leezeren iets mededeelen over het vroege aanzien en vermogen der Burgeren, zo in Vlaanderen (waarvan op bl. 45 een merkwaardig staaltjen wordt gegeven) als in andere der Nederlandsche Gewesten, indien wy niet de weinige ruimte, welke ons overschiet, nog tot eenige andere aanmerkingen moesten bespaaren. In de aantekening op bladz. 52 wordt gesproken van „ de *Somme le Roi*; een Boek, „ dat JAN, Heer van Brederode, in 't begin der vyftien„ de eeuw, onder den naam van *Conincs Summe*, ver„ taalde," en daaruit eene plaats aangehaald, welke de Schryver met reden „ zeldsaam " noemt, en waarvan het begin dus luidt: „ *Job seit, dat des Menschen leven*, „ *op aarde, is als* Ridderscap eñ Burgerscap." De Hr. VAN WYN betuigt deeze plaats by JOB, zelfs in de uitgaave van 1478, te vergeefs gezocht te hebben. Wy vermeeten ons niet, ze met zekerheid te kunnen aanwyzen. Evenwel gisfen wy, dat, misschien, de Schryver het oog mag gehad hebben op JOB VII: 1. Daar heeft de *Vulgata*: *Militia est vita hominis super terram: et sicut dies mercenarii, dies ejus.* — Dat, in de middeleeuwen, *Miles* eenen *Ridder*, en *Militia Ridderschap* betekende, is bekend genoeg. Maar hier by JOB de *Bur-*

gerschap te vinden heeft meer zwaarigheid. In de gemelde eeuwen betekende *Mercenarius* eenen Koopman of uitventer van kleine waaren, waarvan, of van *Mercerius*, het Fransche *Mercier* of *Kramer*. Zie DU CANGE *in voce*. Zoude JAN van Brederode, of de oorspronglyke Schryver van de *Somme le Roi*, ook hierop gedacht hebben? Dit zoude niet kwalyk ftrooken met het geene hy vervolgens zegt: „ *Die* Burgher *denct om syn co-* „ *manscap, en om syn winninge, eñ dat eynde synre me-* „ *ninghe is, dat hy ryc mach worde, en geert in syn* „ *leuen*."

Men vindt vervolgens veele byzonderheden over de leevenswyze onzer Voorouderen, by welken, voor de Spaansche Beroerten, de weelde, spilzucht en flechte zeden al zeer hoog waren geklommen; zie bl. 149 env. maar inzonderheid bl. 69 env. en aldaar des Schryvers aanmerkingen. —— Niet minder vreemd, dan het ALEIDE was, zal het veelen zyn, dat men toen „ *Zeehon-* „ *den, Bruinvisschen, Meerzwynen, Walvisschen* en *Be-* „ *vers* aan den disch der voornaamste Lieden ontmoette." De Schryver merkt aan, bl. 77, dat, misschien, „ droo- „ ger vleesch 'er mede doorregen wierd." Zoude het daar toe, by andere visch, ook in de vasten gediend hebben? Men was in die tyden voor zwaare en vette spyzen (bl. 76) en mogt in de vasten geen varkensspek gebruiken. Misschien vulde men dit aan met vischspek. In de aantekening op bl. 79 vinden wy uit de *Graaflyke Rekeningen* aangehaald: „ Item, te- „ gen der Vaste, prouiande van *Zehonden* maken."

Bladz. 97, van den eetenstyd onzer Voorouderen spreekende, zegt de Schryver, in de Aantekening: „ Zelfs nog in het begin der zeventiende eeuwe, at „ men, meest, *om twaalf uuren*, enz." Misschien aten sommigen nog vroeger, ten minsten wy herinneren ons een versje van den Ridder CATS, hetgeen aanleiding geeft om dit te denken.

Dit is uw les,
Staat op te zes;
En eet ten tienen:
Het zal u dienen.
En weer te zes,
Zo trekt uw mes;
En slaapt ten tienen;
Het zal u dienen.

Over

Over de Kleedirg, tot in de Vyftiende Eeuwe, is de Schryver taamelyk breedvoerig. Doch wy kunnen hem hierin niet volgen.

De nieuwe Vertaaling van TACITUS, *over de Zeden der Germanen*, is ons doorgaans naauwkeurig voorgekomen. Omtrent eenige aanmerkingen, welke wy onder het leezen maakten, zyn wy niet zeker genoeg om ze hier plaats te geeven.

Achter het Werk vindt men eene lyst van *Verdrietige Drukfeilen*. De Schryver zal het niet kwalyk neemen, dat wy 'er de volgende byvoegen. Bl. 34, reg. 13, ſtaat CNEJUS l. CNEUS: want zo wordt die naam geſpeld. Bl. 40, r. 3. v. o. ſtaat *laatſten* l. *eerſten*. Bl. 301, r. 3. v. o. ſtaat REINOUT l. VOLKHART. Of het Frieſche Dorp, gemeld bl. 175, r. 7. v. o. oudtyds *Holwerden* genoemd wierd, beſliſſen wy niet: maar tegenwoordig is de naam *Holwerd*.

Geſchiedenis van America, door WILLIAM ROBERTSON, D. D. *Opperſte der Edenburgſche Hoogeſchoole, en 's Konings Geſchiedſchryver van Schotland. Vde Deel. Uit het Engelsch vertaald. Te Amſterdam, by* J. W. Yntema en Comp., 1801. *In gr. 8vo, 220 bl.*

Bekend is, uit de Voorreden van Dr. ROBERTSON, geplaatst voor diens *Geſchiedenis van America*, welker vertaaling in den Jaare 1778 te voorſchyn tradt, hoe wydſtrekkend, ten aanziene van dat Werelddeel, 's Geſchiedſchryvers oogmerk ware, en teffens hoe de Oorlog, tuſſchen de *Noord-Americaanſche Volkplantingen* en het Moederland gereezen, hem bewoog tot eene gedeeltlyke uitgave, een Verſlag behelzende van de Ontdekking der *Nieuwe Wereld*, van den voortgang der *Spaanſche Wapenen* en hunne Volkplantingen in dat Werelddeel. —— ROBERTSON betuigde: „ Ik wagt, met „ de bekommering eens goeden Burgers, tot dat deeze „ gisting bedaare, en een geregeld Staatsbeſtuur daar „ vastgeſteld worde, en dan zal ik op nieuw de hand „ ſlaan aan dat gedeelte myns Werks, waar van ik „ reeds een gedeelte af heb." — Een geregeld Staatsbeſtuur heeft daar plaats gegreepen; doch niet overeenkomſtig met de verwagting en den wensch des Hoogleeraars, die, blykens het Berigt, hem betreffende, door den *Ne-*

derduitschen Vertaaler, aan 't hoofd daar van geplaatst, eene Kenschets diens Geschiedboekers behelzende, de Koningsparty toegedaan was.

Weinig gronds, om iets, de *Engelsche* Volkplantingen in dat Werelddeel betreffende, te verwagten, deedt zich op; het verloop van Jaaren verminderde de waarschynlykheid, en 's Mans dood scheen alle hoop af te snyden. „ Verhinderingen van veelerlei aart," vermeldt 's Geschiedschryvers Zoon, „ liepen zamen, om hem „ in 't volvoeren van dit plan te belemmeren." Groote kans was 'er, dat men nimmer iets van dat in voorraad bewerkte onder het oog zou krygen; dat het met veele andere Schriften, die Dr. ROBERTSON, geduurende eene lange ziekte, der vlamme opofferde, daarin mede verteerd zou zyn. Dan gelukkig vondt zyn Zoon het thans uitgegeevene gedeelte der *Geschiedenisse van Britsch America* voor dat verdelgend lot behoed; het lag geheel met ROBERTSON's eigen hand afgeschreeven, en naagezien met zo groot eene naauwkeurigheid, als eenige zyner Handschriften ooit zynen Zoon onder de oogen kwamen.

Dank hebbe die Zoon, dat hy, naa ingenomen raad van eenigen dier Vrienden, welke zyn Vader te meermaalen over de uitgave zyner Werken raadpleegde, dit *Fragment*, waardig en belangryk in zichzelven, en niet minder dan eenig Werk, door zynen Vader het Publiek medegedeeld, in de wereld zondt, geheel zodanig als het uit de pen des waardigen Mans gevloeid was. —— Dit Voorberigt des Zoons, door den Vertaaler geheel geplaatst, verzekert ons van de Egtheid; van zo veel aanbelangs in het tegenwoordige geval, en ter voorkoming van allen vermoeden, of men misschien 's Mans aanpryzenden Naam misbruikte, om het werk van eenen anderen vaardig aan den man te helpen.

Dan, behalven dit uitwendig getuigenis voor de Egtheid, draagt het inwendige blyken genoeg, om het voor niemands Werk te erkennen, dan dat des Mans, wiens Geschiedschriften, en in 't oorspronglyke, en in de veelvuldige Vertaalingen, zo groot eenen opgang gemaakt, en hem eene eerste plaats onder de Geschiedschryvers der nu onlangs afgeloopene Eeuwe gegeeven hebben. Welkom moet het onzen *Nederlandschen* Leezeren weezen, en te meer, daar de Eerw. PETRUS LOOSJES ADZ., die ons de vertaaling der voorige vier Dee-

Deelen schonk, en de vertolking bearbeidde van ROBERTSON's *Geschiedenis van Schotland*, alsmede van het *Geschiedkundig Onderzoek, wegens de Kennis, die de Ouden van Indie hadden*, te midden eens overvloeds van bezigheden, voor zyne vast klimmende jaaren, niet aarzelde, om aan het verzoek, ter vertaalinge deezes Werks, te voldoen.

's Geschiedschryvers Zoon noemt 's Vaders Werk een *Fragment:* dit is het met de daad; maar de waarde van dit Fragment zullen wy onze Leezers kortst en best doen kennen, met het bybrengen van eene plaats, de beide Volkplantingen in dit Werk betreffende. Veele meer en min gelukte poogingen der *Engelschen*, om zich in de *Nieuwe Wereld* te vestigen, vermeld hebbende, voert hy deeze taal: „ Zints dit tydperk leveren de voortgangen van de Landschappen *Virginie* en *Nieuw Engeland* de stoffe op van eene geregelde en agtereenvolgende Geschiedenis. Men hebbe die beiden aan te zien als de Moedervolkplantingen, de eerstgemelde in het Zuiden, de andere in het Noorden; want het is in navolging van deeze, en, om zo te spreeken, onder derzelver beschuttinge, dat de andere gegrond, en allengskens groot geworden zyn. — De eerste poogingen, om in *Virginie* en *Nieuw Engeland* zich te vestigen, werden gedaan door zeer zwakke hoopen van Uitwykelingen. Dewyl deeze Volkplantingen zich gevestigd hebben, onder veel tegenspoeds, te midden van wilde Volksstammen, in woeste en onbebouwde landen, en dezelve niet dan allengskens, en naa langduurige en veelvuldige poogingen, worstelende met veelvuldige nadeelen, geraakt zyn tot die magt en inwendige Staatsgesteltenisse, welke hun het regt geeft om zich thans aan te merken als aanzienlyke Staaten, verdient de Geschiedenis van derzelver poogingen, om in stand te blyven, eene byzondere opmerking. Die Geschiedenis verschaft ons een tooneel, niet min treffend dan leerzaam, en eene gelegenheid, welke zich zeer zeldzaam voordoet, om eene gebooren wordende Maatschappy waar te neemen, in de eerste oogenblikken van haar staatkundig bestaan; om te zien, hoe derzelver geest zich vormt in de eerste jaaren; hoe haare beginzels zich ontwikkelen, naar maate zy verder op de loopbaane voortstreeft; en hoe zy, in vervolg van tyd, die merktekenende hoedanigheden verkrygt, welke haar on-

 der-

derſcheiden, wanneer zy haare geheele rypheid bekomen heeft. — De Geſchiedenis der vestiging van andere *Engelſche* Volkplantingen, in laateren tyde voorgevallen, in welken het belang dier bezittingen beter bekend was, en het Moederland tot derzelver begunſtiging grooter en beter ingerigte ſtappen deedt, is veel min belangryk. —— Ik zal, derhalven, in 't breede de Geſchiedenis dier twee eerſte Volkplantingen vermelden; wat de volgende betreft, zal ik my vergenoegen met algemeene aanmerkingen, den tyd, de beweegredenen, en de voornaamſte omſtandigheden van derzelver vestiging betreffende."

Deeze aangetoogene plaats leidt ons op om vast te ſtellen, dat wy in dit Werk het voornaamſte en belangrykſte bezitten van 't geen ROBERTSON wegens de *Engelſche* Volkplantingen te vermelden hadt, althans wat derzelver oorſprong betreft. — Het tegenwoordig Stuk beſtaat uit twee Boeken. Het eerſte, of IX Boek, betreft *Virginie*, waaraan Koningin ELIZABETH deezen naam gaf „ om als 't ware," zo drukt zich ROBERTSON uit, „ door dien naam de nakomelingſchap te herinneren, dat deeze gelukkige ontdekking gedaan was onder de regeering en het opzigt eener Koninginne, die haaren maagdlyken ſtaat bewaard hadt." — Het X Boek is aan *Nieuw Engeland* gewyd.

ROBERTSON's wydſtrekkende kunde, de vrugt zyner beleezenheid; ROBERTSON's keurig oordeel, in het uitkiezen en plaatzen der gevallen, en in het zamenſchakelen van oorzaaken en uitwerkzelen; ROBERTSON's opgeklaarde geest, ten aanziene van Godsdienſtige en Staatkundige begrippen — ſtraalen allerwegen, met de kennelykſte trekken, door, en maaken dit Werk, even als zyne andere, hoogst leerzaam. De Partygeest, zo veele Geſchiedkundige Werken onteêrende, werkt hier niet. Wy hebben in het leezen dier beide Boeken het eigenſte onthaal genooten, 't welk wy mogten ſmaaken uit 's Mans voorheen uitgegeevene Werken. Plaatsruimte ontbreekt ons, om ook onzen Leezeren deelgenooten van dat genoegen te maaken, door veelvuldige aanhaalingen, uit dit kleine Boekdeel ontleend. Wy willen egter hun niet geheel verſtooken laaten, ſchoon het ons ſpyt, dat wy, het een en ander kortst zoekende, misſchien belangryker voorbygaan.

Eene zeer eenvoudige, maar treffende beſchryving ge-

gegeeven hebbende, hoe ROLFE, een Man van aanzien onder de *Engelsche* Volkplantelingen, POCAHUNTAS, de Dogter van het groote Opperhoofd POWHATAN, trouwde, merkt ROBERTSON op; „ Maar schoon de gelukkige uitwerkzels deezer Egtverbintenisse zeer zigtbaar waren, volgde geen der Landgenooten van ROLFE diens voorbeeld, om zich met de Dogteren des Lands te doen paaren. Van alle de *Europeaanen*, in *America* gevestigd, zyn het de *Engelschen*, die het minst dit gemaklyk en natuurlyk middel gebruikt hebben, om zich by de oorspronglyke Inboorelingen aangenaam te maaken. 't Zy dit ontstondt uit zekere schuwheid, een zoo spreekende trek in hun volkscharacter, 't zy uit mangel aan die buigzaamheid om zich naar de zeden van allerlei aart, en naar de omstandigheden, te schikken, zy betoonden zich altoos veel afkeeriger, dan de *Franschen*, de *Portugeezen*, en zelfs dan de *Spanjaarden*, om zich met de Americaansche Stammen te vermengen. De Inboorelingen, na zulke vereenigingen haakende, booden te vergeefsch hunne Dogters ten huwelyk aan hunne nieuwe Gasten, en schreeven de weigering toe aan den trots der *Engelschen*, en de versmaading, welke zy den *Indiaanen* toedroegen, als weezens van eene mindere soort."

Te regt mogt de Geschiedschryver, als een middel om de Volkrykheid en het vlytbetoon der Volkplantelingen te vermeerderen, het overvoeren van Vrouwen derwaards aanmerken, schryvende: „ Naardemaal slegts een zeer klein getal Vrouwen, tot duslange, het gewaagd hadden, de gevaaren en moeilykheden zich te getroosten, onvermydelyk voor de zodanige, die zich gingen nederzetten in een oord, tot nog toe woest en onbekend, leefden de meesten der Volkplantelingen ongehuwd, en merkten zich aan als vreemdelingen, die voor een tyd zich onthielden in een land, waaraan zy geene verbintenisse hadden door de banden der zamenwooninge met Vrouw en Kinderen. Om hun over te haalen, dat zy zich daar vaster vestigden, maakte de Maatschappy gebruik van de schynbaare rust, waarin de Volkplanting verkeerde, om een groot aantal jonge Dogters derwaards te zenden, genomen uit huisgezinnen van gemeene Burgers, maar van goede zeden. Zy moedigden de Planters aan tot het Huwelyk, door belooningen en andere voordeelen. Deeze nieuwe Medgezellinnen

 wer-

werden met zo veel tederheids ontvangen, en veele haarer vonden zich zo schielyk en zo wel uitgehuwelykt, dat andere zich opgewekt voelden, haar voorbeeld te volgen, en dat, die anderzins Gelukzoeksters waren van weinig betekenisse, deugdzaame Burgeressen wierden en weloppassende Moeders van Huisgezinnen, belang stellende in het geluk en den voorspoed eens Gewests, 't geen zy voor haar Vaderland hadden aangenomen."

Wegens de opkomst der Volkplantinge in *Nieuw Engeland*, geeft ROBERTSON deeze menschkundige waarneeming: „ 'Er is iets anders noodig, dan het vooruitzigt van aanstaande winst voor zichzelven, of van voordeelen, welke hun Land, ten eenigen dage, daar van zal kunnen trekken, om de menschen te beweegen tot het verlaaten van hunnen Geboortegrond, en zich te begeeven na een ander Werelddeel, om de ongemakken eener lugtstreeke, waaraan men ongewoon is, te verdraagen, en zich over te geeven aan den moeilyken, maar noodzaaklyken arbeid, om een onbewoond land bewoonbaar te maaken; een Land, niet zelden bezet met groote bosschen, of bewoond door wilde Volken. Doch het geen byzonder belang, of voordeel voor het Vaderland, niet kunnen uitwerken, kan de invloed van een veel kragtiger en verheevener beginzel te wege brengen.

„ De Geschillen in den Godsdienst hadden allengskens, by een groot deel des Volks, eene soort van geestdrift doen geebooren worden, welke 't zelve aanzette om de gevaaren te trotseeren, en de hinderpaalen te boven te komen, welke, tot duslange, het vestigen van Volkplantingen hadden verhinderd, in dat gedeelte van *America*, 't welk aan de Maatschappy te *Plymouth* was te beurte gevallen. —— Naardemaal de aanleg der onderscheidene Vastigheden in *Nieuw Engeland* den oorsprong verschuldigd is aan die geestdrift, en wy, in den geheelen loop onzes Verhaals, den invloed daarvan zullen bemerken op alle de bedryven der daar heen getrokkenen, en haar een charactertrek deezes Volks zien opleveren, die, even als hunne Instellingen, zo burgerlyke als godsdienstige, iet zeer byzonders heeft, zal het noodig weezen, den oorsprong en voortgang van dezelve met wat meer naauwkeurigheids na te gaan en te ontvouwen."

Dit

Dit geeft ROBERTSON gelegenheid om over de herkomst der *Puriteinen* uit te weiden, en hun betreffende byzonderheden aan te voeren, die men elders, althans in dat daglicht gesteld, vergeefsch zal zoeken. Met eene edele vryheid voert hy hier de pen, over het gedrag der Koningen in Kerklyke zaaken; en Koningin ELIZABETH komt 'er, ten deezen opzigte, in een gansch niet gunstig licht voor. Dit gedeelte heeft ons by uitstek behaagd. Welk eene schoone en juiste waarneeming: „ Tot schande van de *Christenen*, kende men, in die dagen, de heilige Regten van het Geweeten en de Vryheid van Denkén niet, en was vreemd van Liefde en onderlinge Verdraagzaamheid, die de ziel uitmaaken van den Godsdienst, welken zy belyden. Het denkbeeld van Verdraagzaamheid niet alleen, maar het woord zelfs, in dien zin als men het tegenwoordig bezigt, kende men niet. Ieder Kerkgenootschap gaf voor, het Regt te bezitten om de hand der Burgermagt te gebruiken, om het geen men voor waarheid hieldt te beschermen, en wat men voor dwaaling keurde te verdelgen!"

De Geestdryvery onder deeze Volkplantelingen nam toe, en baarde de zonderlingste uitwerkzelen. Het *St. Joris Kruis* in de vlag van *Engeland* is genoeg om eene scheuring te verwekken. Dan dit diende om de Bevolking in *Engelsch America* uit te breiden en te vergrooten, door elders wooningen te zoeken en Steden te bouwen. —— Dan de Geestdryvery, de onderscheidene Volkplantingen, in een algemeen gevaar, zich vereenigd hebbende, baarde, by eene *Legerzuivering*, op Godsdienstitellige Leerbegrippen gegrond, eene verzwakking der Legermagt, die egter overwinnende was, en eenige Stammen uitdelgde op eene wyze, hoogst trouwloos en laakenswaardig. Wy moeten onze Leezers tot die staalen van Geestdryvery en Boosheid wyzen in het Werk zelve. —— Zo verdient, in de Geschiedenis van *Virginie*, ook eene breed verhaalde trouwloosheid der *Engelschen*, ten opzigte van de Inboorelingen, geleezen te worden.

Wy besluiten dit Berigt met het geen ROBERTSON optekent, wegens het gedrag der Volkplantelingen in *Nieuw Engeland*, ten opzigte van CROMWELL, dien zy als hunnen volyverigen *Protector* aanzagen. „ CROMWELL merkte die Volkplantelingen aan als aan hem vast ver-

verknogt, niet alleen in gevolge van hunne beginzelen, maar ook uit genegenheid. Welhaast gaf hy hun een allerdoorflaandst blyk van zyne uitgeftrekte genegenheid hunwaards. Naa *Jamaica* den *Spanjaarden* ontweldigd te hebben, wilde hy zich van die vermeestering verzekeren, en dit nieuw verkreegen Eiland doen bloeijen. Hy vormde ten dien einde een plan, 't welk de zigtbaarfte merktekenen draagt van eenen geheel vuurigen geest, die behaagen fchept om het voorgeftelde einde door buitengewoone middelen te bereiken. Hy ftelde den Inwoonderen van *Nieuw Engeland* voor, om zich op *Jamaica* neder te zetten; en hy bezigde, om hun tot dit befluit over te haalen, alle drangredenen, welke hy meest gefchikt oordeelde, om op hunnen geest te werken, en eene volvaardige toeftemming te wege te brengen. Hy poogde hunnen Godsdienstyver aan te vuuren, met hun voor oogen te houden, welk een doodlyke flag het zou weezen voor den *Mensch der Zonde*, als hy, te midden van de Landen zyner Heerfchappye in de *Nieuwe Wereld*, eene Volkplanting van *Geloovigen* gevestigd zag. Hy zogt hun te bekooren door eene opgehangene fchildery van de onmeetelyke rykdommen van een vrugtbaar Land, 't welk het vlytbetoon der Bebouweren zou vergelden met een fchat der rykfte voortbrengzelen, die tusfchen de Keerkringen groeijen. Hy gaf hun zyne brandende begeerte te verftaan, dat zy bezit namen van dat Land, om daardoor vervulling te geeven aan het Woord van GOD, die beloofd hadt, *zyn Volk tot het Hoofd, niet tot den Staart* te maaken. Eindelyk gaf hy de fterkfte verzekeringen, dat hy hun zou onderfteunen door al zyn gezag, en al de magt des beftuurs in hunne handen ftellen. —— Maar de Volkplantelingen waren te zeer verknogt aan een Land, waarin zy zints veele jaaren woonden, en waar zy, zonder tot groote rykdommen geraakt te weezen, reeds, in vollen overvloed, alle gemakken en geryflykheden des leevens genooten; en bovenal vreesden zy voor de ongezondheid der Lugtftreeke in de *West-Indiën*, die doodlyk geweest was aan een groot getal *Engelfchen*, en weigerden, met zeer veele pligtbetuigingen, het anders uitlokkend en in hunnen fmaak fterk aangedrongen voorftel des *Protectors* aan te neemen."

AN-

ANTENOR's *Reizen door Griekenland en Asie; benevens eenige Berichten aangaande Egypte; naar een Grieksch Handschrift, gevonden in de nieuw opgedolven Stad Herculanum, in het Fransch overgebragt door* E. F. LANTIER. *Met Plaaten. IIIde Deel. Te Rotterdam, by* J. Bronkhorst, E. van Wolfsbergen, C. van den Dries, *en* J. van Santen. *In gr. 8vo.*

Niet, dan met bepaalingen en uitzonderingen, hebben wy van de Twee voorgaande Deelen deezes door ons aangekondigden Werks kunnen spreeken (*); bepaalingen en uitzonderingen, welke desgelyks gelden ten opzigte van dit Derde en laatste Deel; bepaalingen en uitzonderingen, die ook de ons onbekende *Nederduitsche Vertaaler*, blykens zyne betuigingen, als 't ware, gewettigd heeft; — de ons onbekende Vertaaler, schryf ik; want zyne aanduiding, op de rugzyde des zogenaamden *Franschen Tytels*, dat hy de Schryver is van de Stukjes, *Myne Offeranden aan* APOLLO *en* HYMEN, in den Jaare 1788, te *Dordrecht*, by *A. Blussé en Zoon*, uitgegeeven, heeft hem aan ons niet bekend gemaakt.

Met den aanvange deezes Deels komen de Reizigers te *Babylon*. Wy hooren 'er weder den ouden Liefdedeun aanheffen, by de beschryving van de Zeden en Gebruiken dier Stad. Het onthaal by den *Epicuristischen* Wysgeer ARSAMES geeft gelegenheid om over de Wysbegeerte diens Aanhangs te spreeken. — ARSAMES, hier het woord voerende, komt 'er voor uit, „ dat de „ Godsdienst enkel een toom en breidel was voor het „ volk; maar voor ryke Landvoogden, voor menschen „ van opvoeding en grondbeginzelen, volstrekt over„ tollig. De Zedekunde was eene mode, op deeze „ of geene plaats, zo of anders in zwang, eene wet „ van burgerlyke orde, zich schikkende naar de om„ standigheden en de verschillende luchtstreek." — Naa eenige voorbeelden ter staavinge van dit zyn begrip aangevoerd te hebben, vaart hy voort: „ Wat „ de Wysbegeerte betreft, ik bemin ze, en leg 'er „ my vlytig op toe, ik baad my in wellust, met „ lange en volle teugen drink ik, uit den beker des „ lee-

(*) Zie onze *Letteroef.* voor 1799, bl. 270 en 587.

„ leevens, alles, wat myne zinnen ſtreelt, alles, wat
„ ze kan betoveren: ziet daar de echte Wysbegeerte,
„ en die ik omhelsd heb, zedert ik tot jaaren van on-
„ derſcheid ben gekomen; maar zy is de Leer niet
„ van uwe *Griekſche* Wysgeeren, van uwen PLATO,
„ ZENO en XENOCRATES — Zelfs niet van EPICURUS,
„ hernam ik, wien men geheel verkeerd begrypt en
„ verklaart: want hy telt de maatigheid en de zelfs-
„ beheerſching mede onder de deugden, ja onder de
„ geneuchten zelfs. —— In dit geval ben ik dus groo-
„ ter Wysgeer dan hy: want ik ſtel de zelfsonthou-
„ ding op rekening der menschlyke dwaasheid. ——
„ EPICURUS verbiedt het genot niet van de genoegens
„ dezes leevens; maar hy wil, dat men ze afmete naar
„ de ſterkte of zwakte der zintuigen, en het waare *Epi-
„ curismus* is daar in gelegen, dat men zich vaak van
„ het genot ſpeene, om zo veel beter te kunnen genie-
„ ten. — Ik bemin de Wysbegeerte ook, riep ATOSSA,
[eene Schoonheid, die den *Epicurist* ARSAMES geheel
hadt ingenomen] uit; want 'er is niets dat ik hooger
„ ſchat dan het vermaak, niets waar ik yveriger na
„ ſtreef; ik heb geen de minſte vooroordeelen, of ken
„ in dit opzigt zwaarigheden, noch bedenkingen, die
„ my konden weerhouden; en al myn dichten en trach-
„ ten is het genot der zinlykheid te vermenigvuldigen.
„ — Wy betuigden haar, dat heure Wysbegeerte ons
„ zeer verheeven, glansryk, redelyk en gemaklyk voor-
„ kwam. Men liet vervolgens, op het welzyn van
„ ATOSSA en het vermaak, groote bekers wyn rond-
„ gaan; wy bekransten ons met bloemen. ARSAMES
„ dronk op de gezondheid van SARDANAPALUS, weleer
„ Koning van *Aſſyrie*, en zyn Held, terwyl hy my
„ vroeg of ik het ſtandbeeld van dien Vorst wel gezien
„ had. —— ô Ja! ik heb ook deszelfs opſchrift gele-
„ zen, dat met zyne leefwyze en zeden zeer ſtrookte.
„ *Eet, drink, vermaak U, al het overige is niets*, zo
„ luidt het by BELUS; de man hadt gelyk, riep AR-
„ SAMES uit, wat is het leven zonder vermaak!

„ ARSAMES kortte den maaltyd, zo veel mogelyk
„ was, af; hy haastte zich buitengemeen; hy moest
„ zich naamlyk te *Babylon* laaten vinden, om eene dans-
„ ſeres hare eerſte proef te zien doen. — Wy van on-
„ zen kant, hoe zeer ook voldaan met ons tegenwoor-
„ dig onthaal en gezelſchap, waren verpligt hem te vol-
„ gen.

„ gen. Met medelyden echter zag ik neder op ARSAMES Wysbegeerte, die, met volle teugen uit den beker der wellust zwelgende, zyne zintuigen hadt ſtomp gemaakt, en wiens genoegens vergald werden door het ſmaakloozc daar mede vermengd, en door de zelfverveeling, die hem kwelde."

Deeze ſchets van eenen *Epicuristiſchen* Wysgeer en Wysgeerinne heeft ons in 't geheel wel bevallen; de tusſchengevlogte aanmerking is juist, en het gevolg van zulk een leeven treffend. — PHANOR, de wellustige PHANOR, doet hier eene edele daad, met eene Schoonheid, hem als in zyne magt geſteld, niet te misbruiken, maar door eene geldgifte tot het aangaan eens Huwelyks ge*ſchikt* te maaken. Om dit te doen, hadt hy een ganſchen dag beſteed; een dag, dien hy verklaart „ niet te willen verruilen voor den ſchitterendſten en gelukkigſten dag van zyn geheele leeven, noch voor de gunstbewyzen van ATOSSA. Myne beurs is wel geledigd; maar myn hart is vol." ANTENOR wenschte zyn Vriend en Reisgenoot geluk met de goede daad, door hem geoefend, en met de vreugde, die 'er hem voor beloonde.

Regtmaatig is de Aantekening, door den *Vertaaler* aan den voet der bladzyde geplaatst. „ Hartlyk wenſchen wy PHANOR mede geluk met de volbrenging van dit deugdzaam bedryf, meer dan met alle zyne liefdegevalletjes; maar ook tevens is het onze vuurigſte wensch, dat de lezer hier by langer, dan by de laatſten, moge ſtilſtaan, en 'er meer door getroffen worden; ja dat het hem tot een tegengift zy tegen de verleidingen der ondeugd, waar toe wy PHANOR meermaalen vervallen zien. Dat de deugd ons ſteeds bekoore, daar zy de zaligſte genoegens ten gevolge heeft; dat de ondeugd ons ſteeds afſchrikke, in heur verleidelykst kwaad zelfs: dewyl heure vermaaken onze ziel niet verzadigen kunnen, en zy, vroeg of laat, bittere vruchten draagt! Voor het overige verhaalt men ſoortgelyke daad van den wellustigen ALCIBIADES, waar uit wy zien, dat geen ondeugende geheel ſlecht is, en dat, aan den anderen kant, de deugd niet in een enkel goed bedryf gelegen zy, maar eene gansch edele gemoedsgeſteltenis vereischt."

Met grond vreesden wy, dat het verblyf van ANTENOR

NOR en PHANOR op *Paphos*, by den beschreeven Eerdienst aan VENUS aldaar, den laatstgemelden tot de voorige ongeregeldheden zou doen vervallen; dan zy hadden 'er eene voor hun gelukkige ontmoeting. By de wellustige Inwooners van *Paphos* steekt het onderhoud met den *Stoicyn* STILPO zeer af. „ Ik werd," zegt ANTENOR, „ door walging en zelfverveeling overvallen, maar „ ik durfde 'er met PHANOR niet over spreeken. Ik „ liet eindelyk evenwel een los woord ten dien aanzien „ vallen. Zeer verbaasd stond ik over zyn antwoord. „ Hy betuigde my dat hy zelf reeds gewenscht hadt „ *Paphos* te verlaaten, maar 'er jegens my niet van „ hadt durven gewaagen. — Alle geneuchten, sprak hy, „ welker genot men zonder eenige moeite verwerft, „ genietingen, waar aan verstand, noch hart, het minste deel heeft, vermoeijen onze zinnen, en walgen „ welhaast het gemoed; hier is het geluk en de vrouw „ niet, welke ik zoek, en die my bekooren kunnen. „ De laatste gunst, welke ons de liefde doet smaaken, „ dient door andere gunsten vooraf gegaan te worden, „ alvoorens ons geluk wordt ten top gevoerd. Ontsnappen wy, gelyk ULYSSES, dit betoverend Eiland, zo „ gevaarlyk als dat van CIRCE, die zyne reisgenooten „ in Zwynen veranderde."

Op reis hadden zy gesprekken met eenen *Griek*, eene en andere byzonderheid der Fabel-oudheid toelichtende. Te *Sardes* gekomen, geraaken zy in kennis by den Wysgeer ARISTIDES, den Grootvader van twee Meisjes op eene van welke PHANOR verlieft. Dit verblyf, met het Verhaal des Leevens van ARISTIDES en veelvuldige lotgevallen vermengd, loopt van het IX tot het XXI Hoofdstuk deezes Boekdeels; en mogen deeze, in veele opzigten, belangryk genaamd worden. PHANOR's liefde tot een dier Kleindogteren, hoewel met veele hinderende tusschenvallen, loopt in 't einde gelukkig af.

De Reizigers komen te *Athene* weder, bezoeken hunne oude kennissen, en geeven te deezer gelegenheid verslag van de *Atheners*; doen ons, onder anderen, CRATES, TIMON den Menschenhaater, ARISTOTELES, THEOPHRASTUS en den Dichter PINDARUS kennen.

ANTENOR's voorslag, om met LASTHENIA, die van den aanvang deezes Werks geene geringe rol speelde, te trouwen, werd afgeslaagen. Hy trekt met PHANOR na *Sardes*, waar de laatste de Dogter van ARISTIDES trouwt,

trouwt, nevens deezen en diens huisgezin te *Theben* komt. Hier sterft ARISTIDES; en ANTENOR huwt met de schoone TELISSILLA. Te deezer gelegenheid deelt hy deeze les der ondervinding mede: „ Ik gevoelde „ thans meer dan ooit, dat, ondanks het stelzel der *Epi-* „ *curisten*, het geluk meer in de gewaarwordingen van „ de ziel en de werkzaamheden van den geest, dan in „ de zinlykheid en het genot der zinnen bestaat. De „ zinlyke vermaaken kunnen, uit hoofde van de zwak- „ heid onzer zintuigen, slechts eenige oogenblikken „ duuren; wanneer zy niet naar onze zwakheid afge- „ meeten zyn, matten zy het sterkste gestel af, verwoes- „ ten het lichaam, en zyn de oorzaak van veele ziek- „ ten en den dood. De vermaaken van het verstand „ en hart zyn voor alle tyden en uuren berekend; zy „ volgen ons overal, op het land en in de stad, in het „ gewoel der wereld en in de eenzaamheid, terwyl zy een „ helderen glans over alle de byzondere tydperken van „ ons leven verspreiden, onze jeugd, manlyke jaaren „ en gryzen ouderdom tevens vercierende."

De dood van LASTHENIA, die tot haaren hoogen ouderdom beminnelyk bleef, en op 't einde haare Staatkundige gevoelens, tegen eene *volstrekte Volksregeering* aangekant, uitboezemt, sluit een Werk, waarvan wy, in onze Aankundigingen, genoeg gezegd hebben, om het op den rechten prys te doen stellen.

De gedenkwaardige Gesprekken van SOCRATES, *(over God, de Voorzienigheid, het Geluk, de Deugd, de Volksregeering, en andere onderwerpen,) door* XENOPHON. *(Eerste Afdeeling.) Te Haarlem, by* A. Loosjes, Pz., 1800. *In gr. 8vo. 196 bl.*

Eene overzetting uit *het Grieksch;* dit bevalt ons: onze Dames mogen ook wel eens kennis maken met *oude Grieksche menschen*, en wy durven haar dit *oude Grieksche boek* veel geruster aanbevelen dan de *oude Grieksche klederdragt.* Voor onze Jongelingen is dit boek ook een zeer aangenaam geschenk; velen hebben gene geleerde opvoeding, en zelfs van dezulken, die dit voorrecht genieten, is het dikwils maar al te waar: *Græca non leguntur.* Mogt deze overzetting nu dit goeds ook

stichten, dat men zich wat meerder moeite getroostede voor de meesterstukken der Ouden, zonder welkers vlytige beöefening toch alle goede smaak voorzeker moet verloren gaan. Voor het overige, de namen van SOCRATES en XENOPHON zyn in waarheid reeds aanbeveling genoeg; XENOPHON is een uitmuntend Schryver, en de altyd gedenkwaardige dierbare man, dien hy ons nader kennen doet, wordt ons door zyne pen telkens, en als 't ware op iedere bladzyde, al meer belangryk. De lezer ziet in hem den waren wysgeer en den groten man, bewondert het diepe doorzicht en de zuivere denkbeelden van dezen Heiden, wordt gedurig door den trant van SOCRATES en de naturelyke eenvouwigheid zowel als de onwederstaanbare kracht zyner bewyzen weggesleept; en ook dan, wanneer hy ziet, dat de verlichte Christen-Wysgeer meer toch weet, voelt hy, dat hy by dezen groten man nog veel ten achteren is, en nog veel van hem leren kan.

Men oordele over de waarde dezer vertaling, uit het volgende, dat wy tot ene proeve afschryven; ('t is het slot van het eerste boek; de drie eerste boeken worden ons in dit eerste Deel, of eerste Afdeeling, zo als de tytel zegt, geleverd.)

„ Zien wy nu of SOCRATES, terwyl hy zyne leerlingen van de ydelheid afleidde, hen 'er niet toe bragt, om de deugd te beöeffenen. Een braaf man te zyn, zei hy altyd, en niet te zoeken om het te schynen, dat is de waare weg tot eer. Zie hier hoe hy deeze waarheid bewees.

„ Onderstellen wy, zei hy, een man, die naauwlyks op de fluit kan speelen, en die doorgaan wil voor iemand, die een groot talent daar toe bezit: en verbeelden wy ons nu eens, wat hy best zal dienen te doen, om deezen roem te overweldigen. Terstond zal hy de grootste Musikanten moeten navolgen in alles, wat het uitwendige van hunne kunst betreft. Zy hebben heerlyke speeltuigen, zy houden een grooten stoet van knegts in hun gevolg; hy zal niet in gebreke blyven hen hierin na te volgen: meenigvuldige bewonderaars verheffen hunne talenten; hy zal zich dus een groot aantal pogchers aanschaffen. Dit is alles nog niet; indien hy zich niet belagchelyk wil maaken, en van bedrog overtuigd worden, zal hy moeten zorgen, dat

hy

hy nooit op de fluit ſpeelt. Zie daar dan een man, die groote uitgaven doet, die niets wint, en die zynen roem gaat verliezen. Moet men niet toeſtemmen, dat hy ellendig leeft, en dat hy niets dan beſpotting waardig is?

„ Verbeelden wy ons nog een man, die voor een goed krygsbevelhebber wil doorgaan, voor een bedreeven ſtuurman, en die noch de zee, noch het beroep der wapenen kent: en brengen wy ons voor den geest, wat zyn lot zal zyn. Zo hy anderen niet kan overreeden van het talent, dat hy niet bezit, is hy ongelukkig: zo hy hen overreedt, is hy nog veel ongelukkiger. Met al zyne onkunde, zal hy zich belast zien met het bevel van een leger, met het beſtier van een ſchip: hy zal niet nalaaten menſchen ongelukkig te maaken, die hy wel zou hebben willen behouden, en hy zal zelfs genoodzaakt zyn om op eene ſchandelyke wyze zynen post neder te leggen.

„ SOCRATES toonde door deeze voorbeelden, hoe gevaarlyk het is een valſchen tooy te maaken van rykdommen, kragt en moed. Men verkrygt door dit middel posten, die men niet vervullen kan; men ſtelt zyn geheele onbekwaamheid in het helderſte daglicht, en men maakt zich alle inſchikkelykheid onwaardig.

„ Hy heette zoo zeer geen bedrieger dien kleinen gaauwdief, die de menſchen bedriegt, door hun een weinig gelds of eenige goederen uit den zak te kloppen; als wel dien ſchynbaar grooten man, zonder verdienſte, die zynen medemenſchen een groot denkbeeld van hem geeft, en hen doet gelooven, dat hy bekwaam is om den Staat te beſtieren. Het kwam my voor, dat zulke geſprekken wel deeglyk geſchikt waren om zyne leerlingen van de ydelheid te geneezen."

Het komt ons voor, dat deze en ſoortgelyke onderrichtingen ook nog in onzen tyd en in ons land nut kunnen doen; en wy wenſchen onze Landgenoten geluk met ene zo uitmuntende Overzetting van zulk een uitmuntend Werk.

Het Leeven van EPAMINONDAS, *door* A. G. MEISZNER. *Iste Stuk. Te Haarlem, by* A. Loosjes, Pz., 1800. *In* 8vo. 104 *bl.*

Het leven van een groot Man, door een uitmuntend Schryver, die de oude Geschiedschryvers vlytig heeft geraadpleegd; dus behoeven wy niet te zeggen, dat dit Werkje zeer belangryk en uitnemend wel geschreven is. Het heeft ook enen zeer bekwamen Vertaler aangetroffen. Vooraf gaat zo veel van de geschiedenis van *Theben*, als tot recht verstand van die van dezen Held vereïscht wordt. Dit eerste Stukje loopt slechts tot aan den terugtocht van CLEOMBROTUS naar *Laconien*. Wy verlangen naar het vervolg, hetgeen spoedig beloofd wordt.

Eeuwfeest by den aanvang der Negentiende Eeuw. Zinnebeeldige Voorstelling, door Mr. J. KINKER. *Te Amsterdam, by* A. Mars, 1801. *In* 8vo. 54 *bl.*

De Menschheid, op het einde van de Agttiende Eeuw, door de hevige driften van het hart vervolgd, door de Reden tot de kennis van haare bestemming gebragt, en aangespoord, om zoo wel haare zinnelyke als zedelyke volkomenheid geduurig nader te komen, door de Deugd beschermd, en door de Schoonheid verrukt, deelnemende in het Feest, 't welk de Schoone Kunsten ter haarer eer, by de verschyning der Negentiende Eeuw, vierden, is het onderwerp, het welk de Dichter KINKER, volgens zyne korte Voorrede, voor dit Stukjen geplaatst, tot dat einde verkoos.

Meesterlyk heeft hy aan dat oogmerk voldaan; hebbende niet alleen de *Menschheid*, de *Reden*, de *Deugd*, de *Ondeugd*, de *Verbeelding*, de *Geschiedenis*, het *Geheugen*, de *Genius van de Agttiende Eeuw*, de *Priester van den Tyd*, APOLLO, benevens de Genietjens, verbeeldende de *Eigenliefde*, de *Roemzucht* en de *Nayver*, alsmede een aantal *Priesters* van *verschillende Godsdiensten*, en eene menigte *menschen* van *allerleye Natiën*, zo spreekende als zingende ten tooneele gevoerd; maar zelfs *stemmen* uit den *afgrond*, en uit de *hoogte*, benevens die van *Vrees* en *Hoop*, doen hooren; terwyl hy verder een aantal zwygende personadien, als MARS en BELLONA, de *Toorn*, *Haat*, *Afgunst*, de *Furien*, de *Eeuwen*, de *Jaar-*

Jaargetyden, de *vier Schoone Kunsten*, het *Beeld der Schoonheid door* APOLLO *bezield*, de *Genius van Amsterdam*, HERCULES, NEPTUNUS en vier *Tritons*, mede aan zyn onderwerp heeft dienstbaar gemaakt, en dezelve meest allen, in gepaste dansen, het Tooneel heeft doen betreden.

Men zoude zekerlyk verscheidene aanmerkingen op eenige plaatsen van dit Zinnespel kunnen maken; zo als men reeds by de herhaalde vertooningen gedaan heeft; dan deeze kunnen het Stuk, over 't geheel genomen, niets benadeelen, en vooral niet, als men het doorgaand oogmerk van den Dichter in aanmerking neemt. Immers moet elk dichtstuk, en vooral zulk eene uitgebreide zinnebeeldige voorstelling, uit het oogpunt beschouwd worden, dat de Dichter zich heeft voorgesteld en zo duidelyk aangewezen; nadien men hetzelve anderszins, even als een Schildery, uit een verkeerd daglicht zoude kunnen beschouwen. En men doet dit wezenlyk, wanneer men den *Godsdienst* meer werkzaam in dit Spel wil zien, daar de Dichter eigenlyk de *Reden* tot zyne voornaamste werkster heeft gekozen. Het is hierom, dat wy zelfs de dikmaals en zeer sterk toegejuichte verfen, bl. 15,

Want grootheid, deugd en ware Godsdienst
Zal onveränderlyk bestaan

strydig vinden met den aanleg van het geheele Stuk; kunnende dezelve niet anders aangemerkt worden, dan als een enkelen schildwagt, die op eens anders grondgebied geplaatst is. Men zou 'er, of den Godsdienst geheel ingebragt moeten hebben, —— het geen men echter, om andere redenen, zoude moeten afkeuren, —— of men zou 'er geheel van hebben moeten zwygen. De Deugd, een waardig afstammeling van den Godsdienst, bekleedt toch in dit Zinnespel deszelfs plaatse.

Men heeft dit Eeuwfeest vyftien maalen agter elkanderen, op den Amsterdamschen Schouwburg, in al deszelfs luister vertoond; zynde de Muzyk, door den kundigen Orchestmeester BARTHOLOMEUS RULOFFS, daar toe vervaardigd, overeenkomstig met de zangen van den Dichter KINKER.

De Orkaan, op den negenden November 1800. *Lierzang, door* Mr. M. C. VAN HALL. Tweede Druk. *Te Amsterdam, by* J. ten Brink, Gerritsz., 1801. *In gr. 8vo.* 18 *bl.*

Onder de rampen, welken het einde der voorgaande Eeuwe getroffen hebben, was ook de geweldige Storm van den negenden van Slagtmaand laatstleden, wiens verwoestingen

 de

de Vaderlandsche Dichter VAN HALL zeer kragtig in dit Dichtstuk voordraagt. De dood van PIETER KANTELAAR en JOHANNA ELISABETH VAN DEN BROEKE, welke, op den avond van dien dag, door een omvallenden schoorsteen verplet wierden, geeft hem aanleiding om dit Vers aan zynen Vriend PIETER VAN DEN BROEKE op te draagen; terwyl hy dat smartelyk geval op volgende wyze bezingt:

Hoe kort slechts duurde uw heil, nu zalige Echtelingen!
't Verderf zag uw verbond, met nydige oogen, aan;
De deugd, de liefde en hoop uw' blyden echt omringen;
Op uwen effen weg het schoonst gebloemte staan;
En 't zweer vergramd: „ dit paar zal in dit uur vergaan."

Nu slaat de Orkaan, op nieuw met dubble kracht, aan 't brullen:
Gelieven! mogt dit woên uw hart met angst vervullen,
U 't noodlot doen ontgaan dat u als offers beidt!
Gy aarzelt ... 't is vergeefs ... 'k zie u den schrik verwinnen;
De liefde dryft u heen, naar die u teder minnen:
Terugg'! rampzalig paar! gy zyt op 't wreedst misleid!

Zy gaan: straks zie 'k hun wang verbleeken;
Verbwysling houdt hunn' voet geboeid;
Te laat! hoe nu den ramp ontweeken,
Terwyl de orkaan nog feller loeit?
Te laat! hy teistert gevels, daken.
Daar barst en stort, met yslyk kraken,
Een logge steenklomp gonzend neêr.
Hy treft .... ô God! wil u erbarmen!
Wat gil! God! ... in elkanders armen
Verpletterd .... 'k heb geen woorden meêr!

Onze wensch is: dat hy, die uit rampen zulke schoone denkbeelden kan trekken, dikmaals in de gelegenheid moge komen, om zyne Leezers met blyder onderwerpen bezig te houden.

Zak-bibliotheek van Vernuft en Smaak. IIIde Deel. Met Plaaten. Te Amsterdam, by J. Allart. *In 12mo. 272 bl.*

Onder de Werkjens van Smaak, die, behalven tot genoeglyk tydverdryf, tevens ten nutte bestemd zyn, blyft deze bezoogenoemde Zakbibliotheek by voortduuring haare waarde behouden. Dit derde Deeltje bevat vier Stukjens. Het eerste is een Treurspel, naar het Engelsch, ten opschrift voerende: *Clementina, of de gevolgen eener heimlyke Echtverbindtenis*. 't welk in eenen schoonen styl geschreeven, en met belangryke cha-

charactertrekken, zoo wel als gevoelwekkende tafereelen, doorweeven is. —— Het tweede Stukje is eene Vertelling, naar het Fransch van D'ARNAUD, tot opschrift hebbende: *De Natuur herneemt haare rechten.* Daar wy, by de aankondiging der twee voorige Deeltjens (*), nog niets uit dit Werkje hebben overgenomen, zullen wy dit leerryk verhaal aan onze Lezeren kortlyk mededeelen, en het slot daarvan, uit het Werkje zelve, ter proeve afschryven.

Twee Echtgenooten, *Daligni* en *Margaretha*, verheugen zich, ondanks alle de rampen, die hun buiten eige schuld treffen, in het bezit eener lieve vyftienjaarige Dochter *Justine*. *Melincourt*, die reeds, door zyne zucht tot wellust, in een aantal huisgezinnen de smart en oneer verspreid had, zoekt, door aanbieding van hulp en onderstand aan *Daligny*, zyne laaghartige oogmerken met dit meisje te bereiken; doch *Daligny* ontmaskert hem, ingelicht door eenen brief, dien *Melincourt* aan *Justine* had doen toekomen. Nu laat de snoodaart, door eenen onbekenden, aan den behoeftigen *Daligny* 25000 kroonen aanbieden; doch ook dit wordt door hem, op eene waardige wyze, van de hand geweezen; —— vervolgends trachten vier gemaskerde persoonen *Justine*, terwyl zy met haare ouders naar buiten rydt, te schaaken; dan, de moedige Vader ontrukt haar weder aan de handen haarer vervoerers; —— eindelyk laat *Melincourt*, door zekeren braaven Geestlyken, aan *Daligny* vergiffenis, en de hand van *Justine* vraagen, en werpt zich, ten gelyken tyd, zelf voor de voeten van haaren Vader neder, belooft *Justine* alzins waardig te zullen beminnen. *Daligny* zwicht voor alle deze aanvraagen en beloften, en *Justine* wordt met *Melincourt* wettiglyk vereenigd; dan, daar de laatstgenoemde reeds alle zedenlyke grondbeginselen sints lang met voeten getreeden hadt, en niets dan der stemme des wellusts gehoor gaf, kon zyne liefde niets anders dan zucht tot dierlyk genot zyn, en daar zich hier by trotschheid paarde, vergeet hy weldra zynen ongelukkigen Schoon-Vader en Moeder, en weet zelfs zyne Echtgenoote tot een gelyk gedrag te verleiden; zoodat, deze tevens haare kinderpligten vergeetende, *Daligny* met zyne Vrouw op nieuw aan de rampzaligste behoefte wordt blootgesteld. De jonge Echtelingen vertrekken weldra naar America, en nu zien zich de ouders van *Justine* geheel verlaaten, dewyl het aandenken aan hun ook geheel uit het hart hunner Dochter was verbannen. Mevrouw *Melincourt* brengt een meisje ter waereld; en naadat *Melincourt*, geduurende den tyd van vyftien jaaren, groote schatten vergaderd hadt, neemt hy met

(*) Zie onze *Alg. Vaderl. Letteroef.* voor 1798, bl. 142, en voor 1799, bl. 334.

met zyne Echtgenoote de terugreize naar Frankryk aan, koopt daar een aanzienlyk Landgoed, maakt dit tot een Marquisaat, en verandert zynen naam in dien van *Villemeuil*. Eindelyk overlydt hy, en laat zyne Weduwe onnoemlyke schatten na. Deze huwlykt haare Dochter uit aan den Graave *van Bermont*, en verandert daardoor van woonplaats. Zy ziet zich spoedig door haare Dochter even zoo ondankbaar en slecht behandelen, als zy haare ongelukkige ouders behandeld hadt; en dit brengt Mevrouw *Villemeuil* tot inkeer. Nu betreurt zy haare eigen wangedraagingen; en, den raad van haaren braaven Vriend, den Ridder van *Saint Remi*, opvolgende, wendt zy alle poogingen aan, om naar den toestand haarer ouders te verneemen; doch vruchtloos, dewyl dezen haare voorige woonplaats verlaaten hadden, zonder dat men wist, werwaards zy gegaan waren. —— „'Er zyn oogenblikken, (dus vervolgt het verhaal zelf:) waarin de knaaging met al haare zwaarte op het hart van den schuldigen weegt —— in één van deze treurige oogenblikken zocht de Marquisin haare eenige troost in den Godsdienst: zy trad juist de kerkdeur in, wanneer zy, in het voorportaal, eenige menschen ziet, die rondsom eene arme vrouw stonden, welke om een aalmoes vroeg, en die in dit oogenblik, door zwakheid en honger, flaauw was geworden: dit tooneel doet de Marquisin stilstaan, en vertedert haar; zy nadert de arme vrouw, wier hoofd voorover hing; zy beveelt dat men haar bystand zal bieden: deeze opent de oogen, en wil haare dankbaarheid betoonen ... de Marquisin valt haar in de reden, en vraagt wat haare ziekte is. —— „ Helaas, Mevrouw! myne hooge jaaren, de nood„ druft .... maar nog meer het hartzeer ... het hartzeer ... „ nooit heb ik my kunnen troosten ...." Dit laatste woord, als ook de toon en de stem, waarmede hetzelve uitgesproken werd, verdubbelde de ontroering van Mevrouw *Villemeuil*. —— „ Gy hebt hartzeer: ô myn goede vrouw! wie heeft „ dat niet? wiens ziel is niet door hartzeer vergiftigd? —— „ ik zal alles doen om uw verdriet te verminderen .... om „ ten minsten dit folterende hartzeer te verzachten —— maak „ staat op my." —— „ Ach! Mevrouw! hoe veel ben ik u „ verschuldigd! waarom vond ik tot hier toe zoo weinig har„ ten, die het uwe gelyk waren? — indien myne Dochter...". „ Gy hebt dan eene Dochter?" —— „ Ja, Mevrouw! en „ haare ongevoeligheid heeft haar' vader van smart doen ster„ ven —— zy heeft ons verlaaten, en ik heb het ongeluk „ van myn' man te overleeven, en myne armoede van plaats „ tot plaats mede te sleepen; ik ben hier gekomen ... om „ hier te sterven ...." „ Hoe! uwe Dochter heeft u beiden „ verlaaten?" —— „ Zy heeft zelfs niet eens onderzocht of „ wy nog leefden —— helaas! ... zy is my echter nog al„ tyd dierbaar —— ik kan haar beeldtenis niet uit myn hart

„ ruk-

„ rukken." —— By deze laatste woorden ligt de ongelukkige het hoofd op —— welk een tafereel! De Marquisin valt plotsling aan den boezem van deze arme vrouw, en roept, met een schellen kreet, uit: „Myne moeder! .. Ja, myne moe„der . ." Schielyk opstaande, zegt zy, met het bitterste gevoel, tegen den Ridder en het volk dat rondsom stond: „ Ja, deze is myne moeder! . . myne moeder, die bedelde!" —— Zy werpt zich op nieuw aan het moederlyke hart, en geraakt geheel buiten haar zelve. De arme vrouw had mede geen kracht om een enkel woord te spreeken; haare traanen vloeiden, en zy lag welhaast, bewegenloos, in de armen haarer Dochter. —— De Ridder liet haar beiden naar een huis brengen, dat digt by de kerk stond.

„ De Marquisin opent het eerste de oogen; men wilde het volk, dat rondsom haar stond, verwyderen: „ Neen!" zegt zy, met eene stem door snikken afgebroken, „ ik wenschte „ dat de geheele wäereld getuigen ware van het geen gy ziet „ —— zie daar hoe verre myne wreedheid, ja, myne woeste „ wreedheid, my heeft kunnen brengen: ik heb myne moeder „ in zulk eene diepe armoede kunnen laaten, dat zy verpligt „ was te bedelen . . . . . Ach! kan ik ooit genoeg myne mis„ daad boeten? my ooit genoeg vernederen? —— ik heb „ myn Vader den dood aangedaan!"

„ De Marquisin werpt zich telkens in de armen van haare moeder, die men tracht uit haare bezwyming te doen bekomen.

„ Deze ongelukkige komt weder tot zich zelve; zy ziet op, zy vindt *Justine* weder, die in haare eerste kindsheid, als 't ware, niets dan deugd, gevoel en ouderliefde had ingeademd. Mevrouw *Villemeuil* doet alles om haare misdaad te herstellen: haare moeder had, naa den dood van haaren Echtgenoot, gedrongen door de diepste armoede, haare wooning verlaaten, en was door een gelukkig toeval, dat eene bestuuring van de Voorzienigheid scheen te zyn, na zy in verscheide Steden de menschlievendheid afgesmeekt had, ook eindelyk in de Stad gekomen, in welke de Marquisin woonde.

„ Mevrouw *Villemeuil* had het geluk van haare moeder nog verscheide jaaren te behouden; zy vondt een' waar' vriend in den Ridder *Saint Remi*, en zag ook haare Dochter, welke haar in haare eerste dwaaling was nagevolgd, tot haar te rug komen —— en, op haare beurt, tot het zachte en aangenaame gevoel der natuur wederkeeren."

Het derde Stukje, getyteld: *de Minister*, toont, in een welopgesteld en belangryk verhaal, de wisselvalligheid der aardsche genoegens, en heeft ons by de leezing insgelyks zeer wel bevallen.

Het vierde Stukje, eindelyk, bevat eenige volgeestige, en, door

door eenige welgekozene voorbeelden, doeltreffende, bedenkingen wegens de *klachten over de slegte tyden.*

Wy gelooven, dat dit Werkje, op zulk eene vernuftige wyze, als tot hiertoe, voortgezet wordende, wel Lezers zal aantreffen; te meer, dewyl eene niet al te spoedig elkander opvolgende uitgave der Deeltjens het des te verkrygbaarer doet worden.

De twee Plaatjens, by dit Deeltje geplaatst, zyn (onzes dunkens) niet zoo gelukkig uitgevallen, als by de voorige Deeltjens.

De jonge Wilde in de Maatschappy. Naar het Fransch. II Deelen. Te Dordrecht, by E. Bonte, 1800. *In gr. 8vo. te zamen* 346 *bl.*

Wy kunnen juist niet zeggen, dat het Nederduitsch gewaad van dezen jongen Wilden ons zeer behaagt, en zyn perfoon zelve bevalt ons ook niet zeer. By het eerste Deel belydt de Vertaler rondborstig zyne onvolkomenheid in de zuiverheid der Hollandsche taal, en belooft zich hierop met den meesten yver te zullen toeleggen. Dit klinkt reeds vreemd; want wat noodzake was 'er toch, om intusschen Vertalingen in het licht te zenden? En even vreemd is het, dat hy wil, dat men alleen uit het Voorbericht en de vier laatste bladzyden van het twede Deel over zyne gevorderde taalkennis oordelen zal. Wat het Werk zelven betreft: een schets van het verhaal zou te wyd uitlopen voor ons bestek, en daarom zullen wy alleen door het afschryven der Opschriften van de dertig Afdelingen, waar uit het bestaat, enig denkbeeld van den inhoud trachten te geven. Deze Opschriften luiden, een weinig omschreven, dus: 1. Lord *Stingel* (door schipbreuk) op een onbekend Eiland. 2. De Dochter van *Stingel* (door toedoen harer Stiefmoeder) arm —— (door het medelyden ener aanzienelyke vrouw) gered, en (daarna in manskledeeren) vlugtende. 3. Een jonge Wilde wordt de voedsterling van *Stingel.* 4. *Georgette* (de Dochter van *Stingel*) blootgesteld aan de grootste gevaren. 5. *Stingel* en zyn kweekling vertrekken naar Spanje. 6. *Georgette* (onbekend) in dienst van haren Vader. 7. *Georgette* aan ene Mevrouw, in 't byzyn van *Coral*, den jongen Wilden, als meisje) bekend; —— hare liefde met den jongen Wilden. 8. *Georgette* in een Klooster, en hare ontmoeting in hetzelve. 9. *Georgette* door haren Vader herkend. 10. *Stingel*, *Georgette* en *Coral* op reis naar Londen; —— *Coral* zet zyne studie voort. 11. De jonge Wilde ontrouw aan zyne beminde (*Georgette.*) 12. Wat 'er binnen het Chineesch prieël gebeurde (ongeoorloofde liefdesonderhandeling van *Coral* en de Kamenier van *Georgette*); —— *Stingel* en *Georgette* begeven zich

zich op reis. 13. De jonge Wilde komt in kennis met een losbandigen jongling. 14. De jonge Wilde vergeet zyn plicht, en wordt al meer buitensporig. 15. *Coral* wordt de minnaar van ene vrouw naar de waereld, wordt speler, enz. enz. 16. *Coral* verliest het fonds van *Stingel* (met het spel; doch zyn brave knecht, van alles de lucht hebbende, had zyne Secretaire opengebroken, en was met het Capitaal naar *Stingel* vertrokken; dus *Coral* niet betalen kan); — zyne droefheid en berouw wegens zyn ergerlyk gedrag; — terugkomst van *Stingel* en *Georgette*. 17. De jonge Wilde gevangen, (omdat hy den vriend, die hem tot het spel verleid en door het spel bedorven had, vermoordde) en tot den dood verwezen, (doch, zonderling genoeg, door enen Officier, dien *Georgette* had omgekocht, verlost en op de vlugt.) 18. *Coral* verwydert zich al meer van Londen; —— zyne ontmoetingen by die gelegenheid. 19. Het lotgeval van zynen reisgenoot *Wilkerson*. 20. De jonge Wilde te Parys; —— zyne onverwachte ontmoeting aldaar, (hy vindt daar, naamlyk, de vorige Kamenier van *Georgette*.) 21. De jonge Wilde tot den laagsten stand, (hy wint als Kruijer den kost.) 22. *Georgette* krygt te Londen aanzoek tot het Huwlyk; —— zy vlugt naar *Coral*, (dan, zy zien elkanderen niet; en door haar onderzoek naar hem komt hy ongelukkig in den waan, dat zyne vyanden hem vervolgen, en neemt de vlugt.) 23. De jonge Wilde verlaat Parys, en wordt arbeider; —— zyne lotgevallen in die betrekking, (ongeöorloofde liefdehandel met de dienstmaagd van den landman, die hem werk en brood gaf; hy wordt daarop weggejaagd.) 24. De jonge Wilde redt zich nog gelukkig uit de grootste gevaren. (Hy raakt onder rovers, geeft zich ook voor rover uit, maar waarschuwt en redt zekeren Baron, op wiens Kasteel men het dien nacht gemunt had; ondankbaar genoeg wordt hy door den Baron zonder enige beloning weggezonden.) 25. De jonge Wilde leeft in de bosschen der *Ardennes*, als in vroeger dagen op zyn Eiland; —— ene ontmoeting in een Klooster, (waar hy op ene ten hoogsten onwaarschynelyke wyze in en uit raakt.) 26. Verscheiden gebeurtenissen, welke *Coral* verwyderen van de bosschen. (Honden en menschen zien hem in zyne beestenhuid voor een beest aan — doch gewond raakt hy op hetzelfde Kasteel, dat hy onlangs gered had: ene jonge, door den Baron zeer mishandelde Dame, zorgde daar voor hem; doch by de onverwachte terugkomst van den Baron moet hy aanstonds weg.) 27. Gemengde voorvallen. (De broeder der straksgemelde Dame geeft hem dienst, en zendt hem intusschen naar Mylord *Stingel* met een brief.) 28. De jonge Wilde komt te Parys; —— zyne ontmoeting aldaar. (Hy verneemt, naamlyk, dat *Georgette* by een aanzienelyk Heer haren intrek heeft, en verdenkt hare deugd.) 29. Lord *Stingel* hervindt zyne Doch-

Dochter te Parys. 30. De jonge Wilde huwt *Georgette*. (Die aanzienelyke Heer was haar Vader; men had reeds pardon voor hem in Londen bewerkt; en de brief, dien hy aan Mylord *Stingel* overgaf, hield in, dat hy ook uit den dienst ontslagen was.)

Hoezeer ons sommige aanmerkingen, met opzicht tot den zedelyken toestand des menschen, beschouwd als in den natuurstaat en in de maatschappelyke zamenleving, vry wel bevallen, komt het geheel ons weinig belangryk voor; en dat te meer nog, omdat het gedrag van den jongen Wilden zeer buitensporig is, en ons maar weinig of niets blykt van zyne verbetering: het doet ons leed, dat de deugdzame *Georgette* een echtgenoot in hem erlangt, die haar zo weinig waardig is. Vele byzonderheden in het verhaal hangen zeer gedrongen zamen: zo wordt, b. v. gezegd, dat *Georgette*, zich in een bosch, door vermoeidheid afgemat, bevindende, achter op een snel voorbygaand rytuig klimt, doch niet weer afklimmen kan, als zy bevindt dat hetzelve den gemenen weg verlaat; en echter komt ons dit laatste gemakkelyker voor dan het eerste. Vervolgends, schoon het verhaal, bl. 28, zegt, dat zy zich door mannenklederen vermomd had, komt zy in de vierde Afdeling weder, voor 't uiterlyke als meisje, voor; immers wordt door ene andere ten haren opzichte, bl. 55, gezegd: *zy slaapt*, enz.; en echter is hier niet gemeld, dat zy hare mannenklederen met een vrouwlyk gewaad verwisseld heeft. De komst van *Coral* in een Nonnenklooster, in de kast van ene harp, en het geen daar verder verhaald wordt, bl. 123 van het twede Deel, is tastbaar ongerymd, en zyn reisje in de koets van den Baron, bl. 148, al mede vry zonderling. Wy konden meer zeggen, maar het gezegde zal wel genoeg zyn. De Vertaler zal zeker dit alles willen goedmaken met het Fragmentisch en Poëtisch, en den afgebroken dichterlyken styl, waar van hy in zyn Voorbericht voor het twede Deel melding maakt; doch wy vermanen hem wel ernstig, dat hy zich toch ook een weinig toelegge op *Godgeleerdheid*, *Wiskunde*, *Taalwetenschap*, of *een ander dergelyk* PENIBEL *vak*, zo als hy zich verkiest uit te drukken; hem verzekerende, dat zulk soort van oefening den goeden smaak in de daad niet nadelig is.

Over de Goddelyke Openbaaringen, inzonderheid over die, welke Jesus en zyne Gezanten ontvangen hebben. Door D. GEORG FRIEDRICH SEILER, *Geheimen Kerken Consistoriaalraad, Superintendent en Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te Christiaan-Erlangen, enz. Uit het Hoogduitsch vertaald, door* JOANNES CLARISSE, *Predikant te Enkhuizen. Iste Deel. Te Utrecht, by* W. van Yzerworst, 1800. *In gr.* 8vo. 443 *bl., behalven het Voorwerk van XXXVI bl.*

De Eerw. Vertaaler van dit gewigtig Werk, dat met een volgend Deel zal voleindigd zyn, maakt, in de Voorrede, eenig gewag van den lof en de toejuiching, waarmede hetzelve door onderscheidene Hoogduitsche Recensenten, zelfs door zulken, die met den *Schryver* geenzins eenstemmig denken, is aangekondigd. Hy leert ons vervolgends, door het een en ander uit de Voorredenen, voor beide de Deelen geplaatst, over te schryven, het doel van den beroemden SEILER nader kennen. Het bewys van den grond des geloofs aan buitengewoone Godlyke Openbaaringen, inzonderheid aan die van Jesus en zyne Apostelen, tot te recht brenging van te verre verzeilde Wysgeeren, inzonderheid onder de Kantiaanen, wier beginzelen hy anders, in sommige opzichten, eenigzins toegedaan schynt te weezen; doch vooral ook, ter zedelyke bevestiging zyner Medechristenen, in het oud en algemeen aangenomen gevoelen; — daartoe dan, het bewys van dezen geloofsgrond, die zoo wel zedelyk, als geschiedkundig, is, te voeren, is het voornaame doel van den Schryver. En zie hier, op hoedanige wyze hy dit heeft zoeken te bereiken: „ By de vraag, of 'er waarlyk toereikende redenen voorhanden zyn, om zoodanig aan *Jesus* te gelooven, dat wy Hem voor eenen buitengewoonen, Goddelyken Gezant mogen houden, die buitengewoone

Goddelyke Openbaaringen, van eene hoogere zoort, dan andere menfchen ontvangen, van God verkregen hebbe? komt het *allereerst* op de *mogelykheid* van zulke Openbaaringen aan. Over deze moet de *Wysgeerte* oordeelen. En daarom worden, in de *Eerfte Afdeeling* van het *Eerfte Deel*, de Beginzelen der Wysgeeren overwogen, welke door hen, in de *Kritiek* der Openbaaring, gebruikt zyn; en eene *Theorie* van daadelyk aanwezige Goddelyke Openbaaringen voorgefteld, ten deele, op die beginzelen gebouwd, maar in eenen, meer algemeen verftaanbaaren ftyl voorgedragen."

Vooraf gaat een onderzoek naar de betrekking der Rede op de Godlyke Openbaaring in 't algemeen; vervolgends wordt nader gehandeld, eerst over de algemeene openbaaringen van God aan de menfchen, zoo door derzelver eigene zedelyk vrye natuur, als door de ftoffelyke zinnelyke wereld; daarna over de byzondere buitengewoone Godlyke openbaaringen, waarvan men het waare denkbeeld alleen uit den Bybel moet ontleenen. Derzelver weezenlyke en zedelyke mogelykheid betoogd, en daartegen ingebragte bedenkingen wederlegd hebbende, tracht de Hoogleeraar nader te bepaalen, hoedanig de inhoud van Godlyke Openbaaringen zyn kan. Hy toont aan, dat het van allen grond ontbloot is, te beweeren, dat algemeene, befchouwelyke en beoefenende waarheid de ftoffen der Godlyke openbaaringen zouden moeten uitmaaken. Het zyn veeleer byzondere kundigheden van zulke waarheden, als het menfchelyk verftand niet kon uitdenken, b. v. Godlyke raadsbefluiten; beloften; bedreigingen; verordeningen van zekere perfoonen tot zekere verrichtingen, of tot zekere lotgevallen; bepaaling van tyd, plaats, toeftand van ons toekomftig beftaan; verklaaring, dat God ons, ter gunfte van zekeren Perfoon, veel goeds bewyzen wil. Door alle deze byzondere Openbaaringen wordt de algemeene inhoud van den Godsdienst, *God*, *Vryheid*, *Onfterflykheid*, enz. verzinnelykt. Deze Theorie wordt nu vergeleeken met die, welke de Wysgeeren van onzen tyd, inzonderheid FICHTE, en de ongenoemde Schryver der *Kritifche Theorie der Offenbarung*, voorgefteld hebben. De bedenkingen, welke, door eene onjuiste toepasfing van wysgeerige beginzelen, tegen de waare, Godlyke openbaaring zyn ingebragt, worden opgelost. Hierby worden vraagen en bedenkingen befchouwd: b. v. kan eene

eene Openbaaring Verborgenheden behelzen? Kan zy nieuwe zedelyke voorfchriften geeven? Kan zy willekeurige geboden behelzen? Daarop volgt nog eene aanwyzing van het onderfcheid tusfchen de Godlyke Ingeeving en tusfchen de buitengewoone Godlyke Openbaaring, alsmede van de kenmerken eener buitengewoone en byzondere Godlyke Openbaaring.

De daadelyke aanweezigheid van buitengewoone Godlyke openbaaringen berust op Gefchiedkundig zedelyke gronden. De ontwikkeling van zoodanige gronden is het onderwerp der tweede Afdeeling. De Hoogleeraar bewyst onwederfpreekelyk, dat 'er geen ongewyd Schryver is, uit het tydperk van *Augustus* tot op *Antoninus*, die voor zyne authentie zoo veele en fterke gronden heeft, als de Schriften van het Nieuwe Verbond. Hy toetst vervolgends de echtheid derzelven, met naauwkeurige ftrengheid, aan de grondbeginzelen der oordeelkunde, en ruimt eindelyk de gewigtigfte tegenwerpingen tegen deze Geloofsgronden uit den weg. Men weet niet eens, zegt men, uit welke bronnen de Schryvers der Euangelien gefchept hebben. De Schryver is van oordeel, dat het Hebreeuwsch Euangelie van *Mattheus*, hoogstwaarfchynlyk, de grondflag, of de eerfte bron, van meer anderen, inzonderheid van dat van *Marcus*, geweest is. Andere bedenkingen, over de menigte der Wondergefchiedenisfen, in deze Schriften vermeld, over de twyfeling aan de echtheid van verfcheiden derzelven, in de eerfte Eeuwen, over inlasfchingen en verkeerde leezingen, enz. worden vooral met oordeelkundige oplettendheid overwoogen, en op vaste gronden dit befluit opgemaakt: De Schriften der Euangelisten en Apostelen, gelyk wy dezelven tegenwoordig nog hebben, zyn, over het geheel genomen, echt en onverdorven tot op onze tyden gekomen; en zy behelzen het geen *Jefus* en de Apostelen geleerd hebben, nadien de Euangelisten en Gezanten van *Jefus* geloofwaardige getuigen zyn.

Het geen de Schriften van SEILER, al zyn het ook eigenlyk gezegde Twistfchriften, doorgaans zoo zeer ter leezing aanpryst, is ook op dit Boek, in vollen nadruk, toepasfelyk. Liefderyker, dan SEILER gewoon is, kan over verfchillend denkenden, al raakt het onderfcheid van gevoelens zelfs de aangelegenfte leerpunten, voorzeker niet geöordeeld worden.

De Hoofd-inhoud van de Zedenleer des Christendoms. In eenige Leerredenen over de elf eerste Vaersen van het eerste Hoofdstuk van den tweeden Brief van Petrus. Door EWALDUS KIST, *Predikant te Dordrecht. IIde Deel. Te Dordrecht, by* A. Blussé en Zoon, 1800. *In gr. 8vo.* 305 *bl.*

Over het eerste Deel dezer Leerredenen, waarin, volgends den titel, *de hoofdinhoud van de Zedeleer des Christendoms* wordt behandeld, hebben wy ons oordeel vrymoedig gezegd (*), en te kennen gegeeven, dat, hoezeer deze Leerredenen, op zich zelven beschouwd, haare verdiensten hebben, en veel voortreffelyks in zich behelzen, echter het plan, om, naar aanleiding van de eerste elf Versen van het eerste Hoofdstuk van den tweeden Brief van Petrus, den hoofdinhoud van de Zedeleer des Christendoms te behandelen, en wel, zoo als dit in deze Leerredenen uitgevoerd is, ons over 't geheel niet grootelyks is bevallen.

Dit tweede Deel behelst nog zes Leerredenen, waarin, op soortgelyken trant, als in de voorgaanden, eerst de letterlyke zin van vs. 7—11 verklaard, en vervolgends onderscheidentlyk gehandeld wordt over de godzaligheid, de broederlyke liefde, en de liefde jegens allen; over eenige drangredenen tot Christelyke deugd; over den plicht, om onze roeping en verkiezing vast te maaken, en over de trappen in de hemelsche heerlykheid, geëvenredigd naar de vorderingen eenes Christens hier op aarde. Hierby zyn nog vier anderen gevoegd over Ps. CXII: 1, *De Godsdienst maakt reeds in dit leeven gelukkig.* 1 Sam. III: 12—14, *voor Ouders.* Jer. III: 4, *voor jonge lieden.* 1 Cor. I: 25, *over de kracht van de verachte Leer des Kruises boven de stelsels van de wyzen dezer wereld.*

De Eerw. KIST schynt zoo weinig kans gezien te hebben, om den hoofdinhoud der Zedeleer van het Christendom, by gelegenheid van eene verklaaring der genoemde versen, af te handelen, dat hy geöordeeld hebbe, 'er ten minsten dit aanhangsel te moeten byvoegen. De gekozene stoffen zyn hem toegeschenenen, tot het

(*) *Letteroef.* 1800, bl. 230.

het zelfde onderwerp, dat in dezen bundel behandeld wordt, betrekking te hebben, en voor de behoeften van den tegenwoordigen tyd niet ongeschikt te zyn. Wy voor ons vinden ze, tot dat einde, niet meer geschikt, dan veele anderen, die hier even goed hadden kunnen achteraangevoegd worden. En zoo oordeelen wy ook over de betrekking, die dezelven kunnen gerekend worden tot de overige verklaarde onderwerpen te hebben. Desniettemin hebben deze Leerredenen, op zich zelven beschouwd, ook in ons oog, even zeer als de voorgaanden, over de voorschriften van plicht, door den Apostel Petrus ingeboezemd, geen geringe waarde. Men kan ze onder de besten, die uit den schoot van het Hervormd Kerkgenootschap, in de Nederlandsche taal, sedert eenigen tyd zyn voortgekomen, rangschikken, en, al ware 't ook, dat men met den Leeraar over 't leerstellige, welk hy overal invlecht, en waarvoor hy toont met yver bezield te zyn, niet eenstemmig dacht, met genoegen, en ook, zoo wy vertrouwen, met veel nut, leezen.

Zie hier, tot eene proeve, den korten inhoud van de dertiende Leerrede, *over den plicht, om onze roeping en verkiezing vast te maaken. Eerst* wordt verklaard, wat het zegge, *zyne roeping en verkiezing vast te maaken?* Door *de roeping* verstaat de Redenaar de daadelyke overbrenging tot het Christendom, door *de verkiezing* het voorrecht, van door God genadig verkoren te zyn, om waare geloovige Christenen, en, langs dezen weg, zalig te worden. Zyne roeping en verkiezing vast te maaken geeft te kennen, zoo te handelen, daarna te staan, dat men, niet in schyn, maar, in waarheid, tot het Christendom overgebragt zy, dat men een Christen, in vollen nadruk, worde, en dus goede gronden hebbe, waarop men zich van zyne verkiezing en toekomstige zaligheid verzekeren kan. *Daarna* wordt aangetoond, van wat middel men zich, volgends het verband, hiertoe bedienen moet. *Benaarstigt u*, om uwe roeping en verkiezing vast te maaken, geeft te kennen: „ wendt yvrig de middelen aan, die geschikt zyn om uit te werken, dat uwe overbrenging tot het Christendom in waarheid zy, en gy u dus van uwe verkiezing, en toekomstige zaligheid, op goede gronden, kunt verzekerd houden.” Deze middelen worden, in 't voorgaande, waarop de Apostel wyst, duidelyk uitgedrukt. Het moet iemand, die zich daartoe benaarstigt, te doen zyn om een vast

en leevendig geloof; hy moet by zyn geloof deugd voegen, en deze middelen niet voor eens, of voor een tyd, maar op den duur, in het werk ſtellen. *Eindelyk* wordt de natuur en de kracht van de drangrede, die de Apostel voordraagt, overwogen: *daarom te meer —— want dat doende, zult gy nimmermeer ſtruikelen. Daarom te meer*, opdat gy niet gelyk wordt aan de ongelukkigen, wier toeſtand vs. 9 beſchreven was; Christenbelyders, by welken de voorgeſtelde deugden niet zyn, die blind zyn omtrent den waaren aart van het Christendom, hunne oogen daarvoor moedwillig ſluiten, en, ſchoon zy zich hebben laaten doopen, en by den doop de reiniging hunner vorige zonden aan zich laaten verzegelen, ſchoon zy daarby hunne zonden beleden, en zich verbonden, om in nieuwigheid des leevens te wandelen, echter van achteren toonen, ver af te zyn van het waare Christendom, en aan de reiniging hunner vorige zonden niet te gedenken. *Want dat doende, zult gy nimmermeer ſtruikelen*, dat is, nimmer afvallen van het Christendom, maar uwen loop gelukkig ten einde brengen, om de kroon des leevens, die aan het einde is opgehangen, te verkrygen. De kracht van deze drangrede, ontleend uit het gevaar van af te vallen en rampzalig te worden, en uit de zekerheid, die een Christen dan heeft, van gelukkig zynen loop ten einde te zullen brengen, aangetoond hebbende, beſluit de Leeraar met de zoogenaamde Toepasſing. *Eerst* wordt de rede gericht tot dezulken, die niet alleen hunne roeping en verkiezing niet vastmaaken, maar die zich ook met dit ſlag van zaaken niet bemoeien, die Christenen in naam zyn, en niet in de daad, die zich aan hunne weezenlyke belangen nog nooit in ernst hebben laaten gelegen liggen, zelfs, die zeer wel weeten, dat zy, wanneer zy in dien ſtaat wierden opgeroepen, onherſtelbaar verloren waren. *Ten tweeden* tot anderen, die hunne roeping en verkiezing reeds vast rekenen, zonder dat zy daarvoor gronden hebben, of wier goed gevoelen daaromtrent op wankelbaare gronden ſteunt, by den eenen op zyne uiterlyke belydenis van het Christendom, by eenen anderen op eenige goede hoedanigheden en werken, die niet uit het geloof in Christus voortvloeien, by een derden op overtuigingen en ondervindingen van vorige jaaren, zonder dat die van eenig gewenscht gevolg waren. *Ten derden* tot dezulken,

ken, op wier harten hunne weezenlyke en eeuwige belangen weegen, die eenigermaate werkzaam zyn omtrent zich zelven, omtrent Jesus Christus, en den weg van heil, doch die, het gene zy begonnen, niet, met eene doorzettende kracht, zoeken te voltooien, die niet met yver en aanhoudendheid daarna staan, om Christenen in volle kracht, en, langs dezen weg, van hunne gelukzaligheid verzekerd te worden, die zich in tegendeel met een flaauw geloof, met eene zeer bedenkelyke Godsvrucht, en eene geringe hoop vergenoegen kunnen. *Ten vierden* tot dezulken, die zich aan hunne waare belangen ernstig laaten gelegen liggen, die zich ook nooit gelukkiger zouden achten, dan wanneer zy van hunne roeping en verkiezing mogten verzekerd zyn, die dat verlangen, dat zoeken, en echter, wel verre van daarin gelukkig te slaagen, altyd door moedbeneemende bedenkingen geslingerd worden, het zy ze zich, tot dat einde, van verkeerde middelen, het zy van het regte middel, met geen genoegzaamen yver, bedienen. *Eindelyk* tot meer bevestigde Christenen, welken God niet slechts tot zyne gemeenschap in Christus riep, maar wien Hy ook de leevendige bewustheid van hun heilryk aandeel aan deze gemeenschap gaf. — Deze allen ontvangen uit den verklaarden text gepaste onderrichtingen, waarschouwingen en aansporingen.

Lykrede op den Eerwaardigen GERARDUS VAN HEYNINGEN, *A. L. M. et Ph. Doct.*, *Leeraar der Doopsgezinde Gemeente, haare Vergadering houdende in de Kerken by het Lam en den Toren, te Amsterdam. Door* HOITO TICHELAAR, *Leeraar der zelfde Gemeente. Te Amsterdam, by* G. Warnars *en* J. W. Yntema en Comp. 1801. *In gr. 8vo. 40 bl.*

Lykredenen zyn meestal Lofredenen. Of zy het behooren te zyn, is eene andere vraag, welker beantwoording grootendeels afhangt van het oogmerk, waarmede zy gedaan, het oogpunt, waaruit zy beschouwd worden. Is de bedoeling alleen, of voornaamelyk, de gedachtenis van eenen Overledenen by deszelfs Vrienden en Bekenden te vereeren, dan zal niemand vreemd vinden, dat men hem van den gunstigsten kant voorstel-

le, zyne deugden en goede hoedanigheden in het beste licht plaatze, zyne feilen en onvolmaaktheden met eene vriendlyke schaduw dekke. De Naastbestaanden der gestorvenen zyn doorgaans tegenwoordig by deeze plechtige Redenvoeringen: en wie toch zoude willen, dat men, ten hunnen aanhooren, breedvoerig de gebreken voordroeg van den Bloedverwant of Boezemvriend, wiens gemis zy betreuren? —— De zaak verandert eenigzins van gedaante, wanneer men diergelyke Redenvoeringen beschouwt als Characterschetzen, geschikt tot leering der overblyvenden, om den mensch te doen kennen

Het leven van elck een, op dat hy daer in zie
Als in een spiegel, om te letten wat en wie
Dat hy te volgen heeft, en leer' uyt andre lieden
Wat dat hy doen moet,... en wat hy heeft te vlieden (*).

Dat men van de dooden *niet dan waar* moet zeggen, is een regel, die dan ten minsten ruim zoveel te pas komt, als het oude spreekwoord, dat men *niet dan goed* van dezelven moet spreeken. Daarom zyn voorlang gestorven personaadjen, omtrent welke persoonlyke gehechtheid, gunst en ongunst, hebben opgehouden, en welke men dus gewoon is met onpartydigheid te beoordeelen, beter geschikte voorwerpen voor diergelyke characterschetzen, ook veeltyds beter te treffen, dan onlangs overledenen. Dan ook omtrent deezen behoort de lofspraak zich te houden binnen de paalen der bescheidenheid, en, terwyl zy de waarheid opschikt met het sieraad der welspreekendheid, evenwel niets voor te draagen dan waarheid. —— Zo heeft het ook de Eerw. H. TICHELAAR begrepen in zyne Lykreden over zynen hoogbejaarden Amptgenoot, den Eerw. GERARDUS VAN HEYNINGEN. „ Warsch," zegt hy in zyne voorafspraak, „ warsch van vleiery, doch even warsch van „ strengheid in het beoordeelen van eenen deelgenoot „ der onvolmaaktheid, zal ik, naar myn beste weeten en „ in gemoede, myn werk verrigten. Hoort my met „ aandagt, en beoordeelt mynen voordragt onpartydig en „ in den geest der bescheidenheid." En hy houdt zyn woord. Na eene stichtelyke en welberedeneerde Leer-

(*) TERENTIUS *Adelphi* III *Bedr.* IV *Tooneel*, volgens de Vertaaling van WESTERBAEN.

reden, over OPENB. XIV: 13ᵇ. (van bl. 7 tot 24) volgt eene schets van het leeven en character des Overledenen. Daar deeze, zich geheel tot zyn dienstwerk bepaalende, door geene uitgegeven schriften, uitgezonderd alleenlyk, zoveel wy weeten, eene Lykreden op zynen Oom, den Eerw. VAN LEUVENIG, bekend is, en geene zonderlinge lotgevallen ontmoet heeft, zullen wy, tot een staaltjen van des Redenaars voordragt, overneemen het volgende, betreffende het character van VAN HEYNINGEN. „ Beschouwen wy hem als *Mensch* en als „ *Christen*, als *Echtgenoot* en als *Vader*, hoedanighe- „ den, in die onderscheidene betrekkingen, zullen wy „ ontmoeten, die den Man, met dezelve bekleed, eer- „ waardye geeven, tot een voorwerp van hoogagtinge „ stellen. Gezellig van aart en vriendlyk in den om- „ gang was hy, zoo lang zyne jaaren de burgerlyke „ verkeering hem veroorloofden. Gezeten in eenen kring „ van vrienden, straalde hem, dikmaals, eene gulle vro- „ lykheid en blyde vergenoeging ten oogen uit. In ge- „ valle van behandelinge van zaaken met anderen, wan- „ neer hy in denkbeelden van hun verschilde, mogt hy, „ by wylen, van eene vlaag van haastigheid of drift „ bevangen worden. Maar by wien bedaarde dezelve „ spoediger? Wie was meer toeschietende, om het ge- „ vaar van vriendschapsbreuke te voorkoomen? Wie „ was sneller en guller in 't vergeeven van hun, door „ welke hy zich beleedigd agtte?

„ Een gezetten afkeer hadt hy van alwat na Losban- „ digheid en Zedenloosheid zweemt. Een verhaal of „ de ervarenis daar van deedt zyn gemoed van ede- „ le verontwaardiging zwellen. De grond daar van „ was een diepe eerbied voor God, nevens eene be- „ redeneerde overtuiging van den hemelschen oor- „ sprong en het godlyk gezag des Christlyken Gods- „ diensts. Die eerbied, deeze overtuiging — zwaar „ woogen dezelve op zyn hart; en was by hem de „ wensch volvaardig, om, in de bestuuring van zyn „ doorgaande gedrag, dezelven hunnen invloed te doen „ gelden.

„ Gelyk in verscheiden andere betrekkingen, dien in- „ vloed deedt hy, met naame, op die van *Echtgenoot* „ en van *Vader* gelden. Teder beminde hy zyne Huis- „ vrouw, MARIA DE HEGER, Vrouwe van uitmuntende

 „ hoe-

„ hoedanigheden, en eene overdeftige Matrone, met
„ welke hy, in den Jaare 1741, te *Utrecht*, in den
„ echt was getreden, en die, geduurende eene verbin-
„ tenis van meer dan vyfënvyftig jaaren, vooral ook
„ in den droevigen avondftond haars leevens, van echte
„ Huwelyksliefde de duchtigfte proeven fmaakte. Even
„ als voor zyne Echtvriendinne een liefhebbend en
„ zorgvuldig Man, was hy voor zyne Kinderen dierge-
„ lyk een Vader," enz.

Hierop volgt eene befchryving van den beftendigen yver, waarmede de Overledene tot op het laatfte zyns leevens zynen dienst waarnam; telkens, wanneer hy over het nederleggen van zynen dienst onderhouden wierd, antwoordende: „ dat hy, tot afftaan van zynen post, geene „ vryheid vondt; dat de moeite, daar aan verknogt, hem „ meer *lust* dan *last* was." Dus volhardde VAN HEYNINGEN in zynen dienst, tot dat hy op den 3 van January des Jaars 1801, in den ouderdom van bykans 85 jaaren, zyn leeven eindigde.

Zyn Amptgenoot doet zyner gedachtenisfe recht in deeze Lykreden. Indien wy op dezelve iets zouden aanmerken, moest het den Styl betreffen. De woordfchikking is fomtyds meer ingewikkeld en gekunfteld, dan, onzes bedunkens, met den aart der Nederduitfche Taale recht beftaanbaar is. Dat men den vierden naamval in het begin eener zinfnede voor het werkwoord, en daar achter den eerften naamval, plaatze, mag eene enkele maal geoorlofd zyn, om eenige verfcheidenheid te maaken, maar gelykt toch ruim zoveel naar den Latynfchen fchryftrant. Zulke en foortgelyke omzettingen ontmoeten wy hier dikwyls. Zo vinden wy, bl. 14, r. 4 v. o. „ Gevoelloos of onaan„ doenlyk voor dit alles maakt den Christen de Gods„ dienst niet." Bl. 15, r. 11. „ Zoo verhardde niet „ zyn hart de beste der menfchen." Bl. 17, r. 12. „ Die kennis" [te weeten van *den weg, die den verftandigen na boven leidt*] „ — met eenige infpanning „ van het verftand, verlicht door de toeftraaling van „ omhoog, en van behoorlyk onderwys, kan ligt en „ fpoedig dezelve verzameld worden." Bl. 20, r. 6 v. o. „ Der veele dingen één is dit, die niet geopenbaard „ zyn." Meer plaatzen zouden wy met gemak kunnen bybrengen; doch deeze zullen genoeg zyn om te doen

op-

opmerken, wat wy bedoelen. Alleenlyk willen wy nog zeggen, dat dit, onzes inziens, al te kunstige verdwynt, wanneer de Redenaar, door zyn onderwerp ingenomen en verwarmd, zich aan de natuur overgeeft; waarvan wy tot eene proef het slot der Verhandelinge (bl. 21 en 22) konden, en gaarne zouden aanhaalen, indien ons bericht niet reeds breeder ware uitgedyd, dan wy ons eerst hadden voorgesteld.

Het weluitgevoerd Afbeeldsel des eerwaardigen Grysaarts, ('t welk ook afzonderlyk te bekomen is) naar het leeven getekend, 1784, door *J. C. Mertens*, en thans in het koper gebragt door *J. E. Marcus*, prykt aan het hoofd van dit Gedachtenis-stuk.

Onderwys in den Christelyken Godsdienst, met Aanhaaling van LUTHERS *kleinen Catechismus. Uitgegeeven door* E. H. MUTZENBECHER, *Generaal Superintendent en eerste Raad van het Consistorium in het Hertogdom Oldenburg. Uit het Hoogduitsch vertaald door* WILHELMUS RABE, *Leeraar by de Evangelisch-Luthersche Gemeente te Arnhem. Te Arnhem, by* J. H. Moeleman. *In 12mo, te zamen 143 bl.*

Al weder een Onderwys in den Christelyken Godsdienst. De naam van MUTZENBECHER, dien men ook onder ons voorheen, toen hy het Leeraarambt by de Evangelisch-Luthersche Gemeenten, in den Haag en te Amsterdam, bekleedde, met roem heeft leeren kennen, deed ons, zoodra wy van zoodanig werk, door dien waardigen Man by de hand genomen, verwittigd wierden, iets uitmuntends verwachten. En aan die verwachting beäntwoordt dit Onderwysboek, 't welk ons thans, in het Nederduitsch vertaald, wordt aangeboden, volkomen. De Generaal Superintendent MUTZENBECHER zegt ons, in het Voorbericht, dat dit werk, met gemeenschaplyk overleg der meeste Predikanten in het Oldenburgsche, ondernomen, en door hem, met medehulp van den Hoofdprediker van de Lambertus-Kerk te Oldenburg, den Heer HOLLMANN, met de uiterste zorgvuldigheid ter uitvoer gebragt, en, na verzochte overziening van sommigen der ervarenste Predikanten van dat Land, in stede van den tot hiertoe gebruikten Catechismus, met een gewenscht gevolg, ingevoerd is; zoodat daar te lande, bin-

binnen een half jaar, reeds bykans 7000 exemplaaren zyn verkocht geworden.

De Opstellers maakten zich, gelyk verder in 't Voorbericht gemeld wordt, by deze onderwyzing in den Christelyken Godsdienst, „ tot eenen regel, de Leeringen des Christendoms, met vermyding van alle geleerde Dogmatiek en spitsvindige, voor den Christelyken Godsdienst niet noodzaaklyke bepaalingen, in eene duidelyke Taal, met eene geduurige aanwending op hart en wandel, en dat niet in Vraagen en Antwoorden, maar naar den wensch der meeste Leeraaren in aanëengeschakelde stellingen voor te draagen, onder elken Paragraph eenige Vraagen ten beste der zwakken te plaatzen, de voornaamste bewyzen uit den Bybel 'er geheel by te voegen, de duistere uitdrukkingen in eene Parenthese kortelyk te verklaaren, de overige Plaatzen echter slechts aan te haalen en daardoor ruimte te spaaren, by elke gepaste gelegenheid deels op *Luthers* kleinen Catechismus, die ook by de in dit Land te verkoopene exemplaaren gevoegd is, deels op toepasselyke plaatzen uit ons in het jaar 1791 uitgekomen nieuw Gezangboek heen te wyzen." De Eerw. Arnhemsche Leeraar RABE heeft, in de Nederduitsche vertaaling, het locaale of geheel weggelaaten, of daarvoor iets anders, het geen hier te lande gebruikelyk is, in de plaats gesteld. Zoo is, b. v. bl. 116, 't geen in 't oorspronglyke van *de Biecht* gezegd wordt, welke in 't Hertogdom Oldenburg nog plaats heeft, op de by onze Evangelisch-Luthersche Gemeenten gewoone Boetpredikaatsie en Absolutie toegepast. Vraagen en Antwoorden kwamen den Eerw. RABE ook voor, hier te lande beter te zullen behaagen, dan geschakelde Stellingen; waarom hy ook den vorm van dit Onderwysboek in dier voege heeft veranderd, dat alles in Vraagen en Antwoorden gebragt is, waartoe hy zich van vraagen, welke in de Hoogduitsche uitgaave onder de paragraaphen geplaatst zyn, bediend, en ook wel eens, wanneer het zich doen liet, van twee vraagen ééne, of van ééne vraag twee gemaakt heeft. Ten aanzien der Schriftuurplaatzen, heeft de Overzetter zich naar het oorspronglyke gevoegd, en van dezelve, met uitzondering van eenige weinigen, slechts de eerste en laatste woorden aangehaald, om het werkjen niet te vergrooten, en voor elk verkrygbaar te maaken. Het is jam-

jammer, dat de Vertaaler niet wat meer tyd genomen heeft, om ze allen, met vereischte naauwkeurigheid, na te zien, en alzoo dat gene voor te komen, waarover hy zich beklaagt; dat, naamelyk, zoo wel in deze, als in de origineele uitgaave, sommige schriftuurtexten verkeerd geplaatst zyn. Men heeft echter getracht, dit, zoo goed mogelyk, te verhelpen, door de misstellingen van dien aart, welke men heeft kunnen ontdekken, achter het werkjen op te noemen en te verbeteren.

Nu nog iets van den Inhoud. Het bevat negen Afdeelingen: I. *Van den Mensch.* II. *Van den Godsdienst.* III. *Van de Heilige Schrift.* IV. *Christelyke Leer van God.* V. *Bybelsch Onderwys van Jesus Christus.* VI. *Christelyk Onderwys van de Deugd en de Plichten der Menschen.* VII. *Van de bevordering der Christelyke Gezindheden en Deugden.* VIII. *Christelyk Onderwys van het euwig Leeven.* IX. *Goddelykheid en voortreffelykheid van Jesus Leer.*

De zesde Afdeeling, waarin gehandeld wordt over de Zedeleer van Jesus, is ons by uitneemendheid bevallen. Ten aanzien van de beschouwende leerbegrippen, zouden welligt sommigen meerder, en anderen integendeel wat minder gehegtheid aan den ouden leertrant verlangen. Onzes erachtens hebben de Opstellers wyslyk den middelweg voor deze onderwyzing gekozen, en 'er zich op toegelegd, om de echte Bybelsche Leer, in derzelver waare eenvoudigheid, duidelyk voor te draagen, en door de beste bewysredenen te staaven, met eene geduurige aanwending op hart en wandel. Op de orde en wyze van behandeling zouden nog wel aanmerkingen te maaken zyn. Maar 'er is zoo veel goeds in dit werkjen, en het is, over 't geheel, zoo zeer geschikt naar het oogmerk, dat wy 't liever, zoo als het is, in de handen van veele bekwaame Onderwyzers wenschen, die 'er veel nut mede kunnen stichten.

De

De beste Mensch Jesus, in een gedeelte van zyn Leven en Leer, Handel en Wandel, Lyden en Dood, Opstanding en Hemelvaart, naar kinderlyke vatbaarheid, afgebeeld. Schoolboek; met Plaaten, door den Kindervriend JAN LUYKEN. *Amsterdam, by* W. Holtrop, 1800. *In 8vo.* 100 *bl.*

Aan Ouders en Meesters, en aan Kinderen, wordt dit waarlyk regt bruikbaar boeksken in handen gegeeven, tot een nuttig Huis- en School-boek, waardoor men het opkomend geslacht, reeds in de vroegste jeugd, kan doen bekend worden met een voornaam gedeelte van het leeven en de lotgevallen van den besten Mensch Jesus, en tevens van de hoogst weldadige Leer, die onze dierbaare Verlosser op de wereld gebragt, en door middel van welke Hy, eeuwen lang, zoo veel heils voor 't menschdom gesticht heeft. In dertien hoofddeeltjens wordt een kort verslag, geschikt naar kinderlyke vatbaarheid, medegedeeld, van de geboorte van Jesus te Bethlehem, van zyne besnydinge tot zynen dertigjaarigen ouderdom, van de samenspraak tusschen Jesus en de Samaritaansche Vrouwe, van de bergrede, van de opwekking van den Jongeling te Naïn, van de gelykenis van den Zaaier en eenige anderen, van den verloren Zoon, van de gevangenneeming en veroordeeling, kruiciging, begraaving en opstanding van Jesus, van zyne verschyning aan Thomas en aan het meir Gennesareth, van zyne hemelvaart, en van het eerste Kristen-Pinxterfeest. Op dit gegeeven verslag volgt, in elk hoofddeeltjen, de gewyde text, waaruit hetzelve is genomen, woordelyk uitgedrukt volgens de nieuwe vertaaling van den verdienstelyken *van Hamelsveld.*

De ons onbekende hand, die aan dit boeksken gewerkt heeft, verdient lof en aanmoediging.

Ver-

Verhandeling over de oorzaaken der menigvuldige Breuken in de eerstgeborene Kinderen; benevens een vervolg op die Verhandeling, beiden door PETRUS CAMPER; *opgehelderd met zeer uitvoerige, en fraai in 't koper gegraveerde Kunstplaaten, van de beroemde* J. VAN DER SCHLEY, *en* J. C. PHILIPS. *Te Amſteldam, by* J. B. Elwe, 1800. *In gr. 8vo. 78 bl.*

Dit ſtukje is eene afzonderlyke uitgave van de leezenswaardige waarneemingen, van wylen den beroemden PETRUS CAMPER, over de oorzaaken der Breuken, in zo verre die by de eerstgeboorene kinderen, vooral by de jongetjes, doorgaans ontſtaan, door den hollen koker van het buikvlies, welken de ballen door eene ſchielyke nederdaaling in het zakjen vormen. Met genoegen herlazen wy ook, by deeze gelegenheid, dit keurig ſtuk; doch moesten teffens in onzen geest lachen, over de winderige Voorreden, door den Uitgeever voor dit ſtukje geplaatst, in welke hy, onder anderen, hetzelve aan de Nederlandſche Moeders, als voor haar byna onontbeerlyk, aanpryst, om haar gedrag naar te regelen, in het kennen en behandelen der Breuken by haare eerstgeboorene kinderen. Van onzen kant kunnen wy de Nederlandſche Moeders gerust verzekeren, dat dit werkje alleen voor de Konstkenners geſchreeven is, en voor Huismoeders byna van geen dienst kan zyn, dan voor die geene, die lust en genegenheid mogten hebben, om zich vooraf in de daadelyke Ontleed- en Heelkunde te doen onderwyzen.

Hoe kan men het verlooren of verminderd manlyk vermogen weder bekomen en verſterken? Een Nood- en Hulpboekjen voor alle welke in de liefde of door zelfsbevlekking buitenſpoorig zyn geweest. Uit het Hoogduitsch vertaald naar den tweeden Druk. Tweede Druk, op nieuw overzien, en met eene Voorreden en Aanteekeningen verrykt, door den Vaderlandſchen Vervaardiger der Geneeskrachtige Balſamieke Pillen. II Deeltjens. Alom te bekomen. 1801. *In gr. 8vo. 196 bl.*

Schoon in dit boekje veele dingen voorkomen, die, op zich zelven beſchouwd, zeer goed zyn, hadden wy het-

hetzelve echter zeer wel kunnen ontbeeren, om dat zy in de menigvuldige boeken, over deeze ſtoffe, van tyd tot tyd uitgegeeven, reeds meermaalen zyn herhaald; te meer, daar alle zodanige *Nood-* en *Hulpboekjes*, of met andere fraaije titels van dien aard pronkende werkjes, eigentlyk in de handen dier geene, welke ze gebruiken zullen, om zich zelven te helpen, waare *Moordboekjes* zyn, om dat zy niet in ſtaat zyn, de practicaale daar in voorgeſchreevene regelen met oordeel te gebruiken, en dus doorgaans het een voor het ander neemen, en zich zelven in den grond bederven.

Dan voornaamelyk keuren wy dit boekje af, om dat het alleen, of ten minſten voornaamelyk, met een kwakzalveragtig oogmerk is in het licht gegeeven, om naamelyk te dienen tot aanpryzing der geheime Geneeskragtige Balſamieke Pillen, over welke wy, als door den Vertaaler geheim gehouden, niet kunnen oordeelen, doch welke, zo zy uit weezenlyk werkzaame ingredienten beſtaan, ook al wederom van geen algemeen gebruik kunnen zyn, om dat eene kleine, voor een onkundig oog onbeſpeurbaare omſtandigheid, dikwyls eene gewigtige verandering in de Geneeswyze der ziekten vordert.

Schoon de Vertaaler veel opgeeft van zyne veeljaarige practyk en bekwaamheid, ſchynt hy echter niet bekwaam om een Recept zouder fouten te ſchryven (zie p. 38 en 39, enz.): ook is hy de man niet, die geſchikt is om een geneeskundig boek uit het Hoogduitsch te vertaalen; gelyk onder anderen kan blyken uit eene aanmerking, door hem, p. 29, gemaakt op de volgende plaats van zynen Schryver, ook al een verkooper van geheime Pillen! „ De Baſis daar van [dier Pillen] is „ het Extract van de fynſte *Rinde*, welke ik in de Apo„ theeken zeldſaam goed bekomen hebbe. Want ik „ weet, helaas! by ondervinding, hoe men het zelve al„ daar maakt: van alle de *decoctums* (afkookſels) wordt „ het *Remaneus* bewaard, en wanneer men 'er eene groote „ hoeveelheid van heeft, wordt daar uit een Extract ge„ maakt, waar by dikwyls nog eenige *Gentiana rubri* „ [*rubra*] gevoegd wordt, wanneer aan het Extract het „ *Tonicum nervinum*, juist dat geen, het welk in deeze „ ziekte werken moet, ontbreekt." Elk, die Hoogduitsch verſtaat, en weet, dat *Rinde* een bast, en wel by uitſteekenheid den Koortsbast, betekent; die verder weet,

weet, wat in de Apotheeken en in de dagelykfche practyk omgaat; die eindelyk weet, wat een *Tonicum nervinum* is, ziet met een opflag van het oog, dat hier niets anders bedoeld wordt, dan een regelmaatig bereid Extract van den Koortsbast. Die dit niet begrypt, is in het geneeskundig vak even onkundig als onze koopman in pillen, die dat geene, 't welk hy niet verftaat, tracht op te helderen door de volgende geleerde doch zeer belachlyke aantekening: *Waarfchynlyk bedoeld de Schryver hier het* Buphthalmus, *in 't Hoogduitsch ook* Rindsaug *genoemd*!!!

Befchryving van den Storm van den Negenden November des Jaars 1800, *in deszelfs zo weerkundige, als andere omftandigheden en gevolgen, opgemaakt uit geloofwaardige berichten, en voorzien van authentique Bylaagen, waaronder eene behelzende berichten van den Storm van* 12 *December* 1747. *Te Haarlem, by* A. Loosjes, Pz., 1801. *In gr. 8vo.* 78 *bl.*

Naa den drukkenden en beklemmenden Dag, gevolgd van den door deeze en veele andere tekenen voorfpelden ftormenden Avond van den negenden van Slachtmaand des laatften Jaars der jongstverloopene Eeuwe, reikhalsde, en nieuwsgierigheid, en deelneeming in het lot onzer Medevaderlanderen en Medemenfchen, na tydingen van heinde en verre. — De dagelykfche Nieuwsmaaren vondt men welhaast met Berigten opgevuld, dit dubbel verwekt verlangen eenigzins boetende. De Boekhandelaar LOOSJES deedt onverwyld een verzoek in de Nieuwspapieren plaatzen, ten einde des echte en naauwkeurige Berigten in te winnen, om een Stukje, ten gedenke van dien altoos gedenkenswaardigen Storm, te vervaardigen.

Uit deeze, en verder getoetfte algemeener bekende befcheiden, is dit Gedenkboekje opgemaakt. — In eene korte welgepaste Inleiding geeft hy reden van de voordragt der Gebeurtenisfen, ons *Bataafsch* Gemeenebest betreffende, onder Afdeelingen, ieder het voornaamfte in de onderfcheide *Departementen* bevattende. De toezending van dusdanige Narigten gaat altoos ongelyk, en wenschte de Uitgeever, bovenal ten aanziene van weerkundige Byzonderheden, in ftaat gefteld geweest te zyn,

uitgebreider berigten te boeken. De beste en meeste vinden wy in het *Departement van Texel*, en deeze zyn zeer keurig. — Uit het *Departement van den Dommel* zyn hem ook veele byzonderheden medegedeeld; alsmede, en bovenal, uit het *Departement van Schelde en Maas, en de zogenaamde Zeeuwſche Stroomen.* — De laatſte Afdeeling brengt ons kortlyk onder 't ooge, wat, op dien tyd, ten aanziene des Stormwinds, in *Deenemarken* en *Duitschland*, in de *Franſche Republiek* en in *Engeland* is voorgevallen.

De Schryver bedient zich van een' ſtyl, aan het onderwerp pasſende, en laat den *cierſtyl*, zomtyds in de Beſchryving van dusdanige Gebeurtenisſen gebezigd, als onvoegelyk, geheel weg. Wy zullen geene voorbeelden bybrengen uit een Stukje, 't welk zich, ter oorzaake van de ſtoffe en de wyze van voordragt, aanpryst. Alleen ſchryven wy af, 't geen de Opſteller, ten ſlot, vermeldt: — „ Schoon het niet te ontkennen is, of „ de opeenſtapeling van veele ſoortgelyke gevallen, in „ deeze weinige bladen voorkomende, moest noodzaaklyk eene zekere onvermydbaare eentoonigheid veroorzaaken, daar zelfs het verhaalen van verſchriklyke „ gebeurtenisſen (de verſchriklykheid derzelven eenigermaate ſchynt te verminderen; desniettegenſtaande is deeze Storm van eene zo alzins groote hevigheid geweest, dat de byeentrekking van deszelfs „ uitwerkzels niet kan nalaaten de verbaasdheid van „ den aandachtigen beſchouwer op te wekken: terwyl „ de eenvoudige opgave en byeenvoeging van weerkundige waarneemingen mogelyk niet geheel van „ nuttigheid, althans niet van aangenaamheid voor de „ zodanigen, die in ſoortgelyke waarneemingen byzonder belang en vermaak ſtellen, zullen ontbloot zyn."

Veelen zeker *onder*, en nog meer *naa* den Storm, die met heugenſchap het Jaar 1747 beleefd hadden, en dus kennis droegen van den Storm, op den twaalfden van Wintermaand diens Jaars voorgevallen, waren gereed om vergelykingen te maaken; — vergelykingen, die, buiten het raadpleegen met juiste aantekeningen en van echte beſcheiden, ſteeds in 't wilde vallen. Wel te raade heeft daarom de Uitgeever, in eene Bylage, de naauwkeurigſte en belangrykſte berigten en waarneemingen van dien Storm geplaatst. Uit dezelve blykt, dat die Storm in heftigheid deezen overtroffen hebbe; ſchoon

wy

wy 'er geene melding van Aardbeeving in vinden, welke egter, naar luid der berigten en geloofwaardige getuigenisſen, in den jongſten Storm, hier beſchreeven, op meer dan eene plaats gevoeld, althans, zo verre wy uit alles kunnen oordeelen, met veel gronds vermoed *is*, bovenal in den omtrek van *Tilburg*, waar het water in de putten, daarenboven, binnen korten tyd, tot eene aanmerkelyke hoogte oprees. —— Vogels, zeldzaam hier gezien, vertoonden zich, ten dage deezes Storms, in de lugt; en een Visch, tot de Walvisſchen behoorende, kort naa den Storm, by het Eiland *Zuidbeveland.*

De andere Bylagen behelzen Brieven aan den Agent van Inwendige Politie en Toezigt op den Staat van Dyken, Wegen en Wateren der *Bataafſche Republiek*, met het Beſluit des Uitvoerenden Bewinds: zo dat wy hier hoofdzaaklyk alles, wat dien Storm betreft, in weinige bladen byeen hebben.

De Veldtocht van BUONAPARTE *in Italien, gedaan in het VIII Jaar der Republiek, en zamengeſteld uit de aantekeningen van een Stafofficier in het Reſerveleger, door den Burger* FOUDRAS. *Naar het Fransch. Te Haarlem, by* A. Loosjes, Pz., 1801. *In gr. 8vo.* 120 *bl.*

De *Veldtocht van den Generaal* BUONAPARTE *in Italien, geduurende het Vierde en Vyfde Jaar der Franſche Republiek*, hebben wy onzen Leezeren doen kennen (*). Hoe weinig waarſchynlykheids 'er zich opdeedt, om dien Held, wiens Krygsbedryven in *Egypte* eene geruime wyle de aandagt bezig hielden, weder in *Italie* aan te treffen, om daar nog grooter Heldenwonderen, dan voorheen, te volvoeren, ontmoeten wy hem egter, uit het *Oosten* ten onverwagtſten wedergekeerd, op dien Grond, en zien hem als *Eerſten Conſul* zegevieren. Van deeze Krygsbedryven getuigt dit Boekdeeltje, opgeſteld door een Bewonderaar en Volger van BUONAPARTE, blykens het Berigt van den *Franſchen* Uitgeever.

In

(*) Zie onze *Vaderl. Letteroef.* voor 1798, bl. 500.

In de Inleiding fchetst hy ons den hachlyken ftaat der *Franfche* Republiek in het zevende Jaar (1799), en BUONAPARTE's wederkomst uit *Egypte*, om dezelve te redden, terwyl het zich van Vyanden omringd, en in *Italie* verre van gelukkig bevondt. „ In deezen toe„ ftand van zaaken," om met 's Schryvers woorden te fpreeken, „ riep BUONAPARTE den Minister van Oor„ log, BERTHIER, die vervolgends zoo waardiglyk door „ CARNOT vervangen werd, tot zich, en ontworp dat „ uitgebreide Plan met hem, dat lang *Europa* en de „ nakomelingfchap verbaazen zal. Onder zyne bevelen, „ en binnen een zeer kort tydperk, werd 'er een talryk „ Leger te *Dijon* verzameld; vermaarde Generaals be„ gaven zich van alle kanten derwaards; hy zelf, na „ alles georganifeerd, na alles binnen *Frankryk* her„ fchapen te hebben, vertrekt naar deeze Stad, terwyl „ hy alle menfchen in het leevendigst ongeduld laat, „ omtrent het welflaagen der groote, maar onbekende „ ontwerpen, die men in hem veronderftelde. — Van „ dit punt zullen wy deeze Gefchiedenis beginnen; wy „ zullen ftapswyze de beweegingen van het Referve„ leger volgen, federt deszelfs vertrek van *Geneve* tot „ de volkomene verovering van *Italien*, en de terug„ komst van BUONAPARTE te *Parys*; wy zullen ons „ verhaal met belangryke onbekende zaaken doorzaaijen; „ de byzonderheden der Krygsverrigtingen zullen ons „ aangefchaft worden door officieele, of ook door niet „ officieele, maar echter geloofwaardige berichten; wy „ zullen den weg volgen, dien de verfchillende Corpfen „ der Armée zyn ingeflaagen, op de manier van Rei„ zigers, die met aandacht de wonderen van kunst en „ natuur gadeflaan; wy zullen bovenal dien zoo befaam„ den Tocht over den *St. Bernardsberg* doen ken„ nen, — een overtocht, die zelfs niet zwicht voor den „ zoo vermaarden Tocht over de *Alpen* door HANNI„ BAL. Wy zullen eindelyk trachten, zoo klaar en zoo „ net te zyn, als de uitgeftrektheid en het gewigt van „ het onderwerp, dat wy gaan behandelen, ons zullen „ toelaaten."

Meesterlyk heeft de Burger FOUDRAS deeze zyne opgenomene taak volvoerd. Zyn fchryftrant heeft veel uitlokkends en inneemends. De voeglyke afdeelingen, welke het verhaal deezes Veldtochts onderfcheiden, bieden den Leezer zo veele rustplaatzen aan. Schoon het hoofd-

hoofddoel Krygsverrigtingen blyft, wordt het afgewisfeld door berigten van eenen anderen aart, die ons den grond, waarop dezelve voorvielen, en de plaatzen, die ten tooneele verftrekten, doen kennen. Ten deezen opzigte is dit Verhaal zeer onderfcheiden van dat des voorigen Veldtochts, goeddeels uit een Dagverhaal beftaande. Met herhaald genoegen hebben wy dit Werkje herleezen, en met ftaag vernieuwde verwondering een Veldtocht naagegaan, die de verwondering der Eeuwen zal wegdraagen.

Om 'er iets uit over te neemen, verkiezen wy twee korte Afdeelingen. Eerst was ons voorneemen, het *Gastvry Klooster van den St. Bernardsberg* — zo fchoon — te plaatzen; doch het was te uitvoerig.

„ *Intrede der Franfchen in de Vestingen.*

„ Uit kragt der voorwaarden van den Wapenftilftand, „ werden de Vestingen van *Tortona*, *Turin*, *Alexan-* „ *drien*, *Milaan*, *Coni*, *Ceva*, *Savona*, *Pizighitone* en „ *Genua* achtervolgens bezet door Franfche Troepen, „ op bepaalde tydperken, en de Oostenrykfche Armée „ trok in drie kolommen terug op *Mantua*. Alleenlyk „ wilden de *Engelfchen*, geholpen door twee Verraa- „ ders (*), eenige verhindering te weeg brengen in de „ Overgaaf van *Genua*, waarvan zy de Haven nog in „ bezit hadden; maar de Oostenrykfche Generaal, Prins „ VAN HOHENZOLLERN, noodzaakte hen, door zyne „ kloekmoedigheid, om weder zee te kiezen, het geen „ zy al raazende deeden."

„ *Uitwerkzelen van deezen Veldtocht.*

„ De Uitwerkzels van deezen Veldtocht, zoo kort „ als luisterryk, waarvan men den gelukkigen uitflag „ alleen te danken heeft aan den moed onzer Soldaa- „ ten,

(*) „ ASSARETTO, een *Genuees*, en WILLOT, een *Fransch-* „ *man*. Deeze twee Verraaders, die elk in hun Vaderland „ met rykdommen en eere overlaaden waren, vereenigden „ zich met de *Engelfchen* tegen hunne Medeburgers, en „ vlooden naar hunne Schepen, woedende en wanhoopig, „ dat zy in hunne eerlooze ontwerpen niet geflaagd waren."

„ ten, aan het vernuft van BUONAPARTE, en aan de
„ talenten zyner Generaals, ſtellen te onzer beſchik-
„ kinge het *Liguriſche*, *Piemonteeſche* en *Cisalpynſche*
„ Grondgebied; 15 Vestingen van de eerſte en tweede
„ Linie; meer dan 2000 ſtukken Kanon; 2 millioen Kar-
„ doeſen; 25000 paar Laakens; 40000 Snaphaanen,
„ nieuw en oud; 21000 Gevangenen; 12000 Zieken en
„ derzelver Hospitaalen; twee of drie Flottilles op de
„ meiren; Mond- en Oorlogsbehoeften voor een Leger
„ van 100000 man, voor een half jaar; onmeetelyke
„ Magazynen; Bagages van allerlei ſoort, en boven dat
„ alles, zeer waarſchynlyk, den *Vrede*."

Deeze weeten wy, dat daarop niet gevolgd is, maar naa eenen nog hevigen, ſchoon korten ſtryd, bevogten. Immers, terwyl wy dit ſchryven, worden wy verrast door den *Vrede*, den 9 Feb. 1801 getekend. Heil zy deezen dag! Heil den Bewerkeren van denzelven! Heil den Vaderlande!

Wy kunnen dit Boekdeeltje niet ter zyde leggen, zonder nog te vermelden, dat wy daarin aantreffen zeer keurige narigten van den Generaal DESAIX, die, weinige uuren naa den Slag van *Montebello*, uit *Egypte*, by het Hoofdkwartier te *Broni* aankwam, met verrukking door den Eerſten Conſul en de geheele Armée ontvangen, en tot Luitenant-Generaal aangeſteld werd; —— een Held, door de *Oostenrykſche* zo wel als *Franſche* Soldaaten, met den bynaam van een *onbevreesd en onberisplyk Krygsman* beſtempeld; en die het leeven liet in het beſlisſend oogenblik der Overwinninge, tot welker behaalen hy zo veel toebragt. Dit Leevensverhaal ſchetst ons dien waarlyk grooten Man, en aldus zyn uiteinde: „ Reeds heeft de Zon, die den zegepraal der
„ *Franſchen* en de neêrlaag der *Oostenrykers* moet ver-
„ lichten, aan den Horizont geſcheenen; de overwin-
„ ning zal ſchitterend weezen; maar zy zal de prys zyn
„ van den hardnekkigſten moed. De ſtryd begint met
„ leevendigheid en vervolgt met verbittering. De *Fran-*
„ *ſchen* worden viermaal terug gedreeven, en viermaal
„ rukken zy voorwaards; evenwel men moet einde-
„ lyk de Overwinning verzekeren. De Eerſte Conſul
„ neemt, te midden van het leevendigst vuur, 'er het
„ gunſtigst oogenblik toe waar, en vernieuwt de krygs-
„ deugd van den Soldaat. Aanſtonds vliegt DESAIX in
„ het midden der Vyandlyke Baaillons, en de Reſer-

„ ve,

„ ve, die hy gebiedt, rukt 'er op in met de Bajonet. „ De Divisie van BOUDET volgt deeze stoute beweeging, en het geheele Leger nadert onder het slaan van „ de trom. De Slag wordt verschriklyk, maar, ô „ smert! DESAIX wordt door een doodlyk lood getroffen, op het oogenblik zelve, waarop zyne poogingen „ de zege beslissen; en deeze Held, wiens Krygsbedryven *Europa* en *Africa* roemen, eindigt zulk een schoone loopbaan onder het uitbrengen van deeze woorden: „ *Gaa, en zeg den Eersten Consul, dat ik sterf, met beklag, dat ik niet genoeg verrigt heb, om by de Nakomelingschap te leeven!* — Neen," laat 'er de Schryver van deeze Narigten op volgen, „ deeze onbillyke voorspelling zal niet vervuld worden; de gedachtenis der Krygsbedryven van DESAIX zal niet „ vergaan; en zyne laatste woorden zullen enkel aan „ de nakomelingschap getuigen, dat niets zyne dapperheid en talenten evenaart, dan zyne zedigheid."

Historische Gedenkschriften, behoorende tot het voorgevallene in Frankryk, van 1789 *tot in* 1799. *Behelzende de schets der binnenlandsche woelingen, en buitenlandsche onderdrukkingen, welke in dat tydperk hebben plaats gehad; byzonderlyk de handelwyze, gehouden met Duitschland, Italien, Zwitzerland, de Bataafsche Republiek, enz. Door* BARTHÉLEMY, *Medelid van het Uitvoerend Bewind, vóór* 18 *Fructidor* (4 *Sept*. 1797). *Te Utrecht, by* G. T. van Paddenburg en Zoon, 1800. *In gr.* 8*vo.* 219 *bl.*

Een tydvak van tien Jaaren, waarin zo veel binnen en buiten *Frankryk*, tot dat Land betrekkelyk, gebeurd is, in een Boekdeeltje van opgemelde grootte te bevatten, is veel ondernomen. En nogthans behelzen de *Historische Gedenkschriften* op naam van BARTHÉLEMY slegts 96 *bladz.* —— *Op naam van* BARTHÉLEMY, schryven wy, als niet verzekerd, dat ze van hemzelven herkomstig zyn. Bezwaarlyk zal iemand van zichzelven schryven: „ Had BARTHÉLEMY moeds genoeg, om zich in *Frankryk* onder persoonen te mengen, die vervreemd waren van gezellige inrigtingen, het geschiedde alleen ter beproeving, of hy de woes-

te zeden van hun, die zoo gevaarlyk waren voor de rust der Natien, beſchaaven, en, door zyne gematigde begrippen, bedaarder tyden konde doen gebooren worden. Hy had zich gewend, om van de hooge Alpen met eene vreedzaame kalmte die tegenſtrydige woelingen der Partyen te aanſchouwen, welke elkander geduurig opvolgden en ons gelukkig vaderland verwoestten. Hy had zich yverig toegelegd, om, op eenen gelyken voet en even vreedzaam, zoo wel met den kerklyken Souverain van *St. Gal*, als met de ariſtocratiſche, met de gemengde of democratiſche Cantons, met Roomschgezinden en Proteſtanten, te handelen. Van de natuur, zoo wel als door oefening, had hy de hoedanigheden verkreegen, welke voor eenen zoo voorzigtigen Minister onontbeerlyk zyn. Dertig jaaren van zyn leeven had hy doorgebragt in de konst om menſchen te leeren kennen en met hun te verkeeren. Hy zag niet, dat de andere ſoort van Revolutionairen ongevoelig bleef voor gematigde begrippen. Ook bezat hy de pryslyke eerzucht, om zich bemind en noodzaaklyk te maaken by zyn vaderland, dat, altyd getrouw van aart, zyne Beſtuurers vereert, zoo lang zy zich onthouden om 't zelve te benadeelen. Hy was dus ongezien by de Uitvoerende Magt, welke niet anders dan belyders zogt haarer ſtaatkundige begrippen, niet dan deelgenooten haarer misdryven, naa de uitvoering van 3 September gepleegd. Zichzelven opofferende, wilde hy *Zwitzerland* verlaaten, alwaar hy werd aangebeden, omdat hy beſtendig dezelfde gevoelens had aan den dag gelegd, zelfs dan, wanneer de Franſche Bewindvoerders een Amptgenoot verlangden, die met hun in de ſchande en den haat van gansch *Europa* deelde, zoo als die blykbaar was uit de nieuwe zamenſpanning der Mogenheden.

„ *Frankryk* bleef, zoo wel onder LODEWYK XVI, als onder de *Feuillans*, of onder ROBESPIERRE, altyd het vaderland van ieder welmeenenden. BARTHÉLEMY beſloot, hetzelve in alle tydvakken van openbaaren rampſpoed te dienen. Hy nam geen post aan in het bewind, onder hen, die hetzelve verwoestten, dan alleen met oogmerk om de vrienden van het oud beſtuur aan het nieuwe te verbinden, om *Frankryk* deszelfs geleden rampen te doen vergeeten, om met alle par-

tyen

tyen vreedzaam te handelen, even als hy met allerlei zoorten van Regeeringen in *Zwitzerland* gedaan had. Hy wilde zyn Vaderland blyven dienen, zoo als hy zulks in verschillende tydperken gedaan had, zoo wel onder het oud als *Constitutioneel* Bestuur, onder dat van twee *September*, en onder ROBESPIERRE, rechtvaardig jegens eenen ieder, by allen geagt en bemind, uitgezonderd alleen by hun, die in het *vyfde* Jaar het Driemanschap der Uitvoerende Magt uitmaakten." bl. 43, en nog sterker bl. 60 en 61. Dan wy weeten, wat men voorlang van *Memoires* gezegd heeft.

Het tweede Stuk, in dit Boekdeeltje voorkomende, is een *Byvoegzel tot de Historische Gedenkschriften*, behelzende, Beschouwingen over de Staatkundige Handelingen, en over het Vredesverdrag, geslooten tusschen *Frankryk* en het *Huis van Oostenryk* —— over de *Engelschgezinde* Zamenzweering van het *Fransch* Bewind tegen de ondertekening van dit Verdrag —— en over de Republikeinsche Opstanden van *Turin*, *Napels*, *Rome* en *Zwitzerland*, enz. tegen deszelfs bedingen strydende; gaande dit alles vergezeld van aanmerkingen en buitenlandsche byzonderheden, betreklyk tot de Geschiedenis van het Bewind, zedert het Tydstip der Ontvoering van de Minderheid des Bewinds, door de Meerderheid, op den 18 *Fructidor* van het Vyfde Jaar, tot op het Tydstip van den Val der Meerderheid van het Bewind, op den 30 *Prairial* des Zevenden Jaars, (zeventien Juny 1799.) — Alles is hier ingerigt om een Tafereel op te hangen, „ 't welk ," om des Schryvers eigene woorden te bezigen, „ het onderscheid aanwyst tusschen het weldoenend, vaderlandlievend en welmeenend character van den uitgebannen Bewindsman BARTHÉLEMY, en het verslindend character, benevens het dwaas en onberedeneerd bestuur, van het uitbannend Bewind." —— En wordt die Afdeeling beslooten met deeze woorden: „ Vertrek dan, myn Boeksken, en dien de toekomende Bestuurders tot eene les! Doe *Europa* weeten, dat de *Fransche* oprechtheid niet is vernietigd: — dat de achting voor zwakke Volken, welke voorheen den hoofdtrek van ons nationaal character uitmaakte —— dat de billykheid, ten opzigte van groote Mogenheden —— dat de achtbaarheid van onze houding jegens allen, geene ydele klanken zyn!

Leer aan alle Kabinetten, dat 'er nog *Franſchen* gevonden worden, aan de Staatsbelangen van hun Land gehecht, getrouw aan hun Volkscharacter, en bekwaam om 'er bewyzen van te geeven, by alle voorkomende gelegenheden! De uitgave deezer Gedenkſchriften ſtrekt hier van ten bewyze, en ik tart elk uit om my te antwoorden, terwyl ik bezig ben met het vervaardigen van het *Tweede Deel*, welk zal handelen over de Omwentelingen van *Napels*, *Rome*, *Florence*, *Turin*, *Genua*, *Holland*, zedert het Verbond van *Campo Formio* tot aan den 30 *Prairial*, (17 Juny.)"

Eindelyk komen hierby, *Aantekeningen van den Uitgeever deezer Gedenkſchriften*, behelzende eenige Inlichtingen omtrent de Beſchuldigingen, tegen den Bewindsman BARTHÉLEMY aangevoerd.

In dertig Hoofdſtukken is dit geheele Werkje afgedeeld; naa de opgave van welker inhoud eene *Tydorde* volgt der gebeurtenisſen, welke in deeze Gedenkſchriften verhandeld worden: deeze heeft men voegzaam geoordeeld, tot beter verſtand deezer Gedenkſchriften, om daardoor aan te wyzen, gelyk ons berigt wordt, hoe zeer het Uitvoerend Bewind alles dermaate heeft ingericht, dat de 18 *Fructidor* noodwendig volgen moest, dat het Vredesverdrag met *Oostenryk* verbroken, de verbonden Republieken vernietigd, en alzo eene tweede Zamenſpanning der Mogenheden gebooren wierd.

Men kan aan dit Werkje geene plaats ontzeggen onder de zodanige, die het groote Tydvak, zo vol Staatswisſelingen, toelichten; ſchoon op veele byzonderheden niet weinig zou vallen aan te merken. Ten aanziene van de Gewesten buiten *Frankryk*, op den tytel genoemd, is het geen wy omtrent *Zwitzerland* aantreffen het uitgewerktſte. In het beloofde *Tweede Deel* verwagten wy de andere te zullen aantreffen.

Reizen rondom de Waereld, door J. COOK, *vertaald door* J. D. PASTEUR. *Met Kaarten en Plaaten. IVde Deel. Te Leyden, Amſterdam en 's Haage, by* Honkoop, Allart *en* van Cleef. *In gr. 8vo, 325 bl.*

De groote Zee- en Land-ontdekker COOK ondernam eene

eene *Tweede Reize* rondsom de Wereld (*), hoofdzaaklyk ter ontdekkinge, of 'er in het Zuidlyk gedeelte van den Aardbol, naar de veronderstelling van veele Aardrykskundigen, een groot Vast Land bestaat; waarom deeze Reis, in 't oorspronglyke twee zwaare Boekdeelen in 4to beslaande, ten bepaalden Tytel voert: *Reize naar de Zuidpool en rondom de Waereld.*

Verdienstlyk heeft zich de *Nederduitsche* Vertaaler by zyne Landgenooten gemaakt, niet alleen door het bezorgen eener keurige Vertaalinge des oorspronglyken Werks, door COOK zelven geschreeven in de eenvoudigheid van een Zeemans-Dagboek, en schaars met aanmerkingen, dan die tot de Zeevaart en Aardrykskunde behooren, doorvlogten; maar ook door van elders aan deeze Reisbeschryving toe te voegen, wat een der Tochtgenooten des te boek stelde. De beide Heeren JOANNES REINOLDUS FORSTER en GEORGIUS FORSTER, Vader en Zoon, werden, door een zonderlingen zamenloop, Reisgenooten van COOK, en de eerste als opgeroepen, om eene *Wysgeerige Historie der Reize* te geeven. Aangegaane afspraaken werden veranderd, verbroken, en de Heer FORSTER, als een Vreemdeling, ontzet van hem toegezegde voordeelen; gelyk men in het Voorberigt des Vertaalers, tot schande der *Engelschen*, breedspraakig leezen kan. —— Dit gaf aanleiding, dat FORSTER *de Zoon* eene *Wysgeerige Beschryving* vervaardigde. „ Door geen Verdrag de handen gebonden," zegt de Voorredenaar, „ stelde hy die zamen uit zyne eigene Aantekeningen en die van zynen Vader; hy schreef dus vryer, en zyn Werk behoefde geene staatkundige beoordeeling en zuivering te ondergaan, terwyl uit de Reisbeschryving van COOK, op voorbeeld van de *Franschen*, wel eens eenige omstandigheden zyn weggestreeken, die men op de eene of de andere wyze nadeelig oordeelde (†)."

De arbeid van deezen FORSTER heeft de Vertaaler zich ten nutte en daarvan een zeer oordeelkundig gebruik gemaakt.

(*) Zie onze Berigten van de twee voorgaande Deelen, in onze *Alg. Vaderl. Letteroef.* voor 1796, bl. 384, en voor 1799, bl. 173, en van het IIIde D. bl. 658.

(†) Van den Vader, J. R. FORSTER, hebben wy in 't *Nederduitsch* een niet naar waarde gekend Werk.

maakt. De *Fransche* Vertaaler deezes Werks deedt dit mede, doch vlogt met onderscheidings-tekenen den arbeid van FORSTER in dien van COOK. Dan de ongelykheid van styl deezer beide Schryveren veroorzaakte in die schikking, anderzins boven de afzonderlyke plaatzing der Ophelderingen te keuren, eene wanstaltigheid, ontweeken door ze agter aan te voegen, met overwyzingen ter opgehelderde plaatze. „ De byvoegzelen ," schryft de Burger PASTEUR, „ uit FORSTER hier op de gezegde wyze ingelascht, zullen den Leezer zeker behaagen en zeer belangryk voorkomen; hoe aangenaam steekt de byzondere wyze van zien en beschryven van deeze twee Schryveren, die beiden ooggetuigen waren van 't geen zy te boek stelden, by elkanderen af! — COOK, met veel kennis van de Aardrykskunde, de Scheepvaart, en alles wat daar toe behoort, voorzien, merkt alles op, wat daar toe betrekking heeft, beschouwt alles met eene koele philosophische bedaardheid, beoordeelt met verstand, verhaalt niet met de naauwkeurigste byzonderheden; maar alles wat hy zegt is juist, en draagt het kenmerk der waarheid. FORSTER, met levendiger verbeelding begaafd, schryft met meer warmte, met meer gevoel, met meer wysbegeerte; alles maakt op hem meerder indruk; hy speurt den aart der Volkeren, die hy bezogt, in de minste plooijen van hun karakter en in de minste byzonderheden van hun gedrag op, en verlevendigt alles door wysgeerige, zedekundige en menschkundige aanmerkingen; die zelfde verbeeldingskragt zet zynen schryfstyl meer sierlykheid by, en zyne groote kundigheden stellen hem in staat om nuttige vergelykingen te maaken. Vooral legt hy zig toe op alles wat tot het vak der Natuurlyke Historie behoort, en in dit gedeelte is zyn werk van de hoogste waarde, terwyl deeze bezigheid zelve van die van Kapitein COOK, als zy aan land waren, zoo zeer verschillende was, dat de voorvallen, die hun bejegenden, en de omstandigheden, waar in zy zig bevonden hebben, noodwendig zeer verschillende moeten geweest zyn." — Capitein COOK bekent, aan 't einde der Inleiding tot deeze Reize, by zyne verklaarde begeerte, om het Reisverhaal in zyne eigene woorden te geeven, verschooning te moeten verzoeken wegens zynen styl, den

styl

ſtyl eens Zeemans, die verſtooken geweest was van zich op Letteroefeningen toe te leggen.

De Burger PASTEUR heeft ook de Aantekeningen van den *Franſchen* Vertaaler zich ten nutte gemaakt, en dus dit Werk alle verlangbaare volkomenheid bygezet; ook is deeze Uitgave met ééne Plaat vermeerderd, en in andere zyn eenige verbeteringen, naar des Vertaalers oordeel, gemaakt.

De *Inleiding* behelst, behalven een kort verſlag van de Reizen in het Zuider-halfrond, een berigt van de toebereidzelen tot deezen Tocht. Het I H. des Eerſten Boeks vermeldt den Reistocht van *Deptfort* na *Madera*, en van daar na *St. Jago*, tot de aankomst op de *Kaap de Goede Hoop*. Veel aanmerkenswaardigs van *St. Jago* wordt vermeld, en over het Lichten der Zee verdienen de Aanmerkingen van FORSTER zeer geleezen te worden.

Het II H. beſchryft het vertrek van de *Kaap de Goede Hoop* na de Zuid-pool, en geeft ons op, de vergeefſche naſpeuringen na een Zuidlyk Vast Land. Overneemenswaardig dunkt ons hier eene Aantekening van FORSTER, betreffende het niet beſtaan van een Zuidlyk Vast Land, waaraan men in *Europa* doorgaans geloofd heeft. „Het Dryf-ys, daar aangetroffen, bewees ons, dat 'er tusſchen de luchtſtreek van het noordlyk en zuidlyk halfrond een groot onderſcheid is. Wy waren midden in de maand December, die, in dit Zuidlyk Halfrond, met Juny by ons overeenkomt. Onze waargenomene Breedte was 51° 5' Zuid, die omtrent met de Poolshoogte van *Londen* overeenkomt, en evenwel hadden wy reeds verſcheide bergen van dryf-ys ontmoet, en onze Thermometer ſtond op 36 graaden. Het gebrek aan een Vast Land op het Zuidlyk halfrond ſchynt deeze grootere koude van deeze Waereldſtreek te veroorzaaken, in zoo verre hier, naamlyk, niets dan Zee is, die, als een doorzigtig vloeibaar lichaam, de ſtraalen der zon verſlindt en niet te rug kaatst, gelyk op het Noordlyk Halfrond door het aardryk geſchiedt."

In het III H. vinden wy het vervolg van de naſpeuringen na een Zuidlyk Land tusſchen de middaglyn van de *Kaap de Goede Hoop* en *Nieuw Zeeland*. Op deezen Zeetocht, die met het landen in de *Donkere Baai* aan *Nieuw Zeeland* eindigde, hadt COOK hon-

honderd-en-zeventien dagen in zee geweest, in welken tyd hy drieduizend-zeshonderd-en-zestig mylen gezeild hadt, zonder ééne eenige reis land in het gezigt te hebben. De waarneemingen van het Zuiderlicht van COOK worden onderſteund door die zyns Reisgenoots FORSTER, die, des betreffende, vermeldt: „ Het Zuider-licht beſtondt uit lange zuilen van een helder wit licht, die zig aan den Oostlyken horizont byna tot het toppunt verheften, en zig langzaamerhand over het gantſche zuidlyk deel van den hemel verbreidden. Somtyds was het aan het boveneinde ſchuins gebogen, en geleek naar het Noorder-licht van ons Waerelddeel, behalven dat het geene andere dan eene witte kleur hadt, daar ons Noorder-licht in tegendeel verſcheidene byzonderlyk purper- en vuur-kleuren aanneemt. Somtyds konden wy door het ſchynen van dit Zuider-licht, van 't welk, myns weetens, nog geen Reiziger geſprooken heeft, de daar onder verborgen ſterren niet ontdekken, en op andere tyden zag men die op zyn best maar gantsch bleek door hetzelve heen flikkeren. De lucht was meestendeels helder, als dit verſchynzel zig vertoonde, en de lucht zoo ſcherp koud, dat de Thermometer gemeenlyk op het vriespunt ſtondt."

Het IV H. geeft een breedvoerig verſlag van de Verrigtingen in de *Donkere Baai*, alsmede van de Ontmoetingen met de Inboorelingen. Over dit Hoofdſtuk zyn de Ophelderingen van FORSTER, zo Mensch-, Dier- als Plantkundige, veelvuldig, en mogen als gewigtige bydraagen in die vakken worden aangemerkt.

't Lang verblyf in, en de aangelegenheid van de *Donkere Baai* voor de Scheepvaart, doet COOK het V H. beſteeden tot het geeven van Onderrigtingen om in en uit dezelve te zeilen. By de beſchryving van het omliggende Land, van de Voortbrengzelen en Inwoonderen, voegt onze Reiziger zeer belangryke Sterre- en Zeevaartkundige Waarneemingen. —— FORSTER bragt hier den tyd niet onledig door, blykens de hier bygevoegde Aantekeningen, meest van eenen Menschkundigen aart.

Met het VI H. gaat COOK weder op reis, en beſchryft den Tocht van de *Donkere Baai* tot *Koningin Charlotte Kanaal.* Inzonderheid wordt 's Leezers aandagt hier getrokken door de Beſchryving van eenige Water-hoozen; waar-

waaromtrent de opheldering van FORSTER alle de kenmerken eens keurigen en kundigen Waarneemers draagt.

De twee Schepen, tot deezen Tocht bestemd, waren van den anderen afgeraakt, doch ontmoetten elkander gelukkig weder in *Koningin Charlotte Kanaal.* Te deezer gelegenheid geeft de Capitein FURNEAUX een verslag van zyn wedervaaren zedert het scheiden van de twee Schepen, gepaard met eene Beschryving van *van Diemens Land.* Dit maakt de schryfstoffe uit van het VII H. — Die aan land waren, voelden twee sterke schokken van eene Aardbeeving; doch die zich op het Schip bevonden, waren 'er niets van ontwaar geworden. „ Deeze Aardbeeving," merkt FORSTER, niet ten onregte, op, „ maakt het meer dan waarschynlyk, dat 'er of nu nog vuurspuwende Bergen op *Nieuw Zeeland* zyn, of dat zy 'er voorheen waren: want deeze beiden groote verschynzelen schynen steeds met elkanderen verbonden te zyn."

Het VIII H. vermeldt ons de Verrigtingen in *Koningin Charlotte Kanaal*, gepaard met Aanmerkingen over de Inwoonderen van het Land. Dit laatste geeft den Menschkundigen en Menschlievenden FORSTER gelegenheid tot eene Vertoogswyze Aantekening over de Volkszeden, en over het bederf, door de *Europeaanen* daarin gebragt. „ Ik vrees," schryft hy onder andere, „ dat de kennis van ons den bewoonderen van de *Zuidzee* over het geheel nadeelig geweest zy, en ik ben van gevoelen, dat die Volkeren 'er het best aan zyn, die zig altoos van ons verwyderd gehouden, en uit voorzigtigheid en mistrouwen ons Zeevolk niet vergund hebben, al te bekend en te vertrouwlyk met hun te worden."

Het IX en laatste H. deezes Deels doet ons COOK den koers van *Nieuw Zeeland* na *Otahiti* volgen. Hy geeft daarin verslag van eenige laage Eilanden, waarschynlyk dezelfde, welke door DE BOUGAINVILLE ontdekt waren. Ten aanziene van het groot oogmerk deezes Reistochts, zegt de Reiziger: „ Naardien wy nu ten Noorden van den koers van Kapitein CARTERET gekomen waren, verdween alle hoop van een Vast Land te zullen ontdekken. Eilanden waren alles wat wy verwagten konden te vinden, tot dat wy weder naar het Zuiden zouden keeren. Ik had nu, dat is op deeze en myne voorige Reis, deezen Oceaan doorkruisd, op de Breed-

Breedte van 40 Graaden en meer, zonder iets te ontmoeten, dat my in 't minst aanleiding kon geeven om te denken dat ik vinden zou het geen ik zogt. In tegendeel, alles liep zamen om my te doen gelooven, dat 'er geen Zuidlyk Vast Land is tusſchen de middaglyn van *America* en *Nieuw Zeeland;* ten minſten leverde deeze overtogt geene ontwyfelbaare tekenen van zulk een Land." Dit ſtaaft hy verder door eenige aanmerkingen. — Belangryk zyn, naar gewoonte, de Aantekeningen van FORSTER. De Vertaaler ſtemt egter met hem niet in, ten opzigte van de *Venusziekte*, en toont met duchtige redenen, in een Noot op de Aantekening van FORSTER des betreffende, dat 'er veel meer waarſchynlykheids is, dat die kwaal door de *Europeaanen* in *Nieuw Zeeland* is overgebragt, dan dat zy in dat Land oorſpronglyk zou t'huis behooren.

Verzameling van uitgezogte Nieuwe Reizen, als van C. COLUMBUS, F. DRAKE, W. RALEIGH, JAMES, J. F. GEMELLI, ANSON, WALLIS, COOK, DIXON, PORTLOCK, WILSON, HUNTER, BRISSON, PATERSON, *Lord* MACARTNEY *en veele anderen. Bevattende de merkwaardigſte zaaken en belangrykſte gebeurtenisſen, betrekkelyk tot de gedaane Tochten en Ontdekkingen rondom de Waereld, nevens de Zeden en Gebruiken der Volken. Door* JOHN ADAMS. *II Deelen. In den Haage, by* J. C. Leeuweſtyn, 1800. *In gr.* 8vo. *te zamen* 773 *bl.*

Fragmenten uit oude, laatere en nieuwe Reisbeſchryvingen, zou de eigenlyke Tytel deezer twee Boekdeelen uitmaaken. De Naamen der op den tytel vermelde Reizigeren, en zo veele andere, als 'er in voorkomen, wettigen de benaaming, welke wy 'er aan geeven. De op den tytel laatst vermelde Reis van MACARTNEY komt in het oorſpronglyk *Engelsch* Werk van ADAMS niet voor; doch heeft de *Nederduitſche* Vertaaler, in die byvoeging, den Vertaaler van dit Werk in 't *Fransch*. J. F. ANDRÉ, gevolgd.

Deeze *Fragmenten* zyn zeer brokkelig. Het Eerſte Deel beſtaat uit niet minder dan LXXV, en het Tweede uit LXXXI Hoofddeelen, van welke voor ieder Deel de Inhoud geplaatst is. Wy zullen denzelven niet af-

affchryven, noch ook treeden in een Verflag van eenige deezer Reizen, welke meest alle in 't *Nederduitsch* het licht zien, en waarover wy ons oordeel reeds geveld hebben.

Alleen merken wy op, dat de *Engelfche* Verzamelaar zich meest bevlytigd heeft om het *wonderbaare*, het *verfchriklyke* uit te kippen, als meest gefchikt om de algemeene leesgraagte op te wekken, gaande te houden, en te voldoen.

Eene Waereldkaart, op welke alle de Eilanden en andere Plaatzen, door de Hedendaagfche Reizigers ontdekt, worden gezegd te zyn aangetekend, is voor dit redelyk goed vertaalde Werk gevoegd. De Vertaaler is niet fterk in het geen tot de termen van de Schepen en de Zeevaart behoort.

Reize door de Majory van 's Hertogenbosch, in den Jaare 1799. In Brieven. Met Plaaten. Te Amfterdam, by A. B. Saakes, 1800. *In gr. 8vo.*

Wy hielden de vroeger uitgegeevene Reize van deezen zelfden Reiziger (*) voor geene *Kamerreize*, en hy pryst ons, wegens dit regtmaatig oordeel, in een Naafchrift, aan de Voorreden toegevoegd; in welke hy het lot, zyner voorgaande Reize bejegend, in 't breede opgeeft, en dezelve tegen eene en andere aantyging verdeedigt. Wy mengen ons niet in dien twist.

Liever willen wy het Reisverhaal leezen, en bezien, wat wy van deeze tweede Reize hebben te oordeelen. — Wy hebben zulks gedaan, en bevonden, dat deeze tweede Reize na dien zelfden oord van het *Bataafsch* Gemeenebest zo gelyk is aan de eerfte, dat wy onze hier boven aangeweezene beoordeeling woordlyk willen overgenomen hebben. Eene en andere Brief, nogthans, over de *Natuurlyke Historie* van dat Gewest, maakt hier eene uitzondering: dan de Schryver, fchoon eenige opheldering mededeelende, fchynt in dit vak minder t'huis te weezen, dan in andere.

Alleen hebben wy 'er by te voegen, dat de Uitgeever, naa dat deeze tweede Reize reeds ter Drukpersfe bezorgd

(*) Zie onze *Vaderl. Letteroef.* voor 1800. bl. 206.

zorgd was, verscheide Brieven, zo naamlooze als getekende, heeft ontvangen, eenige die na den Reiziger raaden, zommige die hem schelden en dreigen, of uit eenen en anderen hoofde zyn werk bedillen, tegen welken hy zich verdeedigt; terwyl anderen hem Brieven gezonden hebben, met veelvuldige narigten, dien oord betreffende, grootendeels strekkende om 't geen hy gezegd hadt te staaven, of 'er verbeteringen aan toe te voegen. Deeze maaken een Aanhangzel op dit Deeltje uit, en zyn ons voorgekomen van zeer onderscheidene waarde te weezen. De meeste bevestigen het geen reeds in de oorspronglyke Brieven tegen de *Roomschgezinden* zo uitvoerig en met zo veel herhaalings was bygebragt. Men hebbe zich des niet te bevreemden; immers de Reiziger schryft, in zynen op één na laatsten Brieve: „ Ik ben hartlyk blyde, dat ik „ deeze Reize na de Majory weder zoo gelukkig ten „ einde gebragt heb. Dezelve heeft my veel genoegen „ verschaft, en nog grooter zou dat genoegen geweest „ zyn, wen ik had moogen ondervinden, dat in de „ Majory thans meer verdraagzaamheid dan in het voorleden jaar woonde; maar helaas! alles is hieromtrent nog het zelfde, en in veele stukken nog erger. Dezelfde Domheid, Bygeloof, Dweepzucht, „ Godsdienst-haat en Vervolging, enz. heerscht 'er nog „ even sterk, en zullen 'er wel altyd voortduuren; „ nimmer komt hier in eenige verandering, of 'er moet „ een Wonderwerk geschieden — Doch geduld!" — Dit wenschen wy den Reiziger in eene overloopende maate toe, dewyl wy niet langer de dagen van Wonderwerken beleeven.

In de Voorreden wordt een ieder, die nog iets byzonders aangaande de *Majory* bezit, door den Uitgeever verzogt, om 't zelve aan den Drukker deezes *vragtvry* toe te zenden; met verzekering, dat van alles, wat hem op deeze wyze (mits het *waarheid* zy) wordt toegeschikt, een dankbaar gebruik zal gemaakt worden. Eene uitnoodiging, die ons doet denken, dat dit Stukje het laatste niet zal weezen.

Ro-

ROBERT, *of de Man zo als hy behoort te zyn. Tot aan zyne intrede in den echten staat en het huislyk leven geschetst. Een Wederga van* ELISA, *of de Vrouw zo als zy behoorde te zyn. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Westzaandam, by* H. van Aken, *en te Amsteldam*, *by* J. F. Nieman, 1800. *In gr. 8vo. 242 bl.*

„ Het voornemen" (dus vangt de Schryver in het Voorbe„ richt aan) „ om een Characterschets van den volko„ menen Man te ontwerpen, huisvestte reeds in de ziel des „ Opstellers, eer nog *Elisa* in het licht verscheen. Hy schaamt „ zich echter geenzins, om zynen *Robert* een Wederga van „ *Elisa* te noemen, want zy heeft zyn voornemen op nieuw „ opgewekt, en tot rypheid gebragt.

„ Dat de Man, zoo als hy behoort te zyn, (dus zegt hy „ een weinig verder:) nog onvoltooid verschynt, en ter zy„ ner tyd *Elisa* in lighaamlyke grootte overtreffen zal, be„ hoeft niemand te bevreemden, die in aanmerking neemt, „ dat de bestemming van den Man, tot werkzaam Staatsbur„ ger, hem in eene menigte van omstandigheden en betrek„ kingen wikkelt, van welken de Vrouw, volgends haare „ meer beperkte bestemming, is uitgeslooten, en dat juist ie„ dere burgerlyke betrekking, in zoo verre die op zyne werk„ zaamheden invloed heeft, een hoofddeel zyner Character„ schets moet uitmaaken." —— Deze Characterschets, dan, van den Man, zoo als hy behoort te zyn, is ons veel minder overdreven voorgekomen, dan het grootsch ideaal der vrouwlyke volkomenheid, in ELISA voorgesteld (*); waarom wy ook dit Boek althans met niet minder genoegen, dan *Elisa*, gelezen hebben.

Wy zullen ons de moeite getroosten, om voor onze Lezeren eene schets der voornaamste bedryven en lotgevallen van ROBERT te ontwerpen, geduurende den loop zyner jeugdige en jongelings-jaaren; want alleen zoo verre reikt dit Eerste Deel.

ROBERT FELSER, dan, wordt onder de gelukkigste uiterlyke omstandigheden geboren te *Lusthofen* (†); hy geniet alle de voordeelen eener verfynde opvoeding, ziet zich tot allerlei zinlyke vermaaken uitgenoodigd, en wordt in veele zaaken onderwezen, die den *man van smaak* (naar de algemeene

(*) Zie onze *Vaderl. Letteroeff.* voor 1799, bl. 593.

(†) *Hofplaats van vermaak;* de verbloemde naam eener bloeiënde Koopstad, welker Inwooneren zich, over 't algemeen, door buitengewoone pracht en weelde onderscheiden.

ne betekenis van dit woord in de *groote waereld*) kunnen formen. Reeds vroeg, echter, doet ROBERT zyne zucht voor weetenſchappen en geest-aankweekende bezigheden blyken, 't welk zyne Moeder, die niets verzuimt om hem tot een' *Petitmaitre* op te leiden, niet weinig tegen hem inneemt. Hy oeffent zich, onder het beſtuur eens braaven Leermeesters, en vervolgends door het bywoonen der Academiſche Lesſen, in de Geneeskunde, welke zyn geliefkoosd vak uitmaakt. Zyn Vader, ſchoon een ryk Koopman, wordt door zyne prachtvolle levenswyze, en de verkwistende uitgaven van Mevrouw FELSER, weldra arm, en maakt zich uit wanhoop aan zelfsmoord ſchuldig. Hierop wordt ROBERT, door zyne Moeder, onder de ſcherpſte verwyten, dat hy, door zyne kostbaare ſtudiën, zynen Vader hadt uitgeput, onbermhartig verſtooten, en moet alzoo, nu twintig jaaren oud, geheelenal voor zich zelven zorgen. Byna raadloos, wat te doen, vervoegt hy zich tot zynen Vriend MEYER, een arm doch regtſchapen Jongeling, (die zich tot Landprediker bekwaamde) gaat by dezen inwoonen, en bezorgt zich, door muziek-ſchryven, het noodig onderhoud; ja weet, door eene zeer ſpaarzaame levenswyze, zyne geneeskundige oeffeningen voort te zetten. Eenen hem aangeboden dienst, als knecht, by zekeren Commercie-Raad TAMM, wyst hy op eene waardige wyze van de hand. Naa eene zwaare ziekte van negen weeken hervat hy zynen muziek-arbeid, en ziet zich, ter zyner verbaazing en blydſchap, door zekere Mevrouw BLUM, voor het afſchryven van muziek, telkens ongemeen ruim beloonen. Eenigen tyd daarnaa ontvangt hy een briefje van deze Vrouw, om haar alléén te komen ſpreeken. Waanende zyn geluk door haar bewerkt te zullen zien, voldoet hy aan deze uitnoodiging (*); doch daar zy (Mevr. BLUM) hem tot voldoening haarer ontucht poogt over te haalen, rukt hy zich uit haare verleidende armen los, verlaat deze gevaarlyke Vrouw, en doet haar alle haare geſchenken (ſchoon hy daartoe een goud horologie, 't welk hem door zynen Vader tot eene gedachtenis geſchonken was,

moet

(*) Misſchien zullen ſommigen, in den eerſten opſlag, meenen, dat ROBERT, uit hoofde van den dubbelzinnigen inhoud van het evengemeld briefje, zich niet by Mevrouw BLUM moest vervoegd hebben; doch wanneer zy, die dus oordeelen, eenige bladzyden verder geleezen hebben, zullen zy, zo wy meenen, weder ten vollen met ROBERT's handelwyze bevredigd worden. Zyn Character doet zich thans op eene verhevene wyze voor, dewyl hy, ſchoon aan verzoekingen van verſchillenden aart blootgeſteld zynde, dezelven manmoedig weet te overwinnen; echter hadt eene meer kunſtige ſamenſtelling van het bedoelde briefje niet weinig ten voordeele van ROBERT afgedaan.

moet verkoopen) weder toekomen. Nu bevindt ROBERT zich armer dan ooit; daarteboven ontvangt MEYER onverwacht eenen brief van den Bezitter van een, in de nabyheid van zyne Vaderstad gelegen, Adelyk Goed, met verzoek, om de opvoeding zyner kinderen op zich te neemen, tegen een aanzienlyk jaargeld, benevens vrye kost en inwooning; met toezegging, dat, by het overlyden van den reeds hoog bejaarden Predikant aldaar, hy deszelfs plaats zoude vervangen. Uit gehechtheid aan ROBERT wil MEYER echter dit aanbod afslaan, en met dit besluit vertoont hy ROBERT den brief, die zich zeer verheugd betoont over het geluk zyns Vriends, en by hem aandringt om dien voorslag toch niet van de hand te wyzen, 't welk hem, naa veele tegenwerpingen van MEYER's zyde, gelukt; te meer, dewyl deze zich in 't geheim voorgenomen hadt, om, vóór zyn vertrek, tot ROBERT's bevordering al het mogelyke te beproeven. In *Lusthofen* gaf de Geneeskunde, wegens de weelderige levenswyze der Inwooneren, veel gewin; elke aanzienlyke Familie hadt een' eigen Huis-arts, en elke gepromoveerde Geneesheer hadt, wegens de veele werkzaamheden, en tot hulp van behoeftige zieken, nog eenen of meer Adsistenten. Nu wendt MEYER alle poogingen aan, om zynen Vriend zulk eene Adsistents-plaats te bezorgen, doch slaagt hierin zoo weinig, dat de tyd, tot zyn vertrek bestemd, reeds dáár is, schoon ROBERT nog geene standplaats heeft. Eensklaps, echter, biedt zich eene gunstige gelegenheid aan: ROBERT hadt, in zyne voorgemelde ziekte, aan zekeren FALLER, den *Adsistent* van Doctor BERNHARD, die zyn redder was geweest, eenen Vriend gewonnen. Deze FALLER brengt nu aan ROBERT het bericht, dat hy zelf eerlang Geneesmeester worden, en dus zynen meester verlaaten zoude. Hierom raadt hy ROBERT, om zich by Doctor BERNHARD, in die hoedanigheid, aan te bieden, zynde hy reeds door FALLER aan diens meester daartoe aanbevolen. Met een dankbaar hart neemt ROBERT dezen voorslag aan, vervoegt zich by gemelden Doctor, wordt streng door hem *geëxamineerd*, en voldoet den *Doctor* zoo zeer, dat deze hem tot Adsistent, zoo wel als tot *huis-* en tafel-vriend, aanneemt. Naa een aandoenlyk afscheid tusschen den nu met vreugd vertrekkenden MEYER en ROBERT, betrekt de laatste het huis van Doctor BERNHARD, wint spoedig deszelfs achting en genegenheid, en daarteboven de liefde van CAROLINA, de bevallige Dochter des Doctors; dan, schoon hy geheel niet onverschillig omtrent dit meisje was, onderdrukt hy zyne liefde, als nog niet in staat zynde, om, wegens zyne geringe geldmiddelen, aan een huwlyk te kunnen denken; want, hoewel zyn jaargeld aanzienlyk was, en zyne kunde hem veele geschenken van ty-

ke *Lusthofenaars* deedt toevloeien, maakt hy van de laatsten het menschlievendst gebruik, door naamlyk behoeftige zieken daarmede te ondersteunen, en de kosten der geneesmiddelen voor zyne rekening te neemen. Door deze zyne braave handelingen, zoo wel als zyne kunde en vlyt, verwerft hy, nevens de achting zyns meesters, ook die van 't algemeen; dan, ondanks dit alles, tracht de nyd zyner kunstgenooten zyne waarde te verkleinen, en hem te belasteren. Onder deze laaghartige wezens bevindt zich vooral zekere Doctor FALK, (Neef van eenen Profesfor in de Geneeskunde) die, begeerig naar de hand van Juffer BERNHARD, om daardoor het vermogen en de practyk haars Vaders te bemagtigen, in ROBERT eenen Medevryer waant te hebben. Deze doet zich by ROBERT in schyn als vriend voor, zoekt zynen omgang ten sterksten, weet hem in staatkundige gesprekken in te wikkelen, en, door verdraaijing van ROBERT's oprechtlyk geuitte gevoelens, hem, als van oproerige gesprekken verdacht, te doen voorkomen; zoodat, door medewerking van den Oom van FALK, die juist Voorzitter der Magistraats-vergadering was, ROBERT onverwacht een schriftlyk bevel ontvangt, om *Lusthofen* binnen tweemaal vier-en-twintig uuren te ontruimen. Naadat de onschuldige Jongeling zynen Meester om raad gevraagd, en deze hem met de verraaderlyke handelingen van Doctor FALK bekend gemaakt hadt, treedt hy, den volgenden dag, voor den Magistraat, om van denzelven onderzoek in zyne zaak te eischen. Hy gedraagt zich hier zoo manlyk, dat de Voorzitter (zynde FALK's Oom) in het nauw geraakt, en het gevolg daarvan is, dat het vonnis, 't welk deze op eigen gezag hadt geslagen, en waarover de overige Regeeringsleden hem hun zichtbaar misnoegen doen blyken, wordt ingetrokken; terwyl FALK zelf zyne toch maar vruchtlooze aanzoeken by CAROLINA staakt. Dan, schoon BERNHARD niet onduidelyk aan ROBERT zynen wensch, om hem in 't vervolg zynen Schoonzoon te mogen noemen, te kennen gegeeven hadt, bemerkt de laatste echter, dat de liefde van CAROLINA voor hem sints eenigen tyd zeer verkoeld was; en in de daad, zy hadt by haare Tante aan eenen jongen Koopman, WERNER, kennis gekregen, en deze hadt op haar hart geen geringen indruk gemaakt, te meer, daar zy zich verbeeldde, dat ROBERT, wegens zyne ingetogenheid jegens haar, geene genegenheid voor haar hadt. Doctor BERNHARD, die intusschen zieklyk wordt, en zyn einde voelt naderen, geeft, in een gesprek met ROBERT, hem zyn verlangen te kennen, om hem met zyne Dochter echtlyk verbonden te zien; dan ROBERT meldt hem zyn vermoeden, dat CAROLINA eenen anderen, buiten

haars Vaders weeten, bemint; smeekende hem tevens, zo dit het geval mogt zyn, voor haar om verschooning, en zyne toestemming tot haaren Echt, zo haare keuze op een regtschapen man gevallen is. Dit verwondert den Doctor zeer, en doet hem aan ROBERT vraagen, hoe 't hem mooglyk is, daar hy haar vuurig bemint, haar eenen anderen in de armen te kunnen voeren; 't welk ROBERT op de volgende treffende wyze beäntwoordt: „ Wanneer zy hem „ meer bemint dan my, wanneer zy slechts door hem en „ met hem gelukkig kan worden, zou ik dan den band „ verbreeken, die haar hart zoo dierbaar is, en my zel- „ ven haar tot Echtgenoot opdringen? Zou ik dan my „ zelven niet meer beminnen, dan haar? Waare hartlyke „ liefde moet ontbeeren en opofferen kunnen, wanneer de „ wensch van het beminde voorwerp dit vordert." Waarop hy van BERNHARD voor CAROLINA vergeeving verkrygt. Hiernaa wordt hy, door een gesprek met dit meisje, in 't zekere onderricht van haare verkeering met WERNER; schoon deze belydenis haar zeer veel kost, nu zy hoort, dat ook ROBERT haar teder bemint, 't welk zy niet meende, daar zy zyne stilzwygendheid als onverschilligheid hadt aangezien. Nu meldt ROBERT aan Doctor BERNHARD de waarheid zyner meening, doet CAROLINA naderen, en herinnert den vertoornden Vader zyne belofte van vergeeving. De Doctor wil ROBERT echter tot medeërfgenaam zyner Dochter maaken; doch hy weigert dit ten eenenmaale; en eenigen tyd daarnaa overlydt de braave BERNHARD. Oogenbliklyk wordt ROBERT door de Geneeskundige Faculteit, aan welker hoofd zich de Oom van den laaghartigen FALK bevindt, alle verdere oeffening der Geneeskunde op zwaare straffe verboden, waardoor hy dus weder eenen tydlang werkloos blyft; terwyl de jalouzy van WERNER, wegens CAROLINA's hartlyke vriendschap voor ROBERT, hem den lust beneemt, om, schoon daartoe door beiden verzocht, by hem, geduurende den tyd, tot hy zich elders kon vestigen, te huisvesten. ROBERT draagt echter zyne ongelukken met manlyk geduld, en is reeds op het punt, om, schoon byna dertig jaaren oud, weder in den dienst van eenen anderen Doctor te treeden, als zeker voorval zyn lot geheel anders wyzigt: De Graaf VAN ZONNESTER, naamlyk, die, in een nabygelegen Landschap, aanzienlyke Goederen bezat, was te *Lusthofen* gekomen, om de Faculteit wegens een kankerachtig gezwel aan zyne wang te raadpleegen; daar door alle de tegenstrydige middelen, die nu de eene, dan de andere Geneesheer hem toediende, werd zyne kwaal van dag tot dag erger. Toen hy beslooten hadt, zich niet langer

 te

te waagen, en weder terug te keeren, wordt ROBERT, door aanbeveeling van den Waard, by wien de Graaf zyn' intrek genomen hadt, over zyne kwaal geraadpleegd. Weldra wint ROBERT, door zyn zedig en niettemin waardig voorkomen, het vertrouwen des Graafs; en daar deze de verantwoording, wegens het verboden oeffenen van ROBERT's practyk, op zich neemt, begint hy den verwaarloosden Lyder zyne geneesmiddelen toe te dienen; en dit gefchiedt met zeer veel vruchts. Hierdoor verwerft ROBERT zich de vriendfchap van den Graaf, en de gulle toegenegenheid van deszelfs bekoorlyke Dochter AMELIA, die den Graaf verzelde. Zelfs moest hy den dankbaaren Graaf inwilligen, om tot aan deszelfs vertrek (want van tyd tot tyd werdt zyne geneezing zichtbaarer) by hem in te woonen, en wordt hier van vriendfchapsblyken en gefchenken als overladen, welke laatften hy echter meestal befteedt, om zyne Moeder, die hem, wegens de doodlyke krankte haarer Dochter, uit eene buitenfpoorige leefwyze ontftaande, by haar ontboden hadt, en zich door haare eige fchuld in armoedige omftandigheden bevindt, by te ftaan. Zyne nieuwe aanzienlyke Vrienden troosten hem, zoo veel mooglyk, over den fpoedig volgenden dood zyner Zuster, en de Graaf neemt hem tot zynen Lyf-arts aan, waardoor hy voor de vervolging der Faculteit beveiligd is. Nu was de Graaf geheelenal herfteld, en op 't punt van zyn vertrek, wanneer hy aan ROBERT meldt, dat hy voorneemens is, om op zyn Landgoed, met het feest zyner geneezing en terugkomst, tevens het huwlyksfeest zyner Dochter (die, reeds federt eenige jaaren, met zekeren Baron VAN TANNENBERG verloofd was) te verbinden; en naa ROBERT prachtig beloond te hebben, ftelt hy hem voor, om hem te volgen, in zyn grondgebied het geneeskundig toevoorzicht over zyne onderdaanen op zich te neemen, en tevens zyn Lyf- en Huis-arts te blyven, op eene jaarwedde van zeshonderd daalers; zullende hy zoo lang op zyn kasteel woonen, tot hy zich eene waardige Echtgenoote gekozen heeft. Naa eenige tegenwerpingen, die van zyne nederigheid en dankbaarheid getuigen, laat hy zich eindelyk dit voordeelig aanbod welgevallen, te meer, dewyl AMELIA hierop ten fterkften aandringt. Naa nog eens zyne Moeder, die hy eene kleine wooning in een nabygelegen Dorp bezorgd hadt, bezocht, en haar ten zynen koste van een jaarlyksch inkomen verzekerd te hebben, volgt hy den Graaf en deszelfs Dochter na hun Buitengoed, en vindt alle de landbewooneren gereed, om hunnen geliefden Graaf vrolyk te verwelkomen; deelende hy niet weinig in de blyken van algemeene achting, als de middelbaa-

baare redder van 't leven des Graafs. Deze ſtelt ROBERT aan zyne onderdaanen als hunnen aanſtaanden Arts voor, en eene algemeene goedkeuring bevestigt de keuze des Graafs. Onder het uitſpreeken eener Redenvoering, door den Dorpspastoor, over 's Graven gelukkige geneezing en terugkomst, ontſtaat 'er brand in eene nabygelegene boerenwooning, waarby de hulpvaardige ROBERT zich verdienstlyk maakt, door met levensgevaar een kind uit de vlam te redden; doch, om de lofſpraaken der dankbaare menigte te ontgaan, begeeft hy zich eenigen tyd in eene eenzaame plaats van den tuin des kasteels, alwaar AMELIA hem te gemoet ylt, zich in zyne armen werpt, en onder eenen ſtroom van traanen hem toeroept: „ Red my; ik ben verloren!" Dit geeft aanleiding tot het volgend geſprek, 't welk wy voor onze Lezeren hier zullen afſchryven:

ROBERT. (*ontſteld.*) Graavin, wat deert u? ſpreek!

AMELIA. Myn Vader —— ô God! ——

ROB. Uw Vader? Welk nieuw ongeluk....

AM. Ja wel een ongeluk, echter alleen voor my! Myn Vader wil my morgen met den Baron GUSTAAF uithuwelyken.

ROB. (*nog ontſtelder.*) Gy zyt afkeerig van deze verbindtenis, en bemint hem echter, reeds ſedert drie jaaren zyt gy met hem verloofd?

AM. Ja, ik was toen een kind, en beminde hem als den ſpeelgenoot myner kindsheid; dan thans gevoele ik, dat ik hem, als mynen Echtgenoot, niet beminnen kan.

ROB. AMELIA kan den jongen, goedaartigen, beminlyken man niet beminnen?

AM. Neen! neen! myn hart kan hem niet beminnen. Niemand, of Een! van wien my niets dan de dood zal ſcheiden.

ROB. Hoe? AMELIA? verſta ik u wel? uw hart heeft eenen anderen gekozen?

AM. En gy kent hem niet? gy begeert van my eene bekentenis, die gy reeds lang in myne oogen hadt kunnen leezen? (*met eene innerlyke droefheid.*) Ach, dat heb ik niet verdiend, dat gy zoo wreedaartig met my handelt.

ROB. Ik bezweere u, Graavin, (*op eenen nadruklyken toon*) verklaar u.

AM. *Graavin?* ô de liefde vraagt naar geene geboorte of rang.

ROB. (*te rug deinzende.*) AMELIA, ik hoop niet ——

AM. Dat ik u beminne, vuurig en onuitſpreeklyk beminne, dat hoopt gy niet?

ROB. (*in de grootſte ontſteldtenis.*) My bemint gy? My? (*zich vol angst het voorhoofd wryvende.*) ô God! dit is te veel.

AM.

AM. Ik arm Meisje, dat my verbeeldde uw hart te bezitten! (*hevig weenende.*) Het was een aangenaame droom.

ROB. (*haar op eene tedere wyze by de hand neemende, met ernst en nadruk.*) Indien gy my bemint, Graavin! zo bestryd deze liefdedrift, die ons beiden zoude ongelukkig maaken.

De ontdekking van door zekeren Ampтman RABE beluisterd te worden, doet dit gesprek eensklaps afbreeken; terwyl ROBERT, die nu het geheim der Graavin verraaden zag, den ongeroepenen hoorer opzoekt, om stilzwygendheid van hem te verzoeken.

Met dit onverwacht gesprek neemt dit Deel een einde. Wy voegen hier, ten slot, alleen nog by, dat de onderscheidene gesprekken van ROBERT, zoo wel als de hier en daar verspreide aanmerkingen, wegens zyne gevoelens, en de grondbeginselen, naar welken hy zyne handelingen inricht, alzins belangryk en leezenswaardig zyn; waarom wy dit Boek, welks zedenlyk doel ten sterksten in 't oog loopt, vooral aan onze Nederlandsche Jongelingen, gerustlyk durven aanpryzen.

Peter Alexowicz, Czaar van Rusland, of de Zamenzweering in Moscow; Tooneelspel, naar het Hoogduitsch van J. M. BABO, *door* A. Bruggemans. *Te Dordrecht, by* P. van Braam., 1800. *In 8vo.* 103 *bl.*

HOewel dit Toneelspel zeker zyne gebreken heeft, en, onder anderen, het veranderen van het toneel in het derde en vierde Bedryf had moeten, en gemaklyk had kunnen vermyd worden, zo heeft het toch ook zyne verdiensten, en wy durven het aanpryzen. *Die Strelizen* is de Hoogduitsche tytel, en deze had wel kunnen blyven; echter geeft de Vertaler reden van die verandering, en de tytel, dien het Stuk nu heeft, is ook niet kwaad gekozen. Het Corps *Strelizen*, een dapper maar woest Janitzaren-Corps, dat gewoon was zynen Czaar wetten voor te schryven, was door PETER vernietigd, en deszelfs Opperhoofd OSSAKOF naar *Siberiën* verbannen, en aan zyne Vrouw was de Hoofdstad, op straf des doods, verboden: hun Zoon deelde echter niet in hunne ongenade, en de Czaar droeg voor zyne opvoeding zelve zorg. De Moeder waagt het, in de Hoofdstad te komen, en haren Zoon op te zoeken. De jonge OSSAKOF wordt het hoofd ener zamenzwering van de *Strelizen*: de tegenwoordigheid zyner Moeder, hoewel die zelve geheel onschuldig is, maakt nu dat men hem overhaalt. De Czaar had intusschen den Vader reeds te rug geroepen. Onverwacht verschynt de Czaar zelve in

in de vergadering der zaamgezworenen; en juist toen men enige van derzelver hoofden naar den kerker brengt, kwam de oude OSSAKOF in de Stad: hy krygt goed en rang weerom; ook den Zoon wordt alles vergeven; maar weinige hoofden boeten het oproer met hunnen kop; en door den waarlyk voorbeeldelozen moed van den waarlyk edelen Czaar is 'er nu nooit meer voor de *Strelizen* te vrezen. Ziet daar de Geschiedenis in dit Stuk; doch door deze opgave verkrygt de Lezer slechts een zeer onvolledig denkbeeld van hetzelve. OSSAKOF de Vader, Zoon, Moeder, en haar oude leidsman, weten gedurig niets van elkanderen; zy boezemen alle belang in; het geheel wordt ook hierdoor zeer onderhoudend en belangryk. *Vervloekt zy Oproer!* dit is de Zedeleer van dit Stuk.

De oude booze Generael. Tooneelspel in drie Bedryven, naer het Hoogduitsch van K. F. KRETSCHMANN. *Te Gorinchem, by* J. van der Wal en Comp., 1801. *In 8vo.* 158 *bl.*

De *oude booze Generael*, de Held van dit Stuk, is een zeer edel man, maar wat forsch en ruw in zyn voorkomen; daarom zal hy dan dezen naam hebben, en vooral ook omdat hy JULIA eens betrapte met het Fabelboek van *Gellert* in de hand, en wel juist by het Vertelsel van den ouden bozen Generaal; dan dit doet ter zake niets. De Generaal heeft zyn kwartier ten huize van den Burgemeester ener veroverde Stad; deze heeft ene lieve Dochter, JULIA. De Generaal bemint dit meisje, maar waarlyk met ene vaderlyke liefde. Intusschen heeft zy drie Minnaars; RICHARD, een oud, ziekelyk, altyd hoestend, Raadsheer; GARBE, een Proviant-Commissaris, een lage dief en laffe wellusteling, zo wel als een verwaande gek; en eindelyk LUDOLF, een jong Rechtsgeleerde, een achtingswaardig, uitmuntend mensch, maar die niets bezit dan ene kleine bediening, die maar vyftig daalders kan opbrengen. Het spreekt van zelven, dat zy den laatsten bemint. Op hoge order eischt de Generaal ene Contributie van 40,000 daalders van de Stad, en dien zelfden avond nog moet het geld 'er zyn. De Burgemeester en de Raadsheer schikken het onderling: provisioneel zal men de contanten, die voorhanden zyn, uit de publieke kassen ligten; de Kooplieden moeten ook wat doen; de Heren zelve hebben aanzienelyke sommen los; en de Proviant-Commissaris voegt 'er *zyn spaarpenningje*, *zyn noodpenningje* by, 5000 daaldertjes, tegen den intrest, zo als ook de Heren zelve nemen, van agt percent. Zo heeft men het geld dan provisioneel byeen; maar nu moet de gehele som omge-

sla-

ſlagen worden over de Burgery, en dat wel zo, dat het beste, dat wil zeggen het rykste deel, niet al te veel geve: men beraamt dan ook een plan, waardoor volſtrekt alleen de middenſtand wordt gedrukt, terwyl de Burgemeester op zyn best maar een paar daalders geven zal: de Raadsheer belooft hem getrouw zyne hulp hiertoe; maar hy krygt daarvoor ook het goede woord, JULIA wordt zeker zyne vrouw. Toevallig had een Kamer-huſaar van den Generaal alles afgeluisterd; en nu is de maat van den Commisſaris, die reeds ene zware verandwoording had, volkomen vol. LUDOLF had den Generaal ook reeds onderricht, hoe ſchandelyk laag men by de vorige Contributien de Burgery had gedrukt, en hoe het denkelyk nu weder wezen zou. Van dat gehele plan wordt dan nu ook niets: het byeengebrachte geld moet 'er zyn; maar de Generaal zal zelve den omſlag maken, en alzo voor de restitutie zorgen. Men is op LUDOLF woedende, zal hem ruïneren, en hy heeft zelve nu alle hoop op de hand van JULIA opgegeven, wat 'er ook gebeuren mogt. Hare geſprekken met den Generaal en haren Minnaar maken alles nog belangryker, en kenmerken het wel brave, maar toch zwakke, meisje, en den edelen, ſterkeren man. Echter houdt zich de Generaal, als of ook hy begrypt, JULIA moet van LUDOLF afzien, en hy heeft zynen Leger-Theſaurier voor haar uitgekozen. Het meisje ſmeekt, maar te vergeefsch; zy moet dien man toch opwachten, en —— het is LUDOLF. Even zeer, maar minder aangenaam, worden de Burgemeester, Raadsheer, en Proviant-Commisſaris verrascht, toen LUDOLF, in deze zyne qualiteit, de Contributie van hun ontfangt. Maar daar de Burgemeester nu het huwlyk van JULIA met LUDOLF toeſtemt, en RICHARD liever van haar afzien, dan eeuwigdurend arrest in de hoofdwacht hebben wil, zo loopt alles naar genoegen af. GARBE alleen wordt het kind van de rekening: met hartelyke vreugd brengen de Huſaren, wien hy al zo lang zwart hondenbrood had laten bakken, hem weg.

Ziet daar het hoofdbeloop van dit Stuk, dat ons zeer wel bevalt, en dat wy onze Lezers durven aanpryzen.

Hier boven, bladz. 180, reg. 15 v. o. ſtaat p. 99, lees p. 99.

De Praktyk des Bybels, of het Zedekundig Onderwys der Gewyde Schriften. IIden Deels, 1ste en 2de Stuk. Te Amsterdam, by C. Covens. *In gr. 8vo, te zamen 671 bladz.*

Wat laater dan wy beloofd en waarlyk voorgenomen hadden (*), geeven wy onzen Leezeren bericht van dit Tweede Deel der Praktyk des Bybels door den Eerw. VAN VLOTEN. Hetgeen wy reeds, by de aangeduide gelegenheid, van des Schryvers voordracht en wyze van behandeling der onderwerpen gezegd hebben, zouden wy hier kunnen herhaalen, evenwel, met byvoeginge, dat de duisternis, waarover wy in ons voorig bericht klaagden, by het doorleezen van het Tweede Deel ons minder heeft gehinderd. De Schryver schynt zelve gevoeld te hebben, dat het Eerste Deel hieromtrent vatbaar was voor verbetering. Een kort Voorbericht, voor het Tweede geplaatst, eindigt hy met de woorden: „ Ik verblyde my, dat de styl en „ drukfeilen my ditmaal minder verschoning behoeven „ te doen vragen. —— Oordeel zelve, Lezer!" Als Leezers dan oordeelen wy, en deelen dit ons oordeel mede aan anderen, dat het Werk van deezen kant gewonnen, en het Tweede Deel minder duisterheids heeft dan het Eerste. Evenwel is het niet geheel vry. Doch het komt ons voor, dat eene meer naauwkeurige plaatzing der tekens van zinscheidinge, en het gebruiken van kortere volzinnen, het gebrek grootendeels, zo niet geheel, zouden verhelpen. Het vermoeit de aandacht, wanneer men eene geheele bladzyde van niet grooten letterdruk moet doorleezen, zonder een rustpunt te ontmoeten. Toevallig komt ons hier juist een volzin onder het oog van *twee en meer dan eene halve* bladzyde. Zy is te vinden bl. 193—195.

In

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1800, bl. 58.

In dit Tweede Deel (dewyl het getal der bladzyden tot het einde toe doorloopt, behoeven wy de beide Stukken, welke het Deel uitmaaken, niet verder te onderscheiden) vinden wy vooreerst aanmerkingen over de Psalmen, onder het opschrift: *De openbare Gods-vereering naar aanleiding der Psalmen.* Deeze beginnen met eenige bedenkingen over het nut en gebruik deezer Israëlietische Dichtstukken in onze tyden. Na eenige aanmerkingen over den aart en de nuttigheid van godsdienstig gezang, en de geschiktheid der meeste Psalmen, (ook der zulken, welken by de openbaare godsdienstoefening, vooral van Christenen, minder voegen) om het hart tot God te verheffen, gaat de Schryver over tot het beschouwen van ieder deezer overblyfselen van oude godsdienstige Dichtkunde in het byzonder. Dikwyls bestaan zyne aanmerkingen enkel in zyn oordeel over de gepastheid of ongepastheid van eenigen Psalm voor het openbaare kerkgezang; maar by andere gelegenheden behelzen zy wel eens eene soort van meer of min uitgebreide voorstelling des inhouds van eenen Psalm, of des Schryvers gevoel van het nut, waarmede dezelve kan gelezen of gezongen worden. Van de kortste van deeze soort willen wy een voorbeeld of twee aanhaalen. By den derden Psalm vinden wy deeze bedenkingen: „ Welk eene hartsterking geeft de echte „ erkentenis van den invloed der Godheid in de aller- „ zorgelykste omstandigheden! het kan zoms gebeuren, „ dat benarde ontmoetingen, openlyke vyandlykheden, „ zo zwaar, zo algemeen zyn, dat 'er niets meer nodig „ is dan de beslissende slag; evenwel ontzinkt den gods- „ vriend dan nog de moed niet geheel; dien wel mik- „ kenden slag kan de Albestuurder afwenden; in den „ nood gaat zulk een denkbeeld ongevoelig tot eene „ bede over; komt 'er vertrouwen op 't gebed in de „ ziel, waarin men de uitkomst niet bepaalt, maar die „ aan den Albestuurder overlaat, wel verzekerd, dat „ Zyne keuze de beste zy, dan daalt de stille kalmte „ in de ziel, in weerwil van de gevaren, hare aanhou- „ dende woelingen baren dan zo veele ontsteltenissen „ niet meer, dat men gantsch onbekwaam wordt; in- „ tegendeel, 't berusten in God, die alleen de uit- „ komsten bestuurt, doet alles met de grootste gelaten- „ heid te gemoet zien. – Een vriend van den godsdienst, „ dus denkend, kan onmogelyk zo gantsch ter neder

„ ge-

„ geslagen zyn, onder de gevaarlykste omstandigheden, „ dat hy buiten staat zou zyn, om de maatschappelyke „ hulde aan de Godheid te bewyzen; te eerder en te „ meerder doet hy zulks, al is 't zelfs, dat ook daar „ zyne vervolgers tegenwoordig zyn," bl. 11 en 12.

„ *Ps.* VI. Is eene bede wegens ongesteldheid. Open- „ bare erkentenisse in de gemeentens heeft men eeuwen „ aan den anderen, als eene voor de maatschappy be- „ langryke deelneeming van de vergadering der God- „ vereerders beschouwd; het spreekt van zelfs, dat zy „ niets betekent, zelfs aanstotelyk is, als de lyder in „ zyne omstandigheden ons onbekend is, het wordt dan „ zelfs enkel *ceremonieel.*" Is dit niet te sterk uitge- drukt? Leert ons het Euangelium niet ook voor onze vyanden bidden? En zouden wy dan niet in algemeene bewoordingen kunnen bidden om den Godlyken zegen over onzen broeder, al zyn wy niet byzonder be- kend met deszelfs omstandigheden en behoeften, in- dien wy slechts der Godheid geene bepaalde wyze van handelen voorschryven? Zouden geheele Gemeen- ten niet met weezenlyke deelneeming dergelyke ge- beden kunnen uitboezemen voor haare Leden? De Schryver vervolgt: „ Die toestand en de herstelling „ kan nog veel minder eene gepaste stoffe voor een „ gewoon lid der vergadering zyn, schoon 't te wen- „ schen ware, dat elk, die oplettend is op zich zelven, „ by zulk eene gelegenheid den loop zyner denkbeelden „ in ziekte, getrouw in de herdenking en uitvoering der „ stille beloften, welke men toen deed, ontwikkelde, „ op dat by de hernieuwing der kragten, 't godvrugtig „ bestaan meer gezuiverd zich vertoonde, waardoor de „ deelneeming van anderen in de herstelling, eene we- „ zentlyke dankzegging aan God worden kan; een vorst „ *nogthans*, die van de zynen in zyne goede hoedanig- „ heden gekend wordt, wiens dood kwalykgezinden „ enkel om by-einden kunnen begeeren, zou men zeer „ wel tot de stoffe van een algemeen volkslied kunnen „ maken," bl. 14, 15.

De Schryver zoude, naar het schynt, geen vyand zyn van eene groote hervorminge in het houden der gods- dienstige vergaderingen en in het kerkgezang. Sommi- gen der Psalmen althans, welken hy, als ongeschikt om door eene Gemeente gezongen te worden, afkeurt, zou- den, zyns oordeels, op eene andere wyze nog al bruik- baar zyn. Zo schryft hy, bl. 34: „ *Ps.* XVII. Is

 „ we-

„ weder een lied, 't geen voor de algemeene ſtigting
„ niet zeer geſchikt is. —— Zulke alleenſpraken,
„ of *appellen* op de Goddelyke alwetenheid, zyn
„ zeer zeldzaam van eene algemene nuttigheid: in
„ één geval zou men 't kunnen gebruiken, wen een
„ voornaam perſoon, die de algemeene achting hadde,
„ in omſtandigheden kwam, in allen opzichte bedenke-
„ lyk, en welke de agterdogt en de hatelyke partyzugt
„ op 't allerongunſtigst verklaarde; als zulk een lied
„ door dien verdagten perſoon, in een *ſolo*, voor de
„ vergadering gezongen wierd, zou 't ongetwyfeld de
„ uitwerking kunnen hebben, dat veler gemoederen der-
„ zelve [l. hun] ongunſtig vermoeden afleiden. Eer
„ evenwel zulks ingevoerd worde, zou alvorens de tugt,
„ zo wel als de goedkeuring dier vergadering, onder
„ meer bruikbare ſchikkingen gebragt moeten zyn."
In dit laatſte zyn wy volmaakt eens met den Schryver, die, ondertusſchen, op meer plaatzen zich verklaart voor dergelyke *ſoloos*, waarvan zekerlyk een goed gebruik zoude kunnen gemaakt worden. Zie b. v. bl. 158. Veele ſchoone aanmerkingen heeft hy over den inhoud en het gebruik der Pſalmen; zonder dat wy daarom, en dit zal hy ook niet vergen, in alles met hem inſtemmen. Dus kunnen wy hem niet toeſtaan, dat de CXXXIIIſte Pſalm „ vooronderſtelt te veel kundigheden van *Joodſche* gebruiken, om voor elk een bruikbaar te kunnen „ zyn." Worden dan zo groote kundigheden vereischt, om te weeten, dat de Joodſche Hoogepriester, by zyne inwyding, met olie gezalfd wierd? —— Over de vyf volgende Pſalmen geeft de Schryver, bl. 247 en 248, zyn oordeel in zo weinige woorden op, dat wy dit nog tot een ſtaaltjen zullen aanhaalen; het maaken van aanmerkingen daarover voor onze Leezers overlaatende.

„ Pſ. CXXXIV. Ook dit lied is te arm van denk-
„ beelden voor ons, te bepaald van oogmerk, dan dat
„ het by ons met eenige vrugt zou kunnen gezongen
„ worden.

„ Pſ. CXXXV. Een lofzang, die deezen naam ver-
„ dient; wy hebben te weinig omſtandigheden, die ons
„ zulk een lied met eene gevoelige ziel zou [l. zouden]
„ doen zingen, wy denken naauwelyks aan het bekee-
„ ren van afgodendienaren, ik zwyge dat wy hen door
„ ons menschlievend gedrag tot onze byeenkomſten zou-
„ den lokken, om eenſtemmig te zyn in de erkentenisſe
„ van den eenigen God.

„ Pſ.

„ Pf. CXXXVI. Van die zelfde geaartheid, doch meer kunftig, is deze Pfalm.

„ Pf. CXXXVII. Wy hebben ons elders reeds verklaard over het waarlyk aanftotelyke, het geen dit gezang gantsch onbruikbaar maakt.

„ *Pf.* CXXXVIII. Wel bruikbaar, maar nogthans van dien inhoud, dat wy verfcheiden zoortgelyken ter onzer keuze hebben."

Op de befchouwing der Pfalmen volgt, hetgeen de Schryver noemt, *Menschkundig Onderwys in de Spreuken van* SALOMO. Vooraf vinden wy hier iets (bl. 264—268) over het oogmerk van dit Boek, en het gebruik, hetgeen men 'er van heeft te maaken. „ Indien men dit gefchrift," leezen wy bl. 265, „ als een volledig zamenftel van den plicht der menfchen wilde befchouwen, zou men het regte gebruik van deze verzameling naar het doel des fchryvers niet treffen. Al kon men zeggen: het is een volledig zamenftel, fchoon niet in de gewone orde, zo wil hy de voorfchriften der deugd niet, zo als zy wetten zyn, maar zo als zy middelen zyn tot ons genoegen en waar geluk, aanpryzen, en langs de waarneemingen van anderen op de beste wyze ons daartoe opleiden. Eigenlyk gefproken, is zyn opftel zo zeer geene deugden-leere, die anders heiligheid, ten aanzien van de vorming des menfche, in de uitoeffening der godzaligheid genoemd wordt; het is meer die zedelyke befchaving van den mensch, die hem tot het aanvalligst en nuttigst lid der zamenleving maakt, welke hy ons aanpryzen wil," enz. „ Hierom," zegt de Eerw. VAN VLOTEN, bl. 268, „ is eene inleiding van den zamelaar, even zoo treffend als uitvoerig, ook zeer belangryk, en zy behoort door ons in haren gewigtigen inhoud gekend, en ons eigen gemaakt te worden, willen wy dat nut uit SALOMO's fpreuken plukken, waarin zy zich ongetwyfeld van alle andere het meest onderfcheiden zullen." Als zulk eene Inleiding befchouwt onze Schryver, bl. 294, de Negen eerfte Hoofdftukken; met het Tiende beginnen, zyns oordeels, de eigenlyke Spreuken. Hierby vindt men, over het waare gebruik deezer Spreuken, en de gewoonte van dezelve door de jeugd te doen van buiten leeren, eenige aanmerkingen, welke wy gaarne zouden affchryven, indien wy daartoe ruimte hadden. Vervolgens geeft de Schryver, bykans van vers tot

 vers,

vers, eene soort van ophelderende uitbreiding, welke wy doorgaans met veel genoegen hebben gelezen, en onzen Leezeren gerustlyk durven aanpryzen; schoon zy somtyds wel eens denkbeelden behelze, welke de oorsprongbyke Schryver waarschynelyk niet bedoelde. Van dien aart is, by voorbeeld, hetgeen by Hoofdd. XV: 5 gezegd wordt. Daar bl. 423 staat vs. 26, dient men te leezen vs. 28. Om ook van deeze uitbreidingen een staaltjen te geeven, zullen wy overneemen, hetgeen, bl. 452 en 453, gezegd wordt over Spr. XXVI: 3—6. „ De omgang met „ lieden, die weinig verstand hebben, behoorde bedagtzamer ingericht te worden, wilde men hen bewaren „ voor het misdoen; ... het is eene roeping voor een „ verstandig man, het zich gemakkelyk te maken, om „ hen zoo te kunnen beveiligen; onder hen is nogthands „ eene aanmerkelyke verscheidenheid van karakter: 'er „ zyn 'er zoo dom, zoo gantsch beneden de menschheid, dat zy alleen door slagen ingeteugeld of handelbaar kunnen gemaakt worden: deze zyn wis onder „ de ergsten in gebrek aan vermogens, maar geenszins „ de zorgelyksten; — 'er zyn *brutale* zotten, die dan „ alleen schynen verstand te hebben, als zy schelden en „ tieren kunnen: bloedryke gestellen hebbende, en geen „ heeren over hunne driften zynde, moet men hen maar „ laten uitrazen, want dan zyn zy het eerst bekoelt; „ — 'er zyn ook verwaande weetnieten, die door de „ verkeering met menschen eenige beschaafde denkbeelden verkregen hebben, of die om hunne schatten of „ aanzien meenen regt te hebben, om beslissend over „ waarheden van belang te vonnissen: zulken moet men „ niet uitvoerig wederleggen, maar door een enkel kragtig bewys hun de armoede van hunnen geest doen „ gevoelen; die het ongeluk heeft van veel met dezelven omtegaan en hen te bestuuren, moet hun gewis „ meer bezigheids verschaffen, nogthands gene, die boven hun verstand reikt, wil men zich voor verwarring „ behoeden." Somtyds zoude men deeze aanmerkingen als half boertende kunnen opvatten. Zo leezen wy, bl. 389, over Spr. XX: 2. „ Men zou tegenwoordig deze spreuk wel kunnen missen: want voor hun, die „ met vorsten omgaan, komt het zeldzaam tot die hoogte, dat 'er gevaar is: het vleijen der groten is zo algemeen, dat men voor zoortgelyke uitersten niet meer „ te vreezen hebbe."

Het

Het naaste Stuk heeft tot opschrift, *Betragtende Aanmerkingen op des Predikers Geschrift.* Over dit Boek en deszelfs Schryver hebben wy iets gezegd by eene vroegere gelegenheid (*). De Eerw. VAN VLOTEN is van gedachten, dat het Werk zelve van SALOMO, maar het slot, Hoofdst. XII: 9—14, van eene andere hand is. Men hoore hem zelven: „ Alles komt op de gelukzaligheids-leere voor dit leven aan, hieromtrent nu lopen „ de denkbeelden van kundige lieden zoo zeer uit den „ anderen, en zyn ... zomts zoo lynrecht tegenstrydig, dat wy op het einde wel eens verlegen staan, „ wat toch te verkiezen? — De ervarene ... zal hier „ het ... onderscheid tusschen de leer der Joden, en „ die van JESUS, ... gevoelen; evenwel gene tegenstrydigheid: .... de leere der onthouding of zelfs-verloochening, b. v. door den Heiland zoo sterk aangeprezen, als een der algemeenste middelen tot een duurzaam geluk, — en de geneugten van dit leven, als „ gevolgen van de deugdbetragting door MOSES voorgehouden, staan gewis niet tegen elkanderen over: „ had SALOMO die beide voorstellen aan den anderen „ ondergeschikt, in zoo verre zyne belydenis hem die „ leeraarde, hy was niet in gevaar gekomen, om met „ de daad den zegen der genietingen van dit leven voor „ ydel te verklaren, en ... door eene verstandige onthouding ... zou hy meer geluk gesmaakt hebben in „ het bezit der aardsche goederen, dan hy nu immer „ genoten heeft. Wy danken evenwel ... den man, die „ dit stuk van SALOMO aan de waereld bekend gemaakt „ hebbende, zyne bedenkingen, zo niet tusschen beiden, „ ten minsten daar agter voegde," bl. 539, 540, z. o. bl. 550 omtrent het einde, en bl. 632 env. Men bespeurt hieruit wel, dat onze Schryver niet altoos met den Prediker van een gevoelen is, en men wordt 'er ten vollen van overtuigd, wanneer men leest hetgeen hy bl. 546 zegt van het character, de wyze van onderzoeken, den redeneertrant, de bejaagingen en het gedrag des Joodschen Konings. Zyne aanmerkingen daarover toonen den kundigen en voor zichzelven denkenden Man. Gaarne zouden wy dit met een nader uittreksel toonen, indien niet dit Bericht ruim lang genoeg ware.

Even-

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* voor 1798, bl. 561 env.

Evenwel moeten wy nog een enkel woord zeggen van het laatste Stukjen, hetgeen (bl. 635 env.) in dit Deel voorkomt, met het opschrift: *Bruikbare Aanmerkingen op de Liefdens-Liederen van* SALOMO. De Schryver oordeelt, met reden, dat het Hooglied „ niet in „ het hoger uitzicht van de liefde tusschen JESUS en „ zyne bruid moet beschouwd worden," bl. 637; „ het „ doel dezer liederen is, de huwlyks-liefde zoo te bezingen, dat die op de nuttigste wyze, werken moge, „ en tevens de bron en eerste aanlage tot den maatschappelyken reinen staat kunnen zyn," *ald.* eene liefde, zo als hy vervolgens aanduidt, welke, zonder de natuurdrift uit te sluiten, zich tot eene deugd veredelt. En op dien trant loopen zyne aanmerkingen over dit overblyfsel van Oostersche Minnezangen.

Zoude de Schryver, bl. 36, daar hy den Zweedschen Koning KAREL noemt, niet eigenlyk GUSTAVUS ADOLPHUS bedoelen? Op deezen past hetgeen hy zegt, beter dan op eenen der KARELS, die ooit de Zweedsche Kroon droegen.

Vervolg van Overdenkingen van JACOBUS HINLÓPEN, *Predikant te Utrecht.* No. I—V. *Te Utrecht, by* W. van Yzerworst. *In gr. 8vo.* 434 *bl.*

Gelyk wy, voorheen, van de *Overdenkingen* van den Eerw. HINLÓPEN met goedkeuring gewaagden (*), zo verheugen wy ons, en danken 'er, met hem, den Vader der Lichten voor, dat hy, in zyne klimmende jaaren, lust en kragt behouden heeft, om zynen Godvrugtigen arbeid, tot nut en tot stigtinge van zyne natuur- en geloofsgenooten, al gaande weg, voort te zetten. Welk een opwekkend voorbeeld voor zommigen zyner Amptsbroederen, die, in jaaren eenigzins gevorderd en tot hun genoegen geplaatst zynde, in den lust tot onderzoek verflaauwen, en tot hun noodzaaklyk predikwerk hunnen vlyt eeniglyk bepaalen! Dat 'er, in het vak van Godgeleerde weetenschappen, nog al iets te bearbeiden valt, en verscheiden onderwerpen, daar toe behoorende, van nieuws bewerkt, of in een klaarder licht kun-

(*) Zie onze *Letteroef.* voor 1797, bl. 332.

kunnen geplaatst worden, kan blyken uit de meestal belangryke ftukken, welke de Eerw. HINLÓPEN zich ter taake heeft genomen, en van welke wy het wel der moeite waardig agten, de lyst hier af te fchryven: *Overdenkingen over het voorlezen van de H. Schrift, in de Vergadering der Christenen. —— Brief aan een Vriend, over de Verftaanbaarheid van de H. Schrift, voor den Gemeenen Man. —— Drie Brieven aan Christen-Ouders van de Hervormde Gemeente te Utrecht, over de opvoeding van hunne Kinderen, in de Christelyke Leer. —— Overdenkingen over* I Cor. VII: 14 *laatfte deel. — Brief aan een Mede-arbeider in het Euangelie, over de bevordering der overtuiging van de Godlykheid der H. Schriften, in de Christelyke Gemeente. —— Opmerkingen over de Leere der H. Schrift, omtrent het voorbidden voor anderen. — Opmerkingen over de Leere der H. Schrift, aangaande de Christelyke Tucht. —— Overdenkingen, over de vereeniging van alle ware Christenen. —— Befchouwing van eene Christelyke Gemeente, naar de H. Schrift des N. Testaments. —— Overdenkingen over de onderhouding der Leeraaren, door eene Christelyke Gemeente, naar aanleiding van* Gal. VI: 6—10. —— *Overdenkingen over het verbergen van onze Godsdienftige Werken, naar* MATTH. VI: 4 *tweede gedeelte. —— Opmerkingen over de liefde tot elkanderen en tot allen, in* MOSES *Wetten geleerd. — Overdenking over* Deut. XXXII: 27. — *Brief, over het gezegde van den Zaligmaker:* Die my gezien heeft, die heeft den Vader gezien, JOAN. XIV: 9. —— *Brief aan eenen Mede-arbeider in het Euangelium, over het verfchil: of* CHRISTUS *voor allen geftorven zy? —— Brief aan een Vriend, over den dienst, welken de Engelen, volgends de leer der H. Schriften, den Geloovigen, in hunne nooden, bewyzen. — Drie Brieven, aan eenen Vriend, over de Erf-zonde. — Overdenkingen over het gewoone zeggen:* alle verandering is geene verbetering. —— *Overdenkingen over hetgeen ons de jongfte dag zal openbaren.*

Daar wy het genoegen niet hebben, den waardigen Gryzaart verder dan uit zyne Schriften te kennen, verbeelden wy ons egter, hem te mogen befchouwen als een man van zagtmoedigen en vreedzaamen inborst, een yverig voorftander wel van de leere zyner Kerke, maar tevens met den geest des Euangeliums, dat is,

 dien

dien der liefde, jegens andersdenkenden bezield, die wel de geſchillen, welke de Christenen verdeelen, nu en dan behandelt, maar zulks geenzins doet, om twist en tweedragt te ſtooken of te vernieuwen; terwyl hy, integendeel, middelen aan de hand geeft, „ hoe een „ Leeraar, die zich by een Genootſchap van Christe-„ nen, uit overtuiging van de waarheid en oprechtlyk, „ gevoegd heeft, desniettemin, ook in het behandelen van „ geſchillen, veel kan toebrengen tot geneezing van ſcheu-„ ringen." 't Geen Vader HINLÓPEN deswegens ſchryft, bl. 161 enz. willen wy der overweeginge van allen, die den vrede zoeken, wel hebben aangepreezen. Met genoegen ſchryven wy het volgende af uit de Voorrede: „ Vele veranderingen (zegt de ervarene Man) heb ik, „ in hetgene men wysbegeerte pleegt te noemen, ge-„ durende myn leven, zien opkomen, en min of meer „ invloed hebben op de ſamenſtellen van de Christe-„ lyke leer; de nieuwſte vorm ſcheen altyd de ſchoon-„ ſte, en te verdienen, dat zy algemeen gevolgd „ wierd, gelyk de wyze GELLERT, in zyne Fabel van „ den hoed, aardig heeft voorgeſteld: vele zullen 'er „ nog na mynen dood opkomen en ondergaan: maar „ Gods woord, in de Heilige Schriften begrepen, zon-„ der hetwelke wy veel minder zouden weten, dan wy „ nu ſchynen, zonder hetzelve, te konnen weten, blyft „ in der eeuwigheid, en zal, wanneer hetgene men nog „ uit hetzelve weet, ook verloren gaat, en de donker-„ heid, gelyk voorheen, alles bedekt, weder het licht „ geven, en, als het eenige ware licht erkend, ge-„ eerbiedigd en gevolgd worden. 't Is (dus vervolgt „ de godvrugtige Man) het licht op myn pad tot „ mynen ouderdom geweest, en zal het ook blyven, „ wanneer ik dit leven verlate, en tot hetgene na den „ dood volgt, waaromtrent ons de wysbegeerte wel „ ontrusten, maar geen zekerheid geven kan, henen „ ga."

Thans gaan wy, hier en daar, iets ter proeve opzamelen. Spreekende over de verſtaanbaarheid der H. Schrift voor den gemeenen man, erkent HINLÓPEN, dat 'er veele duisterheden in dezelve voorkoomen; doch beweert tevens, dat het daarin begrepene voor hem van minder belang is: terwyl het noodige om te weeten zich ligt laat ontdekken, immers indien daartoe de noodige aandagt en vlyt beſteed worde. „ Ontvangen wy,

(ſchryft

(schryft hy) nu of dan, eenen brief van onze goede vrienden, in welken wy regels lezen, die wy niet verstaan, dan lezen wy den brief nog een- en andermaal over, of wy ook mogten opmerken, wat onze vriend meende; gelukt het ons dan nog niet, de meeninge van die regels te verstaan, wy leggen hem neder, of ons, zonder eenige inspanninge, ook iets, tot ophelderinge, mogte voorkomen; wy lezen en herlezen hem daarna weder, en komen, langs dezen weg, niet zelden tot begrip van de meeninge van onzen vriend; en wy verwonderen ons dan wel eens, dat wy hem niet eerder, niet terstond, begrepen hebben. Op die zelfde wyze moeten wy met de Schrift, ons van den hemelschen Vader toegezonden, handelen. Hetgeen wy niet verstaan in het ééne of andere gedeelte derzelve, moeten wy onthouden, wy moeten dat gedeelte meermalen overlezen, zonder dat wy met het kapittel juist eindigen, daar het volgende kapittel dikmaal nog tot het vorige behoort; en blyft het ons dan nog duister, wy moeten opmerken, of wy het één of ander ergens in de Schrift ontmoeten of ons herinneren konnen, waardoor het ons klaar worde. Dit zal ons dikmalen tot begrip van Gods meeninge leiden en met verwondering en blydschap vervullen."

Aangaande de middelen, door welke de verdeeldheden der Christenen kunnen weggenomen, en de vereeniging kan bevorderd worden, merkt HINLÓPEN onder andere aan: „ Al ligt yvert men, om uitwendige en zichtbare middelen hier, gelyk in andere menschelyke vereenigingen, te gebruiken: hetzy dat men één zichtbaar hoofd, éénen opziener, welken allen moeten aankleven, van welken allen, die men voor ware Christenen zal erkennen, moeten afhangen, aanstelle. Hetzy dat men vordere, dat de minderheid zich aan de meerderheid onderwerpe. Hetzy, dat men den sterken arm der burgerlyke magt inroepe, om te verbieden en te beletten, dat men van zommige gevoelens niet spreke, en daartoe te samen kome. Hetzy, dat men alle verschillende gezinten late samenkomen en elk vryheid geve, om zyne gevoelens te doen prediken. Hetzy, dat men zich te samen verbinde, om van geene zaken, dan in welke men overeenstemt, te prediken. Hetzy, dat men wederzyds elkander wat toegeve, en overeen-

ko-

kome in bewoordingen en schikkingen, die dubbelzinnig en onbepaald zyn. Alle zulke uitwendige en vleeschlyke middelen (schryft HINLÓPEN) konnen geene inwendige vereeniging van gevoelen en liefde voordbrengen, en vermeerderen, in tegendeel, de scheuringen en verwerringen. Denken wy de geschiedenis der Christenen na, wy vinden, tot onze diepe smert, dat gewetensdwang, vervolging van elkander, vermenigvuldiging van scheuringen, van martelaren, en verhindering van den vryen loop van onderzoek en vordering in de erkentenis der waarheid, de treurige gevolgen van het in 't werk stellen van deze en dergelyke middelen geweest zyn.

„ De vereeniging (dus gaat hy voort) van alle ware Christenen is een vrucht van den éénen Geest, door welken wy allen tot één Lichaam gedoopt en tot éénen Geest gedrenkt zyn. —— Deze Heilige Geest is een Geest der waarheid, die den waren Christenen de liefde tot de waarheid, welke hy leert, met afzien van vooroordeelen en partyschappen, inboezemt, en hen elkander en allen doet liefhebben; zodat zy de waarheid in liefde betrachten. By dezen Geest moeten wy de rechte middelen tot wegneming van scheuringen en bevordering der vereeniging zoeken."

Over 't geheel genomen, hoewel de Eerw. HINLÓPEN niet veel nieuws verkondigt, van wegen het stigtelyke, godsvrugt en zagtmoedige liefde bevorderende, 't welk allerwege doorstraalt, zullen 's Mans schriften met nut kunnen geleezen, en de groote doeleinden van den Christlyken Godsdienst door dezelve niet weinig bevorderd worden.

De troostgronden der Kristenen, by 't sterven hunner Godvruchtige Naastbestaanden en Vrienden; aangeweezen en aangepreezen in eene Leerrede over I Thessal. IV: 17ᵇ, 18, *gedaan in 's Hage, den* 20 *April* 1800, *door* JOH. JAC. SERRURIER, *Emeritus Predikant aldaar. Te Amsterdam, by* J. Allart, 1800. *In gr.* 8*vo.* 56 *bl.*

Eene stichtelyke Kerkrede, waarin de Eerw. SERRURIER, sedert ettelyke jaaren rustend Leeraar by de Haag-

Haagsche Hervormden, zyne Gemeente nog eens over een aangelegen onderwerp heeft willen onderhouden. Hy had by zich zelven niet de minste gedachte of voorneemen, om dezelve in 't licht te geeven; maar doet dit nu evenwel, met een christelyk doel, ter voldoening aan het aanhoudend verlangen van veelen.

Eerst wordt, naar aanleiding van den text, gesproken over het zalig lot, dat Gods volk namaals te wachten heeft, door den Apostel dus uitgedrukt: *En alzoo zullen wy altoos by den Heere zyn.* Dit onderstelt, dat zy altoos by elkander zyn en blyven zullen. 'Er zal eene allertederste, hartelykste en zuiverste vriendschap gevonden worden, niet slechts tusschen eenige weinigen, maar tusschen alle de gezaligden zonder eenige uitzondering. Maar dit geluk zal merkelyk vergroot worden, naardien zy te samen altyd by den Heere zullen zyn. 't Geen te kennen geeft: 1) dat zy in dezelfde plaats zyn zullen, daar de Heer is, (*in den derden hemel*, eene plaats, die de Eerw. SERRURIER, in eene aanteekening op bl. 28, 29, met sommigen, van het zoogenaamd *paradys*, waardoor men dan de verblyfplaats der afgestorvenen, tot op den dag der opstandinge, verstaat, wil onderscheiden hebben.) 2) In den zelfden staat. 3) In naauwen omgang en gemeenzaame verkeering met den Heere. Welk alles, in den gewoonen leertrant, geleidelyk wordt ontvouwd. *Vervolgends* bepaalt de Leeraar de aandacht zyner Toehoorderen by het betaamelyk gebruik, 't welk Christenen van deze Leer, by 't afsterven van Godvruchtige naastbestaanden en vrienden, behooren te maaken. Zy moeten malkanderen met deze woorden (met deze gewigtige waarheden) vertroosten; niet zoo onmaatig, onredelyk, en buitenspoorig bedroefd zyn, gelyk de Heidenen, die geene hoop hebben. *Eindelyk* worden uit het verhandelde deze toepasselyke waarheden afgeleid. 1) Christenen moeten zich verblyden in de hoop. 2) 't Lot van den godloozen, en van elken zondaar, zal daarvan veel verschillen. 3) 'Er behoort hier reeds een naauwe band van vereeniging tusschen de geenen, die den Heere vreezen, plaats te hebben. 4) Wy moeten toezien, dat wy ons ook wachten van gebruiken en gewoonten, die nog onder ons plaats hebben, en die tegen den aart en den geest van 't waare Kristendom stryden, schoon ze als zoodanig niet beschouwd of erkend

kend worden. Hiertoe brengt de Eerw. SERRURIER de kwaade gewoonte, om na een zwaar sterfgeval, alleen uit navolging, verscheidene weeken achteréén uit de Kerk te blyven, of de Kerk te schuuwen, omdat 'er geliefde voorwerpen begraaven liggen. „ En wat zal ik zeggen," voegt hy 'er by, „ van die lastige lang over 't aangezicht hangende floersche kappen, waarmede vrouwen haare mans, en dochters haare ouders, maanden en tyden achteréén, gewoon zyn te berouwen? Elk, die in 't geval is, klaagt 'er bitter over, dat het zoo onaangenaam is, en nadeelig voor de gezondheid, en byzonder voor 't gezicht, en ieder doet het evenwel! en waarom? omdat het in gebruik is, en de menschen anders denken, en zeggen zouden, dat men niet genoeg bedroefd was over den gestorvenen." Het ware te wenschen, dat alle zulke stemmen, die zich nu en dan laaten hooren, om de menschen van verscheidene lastige en nadeelige vooroudelyke gewoonten, inzonderheid ook met opzicht tot de wyze van begraaven en berouwen van afgestorvene vrienden, af te brengen, eindelyk, in eene Eeuw, zoo verlicht, als de onze, eens meer ingang vonden, en dat ook de hartelyke taal van zulken waardigen Gryzaart, eerst voor een aanzienlyk gehoor, en nu voor 't leezend publiek, openlyk ontboezemd, tot dat einde van veelen opgemerkt wierd. Wy twyfelen geenzins, of dit eenvoudig, ten eenemaal ongekunsteld Opstel, welk overal Christelyke gevoelens ademt, zal, over 't geheel, niet alleen in de Haagsche Gemeente, maar ook elders, met genoegen, wy hoopen ook tot leering en stichting, geleezen worden.

Overdenkingen over den aart, de bewaaring, de opheldering en uitbreiding van het Euangelie vóór de geboorte van Jesus Christus. Door CORNELIS VAN DER LEEUW, *Predikant te Hoorn. 2de Stukje. Te Utrecht*, *by* W. van Yzerworst, 1800. *In gr. 8vo.* 104 *bl.*

De Eerw. VAN DER LEEUW gaat, in deze Overdenkingen, waarvan wy, in den voorleden jaare, het eerste Stukjen aangekondigd hebben (*), op denzelfden voet

(*) *Lett.* 1800, bl. 450.

voet voort, met de oordeelkundige beschouwing van de bewaaring en voortplanting der heilleere, in het Paradys reeds, zoo hy meent, geopenbaard, en vervolgends langzamerhand opgehelderd, verder uitgebreid en bevestigd, tot den tyd der geboorte van Jesus Christus.

Het onderwerp der eerste Overdenking is Noäch in de Arke. De tweede beschouwt den uitgang van Noäch en de zynen, en van al 't geen zy by zich hadden, uit de Arke, en de plechtige offeranden, waarmede de godvruchtige Aartsvader, by deze gelegenheid, zyne godsdienstige gevoelens openbaar maakte. Het zullen, naar de gedachten van den Schryver, niet alleen dankoffers, maar ook zoenoffers, geweest zyn. Gods verbond met Noäch wordt hier ook in overweeging genomen. De derde Overdenking gaat over den Torenbouw van Babel, en deszelfs gevolgen. De vierde over Job.

Allen bevatten gepaste wenken voor ongeöefende Leezers, om 'er veel stof tot nadenken over dat gedeelte der oude geschiedenissen, en nuttige ophelderingen van min of meer duistere plaatzen, uit op te famelen. Die dezelfde begrippen met den Leeraar, over 't Christelyk leerstelsel, en de trapswyze voortgangen der Goddelyke openbaaringen, vóór de geboorte van Christus, omtrent de verlossing en zaliging van 't zondig menschdom, koesteren, zullen, inzonderheid, deze weluitgewerkte en stichtelyke Overdenkingen met genoegen leezen.

Verhandelingen, bekroond met den Prys van het Legaat van den Heere JOHANNES MONNIKHOFF. *IIde Deels 3de Stuk, en IIIde Deels 1ste Stuk. Te Amsterdam, by* L. van Es. *In gr. 8vo. te zamen* 218 *bl.*

Het eerste deezer Stukjes bevat de beantwoording der volgende Vraage: Naardien onder de uitwendige hulpmiddelen tegen de Breuken, buiten den Breukband, de meeste der overige geene aanpryzing verdienen, doch sommige derzelve van nut zouden kunnen zyn, vooral ten platten lande, en by het gemis van breukbanden voor onderscheiden ouderdom, inzonderheid voor jonge kinderen; zo wordt gevraagd: *Welke zyn de eenvoudigste, geschiktste en gereedste uit- en inwendige middelen, en de*

de beste levensregel, welke men tot het inbrengen van Breuken, en daarna tot tegenhouding en geneezing deezer uitzakkingen, met hoop op goed gevolg, kan aanwenden?

Tot beantwoording deezer Vraage waren twee Antwoorden ingekomen, en daar van is, als het best voldoende, met den Gouden Eerepenning bekroond, dat van den beroemden Heelkundigen G. J. VAN WY, te Arnhem. In dit Stukje vindt men eene uitvoerige optelling van uit- en inwendige hulpmiddelen tegen Breuken, die in aanmerking zouden kunnen komen, by gebrek van meerder voldoende, vooral van breukbanden. Uit den aard der zaake, en der Vraage volgt van zelven, dat in dit Stukje veele zaaken moeten voorkomen, die weinig aanmerking verdienen, doch die echter, om eene eenigzins volledige beantwoording der Vraage te leveren, niet wel konden worden achtergelaaten. Dan daarentegen komen 'er ook veele dingen in voor, die de aandagt van deskundigen verdienen.

Het tweede deezer Stukjes bevat de met den Gouden Eerepenning bekroonde Verhandeling van COENRAAD KERBERT, Heel- en Vroedmeester te Koog aan den Zaan, over de volgende Vraage: *Welke is de algemeene Aanwyzing* (Indicatio) *by de behandeling der Breuken; welke zyn de byzondere Aanwyzingen, in de verschillende gevallen en derzelver onderscheiden tydperken; op welke omstandigheden behoort de Breukmeester daar by oplettende te zyn; en hoe veel lichts hebben de heelkundige Schriften en Waarneemingen over dezelve verspreid?*

Deeze gewigtige Vraag is door den Schryver met veel bondigheid, in een beknopt bestek, beantwoord; zynde het geheel gesplitst in de vier volgende Afdeelingen: I. Over de algemeene Aanwyzing ter behandeling der Breuken. II. Over de byzondere Aanwyzingen ter behandeling der Breuken, in de verschillende gevallen, onderscheiden naar de plaats aan het lichaam, alwaar zy voorkomen. III. Over de byzondere Aanwyzingen by de behandeling, in de verschillende gevallen, naar de toevallige gesteldheid der deelen, welke het breukgezwel omringen. IV. Over de byzondere Aanwyzingen by de behandeling, naar de verschillende ingewanden, welke in het breukgezwel kunnen bevat zyn. —— In dit Stukje zyn de verschillende Aanwyzingen met eene voldoende naauwkeurigheid opgegeeven, en met pasfende voor-

voorbeelden bevestigd. Tot eene proeve diene de *Aanwyzing by de Leverbreuk.* „ Zo men (zegt de Schryver, bl. 88) uit de dunheid der bekleedzelen, of door het openbarsten des gezwels, bemerkt, dat de lever daarin bevat is, moet men dezelve, op de wyze, als by de navel- en buikbreuk gezegd is, behandelen: men brengt dezelve binnen, en verzekert ze door een geschikten band.

„ Dat de lever zoms in de breuk bevat kan zyn, bewyst het gezegde van POTT, naamelyk, dat de Heeren GAY en NOURSSE de lever in den breukzak van eene navelbreuk gezien hebben.

„ Wy zagen in het Jaar 1798, by een pas geboren kindjen, eene aanmerkelyk groote navelbreuk — de uitwendige bekleedzelen waren daarvan verwyderd, welke zich, rondom het gezwel, als een kring vertoonden; het was te laat, om aan de breuk iets heelkundigs te onderneemen, dewyl het kindjen reeds stervende was. Na den dood, begeerig zynde om te weeten wat in de breuk bevat was, openden wy voorzichtig den breukzak, en vonden een gedeelte der maag en der dunne darmen, en ook de lever, voor een gedeelte, daarin bevat."

Bericht wegens de uitvinding, om de gewoonlyke Olyverw-Couleuren zodanig te vermommen, dat zy met water vermengbaar zyn, en men daarmede op papier niet alleen kunstig kan tekenen, zonder dat zy doorslaan, maar dat men ook met deeze verwen op allerhande zoort van stoffen kan werken, zonder dat het water 'er eenige hinder aan kan toebrengen. Als mede een Bericht, om met Oost-Indische Inkt en deeze vermomde Olyverw zonder uitspaaren te kunnen waschen. Aan de Nationaale Nederlandsche Huishoudelyke Maatschappye te Haarlem ingeleverd door J. P. VAN HORSTOK, *Konstschilder te Alkmaar. Te Haarlem, by* C. Plaat *en* A. Loosjes, Pz. *In gr. 8vo. 30 bl.*

Dit Stukje, hoewel klein van inhoud, schynt echter van groot gewigt te zyn, en is dus de aandagt van alle Liefhebbers der Teken- en Schilderkunst overwaardig; te meer, daar de Oeconomische Maatschappy de zaaken, daarin vervat, naauwkeurig heeft doen on-

 der-

derzoeken, en, nadat alles voldoende bevonden was, den Schryver eene Zilveren Medaille en vyftig Gouden Ducaaten tot een geschenk heeft toegeweezen. De eerste deezer uitvindingen bestaat in eene kunstige vermenging van Olieverf met geklopt eywit, waardoor de kleuren de hoedanigheid verkrygen, om veel gemakkelyker, dan voorheen, op veelerhande gronden, met dezelfde duurzaamheid, en met eene meer voldoende uitwerking, gebruikt te worden. De tweede uitvinding is gelegen in het konstmaatig gebruik van een mengzel, bestaande uit kryt, zwartzel en gomwater. Meer zullen wy van dit Stukje niet zeggen, dewyl het voor geen uittrekzel vatbaar, en voor elk, van wegen den geringen prys, ligt verkrygbaar is.

Amsterdam, in zyne Geschiedenissen, Voorregten, Koophandel, Gebouwen, Kerkenstaat, Schoolen, Schutterye, Gilden en Regeeringe, beschreeven. Om te dienen ten Vervolge op het Werk van JAN WAGENAAR, *Historieschryver der Stad. 22 en 23ste Stuk. Te Amsterdam en Harlingen, by* P. E. Briët *en* V. van der Plaats, 1801. *In gr. 8vo. 341 en 222 bl. met den Bladwyzer.*

Met roem bekend, by het leezende gedeelte onzer Landgenooten, is de *Beschryving van Amsterdam*, door den beroemden JAN WAGENAAR. Hy besloot de Geschiedenis der Stad met het Jaar 1740, en de Regeeringslyst met het Jaar 1768. Veel merkwaardigs gebeurde 'er zedert in die waereldvermaarde Stad. Nieuwe Stichtingen, van meer dan éénen aart, wierden 'er, zints WAGENAAR zyn Werk ten einde bragt, opgericht, verscheiden Openbaare Gebouwen getimmerd, of aan reeds aanweezigen merkelyke Veranderingen en Verbeteringen gemaakt. Ook in verscheiden andere opzigten, zoo de algemeene belangen als byzondere inrichtingen betreffende, beraamde men nieuwe schikkingen, naar de plaats grypende orde der dingen berekend, of die geoordeeld wierden, tot algemeenen of byzonderen welvaart te zullen bydraagen. Jammer ware het, dat zoo veel weetenswaardigs voor het Publiek onbekend, immers niet in een aaneengeschakeld verhaal byeengevoegd ware. Dit alles in aanmerking neemende, wierden de be-

bezitters van het Copyregt van WAGENAAR's Werk te rade, hetzelve tot op den tegenwoordigen tyd te doen vervolgen, overeenkomftig het plan, welk de beroemde Historiefchryver zich ten leiddraad hadt voorgefteld. Niet ongelukkig zyn ze geflaagd in de keuze van den perfoon, wien zy de volvoering der taake toevertrouwden. Gelykheids genoeg met dien van WAGENAAR heeft zyn fchryfftyl, om 't een by het andere, immers ten dien opzigte, niet aanftootelyk te doen affteeken. Doch inzonderheid laat zich, ten opzigte der behandelde onderwerpen, op den titel aangekondigd, de gelykheid van ontwerp opmerken. Toen de Vervolgfchryver hand aan 't werk floeg, hadt hy zich voorgefteld, met het Jaar 1787, en de Omwenteling, toen voorgevallen, zyn Werk te befluiten. De gebeurtenisfen, zedert voorgevallen, deeden hem van oogmerk veranderen. Van nieuws vatte hy de pen op, onder andere daartoe bewogen door de voorvallen, welke vóór, by en naa de Omwenteling van den Jaare 1795, ter deezer Stede, gebeurden. Zeer uitvoerig, en, 't geen meer zegt, naauwkeurig is hy in 't verhaalen van die zonderlinge en veel gerugts maakende voorvallen. Hoedanige begrippen iemant ook aangaande de Omwenteling van den Jaare 1795 moge voeden, zeker is het, dat dezelve, ten aanzien van deeze Stad, althans in één opzigt, eene zeer gelukkige verandering ten gevolge heeft gehad. Wy bedoelen de verbeterde inrichting van het openbaar Onderwys in de Stads-Schoolen. Meermaalen bedroefden wy ons, in vroegere dagen, over de geringe vorderingen der Jeugd van de laagere klasfen, ondanks de kosten van Stadswege aangewend, en door de ruime bydragen van weldaadige Ingezetenen gefchraagd. Welk een gunftige, en, 't en zy voor ooggetuigen, bykans ongelooflyke *wisfelkeer* in de vorderingen der Jeugd hebbe plaats gegreepen, zints de verbeterde Schoolorde, daar van kan getuigenis draagen het jaarlyksch openbaar onderzoek, 't welk telkens, met een verbaazenden toeloop van aanfchouweren, en niet zonder zigtbaare blyken van goedkeuringe, wordt hervat. Wy maaken hier van gewag, om de zulken onzer Leezeren, die, op eene of andere wyze, met het onderwys der Jeugd zich bemoeien, uit te lokken, om het *Reglement of de School-Orde*, in dit Werk voorhanden, te raadpleegen, ten einde om de daar in voorgedraagene onderrichtingen, zoo veel

 doen-

doenlyk is, op hunne byzondere omſtandigheden over te brengen. Van verſcheiden andere geheel nieuwe of verbeterde inrichtingen, het algemeene welzyn betreffende, ontmoet men insgelyks in deeze Beſchryving een uitvoerig verſlag; tot welke wy, onder verſcheiden andere, wel mogen betrekken, het verſlag wegens eene *Commisſie van Geneeskundig Toevoorzigt.* Even als WAGENAAR de werkzaamheden der onderſcheidene deelen van het Stadsbeſtuur, onder het voormaalig Bewind, uitvoerig hadt vermeld, zoo treedt de Vervolgſchryver, ook ten deezen opzigte, in zyne voetſtappen; niet minder uitvoerig handelende van de onderſcheidene *Committé's*, zints de Omwenteling, ter bezorginge en waarneeminge van de algemeene belangen, opgericht; tevens de naamen vermeldende der Burgeren, die, van het gedenkwaardig tydſtip af tot heden toe, in deeze of geene hoedanigheden en betrekkingen de posten van het Stadsbewind bekleed hebben. Daar het Werk voor geen doorloopend verſlag vatbaar is, moeten wy ons met dit algemeen berigt vergenoegen; alleenlyk 'er nog nevens voegende, dat de thans afgegeevene Stukken mogen aangemerkt worden, eene zoo volledige opgave van den tegenwoordigen ſtaat van Amſterdam te bevatten, als met reden kan verlangd worden. Eindelyk pronkt nog dit Werk met drie weluitgevoerde Plaaten; vertoonende de eerſte den Brand in het Admiraliteitshuis te Amſterdam, in den nacht tusſchen 5 en 6 July 1791; de tweede, den Vryheidsboom, op den Dam opgericht, op den 4 Maart 1795; de derde, de Gewelddaadigheden van eenige Artilleristen, in de Raadzaal der Municipaliteit, in den nacht tusſchen den 10 en 11 May 1796.

Reize in Hongaryen, met een kort berigt van de Stad Weenen; door ROBERT TOWNSON, *L. L. D. Medelid van het Koninglyk Genootſchap te Edinburg, enz. Met Plaaten en eene Kaart van Hongaryen. Uit het Engelsch vertaald. In twee Deelen. Iſte Deel. In den Haage, by* J. C. Leeuweſtyn, 1800. *In gr. 8vo.* 355 *bl.*

Veele Landen en Ryken van *Europa* zyn, bovenal in deeze laatſte jaaren, druk bezogt, en de beſchryvingen

gen van dezelve verdringen, als 't ware, elkander. Het meer uit den algemeenen weg liggend *Hongaryen* deelde gewis niet in dit lot; terwyl de bepaalde Handelgemeenschap van 't zelve ook zeker tot de schaarschheid der Reisberigten medewerkte. Niemand zal egter twyfelen, of de Staatsgesteldheid, de natuurlyke voortbrengzelen, de aart en zeden der Inwoonderen verdienen onze opmerking. Welkom moet deswegen eene Reisbeschryving weezen door dien oord, bovenal wanneer dezelve komt uit eene pen, zo wel in staat ter berigtgeeving als die van den bereisden Heere TOWNSON, die zo laat als het Jaar 1794 deeze Reis gedaan, en zich vyf maanden daar opgehouden heeft. Welkom eene Vertaaling van dezelve voor onze Landgenooten, die, gelyk de Vertaaler opmerkt, geene Reis door dat Land in hunne taal bezitten, dan het geen men deswegen vindt in de Reizen van E. BROWN, waarvan eene *Nederduitsche* Vertaaling in den Jaare 1680 het licht zag.

De Wintertyd, waarin TOWNSON zich te *Weenen* bevondt om de Reis na *Hongaryen* aan te vangen, deedt het geraaden worden, eenigen tyd zich te *Weenen* op te houden; 't geen hem gelegenheid geeft, om van *Weenen* en zyne ontmoetingen te dier Stede iets te zeggen, waartoe hy het I Hoofdd. besteedt; bovenal zich bepaalende tot een verslag van de Geleerde Inrigtingen; openbaare Boekeryen; Kabinet van Gedenkpenningen; Keizerlyke en andere kostbaare Verzamelingen van Delfstoffen en natuurlyke zeldzaamheden; de Marktplaatzen; openbaare Vermaaklykheden; de Keizerlyke Kruidtuin en Diergaarde. Hoe kort dit is, als in 34 bladzyden begreepen, zal het met genoegen geleezen worden.

Het II Hoofdd. bevat de Reis van *Weenen* na *Oedinburg*. Men vindt 'er berigten wegens eene Myn van Steenkoolen; wegens den Graaf SZECHINY, den Prins ESTERHAZY, den Graaf FESTITICH; Persoonsbeschryvingen, die veel lichts in 't voorbygaan byzetten aan het Character der *Hongaaren*. Het brengt ons in de Steden *Raab*, *Dotis* en *Komorra*. Wy schryven af, wat de Heer TOWNSON van het reizen in dit Land vermeldt. Naa een verblyf by den verpligtenden *Hongaarschen* aanzienlyken SZECHINY, „kwam zyn rydtuig 's morgens, een boeren hooiwagen met vier wielen, en een paar kleine maagere paarden. Dit is zulk een ver-

achtelyk voertuig niet, als de *Engelsche* Leezer zich verbeelden zal. In *Hongaryen* ziet men dikwyls welgekleede menschen op deze wyze reizen; en voor my, die in *Zweeden*, *Deenemarken* en het noordlyk gedeelte van *Duitschland* gereisd had, waar open rydtuigen, ten naasten by gelyk deze, maar netter bewerkt, in algemeen gebruik zyn, was dit niets nieuws. Maar zoo dit in *Engeland* geweest ware, dan zou het gemeenste denkbeeld geweest zyn, dat ik een misdaadige ware, die naar de gevangenis gebragt werd, en dat myn knegt, die myn schietgeweer hield en myn sabel droeg, de bewaarder ware. Naa dat ik drie of vier uuren op een hollenden draf voortgereisd was, kwam ik in het dorp, waar ik van paarden moest verwisselen. Vermids in deze plaatzen geene herbergen zyn, is het de gewoonte om voor het huis van den Richter stil te houden, en hem het voorspanbevel te toonen, en hy is dan verpligt om zelf heenen te gaan, of zynen afgevaardigden te zenden, naar den boer, wiens beurt het is om dienst te doen. Indien het geval wil, dat hy verre af woont, en de paarden in de weide zyn, dan wordt men dikwyls een uur of twee opgehouden, en zelfs langer, voor dat men die krygen kan: want de paarden worden nooit in gereedheid gehouden, zonder voorafgaande kennisgeeving, zoo als in *Zweeden* geschiedt, waar geene andere postpaarden dan die der boeren zyn.

„ De Richters zyn slechts gemeene Boeren; zy hebben alleen gezag over de andere boeren, en worden derhalven *judices plebeii* genoemd. Somtyds worden zy aangesteld door den Heer van het Dorp, somtyds door de boeren zelve verkooren, en somtyds door de samenwerkende verkiezing der boeren en hunnen Landheer; dit zyn plaatslyke verscheidenheden, welke door de gewoonte ingesteld zyn. Zy hebben geene vaste bezolding, maar genieten eenige fooitjens; en zy toonen zich zeer dankbaar voor twee of drie stuivers, als een klein geschenk, het welk hun gewoonlyk door de reizigers gegeeven wordt, als zy veel spoed gemaakt hebben, om paarden aan hun te bezorgen; en zy worden zoo weinig geacht, dat zy gevaar loopen om afgerost te worden, voornaamlyk door de militairen, als zy hun best niet doen. Zy worden zeer ligt onderkend, doordien zy een stok in de hand hebben; het gewoonste, meestbetekenende, en nuttigste kenmerk van gezag onder een

een onbeſchaafd Volk." —— Veelvuldig zyn de ontmoetingen op de Reis door dit Land, welke niet ſtrekken om het uitlokkend te maaken. Gebrek aan goede Herbergen en Nagtverblyven is vry algemeen.

Met het III Hoofdd. komt de Reiziger te *Gran*; waar hy een Landgenoot, daar woonagtig, den Major DORMER, aantrof, die hem ten *Ciceroni* aldaar verſtrekte. Een bron van laauw water ſtrekte daar ten verblyve voor de Kikvorſchen, die 'er geduurende den winter niet verſtyven. Het Mineraal-water, de aart der Rotzen worden beſchreeven, alsmede *Visſegrade*, *Bogdon* en *St. Andreas*. Met genoegen zal men hier leezen de beſchryving van het oude Kasteel te *Visſegrade*, 't welk thans in puinhoopen ligt, en in vroegeren tyde het *Windſor* was van verſcheide *Hongaarſche* Koningen, thans een woonplaats van uilen en vledermuizen.

Het IV Hoofdd. is aan *Buda* gewyd. Wy hebben reeds in den Jaare 1797 dit gedeelte onzen Leezeren geſchonken (*), doch moeten hier, het daar niet vermelde, wegens zeker Gebouw aan den oever van den *Donau*, optekenen. ,, Dit gebouw wordt verſchillend genoemd, en men ſpreekt zeer onderſcheiden van 't zelve, naar maate de edele gloed voor de vryheid, of eene yskoude onverſchilligheid, gevoeld wordt, en naar maate de verkleefdheid of ontevredenheid nopens het Hof van *Weenen* het hoogſte gebied voert. Deszelfs gewoone benaaming is de *Baſtille;* een haatelyke klank, die byna genoeg is, om een werk- of tuchthuis te verdoemen. Het werd opgericht onder de gehaate Regeering van JOSEPH den Hervormer: dus ongelukkig voor de *Hongaarſche* Vryheid, in deszelfs oprichting, en wyl het gebouwd is onder een byzonder opzicht, is het des te meer haatelyk, en dan, het geene deszelfs beſtemming te minder twyfelachtig maakt, is, dat de vertrekken in hetzelve zoo klein zyn, dat die in het minſte niet geſchikt zyn voor een Ziekenhuis, Werkhuis, of iets anders van een ſoortgelyken aart; zoo denken althans de Vaderlandsgezinden hier. Het is nooit volbouwd geworden, en LEOPOLD gaf bevel om het te verkoopen. Of JOSEPH vreesde, dat de nieuwe inrichtingen, welke hy

(*) Zie onze *Vaderl. Letteroef.* voor dat Jaar, *Mengelwerk*, bl. 549—558.

hy voorhad in de Rechten zyner *Hongaarsche* Onderdaanen te maaken, zulke misnoegdheden zouden te weeg brengen, die eene Staatsgevangenis noodzaaklyk maaken zouden, of dat hy zulk een gebouw liet oprichten, alleen om hun bevreesd te maaken, of dat hy het tot een geheel ander oogmerk gefchikt hadt, is niet bekend; maar indien hy niet met éénen trek zyner pen, op zyn sterfbed, de werkzaamheden tot hervorming van negen of tien jaaren vernietigd hadt, dan zou hy het misschien met *wederspannige* onderdaanen volgemaakt hebben."

Wy vermelden dit, daar het ten voeglyken overgang dient tot het V Hoofdd., 't welk zeer breedspraakig is in het ontvouwen van den Volkshaat en afkeer der *Hongaaren* van de *Oostenrykers*; de Staatsgesteldheid van het Koningryk *Hongaryen* ontvouwt; den toestand der Edellieden, Burgers en Boeren schetst. Ten opzigte van den Boerenstand merkt onze Reiziger aan: „ De Landlieden in *Hongaryen* zyn vooruit boven hunne noordlyke nabuuren, de *Poolen* en *Russen*. Die zwaarste van alle standen, aan den grond als een eigendom verbonden te zyn, en nogthans door de willekeurige beschikking van den Landheer verplaatst te kunnen worden, met een nooit geëindigd werk en verpligting aan denzelven, is voorby; en het levert eenig genoegen op, wanneer men begrypt, dat menigmaal, eer nog de wet paalen gesteld hadt aan de knevelzucht der Landheeren, door het bepaalen der pligten des Landmans omtrend zynen Heer, de gewoonte dit reeds eenigermaate gedaan heeft. Dus waren, geloof ik, deze dingen door de gewoonte reeds eenigzins in *Hongaryen* beteugeld, eer nog de Keizerin THERESIA, in het Jaar 1764, haar *Urbarium* hadt bekend gemaakt, het welk, schoon het buiten kennis der Landstenden te voorschyn kwam, als eene wet aangenomen is." —— Van dit *Urbarium*, *of Overeenkomst tusschen den Landheer en den Boer, zo als het door de Wet vastgesteld is*, vinden wy hier eene Overzetting van bl. 154 tot 186. De Heer TOWNSON laat 'er eenige aanmerkingen op volgen, waardig om geleezen te worden.

Het Jaar 1785 maakt een tydvak uit, niet min gunstig voor den Boerenstand dan 1764, daar JOSEPH DE II dien zo zeer begunstigde; en schoon die Keizer vóór zynen dood verpligt werd, om aan de Edellieden de oude regten en

en voorregten weder te geeven, welke hy hun ontnomen hadt, en dus zyne eigene handelingen te herroepen, werd nogthans de Wet der *Glebæ adſcriptio* uitgezonderd. Onze Reiziger doet een breed verſlag van de handelingen diens Keizers, ten opzigte van de *Hongaaren*, ſtrekkende om deezen tegen hem te verbitteren.

Joseph's herroeping, op den 4 Feb. 1790, op den twintigſten van welke maand hy ſtierf, is hier te leezen. Townson voegt 'er by: „ Zoo werd dan eene Regeering van negen jaaren, die in het eerst beloofde een ſchitterend tydvak in de Geſchiedenis van *Europa* te zullen zyn, ten grooten deele uit dezelve gewischt. Echter moet deze aangetekend worden, als eene les voor andere Regeerders, om hen te leeren, dat de gevoelens en begeerten van een Volk niet moeten verwaarloosd worden, noch dat eene natie niet als een landgoed beſtuurd moet worden, en dat men zelfs goede ſchikkingen en inſtellingen niet met geſtrengheid, noch al te overhaastig, moet invoeren. Goede Vorſten worden dikwyls, by wyze van beeldſpraak, de Vaders van hun Volk genoemd. Joseph regeerde zyne heerſchappyen als het hoofd van een huisgezin; hy wenschte het welzyn zyner kinderen, en hy maakte ontwerpen tot hun geluk, en begeerde dat zy die met onderwerping zouden aanneemen, daar hy dezelve oogenbliklyk wilde ten uitvoer gebragt hebben. Zyn Leevensbeſchryver pezzel zegt, dat, toen zyne Staatsdienaars hem den raad gaven, dat hy niet zo haastig in zyne verbeteringen moest zyn, hy ten antwoord gaf: „ Van alles, wat ik onderneem, „ wil ik aanſtonds de uitwerkzelen zien; toen ik *den* „ *Prater* en *den Augarten* (*) in orde bragt, nam ik „ geene jonge ſpruiten, die alleen voor het volgende „ geſlacht van dienst konden zyn, maar boomen, onder „ wier ſchaduw ik zelf en myne tydgenooten vermaak „ en voordeel zouden kunnen vinden."

Leopold's gedrag in 't beſtuur van *Hongaryen* wordt geſchetst; de zaaken, op de Ryksvergadering verhandeld, ontvouwd, met de gevolgen daarvan. Met vollen regt weidt de Schryver uit in den lof van de Verdraagzaamheid, hier thans heerſchende, als hy vermeldt, „ dat, toen op den Ryksdag des Jaars 1791 de regten der Prote-

(*) Twee openbaare Wandelplaatzen by de Stad *Weenen*.

teſtanten bevestigd werden, behalven de Geestlykheid, ſlegts vier-en-tachtig Leden waren, die tegen hun ſtemden; daar in tegendeel tweehonderd een-en-negentig voor dezelve hunne ſtem gaven, van welken honderd een-en-tachtig Magnaaten, en het grootſte gedeelte Roomschgezinden waren." —— Uit het bygebragte Artikel uit de Ryksvergadering, hiertoe behoorende, blykt, dat de *Proteſtanten* eene volkomene vryheid hebben van openbaare Godsdienst-oefening, met kerken en klokken, hunne eigene ſchoolen en oefenplaatzen tot vordering in kennis, en het regt om alle openbaare bedieningen te bekleeden, tevens met zitting in de wetgeevende Raadsvergaderingen. —— De *Proteſtanten* moeten ook niet als eene kleine nietsbetekenende Secte aangezien worden. In het algemeen gelooft men, dat de *Proteſtanten*, dat is de *Lutheraanen* en *Calvinisten* zamengenomen, met de *Roomschgezinden* in getal gelyk ſtaan; en vóór twee ceuwen waren zy talryker, en uitgezonderd drie geſlachten in 't jaar 1559, waren alle de aanzienlyke geſlachten *Proteſtanten*.

Het VI Hoofdd. ſpreekt van de Bevolking, de Inwoonders, de Inkomſten, den Koophandel en de Krygsmagt. Wegens de Bevolking zyn de gevoelens wydverſchillend. In de grootſte uitgebreidheid genomen, mag men het op omſtreeks negen Millioenen ſtellen. Deeze Inwoonders zyn van zeer verſchillende Natien. De oorzaaken van geringe werkzaamheid en weinigen koophandel worden opgeſpeurd in een Land, van 't welk de Reiziger zegt: „ Waar heen ik my ook begaf, leidde men my in Kelders vol Wyn, en in Koornſchuuren die vol Graanen waren, en men toonde my Weilanden vol Vee. Als ik de eigenaars gelukkig rekende om hunnen ryken voorraad, en wel van Waaren, die nooit buiten gebruik konden komen, dan hoorde ik eene algemeene klagt — het gebrek van eene markt, het ontbreeken van koopers!" Voorts toont de Schryver, hoe de plaatslyke ligging van *Hongaryen* hiertoe medewerkt.

De Krygsmagt beſtondt toen in 87,400 man, en één Bataillon *Tſchaikisten*, eene ſoort van Rivierwagten of Landtroepen. In de Landen aan de *Turken* grenzende heeft eene ſoort van Krygsgebied plaats.

De Reis van *Buda* na *Gyongyes* — de Gebergten van *Matra* en derzelver Delfſtoffen — Aluinwerken — de

de gewaande opening van eenen Vuurberg — zeldzaame Pikſteen, en vuurbergagtige Tufa, worden in het VII Hoofdd. voorgeſteld.

Zo aangenaam als hy, op zyne Reis na *Erlau*, in het VIII Hoofdd. zich verrukt vondt door eene bevallige plaats, *Fëlcho-Tarkan*, waar de laatst overledene Bisſchop een fraai Landhuis bouwde, zo zeer is hy op den tegenwoordigen, die 't zelve verdelgde, gebeten; en waarlyk, de beſchryving, die hy van deezen geeft, en van diens dweepagtige en ſlegter daaden, geregtigt hem, om niet gunſtig te ſpreeken van deezen dommen Yveraar, die een tegenbeeld oplevert van de hooggeroemde Verdraagzaamheid in *Hongaryen*. Men zal de *ſtaaltjes* daarvan met verbaazing in het Werk leezen; wy hadden gemeend, ze by te brengen; dan ons blad roept ons om te bekorten.

In het IX Hoofdd., handelende van de Salpeterwerken, de Paardenſtoetery en Koehoudery van den Bisſchop van ERLAU, krygt die veragtlyke man weder eene beurt. Voorts vinden wy hier het Zoutmagazyn, alsmede de groote *Puszta*, of gemeene Weide, beſchreeven.

Dit Deel is opgecierd en verrykt met eene nieuwe Kaart van *Hongaryen*, in 't byzonder van deszelfs Stroomen en natuurlyke voortbrengzelen, door J. M. KORABINSKY, met byvoeging der Steenſoorten en Postwegen, door R. TOWNSON. Hoe veel werks dezelve aan den *Engelſchen* Schryver en den *Nederduitſchen* Vertaaler gekost hebbe, kan men in beider Voorberigt leezen. — Ook vindt men in dit Deel afgebeeld, een *Hongaarsch* Edelman en een Boer, in hunne nationaale Kleeding; alsmede het oude Kasteel te *Visſegrade*.

De Vertaaler heeft zich doorgaande wel gekweeten: alleen heeft hy, in de benaamingen van voorwerpen der Natuurkunde, Delfſtofkennis, Kruidkunde en Natuurlyke Historie, wat veel ruimte genomen om derzelver Benaamingen *onvertaald* te laaten: niet weinige zouden, met de *Nederduitſche* benaamingen 'er by te voegen, meer klaarheids gekreegen hebben; zo ook zal het onvertaald laaten van een en ander *Latynsch* gezegde den *Nederduitſchen* Leezer, dier taale onkundig, om den zin verlegen laaten. Wy zien het Tweede Deel, ter volmaaking van dit Werk, te gemoete.

Rei-

Reize naar Surinamen, en door de binnenste gedeelten van Guiana; door den Capitain JOHN GABRIËL STEDMAN. *Met Plaaten en Kaarten. Naar het Engelsch. IIIde Deel. Te Amsterdam, by* J. Allart. *In gr. 8vo.* 350 *bl.*

STEDMAN's Reisverhaal gaat op den eigensten trant in dit Deel voort, als wy ten aanziene der twee voorgaande vermeld hebben (*); wy vervolgen dus het opgeeven van den vermengden Hoofd-inhoud. Het XX Hoofdst. vangt aan met de Beschryving van eenen oproerigen Neger, en wordt gevolgd van die eener vuurige Mier; van het wandelend Blad; Doornhaag-Spinnekop; Duivenboonen of Erwten van Angola, en nadruklyke benaamingen, door de Negers gebezigd: het behelst voorts een zeer moeilyken en gevaarlyken Tocht ter bestryding der Negeren.

Het XXI Hoofdst. vervolgt dien Tocht, in 't voorbygaan de Wilde Porselyn, den Calebasfen-boom beschryvende, en stelt, onder andere gevallen, voor, hoe de Legerplaats was ingerigt; veele onaangenaame ontmoetingen met den Colonel FOURGEOUD wisselen de tooneelen af: terwyl de steek van een kleine Slang, op *Suriname* den naam van *Orou coukou* draagende, aanleiding geeft tot eene beschryving van dezelve, en der middelen ter geneezinge van wonden, door dezelve toegebragt.

Met de beschryving van een byzonder soort van Mieren vangt het XXII Hoofdst. aan; en iets van de *Acajou-Nooten*, den *Eta-Appel* vermeld hebbende, vaart de Schryver voort met de opgave van den Krygstocht, en de ontmoetingen hem byzonder bejegend, waaronder leezenswaardig is de uitzuiging des bloeds, hem overgekomen door den steek van een verschriklyke Vledermuis. Een byzonder soort van *Oppossum* verdient de aandagt der Dierbeschryveren, zo ook de *Agouli* en de *Paca*; STEDMAN wederspreekt, in een en ander opzigt, verscheide voornaame Dierbeschryvers. Het zenden van eenige Dadels doet hem van den Dadelboom spreeken.

Een tweede Tocht vangt met het XXIII Hoofdst. aan, en is vol van zeldzaame ontmoetingen, doormengd met een berigt van den Landschildpad; van verscheide soorten van Hout, Plantgewasfen, Honderd-pooten, Springhaanen, verschillende soorten van Visschen. Hier ook laat de Schryver zich uit over de Zeekoe, het Zeepaard, en geeft zyne gedagten op omtrent het aanweezen der *Meerminnen*. Wy schryven de-

(*) Zie wegens het Iste Deel onze *Vaderl. Letteroef.* voor 1799. bl. 580, en over het IIde, hier boven, bl. 24.

dezelve af. „ De Major ABERCOMBIE zeide my onlangs, in de Rivier van *Suriname* een Meermin te hebben aangetroffen. Lord MONBODDO houdt ook zeer ſtellig ſtaande het aanweezen van Zee-mannen en Zee-vrouwen (*), en verzekert, dat men ze in 't Jaar 1720 gezien heeft. Maar hoe agtenswaardig op andere punten het oordeel en gezag van deezen Lord moge voorkomen, is het my niet mogelyk, om met hem in te ſtemmen, dat 'er mannen en vrouwen met vinnen en ſchubben, laat ſtaan met ſtaarten, zyn zouden. —— Ik geloof, zo het my geoorlofd is myne gedachten op dit ſtuk te zeggen, dat men nu en dan in de rivieren, onder den zonnekeerkring gelegen, zoo op de kust van *Africa* als van *Zuid-America*, een zoort van Visch ziet, die met het halve lyf boven het water uitſteekt, zeer veel gelykheid heeft met een menschlyk ſchepzel, maar veel kleinder is, en ten naasten by als die geen, welke men in 't Jaar 1794 te Londen zag. Deszelfs kleur is zwartachtig groen; de kop is rond, met een zoort van mismaakt aangezicht. Eene zwaare vinne vertoont zich by de oogen van het Dier, loopt tot het midden van den rug, en gelykt veel naar hoofdhair. Zyne twee armen en handen zyn twee vleesachtige en gevingerde vinnen. Het Wyfje, als zynde een dier dat haare jongen levendig werpt, heeft borſten, even eens gemaakt als die van eene Vrouw. De ſtaart is volmaakt als die van een visch. In veele opzigten gelykt hy naar het Zee-kalf, behalven dat de laatstgemelde geene vinnen op den rug heeft. Dezelve is ook veel dikker, en verheft zich nooit boven het water, zoo als het dier zoo even door my beſchreeven. Ik heb deeze berigten ontfangen van verſcheiden bejaarde Negers, en van verſcheiden *Indiaanen*, die alle in hunne beſchryvingen overeenſtemden. Zommigen voegden 'er by, dat deeze dieren zingen; maar ik denke, dat het is een klaagend geſchrey, zoo als men wel van andere visſchen of halfſlachtige Dieren onder den zonnekeerkring hoort. Zy verzekerden my, dat zy, ſchoon zeldzaam voorkomende, ten hoogſten gevreesd zyn by hunne vrouwen en kinderen, die hen *Watra-mama*, of Moeder der wateren, noemen; en, 't geen vreemd is, met dien naam beſtempelen zy ook hunne Profetesſen." —— In dit Hoofdſtuk, waarin niet weinig zeldzaams voorkomt, ontmoeten wy een verſlag van den *Mataky*-boom;

(*) De Vertaaler, veele Aanmerkingen van den *Franſchen* Vertaaler overneemende, gewaagt van de *Tritons*, *Nereïden*, *Sirenen*, enz. en byzonder van de *Meerminne*, die te *Haarlem*, ten Jaare 1410, zou gevangen weezen. Het heeft ons eenigzins bevreemd, dat de *Nederduitſche* Vertaaler te dier gelegenheid geene melding maakt van A. VOSMAER's Beſchryving deswegen, in de *Verhandelingen van de Hollandſche Maatſchappy der Weetenſchappen te Haarlem*, XXIII D. bl. 85, enz. waarin men, ten aanziene van dit betwiste onderwerp, veel keurlyks vindt. Wy konden niet nalaaten, dit, te deezer gelegenheid, te herinneren.

boom; wy geeven dit zo als wy het vinden. „ De *Mataky-*boom is merkwaardig uit hoofde van zyne wortels, die zoodanig boven den grond uitfteeken, dat een groot aantal menfchen zig daaronder zou kunnen verfchuilen, zonder elkander te zien; zomtyds zelfs ftaan zy zoo wyd vaneen, dat men te paard tusfchen beiden zou kunnen doorryden; en derzelver dikte is zoo groot, dat men niet meer dan één plank of deel noodig heeft, om 'er een tafel voor twaalf menfchen van te maaken." Op den voorgrond van Plaat XXXIII ontmoet men eene aftekening van dien verbaazenden Boom. Dan de kleinheid der afbeelding van een zo groot voorwerp geeft de verlangde opheidering niet.

Het XXIV Hoofdft. levert, behalven de berigten den Kryg-tocht betreffende, de door STEDMAN voorheen beloofde befchryving van de *Arrowoukas-Indiaanen*, en een breed verflag van een Meisje, dat als een Venus by het zwemmen uit het water opkwam. De Schryver is met haar en haare Volkgenooten zeer ingenomen. Slangen, Kapellen, Gewasfen komen hier voor, by een verflag van den Koophandel in de Volkplanting van *Suriname*, en de Befchryving van een Cacao-Plantagie; met veele andere byzonderheden.

Veelal vergezellen wy eenen met ramp op ramp worftelenden Reiziger; dan in het XXV Hoofdft. vinden wy hem gelukkiger, op den wagtpost *de Hoop*, met zyne JOANNA, waar hy zich befchouwt als de *Vorst van Commewyne*. Op Plaat XXXIX vindt men eene Afbeelding van de wooning, in welke hy daar huisvestte en de gelukkigfte dagen doorbragt. De befchryvingen, hier voorkomende, deelen in de opgeruimdheid van geest, en vloeit dit Hoofdftuk over van aartigheden en zeldzaame voorvallen; Dier-, Visch- en Plantbefchryvingen, te veelvuldig om hier op te tellen. Van het veel zonderlings kunnen wy niet onvermeld laaten, 't geen hy fchryft van het zonderling verftand der Dieren. „ Ik ontfing," verhaalt hy, „ een bezoek van een myner buuren, wien ik myn trap deed opklimmen; maar hy hadt nog naauwlyks den voet in myne luchtwooning gezet, of hy fprong van boven naar beneden, fchreeuwende van de verfchriklykfte pynen; en hy dompelde zig daadlyk in de Rivier, met het hoofd vooruit. Boven my heen kykende, ontdekte ik weldra, dat dit vooral veroorzaakt was door een zeer groot nest van wilde byën, of *Wasfy-wasfy*, het welk zig geplaatst hadt in het rieten dak, recht boven myn hoofd, wanneer ik myne kamer intrad. Ik liep dus op myne beurt weg, en gelastte de flaaven om dit nest onverwyld uit te roeijen. Zy gingen aan het werk, toen een oude Neger hen tegenhieldt, en zig onderwierp tot het ondergaan van alle ftraffen, die ik hem wilde aandoen, indien eene enkele van deeze byën my ooit of ooit fteeken zoude. „ *Masfera*, „ zeide hy my, deeze dieren zouden u reeds lang mishandeld

„ heb-

„ hebben, indien gy hun vreemd geweest waart; maar zy zyn „ uwe huisgenooten; gy hebt hun ſtilzwygend toegeſtaan om „ alhier hunne woonplaats te houden; zy kennen u zekerlyk, „ en nooit zullen zy u noch de uwen kwetzen." Ik ſtemde daadlyk in het voorſtel van deezen man toe; en hem aan een boom hebbende doen vastbinden, gelastte ik QUACO, de trap op te klimmen, byna naakt, het geen hy deedt zonder geſtooken te worden. Toen waagde ik het, hem te volgen; en ik verklaar op myn woord van eer, dat zelfs na aan het nest geſchud te hebben, waarop de byën 'er al brommende uitvloogen, en rondsom myn aangezigt heen draaiden, geene derzelven my trachtte te ſteeken. Ik ſtelde dus den ouden Neger weder in vryheid, en gaf hem een glas rhum en vyf ſchellingen tot zyne belooning. Ik behield vervolgens deeze kleine byënkorf, zonder eenig gevaar voor my zelf, en ik maakte 'er myne lyfwagt van. Tot myn groot vermaak deeden zy eenige Opzichters, welken ik onder een of ander voorwendzel de trap deed opklimmen, wanneer ik hunne onrechtvaardigheid en wreedheid ſtraffen wilde, verſcheiden maalen aartige ſprongen doen."

Het vertrek der Krygsbende, als op handen, wordt in het XXVI Hoofdſt. beſchreeven, en tevens, hoe 'er tegenbevel kwam om te blyven, met de uitwerkzelen daarvan op het Krygsvolk. Tusſchen beide komt de beſchryving van de *Zurzaca* en *Sabatille*, van de *Papaija* en de *Gember*; en wordt dit Hoofdſtuk beſlooten met nieuwe byzonderheden betrekkelyk de Negers Hy hadt reeds eenige byzonderheden opgegeeven omtrent de manier, op welke de Slaaven in dit Land verkogt en behandeld worden; dan hy gevoelde, dit onderwerp niet uitgebreid genoeg behandeld te hebben, en deelt hier alle de berigten, die hy betreffende de Negers bekomen heeft, mede, en vleit zich, zaaken te zullen vermelden, waarop men geen aandagt genoeg gevestigd heeft, of die tot hiertoe ſlegts onvolkomen zyn verhaald geworden. Hy vangt aan met zyne gedagten over de Kleur der Negers mede te deelen, die hy oordeelt dat geheelenal moet toegeſchreeven worden aan de brandende lugtſtreek, waarin zy leeven, en aan den verhitten dampkring door de regelmaatige winden, die over eindelooze Zandwoestynen heen waaijen, alvoorens zy tot eenig bewoond land komen. Hy laat zich uit over hunne gedaante, ſterkte, gezondheid, vrugtbaarheid; dan ook gewaagt hy van Negers, *Accorys* of Tweevingerigen genaamd; maar hy hadt ſlegts twee van deezen gezien, en op een te verren afſtand om ze te kunnen uittekenen. Hy geeft eenig berigt van hunne Taal, van hunne Verſtandsvermogens, Godsdienstbegrippen, Bygeloovigheden, verregaande Wraakzugt, doch laat niet na, ook hunne goede hoedanigheden te vermelden. Dit alles is doorvlogten met gebeurtenisſen, die tot ſtaaving dienen van zyne opgave. De

Ziek-

Ziekten, aan welke zy onderworpen zyn, en die hier befchreeven worden, zyn allerafzigtigst; en zal men niet zonder afgryzen leezen, wat hun door mishandeling overkomt: eenigzins wordt dit vergoed door het daar bygevoegd tafereel van welbehandelde Negers. Voorts gewaagt hy van hunne vermaaken, van hunne fpeeltuigen, enz. Dit hebben wy met genoegen geleezen.

Minder voldeedt ons het XXVII Hoofdft., waarvan de inhoud, fchoon 'er veel meer in voorkomt, dus wordt opgegeeven: De Muitelingen voeren verfcheide Negerinnen weg; aanftootelyke Strafoefening; Onverfchrokkenheid der Negers; verfcheide foorten van Giervogels; Gekuifde Arenden; Befchryving van een Indigo-Plantagie; Kaneel-appelen. Deeze hoofd-inhoud is zonderling genoeg, en als men het geheel leest, wordt het nog vreemder.

Het laatfte Hoofdft. van dit Boekdeel, het XXVIII, behelst den derden Tocht na *Gado-Saby*, en vermeldt den Vrede, aan de Volkplanting bezorgd. Boom-, Plant-, Infect- en Vogel-befchryvingen mengen zich onder het verhaal van deezen zevenden en laatften Veldtocht in de Bosfchen van *Guiana*. Veelvuldige maalen hebben wy reden te over gehad, om de derwaards gezondene Krygslieden te beklaagen; en met hoe veel gronds, kan, om van andere moeilykheden en gevaaren niet te reppen, blyken uit hetgeen STEDMAN vermeldt van het Hospitaal in zyne laatfte Legerplaats, waar meer dan honderd mannen ziek lagen. „ Men hoorde niets, dan zuchten en kermen, en daarby alle nagten het gefchreeuw der *Guiaanfche* Steenuilen. De kramp, een ongemak in *Suriname* zeer gemeen, kwelde de geenen, die anderzins nog in ftaat waren om dienst te doen. Elk was in de grootfte droefheid gedompeld. Hier zag men iemand, van het hoofd tot de voeten, met bloedende zweeren bedekt; daar weder een ander, die door twee van zyne medgezellen gedraagen werd, en, in eenen diepen flaap bedolven, den eeuwigen flaap inging, in weerwil van alle de fchuddingen en beweegingen, die men te werk ftelde om hem te doen ontwaaken. Een derde, door de waterzucht opgezwollen, ftierf, door het water verftikkende, na den Heelmeester (die doorgaans antwoordde dat het te laat was) vrugtloos gebeden te hebben om hem hetzelve af te tappen. Zommigen, zich in het Hospitaal bevindende, baden God, met gevouwen handen, om hun te hulp te komen. Verfcheidene, door eene heete koorts aangetast, trokken zich de hairen uit, braakten lasteringen uit tegen de Voorzienigheid, en vervloekten den dag hunner geboorte."

Met grond mogt STEDMAN, by zyne wederkomst van dien Tocht, ten flot van dit Boekdeel, fchryven: „ Myne Vrienden te *Paramaribo* wenschten my geluk, dat ik nog leefde, na

na aan zoo veele gevaaren blootgesteld te zyn geweest; na van alle hulp ontzet, door distelen en doornen vaneen gereeten, door insecten gestooken te zyn; na uitgehongerd, afgemat, en op alle manieren gefolterd te zyn; na dikwyls gebrek aan kleederen, geld, verversschingen, of geneesmiddelen, gehad te hebben; en, eindelyk, na het verliezen van zoo veele braave medemakkers, die in dit Land hun graf gevonden hadden."

Daar dit de laatste Tocht was, zien wy het einde deezer Reize welhaast te gemoete; en wordt het ons opgegeeven in het IVde Deel, reeds door ons ontvangen, en waarvan wy eerlang verslag zullen doen.

Brief aan de Leezers der Vaderlandsche Letteroeffening, *ter gelegenheid eener Recensie van* GASPARI's Geographie, *vertaald door de Eerw. Heer* S. VAN EMDRE; *gedrukt by* J. ALLART, *te Amsterdam, voorkomende in No.* 2 *van het Jaar* 1801. *Waar in wordt aangetoont, dat niets dan diepe onkunde, ongegronde vittery en haatlyke partydigheid in die Recensie doorstraalt. Te Amsterdam, by* J. Allart. *In gr. 8vo.* 15 *bl.*

Welk een vreeslyke misdaad hebben wy begaan, een Werk, door den grooten ALLART in het licht gegeeven, in deszelfs wezenlyke waarde aan onze Leezers te doen kennen, en door eene vrymoedige en geheel onpartydige beoordeeling van het Eerste Deel van GASPARI's *Geographie*, vertaald door S. VAN EMDRE, het eigenbelang van dien Boekverkooper zoo rechtstreeks tegen te werken! Moesten wy dan niet voorzien, dat die man, die zoo veel *fidutie* stelt in de kunde en bekwaamheden van meest allen die geleerde mannen, welke zyne pers met hunnen arbeid wel gelieven te vereeren — (het zyn zyne eigene woorden, voorkomende in zyn Voorbericht aan de Leezers der *Vaderlandsche Letteroeffening*, voor deezen Brief geplaatst) geheel boos zoude worden, wanneer wy ons durfden vermeeten om de waarheid rond uit van een *zyner persproducten* te zeggen, en daar door zyne onderneemingen eenig nadeel toe te brengen? —— Ja, wy konden en moesten dit daadelyk voorzien; maar wy waren onpartydig en stout genoeg, om te toonen, dat wy zelfs een J. ALLART niet ontzagen, nadien wy altyd in het denkbeeld stonden, dat de gunst, welke veele beroemde mannen in ons Vaderland hem beweezen, door hunne Werken by hem te laaten drukken, hem zelfs geen oogenblik vrywaarde, om Werken uit te geeven, die veel minder waarde bezaten, dan hy, als Boekverkooper, zich verbeeldde. Hoe toch kan een Trechter oordeelen over de veele en geheel onderscheidene vogten, die door denzelven naar beneden gestort worden? ——

De Brief zelve is van een ongenoemd Schryver; wie zich

dus agter denzelven ſchuil houdt, is ons en elken Leezer onverſchillig. Niet zoo is het geſteld met deszelfs waarde; deeze toch moest tot zulk eene hoogte gebragt zyn, dat men in denzelven wezenlyk bewees, dat onze beoordeeling van GASPARI's *Leerboek* ongegrond, en daar door partydig of haatelyk was. Dan, dit geſchiedt in geenen deele; in tegendeel: de ſteller van denzelven bewyst op de meeste plaatſen, dat wy zeer juist geoordeeld hebben. Het volgende ſtrekke ten proeve.

Wy hebben gezegd, dat wy het thans een ongeſchikten tyd vonden, om een Werk over de *Aardrykskunde* in het licht te geeven. Neen, zegt de Brieffchryver, dat is zo niet; uwe aanmerking is geheel ongegrond —— uwe redenen wederſpreeken elkander. —— Maar, ja, *het is waar, men zou kunnen denken, dat de uitgave bekwamer had kunnen geſchieden na den vrede van het* Duitſche Ryk *met de* Franſche Republiek; *doch uit de artikelen der vrede blykt nu, dat de verdeeling genoegzaam dus is, als* GASPARI *die heeft opgegeven: eene of andere kleine byzonderheid kan de Vertaaler agter het tweede Deel plaatſen.* Maar wy vraagen, of de Vertaaler dan zelve niet zal toonen, dat hy te vroeg vertaald heeft? terwyl het enkel toevallig is, wanneer GASPARI's verdeeling, in ſommige opzichten, met de artykelen van den onlangs geſloten Vreede overeenſtemt. Immers was hy geen Profeet, of eens Profeeten zoon, die zulk eene verdeeling voor het toekomſtige zeker konde maaken (*)?

In een *Leerboek* over de *Aardrykskunde*, hadden wy gezegd, dat de zaaken met eene zekere uitgebreidheid voorgedraagen moesten worden, en zulks met het zeggen van HORATIUS: *Brevis esſe laboro, obſcurus fio*, bevestigd: Neen, zegt de Brieffchryver, „ dit is geen algemeene waarheid, anders diende men alle *Compendia* of *Kortbegrippen* van eenige wetenſchap weg te werpen." —— Maar, is GASPARI's Werk over de *Aardrykskunde* dan een *Kort Begrip*? Hoe ſtrookt dit dan, met den voor hetzelve geplaatſten, meer grootſchen tytel, *Leerboek der Aardrykskunde?* —— Of zyn *Leerboek* en *Kort Begrip* reeds woorden van eene zelfde betekenis geworden? —— Wy voor ons geloofden, dat het Werk niet voldeed aan den tytel van *Leerboek*; wy toonden dit in onze beoordeeling; maar wy hadden niet gedacht, dat men, om ons tegen te ſpreeken, tot dat uiterſte zoude gekomen zyn, om het Werk nu zelve, door de verdeediging der *Compendia's*, ſchynbaar te noemen, zo als het is; namenlyk een *Kort Begrip.*

(*) GASPARI zelve dacht geheel anders dan ALLART of zijn Brieſſchryver, immers hy zegt in zyne en F. J. BERTUCH, *Allgemeine Geographiſche Ephemeriden*, van December 1800, dat hy met de uitgave van BUSCH nagelaatene geſchriften over de *Geographie* wachten zal tot na den algemeenen Vreede, welke laaſte de *Aardrykskunde* met *zulke groote veranderingen* dreigt! Hy begeerde dus geen Profeet te zyn. En hy had gelyk!

grip. Wy laaten dus onze Leezers zelve oordeelen, wat men nu van den veel betekenenden tytel: LEERBOEK *der Aardrykskunde*, voor dit Werk geplaatst, moet denken.

Wy hebben geen oogmerk, om den Briefschryver by elken tred te volgen, nadien dit wezenlyk een verlooren arbeid zoude zyn, daar eene enkele leezing al het gewrongene oplost: dus maakten wy, by voorb. geene aanmerkingen op het Hoogduitsche Werk van GASPARI, maar op het vertaalde, zoo als het voor ons lag, en in het welk VAN EMDRE zoo duidelyk had doen zien, wat van hem, en wat van GASPARI was, dat wy niet konden mistasten. Zo spraken wy niet van des Vertaalers *oogmerk*, by het opgeeven zyner aantekening, betreffende *Entre Minho e Douro*; om dat wy dat *oogmerk* niet wisten; maar wy waren zoo getrouw, dat wy zyne eigene woorden opgaven. Ook had de Vertaaler toen nog niet gemeld, dat hy *mogelyk* eene lyst van Muntspetien agter het tweede Deel van dit zogenaamde *Leerboek* zoude plaatsen, en daar door als dan weder bevestigen, dat onze aanmerking, ten opzichte van dezelven, zeer gegrond is geweest. Even zoo getrouw handelden wy, door te doen zien, dat GASPARI de *Winden* en *Windstreeken* met elkanderen verwart; terwyl het geenszins de zaak was, of hy door *Winden* en *Windstreeken* hetzelfde *verstond*, maar wel wat hy *zeide*. Een Schryver moet verstaan worden uit zyne woorden, en kan niet verstaan worden uit zyne bedoelingen, wanneer zyne woorden zo beurtwisselend en onbepaald genomen zyn, als in deeze Vertaaling geschied is.

Eindelyk, — want de verwarde taal, betreffende de verdeeling van het Compas, met byvoeging van ¼; zo als veele gezegden, op bl. 25 van GASPARI's *Inleiding* voorkomende, zouden ons te lang ophouden, —— tracht de Briefschryver dien Duitschen Autheur te verdeedigen, dat hy het Duitsche Ryk veel breeder behandelt dan andere Landen van *Europa*; door te melden, dat hem dit niet *alleen* eigen is, daar hy dit met alle Duitschers gemeen heeft. Maar zedert wanneer is het algemeen gebrek eener Natie als een voorbeeld van navolging voor andere Natien erkend? — Waarom heeft BACHIENE het Werk van HUBNER, ten opzichte van ons Vaderland, zo aanmerkelyk veranderd en uitgebreid —? Zekerlyk, om dat het geenszins oneigen is, zyn eigen Vaderland het omstandigst te beschryven. Maar *Duitschland* is ons Vaderland niet.

Wy hebben deeze korte aanwyzing, betreffende deezen Brief, nodig geoordeeld, en laaten verder onze Leezers beslissen, aan welke zyde de Onpartydigheid of het Eigenbelang doorstraalt: zeker is het, dat de toon van het laatste, in het bericht van J. ALLART zoo sterk doorstraalende, geheel ongeschikt is, om iemand te overtuigen, dat hy, of zyn Briefschryver, in deezen de onpartydige lieden zouden kunnen wezen.

Charačter-Schets der Vrouwen, door CARL FRIEDRICH POCKELS, *Geheimraad van den Hertog van Brunswyk-Lunenburg. Naar het Hoogduitsch:* door Mr. JOANNES VAN DER LINDEN, *Advocaat te Amsteldam. Iste Deel. Te Leyden*, by A. en J. Honkoop, 1800. *In gr. 8vo.* 146 *bl., behalven de Voorreden van XVIII bl.*

Een aangenaam geschenk, in ons oog, voor de vrouw zo wel als voor den man, voor gehuwden en ongehuwden, voor den wysgeer, den opvoeder, met één woord voor iedereen, dien het om menschkunde te doen is; een Werk, derhalven, dat wy aan alle onze Lezers met vrymoedigheid aanpryzen. Op iedere bladzyde vinden wy den diepdenkenden wysgeer en den naauwkeurigen waarnemer. De Schryver schept zich zyne voorwerpen zelve niet, maar zy worden hem gegeven; hy beschouwt de vrouwen niet, zo als zy zyn konden, zyn moesten naar zyn denkbeeld, maar zo als zy in de menschen-wereld dadelyk aanwezig zyn.

Dit is reeds veel gezegd tot lof van dit boek; 'er zyn indedaad niet zeer vele wysgerige opstellen, welke deze verdiensten bezitten; daarom zyn 'er ook vele zo weinig bruikbaar. Het vrouwelyk character wordt hier beschouwd naar deszelfs naturelyke gesteldheid en de byzondere inrichting der natuur; daarenboven naar der vrouwen tegenwoordige zeden en levenswys; en te recht noemt de Schryver zyn boek een zedekundig tafereel van den mensch in 't algemeen, en van het gezellig leven in 't byzonder. Na deze Characterschets der Vrouwen, welke hy in verscheidene Stukken zal voordzetten, belooft hy ons ene gelyke, reeds ontworpene, Characterschets der Mannen; indien, namentlyk, dit Stuk de goedkeuring van het Publiek wegdraagt; waaraan wy voor ons geenzins twyfelen.

Het Werk is geen systhematisch opstel, maar behelst een reeks zielkundige waarnemingen; en, daar, om met den Schryver te spreken, de zuivere tydrekenkunde van den wasdom der ziele nog niet is uitgevonden, en het kind toch over het algemeen niets anders is, dan de beeltenis van den volwassen mensch in miniatuur, behoefde 'er by de zedelyke ontleding der vrouwe, *ook met opzicht tot de jaren*, gene naauwkeurige grensscheiding afgeperkt te worden; doch ten aanzien der opvoeding neemt de Schryver het onderscheid tusschen volwassene en kinderen naauwkeuriger waar. —— Wanneer wy onze jonge dochters, zegt hy, reeds als huwbare vrouwen, en niet als kinderen, behandelen, — zo geven wy niet onduidelyk te kennen, dat wy de menschen

even

even min, als de grote kunst van hare vorming, onderzocht hebben.

Dit eerste Deel bevat vier Afdelingen; wy willen de opschriften hier affchryven. Dezelve geven evenwel flechts een algemeen en oppervlakkig denkbeeld van den inhoud, ja nu en dan wyzen zy alleenlyk rustpunten aan tot nadenken en lezing; dit zegt de Schryver zelve; wy zullen dus den Lezer geen ondienst doen, met 'er nog een enkel woord by te voegen; hoewel het niet wel doenlyk is, alles aan te wyzen, wat men hier min of meer ontwikkeld vindt.

I. Man en vrouw. *Onderfcheld tusfchen derzelver lichamelyke vermogens. —— Oogmerken der Natuur in dit onderfcheid. —— Deszelfs invloed op de wederkeerige betrekkelykheid van het eene geflacht tot het ander, op de vorming en richting van het vrouwelyk charatter in 't algemeen, op de levenswyze der vrouwen, en in 't byzonder op derzelver zachtmoedigheid en geduld.* Schoon en duidelyk wordt hier aangewezen, hoe de man door de natuur befchermer en beftuurder van het gezin worden moet, en niet maar door de natuurdrift tot het huisgezin telkens wordt te rug gevoerd, maar door bezef zyner fterkte, zich te fterk gevoelende, om een hem gelykvormig, maar zwakker fchepfel te verlaten; en de vrouw, van hare zyde, ook zonder den man niet leven kan, al kon hy ook leven zonder haar; hoe dit alles eindelyk uitloopt op een nog krachtiger en zedelyk grondbeginfel, liefde en vriendfchap: — hoe deze onderfcheidene beftemming en werking reeds zichtbaar is in de fpelen der kindsheid; hoe onnaturelyk de vrouw ons voorkomt, en hoe zy ons tegenftaat, indien zy de eigenfchappen heeft van den man; en hoe uit haren gehelen aanleg neiging geboren wordt tot ene ftille en zittende levenswys. Dan tekent de Schryver ene onrust beminnende vrouw; voords de goede *huishoudelyke* achtingswaardige vrouw; en toont, hoe deze naturelyk voor den man worden moet de toegevende vriendin en zyne vertrouwde; hoe zeker tederheid en zachtheid op het hart der mannen werken moet; hoe de vrouw door de natuur tot zachtmoedigheid en lydzaamheid geftemd is, en dat evenwel dit vrouwelyk geduld (zeer onderfchelden van hetgeen hy *lydelykheid* noemt, en dat alleen het gevolg is van een zwak werktuigelyk geftel) tot het ryk der deugden behoort; en hoe de brave man in de armen ener brave en geduldige vrouw in tegenfpoed zo fterk wordt als een reus.

II. Kindsheid der vrouwe, in vergelyking met die des mans. *Eenvoudige eerfte grondtrekken van het vrouwelyk hart, zachtheid, buigzaamheid en weekheid van haar ge-*

voel. —— *Voorlopige aanmerkingen over de vrouwelyke opvoeding, en eenige van derzelver heerschende gebreken.* —— *Afschetzing en gevaaren van zekere kinder-dansen, en van het dansen in 't algemeen.* Hier wordt ontwikkeld, hoe het meisje van de wieg af aan tot huisselyke ingetogenheid en huisselyke afhangelykheid wordt bestemd en opgeleid. De Natuur, niet de mannen hebben deze onderwerping van het vrouwelyk geslacht verordend; het meisje draagt, in weerwil harer eigenzinnigheid, haren last met meer toegevendheid, bidt weemoedig en schroomvallig om vergiffenis; haar moedwil is meer listig dan dapper en ondernemend; zy is uit haren aard vreesachtig, enz. Daarom is de vrouw zo zacht, omdat zy den man beschaven moet; doch zal zy dit kunnen doen, dan moet zy hem behagen, en *trachten* te behagen; de aanleg daartoe ligt niet alleen in hare lichamelyke schoonheid, maar in de gehele vorming en het wezen harer ziel; in het kleine meisje is het reeds zichtbaar, dat zy harten wil en zal vermeesteren. Hare opvoeding mag niet al te streng zyn; zy moet niet achterhoudend worden; ook prikkelt men door te grote gestrengheid de begeerlykheid slechts te sterker; doch zeer onvoorzichtig is het, een jong meisje te vroeg in de gezelschappen der grote wereld te brengen. Nopens zekere danspartyen voor kinderen is de Schryver vry breedvoerig; en, offchoon zyne zedeleer zo streng niet is, dat hy aan een meisje het dansen volstrekt verbiedt, zo waarschuwt hy ons toch, dat een meisje, dat zo veel dansen mag als zy wil, gevaar loopt om een ligtzinnig schepsel te worden, dat nergens meer gelukkig zyn zal dan in de danszaal, en eindelyk enen goeden danser den voorrang geven boven enen braven huisvader en echtgenoot.

III. YDELHEID DER VROUWE, EEN GEVOLG VAN HAAR NATUURLYK GESTEL, VAN DE WYZE HAARER OPVOEDING, EN VAN DE BESTEMMING VAN HAAR LEVEN. *Neiging der vrouwe tot cieraad en klederpracht.* —— *Derzelver beheersching van het vrouwelyk hart, buitensporigheden en nadeelen.* —— *Gedwongenheid en gemaaktheid.* —— *Ongedwongenheid; schets van deze beiden.* —— *Verkeerd begrip van dezelven.* —— *Ondraaglykheid van eene gemaakte schoonheid.* Dat zy behagen wil, is voor de vrouw een soort van plicht; deze zucht, zy ontaarde maar niet in coquettery, is beminnenswaardig. De zorg voor welvoegelykheid en zindelykheid baant den weg tot opplonking; de neiging daartoe moet voorzichtig geleid en geregeld worden; zy vervoert anders tot ene onbetamelyke kleding, en tot verkwisting. De neiging tot klederpracht vindt men ook by de lelykste vrouwen, en tot in den hoogsten ouderdom. Ene te prachtig gekleede vrouw behaagt alleen aan een saletjonker. Alles wat gedwongen en gemaakt is,

ʃt, in houding, ʃpraak, kortom in alles, is gedrochtelyk; ʃchoonheid door enig ʃoort van gemaaktheid te willen verhogen, heet het goud met lood omzetten, enz.

IV. VROUWELYKE BESCHAAMDHEID DE BESCHERM-GODIN DER VROUWELYKE DEUGD. *Zuiverheid van het hart; derzelver noodzakelykſte en zekerſte grondbeginzels. —— Derzelver gevaaren, en middelen om die te behouden. —— Zyn de vrouwen gevoeliger dan wy? —— Gedachten van* Rousſeau, *aangaande de beſchaamdheid der Vrouwen. —— Verkeerde begrippen daaromtrend. —— Gewaande kuischheid onder ſchyn van Godvruchtigheid.* De ſchaamachtigheid der vrouwen is wankelende en wordt coquettery, zo zuiverheid van hart en character derzelver grondſlag niet is; — zy vordert ene dubbele waakzaamheid, zo wel op de gevaren van buiten, als om alle verdenking van ene beſmette ziel van zich af te keren. De redenen, waarom de vrouwen ſchaamachtiger en kuiſcher dan de mannen zyn, vindt de Schryver in hare naauwgezettere opvoeding, voords in haar fyner gevoel van het welvoegelyke en betamelyke, en eindelyk in den minderen graad van hare zinnelykheid. Met de jaren verdwynen zo vele aandoeningen, en ſchynt ook de ſchaamachtigheid der vrouwen af te nemen; zommige willen hare afnemende bevalligheden door een los gedrag vergoeden; hoe nodig daarom, dat ook deze hoedanigheid door zedelyke grondſtellingen bevestigd en verzekerd worde. 'Er is ook ene valſche, ene vermomde ſchaamte; en alle overſpanning in de opvoeding der meisjes is hoogst gevaarlyk. Zedelyk bedrog of zedenbedrog, opgeſmukte vroomheid en Godsdienst, is het gordyn, waar achter al van ouds de onbeſchaamdſte misdryven begaan werden, enz.

Gaarne gaven wy den Lezer nu nog ene proeve van den Schryfſtrant; maar wy zyn reeds breder geweest, dan ons beſtek gedoogt; dus ſtellen wy dit uit, tot ons het tweede Deel in handen komt. Dit éne nog, eer wy de pen nederleggen: Menige Lezeres zegt welligt: „*dit boek over de Vrouwen is toch al wederom door een Man geſchreven!*" Dan zy ſtelle zich gerust. Zyne vooroordelen, zo hy 'er enige, by het ſtellen van dit ſtuk althands, werken liet, zyn indedaad op de zyde der Sexe; en, als Man, zouden wy byna wenſchen, dat ene lieve, zachte Vrouw zyn opſtel alvorens eens in handen had, wanneer hy, naar zyne belofte, ook ene Characterſchets der Mannen zal leveren. —— De Vertaling is ons mede wel bevallen.

Over de Verkeering van Vrouwen met Mannen. Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam, by de Wed. J. Döll, 1800. *In 8vo. 107 bl.*

Ik ben, zegt de ongenoemde Schryver, *Vrouwen myne vorming schuldig; mogt myn boek haar vertrouwde worden!* En dus eindigt hy: *Ik neem dan afscheid van u, myne Vriendinnen, die myn werkje wel hebt willen doorbladeren; hebt gy 'er raad en troost in gevonden, dan ben ik ten vollen beloond*, enz. Dit boekje is dus eigentlyk alleen voor Vrouwen geschreven, en de Lezer voelt nu reeds den geest van hetzelve. Aan jonge Meisjes, getrouwde Vrouwen, bejaarde Vrysters, Weduwen, kortom aan al wat vrouwlyk is, wordt hier troost en onderricht toegediend. Maar zal het wel algemeen bevallen aan onze Jufferschap? Wy willen enige uitdrukkingen, die zich de Schryver veroorlooft, afschryven, die hy zelve by haar mag verandwoorden; wy althands nemen die verandwoording niet op ons. *Indien zy* (de Vrouwen namentlyk) *niet door liefde en het huwlyk bezield worden, is de bron van* ALLE *haare deugden verstopt. —— Een jong meisje ziet in elk man den haaren, ja, om recht zeker te gaan, zou zy ze alle gaarne veroveren. —— De vrouwen gevoelen, dat de liefde der mannen haar* EENIGSTE *geluk is. — De* EENIGSTE *wensch van haar leven is, hem* (den man) *te bezitten. —— De echte Libertin is een ten uitersten gevaarlyk mensch: hy heeft niets dan de wetten der overeenkomst te bestryden, tegen welke de Natuur zelve zick verzet. —— Een gehuwd man is ongehuwde meisjes in den regel onverschillig of gehaat: haare aanspraak is verlooren of bedroogen geworden; in 't eerste geval heeft hy geene waarde voor haar, in 't laatste heeft hy haar op 't hoogst beledigd. —— Het hart van een meisje kent geene plichten der samenleving. —— Als jonge meisjes van mannen spreken, heeft 'er geen tusschengevoel plaats. Zy mogen zich misleiden, of met woorden spelen, haare liefde is vriendschap, en haare vriendschap liefde*, enz. De volgende regels uit het Fabelboek van GELLERT vielen ons in by het lezen van dit boekje, en wy konde ze maar niet uit de gedachten zetten; de Schryver schynt in ernst te denken, dat zy by ieder vrouwelyk wezen, zonder enige uitzondering, waarheid zyn:

„ Twee meisjes toonden beide blyken
Van hoop. Waarop? Wel op een man;
Want wat 's hier by te vergelyken,
Waar op een meisje hopen kan?"

Wy hopen evenwel, dat onze Lezeressen daarom niet al te zeer tegen dezen Schryver zullen vooringenomen worden; wy verzekeren haar, een vrouwenhater is hy niet, maar in tegen-

deel

deel een warm vriend der Sexe; en dit zyn Werkje is indedaad lezenswaardig. *Zedekundige geschriften* (dit is het korte Voorbericht) *moeten naar geestryke aftrekfels of* Esfentien *gelyken, en in een klein bestek veel geest bevatten; maar de meesten zyn als de Pompoenen, die veel vertooning maaken, en weinig krachts bezitten. Tot welk eene klasse dit Werkje behoore, moet de inhoud beslissen.* Offchoon wy nu juist iedere uitdrukking in dit boekje niet voor goede munt aannemen, zo is het 'er toch zeer ver van daan, dat wy het onder de pompoenen zouden rangfchikken; in tegendeel, het bevat in een kort bestek zeer veel goeds; en om den Lezer daarvan te overtuigen, willen wy het een en ander tot ene proeve affchryven, hetgeen aangenamer wezen zal, en beter ook voldoen aan dat oogmerk, dan dat wy de tyteis opgaven van de agttien Hoofdftukken, waarin het Werkje is afgedeeld. Ziet hier dan iets uit het zesde Hoofdftuk: *over de verkeering van jonge meisjes met mannen in 't byzonder.*

„ — Het algemeene lot der menfchelyke Natuur is zwak-„ heid, en één oogenblik kan het werk van jaaren vernieti-„ gen. Mogten daarom de vrouwen nimmer ophouden zich-„ zelve te wantrouwen! ô, Dat zy zelfs de vluchtigfte aanprik-„ keling van zinnelykheid zochten te onderdrukken! In onze „ organifatie is het eene gevoel aan het andere gehecht; de eene „ zenuw zet de andere in beweeging; zy hangen allen door „ eene wondervolle fpeeling aan elkanderen. Hoe menig eene „ viel eer zy 'er aan dacht! Hoe menig eene bezweek zon-„ der het immer te willen!

„ Van den eersten ftap kunt gy byna altyd meester zyn, „ niet van de volgende. Hebt gy eenmaal recht op uw per-„ foon vergund, houdt gy op dezelve machtig te zyn. Gy „ wordt onwillekeurig, dikwils onweetende, voortgefleept, „ en ontdekt den afgrond, waar in gy ligt, niet eerder, „ dan wanneer gy zonder redding verlooren zyt.

„ Nimmer kunnen jonge Meisjes te voorzichtig zyn. Ont-„ wykt de eerfte, ontwykt alle lielkoozingen, die gy niet „ openlyk vergunnen kunt. Geen geheime betrekkingen, „ geen *ftille* verkeering! Zodra gy 't geheim zoekt, wordt uwe „ deugd twyfelachtig! Vertrouwt geen Man, die vleiëryen „ aan u verfpilt, al fchynen ze u nog zo onverfchillig; de „ verleider befpiedt u in zyne laage. De eene gunst brengt „ de andere voort, elke vermindert de achting der Mannen, „ en alle eindigen in uw eigen verderf.

„ De grootfte waarfchynlykheid eener Echtverbintenis kan „ hier geene uitzondering maaken; de verleiding vertoont zich „ in alle gedaanten. Hoe dikwils werden verwachtingen door „ even dezelfde middelen vernietigd, die haar begunftigen „ moesten! Het onrechtmaatig genot maakt het rechtmaatige „ overtollig, en de hartstocht houdt met de bezitting op. „ ô Hoe veele arme bedroogene weezens, welke door de te-

„ der-

„ derfte overgave een' man zochten te kluisteren, dien zy
„ even juist daarom voor eeuwig verlooren!

„ Weest des op uwe hoede, jonge Meisjes: gy kunt uwe
„ deugd maar éénmaal verliezen! Weet, dat waare tederheid
„ de beminde acht, en echte liefde altyd befcheiden is.
„ Hartstocht zonder kieschheid onteert de waarde der Man-
„ nen, en een groote ziel kan nimmer voor zichzelve bloo-
„ zen."

Het flot van het agtfte Hoofdftuk voegen wy hier nog by:

„ Ik eindig dit Hoofdftuk met eenige algemeene regelen,
„ de verkeering met getrouwde Mannen betreffende.

„ Laat u niet door de gewoonlyke vryheid van hun gedrag
„ en gefprekken, tot navolging van hunne manieren, verlei-
„ den! Hen zoekt men te verontfchuldigen, u zal men het
„ nimmer vergeeven. Uwe jongvrouwelyke zedigheid, maa-
„ tigheid, en kieschheid moeten zich altoos gelyk blyven.
„ Gy wordt veellicht nagegaan, en uw gedrag kan uw ge-
„ luk beftemmen.

„ Behandeld getrouwde Mannen met achting en welleevend-
„ heid; vereenigt fynheid van manieren met wezenlyke waar-
„ de; maar wacht u wel, de jaloerschheid hunner Vrouwen op
„ te wekken. Vermyd den fchyn van vertrouwlykheid! Ont-
„ dekt geen vuur of drift, geene meerderheid van vermogen
„ in uwe gedragingen; toont geen byzonder aandeel, geen
„ belang voor kleinigheden. Ontwykt een byzonder onder-
„ houd; de beste Vrouwen hebben zomwylen haare zwakhe-
„ den, zy leggen alles tot haar nadeel uit, houden zich im-
„ mer voor verfmaad, en zien elk meisje voor haar mede-
„ vryster aan. Vuurige liefde maakt jaloersch; hebt toegee-
„ vendheid met haar. Dikwils zyn de mannen ook zelve
„ fchuld daaraan; want hun gedrag is niet altyd 't voorzich-
„ tigfte. Vrouwelyke kieschheid wordt door dingen belee-
„ digd, waaraan de mannen niet eens denken. Eindelyk kan
„ vrouwelyke jaloufie zich op daadelyke ontrouw gronden.
„ Hoe 't dan ook zy, vermyd ten minften elke natuurlyke
„ gelegenheid daartoe. Gy zyt het u zelve, gy zyt het uw
„ eigen Geflacht verfchuldigd. Weet gy of uwe toekoomftige
„ betrekkingen niet dezelfde zyn kunnen? Doet gy uwen
„ plicht, en wanneer dan nog een boosaartig of dwaas
„ fchepzel zich kwellen wil, zo zal het zeker uwe fchuld
„ niet zyn."

De Lotgevallen myns Vaders, of hoe het kwam, dat ik geboo-ren wierd; door A. VAN KOTZEBUE. *Uit het Hoogduitsch in 't Fransch, en uit het Fransch in het Nederduitsch vertaald. Te Amfterdam, by* G. Roos, 1800. *In 8vo.* 138 *bl.*

Eene Vertaling van ene Vertaling, offchoon het ftukje zelve wel geheel onvertaald had kunnen blyven, zonder veel ver-

verlies voor het publiek. De naam van KOTZEBUE, en de zonderlinge inval, waaraan het zynen oorfprong te danken heeft, wekken toch opmerkzaamheid. KOTZEBUE fprak eens met zekeren vriend over eindrymen, en wilde meer uitgeftrektheid geven aan dat geestig fpel; en uit twaalf woorden, die zyn vriend hem opgaf, is deze Roman geboren. De famenhang der denkbeelden is doorgaans wel gevonden, en het opftel geestig genoeg; dan, dit is ook de énige waarde van dit ftukje, waaruit waarlyk niets te leren is. Wy zullen het beloop der gefchiedenis opgeven: de twaalf opgegevene woorden zullen onzen Lezer duidelyk genoeg in 't oog vallen; het zyn de tytels van even zo vele Hoofdftukken.

De Grootmoeder van den man, die ons hier bericht doet, hoe het kwam dat hy geboren werd, bewoog haren man tot ene reis naar Italien; zy had de zotheid van den Vefuvius te beklimmen, fchoon zy hoog zwanger was, — deed een mistred, en beviel op den VUURSPUWENDEN BERG van zynen vader. Het kind moet gedoopt worden; dus wordt DE PRIESTER geroepen, en aan dezen wordt het ook ter opvoeding toevertrouwd. De jonge knaap fpeelde eens in 't veld; EEN GONZENDE KEVERVLIEG, die hy naloopt, helpt hem aan het dwalen; en zo raakt hy in de handen van enen rover. Twee jaren daarna bekwam hy zyne vryheid weder; toevallig ontmoet hem een man, die met vreemde dieren rondreisde, en by deze werd by oppasfer van een STRUISVOGEL. Hy ontliep zyn meester, en HET ONWEDER deed hem een fchuilplaats zoeken in ene jagers-hut; hier vond hy enen opzichter van DE MYNEN, die hem met zich nam. Deze Heer, die zyne moeder zeer van naby gekend had, hield den jongeling by zich; doch zyne huishoudfter zag voor haar daar weinig voordeel in, en bewerkte, dat hy, omdat hy aan gene fpoken geloofde, weder optrekken moest. Een gedicht: DE OCEÄAN, maakte hem bekend aan het Hof; en hy werd opzichter van 's Prinfen Diergaarde. Dan twee Hofdames hielden zich door hem beledigd; en toen dus EEN WOLF eens een paar Spaanfche fchapen had opgegeten, geraakte hy achter de grendels. Hy brak HET LOOD uit het raam van den kerker, fchreef daarmede op deze Dames een lofdicht, en dit bezorgde hem zyne vryheid wederom. Kort daarop had hy het geluk van den opzichter der Mynen te redden uit de handen van de zoons van bovengemelde huishoudfter, die DE LAFHARTIGHEID hadden, van den ouden man aan te vallen; en deze man ontdekt hem nu, dat hy eigentlyk zyn vader is. Deze wordt ziek; en een gefprek over DE HEL, waardoor de zieke gramftorig wordt, befpoedigt zyn dood. Nu was hy ryk; en de dochter van den Priester, die hem had opgevoed, ontbrak alleen nog maar aan zyn geluk. Haar vader, onfchuldig gevangen gezet, had een

een van zyne rechters omgekocht, door de opoffering der eer van zyne dochter te beloven, maar was, zonder woord te houden, met haar gevlucht: DE OMKOPING veroorzaakte alzo, dat deze gelieven elkanderen onverwacht wedervonden. ,, Het is aldus, (zo eindigt dit boekje) dat in het men- ,, schelyk leeven, het eene voorval het andere opvolgd; ,, het is dikwyls van eene zaak, in oogenschyn het alleron- ,, betekenendst, dat onze geheele bestemming afhangt. Had ,, myne grootmoeder niet op den top van eene *vuurspuwende* ,, *berg* gebaard, myn vader zou het geluk niet gehad heb- ,, ben, van door eenen wyzen en onbesproken *priester* op- ,, gevoed te zyn. Had de overwinnaar der Persen (hy speelde toen voor Alexander, en de distels waren de Persen) geen *gonzende kevervlieg*, met zo veel drift vervolgt, ,, nooit zou hy de moordenaar van een' *Struisvogel* gewor- ,, den, noch genoodzaakt geweest zyn, in een' jagers hut een' ,, schuilplaats tegen het *onweder* te zoeken. Zoo hy in de ,, *Mynen* met de nachtgeest niet gespot had, de honger zou ,, hem niet gedwongen hebben, den *Oceaan* te zingen. Een ,, *Wolf* moest de spaansche schaapen opslokken, en een ge- ,, dicht, met *loot* uit een vengster getrokken, geschreeven, ,, redde myn' vader uit de gevangenis, op dat hy gelegen- ,, heid had, zyn geluk op de *lafhartigheid* van twee schel- ,, men te vestigen. De *hel* stelde hem in het bezit van een ,, heerlyk landgoed, en het allerslechtste zoort van *omkooping* ,, bragt WILHELMINA met de zwarte oogen in zyne armen; ,, en zoo dat *alles niet gebeurd was*, *ik zou niet geboo-* ,, *ren zyn*."

Op de spelling en de gehele vertaling (dit ziet de Lezer uit dit weinige reeds) zou niet weinig aan te merken zyn; dan dit over het hoofd gezien, het Werkje zelve wordt door het elfde Hoofdstuk: *de Hel*, in ons oog, zeer ontsierd. Hoewel wy den lagen Pastoor GEWOONTE, noch zyne *hel*, noch de *ecuwigheid der straffen* willen verdedigen, zo heeft de toon, waarop daarvan gesproken wordt, ons toch geërgerd; en dat een man, die onder anderen aan overspel schuldig is, zyn geweten met gene éne zware misdaad zou bezwaard hebben, en wat meer van dien aard is, kan by ons niet door den beugel. Een trek op Mofes, al mede in dit Hoofdstuk, doet ook weinig eer aan den Heer VAN KOTZEBUE. —— Wy kunnen het den Schryver ook geenzins toegeven, dat zulk geestig spel, als deze gehele Roman toch is, *voor jonge Schryvers*, *in de letterbaan tredende*, *zeer nuttig zoude kunnen worden.* Onze ogen zien nu, by het doorbladeren van zo menigen Roman, reeds armoede genoeg. Wat zou het zyn, indien het mode werd, om dezelve op deze wys te ontwerpen?

Algemeene Kerkelyke Geschiedenis der Christenen, door YSBRAND VAN HAMELSVELD. *IIde Deel. Met Plaaten. Te Haarlem*, *by* F. Bohn, 1800. *In gr.* 8*vo*. 448 *bl*.

Naa onze Leezers overgeweezen te hebben tot onze Beoordeeling van den aanvang deezes Werks (*), mogen wy zeggen, dat de Schryver den eigenlten pryzenswaardigen voet houdt. Schoot ons toen geene plaatsruimte over, om uit de Geschiedenis zelve iets mede te deelen, thans zullen wy dit kunnen doen, naa de opgave van den hoofdinhoud deezes Tweeden Deels.

Hetzelve vangt aan met het Tweede Boek, bevattende het Tweede Tydperk, van den dood van JOANNES, den laatsten der Apostelen, tot aan de Regeering van den Keizer KONSTANTYN, in het begin der vierde Eeuwe. Het is in zeven Hoofdstukken onderscheiden, waarvan de Opschriften zyn: (I) Geschiedenis der *Christenen*, onder de Regeering van Keizer TRAJANUS — (II) Onder de Regeering van den Keizer ÆLIUS ADRIANUS — (III) Onder de Regeering van den Keizer ANTONINUS PIUS — (IV) Onder de Regeering van Keizer MARCUS AURELIUS, den Wysgeer — (V) Onder de Regeering van COMMODUS tot aan die van SEVERUS — (VI) Onder den Keizer SEVERUS en zyne Opvolgers tot ALEXANDER. — Het (VII) brengt de Geschiedenis der Christenen, van de Vervolging door MAXIMINUS, tot de Vervolging onder DECIUS, en deszelfs dood.

Het blykt uit deeze opgave des laatsten Hoofdstuks, dat dit Tydperk met dit Deel niet is afgewerkt. Nog veel meldenswaardigs in 't zelve valt 'er te vermelden; „ doch, opdat de dikte der Boekdeelen van onze Geschie-

(*) Zie onze *Vaderl. Letteroef.* voor 't Jaar 1800, bl. 353.

ſchiedenis geëvenredigd blyve, maake het verhaal der Vervolginge onder den Keizer DECIUS ook een einde aan dit Deel," ſchryft onze Geſchiedboeker.

Hoe kort VAN HAMELSVELD de Leerſtellingen der *Gnoſtiken* ook behandele, zal dit gedeelte zommigen verveelen; dan was het noodig, 'er dit van te melden, om tot het beſluit te komen: „ Hoe zeer de door ons tot hier toe beſchreeven Dwaalleeraars zich den naam van Christenen aanmaatigden, echter is het, uit vergelyking van hunne gevoelens met de Heilige Schriften der Christenen, openbaar, dat zy eigenlyk met de Christenen niets gemeen hadden, maar als op zichzelven ſtaande Gezindheden moeten worden aangemerkt."

Ten aanziene van de Verweerſchriften der Christenen vinden wy deeze welgepaste algemeene aanmerking: „ Deeze (de Verweerſchriften van QUADRATUS en ARISTIDES) waren de eerſte, ons bekende, proeven van Verweerſchriften der Christenen, welke van nu af aan vermenigvuldigden, gelyk wy zien zullen, en, aan de Keizers en aanzienlyke lieden aangeboden, dienden om hun een beter denkbeeld te geeven van het *Christendom*. De kundige opſtellers derzelven legden zich byzonder toe, om de lasteringen der Heidenen te wederleggen, en de deugdzaamheid der Christenen aan te wyzen, benevens de voortreflykheid van derzelver Godsdienst boven den Heidenſchen. Die, welke onze tyden bereikt hebben, zyn voor ons dierbaare ſtukken, uit welke wy de geſteldheid van de Christenen dier vroege tyden, in veele byzonderheden, kunnen opmaaken: het is waar, dat deeze verdeedigers van het Christendom zich, doorgaans, ſterker betoonen in hunne tegenwerpingen tegen de Heidenen, dan in opgeklaarde denkbeelden omtrent den inhoud der Leere van JESUS en zyne Apostelen; ook zyn hunne uitdrukkingen, nopens de Zeden der Christenen, nu en dan niet vry van grootſpraak, maar nogthans niet tegen de waarheid, gelyk uit de overeenſtemming der Geſchiedenis blykt; zo als zy dan ook ongemeenen dienst aan de Christenen beweezen, en de waarheid van hunnen Godsdienst in het licht geſteld hebben."

VAN HAMELSVELD betoont zich zeer omzigtig, in de bewyzen voor het *Christendom*, ſchoon ten eenigen tyde gangbaare munt, als geldig aan te neemen: 't geen by zeer juist omtrent de veel gerugts gemaakt hebben-

bende *Sibillynsche* Verzen aanmerkt, kan 'er, onder veele andere, ten bewyze van strekken.

Ongemeen breedvoerig is onze Geschiedboeker over IRENEUS; dan hy beschouwt deezen Kerkvader, gelyk ook de anderen, niet alleen van zyne voordeeligste, maar ook van zyne zwakste zyde. 's Mans duistere schryfwyze heeft aanleiding gegeeven tot het denkbeeld, dat men by dien Kerkvader het gebruik des *Kinderdoops* vermeld vindt; doch VAN HAMELSVELD toont, de plaats, daarvoor bygebragt, aanhaalende, hoe 'er dit niet in gelegen is; besluitende: „ Men moet, derhalven, erkennen, dat 'er, vóór TERTULLIANUS, geene duidelyke geschiedkundige berigten zyn van het gebruik, om ook Kinderen te doopen, onder de Christenen."

Ter gelegenheid van den Twist over het *Paaschfeest* vermeldt onze Geschiedschryver: „ Deeze gebeurtenis is daarom ook merkwaardig, om dat zy ons een recht denkbeeld geeft van de byeenkomsten der onderscheidene Christelyke Gemeenten, in Kerkelyke Vergaderingen, die zy met een Grieksch woord *συνοδος*, *Synode*, noemden, om over haare algemeene belangen te raadpleegen; welke ten deezen tyde gehouden werden, en kort daar na zoo sterk vermenigvuldigden. Zo lang de Christenen nog weinig in getal waren, hadden de byzondere Gemeenten weinige, ten minsten geene geregelde gemeenschap met malkanderen; doch in getal en aanzien toeneemende, werd het noodzaaklyk, dat zy, daar zy toch dezelfde belangen hadden, en door het zelfde Geloof vereenigd waren, door afgevaardigden samen kwamen, en onderling beraadslaagden. Wy hebben, behalven de Vergadering te *Jerusalem* ten tyde der Apostelen gehouden, 'er geene voorbeelden van ontmoet, dan één in het Jaar 125, in *Sicilie*, in de zaak van HERACLEON, en vervolgens anderen, by gelegenheid van de scheuring der *Montanisten;* maar by gelegenheid van den twist over het *Pascha* zien wy 'er verscheiden, in verscheiden gewesten, byeenkomen. Voorbeelden van algemeene Kerkvergaderingen (*Concilien*) heeft men niet, voor dat de Keizers van het *Romeinsche* Ryk den Christelyken Godsdienst omhelsd hadden. Evenwel, deeze Gewestelyke Kerkvergaderingen deelden, door brieven, aan malkanderen den uitslag hunner raadpleegingen mede. Men vaardigde naa dezelve de *Bisschoppen* der byzondere Gemeenten af, nu en dan echter ook eenen of an-

deren uit de Oudften, of Ouderlingen ; doch wy vinden niet, dat andere Leden der Gemeenten daar toe gebruikt werden. Deeze byzonderheid deed het aanzien der Bisfchoppen fpoedig ryzen, welke, in deeze Vergaderingen, in naam van hunne Gemeenten fpraken en handelden; en dewyl de Bisfchoppen uit één Gewest in de Hoofdftad van dat Gewest (*Metropolis*) byeen kwamen, werd fomtyds aan den Oudften deezer Bisfchoppen, maar doorgaans aan den Bisfchop dier Hoofdftad, de eere toegeftaan om in de vergadering voor te zitten; waar door foortgelyke Bisfchoppen (*Metropolitaanen*) fpoedig zekere foort van waardigheid boven de andere Bisfchoppen, die tot hier toe gelyk geftaan hadden, bekwamen, of zich aanmaatigden, die ook, in 't vervolg, door de benaaming van *Aartsbisfchop* is uitgedrukt. —— Op deeze wyze vormde zich, allengs, in de Christelyke Kerk, een ftelzel van *Hiërarchie*, of Geestelyke Regeering, uit in het eerst nuttige en goede inrichtingen; doch by welke men zich al te veel verliet op de Godsvrucht en kunde der Bisfchoppen, welke zich echter fpoedig door menschlyke driften van hoogmoed, partyfchap, en onverdraagzaamheid lieten vervoeren; terwyl zy zich aanmaatigden, om de uitfpraken van deeze hunne Vergaderingen, en derzelver Befluiten, die zy *Canones* (*Regels* of Voorfchriften) noemden, aan de Christenen op te dringen, als in den naam van God, en onder den invloed van den Heiligen Geest, genomen, en dus onfeilbaar en geweeten-verbindend, en zulks niet alleen met betrekking tot zaaken, betreffende den uitwendigen Eerdienst, en het geen men in zynen handel en wandel hadt waar te neemen; maar ook met betrekking tot de Leere, wanneer daaromtrent twisten ontftonden, wat men te gelooven hadt."

Te eigenaartig hier by voegende, om het niet te vermelden, is, 't geen onze Kerklyke Gefchiedfchryver aantekent, over de benaaming van *Ordo*, de *Orde* der Leeraaren, en die van *Plebs*, of het *Volk*, aan de overige gegeeven; dan wy moeten, als zeer toelichtende, geheel overneemen, wat hy van eene andere benaaming van onderfcheiding, by TERTULLIANUS het eerst voorkomende, en waarfchynlyk in diens tyd eerst opgekomen, vermeldt; eene benaaming, die nog grooter misbruiken in 't vervolg voortbragt, „ te weeten de benaaming van *Clerus* en *Clerici*, om de Leeraaren, Opzienders en Bedienaaren der Gemeente,

te, die men ook *Geestelykheid* of *Geestelyken* genoemd heeft, en *Laici*, om de overige Christenen, naderhand ook *Wereldlyken* genoemd, te betekenen. —— *Clerus* betekent, in het Grieksch, een *erfdeel*, *erfbezitting*, eene benaaming, met welke in het Oude Testament, in de vertaaling der LXX, dikwyls het Israëlitische Volk als een eigendomlyk Volk van God werd aangeduid, in welken zin PETRUS de Apostel ze op de Christenen toepast (I PETR. V: 3); byzonder werden de Priesters en Leviten, als aan God gewyd, Gods Erfdeel, gelyk God hun erfdeel of bezitting, genoemd. En in deezen zin is de Christelyke Geestelykheid, misschien wel op hun eigen voorgang, *Clerus* en *Clerici* (*) genoemd. —— Tegen hun worden dan de overige Christenen, onder den naam van *Laici*, het *Volk*, naderhand *Leeken*, overgesteld, welk woord *Leeken* vervolgens eene zeer vernederende en veragtelyke betekenis gekregen heeft. —— Uit zodanige beginselen is de magt en het gezag der Geestelykheid allengs opgewassen, en de waare natuur van het Christendom meer en meer verbasterd geworden. Deeze Geestelykheid matigde zich spoedig aan, alleen de Kerk te verbeelden, en zich alle eere, die men aan de Kerk toekende, toe te eigenen; welke *eere der Kerke* niet weinig vergrootte, nadat men haar onder het denkbeeld eener *Moeder* voorstelde, die, tevens Maagd, haare kinderen met de heilige melk, dat is het *Kinderlyk woord*, voedt (†), maar ook de *Kerk* nevens den Vader, den Zoon en Heiligen Geest, noemde, gelyk TERTULLIANUS (‡), by gelegenheid zyner verklaaring van de aanspraak in het gebed des Heeren, *Onze Vader*, enz. „ Insgelyks „ wordt hier in den Vader de Zoon aangeroepen. Zoo „ zegt hy: Ik en de Vader zyn één. Zelfs wordt de „ Moeder, de Kerk, niet voorbygegaan, nademaal de „ Moeder in den Vader en den Zoon herkend wordt, „ over

(*) „ Dat van dit woord ons woord *Klerken* afstamt, is bekend; doch in eene geheel andere betekenis, welke haaren oorsprong vindt in die tyden, in welke alle weetenschap, zelfs de schryfkunst, genoegzaam alleen by de Geestelyken gevonden werd."

(†) CLEMENS ALEXANDR. *Pædag.* Lib. I. C. 6.

(‡) *De Oratore*, C. 2.

„ over welke ook de naam des Vaders en des Zoons „ beſtaat (*).” Is het wel te verwonderen, dat zulke verwarde en duistere begrippen en taal, in vervolg van tyd, zoo veel verwarring in het Leerſtuk, aangaande de *Kerk*, gebracht hebben?”

Onze Geſchiedſchryver toont alzins, niet blind te weezen omtrent de Gebreken der Kerkvaderen; hy brengt ze den Leezeren zo wel als hunne goede hoedanigheden onder 't ooge; 't welk wy, liet ons beſtek zulks toe, met zyne welgepaste aanmerkingen over de Zedeleer der Kerkvaderen zouden kunnen ſtaaven.

Wy ontmoeten in deeze Kerkelyke Geſchiedenis, gelyk zulks onvermydelyk is, veele kleinigheden en beuzelingen; doch ze worden als zodanig behandeld, en zomtyds op eene leerzaame wyze toegelicht; gelyk wy zouden kunnen toonen, met de *Historie van* URSULA *met elfduizend Maagden*, alsmede die der *Zeven Slaapers*, en dergelyke.

VAN HAMELSVELD maakt Aantekeningen, haalt Getuigenisſen aan, doch doet het beide met eene ſpaarzaamheid en beknoptheid, welke te pryzen zyn. Met genoegen hebben wy gezien het veelvuldig gebruik, door hem gemaakt van de *Noodige Ophelderingen tot* MOSHEIM's *Kerklyke Geſchiedenis.*

(*) „ *De qua conſtat et patris et filii nomen.* Ik beken, geen zin aan deeze woorden te kunnen hechten.”

Het Genootſchap Christo Sacrum *binnen Delft. Te Leyden, by* J. van Thoir, 1801. *In gr. 8vo.* 30 *bl.*

Een geheel nieuw verſchynſel aan den Nederlandſchen Kerkhemel! Eenige Godsdienſtige menſchen, welmeenende aankleevers van het Christendom, doch niet te vreede, zoo 't ſchynt, met de wyze van openbaaren en gemeenſchappelyken eerdienst onder de Christenen, hebben zich, binnen Delft, tot een afzonderlyk gezelſchap, dat zy *Het Genootſchap Christo Sacrum* noemen, vereenigd. Hieromtrent wordt ons, in dit Stukjen, een leezenswaardig Bericht, op een inneemenden toon, medegedeeld. Vooraf gaat eene lieftaalige, en, zo men uit woorden oordeelen mag, in den echten geest van het Christendom geſtemde Aanſpraak van de Beſtuur-

ders

ders van het Genootfchap aan hunne Medechristenen, waarin zy ook, tot voorkoming of wegneeming van nadeelige vermoedens, ronduit verklaaren, geene de minfte betrekking te hebben tot eenige *Gezelfchappen*, *Verzamelingen van Christenen*, *Societeiten*, *Kruisgenootfchappen*, enz. daar of elders plaats hebbende, en elk waarfchouwen, om niets, hoe ook genaamd, dat op den naam van 't Genootfchap mogt uitgegeeven zyn, of nog uitgegeeven worden, voor echt te erkennen, ten zy het door bekende handteekeningen geftaafd is (*).

Dit nieuwe Genootfchap (welk deszelfs aanvang van den Jaare zeventienhonderd zeven-en-negentig rekent) houdt zich aan geene byzondere Gezindte verbonden, maar zou gaarne zien, dat alle fcheuringen en verdeeldheden onder de Christenen ophielden. Het heeft ten oogmerke, om, zoo wel uit de verfchillende Kerkgenootfchappen, als uit zoo veele fchuilhoeken en plaatzen, waar menfchen zich bevinden, die nooit in de *Kerk* van Christus zyn ingelyfd, of, ingelyfd zynde, anders den openbaaren Godsdienst veronachtzaamen, alle diegeenen uit te nodigen en te verzamelen, die, onder de baniere van Jefus, en Jefus alleen, op de vaste belydenis der grondwaarheden, en inlyving in het Christendom, eenen plechtftatigen Eerdienst, onder de tederfte liefde des naasten, begeerig zyn te vieren, en wenscht alzoo nayvrig mede te werken tot de vereeniging dier Belyders van het Christendom, die het in de hoofdzaak eens zyn, maar onderfcheidene uitéénloopende wegen inflaan, om met hun, tot één algemeen Genootfchap verzameld, in kracht, de gemeenfchap der Heiligen uit te oefenen, en alle, ééns Broods en ééns Wyns, aan dezelfde Tafel des Heeren, deelachtig te worden.

Echter fchynen zy van hun, aan welken zy de hand van Broederfchap aanbieden, zeker foort van Geloofsbelydenis te verlangen, die wy, om ons verflag des te vollediger te maaken, wel de moeite willen neemen hier ter neder te fchryven. Zy is deze: „ Men moet „ waarachtig gelooven, dat ieder mensch zondig is en „ bedorven, geheel onbekwaam, om zich uit dien toe- „ ftand

(*) En wel door J. H. ONDERDEWYNGAART CANZIUS, of L. J. VAN DER COLFF.

„ ſtand te redden; dat God, hoezeer alle hoogstmogely-
„ ke goedheid en barmhartigheid bezittende, om zyner
„ Rechtvaardigheids wille, de ſtraf der zonde eischt; dat,
„ het ganſche bedorven Menschdom ontoereikend zynde
„ hier aan te voldoen, de Verlosſer JESUS CHRISTUS
„ éénmaal tusſchen trad, om deze verdiende ſtraffen op
„ zich te nemen, ene daad, welke Hy alléén vermogt,
„ als zynde *God* en *Mensch*; dat zy, die, zodanig, in
„ Hem, en zyne genoegdoening, gelovende, boetvaar-
„ dig zyne tusſchenkomst inroepen en aannemen, daad-
„ lyk verlost worden; terwyl, door de verhoging van
„ dien Middelaar, de H. Geest in hun werkt het ge-
„ loof en de bekering, zodat zondaars, alléén door de
„ omhelzing dezer tusſchenkomst, en de bewerking van
„ den H. Geest, om de verdienſten van JESUS CHRIS-
„ TUS, van hunne elende verlost, en tot heiligheid en
„ heerlykheid opgevoerd worden."

't Geen verder aan dit Genootſchap byzonder eigen is, komt voornaamelyk hier op neder: Het ſtelt Leeraars en Opzieners aan, in zynen boezem, en bedient den Doop aan een iegelyk, die, op de erkentenis der Euangelie-waarheden, in het Christendom begeert te worden ingelyfd, of zyn kind daarin wil doen inlyven, terwyl de keuze tusſchen den Kinderdoop en den Doop der Bejaarden aan de eigen denkwyze der Leden wordt overgelaaten; by de viering van 't Avondmaal, welke groote plechtigheid men voor waardige Avondmaalgangers regt dierbaar poogt te maaken, houdt het ook de verſchillende Leerbegrippen der Christenen, die daar ook Broeders zyn moeten, omtrent dit punt onder het oog; de gebeden geſchieden onder eerbiedig knielen, de lofzangen ſtaande; de Eerdienst geſchiedt van een eenvoudig Altaar, de Leerdienst van den Kanzel. Dit Altaar is eene verhevene plaats, waarop de Gebeden geſchieden, in den ſmaak van de Altaaren der Lutherſchen in Duitschland. Het is voorzien van een zinnebeeldig ſtuk, waarvan de afbeelding voor den titel geplaatst is met de verklaaring.

Met dit alles moet men evenwel aan dit Genootſchap geenzins de bedoeling toeſchryven, om zich, als eene byzondere Gezindte onder de Christenen, op te werpen. Het bedoelt, zeggen zy, alleen te beſtaan als eene Gemeenſchap, welke het te doen is, om haare Leden, als deelgenooten van hetzelfde geluk, hun in het Euangelie,

door

door den weg des heils, van God voorgesteld, te vereenigen, de waare Godsvereering te bevorderen, en zuivere Euangelische deugden en plichten te leeren. Het vraagt dus aan niemand der Leden naar eenige byzondere Godgeleerde begrippen, of naar het samenstel zynes Kerkgenootschaps, omdat het Genootschap niemand der Leden, als Lid eener Gezindte, erkent. Het vergt dus niemand de aflegging zyner gevoelens omtrent deze of gene leerstellige geschillen, die meer tot de Schoolsche Godgeleerdheid, dan tot den Godsdienst behooren, af. Het vordert alleen, dat zy in de Goddelykheid en heilleer des Bybels gelooven, zoo als die, voornaamelyk door Jesus Christus en zyne Apostelen, is geöpenbaard, en door geene spitsvindige menschelyke Wysgeerte vervormd, gewyzigd of verdraaid is.

Wy rekenen ons niet bevoegd, om ons oordeel over deze, in haar soort, geheel nieuwe onderneeming te zeggen. Wat men ook, of op de byzondere leerbegrippen, die de Leden van 't Genootschap *Christo Sacrum* voor grondwaarheden van 't Christendom schynen te houden, of op de wyze van eerdienst, door hun vastgesteld, moge aan te merken hebben; aan 't goed oogmerk van deze lieden, om Godsdienst, en wel Christelyken Godsdienst, op de eerbiedigste en gemeennuttigste wyze, ter bereiking van 't doel hunner bestemming, met warme harten onderling te beöefenen, valt, dunkt ons, niet te twyfelen. Voorts willen wy driftige yveraars tegen al wat nieuw en vreemd is, aan 't gezegde van Gamaliël erinneren: *Houdt af van deze menschen, en laat ze gaan: want indien deze raad, of dit werk, uit menschen is, zoo zal het gebroken worden. Maar indien het uit God is, zoo kunt gy dat niet breeken, opdat gy niet misschien gevonden wordt, ook tegen God te stryden.* Handel. der App. V: 38, 39.

Het Leer- en Troostryke van Jesus Lyden. Eene Leerreden over Hebr. II: 17, 18, *door* Dr. W. F. HUFNAGEL. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Utrecht, by* de Wed. J. van Terveen en Zoon, 1801. *In gr. 8vo.* 31 *bl.*

De beroemde HUFNAGEL, voormaals Hoogleeraar te Erlangen, beschouwt, in deze weldoordachte Leerrede, waarby de woorden uit Hebr. II: 17, 18, (*Jesus moest,*

moest, in alles, den broederen gelyk worden, opdat Hy een barmhartig en getrouw Hoogepriester zou zyn, in de dingen, die by God te doen waren, om de zonden des Volks te verzoenen. Want in het geen Hy, zelf verzocht zynde, geleden heeft, kan Hy den genen, die verzocht worden, te hulp komen,) ten grondslage gelegd worden, het lyden onzes Heeren uit een zeer belangryk oogpunt, als vol leering en troost voor lydenden.

Wy kunnen 'er uit leeren, dat lyden en smarten behooren tot de welvaart van het geheele menschelyke geslacht, en tot het geluk van ieder byzonder mensch, hoezeer dan ook ons zinlyk gevoel daarvan een afkeer hebben, daartegen zich verzetten moge. Ook hebben zyne smarten de heerschende vooroordeelen, tegen het lyden en de smarten, het krachtdadigst wederlegd. Deze vooroordeelen zyn, dat men lydt, wanneer men de gevolgen van tegen de wet strydige handelingen zwaar gevoelt en ondervindt; dat God de lydenden wel, door minder smartlyke middelen, tot hun geluk leiden, of, ten minsten, hun lyden van eene andere natuur kon opleggen; dat slechts zy alleen dezen last des lydens draagen moeten, en dat 'er eene ongelyke en onbillyke uitdeeling van het lyden plaats heeft. Voorts kunnen lydenden uit het lyden van Jesus leeren, zich betaamlyk te gedraagen, in hun eigen lyden. De hoofdtrekken van het hoogst betaamlyk gedrag van Jesus in zyn lyden zyn, volkomene onderwerping onder de Goddelyke beschikkingen, zyne eigene sterkte in het lyden, of zyne groote deugd in alleen te lyden, en zyne voorzichtigheid in het lyden te ontwyken, en heldenmoed, wanneer zyn plicht 'er hem toe riep.

Dit leerryke van Jesus lyden is reeds, uit deszelfs eigen aart, geschikt voor lydenden, om 'er zich mede te troosten. De Redenaar leert hen echter nog daarenboven eenen tweevoudigen troost, welken het lyden van Jesus aanwyst, behartigen, te weeten het gebed tot God, en de ondervinding, dat het lyden dan spoedig eindigt, wanneer het op het hoogste is.

Wy besluiten deze aankondiging met den wensch van den Nederlandschen Vertaaler, dien wy den onzen maaken: dat de Leeraars van den schoonen Godsdienst van Jesus zich meer naar dezen nuttigen leertrant mogen schikken, en dat, door de uitgave dezer Leerrede, het weezenlyk heil van veele Christenen nadrukkelyk bevorderd worde.

Lyk-

Lykreden, gehouden Zondag den 4den January 1801 *in de St. Pieters Kerk, te Zurich, door* SALOMON HESZ, *Diakonus; over* Openbaaringen XIV: 13, *ter gedachtenis van* J. C. LAVATER. *Benevens de Dichtstukken, door* LAVATER, *op zyn Sterfbed gedicteerd. Uit het Hoogduitsch. Te Haarlem, by* A. Loosjes, Pz. 1801. *In gr.* 8*vo.* 40 *bl.*

S. HESZ, de Lykredenaar over LAVATER, die, op den tweeden dag des eersten Jaars deezer Eeuwe gestorven, den vyfden begraaven werd, mogt slegts één dag tot het opstellen deezer Lykreden, 's daags vóór 's Overleedenen Begraafnis uitgesprooken, besteeden. —— Hy hadt de onverpligte vriendlykheid, om dezelve aan den Uitgeever van deeze *Nederduitsche* Vertaaling te doen toekomen, die ook niet verwyld heeft met dezelve zynen Landgenooten ter hand te stellen; — zynen Landgenooten, onder welken zo veele bewonderaars van den hier gedagten *Zurichschen* Leeraar gevonden worden, en die zeker deeze korte Lykreden met genoegen zullen ontvangen. Dezelve draagt, te midden van alle blyken der verhaasting in het opstellen, bewys van 's Predikers hartlyke deelneeming in de Naagedagtenis des door hem geschetsten Mans: treffend zyn de gedeelten, waarin hy, als 't ware, LAVATER zelve tot de Gemeente doet spreeken; sterk zyn de Charactertrekken deezes zonderling vuurigen, arbeidzaamen, Vaderlandlievenden en Godsdienstigen Mans. — De Vertaaler belooft, in het Voorbericht, binnen weinige weeken, BURKLY's *Bloemen op het Graf van* LAVATER, hem door HESZ toegeschikt, in het licht te zullen zenden. — Zo als wy dit schryven, ontvangen wy opgemelde Stukje, en geeven 'er daarom onverwyld berigt van.

Bloemen op het Graf van J. C. LAVATER, *door* J. H. BURKLY. *Te Haarlem, by* A. Loosjes, Pz. *In gr.* 8*vo.* 74 *bl.*

De schakeering deezer *Bloemen* bestaat uit LAVATER's Ziekbed. —— Verslag van de drie laatste Leevensweeken, door 's Mans Schoonzoon GEORG GESZNER.

NER. — Kleine Gedichten van LAVATER: Aan eene lang lydende Zuster, den 13 Nov. 1800. Op het einde van een zwaare Lydensweek, den 15 Dec. diens jaars. Gedichten, door hem voorgezegd, op den 28 en 31 Dec. 1800. — LAVATER's Zwaanenzang, of, *Zurich* by den aanvang der Negentiende Eeuw, gewyd aan de *Zurichsche Jeugd*, door het Gezelfchap der Muzykzaal. — LAVATER's Dood. — Ontleeding van LAVATER. — LAVATER's Profetie aan zyn Vaderland; een Dichtftuk, door hem dertig jaaren geleden gemaakt. — Begraavenis van LAVATER. — LIPS Gedenkteken voor LAVATER. — Gedachten onder het Beeld van LAVATER. — Aanfpraak, aan de Gemeente van de *St. Pieters Kerk*, voor de keuze van eenen Leeraar, door J. K. NUSCHELER. — Aanfpraak aan de *St. Pieters* Kerkgemeente te *Zurich*, by de bevordering van den Diaconus S. HESZ tot de Leeraarsplaats, van Doctor HIRZEL, *Jr.* — Liefde van LAVATER voor zyne Gemeente. — Schets van zyne Werkzaamheid, Welfpreekendheid, Hulpvaardigheid en Patriotismus.

Deeze afzonderlyke Stukjes, deels van LAVATER zelven, deels van zyne Hoogagters en Vrienden, zyn van zeer onderfcheiden aart, doch ftrekken alle om ons LAVATER te doen kennen, te doen bewonderen. Niet vreemd, dat de toon zomwylen zo hoog klinkt; niet vreemd, dat elk der geenen, die zich, in meer algemeene of byzondere gevallen, over hem uitlaaten, als 't ware verlegen ftaat, om, met woordenkleuren, een Character, zo zonderling als uitfteekend, te fchetzen.

Veel zou 'er uit over te neemen vallen; doch wy bepaalen ons tot het vermelden van eene byzonderheid, voorreerst 's Mans leevenseinde betreffende. Bekend is de wonde, hem door een *Franfchen* Grenadier, op den 26 Sept. 1799, toegebragt (*). De vierhonderd drie-en-zestig dagen, meest dagen van fmert en lyden, door hem zints beleefd, bragt hy door in onvermoeide werkzaamheden, tot hy den ouderdom van negen-en-vyftig jaaren bereikte. De berigtgeever der Ontleeding van LAVATER merkt op: „ De algemeene goedwillige Mee-„ ning;

(*) Zie, wegens het Verhaal deswegen, en de eerfte Leerrede van LAVATER naa die Gebeurtenis, onze *Letteroef.* voor 't Jaar 1800, 1 D, bl. 363.

„ ning; *Ach! onze lieve* LAVATER *hadt nog veele Jaaren,* „ *en zo veel Goeds kunnen ſtichten, indien hem niet dat* „ *ongeluk getroffen hadt*, is, helaas! ongegrond. Het „ is een bedroefde Troost, maar egter een Troost, dat „ de algemeen beminde LAVATER, ook zonder dat Ongeluk, zynen Ouderdom niet veel hooger gebragt „ zou hebben." Niemand, deeze beſchryving leezende, zal des twyfelen.

Voorts kunnen wy niet onvermeld laaten het Gedenkteken voor LAVATER door LIPS, die zints een geruimen tyd bedagt geweest was, om zyne dankbaarheid aan de Gedagtenisſe van zynen Vriend te betoonen, als *Zurich* en gansch *Duitschland* den dood van dien grooten Man beweenen zou. Hy vervaardigde eene Tekening, voor de Weduwe van LAVATER geſchikt; en zyn Graveeryzer maakte dit Gedenkteken, op den dag van 's Mans begraafenisſe, voor allen verkrygbaar; gelyk ook dit kunstſtuk met algemeene dankbaarheid werd aangenomen. LIPS zelve geeft 'er ons deeze Verklaaring van; en het ſtuk wyst uit, dat hy een kweekeling was van LAVATER, den Vriend der Kunſten en Kunſtenaaren. Deeze Verklaaring komt hier op neder: „ De Grafzuil „ verheft zich uit een donker, den Weemoed geheiligd, Cypresſenbosch. Het hoofdvoorwerp is het „ Beeld van LAVATER, met eenen Laurierkrans bedekt, „ die hem als Dichter toekomt. Boven hem zweeft een „ Eikenkrans, als het Teken der belooning van eenen „ verdienstlyken Burger, en Vriend des Vaderlands. „ Uit denzelven komt een Licht voort, zinſpeelende op „ LAVATER's groot voorlichtend Voorbeeld. De aan „ den voet van de Grafzuil zittende Vrouwlyke figuur „ verbeeldt de Stad *Zurich*, welke met haare Kinderen, in ſtilzwygend nadenken verlooren, het verlies „ van LAVATER beweent. De tegen haar overſtaande „ gevleugelde Jongeling is de Genius des Doods, die „ op een omgekeerde fakkel leunt, waarmede hy het „ uitgebluschte aardſche Leevenslicht aanduidt. Hy „ wendt zich tot den met verwondering opzienden „ Knaap, die in den ſchoot der Moeder ligt, en wyst „ op de troostende Zinnebeelden van Herleeven, en van „ Eeuwigheid. Deeze aangeduid door een Rups, die uit „ haar hulſel, als een Vlinder, te voorſchyn komt; „ gene door een Slang, die een cirkel vormt. De boven „ de Gedenkzuil uit de wolken nederdaalende twee He-

„ mel-

„ melſche Geniën wyzen derwaards, waar de opgeklaar-
„ de Geest in het aanſchouwen van God leeft. Zy
„ houden eene Sterrenkroon na den Hemel, om den
„ blymoedigen Belyder van den Christlyken Godsdienst
„ te beloonen, die nu niet meer de Waereld, maar den
„ Hemel toebehoort. De piramidaale ſpits der Grafzuil
„ betekent in Allegorie den eeuwigen Duur en Onver-
„ woestbaarheid."

Eindelyk vermelden wy, met hartlyke toeſtemming, eenige Dichtregelen ten ſlotte, die niet van *Zwitzerſchen*, maar, zo wy gelooven, van *Bataafſchen* oorſprong zyn.

Elk eedle, nooit voor 't groote en goede ſtomp of koel,
Stort by deez' heilige asch een traan van rein gevoel.
Groot Sterfling, aan deeze aarde en aardſchen ramp ontheven,
LAVATER! zo bereid tot een verheerlykt leeven,
Onſterflyk —— zalig thans in uitgebreider kring,
Uw graf ontvange een bloempje ook van een' Vreemdeling,
Die in uw' grootheid durft op de eer der menschheid roemen,
Jaa juicht, dat hy een mensch, als u, mag broeder noemen;
Een mensch, aan eigenbaat noch laage drift verknocht,
Die voor zichzelven niets, voor andren alles zocht,
Een edel Christen, jaa, een Engel op deeze aarde;
In zyne zwakheên zelfs, als broeder, ons van waarde;
Nu wacht hy ons om hoog, vol reine broedermin;
Zyn geest, die ons nog troost, voere ons dien heilſtaat in.

Onderzoek en Beantwoording der Vrage; of het raadzaam is, om Misdadigers door Geestelyken tot den Dood te laaten voorbereiden, en naar de Strafplaats vergezellen? Naar het Hoogduitsch van G. S. STEINBART. *Te Amſteldam, by* J. R. Poster, 1801. *In gr. 8vo. 56 bl.*

De Francforter Hoogleeraar STEINBART, wien 't, ſedert lang, geenzins aan vrymoedigheid heeft ontbroken, om verjaarde en vry algemeen aangenomene begrippen tegen te ſpreeken, is van oordeel, dat het oud gebruik, om misdaadigers door Geestelyken naar de ſtrafplaats te doen vergezellen, van geen het minſte nut voor de ziel van den misdaadiger zyn kan. 't Is nu te laat, om hem, zo hy 'er buiten dat niet toe voorbereid *is*, door

door zoodanige hulpmiddelen, tot waare verbetering te brengen. Hem door een aanhoudend toespreeken meer moed tegen den dood in te boezemen, dit behoort, zynes erachtens, niet te geschieden. Hy moet thans ondergaan, 't geen zyne daaden verdienen, en, door zynen verbroken en beangsten geest, eenen heilzaamen schrik in anderen verwekken. Hierby komt, dat het onvoegzaam is, om Geestelyken onder de beulsknechten en dienaaren op het schavot te zien; zoo als dan ook verscheiden hunner meer doodsangst daarby uitstaan, dan de veroordeelde zelf, en niet zelden, door schrik en ontsteltenis, hunne gezondheid voor een gedeelte 'er by kwyt raaken. De waardy der schielyke bekeeringen van misdaadigers, waarvan men soms zoo veel opgeeft, is ook, naar de juiste aanmerking van den Schryver, zeer onzeker. Men grondt dezelve veelal op eene willekeurige uitlegging van het geval van den moordenaar aan 't kruis. Intusschen gaat, door den ophef, dien men dikwyls van het zalig afsterven van de grootste booswichten maakt, en door de vertooning van gerustheid en kalmte, waarmede men de zoodanigen, op grond van de zaligspreekingen der Geestelyken, wel eens de doodstraf ziet ondergaan, de geheele indruk, welken openbaare strafoefeningen, tot afschrik der misdadigers, en tot instandhouding der algemeene veiligheid, op het volk hebben moesten, verloren.

Elk Richter, die het onmiddelyk opzicht over de gevangenissen heeft, behoorde, in allen gevalle, de Geestelyken, wanneer zy tot gevangenen toegelaaten worden, te laaten belooven, dat zy in de gevangenis aan de misdaadigen geene weltevreedenheid, by het ondergaan der straffe, zullen inboezemen. Met die bepaaling wil STEINBART de bezoeken der Leeraars by kwaaddoenders, in de gevangenissen, niet afgeschaft hebben. Hy zondert alleen eenige gevallen uit, waarin hy meent, dat de Overigheid, om grootere onheilen voor te komen, beter doet, wanneer zy, door onverwylde strafoefeningen, en het weigeren van alle vertroostende toespraak der Leeraars, aanwassende wanorders of dweeperyen stuit. In andere en gewoone gevallen pryst hy integendeel zoodanige bezoeken aan, op aanneemelyke gronden, die wy aan de overweeging van allen, die over dit onderwerp nog eenige inlichting begeeren, aanbeveelen.

Pro-

Proeve van dagelykſche Betragtingen, uit het Ryk der Natuur, en der Voorzienigheid. Ten nutte van ieder Christen Huisgezin. Te Leyden, by J. van Thoir, 1800. *In gr. 8vo. 58 bl.*

De Schryver van deze *Proeve van dagelykſche Betrachtingen*, voor eenigen tyd afgezonderd van de moeielykſte bezigheden, kon niet beſluiten, *een volſlagen niets te worden. En, ondertusſchen*, voegt hy 'er, dit gezegd hebbende, in 't Voorbericht, by, *wat ben ik meer? Het is Gods goedheid, 's Vaders welbehagen, die my lust gaf, om het hoogſte goed te zoeken.* Hy doet een pooging, om by de Christen huisgezinnen zyner Landgenooten nuttig te weezen, en is gereed, om, zo deze eerſteling bevalt, voort te gaan met de uitgave, en wel geregeld met de eerſte maand in het aanſtaande jaar te beginnen, wanneer hy ons ook zyn naam zal melden.

Hy ziet evenwel niet hoog by deze zyne lettervrucht op. *Myne beste werken*, zegt hy, *ô liefdevolle Genade! zyn niets, maar gy kunt zegen en wasdom geeven aan het hout des wynſtoks. Amen.*

Deze Proeve behelst elf Betrachtingen, geſchikt voor de elf eerſte dagen van Augustus (*). De eerſte bevat een zeker ſoort van Inleiding. De overige onderwerpen zyn: *de Oogst*, *de Hondsdagen*, *de Slaap*, *de Deelbaarheid der Stoffe*, *de Hoedanigheid der Inſecten*, *Vergelyking der Zintuigen*, *het Onweder*, *de Grasvelden*, *de Nadeelen door het Gedierte veroorzaakt*, *de Verſcheidenheid der Couleuren.*

Wy wilden niet gaarne, door onze berisping van de wyze van bewerking van deze voor eene eerſte proeve gekozene ſtoffen, (die welligt ſommigen wat ſchraal en oppervlakkig zal toeſchynen) aan de bereiking van 't welmeenend oogmerk van den Schryver eenige hindernis toebrengen, en liever ons oordeel zoo lang opſchorten, tot dat deze ons nog niet genoeg bekende Wynſtok, eens regt aan 't wasſen geraakt zynde, goed hout zal geſchoten, en rype vruchten voortgebragt hebben.

(*) Hoe komt het toch, dat in den vooraan geplaatſten Inhoud maar van tien gemeld wordt?

Proe-

Proeven en Waarneemingen over de Inenting der Koepokken, (Cowpox) (Vaccine) *tot heden in onderfcheidene Landen van Europa in het werk gefteld. Byeengebragt en met Aanmerkingen vermeerderd door* R. DIBBETZ *en* C. G. ONTYD, *Practizeerende Geneesheeren in den Haag. In den Haage, by* J. C. Leeuweftyn, 1800. *In gr. 8vo. 62 bl.*

Dit ftukje, in 't laatst des voorleden jaars in het licht gegeeven, bevat een kort verflag der tot dien tyd toe genomene proeven over de Inenting der Koepokken, vergezeld en gevolgd door gegronde en oordeelkundige aanmerkingen. De meeste in dit ftukje voorkomende proeven ftrekken niet weinig tot aanpryzing deezer heilzaame en niet gevaarlyke konstbewerking; terwyl de weinige minder gunftige uitkomften ongetwyffeld zyn toe te fchryven aan de toen nog niet genoegzaam bekende valfche Koepokken, wier eigenfchappen en kenmerken door den beroemden Groninger Hoogleeraar THOMASSEN A THUESSINK onlangs zo keurlyk zyn befchreeven. Treffende is een ten flotte dienend uittrekzel uit een brief van den Geneesheer MAGIMEL, geplaatst in den *Moniteur* van den 20 November 1800, van den volgenden inhoud:

„ Een onzer Landgenooten, die de Kinderziekte nog niet gehad had, wilde zich de Koepokken doen inenten: Ongelukkig valt hem een blad van den *Moniteur* in handen, 't welk een Brief bevatte tegen dit behoedmiddel. Hy wierd 'er afkeerig van, krygt de natuurlyke Kinderpokjes, en fterft. Het was een Jongman, ongemeen fterk van lichaam, van een zeer goed zedelyk gedrag, en zeer geacht: meer dan tweeduizend perfoonen hebben zyne lykftatie gevolgd.

„ Dit voorval heeft alle twyffelachtigen bewoogen, om zich de Koepokken te laaten inenten: wy zyn reeds meer dan agthonderd; de toevallen zyn altoos dezelfde; de uitkomst is altoos dezelfde, enz."

Waarneming van drie met Koepok-stoffe ingeënte en naderhand door de natuurlyke Kinderpokjes besmette Kinderen, *door* P. J. VAN MAANEN, *M. D. Hoogleeraar in de Genees-, Ontleed-, Heel- en Vroedkunde van de Bataafsche Academie te Harderwyck. Te Harderwyck, by* J. van Kasteel, 1801. *In gr. 8vo. 36 bl.*

Deeze kleine Verhandeling bevat het verhaal van drie Inentingen van Koepokken, met dit gevolg in het werk gesteld, dat 'er geen volkomen echte Koepokken gebooren wierden, en de Kinderen, welke deeze konstbewerking hadden ondergaan, naderhand door de natuurlyke Kinderziekte wierden aangetast. Zo het schynt, had de stoffe, waarmede deeze Inentingen gedaan waren, alle goede vereischten, en geene dier gebreken, welke doorgaans valsche Koepokken voortbrengen. Daar intusschen uit het geheel beloop genoegzaam blykt, dat deeze Koepokken geenzins de echte, maar valsche zyn geweest, die geen de minste voorbehoedende kragt tegen de waare Kinderpokjes bezitten, zo spreekt van zelven, dat uit deeze gebeurtenissen geen het minst gevolg tegen het nut der waare Koepoksinenting kan worden afgeleid. Voorts is het onverklaarbaare, 't geen de Hoogleeraar in deeze gevallen, voornaamelyk in dat van No. 3, meent te vinden, mogelyk minder, dan zyn Ed. schynt te oordeelen, dewyl hy den Patient, van wien de stoffe ter inenting genomen was, zelve niet gezien heeft, en de zekerheid van de echtheid der Koepokken van dien Lyder, en der goede behandeling der stoffe zelve, alleen steunt op het getuigenis van een nog zeer jongen Geneesheer. Eindelyk zou de Hoogleeraar wél gedaan hebben, met den titel van zyn geschrift eenigzins anders in te richten, dewyl men uit denzelven niet kan zien, dat de hier beschreevene Koepokken geen waare Koepokken zyn geweest; 't geen denzelven zeer geschikt maakt tot het geeven van een geheel verkeerden indruk by den oppervlakkigen Leezer.

Ver-

Verzameling van Brieven en Waarneemingen, betreffende de Vaccine, *of Koepokken. No.* 1, 2 *en* 3. *Te Haarlem, by* A. Loosjes Pz. 1801. *In gr.* 8vo. *Te zamen* 76 *bl.*

Deeze drie tot hier toe in het licht gegeevene Stukjes over de Koepokken bevatten een aantal van buiten- en binnenlandſche waarneemingen, tot bevestiging van het gewigtig nut, 't geen men uit het algemeen in gebruik brengen van de inenting der van gevaar ontblootte Koepokken te wagten hebbe, tot de volkomene uitroeijing der zo gevaarlyke en verderflyke Kinderziekte. Voorts vindt men hier de oplosſing van een aantal tegenwerpingen, gelyk ook de bondige wederlegging van een onlangs uitgegeeven ſtukje, in 't welk beweerd wordt, dat de Koepokziekte dezelfde is met die, welke hier te lande bekend is onder den naam van *de Blaar;* eene ongeſteldheid, wier mededeeling niet genoegzaam is tot weering der echte Kinderziekte. Onder anderen komt ook in het tweede ſtukje een naauwkeurig bericht voor, aangaande den dood van een Kind van den Burger GOUPRIL BUSONI, in de Amſterdamſche Courant van den 26 Maart laatstleden aangekondigd, als aan de *Vaccine* overleeden, van den volgenden inhoud:

Extract uit een Brief van Parys, 10 *April* 1801.

Myn Heer en Waarde Vriend!

„ Op den ontvangst van UEd. zeer geëerden Brief heb ik my direct begeeven ten huize van den Heer GOUPRIL BUSONI, en aldaar vernomen, dat die Heer effectief een kind had verlooren, eenige dagen na dat hy hetzelve had laaten vaccineeren, maar teffens, dat men verre af was, van dat toeval aan de Vaccine toe te ſchryven: want het kind is niet geſtorven aan eene allerkwaadaartigſte Kinderziekte, door de inenting veroorzaakt, gelyk de Courant zegt, maar aan de gevolgen van een kwaadaartig humeur, welke het zedert deszelfs geboorte in het hoofd had, en welk dan op een gedeelte, dan op een ander viel. Het ſchynt, men

dit humeur had moeten afleiden, alvoorens tot de Inenting over te gaan; en het is mogelyk, dat door de Inenting dit humeur aan het gesten geraakt zynde, het kind daar door verstikt is. Dit is ten minsten de opinie van de Ouders, Doctor, enz. Men trekt daar uit alleen de consequentie, dat men geene zieke kinderen moet laaten vaccineeren. Ter zelver tyd, als het overleden kind de Inenting heeft ondergaan, heeft de Heer GOUPRIL BUSONI zyn ander kind, en nog drie kinderen van zyne vrienden, ten zynen huize laaten inenten, en de vier laatstgenoemde zyn daar alle zeer wel van afgekomen.

„ Het toeval van het kind van den Heer GOUPRIL BUSONI is het eenigste, waar van men kennis heeft. De Vaccine neemt hier dagelyks meer aan; in alle wyken zyn Etablisfementen, waar men zich voor niet kan laaten Vaccineeren. Dezelfde Etablisfementen zyn in onze Provincie-Steden; en indien dit voortgaat, zal binnen weinig jaaren de Kinderziekte in het vergeetboek geraaken."

Wy hoopen, dat een genoegzaame aftrek, en eene verdere uitbreiding der zo heilzaame inenting der Koepokken ook hier te lande, de kundige Verzamelaars deezer leezenswaardige Stukjes zal aanmoedigen, om hunnen nuttigen arbeid verder voort te zetten.

Brieven over Italie, in het Jaar 1785, *door den Heer* DU PATY, *in leeven Voorzitter van het Parlement te Bourdeaux, benevens eene Lofreden op den Schryver; uit het Fransch vertaald, door* JAN TEN BRINK, *Rector der Latynsche Schoole te Harderwyk. II Deelen. Te Leyden, by* D. du Mortier en Zoon. *In* 12*mo. Te samen* 591 *bl.*

Hebben de Burgers FEITH en KANTELAAR zich in den lof des opgemelden Werks uitgelaaten (*), wy hebben desgelyks, door een en ander uit hetzelve in ons *Mengelwerk* over te neemen, 't zelve zydelings aangepreezen.

Wel te recht merkt de Vertaaler van het geheel, TEN BRINK,

(*) *Bydragen ter bevordering der schoone Kunsten en Weetenschappen, uitgegeeven door* R. FEITH *en* J. KANTELAAR, II St. bl. 331—393.

BRINK, aan, dat het vertaalen deezer *Brieven* aller Vertaaleren werk niet is; en hoe menig een Werk zien wy, heden ten dage, door jammerhartige Vertaalingen, voor den *Nederlander* bedorven!

Du PATY is zonderling van Styl, en, ſchoon wy zyn Styl, als een Brievenſtyl, geheel wraaken, is 'er iets klemmends in; dezelve mag *kragtig*, *kort*, *ſterk figuurlyk*, *geheel oorſpronglyk*, doch teffens ook *onregelmaatig* heeten, gelyk de bekwaame Vertaaler zich uitdrukt. Ja, zyn Styl is dikwyls *ſtout*, volgens de waardeering des Lofredenaars, en hy is, zo als deeze 'er byvoegt, *kwistig met zyn vernuft*: „ dan hy is," laat hy volgen, „ een man van Letteren, die eene eigene manier heeft, die ſchildert al het geen hy ziet, en bezielt al het geen hy ſchildert;" en laat daarop, hem verder ſchetzende, zich dus hooren: „ Welk een rang verdient een reiziger, die den invloed aanwyst, welken de wetten en de regeeringsvormen op de volken, door hem bezogt, hebben, die geduldig genoeg is om alles te onderzoeken, verlicht genoeg om de verſchynzelen naar geen vooraf gevormd ſtelzel te plooien, wysgeerig genoeg óm niets te overdryven? Welk een rang verdient de regtsgeleerde, die de wetten aan het onderzoek der rede onderwerpt, die de gebreken onzer *crimineele* wetten ontdekt, die eene groote omwenteling bewerkt, door eene byzondere zaak tot eene algemeene te maaken, die het volk dwingt om hem te leezen, en zich aangaande één zyner gewigtigſte belangen te onderrichten, door de gegrondſte redeneering met alle de vervoeringen der welſpreekenheid te vereenigen? Welk een rang verdient de regter, die als een wyze de wetten beſtudeert, die de onvervreemdbaare rechten van den mensch verdeedigt, en die, gedwongen om zyn post te verlaaten, zyne bezittingen en het overige van zyn leeven aan eenen belangryken arbeid ten aanzien der wetten, aan het beſchermen der ongelukkigen, aan het ontrukken der onſchuldigen aan de ſtraf toewydt? — Bevoegde Oordeelaars," dus beſluit hy, „ tellen hem ongetwyfeld onder die Mannen, welken door hun character, hunne wysbegeerte, hunne begaafdheden, hunne kunde en deugd, de letteren, het rechter-ampt, en de menschheid tot eere geſtrekt hebben."

Ten aanziene van dit Werk in 't byzonder laat de Lofredenaar zich in deezer voege hooren: „ De Heer

DU PATY heeft *Italie* bestudeerd, dat land, waar de rechtsgeleerdheid beoefend wordt, waar men een groot aantal van Staaten telt, wier inrichting en wetten verschillend zyn, en waar de Wysgeer vrylyk de Vorsten, de bestuurders, de rechters en de volken ondervraagen kan. — *Italie* beloofde hem eene menigte van belangryke stukken; hy heeft dezelve verzameld, en publiek gemaakt in zyne *Brieven over Italie.* Hy heeft noch de gedenkstukken der kunst, noch de schoonheden der natuur voorbygezien. Doch ik moet den wysgeerigen rechter schetzen, die de deugden en gebreken der wetten bespiedt; zulk een is de waarlyk nuttige reiziger; in die aanmerkingen van den Heer DU PATY vind ik volkomen zyne wysheid, zyn vernuft, zyne kunde; en dan giet zyn Styl, rein als de zon op eenen schoonen lentedag, stroomen van licht uit, die aanvuuren en niet vermoeien, die altyd verlichten en nimmer verblinden."

Een schets van de Reis gegeeven hebbende, vaart hy voort: „ DU PATY heeft gezien, 't geen zyne voorgangers niet hadden bemerkt; hy heeft alles bestudeerd; de wysbegeerte maatigde zyne vuurige ziel; en deze zo welspreekende, zo gevoelvolle man klimt bedaard van uitwerkzelen tot oorzaaken op, om bedaard van oorzaaken tot gevolgen neêr te daalen, verheft zich met kragt tegen misbruiken, pleit met warmte voor ongelukkigen, roemt met geestvervoering het goede: men is overtuigd, dat hy zyne geestvervoering in bedwang hieldt, toen hy de verkeerdheden van *Genua*, *Lucca*, *Rome*, en *Napels* onderzocht, en zyne bewondering, toen hy de wyze veranderingen van LEOPOLD beschouwde. Met koelen bloede verzamelt hy de byzonderheden, proeft derzelver echtheid, en vergelykt ze met elkanderen; en wanneer hy zich op eenen vasten grond vestigen kan, dan geeft hy zich aan de onderscheiden beweegingen zyner ziele over; en zo men uit zyne reis opmaaken moet, dat de barbaarsche edelen *Lucca* en *Genua* moeten beminnen, dat de ongelukkigen, die alleen wenschen het leeven te behouden, te *Rome* en te *Napels* kunnen blyven, dat de verlichte, de nyvere, de werkzaame man *Toscanen* zal verkiezen, zo is dit de slotsom der aangevoerde byzonderheden."

Zo spreekt de Lofredenaar, en goeddeels naar waarheid; dan het is die eigenste byzonderheid van styl en voor-

voordragt, welke den kundigen Vertaaler, overeenkomſtig met zyne des opgegeevene aanmerkingen in het Voorberigt, bepaald heeft, om in de overzetting het oorſpronglyke, in alle byzonderheden, zo naauwkeurig by te blyven, als de aart der onderſcheide taalen toeliet, en hem buiten het duistere deedt blyven.

Zien wy het Werk zelve in; brengen wy 'er een en ander voorbeeld uit by, om daardoor, 't geen Lofredenaar, Vertaaler en wy aangemerkt hebben, te ſtaaven. Een Inhoud, agter het IIde Deel gevoegd, doet den loop en de hoofdbyzonderheden van elken Brief kennen; derzelver getal is niet minder dan 115. Van *Genua* de ongunſtigſte beſchryving, ten aanziene van de Zeden, gegeeven hebbende, luidt het ſlot: „ Het Bygeloof is in *Genua* op het hoogst. De ſtraaten zyn zwart van Priesters en Monniken, en worden overvloedig door *Madones* verlicht. — De Stad vertoont de zonderlingſte tegenſtrydigheden. 'Er heerscht zo vele *onkuischheid*, dat 'er geen openbaare hoeren zyn; 'er zyn zo vele Priesters, dat 'er geen Godsdienst is; 'er zyn zo vele menſchen die regeeren, dat 'er geen regeering is; 'er worden zo vele aalmoesſen gegeeven, dat het 'er van armen krielt."

Kunstverrukking is onzen Reiziger eigen; en drukt hy, by voorbeeld, dezelve, in eenen Brieve uit *Florence*, in deezer voege uit: „ Zie daar de vierde maal dat ik haar zie, en ik heb haar nog niet gezien — Sedert twee uuren beſchouw ik haar, en ik kan my niet moede maken haar te beſchouwen — Ik wenschte haar te kunnen ſchilderen, en ik kan haar zelfs niet beſchryven — zy zal altyd aan het penſeel, aan den beitel, en aan de woorden ontſlippen; 'er beſtaat gene taal op de waereld, die zo vele bekoorelykheden zou kunnen nabootzen. Gy ziet dat ik van de *Mediceiſche* VENUS *ſpreek*.

„ Ik zit voor haar met de pen in de hand. Verbeeld u iets duizendmaal ſchooner, dan al het ſchoone, dat gy immer gezien hebt; duizendmaal roerender, dan alles, wat u heeft kunnen roeren; duizendmaal verrukkender, dan alles, dat u heeft kunnen verrukken: dat is de *Mediceiſche* VENUS. In deeze VENUS is werklyk alles VENUS.

„ Alles, wat gy in haar gewaar wordt, is ene bevalligheid.

„ De geheele oppervlakte van dit bekoorelyk beeld bloeit van jeugd, en fchittert van Godlykheid.

„ Geloof niet dat ik overdryve; ik fpreek niet met geestvervoering: befchouw zelve dit hoofd! Ademt niet elk dezer trekken wellust, gelyk ieder blad van ene roos de roos waasfemt?

„ In welk een doolhof van fchoonheden verliest het oog zich en verdwaalt? Het klimt af, of liever het glydt van fchoonheid tot fchoonheid, van bevalligheid tot bevalligheid, van bekoorelykheid tot bekoorelykheid, van den kruin van dit Godlyk voorhoofd tot aan het uiterfte van den Godlyken voet, zonder aan iets de voorkeur te kunnen geeven, zonder ergens te kunnen ftilftaan: het durft op deze vingers niet blyven rusten; het durft zich op dezen boezem niet gevestigd houden, hy is zo rein!"

Veelvuldige gelegenheden komen DU PATY voor, om met het Bygeloof te fpotten. Te *Rome* langzaam zynen weg na het *Capitool* gaande, „ reedt 'er, fchryft hy, op het oogenblik ene koets voorby, waarin twee *Franciscaners* waren, de een agter-, de ander voor-in, die iets tusfchen hunne benen hielden, 't geen ik niet kon onderfcheiden.

„ Alle menfchen ftonden ftil, en groeteden met een diepen eerbied.

„ Ik vroeg, aan wien die groet gericht was. Aan den *bambino*, antwoordde men my, welke deeze goede Vaders aan een' prelaat gaan brengen, die erg ziek is, en aan wien de Geneesheeren wanhoopen.

„ Ik liet my vervolgens dien ganfchen *bambino* uitleggen.

„ De *bambino* is een kleine houten JESUS, ryk gekleed.

„ Het klooster, 't welk het geluk heeft 'er bezitter van te zyn, heeft gene andere inkomften.

„ Zo dra iemand ernftig ziek is, gaat men den *bambino* haalen, en wel in ene koets, want hy gaat nooit te voet. Twee *Franciscaners* geleiden en plaatzen hem naast den zieken, en blyven daar op deszelfs kosten, tot dat hy dood of herfteld is.

„ De *bambino* is altyd in beweeging; men vecht fomtyds aan de deur van het klooster om hem te hebben; men fcheurt hem uit de handen van anderen, vooral in den zomer; hoewel hy zich dan durer laat betaalen, om de drokte en de hitte. Dit is billyk."

Een

Een Heer van zo veel gevoels als onze Reiziger kon te *Rome* niet nalaaten het oog op de *Romeininnen* te laaten vallen; een Brief befchryft deezer uitwendig voorkomen, een andere derzelver zedelyke gefteltenisfe, en geeft ons deeze trekken: „ Wat is de liefde by de Romeinfche Vrouwen? Het geen zy zyn kan in ene luchtftreek en onder zeden, alwaar zy byna nimmer hinderpaalen ontmoet, die haar verfterken, of vooroordeelen, die haar waarde byzetten, of zedelyke beginzelen, die haar verfieren, of dwang, die haar onderhoudt, of, met één woord, omftandigheden, die 'er, gelyk zeer dikwyls by onze zeden, een geluk, ene zegepraal, en ene deugd van maaken.

„ De liefde is by de Romeinfche Vrouwen of een tydverdryf, of ene bezigheid, of ene gril; en geduurende een zeer korten tyd ene behoefte: want zy voldoen dezelve zeer fnel; haar hart bemint, zo dra het huwbaar is.

„ Van liefde te fpreeken, behoorde een der geheimen *van de liefde* te zyn; de liefde is hier een der gewone onderwerpen in de gefprekken, even gelyk dat van den regen en van het fchoone weêr, van de aankomst van een Vreemdeling, van de bevordering van dezen of genen tot een ampt, van ene *proccsfie*.

„ Men fpreekt 'er over met de dochters in tegenwoordigheid der moeders; de moeders zelve fpreeken 'er over in tegenwoordigheid harer dochters.

„ Een moeder zegt zeer openhartig, „ myne dochter eet niet, flaapt niet; *zy is verliefd.*" Even als of zy zeide, „ zy heeft de koorts."

„ Ik heb priesters met jonge juffers zien danfen, en het was gene fchande; wat meer is, het werd niet als belagchlyk aangezien: want hier heeft noch kunne, noch waardigheid, noch ouderdom, eenige onderfcheidende welvoeglykheid of eerbewyzingen.

„ Een grysaart, een krygsman en kardinaal praat met een jong meisjen, in een hoek, in het donker, en wel over — liefde.

„ De taal is even ongebonden als het luchtgeftel: zo dra men iets aan ene vrouw kan zeggen, zegt men haar alles. Evenwel zyn de meisjens over het algemeen vry verftandig: byna allen behouden zy tot voor het altaar den maagdom, niet van hun hart, maar van hun lighaam, waarvan de *Italiänen* veel werks maaken.

„ De meisjens besteden hare eerste jeugd, om onder de oogen harer moeders de lessen in werking te brengen, welke zy van dezelven ontvangen hebben in de kunst om een' man te vangen. Doch daar de mannen op hunne hoede zyn, spannen zy wel twintigmaalen hare strikken, voor dat zy 'er één kunnen vangen. Zy verwaarlozen niets om 'er in te slaagen, behalven dit, dat zy niets verwaarlozen.

„ De openlykste minnehandel bezwalkt hier den goeden naam niet; afkeerigheid van denzelven wordt in ene Vrouw als lelykheid, en *galanterie* als schoonheid aangezien. Wel nu? zy bemint.

„ De Vrouwen verlaaten de liefde, dat is de mannen niet, dan wanneer zy dezelve niet langer kunnen betaalen."

Behalven veele aanmerkingen van dien aart op de Volkszeden te *Rome*, waar de Reiziger zich lang onthoudt, en in de ommestreeken van welke Stad hy rondzwerft, mag hy ten opzigte van zyne veelvuldige waarneemingen te recht schryven: „ Andere zullen van *Rome* schilderstukken, marmer, *medailles*, voortbrengzelen van de natuurlyke historie medebrengen: ik voor my zal aandoeningen, gevoelens en denkbeelden medebrengen, en vooral denkbeelden, gevoelens en aandoeningen, die aan den voet van antique zuilen, op den top van triumphbogen, diep in verwoeste graf-gestichten, en op den bemoschten rand van fonteinen gebooren worden." Een aantal Brieven bewyzen, dat hy woord houdt. Zy maaken het laatste van het Eerste, en het begin des Tweeden Deels uit. Zy spreeken vaak in den toon der kunstverrukking.

Laaten wy hooren, wat hy van den Paus, in den Jaare 1785, schryft, byzonder wat diens magt betreft. „ Verkeerdlyk zou men waanen, dat het geestelyk gezag van den Paus van zyn waereldlyk gezag zou kunnen afgescheiden worden.

„ Het is onbetwistbaar, dat de kroon des Konings den myter des Priesters ondersteunt: dezelve vaneen te scheiden, zou zyn, dezelve te verbreeken.

„ De natuurlyke sterkte is de noodzaaklyke grondslag van alle de zedelyke magten, die, om eigenlyk te spreeken, zelve ook niets anders zyn dan natuurlyke magten, doch samengesteld en verborgen.

„ Het

„ Het waereldlyk gezag van den Paus zal waarfchynlyk niet ophouden, dan wanneer 'er niets dan Godsdienst zonder bygeloof zyn zal.

„ Hoe lang een beftaan vergunt deze bedreiging nog! Want het zal voor den Godsdienst en de Wysbegeerte misfchien onmogelyk zyn, het *catholicismus* van alle bygeloof te zuiveren.

„ De natuurlyke zwakheid van den menschlyken geest, de onverwinnelyke onkunde der laagfte ftanden van de maatfchappy, de kragt der gewoonte, het belang der veelvuldige driften, zullen altyd beletten, dat de *Christlyke Godsdienst* volmaakt gezuiverd worde; dat hy zich weder naar den hemel verheffe, van waar hy is nedergedaald, en tot die eenvoudige en verheven denkbeelden terugkeere, welken de gewoone menfchen niet bereiken kunnen.

„ Maar, zal men zeggen, de kerklyke ftaat is thands zo zwak! Hy is nimmer zo beftendig geweest, dan federt *hy* zo zwak is. Hy heeft in het vervolg niets meer te vreezen: want hy is in het vervolg niet meer te vreezen." —— Vergelyken wy hiermede het zints dien tyd, vóór het einde der toen loopende Eeuwe, gebeurde omtrent dien Zetel, wy ontdekken, hoe tegenftellingen, waarvan onze Schryver tot overloopens vol is, niet altoos proeve houden.

Hoe veel, hoe zeer veel, vindt DU PATY niet te *Rome* te berispen, en de Godsdienst-verbastering aldaar met welverdiende afzigtige trekken af te maalen! *Napels* en de Omtrek is mede ryk voor zynen befpiegelenden geest. Welk een tafereel van *Salerne!* „ 'Er zyn in *Salerne* tien monniken-kloosters, vyf gemeenten, één bisfchop, twee kweekfcholen, één kapittel en tien duizend zielen. 'Er zyn zo vele kloosters in de *Stad*, dat 'er geen fchip in de haven is. Rampzalige Stad, die door witte, zwarte, roode, graauwe en nog andere Infecten verflonden wordt! Alle de huizen zyn 'er vol van. De tyd zal komen, waarin de *Italiänen*, by hunne algemeene reiniging, ook dit ongedierte zullen affchudden."

In *Napels* vindt onze Regtsgeleerde ruime ftoffe, om de verkeerdheden, in dit vak heerfchende, met gloeiende kleuren te maalen. „ Alleen voor het Koningryk *Napels*, buiten *Sicilie*, dat is voor byna vier millioen in-

woon-

woonders, telt men omtrent dertig duizend *advocaaten* of *procureurs*!" Deezer handel wordt in 't breede ontvouwd.

Treffend is de befchryving der uitbarfting van den *Vefuvius*. De Brief, deeze behelzende, is op den top van dien Berg, by het licht eener uitbarftinge te middernagt, aangevangen. — De lugts- en landsgefteldheid fchetst hy met deeze trekken: „ Wonderbaare vereeniging der helderfte, levendigfte en fchoonfte kleuren, waarmede de natuur het aardryk befchildert! Het meest fchitterend goud der fterren, het levendigst blaauw der bloemen, de meest flonkerende vlam der vulkanen, de blaauwfte golven der zee, het fomberst blaauw der lucht, de zuiverfte ftraalen der zon! Voeg by dit tafereel alles, wat de uuren 'er by doen toe- en afneemen, wanneer zy in haren fnellen loop dit fchoon oord doortrekken, alle die fchaduwen, al dat licht, met één woord alle die onmerkbare overgangen van licht tot fchaduw, waarmede ieder uur, op hare beurt het penfeel der natuur neemende, de oppervlakte wyzigt. Welke koele morgens! welke fchitterende middagen! welke kalme en ftille avonden! eindelyk welke verliefde nachten!"

De Vertaaler heeft hier en daar eene ophelderende aantekening aan den voet der bladzyden geplaatst. Jammer dat de proeven niet beter nagezien zyn: want de meeste taal- en fpelfouten, de ongelykheden in de fpelling, fchryven wy daar aan toe. — De Uitgeever zal zyne reden gehad hebben, om dit kleine formaat te kiezen; het groot 8vo. formaat, waarin wy zo veel over *Italie* hebben, behaagt ons beter; en zou hetzelve deeze Reis eene gefchikter plaats geeven by de veelvuldige Reizen door *Italie*, hier te lande zints eenigen tyd in 't licht gezonden. Waarin deeze zich onderfcheidt, zal het opgegeevene genoegzaam uitwyzen.

GESNER, *of het Zwitzersch Huisgezin, Tooneelspel. Door* AMBROSIUS JUSTUS ZUBLI. *Te Amsterdam, by* A. Mars, 1801. *In 8vo.* 98 *bl.*

LIESBETH, de Dochter van een gegoed Landman by *Zurich*, komt in dit Tooneelspel voor, als een minnehandel gehad hebbende met zekeren Officier DERSON, van welken haare zwangerheid het gevolg was. Zy ontweek, om die reden, den toorn haars Vaders, in het huis van haaren blinden Oom, alwaar zy de vrucht haarer liefde ter waereld bragt. Door tusschenkomst van GESNER wordt zy weder met haaren Vader verzoend, met haaren Minnaar vereenigd, en haar kind door deeze vereeniging gewettigd.

Uit dit kort beloop der Geschiedenisse ziet men reeds, dat GESNER eigenlyk de lydende, of Hoofdperfoon in dit Stuk niet is, maar wel LIESBETH, welke hy, door zyne tusschenkomst, in de armen haars Vaders terug brengt. Wy vinden ook, om die reden, den naam van LIESBETH, welken de Fransche Dichter aan het Zangspel gegeeven heeft, waarvan dit Tooneelspel eene naarvolging is, veel eigenaartiger, offchoon de naam van GESNER veel meer bekend is; welke laatste omstandigheid misschien aanleiding gegeeven heeft tot deeze naamsherschepping.

De Dichter ZUBLI, bekend door eenige goede Tooneelstukken en Verfen, heeft aan het hoofd van dit Stukjen een omstandig Voorbericht geplaatst, aan zyne Medebestuurers van den Amsteldamschen Schouwburg, JAN BROUWER JOACHIMSZ., HENDRIK ZIELKENS, PIETER VAN DEN BROSKE, en Mr. RYKLOF CORNELIO VAN GOENS, gericht. In dit bericht geeft hy de reden op, waarom hy geene letterlyke Vertaaling van het Zangspel *Liesbeth*, maar eene vryë Naarvolging in Verfen, gegeeven heeft. „ De Zedeleer, in dit Stuk, (zegt hy) scheen „ my veel te belangryk, om die in eene Opera uit te druk„ ken; waarin veelal meer op de voortreffelykheid der mu„ ziek, dan op de kragt der zamenspraaken en de uitdrukking „ der hartstogten gelet wordt." Wanneer men intusschen zodanige ooren heeft, die de Muziek in al haar kragt verstaan kunnen, dan oordeelt men hier geheel anders, en dan gelooft men dat 'er geene Zedeleer te belangryk is, om die niet in Zangmaat uit te drukken; nadien men weet, dat juist de Muziek het best geschikt is, om woorden en hartstochten op het welluidendst uit te boezemen. Het verwondert ons, derhalven, dat de Burger ZUBLI de Choorzangen, op bl. 29 en 30 voorkomende, en waarin zelfs de oude LISIMON zingende voorkomt, nog geplaatst heeft. Wy kunnen niet denken dat dit geschied is om de fraaije Tooneelsieradien te behouden, die

die op gemelde blz. voorkomen: want ook die Choorzangen hadden, by die Sieradien, in gewoone Versmaat kunnen doorloopen.

De Burger ZUBLI geeft verder reden, waarom hy de *dialogue* van het Fransche Stuk, niet in *prosa*, zo als dezelve oorspronglyk was, maar in Versen heeft overgebragt. „ Sints „ eenige jaaren (zegt hy) schynt men in het algemeen te „ denken, vooral in *Duitschland*, dat gebonden maat, het zy „ dan met of zonder rym, in Tooneel- of Treurspellen niet „ alleen onnodig is, maar zelfs meer schade dan nut doet, „ en de natuurlykheid van de daad wegneemt. Van daar, en „ misschien ook van de onmagt der Autheurs, om zich in „ versen uit te drukken, dat thans alle Duitsche *Dramas*, „ Treurspellen of Kluchten, in *prosa* geschreeven worden; „ hebbende de algemeene graagte, waarmede de Duitsche „ Tooneelstukken thans door geheel *Europa* ontvangen wor„ den, byna het hooge Treurspel van alle tooneelen verban„ nen. RACINE en VOLTAIRE zwichten thans in *Parys* voor VON „ KOTSEBUE en SCHILLER; en geheel *Londen* ziet met genoe„ gen SHERIDAN de voortbrengzelen van VON KOTSEBUE voor „ het Engelsch tooneel veranderen of verbeteren. Indien dit „ zo voortgaat, zal men wel ras de poëzy geheel op het „ tooneel doen zwygen. Daar ik het kunstelooze met geene „ mogelykheid kan begunstigen, heb ik niet willen mede„ werken, om het getal der prozaïsche stukken te vermeer„ deren. Ik zie met huivering vooruit, dat door derzelver „ toeneeming, binnen weinig jaaren, het wezendlyk doel der „ stichting van den Schouwburg, namentlyk aankweeking en „ volmaaking van *taal*- en *dichtkunde*, geheel zal verlooren „ gaan, en met hetzelve het waarachtig Schoone, edele en „ verhevene der mimiek, of de kunst, om door gebaaren, „ stand, houding, stem, enz. de gemoedsbeweegingen, „ natuurlyk, kragtig en verheven uit te drukken."

Uit deeze woorden schynt men te mogen opmaaken, dat de Burger ZUBLI van gevoelen is, dat de versen eigenlyk het dichterlyke of waar poëtische van een Stuk uitmaaken; en dat men, door in ongebonden maat te vertaalen, het kunstelooze bevordert. en daarmede voortgaande wel ras de poëzy geheel op het Tooneel zal doen zwygen. Maar is het dan reeds uitgemaakt, dat het rym het wezen van de Dichtkunst is? of dat versen eigenlyk een Stuk tot poëzy maaken? Wy gelooven neen —— en meenen dat de Burger ZUBLI zeer wel zal weeten, dat GESNER, dien hy tot Hoofdpersoon in de *Liesbeth* verheven heeft, overal voor een zeer goed Dichter doorgaat, doch dat die man nimmer in versen heeft geschreeven. En wat het uitdrukken door gebaarden, of de Mimiek, aanbelangt, deeze laat zich wel aan verhevene gevoelens en treffende hartstochten, maar geenszins aan Versen be-

bepaalen; daar men genoegzaam weet, dat goede Tooneelspeelers zeer dikmaals den klank en de maat der verfen onderdrukken, om hunne redenen met hunne gebaarden te doen overeenftemmen.

De Burger ZUBLI, meenende eene Verhandeling te zullen moeten fchryven, wanneer hy de aanmerking zoude wederleggen, dat de Poëzy in de *Dramaturgie* niet noodig, ja zelfs fchadelyk is, toont door dit gezegde reeds, dat zulk eene wederlegging niet zo gemakkelyk gaat, als een Versjen *aan Kunstvrienden* te fchryven, en andersdenkenden daarin als *kunfteloozen, die den glans van Febus heiligdommen bezwalken*, voor te ftellen. Verder merkt hy by deeze gelegenheid aan, dat het de Natuur niet is, die men op het Tooneel voorftelt, maar de *fchoone* Natuur. Wanneer men intusfchen het grondbeginzel van BATTEUX nagaat, 't welk de Dichter door deeze redenen omhelst, dan weeten wy niet, hoedanig men het met eenige Koeijen van POTTER zal ftellen, die zeer dikmaals in een morsfige huid vertoond worden; en ook niet met eenige Karakters, die men ten Tooneele voert, en die geenszins, door hunne afzichtelykheid, tot de fchoone Natuur gerekend kunnen worden. —— Dan het zy eens zo: het edele, het kragtige, het welluidende, dat de Natuur op het fchoonste verhoogt en verzinnelykt, is de fchoone Natuur, die men op het Tooneel moet daarftellen; moet dan de Muziek niet even zo goed, en met meer recht, op het Tooneel behouden worden, dan de Verfen? En evenwel fpeelt men zeer fchoone Stukken, zonder beiden.

Ondanks deeze bedenkingen, moeten wy zeggen, dat de Burger ZUBLI den Schouwburg eenen wezenlyken dienst gedaan heeft, met deezen *Gesner* naar de *Liesbeth* te volgen. Eenige verfen in dezelve zyn echter zwak; en onder deeze, is het afgebroken gezegde van GESNER: *zy wederkeert naar 't Dorp*, zelfs beneden *profa*. By een Herdruk zal dit ligtelyk, door *zy keert terug naar 't Dorp*, verholpen kunnen worden. — Ook het yveren van den Burger ZUBLI tegen het veelvuldig noemen, en misbruiken van GODS naam, op het Tooneel, verdient de erkentenis van braave lieden; al ware het zelfs, dat men zyn gevoelen, omtrend het minder krachtige en minder aanftotelyke van het Fransche woord *Dieu*, ongerymd vond.

Voor het overige hoopen wy niet, dat de uitgave en het ten tooneele voeren van deezen *Gesner* eenige oorzaak zal zyn, om, wanneer eene goede Vertaaling van *Liesbeth*, als Zangfpel, met deszelfs treffende Muziek, in het licht verfcheen, hetzelve niet op het Amfteldamsch Tooneel te vertoonen; want dan waarlyk zou de Burger ZUBLI, den liefhebbers der Zang- en Speelkunst, meer ondienst dan dienst gedaan hebben; dat toch zyn oogmerk geenszins fchynt te wezen.

De Geestenziener; eene Geschiedenis, getrokken uit de Gedenkschriften van den Graaf van O *, door* FRIEDRICH SCHILLER. *Uit het Hoogduitsch. In II Deelen. In den Haage, by* J. C. Leeuwestyn, 1800. *In gr. 8vo. Te zamen* 688 *bl.*

Niet weinig kunnen wy zeggen tot aanpryzing van dezen kunstig zamengestelden Roman, die zo uitnemend wel geschreven is, dat wy, by al het wonderbare en ongelooflyke van het verhaal, toch gedurig meenden, dat wy ene ware gebeurenis lazen, en den sleutel zochten, tot een of andere gewichtige Staatsverändering, in dit of dat Europisch Ryk; gedurig toepassingen maakten, en telkens vergaten, dat alles verdicht was. Wy maken de woorden des Vertalers, die voor zyne taak berekend, en te gelyk een bevoegd rechter was, de onze: *Wy vonden by al het wonderbare en duistere, by de levendigheid en het afwisselende des verhaals, by den fraaijen styl, diepe menschenkennis, schrandere opmerkingen, ten aanzien van Staat-, Zeden kunde en Godsdienst, en heilzame waarschuwingen voor het ongeloof en bygeloof, terwyl klaarblyklyk getoond wordt, hoe die beiden niet alleen hand aan hand gepaard gaan, maar zelfs moeder en dochter zyn; voor de bedriegeryen der menschen, hoogmoed, verkwisting, ja alle losheid van zeden. Wy leerden 'er behoedzaamheid omtrent zichzelven in die twee voorname opzichten uit, om namentlyk zichzelven voor den eersten misstap te wachten, —— en om over andere gevallenen geen te streng en voorbarig oordeel te vellen, daar men zelden met alle de geheime listen, lagen en strikken bekend is, die der onschuld en deugd gelegd worden*, enz. Trouwens, de naam van SCHILLER alleen is alreeds genoegzame waarborg voor de verdiensten van dezen zonderlingen Roman; en de Lezer zal zyne verwachting niet bedrogen vinden. Evenwel, de eerste 212 bladzyden van het eerste Deel zyn alleen van SCHILLER; hy liet dit werk steken, en was niet te bewegen om deze taak af te doen. Men loofde ene aanzienlyke præmie uit voor hem, die het werk, SCHILLER waardig, afwerken, en een alzins bevredigend geheel daarstellen zou. Dit deed een ongenoemde. De taak was niet gemaklyk, maar is meesterlyk uitgevoerd. Gaarne zouden wy de Voorrede van dien ongenoemden afschryven, maar ons bestek gedoogt dit niet; ziet hier den geest 'er van: „ Een groot kunstenaar begon een meesterstuk. Nooit had nog iemand soortgelyk ene schildery geleverd. Hy liet het varen; waarom, weet men niet. Het viel zekeren Schilder in 't oog. Hy beschouwde het lang met de ingespannenste opmerkzaamheid. *ô! Riep hy* uit, *mogt ik het voleindigen!* Men vergunde hem, 'er zyne krach-

krachten aan te beproeven; en was ook over hem voldaan: men begreep, dat, offchoon de eerfte meester het een en ander nog anders en beter gemaakt zou hebben, het toch ook *zo* wezen kon. De Schilder gaf de eer alleen aan zynen groten voorganger, wiens meestertrekken zyn penfeel bezield hadden."

Een booswicht van den eerften rang bedoelt niets minder dan de Kroon van een of ander machtig Ryk. Eindelyk bepaalt hy zich tot Venetië, zyn Vaderland. Hier moet hy eenmaal alleenheerfcher worden. Dit kan niet, ook niet door het geweldigst oproer, zonder hulp van vreemde Hoven. Hy weet (de wyze *hoe* moet men in het Werk zelve lezen) in byna alle Kabinetten invloed te krygen, heeft overal mannen, die van zyne wenken vliegen, en tot vorftenmoord, en tot alles, bereid zyn. Hy is een groot natuurkenner, de fchranderfte menfchenkenner, en de affchuwlykfte booswicht. Door zyne onmeetlyke fchatten, door zyne gewaande wonderen, door ieder op zyn zwak aan te tasten en te verplichten, door zekere geheime Orde, die hy geheel aan zyn oogmerk dienstbaar maakt, door onbegrypelyke, duivelfche list, gelukt hem ieder gruwelftuk. De Prins van * * was in het ftrengst incognito te Venetië; heeft een uitmuntend hart; was Proteftantsch, maar juist niet na en uit een behoorlyk onderzoek; hy was volftrekt niet eerzuchtig; hy had geen uitzicht op den Troon, en alle zyne wenfchen bepaalden zich tot een ambteloos leven. Op dezen Prins heeft de booswicht het oog. Hy wil hem op den Troon plaatfen, maar op dien van een naburig Ryk; daartoe moet hy den Roomfchen Godsdienst omhelzen. Door hem wil hy zyn doel bereiken; dus moet hy geheelenal zyn werktuig worden, en hem in alles blindelings volgen. Natuurlyk doorziet men dit plan eerst aan het einde der Gefchiedenis. De Lezer voelt wel, dat men den Prins tot een groot, maar verborgen, oogmerk gebruiken wil, en dat hy, in den volftrektften zin, het werktuig wordt van enige onbekende fchelmen: ook dit voelden zyne vrienden; dan zy kunnen den draad van het kluwen maar niet vinden, noch hunnen vriend redden. Toen zy enigzins op het fpoor geraken, is de Prins reeds al te zeer in den ftrik verward; zy hebben zyn vertrouwen verloren, en men maakt van hem, en doet door hem, wat men wil.

Wensch u geluk, Prins! te negen uuren is hy geftorven, zegt een onbekend Masker in Armenifche kleding; en toen het bericht komt, dat de Kroonprins juist op dat ogenblik overleden was, is het Masker ook weder by de hand, en zegt den Prins: *Uwe wisfels zyn gekomen. Gy zyt hier ontdekt, en zult de afgezanten van den Raad aan uw huis vinden.* Kort daarop beledigt men den Prins in een Koffyhuis; maar de Inquifitie is by de hand, en het hoofd van den belediger rolt, zo als

als de Prins meent, voor zyne voeten. Aan het Hotél was intusfchen door enen Armeniër bericht gebracht, „ het zou laat worden, eer de Prins te huis kwam;" en ten bewyze gaf dit Masker 's Prinfen horologie over, dat hy nu eerst miste. Naderhand is de Prins een fleutel kwyt. Enige kinderen vermaken zich met fpel en dans. Onverwacht blyft de Koningin van het fpel roerloos ftaan: *'Er is*, zegt zy, *een Koning onder ons*, en legt hare kroon aan des Prinfen voeten. In ene loterykraam neemt de Prins een lot, trekt een doos, en de verloren fleutel ligt 'er in. Men eet dien avond op zeker lusthuis. Zeker Siciliäan kan Geesten oproepen; doet dit ook: *Gochelaar! gy zult geene Geesten meer oproepen*, zegt iemand met ene forfche ftem; het is de Armeniër. Op 't ogenblik zyn 'er ook gerechtsdienaars, en ene wacht neemt allen gevangen. De Armeniër luistert den opperften maar iets in het oor, en de Prins is met de zynen vry. Nu ontdekt het zich, dat alles met den Siciliäan bedrog was. De Prins fpreekt hem in de gevangenis. Met de kroon, den fleutel, den geest, was alles bedrog; maar met den Armeniër was het geheel iets anders; deze is een zonderling wezen, geheel ondoorgrondelyk, enz. Evenwel ontkomt de Prins dezen zo kunftig gelegden ftrik. Zyn gefprek met den Graaf van O ** is hier zeer lezenswaardig. Indedaad, hy liep niet blindelings en onbezonnen in den ftrik, dien men hem fpande; en men verbaast zich, terwyl men den Prins beklaagt, over de arglistigheid van het fchelmftuk, waaronder een zo wel verdedigd verftand bezweek.

Dit voorval liet diepen indruk na. Nu lag des Prinfen geloof aan wonderen, maar ook zyn geheel godsdienftig geloof; althands hy begon te twyfelen. Daar zyn *incognito* ophield, kon hy ook zo afgezonderd niet meer leven, en hy geraakte in kennis met enige fraije vernuften. Hy wilde fchitteren, en dus zynen geest befchaven. Onmerkbaar regelde men zyne lecture. Al vroeg was een van 's Prinfen bedienden, de Jager, verdwenen. Zekere BIONDELLO was daarop in zynen dienst genomen; en deze was een der voornaamfte werktuigen van den Armeniër. Eindelyk geraakte de Prins nu ook in zeker befloten gezelfchap, de *Bucentauro* genoemd. Hier werden de natuurlyke en noodzakelyke fteunpilaren zyner gelukzaligheid vernield, opdat hy, wanneer hem de fpitsvindigheden en droggronden in het beslisfend ogenblik begaven, den eerften ftaf den besten, dien men hem willekeurig toewierp, zou aangrypen. Een vriend alleen had hem misfchien nu nog kunnen redden; dan ongelukkig moesten Mylord SEYMOUR en de Graaf van O ** beiden toen juist uit Venetië; en toen de Graaf, een jaar daarna, terug kwam, werd de Prins reeds overal toegejuichd, was een fpotter met de eerwaardigfte waarheden van den Godsdienst geworden, en in het gedrang, dat

dat hem voordstuwde, hoorde hy de zwakke stem der vriendschap niet meer. De Graaf moest den Prins wederom verlaten; dan de Baron van F. gaf hem nu naauwkeurig bericht van hetgeen den Prins betrof. Nu kwam de Prins van D * * in Venetië. Onze Prins huurde terstond een nieuw en prachtig huis, en alles ging op een hogen voet. Hy bediende zich byna geheel alleen van BIONDELLO, en werd jegens zyne Edellieden en andere bedienden verbazend norsch. Toevallig redde de Prins zekeren MARCHESE DE CIVITELLA het leven; (ook dit was bedrog.) Deze, de Neef van een der rykste Prelaten, wordt des Prinsen boezemvriend. De Prins had gebrek aan geld, en handelt met een Jood. CIVITELLA ontdekt dit, en schiet den Prins, met de grootste vreugd, aanzienlyke sommen op. Hier komt een belangryk gesprek met den Baron van F. voor, hetgeen doet zien, hoe diep de *Bucentauro* den Prins reeds had doen zinken. De Liefde alleen ontbrak nu nog. In zekere Kerk ziet de Prins ene Griekſche Dame; dan zy was spoedig weg, en alle nasporing te vergeefsch. Nu is zyn toestand by uitstek pynigend; hy moest *verstroijing hebben*, vond die in het Spel, en is in korten tyd aan CIVITELLA vierëntwintig-duizend Zechienen schuldig. Intusschen schynt het, dat het Hof te * * achterdocht tegen den Prins heeft opgevat; dat het hier zyne verspieders heeft. De Prins wordt daardoor op zyn Hof misnoegd. Eindelyk vindt de Prins zyne Griekſche Schone, en zwemt in vermaak en liefde. Maar nu komen 'er brieven van zyn Hof; men weet daar alles, en de Laster heeft 'er nog vry wat bygevoegd. De Prins wordt woedende. Zo nadert de Armeniër zyn doel. Ziet hier een stuk van een gesprek met den Baron.

„Wensch u geluk, zeide hy, — te negen uuren is hy „ gestorven. Geluk —— Ik zou my geluk wenschen, —— „ zeide hy zo niet? Wat wilde hy daarmede zeggen?"

„ Hoe komt gy daar thands op? wat moet dat hier?" zeide de Baron.

„ Ik heb toen niet begrepen, wat de man wilde. Thands „ versta ik hem — ô het is onverdraaglyk hard, enen Heer „ boven zich te hebben!"

„ Myn dierbaarste Prins!"

„ Die het ons kan laten voelen! —— Ha! het moet zoet „ zyn! —— De ellendigste onder het volk, of de naaste „ Prins aan den troon! Dat is geheel en al het zelfde. —— „ By God! het is iets groots, eene kroon!" enz.

Intusschen was de Prins nu van zyn Hof verlaten, geheelenal van CIVITELLA afhangelyk; alleen had hy nog ene toevlucht tot zyne Zuster, die hem van tyd tot tyd aanzienlyke sommen had toegevoegd.

Een geruimen tyd onderschepte men alle de brieven van den Baron. Toevallig krygt de Graaf 'er ene in handen.

 's Prin-

's Prinfen Zuster had ook met hem gebroken; CIVITELLA was door den Prins doodlyk gewond; en de Griekfche Dame overleden. De Graaf vliegt naar Venetië; de Prins wil hem niet zien; maar van F., die doodlyk ziek was, ontfing hy een biljet: *Reis vry terug. De fchulden van den Prins zyn betaald*; CIVITELLA *is herfteld*; *de Armeniër is, in den volftrektften zin, meester van den Prins, die, nu vyf dagen geleden, de eerfte Mis heeft gehoord.* (Hier eindigt het werk van SCHILLER.) Het gelukte, echter, den Graaf, zynen vriend te zien. Deze was, althands met medeweten van den Prins, vergeven. Hy was, zo wel als de Graaf, verdacht, van den Prins zwart gemaakt te hebben by zyn Hof. Nu vernam de Graaf, wat 'er ware voorgevallen. Ene ftem in den nacht: *Prins! hoed u, dat gy uwe hand niet met moord bevlekt!* was het eerfte geweest. Daags daaraan vond hy zyn Grieksch meisje, zo hy meende, in CIVITELLA's armen, en doorftak hem woedende. Vluchten was nu de zaak. Men kreeg zyne wykplaats op het fpoor. Zeker Klooster was veiliger. Hier lag de Griekfche Dame reeds zints zeven dagen ziek. De Prins zag haar fterven, liet het lyk openen, en zy was vergeven. Een Geest verfchynt in den nacht, en brengt een brief; een brief van CIVITELLA, met alle de fchuldbekentenisfen van den Prins. Een Geest had alles afbetaald, en hem gewaarfchuwd, den Prins niet te vervolgen, die, wilde hy zich van zyne macht bedienen, hem ogenbliklyk doden kon. De Geest had hem aangeraakt, en zyne wond genezen. — *Overwin uw ongeloof!* riep ene ftem, toen de Prins den brief gelezen had. Hy keerde nu naar zyn Hotél, en moest nu CIVITELLA in den waan houden, dat hem hogere machten ten dienfte ftonden.

F. ftierf, en de Graaf verliet Venetië. Maar zou 'er dan, dacht hy, volftrekt niets meer te doen zyn om den Prins nog te redden? Hy brengt zynen bediende in den waan, dat hy dood is, en keert, als een Poolfche Jood vermomd, terug. Het geluk diende hem zonderling. Op reis vindt hy in zekere herberg enen echten Poolfchen Jood, die op fterven lag. De * * * fche Geconfoedereerden hadden dezen afgezonden, met een brief aan zekeren man te Venetië. (De Graaf herkent terftond den Armeniër.) Hy neemt nu dien last op zich. De brief, waarvan hy een affchrift nam, was in voor hem onverftaanbaar cyfer. Hy geeft zich by den Armeniër voor den echten Jood uit, fpeelt zyne gevaarlyke rol uitnemend wel, en moet tot nader order te Venetië blyven. Mylord SEYMOUR ontdekt hem. Deze was ook vermomd, met het zelfde oogmerk, te Venetië, en zo ver gevorderd, dat hy zekeren boezemvriend, JOHNSON genoemd, in des Prinfen dienst had. Door dezen kreeg hy dan nu ook berichten. De Prins had indedaad F. doen vergeven; door verdichte brieven had men hem bedrogen; en door zekeren fleutel

tel tot het cyfer, in BIONDELLO's brieventas gevonden, konden 's Prinſen vrienden nu ook den brief aan den Armeniër lezen; en nu kregen zy toch enig licht in het verborgen plan der boosheid. Maar den Graaf ontzonk nu ook de moed. *Wat zyn wy*, zeide hy, *tegen zo velen?* Doch de Lord ſprak hem moed in. Kon het dan niet anders zyn, zo kon men toch eindelyk het Venetiaansch Gerechtshof onderrichten van hetgeen men wist, en alzo de myn in de lucht doen vliegen, al moesten dan ook de Prins en zy zelve daarby omkomen.

De Prins kon zyne Griekſche Dame niet vergeten, en ſloeg byna de handen aan zichzelven; Geestverſchyningen beletten dit. De *Bucentauro* was nu vernietigd; en juist op dit tydſtip geraakt hy in kennis met een uitmuntenden Geestelyken, de Bisſchop van *; en deze waardige man opende den Godsdienst wederom den weg tot 's Prinſen hart. Dat dit ook in het plan van den Armeniër behoorde, konden zyne vrienden niet begrypen. CIVITELLA ſterft (in ſchyn) op ene wyze, die den Prins al meer vertrouwen op, en eerbied voor, den Armeniër moest inboezemen, en overtuigen, dat ene onbepaalde gehoorzaamheid aan dat onbekende wezen volſtrekt nodig was. *Ik gaf 'er myn leven om*, riep hy uit, *had ik eindelyk eens iets bepaalds van dezen Armeniër kunnen vernemen!* En ene ſtem andwoordde: *Gy zult dit nog, gy zult hem zelfs nader leren kennen, byaldien uwe volgzaamheid u dit waardig maakt.*

Kort hierop kregen 's Prinſen vrienden enigen moed. Hem werd wisſel-arrest aangezegd. Nu meenden zy hem te redden met hun geld, en zyn vertrouwen te herwinnen. Dan, vóór den avond kwamen alle de ſchuldeiſchers met hunne quitantien, en brachten nieuwe ſommen, mede reeds afbetaald. Dit was het werk van den Armeniër. Nu ſtierf ook de Bisſchop; en uit een geſchrift, dat hy zou nagelaten hebben, bleek den Prins, dat deze Bisſchop zyn Oom, zyn Hof aan de gruwlykſte moorden ſchuldig, en deze waardige man ook al vergeven was. Nu kwam de zo lang vermiste Jager ook terug; en dit onnozel mensch meende in ernst, dat het Hof hem had doen opvangen, dat men hem had willen uithoren, en dat hy nu, door enen Oom van den Prins, om dezen te vermoorden, was omgekocht. Natuurlyk is de verbittering van den Prins tegen dien Oom nu op het hoogst. *Vader- en broedermoordenaar!* riep hy uit, *moordenaar van alle myne genoegens! Gods geduchte wraak zal u door my treffen, en dan wee u!* Deze wraak, echter, wordt den Prins ſchriftelyk verboden, door den onbegrypelyken, die zich tekende: *De u overal onzichtbaar verzellende.*

Pater SEBASTIANO, wien de Bisſchop in bovengemeld geſchrift had aanbevolen, had nu den Prins ſpoedig overgehaald; zodat hy opentlyk den Roomsch-catholyken Godsdienst omhels-

helsde. Zyne domme Geloofsbelydenis, die hier woordelyk voorkomt, is zeer opmerkelyk. Nu laat zich de Armeniër zelve zien by den Prins; wekt zyn Grieksch meisje (dat toch nimmer dood geweest was) voor hem op; en nu is zyn doel volkomen bereikt: hy kan by den Prins van ene volstrekte gehoorzaamheid, zonder enig onderzoek, verzekerd zyn. Nu zendt hy ook den Poolschen Jood (den Graaf van O * *) terug, met enen brief: De bepaalde dag, waarop de Prins den Troon zou beklimmen, was de ... April. De hunne moest den ... sterven, en zy den Prins terstond voor Koning uitroepen. Dat hy in alles zou toestemmen, daarvoor stond men nu borg. En dan maar aanstonds op het trotsche Venetië los, enz. — Onbeschryfelyk was de verbazing van des Prinsen vrienden, toen zy dezen brief ontcyferden; maar op het zelfde ogenblik bericht hun JOHNSON, dat de PRINS, de ARMENIËR, en BIONDELLO gearresteerd waren. Kort daarop werden de Lord en de Graaf mede in arrest genomen. Dit laatste was JOHNSON's werk, opdat men hen niet beschouwen mogt als medeplichtigen, en omdat zy door hun getuigenis den Prins nog konden verontschuldigen. Zy geraakten ook spoedig vry; en nu ontfing de Graaf (de Poolsche Jood) nog een brief van den Armeniër, waaruit bleek, dat hy nog den moed niet opgaf, alles in de gevangenis reeds lang had voorbereid, en vluchten kon, wanneer hy wilde; hetgeen dan nu verhinderd werd.

De Graaf van O * * ontmoet nu zekeren Oversten, die den Prins had aangegeven. Hy had volmacht van *zyn Hof*. Zekeren Præsident was het geweten op het doodbed wakker geworden, en deze had het gehele plan nog in tyds aan den Vorst ontdekt. Door den Oversten krygt de Graaf nu ook toegang tot den Prins en den Armeniër, door wiens belydenis en het verhaal van zynen levensloop zich dan ook alles ontwikkelt. Dit verhaal, dat in meer dan één opzicht leerzaam en merkwaardig is, maar waarvan wy niets kunnen mededelen, beslaat de grootste helft van het tweede Deel dezes Werks. De Prins keert eindelyk met den Graaf van O * * naar zyn Hof terug, waar alles edelmoedig vergeten en vergeven was, en verkoos een eenzaam leven. Dan hy leefde maar kort. Het slot dezer Geschiedenis is waarlyk zeer aandoenlyk; en het is byna onmooglyk, den Prins niet te beminnen, die diep, diep ongelukkig was, en alleen in den dood rust en geluk vinden kon.

An-

Anton, of de Jongeling zoo als hy behoort te zyn. In II Deelen. Uit het Hoogduitsch. Te Zaandam, Amsteldam en Leeuwarden, by H. van Aken, J. F. Nieman, *en* A. R. Fink, 1800. *In gr. 8vo.* 203 *bl.*

Den MAN, de VROUW, *zo als die behoren te zyn*, hebben wy reeds aangekondigd: nu verschynt deze JONGELING, die wy meenden, dat door de JONGEDOCHTER zou zyn opgevolgd; dan wy zien, dat de KINDEREN haar vooruit zyn. Wy twyfelen niet, of dit zal nu zo voordgaan; en wy wachten nu van tyd tot tyd den Mensch *zo als hy behoort te zyn*, in iederen levensstand, in ieder ambt of beroep. Hoewel wy nu hartlyk wenschen, dat alle deze boeken veel zullen bydragen om de menschen te maken zo als zy wezen moeten, zullen wy ons evenwel by de aankondiging van zodanige werkjes een weinig bekorten, omdat onze LETTERÖEFENINGEN, *zo als die behoren te zyn*, ook plaats dienen in te ruimen aan andere geschriften.

Wat dezen JONGELING betreft: wy lazen dit boekje met genoegen. In het ouderlyke huis, op de lage en hogere scholen, in zyne bediening by den Hofraad, en toen hy eindelyk enen aanzienlyken en voordeligen post erlangde, altyd gedraagt hy zich voorbeeldig. Het verhaal is aangenaam, onderhoudend, en doorgaans aandoenlyk genoeg. De Vertaling verdient ook lof. Wy durven dus dezen JONGELING wel aanpryzen. Indien wy ene aanmerking moesten maken, zou het deze zyn: Wy wenschten wel, dat diegenen, met wien *de menschen zo als zy behoren te zyn* in betrekking staan, ook waren zo als zy wezen moesten, althands niet slechter, dan wy hen doorgaans in de wereld aantreffen. ANTON ontmoet, wel is waar, ook zeer edele menschen; dan zyne Moeder is al by uitstek slecht. Onze Jongelingen, wien hy toch ten voorbeeld wezen moet, zouden 'er, dunkt ons, meer aan hebben, indien zy hier meerdere gelykheid aan hunne lieve achtingswaardige Moeders vonden. De Lezer voelt onze mening wel; men kon dit soort van geschriften leerzamer maken.

Fabelen en Vertellingen voor de Jeugd. Door J. J. EBERT, *Hoogleeraar te Wittenberg. Te Haarlem, by* F. Bohn. *In 8vo.* 216 *bl.*

Dit Werkje verdient indedaad ene plaats in de boekverzamelingen onzer Kinderen. Het bevat drie-en-veertig zo Vertellingen als Fabelen, alle voor het kinderlyk verstand bere-

rekend, en zeer leerzaam; het brengt den Kinderen gene andere dan gezuiverde denkbeelden by, en is geschreven in eenen zeer aangenamen, bevalligen trant; terwyl zich deze Vertaling ook door zuivere taal en spelling aanpryst. —— Deze Verzameling is in twee Afdelingen gesplitst: de eerste bevat die Fabelen en Vertellingen, 25 in getal, welker zedeleer byzonder voor de vroegste jeugd geschikt is; de 18 volgende maken de twede Afdeling uit, en deze gaan de vatbaarheid van Kinderen ja wel niet te boven, doch derzelver zedelyk doel is meer op volwassene personen gemunt. Korte en meer uitvoerige stukjes wisselen hier elkanderen af. De kortste zyn geschikt om den Kinderen voorgelezen te worden, opdat deze, met hunne eigene woorden, dezelve dan aan hunnen Vader of Onderwyzer weder verhalen. Van de meer uitvoerige Vertellingen laat men zulke Kinderen, die reeds met de pen kunnen omgaan, uittreksels maken. —— Wy twyfelen geenzins, of dit boekje zal de goedkeuring van de Vaderlandsche Jeugd, en van iederen Kindervriend, wegdragen.

Het beloofde Geschenk, of belangryke Lessen voor Kinderen. Door J. HAZEU, Corns. Zoon. *Met Plaaten. Te Amsteldam, by* W. van Vliet, 1800. *In 8vo.* 107 *bl.*

Een aangenaam Geschenk voor Kinderen, zo van 9 a 10 jaren, volgens het gevoelen van den Schryver, en ook van ons. Het bevat elf Stukjes, van onderscheiden aard, doch na genoeg van gelyke waarde. Ziet hier de Opschriften: *De Verschrikking, eene leerzaame Geschiedenis. Pietje Welgemoed, en Klaasje Ontevreden. Het voorrecht der Dieren boven dat der Menschen. Het nadeel eener kwaade Volgzucht. De Winter is geen straf, maar eene weldaadige bestuuring van God. Onverwachte Redding, of het loon der Naarstigheid. Gods zegenende Goedheid. Gods Goedheid, een Dichtstukje. Het leesgierig Meisje. Gehoorzaamheid. Leerzaame Spreuken.* Wy voegen by deze eenvoudige aankondiging van dit Werkje alleen, dat wy hetzelve gerust durven aanpryzen, en neemen deze woorden van den Schryver over: „ Het is vooral de plicht van Ouders, niet slechts eenige Boekjens aan hunne Kinderen te geeven, en het werk der onderwyzing daar by te laaten; ô neen, Kinderlievende Ouders! dan komt uw werk eerst regt aan; de Boekjens voor Kinderen zyn handleidingen voor u, ten einde u het werk der opvoeding gemaklyker te maaken."

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Leerredenen op Feest-dagen en andere plechtige gelegenheden gehouden door JOHANN CASPAR LAVATER, *Bedienaar des H. Euangeliums te Zurich. Uit het Hoogduitsch vertaald door* CORNELIS VAN DER AA. *4de, 5de en 6de Stuk. Te Leyden, by* J. van Thoir, 1800. *In gr.* 8vo. 87, 72 *en* 117 *bl.*

Het twintigtal Leerredenen van wylen den beroemden LAVATER, eenige van welke voorheen door ons wierden aangekondigd (*), bekoomt met de nu afgegeevene drie Stukjes zyn volle beflag. In het eerfte derzelven ontmoeten wy drie Leerredenen: *Over de Hemelvaart van* JEZUS CHRISTUS — *Voorbereiding tot* — en *Leerrede op het Pinxterfeest.* In het volgende, eene *Leerrede in den Zomer* — *in den Herfst* — en *op den laatften dag des Jaars.* De vier Leerredenen, in het laatfte Stukje, voeren tot opfchriften: *Op den eerften dag des Jaars* — *Over het Gebed des Heeren;* gedaan by gelegenheid van de Bediening des H. Avondmaals vóór den jaarlykfchen Bededag. — *Dankpredicatie gehouden op den jaarlykfchen Boet- en Bededag* — *De Werkingen van den Heiligen Geest, of Leerrede gehouden op het Pinxterfeest.* Beter, over 't geheel genomen, dan de voorheen aangekondigde, zyn ons deeze Leerredenen bevallen. Minder zwellende is de ftyl van veelen. Meer redeneerkundig betoog ontmoet men ginds en elders, naar ons inzien een noodig beftanddeel van Kerkelyke Redevoeringen; als die niet flegts ten oogmerke moeten hebben, de hartstogten te roeren, maar vooral om, op duchtige gronden, het verftand omtrent de waarheid en de aangelegenheid eener voorgeftelde zaake te overtuigen. Dat wylen de geagte LAVATER ook voor het laatfte was berekend, indien het ons niet reeds ware ge-

(*) *Letteroef.* 1800, bl. 234 en 405.

gebleeken, zou meer dan ééne hier afgegeevene Leerrede ter proeve kunnen dienen. Dit vermogen, op eene gemaatigde wyze aangezet en verleevendigd door 's Mans niet zeer gemeene kragt van uitdrukkinge, ftelde hem in de gelegenheid om met zynen voordragt op de gemoederen van veelen zyner toehoorderen wonderen te verrigten.

Thans eene proeve willende mededeelen, bepaalt zich onze keuze tot de volgende aanhaaling, welke wy uit de Leerrede op den Zomer zullen affchryven. Ten text genomen hebbende de woorden uit Pfalm CXLV: 15, 16. *Alle oogen wagten op U; en Gy geeft hun hunne fpyze ten zynen tyde. Gy doet uwe hand open, en verzadigt alwat 'er leeft (naar uw) welbehaagen*, leidt LAVATER daar uit drie ftellingen af, de eerfte van welke luidt: *Alle menfchen zien op deezen tyd byzonder uit naar den Zegen van God ten aanzien van hun voedzel.* Ter ontwikkelinge van die ftellinge fchryft de waardige Man, onder andere, dit volgende: „ Het is, MYNE WAARDSTEN! de daaglykfche ondervinding, dat alle menfchen, ingevolge de inrichting hunner Natuur, zekere middelen tot onderhouding hunner Lichaamen, en tot verlenging hunnes leevens behoeven: ontbreekt den mensch ééne dag dit voedfel, zoo gevoeldt hy teffens een merkbaar ongemak, en wanneer dit gebrek aanhoudend is, is hy ook in gevaar om krank en machteloos te worden, en in korten tyd zyn dierlyk leeven te verliezen.

„ Om dit gevaar van gebrek voor te komen, is het geheele menfchelyk geflacht in eene byna altoos duurende beweging. Veele duizende menfchen houden zich daar mede bezig, om den wasdom dezer voedmiddelen te bevorderen, of hun, die werkzaam zyn, hunne moeite en arbeid op de eene of andere wyze te vergelden! Zoo dra ééns de honger, of de begeerte om zyn Lichaam te onderhouden, uit de wereld weggenomen wierd, zouden ook op dat zelve oogenblik millioenen werkzaame handen en voeten ftil ftaan, en het geheele menfchelyk geflacht fpoedig eene geheel andere gedaante verkrygen. Niet alleen zouden daar door de gezondheid en de vaardigheid des menfchelyken Lichaams, en der Zintuigen, fchriklyk lyden in (uit) traagheid, en uit (in) werkeloosheid ontaarden, het menfchelyk leven, veel gelykformiger aan eenen flaap, dan aan eenen werkzaamen

toe-

toeſtand maaken, maar daar en boven zouden ook de ſchoonſte en aangenaamſte vermogens der ziele verminderen, en allengs verſtompen; waardoor het hart te gelyk van duizend aangenaame gewaarwordingen zoude beroofd worden; zoo dat men, in korten tyd, de aandoeningen van medelyden en Barmhartigheid te vergeefsch zoude zoeken.

„ Het is derhalven (vervolgt LAVATER) eene wysheid van God, dat zyne Godlyke macht de menſchen zoo gevormd heeft, dat zy hun voedſel zelven zoeken moeten, en by gebrek daar van aan onaangenaame gewaarwordingen bloot geſteld zyn.

„ Doch deeze inrichting heeft nog andere goede werkzaamheden. Zy geeft den mensch een levendig gevoel van zyne zwakheid, en afhangelykheid! Zy herinnert hem op de krachtigſte wyze aan eene waarheid, die hem zynen hoogmoed dikwils geheel en al moest doen vergeeten: namelyk: *Dat 'er een God is, die aan alle menſchen het leven, den adem, en alle dingen geeft!* Dat 'er een *God* is, van wiens zegen zyne rust en welvaard in den volſtrektſten zin afhangt, en zonder welken hy in allen gevalle niets vorderen kan in alle zyne onderneemingen, of, zegt my, MYNE WAARDSTEN! wanneer laat zich deeze groote waarheid levendiger gevoelen, dan in eenen tyd, waarin 'er gebrek aan de noodwendigſte leevensmiddelen is? Hoe zeer moet dan de verſtandigſte en ſterkſte zelfs zyne onmacht zelve gevoelen? Wat baat hem dan al zyn verſtand, ondervinding, gezondheid of Lichaams-krachten? Wat nut heeft hy van alle inrichtingen, zonder eenige uitzondering, ter bevordering of verbeetering van den Landbouw? Zonder den Godlyken zegen? niets! Hy mooge het veld beärbeiden, maar hy kan de vrucht niet voort doen koomen! *Hy* kan de wolken niet doen heen en weder dryven, hy kan den regen niet doen vallen, of denzelven verhinderen; hy kan de zon niet gebieden op en onder te gaan; hy kan de winden niet beveelen, of de ſtormen aan eenen band leggen; de overſtroomingen kan hy niet verhinderen; den verdervenden hagel niet ophouden; dit alles, en nog meer, is verre buiten de grenzen zyner wysheid en kracht, en echter hangt van dit alles de wasdom der voedmiddelen grootendeels af. Hoe natuurlyk is het derhalven (zoo beſluit LAVATER) dat de mensch, inzonderheid in zulke tyden als de tegenwoordi-

dige is, van zyn onvermoogen en geheele afhangelykheid van God overtuigd, en in hem een zichtbaar verlangen naar den onöntbeerlyken zegen van God, ten aanzien van de Lichaamelyke voedmiddelen, opgewekt worde?"

Nog eene korte proeve zullen wy mededeelen; zy is ontleend uit de Leerrede, die over de werkingen van den H. Geest handelt, en *Gal.* V: 22 tot text heeft. *Blydschap*, naar 's Apostels voordragt, als eene der vrugten van den Geest vermeld, en de gegrondheid daar van vertoond hebbende, gaat LAVATER voort: „ Is een vroom mensch beangstigd, droevig, nedergebogen, (hetwelk somwylen gebeuren kan) zoo moet men dit niet anders dan voor eene ziekte aanzien. Beangstheid, droefgeestigheid, zwaarmoedigheid, kan zekerlyk somtyds by zulke menschen plaats hebben, die op andere tyden echte vruchten van den Geest aan zich vertoonen; maar even daarom is deeze droefheid, deeze onrust des gemoeds, geene vrucht des Geestes, maar veel meer eene vrucht des vleesches, van een verzwakt gekrenkt lichaam, of van een zwaarmoedig lichaams-gestel. De vrucht des Geestes is vreugde en vrede. Het is ook onlochenbaar, dat 'er ook eene zekere Godlyke treurigheid plaats hebben kan, doch deeze treurigheid vind haaren grond in eene klaare en duidelyke kennis en overtuiging van zyne eigene onvolmaaktheden, zwakheden, zonden, enz. en zulk eene treurigheid werkt een edel en heilzaam berouw, dat tot zaligheid leid. Zy is geen duurzaame toestand; zy is gelyk aan de smerten van eene barende Vrouwe, die spoedig in vreugde verwandelen. Treurigheid kan slechts in zoo ver als eene vrucht en werking van den Heiligen Geest Gods aangemerkt worden, als zy ons tot Jezus Christus, de bron van alle blydschap, heenen dryft, en overal, waar zy deeze uitwerking niet heeft, kan zy niet voortgekomen zyn van den Geest der verlichtinge, der waarheid, der blydschap en des vredes.

„ De treurigheid moet nooit een duurzaame toestand van den Christen zyn; in tegendeel, blydschap en vrede der Ziele moet zyn heerschend Character uitmaaken. Want, wanneer de Geest des Zoons Gods in onze harten is, is het geen Geest der dienstbaarheid of der vreeze, maar veel meer van een kinderlyk vertrouwen."

Zie hier nog iets over eene andere vrugt van den Geest: *Lankmoedigheid*, *Goedertierenheid en Goedheid*. „ Wie (zoo fchryft hieromtrent LAVATER) Wie haastig over zynen naasten oordeeld; wie met zyne beftraffing en afkeuring oogenbliklyk gereed is; wie met de zwakheden der zwakken geen geduld, en tegen de feilen van anderen geene toegeefelykheid oefend; wie het voorhoofd in onvriendelyke rimpels trekt; wie in zyn gedrag en handel tegen anderen ruw, onbuigzaam, onvriendlyk is; wie zynen evenmensch geen goed woord, geenen helderen vriendelyken blik gunt; wie zich om het wel of kwalykvaaren van anderen niet het minst bekommerd; aan zynes naasten vreugde of droefheid geen deel neemd; flechts met zich zelven ingenomen, flechts met zich zelven werkzaam is, met eenen trotfchen en verachtelyken blik op alles nederziet, wat van hem niet is; wie weinig goeds doet; weinig yver voor het goede aan den dag legt; of, wanneer hy al iets goeds verricht, hetzelve zonder Goedertierenheid, zonder hartelykheid, zonder vriendelyke, liefderyke gevalligheid doet, zoo een is niet bezielt door den Geest van Jezus Christus; *want de vrucht des Geestes is Langmoedigheid, Goedertierendheid, Vriendlykheid, Goed-dadigheid, en Goedheid.*"

Overdenkingen by het gebruik van het H. Avondmaal, voor denkende Christenen; door V. K. VEILLODTER. *Uit het Hoogduitsch vertaald door* G. H. REICHE, *Leeraar der Lutherfche Gemeente te Leyden. Te Zutphen, by* H. C. A. Thieme, 1800. *In gr. 8vo. 200 bl.*

Een nuttig Handboek voor denkende Christenen, dien het niet zoo zeer om eigenlyke voorbereiding en leering, als om opwekking en voedzelftof voor hunne overpeinzingen, by het gebruik van het Heilig Avondmaal, te doen is. De Schryver heeft zorgvuldig vermyd, zich tot de Godsdienftige begrippen van zyn byzonder Kerkgenootfchap te bepaalen, en zelfs daar, waar hy eenigzins in het verklaarende zou kunnen vallen, zich liever van algemeene uitdrukkingen bediend, gelyk, onder anderen, by de woorden der inftelling, waarby hy NIEMEYER letterlyk heeft gevolgd. Dit, en de geheele wyze van fchryven, maakt deze Overdenkingen

 regt

regt bruikbaar, en gemeennuttig voor oprechte Christenen van allerlei Kerkgenootschappen. Die niet te veel gehecht zyn aan hunne eigene wyze van uitdrukking en verklaaring der bybelsche gezegden, kunnen by de woorden van den Schryver genoeg denken. Zy vinden hiertoe overal ruime stoffe en allergeschiktste aanleiding.

De Vertaaling is ons zeer goed bevallen. Hier en daar is daarby gebruik gemaakt van eenige gepaste Gezangen, door den kundigen LUBLINK, *de Jonge*, vervaardigd, en, voor eenigen tyd, aan zyne vrienden in druk medegedeeld, die de Eerw. REICHE, in de plaats van eenige in 't oorspronkelyke ingevoegde vaarzen en Godsdienstige gezangen, niet kwalyk te passe gebragt heeft.

Zie hier, tot eene proeve van den schryf- en denktrant van VEILLODTER, een klein gedeelte der aanspraak aan jonge Christenen, by hunne eerste viering van het H. Avondmaal:

„ Vertoeft nog eenige oogenblikken, eer Gy, met eede, de geloften van vroomheid en liefde zweert, Gy nieuwe medegenooten van ons geloof, Gy, welken dankbaarheid en verlangen naar versterking in onzen kring bragten. Wy neemen U op in onze gemeenschap met heilige liefde; wy aanbidden God, die U voor dit zalig tydstip deed ryp worden; wy gevoelen, met U, den zegen van deeze oogenblikken. Mogt Gy nu ook gantschelyk al het gewigt van deezen stap, de heiligheid der geloften, die Gy bereid zyt om af te leggen, en de ernstige verplichtingen, die Gy daardoor op U neemt, erkennen, ten einde deeze oogenblikken beslissend mogten worden voor uwe kracht ter deugd, geduurende uw geheele leven, en eenmaal voor uwe gerustheid in de uure des doods — dit, dit is onze vuurige wensch, dit smeeken wy voor U, welken God nu nader met ons vereenigt. Erkent, Geliefden! en gevoelt, wat de eerste viering van Jezus dood voor zyne getrouwe vrienden is; welke veranderingen dit tydpunt in hun moet voortbrengen; welke heilige verplichtingen het feest der gedagtenis van den Godlyken oplegt, van Hem, die reine deugd leerde en uitoeffende; welke uitzichten zich thans voor U, als meer gevormde menschen, openen, en voor welke hoogere zaligheden Gy nu, op het pad der verlichting, welke Jezus Christus verspreidde, vatbaar kunt worden."

„ On-

„ Onzer aller gebed is verhoord. Wy zien U, met dankbaare vreugde, in den kring onzer godsdienſtige aandacht; zien U bereid, by het heilig feest der gedagtenis van Jezus, om Hem, plechtiglyk, als den leeraar der waarheid en den bevryder van de ellende der zonde te huldigen, U blymoedig als belyders van zyne eerwaardige leere te bekennen, haar eeuwige getrouwheid, en aan haren grooten verkondiger dankbaare gehoorzaamheid te zweeren, en, aldus, nu zelven de geloften op U te neemen, die voormaals in uwen naam, met vertrouwen en liefde, den Eeuwigen gedaan werden."

„ Aan den Godsdienst, welken Jezus leerde, hebt Gy den zegen van dit uur te danken. Deezen Godsdienst nu, geduurende uw gantſche leven, door uwen wandel te eeren, voor zynen veredelenden invloed uwe harten te openen, zyne vertroostingen te omhelzen, zyne beloften op U toe te pasſen, en hem dus, als edele vroome menſchen, getrouw te zyn tot aan het einde — is eene verpligting, welker vervulling Gy thans belooft. Dat dezelve U altoos heilig blyve — voor den vrede van uwe ziel in het leven, voor uwe gerustheid en hoop aan den rand des grafs, voor uw eeuwig heil — wenſchen wy dat voor U, en ſmeeken met U tot God, dat Hy U verſterke om deeze dierbaare gelofte te vervullen."

Aan de Leden der Nederduitſche Hervormde Gemeente te Gouda. In gr. 8*vo.* 5 *bl.*

Andwoord, in dato 8 *Feb.* 1801, *van den Oud Præſident Ouderling,* Mr. A. H. METELERKAMP, *op de Misſive, in dato Gouda* 3 *Feb.* 1801. *Te Rotterdam, by* N. Cornel. *In gr.* 8*vo.* 18 *bl.*

Een woord aan de Nederduitſche Gereformeerde Gemeente te Gouda, van haren Kerkenraad, by gelegenheid van het zo veel gerucht-makend Andwoord, enz. van Mr. A. H. METELERKAMP. *Te Gouda, by* W. Verblaauw. *In gr.* 8*vo.* 11 *bl.*

Zoo als, ten gevolge der omwenteling van het Burgerlyk Beſtuur, in 1787, in verſcheidene Gemeenten

van het Gereformeerd Kerkgenootschap, destyds of daarna, sommige Predikanten en Kerkenraads-leden van hunne posten ontzet wierden, eveneens hebben, by de groote ommekeer van zaaken, in 1795, ginds en elders eenige politieke Remotien van Leeraars en andere Kerkelyke Beamp'en plaats gehad, die de vereeniging der gemoederen geenzins hebben bevorderd. De Nederduitsche Gereformeerde Gemeente te Gouda ondervindt, by uitneemendheid, de onaangenaame gevolgen van zoodanige, in 1789 en 1795, door het politiek Bestuur gedaane stappen. In 1789 moeten, zoo als men uit No: 3 der aangekondigde papieren verneemt, door politiek gezag eenige Kerkenraads-leden van hunne posten ontslagen, en een blyvend voorschrift voor de verkiezing in 't vervolg ingevoerd geworden zyn. Deze politieke daad, sedert lang door veele leden der Gemeente voor onwettig gehouden, is in 1795 door het nieuwe politiek Bestuur vernietigd, en van dien tyd af de van ouds gebruikelyke manier wederom gevolgd. Kort daarna zyn D. J. METSKE en J. W. BUSSING van 't Leeraarampt ontzet, en den laatsten zelfs de inwooning in Gouda ontzegd. Over deze gebeurde zaaken is een groot en aanzienelyk aantal leden zeer te onvreede, en wel inzonderheid over de remotie van Do. BUSSING, die, tot hiertoe, vergeefsche poogingen by het politiek Bestuur heeft aangewend, om hersteld te worden, en nu, zoo 't schynt, door tusschenkomst zyner vrienden en begunstigers in de Gemeente, met voorbygaan van dat Bestuur, als nu geheel afgezonderd van de Kerk, zyn oogmerk tracht te bereiken: zynde Do. METSKE al kort na 't voorgevallene omtrent zynen persoon gestorven.

Men moet zich in de daad bedroeven over de wyze, waarop sommigen der thans onderliggende party, in die Gemeente, hun misnoegen openbaar maaken. Een groot aantal onttrekt zich aan het bywoonen van de openbaare Godsdienstoefeningen. Veelen blyven van de viering van 't heilig Avondmaal geheel te rug. Vier huisgezinnen hebben volstrekt geweigerd, hunne kinderen door de tegenwoordige Leeraars te laaten doopen; en 't is reeds zoo ver gekomen, dat een lidmaat der Gemeente, Mr. A. H. METELERKAMP, in openlyken geschrifte, de tegenwoordige Predikanten, en verdere leden des Kerkenraads, met den naam van *faitelyk de Gemeente* re-

repræsenteerende, wederrechtelyk ingeschovene en ingedrongene Plaatsvervangers, enz. durft bestempelen.

Het rondzenden van een billet van inschryving, tot instandhouding van den openbaaren Godsdienst, door den Kerkenraad, met eene bygevoegde missive, aan de leden der Hervormde Gemeente, (zynde No. 1, hier boven aangekondigd,) gaf Mr. METELERKAMP, een voornaam opperhoofd, zoo 't schynt, der misnoegden in de Gemeente van Gouda, de reeds lang met reikhalzen begeerde aanleiding, om het publiek als richter in te roepen over eenige hoofdgrieven, of voornaame pointen van bezwaar, die by hem, en, zoo hy vertrouwt, by een niet onaanzienelyk deel der Gemeente, tot een hinderpaal verstrekken, waarom hy voor als nog, tot instandhouding van den openbaaren Hervormden Godsdienst, niet kan contribueeren. Deze hoofdgrieven, vervat in het zoogenaamd *Andwoord op de Missive*, enz. (No. 2) betreffen 1. De remotie van den, zoo hy oordeelt, wettigen Kerkenraad, en aanstelling van anderen, in 1795. 2. De remotie van de Predikanten METSKE en BUSSING. 3. Het achterblyven eener hoognoodige Kerkelyke Commissie, door de geheele Gemeente zelve gekozen, en, behalven van de Gemeente, onafhangelyk van alle andere Collegien. En nu is de Oud Præsident Ouderling van oordeel, dat 'er aan geen contribueeren tot het voorgemeld einde kan gedacht worden, ten zy de Gemeente zelve vooraf zoodanige Kerkelyke Commissie, en tevens eenen wettigen Kerkenraad, daar aan ondergeschikt, verkieze, en dan door deze beide Collegien alles, wat dienen kan om Do. BUSSING hersteld te krygen, bewerkstelligd worde. De Kerkenraad vindt zich, blykens No. 3, tot het wegneemen van deze voorgelegde bezwaaren geenzins bevoegd. De verandering van den Kerkenraad is, zoo als zy zeggen, in 1795 en vervolgends, op den ouden voet geschied. 't Geen door Broeder METELERKAMP wordt voorgeslagen, zou met de vastgestelde Kerkenordening, by het Nationale Synode van Dordrecht Ao. 1618 en 1619 bepaald, strydende, en is, in 1795, door alle toenmaalige Predikanten, ook Do. BUSSING, eenpaarig afgekeurd. Over de remotie van dien Kerkleeraar, waaromtrent in de Gemeente verschillend gedacht wordt, willen zy zich niet expliceeren, omdat zy dat niet kunnen doen, zonder party te kiezen.

Onzes inziens, zou 't best zyn, van weerskanten wat toe te geeven. Door ſtyfhoofdigheid aan de eene, en door bitterheid aan de andere zyde, is de eenmaal ontſtaane ſcheur geenzins te heelen. De Kerkenraad moest zich de vrye keus van *onpartydige* vreederechters door de Gemeente laaten welgevallen, en aan hun oordeel moesten beide twistende partyen de voornaame pointen in verſchil, tot beſlisſing en afdoening, geheel toevertrouwen. Mr. METELERKAMP kunnen wy ten minſten niet wel raaden, om zich langer in den ſtryd te mengen.

Eenvouwig Verhaal van het voorgevallene tusſchen de wettige Vertegenwoordigers der Herſtelde Lutherſche Gemeente, en de Leden der Conſiſtorie en Algemeene Kerkvergadering, enz. Alom, in gr. 8vo. 29 *bl.*

De zich noemende Wettige Vertegenwoordigers der Herſtelde Lutherſche Gemeente (te Amſterdam) geeven, in deze bladen, aan die Gemeente eenig verſlag van geſchillen, die in dezelve al wederom moeten ontſtaan zyn, over een, zoo 't ſchynt, nieuw ingevoerd *Geloofsbelydenis-Boek*, waarover eenige Leden der Gemeente zich in zeker Verzoekſchrift hebben bezwaard, en waaruit derzelver Vertegenwoordigers ook gaarne eenige woorden, die zy meenen dat met de onveranderde Geloofsbelydenis der Lutherſchen volſtrekt ſtryden, wilden weggenomen hebben, zonder dat echter de Kerkeraad (het Conſiſtorie) daarin heeft gelieven te bewilligen; en van andere hooggaande oneenigheden, die voorzeker deze Gemeente (*van haaren Tempelbouw af*, zoo als de Steller van dit *Eenvouwig Verhaal* zich, blz. 6, uitdrukt, *een droevig voorbeeld van oneenigheid met zich zelve*) geenzins tot eere verſtrekken, en waarvan men nog al meer droevige gevolgen, met huivering, moet te gemoet zien, zoo lang onkunde en misverſtand, met onbezonnen yver, aldaar den meester blyven ſpeelen. Door inſchikkelykheid en beſcheidenheid zal men, in allen gevalle, meer, dan door ſtyfzinnigheid en heftigheid, winnen. De goede zaak des Christendoms wordt althans niet, door kyven en ſchelden, bevorderd.

Twee-

Tweede en laatste Brief aan den Rustenden Leeraar J. KRAMER, *ter beantwoording van zyn Wel Eerw. kort en zedig antwoord, geplaatst in het Mengelwerk van de Algemeene Vaderlandsche Letteroefeningen, voor het Jaar* 1800, *No. XV, bladz.* 641–644. *Door* J. KLINKHAMER, *Rustend Leeraar. Te Alkmaar, by* C. Molkman. *In gr. 8vo.* 14 *bl.*

't Geen ons in deezen Brief, loopende over het den Leezeren van onze *Letteroefeningen* bekende geschil, tusschen twee rustende Kerkleeraars van het Hervormde Genootschap, best beviel, is de bescheidenheid, met welke dezelve is geschreeven; iets, hoe welstandig in lieden van hunne Orde, 't welk tusschen geschilvoerende Godgeleerden niet altyd wierdt in agt genomen. Te regt zegt de Eerw. KLINKHAMER, dat dit schryven het laatste aan zynen Medebroeder, over dit onderwerp, zyn zal, „ omdat ik (schryft hy) voorzie, dat wy, „ den staat des verschils uit het oog verliezende, in „ byzonderheden zouden kunnen koomen, die tusschen „ Medebroeders haatlyk zyn, en waardoor wy de gren„ zen van bescheidenheid, die ik zoo gaarne in het oog „ wil houden, zouden te buiten gaan." Voor 't overige hebben wy in deezen Brief niets gevonden, 't welk over den staat des geschils nieuw licht verspreidt, of ter wederlegginge van het gevoelen van den Eerw. KRAMER kan dienen. Indien de onderstelling van Do. KLINKHAMER gegrond zy, mogt hy, naar ons inzien, den Eerw. KRAMER met reden gispen, dat dezelve, naa een reeks van jaaren het gemeene gevoelen der Hervormden geleerd te hebben, eerst naadat hy zynen post hadt neergelegd, zich tot een meer gezet onderzoek heeft begeeven. Met dat alles kan het ook ligt het geval van den Eerw. KRAMER geweest zyn, dat hy, in ryper jaaren, zwaarigheden heeft ontmoet in een of ander Leerstuk, waaromtrent hy, by het aanvaarden van zynen post, geenen twyfel voedde. Want welk Leeraar durft zich vermeeten, geduurende den loop zyner Akademie-jaaren, de geheele waarheid gevat te hebben? Onder de verdere bedenkingen in deezen Brief zyn ons eenigen voorgekoomen, die van woordenvitterye niet geheel kunnen vrygesproken worden; hoewel wy tevens erkennen, dat

de

de Eerw. KRAMER zich hier en daar naauwkeuriger kon hebben uitgedrukt. Voorts hoopen wy, dat deeze twistende Medebroeders hun woord zullen houden, door voortaan, over deeze zaak, te zwygen. Want, inderdaad, kleine eere kan 'er met deeze foort van Schriften behaald worden.

Verhandelingen en Waarneemingen, ter bevordering der Genees-, Heel-, Verlos- en Scheikunde. Iste Deel. Te Leyden, by A. en J. Honkoop, 1801. *In gr. 8vo.* 144 *bl.*

Schoon het niet te ontkennen is, dat de Buitenlandfche Geneeskundigen zig door de nieuwe Schei- en Natuurkundige Ontdekkingen fomtyds te verre laaten wegfleepen, en dat zy, de Geneeskunde te naauw met de thans heerfchende Wysbegeerte willende verbinden, verfcheide zeer gewaagde Leerftelfels ontwerpen, die, aan de ondervinding getoetst, nog verre af zyn van de waarheid op hunne zyde te hebben; zo is het evenwel, aan de andere zyde, niet minder waar, dat 'er in hunne Schriften een aantal allergegrondfte denkbeelden en waarneemingen aangetroffen worden, die voorzeker alle aandacht waardig zyn, en allezins verdienen, op onzen Vaderlandfchen Bodem voortgeplant te worden. Het is uit dien hoofde ook, dat het *plan* van de Geneesheeren H. A. BAKE, R. DE KRUYFF, en den Heelmeester J. LOGGER, om den Inhoud der buitenlandfche Geneeskundige Journalen in ons Vaderland algemeener te doen kennen, de algemeene goedkeuring zal wegdraagen, en dat de gemelde Uitgeevers of Verzamelaars de dankzegging en erkentenis van een ieder, die belang ftelt in de bevordering van deze zoo belangryke konften en weetenfchappen, voor deze onderneeming ten hoogften verdienen. —— Jammer is het maar, dat de Uitgeevers in het *uitvoeren* van deze anderzins nuttige onderneeming niet even zoo gelukkig geweest zyn; waarover wy, de waarheid willende hulde doen, geen gunftig oordeel kunnen vellen, daar wy noch de keuze der hier geplaatfte Verhandelingen, enz. noch de wyze, op welke dezelven voorgedraagen zyn, kunnen billyken. Ten aanzien van de keuze der geplaatfte ftukken, hadden de Verzamelaars, om aan hun oogmerk te voldoen, *om*, namelyk, *nuttig en aangenaam te zyn*, zig niet voor

't groot-

't grootste gedeelte moeten bepaalen tot zoodanige speculative onderwerpen, welken den Genees- en Heelmeester, die eenen gelyken tred met de vorderingen in die weetenschappen houdt, reeds voorlang bekend waren, en voor den minkundigen, of zelfs voor den eigentlyken beoeffenaar dier konsten, van weinig of geen nut zyn. Zy zouden ten minsten uit de voor hen liggende Journalen onderscheidene stukken kunnen overgenomen hebben, die, over 't geheel, en byzonder voor den Practicus, die uit tydsgebrek niet alles leezen kan, en voor wien de Journal-lectuur juist het geschiktste is, vry wat nuttiger en leerzaamer zouden geweest zyn; als b. v. (om enkelden te noemen) het zoo fraay uitgewerkte stukje van Pr. HUFELAND, *over de te Jena geheerscht hebbende Zenuwkoorts en derzelver complicatien*; het uitgebreide en leerzaame stuk van den Erlangsen Hoogl. HILDEBRAND, *over het Aderlaten*; de schoone denkbeelden van den Geleerden LENTIN *over 't Rheumatismus*; en zoo zouden wy een groot aantal Verhandelingen kunnen opnoemen, die, door den onmiddelyken invloed, welken zy op het uitoeffenende gedeelte der Genees- en Heelkunde hebben, verre te verkiezen waren boven de hier geplaatsten. —— Zelfs zo de Uitgeevers met opzet dergelyke beschouwende onderwerpen gekozen hebben, was 'er, onzes bedunkens, nog al eene vry betere keuze te doen geweest. De verscheidene denkbeelden van den Hoogl. REIL, in de Hoogduitsche Journalen, *over de zoogenoemde verplaatzing der ziekestoffe*, *over de ziekteſcheiding der Zenuwziekten*, *enz. het ontwerp van een Scheikundig Geneeskundig Systhema van* BAUMÉ, de thans zoo veel geruchts maakende quaestie *over de ideeën van* WICHMAN, *wegens het tanden krygen der Kinderen*, en meer andere dergelyke, alle aandacht waardige stukken, hadden stoffe genoeg kunnen opleveren, om werkelyk nuttig en aangenaam te zyn; waarmede men daarenboven des te meer aan het doelwit zoude beandwoord hebben, wanneer de Verzamelaars (en dit is hetgeen wy in de tweede plaats niet kunnen goedkeuren) zig niet alleen tot het bloote vertaalen der Verhandelingen, enz. bepaald hadden, maar het overgenomene, of met de nadere denkbeelden van anderen, of ook met hunne eigene, opgehelderd en verrykt hadden, waartoe zelfs by de hier geplaatste stukjes gelegenheid genoeg geweest

was;

was; hetgeen dan ook, behalven dat het geheel een geleerder aanzien had verkreegen, by den buitenlandschen Geleerden het ongunstig denkbeeld, wegens de geringe vorderingen onzer Geneeskundigen, zoude weggenomen hebben, 't welk natuurlyk moet ontstaan, wanneer hy ziet, dat men al het door hem gezegde zonder tegenspraak aanneemt en blindelings naarvolgt.

Na deze algemeene aanmerkingen zullen wy thans, ter bevestiging van het door ons aangevoerde, den inhoud van het voor ons liggend stukje kortelyk doorloopen, en onze aanmerkingen ter behoorlyke plaatse invlechten. —— Na een korte Voorreden, in welke de Uitgeevers eerstelyk hunne bedoeling met deze onderneeming te kennen geeven, vervolgens zoeken te betoogen, dat dit hun Tydschrift in geen verband staat met een ander aangekundigd Journal van de Geneesheeren STIPRIAAN LUISCIUS, ONTYD, enz. en eindelyk hunne Kunstgenooten tot medewerking aanmaanen, volgt de eerste Verhandeling, *Over het gebruik van het Galvanismus, als een opwekkend middel, in de beoeffening der Heelkunde*, briefsgewyze medegedeeld door den Heer HUMBOLDT aan den Hoogl. LODER te *Jena*, overgenomen uit het Heelkundig Journal, door den laatstgemelden uitgegeeven, Iste Deel 3de Stuk. —— De met roem bekende HUMBOLDT onderzoekt hier de drie volgende Vraagen: 1°. Of die Metaalprikkeling zoude kunnen dienen om den schyndood van den waaren te onderscheiden? 2°. Of deze prikkeling in sommige gevallen iets zoude kunnen toebrengen om een schyndooden op te wekken? en 3°. Of men van deze prikkeling eenige geneezing kan verwagten in Oogziekten, in Verlammingen der Ledematen, en in Rheumatieke Ziekten? Het resultaat van dit onderzoek is over het geheel niet zeer gunstig voor 't *Galvanisme*; wordende de eerste Vraag volstrekt negative beantwoord; en ten aanzien der twee anderen worden eenige Theoretische gronden aangevoerd, die a priori wel ten voordeele van 't Galvanisme pleiten; evenwel blykt uit het gezegde, dat zig nog zeer weinig laat bepaalen, en dat nadere proeven deze zaak moeten beslissen. En, indedaad, zal ook een ieder, die met de proeven met het Galvanisme, en vooral die in vergelyking van de gewoone Electriciteit genomen zyn, bekend is, zoodanig over dit stuk moeten oordeelen, daar uit de-

dezelve allerduidelykst blykt, dat het vooral nog veel te voorbaarig zoude zyn, om deze metaalprikkeling op het uitoeffenende gedeelte der Genees- en Heelkunde toepasfelyk te willen maaken; en thans vraagen wy, tot welk einde dit zoo zeer twyffelagtig ftukje hier geplaatst is, en of de Uitgeevers niet een nuttiger werk zouden gedaan hebben, wanneer zy, uit dit zelfde ftukje van 't Journal van LODER, de zoo fraaije aanmerkingen van Pr. HIMLY, *over fommige Oogziekten*, of de zoo fchoone en leerzaame waarneeming van RICHTER, *van eenen aan eene hevige buikszwelling geftorvenen man*, hadden overgenomen?

De tweede Verhandeling bevat *eene voorloopige bekendmaaking van eene nieuwe Geneeswyze van den Tetanus traumaticus*, door Dr. W. A. STUTZ, met een vervolg ter bevestiging dier Geneeswyze, uit de *Med. Chir. Zeitung* van Pr. HARTENKEIL, No. 6. De hier aangepreezene Geneeswyze is reeds, byna een jaar geleden, in ons Vaderland bekend gemaakt (*). De voornaame bedoeling der Uitgeevers, met de nadere mededeeling van dit ftuk, moet dus geweest zyn, om de gronden, op welken de Heer STUTZ zyne Geneeswyze bouwde, algemeen te doen kennen. Dan het zy ons geoorloofd, hier te vraagen, 1°. of de *Tetanus traumaticus* eene zoo gewoone en dagelyks voorkomende ziekte is? en 2°. of de hier aangevoerde fpeculative gronden zoo algemeen verftaanbaar zyn? Maar ook buitendien hadden de Uitgeevers, zo zy dit ftukje werkelyk nuttig hadden willen doen worden, niet by de Geneeswyze van den *Tetanus* alleen moeten blyven ftilftaan; zy hadden hierby behooren te voegen hetgeen andere Artfen omtrent deze Geneeswyze in andere ziekten waargenomen hebben (†), en zelfs hetgeen de Hoogl. HILDEBRAND, te *Lemgo*, en de Hoogl. FICKER, te *Paderborn*, tegen die Geneeswyze hebben ingebracht, waartegen zig de Heer STUTZ nog onlangs uitvoerig verdedigd heeft.

Eene derde Verhandeling is van den Heer STÖLLER, *Over het kragtdaadig vermogen der natuur in het geneezen van ligchaamsgebreken, voornamelyk by Hoofdwonden*: uit het gemelde Journal van LODER, IIte Deel 1fte Stuk,

(*) In de *Algem. Konst- en Letterbode* van 11 July 1800.
(†) Men zie onze *Letteroefeningen* van dit Jaar, *Mengelwerk*, bl. 10.

Stuk, No. 7. In deze waarneeming tracht de Heer STÖLLER iets te bewyzen, hetgeen, zo wy ons niet bedriegen, ieder bekwaam Heelmeester reeds voorlang bekend geweest is; en dit is, dat de moeder Natuur, in Heelkundige gevallen, en dus ook in Hoofd-gebreken, somtyds wonderen doet, en daarentegen ook wederom geheel werkeloos zyn kan. Met dit al verdient dit stukje toch van jonge Heelkundigen geleezen te worden, 't welk evenwel nog belangryker ware geworden, wanneer men hier van meerdere dergelyke waarneemingen melding had gemaakt, en byzonder van het fraaije stukje van den Heer WENDELSTADT, zynde als een aanhangsel of vervolg op dit stukje van STÖLLER te beschouwen, en overwaardig om van jonge Heelmeesters geleezen te worden (*).

Het vierde stukje behelst *een onderzoek aangaande het aanwezen van het vogt in de holte der hersenen, door* SÖMMERRING *voor natuurlyk en voor het werktuig der ziel gehouden;* door Dr. SCHWEIKHARD: overgenomen uit het *Journal der Erfindungen und Theorien*, enz. XXVste Deel, of 1ste Stuk van het nieuwe Journal. In dit stukje, welk, benevens de daarop volgende aanmerking van de Uitgeevers van gemeld Journal, woordelyk vertaald is, tracht de Heer SCHWEIKHARD de algemeen bekende Hypothese van SÖMMERRING, over de zitplaats der ziel, door eene waarneeming min of meer te bevestigen; welk bewys, echter, door de Uitgeevers van het Journal, als onvoldoende beschouwd wordt; van welk alles wy evenwel dat nut niet kunnen inzien, dat men hetzelve uitgekipt en vertaald heeft. Te recht zoude men hier immers kunnen vraagen, *cui bono?* Daarenboven heeft de Vertaaler in dit stukje een zinstoorende fout begaan, die wy in een Journal ter bevordering van Geneeskunde, enz. gewenscht hadden niet aan te treffen: De omgekeerde werking der maag en slokdarm, die de Heer SCHWEIKHARD verhaalt in de onthoofden waargenomen te hebben, welke hy met recht de *antiperistaltische* beweeging heet, noemt men hier zeer verkeerd *antiparilitische.*

Het vyfde stukje is mede eene uit het evengemelde Journal overgenomene, doch aanmerkelyk (en met recht) ver-

(*) Men vindt hetzelve in het Heelkundig *Magazin* van Pr. ARNEMAN, 1 Band 3 Stuk, No. 6.

verkorte, Verhandeling, *over het al of niet bevorderen der Nageboorte;* door den Hoogl. STARK, te *Jena.* Dit ſtukje, welk zyn oorſprong verſchuldigd is aan eenen te vooren, en wel op eene zeer hevige wyze, gevoerden twist, over hetzelfde onderwerp, tusſchen den Heer STARK en den thans overleedenen Hoogl. WEISSENBORN, en waarin de Heer STARK zyne gronden opgeeft, waarom men, ten aanzien van de bevordering der Nageboorte, niet te veel aan de Natuur moet overlaaten, verdient voorzeker de aandacht van iederen Vroedkundigen. De dagelykſche ondervinding leert maar al te dikwerf, welke misſlagen hierin nog dagelyks begaan worden, en hoe menige Baarende het ſlachtoffer wordt van de onkunde of caprice van den Vroedmeester of de Vroedvrouw, ten opzichte van het al of niet bevorderen van de Nageboorte. Maar ook juist om de groote belangrykheid der zaake, en wel byzonder omdat 'er nog al Vroedkundigen aangetroffen worden, die in dit geval misſchien al te weinig aan de Natuur overlaaten, hadden wy gewenscht, dat de Uitgeevers, in plaats van alleen de gronden van STARK, die voor de bevordering der Nageboorte pleiten, hier op te geeven, de moeite genomen hadden, om de argumenten van den gemelden WEISSENBORN tegen het gevoelen van STARK, die toch ook niet van allen grond ontbloot zyn, (met weglaating van alle de daar in gevlogtene perſonaliteiten) hier ook aan te voeren, en vervolgens het reſultaat dier twee vlak tegen over elkander ſtaande gevoelens op te geeven, waartoe wy byzonder den Heer BAKE, als Lector in de Vroedkunde, wel in ſtaat kennen, en waardoor dit ſtukje ongetwyfeld een leerzaamer en belangryker aanzien had gekreegen.

(Het ſlot dezer Beoordeeling in een volgend Stukje.)

Aanmerkingen, op het veronderſtelde vermoogen der Koepokſtof, om door derzelver inënting, den mensch, voor de wezenlyke Menſchenpokken te beveiligen. Door J. E. DOORNIK, *Med. Doct. Te Amſterdam, by* L. van Es, 1801. *In gr. 8vo. 42 bl.*

De Schryver van dit welgeſtelde Stukje bewyst zeer bondig, gelyk door anderen meermaalen is gedaan, dat

dat de Koepokziekte in haar beloop merkelyk verſchilt van de natuurlyke en ingeënte Kinderpokjes, en meent daaruit, en uit verdere gelykzoortige redeneeringen, ten vollen te kunnen bewyzen: *Dat* KOEPOKKEN, *als een onderſcheide ziekte van* MENSCHENPOKKEN, *dezelve noch kunnen uitdelgen, noch het lichaam voor dezelve behoeden.*

Gaarne willen wy bekennen, dat wy, by de eerſte aankondiging der Koepoks-inenting, omtrent dezelve gelykzoortige gedagten voedden met die van den Heer DOORNIK, en de geheele zaak hielden voor een Engelſche Kwakzalvery, welke, gelyk veele van dat ſlag, ras wederom in vergetelheid zou geraaken. Ondertusſchen hebben wy met verbaazing gezien, dat deeze konstbewerking met een allervoorſpoedigſten uitſlag alomme is in het werk geſteld; dat 'er aan dezelve geene geſtorven zyn, dan eenige zeer weinige zwakke kindertjes, (mogelyk een uit de zesduizend) die door andere bykomende ziekten reeds geheel verzwakt waren; en dat die geene, welke de Koepoks-inenting hebben ondergaan, en de *waare Koepokken* hebben gehad, daardoor, ten minſten voor het tegenwoordige, voor de Kinderziekte geheel onvatbaar zyn geworden. Zodanige uitkomſten hebben ons geheel van gedagten doen veranderen, en ons verpligt, om de Koepoks-inenting te beſchouwen, zo niet als eene allerheilzaamſte, ten minſten als eene allergewigtigſte uitvinding, welke de aandagt van deskundigen ten hoogſten verdient.

Het is waar, de Heer DOORNIK heeft het gunſtig getuigenis, 't geen de ondervinding aan de Koepoks-inenting geeft, met eenige redeneeringen, afgeleid uit de onzekerheid, of zulke menſchen voorheen ook de Kinderpokjes gehad zouden kunnen hebben, trachten te ontzenuwen. Dan dergelyke redeneeringen, die zeer veel klem zouden hebben, zo die geene, welke door de Koepokken tegen de Kinderpokjes geſteld worden beveiligd te zyn, maar weinige in getal waren, kunnen niet gelden, wanneer duizenden, gelyk hier het geval is, voor het goed gevolg der nieuwe konstbewerking getuigen. Het meest zou nog in aanmerking kunnen komen de volgende bedenking van onzen Schryver: „ Hoe menigmaal ziet men, dat een nog niet gepokt „ hebbende Mensch, in de beſmetting der *Menſchen*- „ *pokken* zynde, na een korten tyd te voren een ander

„ epi-

„ epidemische Ziekte, als het Roodvonk of Zinking-
„ koorts gehad te hebben, op dien tyd onvatbaar blyft
„ voor de besmetting, en niet dan eenige tyd daar na
„ by eene nieuwe besmetting de *Menschenpokken* be-
„ komt." De Koepokken, naamelyk, zouden de vatbaarheid voor de Menschenpokken wel voor een tyd kunnen wegneemen, maar daarom niet voor altoos. Ondertusschen bewyst deeze redeneering van den Schryver niet zo veel, als wel in den eersten opslag schynt. De genoemde ziekten doen immers deeze heilzaame uitwerking alleen, wanneer zy zeer geweldig, en daardoor in staat zyn de vogten kragtdaadig te verdunnen, en de vezelen, vooral die der huid, geweldig te verslappen, en dus eene buitengewoone geschiktheid tot uitwaasseming daar te stellen, door welke eene nieuwlings aangebragte smetstoffe wordt uitgedreeven, eer zy haare gewoone werking kan verrichten. Dan dit is niet het geval der meestal niets betekenende ongesteldheid der Koepokken, welke niet in staat is, eene zo gewigtige verandering in het geheel gestel te wege te brengen.

De mogelykheid eener, voor het toekomende, niet genoegzaame beveiliging voor de Menschenpokken, blyft intusschen nog het voornaamste, 't geen tegen de Koepoks-inenting kan worden aangevoerd; vooral daar deeze zwaarigheid hier te lande niet, dan door eene ondervinding van veele jaaren, kan beslist worden. Wenschelyk ware het, dat eenige verlichte, onpartydige Menschenvrienden, in het Westen van Engeland, ten naauwkeurigsten onderzochten; of, gelyk verzekerd wordt, zedert onheuchelyke tyden, niemand dier geenen, welke de Koepokken gehad hebben, door de Kinderziekte is aangetast geweest; of ten minsten, of zulks over 't algemeen waar zy: want eene zeldzaame uitzondering doet hier niets ter zaake. Zodanig een onderzoek, uitvoerig aan 't algemeen bekend gemaakt, zou hier meer beslissen, dan de grootst mogelyke schat van Ziektekundige redeneeringen, die in een geval als dit, eene *Quæstio facti*, eigentlyk niets afdoen.

Burgerlyke en Handelkundige Geschiedenis van de Engelsche Volkplantingen in de West-Indiën, door BRYAN EDWARDS, *Schildkn. VIde en laatste Deel. Uit het Engelsch. Te Haarlem, by* A. Loosjes, Pz. *In gr. 8vo. 183 bl.*

Met dit Deel zien wy het door ons telkens aangepreezen Werk des Mensch-, Volk- en Handelkundigen EDWARDS, overwaardig om nevens ROBERTSON's *Geschiedenis van America* geplaatst te worden, voltooid (*). Het nog overige des ons bekenden oorspronglyken Werks deedt ons die voltooijing met de aflevering van dit Stuk niet verwagten. Dan een Naberigt des Vertaalers geeft 'er ons eene voldoende rede van.

Het Vyfde Boek, waarmede dit Deel aanvangt, is der beschouwinge van den Landbouw, in de Volkplantingen op de *Engelsche West-Indische Eilanden*, gewyd. Het Eerste Hoofdstuk handelt over het *Zuikerriet*, en heeft tot Inleiding een geschiedkundig verslag van dit zo aanmerkelyk Riet, de herkomst en overbrenging betreffende; alsmede eene Botanische beschryving; verder den bouw van 't zelve, met verbeteringen deswegen medegedeeld.

Met het Tweede Hoofdstuk wordt de behandeling van het Zuikerriet voortgezet. Te recht vangt EDWARDS 't zelve in deezer voege aan: „ De tyd van den Oogst op de Zuiker-eilanden is het saizoen van vreugde en feestviering voor menschen en beesten. Zo smaaklyk, gezond en voedzaam is het zap van het Zuikerriet, dat elk dierlyk schepzel, daarvan vrylyk drinkende, gezondheid en kragt van deszelfs gebruik ontvangt. De magere en zieklyke onder de Negers krygt eene verbaazende verandering binnen weinige weeken, naadat de molens in werking gebragt zyn. De werkpaarden, ossen en muilezels, schoon meest geduurig werkzaam in dit jaargetyde, bedyen egter, zo hun de groene toppen van deeze edele plant in overvloed gegeeven worden, alsmede het afschuimzel uit de kookhuizen, meer dan op eenigen anderen tyd van het jaar. Zelfs de varkens en

(*) De laatste keer, dat wy van dit Werk spraken, was in onze *Algem. Vaderl. Letteroef.* voor 1799, bl. 486, enz.

en het gevogelte worden vet van den afval. In 't kort, op een welgeregelde plantagie is 'er, onder een menschlievend en weldaadig opzigter, zulk een blykbaare overvloed, en aangenaame arbeid, dat dezelve grootlyks ftrekt om de hardigheden der flaaverny te verzagten, en den onzydigen opmerker in te boezemen, dat, als de ellenden van het leeven als onverdraaglyk worden voorgefteld, zy zomtyds door de middelftof der verbeeldingskragt vergroot worden."

Wegens de nutheid van de Zuiker voert EDWARDS het getuigenis van den eerwaardigen ouden Doctor SLARE aan: „ Hy, die het in het algemeen op het zoet „ gelaaden heeft, neemt een zeer moeilyke taak op zich: „ want de natuur fchynt deezen fmaak aan alle foorten „ van fchepzels te hebben aanbevolen; de vogelen des „ hemels, de dieren des velds, veele kruipende dieren „ en vliegen fchynen vermaakt te worden, en als 't „ ware verlevendigd door de fpecifike genoegens van „ alle zoetigheden, en van het tegendeel een afkeer te „ hebben." —— „ Uit de meeste voortbrengzels van het groeiend ryk is, voegt EDWARDS 'er by, Zuiker te krygen; en Dr. CULLEN is van gevoelen, dat de Zuiker onmiddelyk voedende is. 'Er is ook goede rede om te veronderftellen, dat het algemeen gebruik van Zuiker in *Europa* de Schurft en verfcheide andere epidemike ziekten, die voorheen plaats gehad hebben, heeft doen verdwynen."

Ten aanziene van het breed ontvouwde, in dit en het voorgaande Hoofdftuk, merkt onze Schryver op, „ dat de waarneemingen, door hem gedaan, zo wel betreffende de bewerking van het Zuikerriet op het veld, als de volgende handelwyze, zo in het kookhuis als in de distillatie, hoofdzaaklyk ontleend zyn van de praktyk, op *Jamaica* ingevoerd. Eene goede keus was 'er noodig, en ik kon aan geene andere wyze, van de Zuikerplantagie te behandelen, my beter gedraagen dan tot die, met welke ik by de ondervinding en de praktyk bekend was." —— Dien zelfden maatregel volgt onze Schryver in het

Derde Hoofdftuk, allerbelangrykst voor die met Zuikerplantagien te doen hebben, dezelve willen aanleggen, of 'er deel in neemen, daar hy in eene berekening treedt wegens dit foort van eigendom, de loopende uitgaven daaraan vast, en van den opbrengst,

Z 3 die

die redelykerwyze van dus een belegd kapitaal mag verwagt worden. Zeer leezenswaardig en onderrigtend is zyne beantwoording der vraage, hoe de aankweeking der Zuiker-eilanden, onder zo veele ontmoedigingen, is toegenomen?

Op dezelfde wyze, als onze Schryver van de *Zuiker* gehandeld heeft, draagt hy voor, wat de *Catoen*, de *Indigo*, de *Koffy*, de *Cacao*, de *Gember*, de *Arnatto*, de *Aloë* en de *Piemento* betreft. Wy neemen, als een der kortste berigten, over, 't geen hy van het laatstgemelde zegt, en waarmede hy zyne naamlyst sluit; „ als een der schoonste voortbrengzels in de natuur; een voortbrengzel, dat de merkwaardige speceryen van 't Oosten na de kroon steekt, de geur van veelen van deeze speceryen vereenigende; en maakende een verwonderenswaardig goeden plaatsbekleeder van hun allen.

„ De Piemento-boomen groeijen van zelfs op, en in grooten overvloed in veele deelen van *Jamaica*, meer byzonder op de heuvelachtige liggingen aan zee, aan de noordzyde van het Eiland; waar zy de aangenaamste boschjens vormen, die men zich, met mogelykheid, verbeelden kan; de lugt met geuren vervullende, en bestaan geevende, schoon op een zeer ver afgelegen gedeelte van den aardbol, aan de beschryving van de balsemachtige windjens, die den reiziger vermaaken, door eenen grooten Dichter gegeeven.

Sabean odours from the spicy shore
Of Araby he blest
Chear'd with the grateful smel, old ocean smiles.

„ Deeze boom is een zuiver kind der natuur, en schynt alle de werkzaamheden der menschen te bespotten, die strekken om deszelfs groei uit te breiden of te bevorderen; niet eene pooging van de vyftig om jonge planten aan te kweeken, of hem uit zaaden voort te teelen, op plaatzen, waar dezelve niet als van zelf groeiende worden gevonden, gelukt. — De gewoone wyze van eene nieuwe Piemento-plantagie (op *Jamaica a Walk*, een laan, geheeten) aan te leggen, is niets meer, dan zich een stuk hout-land, in de nabuurschap van eene reeds bestaande plantagie, aan te schaffen, of op eene plaats, waar de verstrooide boomen natuurlyk gevonden worden: het hout geveld zynde, laat men de boomen op den grond blyven, tot dat

zy

zy rotten en vergaan. In den tyd van twaalf maanden, naa het eerste saizoen, zal overvloed van jonge Piemento-planten, frisch opgroeijende, op alle deelen van het land gevonden worden, zonder twyfel voortgebragt uit rype zaaden, daar door de vogelen gestrooid, terwyl de gevallen boomen hun bescherming en schaduw verleenen. Ten einde van twee jaaren is het best, het geheele land te zuiveren, laatende alleen zodanigen van de Piemento-boomen over als een goed voorkomen hebben, die dan weldraa boschjens zullen vormen, als die, welke ik beschreeven heb, en die, misschien uitgezonderd de eerste vier of vyf jaaren, zeer weinig toevoorzigt daarnaa vorderen.

„ Ik geloof niet, dat 'er, in de geheele groeijende schepping, een boom van grooter schoonheid is dan een jonge *Piemento*. De stam, die van eene gryze kleur is, glad en blinkende, en geheel zonder schors, bereikt de hoogte van vyftien of twintig voeten. Dan spreidt hy zyne takken uit aan alle zyden, ryk bekleed met donker groene bladeren, eenigzins zweemende naar die van den laurierboom, en hierby steeken in de maanden July en Augustus de menigvuldige witte bloemen op eene zeer aangenaame en bevallige wyze af. 't Is aanmerkelyk, dat de bladeren even welriekend zyn als de vrucht, en die, zo men my verhaald heeft, een aangenaame geurige oly door distillatie oplevert, die zeer algemeen in de Apotheken van Europa voor oly van nagelen gebruikt wordt.

„ Zoo draa de boomen in bloei staan, worden de beziën gereed om ingezameld te worden; daar men de vrucht niet kan laaten rypen aan den boom; daar het vleeschachtige, in dien staat vochtig en lymerig zynde, moeilyk is om te behandelen, en, als het droog wordt, zwart en smaakloos wordt. Het is egter onmogelyk, dat 'er niet eenige van de rype beziën zich met de overigen vermengen; maar zo de evenredigheid daarvan groot is, benadeelt zulks aanmerkelyk de waardy van dit artykel.

„ Het wordt met de hand ingezameld: een arbeider op den boom, bezig met die kleine takken af te leezen, geeft werk aan drie beneden, (die gemeenlyk vrouwen en kinderen zyn) om de beziën uit te zoeken; en een vlytig inzamelaar kan een zak van 70 lbs dagelyksch vullen. Het ingezamelde wordt dan op een terras verspreid, en omtrent zeven dagen aan de zon blootgesteld,

 sints

fints welke het zyne groene kleur verliest, en een rood bruin aanneemt, en als het volkomen droog is, is het geschikt voor de markt.

„ De opbrengsten van een Piemento-walk of laan zyn, by een gunstig saizoen, verbaazend. Een enkele boom, weet men, dat 150 ibs raauwe vrucht of een ewt van dezelve gedroogd heeft opgeleverd; gaande 'er gewoonlyk een derde van het gewigt by het droogen verlooren; maar deeze, gelyk veele andere der mindere opbrengsten, is by uitsteekenheid onzeker, en misschien valt een zeer overvloedige oogst maar eens voor in de vyf jaar. De prys, gelyk men denken kan, aan de *Engelsche* markt, regelt zich daarnaar; maar ik geloof, dat hy, eenige jaaren dooreen geslaagen, op tien pence het pond gerekend kan worden, daar onder begreepen de belasting, die drie pence is.

„ Deeze, schoon zeker een veel grooter prys, dan deeze waar in vroeger jaaren hadt, geeft egter zo weinig voordeel aan den eigenaar, vergeleeken met die van eenige andere voortbrengzels, dat de Piemento van jaar tot jaar afneemt; wordende veele schoone gaarden, dagelyksch, geveld, en het land tot de cultuur van Zuiker toebereid. De jaarlyksche uitvoer uit *Jamaica* (de eenige onzer Colonien, die de Piemento voortbrengt) is omtrent zesduizend zakken, elk van honderd-en-twaalf ponden."

Veldtogt van den Generaal BRUNE, *in de Bataafsche Republiek, in het Jaar* 1799, *beschreeven door een Officier van zyn Etat-Major. Uit het Fransch. Te Haarlem, by* A. Loosjes, Pz. 1801. *In gr. 8vo.* 116 *bl.*

De *Fransche* Schryver van dit Werkje merkt in zyn Voorberigt op: „ 'Er is reeds een jaar verloopen, sedert den gelukkigen Veldtogt van den Generaal BRUNE in de *Bataafsche Republiek*, en de Geschiedenis heeft nog de roemryke Gebeurtenissen, waarvan dit gedeelte van *Europa* het Tooneel geweest is, niet geboekt. De Schryver deezer Gedenkschriften, getuigen van den voorspoed onzer Wapenen, zelfs een daadlyk aandeel gehad hebbende in de militaire operatien, die hy vermeldt, heeft gemeend de verhaalen van eenen Veldtogt

te

te moeten mededeelen aan het publiek, die, wel is waar, kort geduurd heeft, maar waarvan de uitslag, gelukkig voor *Frankryk*, zich gevoelen deedt tot aan de boorden van den *Po*, den *Rhyn*, en den *Donau*, en invloed gehad heeft op het lot van *Europa*.

„ Eene Mogenheid, zich Beheerscheresse der Zeeën noemende, talryke benden aan eenen oever, welke slecht verdeedigd was, ontscheepende, zich bedienende van de onkunde en het verraad, om zich van eene geheele Vloot meester te maaken, zelfs te land in het eerst eenig voordeel behaalende, eensklaps genoodzaakt op eene schandelyke wyze haare soldaaten te rug te roepen, zich weder in te scheepen, en terug te keeren, om in haare Havens haare schande en wanhoop te verbergen, zodanig is het Tafereel, dat die Veldtogt voorstelt, die onder de roemrykste voor den *Franschen* Naam mag geteld worden."

Schoon het ons, gelyk wy aanmerkten, by de Aankondiging des *Rapports van de Operatien der Divisie van den Luitenant-Generaal* DAENDELS (*), niet ontbrooken hebbe aan Verhaalen van deeze altoos gedenkwaardige Gebeurtenisse, zal een Verhaal, van de *Fransche* zyde, den Vaderlander niet dan welkom kunnen weezen; inzonderheid, wanneer het blyken draagt van kunde, opregtheid en waarheidsliefde, en men eenig vermoeden mag koesteren, dat de Opsteller misschien niemand anders is dan de Adjudant-Generaal ROSTOLLANT, die zo veel aandeels in de geleverde gevegten, en het verdeedigen des Vaderlands tegen de vereenigde *Engelschen* en *Russen*, gehad heeft; die, onder andere, met drie Bataillons, byna vier uuren, eene *Russische* Colonne van meer dan 10,000 man tegenhieldt, en zo veel toebragt om den *Russen* te toonen, dat zy, hoe zeer pal staande, tegen de *Fransche* en *Bataafsche* benden niet bestand waren; gelyk bleek op den hoogst gedenkwaardigen dag, toen de Luitenant-Generaal JEREPSOFF, met een groot aantal der *Russen*, sneuvelde, en de Luitenant-Generaal HERMANN zich met de zynen gevangen gaf.

Zo min als by het Verslag des Rapports van DAENDELS kunnen wy den loop der hier verhaalde Krygsverrigtingen volgen. Alzins is ons uit dezelve gebleeken, dat de *Fransche* Schryver, 't zy dan ROSTOLLANT of een ander, der waarheid hulde doet, met de zwakhe-

(*) Zie onze *Vaderl. Letteroef.* voor 1800, bl. 428.

heden en verliezen van der *Franſchen* en *Bataaven* zyde, even zeer als de behaalde voordeelen, te melden, zonder inmengzels van haatlyke perſoonlykheden, die een en ander berigt deezer gebeurtenisſe ontcieren. Het is een Krygsman, die de pen voert, en zich meest bepaalt tot Krygsverrigtingen, welke niet ſlegts opgehaald, maar in derzelver zamenhang beoordeeld worden, met voeglyke vermelding van elks aandeel in de eindelyk behaalde Overwinning. Aan den voet der bladzyden vindt men eene en andere byzonderheid vermeldt, die zo zeer de Geſchiedenis ophelderen, als den Stryderen, zo geſneuvelden als met de overwinning bekroonden, tot eere ſtrekken.

Zeer gepast is des Schryvers aanmerking, dat, by de opening van deezen zo korten als roemryken Veldtogt, alles aankundigde, dat de *Franſche* en *Bataafſche* Arméën de byeengebragte magt der *Engelſche* en *Rusſiſche* Arméën niet zouden kunnen wederſtaan. „ Zy hadden," opdat wy dit ſlot afſchryven, „ het voordeel van meerderheid in getal, het vertrouwen, het welk hun de voordeelen van de Geälliëerden in *Italie* gaf, en de verſtandhouding, welke zy hadden weeten in de *Bataafſche* Republiek te onderhouden. *Belgie* was nog geſchokt van de onlusten, welke het ſlechts eenige maanden te vooren ontrust hadden. Eene talryke hoop *Hollandſche* Emigranten vorderde de oplettendſte waakzaamheid, en vereischte ten gelyken tyd troepen op een deel der Frontieren. Eene kust van meer dan zestig mylen uitgeſtrektheid moest bewaard worden. Het aan zee gelegen *Vlaanderen* was blootgeſteld aan verontrustende poogingen van den kant der vyanden. Men kon *Zeeland* niet ontblooten, zonder de grootſte onvoorzigtigheid te begaan, en de Generaal BRUNE hadt niets om zich tegen de maatregelen der vyanden te verzetten, dan *tienduizend Franſchen* en *agttienduizend Bataaven*. Men mag in waarheid zeggen, dat niets in ſtaat was, dan de talenten, de ſtandvastigheid, de moed en vaardigheid, welke de Generaals en de Troepen der twee Arméën deeden blyken, om met zo weinige kragten den vyand het hoofd te bieden, waarvan nog een gedeelte verlamd was, door de noodzaaklykheid, om punten te bewaaken, die aangevallen konden worden.

„ De vorderingen der *Engelſchen* te ſtremmen was al het geen men redelykerwyze recht hadt te hoopen. De Ge-

Generaal BRUNE bleef niet by deeze hachlyke pooging; hy wilde den vyand weder doen infcheepen; hy is 'er in geslaagd. Zich van zyne verdeedigingsmiddden met kunst bedienende, wist hy, in een moeilyk terrein, de *Anglo - Rusfen* tot een roemryke Capitulatie voor de beide Republieken te dwingen.

„ Men moet, om al het gewigt van deeze Capitulatie op te merken, weeten, hoe in waarheid de Staat der *Fransch-Bataaffche* Armée was en die van een magtiger Vyand." Om de Leezers in ftaat te ftellen om daarover te oordeelen, heeft men agter dit Werkje gevoegd een Staat der *Fransch-Bataaffche Armée*, welke den Veldtogt van den Generaal BRUNE tegen de *Anglo-Rusfen* gedaan heeft; alsmede een Staat van de *Anglo-Rusfifche Armée*, geland in de *Bataaffche Republiek*, geduurende den Veldtogt van het 8fte Jaar der Republiek (1799), welke laatfte deeze vereenigde Armée by de Landing op 44,120 ftrydbaare mannen brengt.

„ Dus," vervolgt de Schryver, „ zyn de *Bataaffche Republiek* en het Noordlyk gedeelte van de *Franfche* behouden, en heeft die groote Expeditie, zo geheim overlegd, eindelyk met zo veel ophef aangekondigd, en die zo veel gouds aan 't Kabinet van *St. James* gekost had, tot niets gediend, dan om den roem der *Franfche* Wapenen glans by te zetten, en om de Gecoälifeerden te overtuigen van de vruchtloosheid hunner poogingen, om op nieuws het grondgebied der *Franfchen*, of dat hunner Bondgenooten, te fchenden."

De ftyl van deeze Befchryving des Veldtogts is zeer gepast aan het onderwerp. „ Het is niet," om met den Opfteller te fpreeken, „ in een Werk, gefchikt voor de befchryving van Militaire Evolutien, Veldflagen, Retraiten, enz. dat men zoeken moet met de bloemen van welfpreekendheid te fchitteren. Eene eenvoudige, klaare en zuivere ftyl is die, welke aan deeze foort van Gefchiedenis voegt, welke geen anderen luister dan dien der waarheid vordert."

Verdeediging of Antwoord van L. N. M. CARNOT, *Fransch Burger, een van de Stichters der Fransche Republiek, en constitutioneel Lid van het Fransch Uitvoerend Bewind, op het Rapport, wegens de Zamenzweering van den* 18 *Fructidor van het vyfde Jaar* (4 *Sept.* 1797), *uitgebragt in den Raad der Vyfhonderden, door* J. CH. BAILLEUL, *uit naam eener Personeele Commissie. Uit het Fransch vertaald. In den Haage, by* J. C. Leeuwestyn, 1800. *In gr. 8vo.* 162 *bl.*

In den voorleden Jaare maakten wy onze Leezers bekend met het deerlyk lot der na *Guiana* uit *Frankryk* gedeporteerden (*), en mogten de zodanigen onder hun, die zich, met hoe veel gevaars ook, aan 't zelve onttrokken hadden, geluk wenschen, met den dood, onder de ysselykste gedaante, ontkomen te weezen. Dan veel gelukkiger is hy te achten, dien dezelfde ramp beschooren was, en, door een tydige vlugt, dezelve wist te ontkomen. Dit was het geval van den Burger CARNOT, van vroeg af in de Omwentelingsgeschiedenisse van *Frankryk* zo veelerwegen bekend. —— Deeze, mede een der Hoofdpersoonadien ten slachtoffer dier Omwentelinge verweezen, vlugtte na *Duitschland*. Op een Dorp, in 't hartje van *Duitschland*, afgezonderd leevende, ontving hy het Rapport van BAILLEUL, en spitste zyne pen, „ om," 't zyn 's Mans eigene woorden, „ te bewyzen, dat de stukken, „ welke BAILLEUL zegt *onder de Ministers te berusten, gezien* „ *en geleezen te hebben, niet bestaan!* —— om BAILLEUL te „ bewyzen, dat 'er eene menigte stukken aanweezig zyn, „ welke daadzaaken bevestigen, regelrecht strydig met die „ geene, welke hy als zeker opgeeft; —— om BAILLEUL te „ bewyzen, dat hy de lafhartigste en laagste van alle Bedrie- „ gers is." —— Hy vangt aan met te zeggen, en vaart voort met te betoogen, (gelyk hy spreekt) dat het Artikel, hem betreffende, „ slegts een zamenweefzel is van verfoeilyke las- „ teringen; dat 'er geen enkel woord in gevonden wordt, dat „ niet het kenmerk draagt van eene doordachte valschheid en „ van eene blykbaare trouwloosheid."

Het is onze zaak niet, de rechtmaatigheid of onrechtmaatigheid van dit pleit te beoordeelen. Wel mogen wy 'er dit van zeggen, dat het veel, zeer veel, behelst om de Omwentelingsgeschiedenis toe te lichten, en ons veele Hoofdpersoonadien, daarin betrokken, van eene zyde te leeren kennen, van welke zy, althans veelen hunner, langen tyd, niet beschouwd werden; dat, wanneer men CARNOT uit het voordee-lig

(*) Zie onze *Letteroef.* voor 1800, bl. 332.

lig oogpunt, waarin hy hier voorkomt, beziet, het genoegen moet schenken aan den menschenvriend, „ dat hy," gelyk de Vertaaler in het Voorberigt spreekt, „ naa de invoering van „ het Consulair Gouvernement, weder na zyn Vaderland is te „ rug geroepen."

By het doorleezen hielden wy het oog gevestigd op hetgeen 'er bepaald met betrekking tot onze *Bataafsche Republiek* in voorkomt. Door het overneemen van het voornaamste, des betreffende, zullen wy den schryftrant, in dit Antwoord gehouden, best doen kennen, en zal ook de Leezer over de Vertaaling kunnen oordeelen.

De woorden in het Rapport luidden: *Toen men over de* Hollandsche *zaaken handelde; toen men het ontwerp des verdrags discutieerde, waarby men opregtelyk de belofte, aan deeze ontluikende Republiek gedaan, houden wilde, om onze belangen van de haare niet af te scheiden; toen men de middelen beraamde, om dat Land te ontrukken aan de scheuringen, waarmede de* Stadhoudersgezinden *en* Anarchisten *hetzelve beiden bedreigden; toen men maatregelen zogt, om aldaar een Gouvernement te vestigen en de Vryheid te verzekeren, hield* CARNOT *staande, dat men* Holland *moest opofferen; dat deszelfs lot ons onverschillig moest zyn; dat wy ons niet moesten verontrusten of* Engeland *iets van deszelfs eigendommen behield. Dat zy voor het overige onder elkander vegten, zo veel zy willen, zeide hy, dit zal ons niet veel kwaads doen.*

CARNOT beantwoordt dit, op deeze wyze: „ Men heeft nimmer in het Uitvoerend Bewind overwogen, om te weeten, hoe men dit Land zou ontrukken aan de scheuringen, waarmede beide de *Stadhoudersgezinden* en de *Anarchisten* hetzelve bedreigden; nimmer heeft men in hetzelve gesprooken om maatregelen te neemen, om aldaar een Gouvernement tot stand te brengen, en de Vryheid te verzekeren. Ik daag u uit, zo van dat alles in de Registers een enkel woord te vinden is; uitgenomen eenige brieven, die ik aan de aldaar bevelvoerende Generaals, wegens de inwendige Policie, geschreeven heb. Onze *Republikeinsche Directeurs* hielden zig met belangryker zaaken onledig, met *meer vereerende voorslagen voor Frankryk*: het kwam 'er hier op aan, te weeten, hoe men *Holland* het best zou mogen uitplunderen, en met welk eene verschalking men hetzelve zou overhaalen om ons in dit edelmoedig ontwerp behulpzaam te zyn.

„ By de discussien, welke plaats hadden, ter gelegenheid, dat men zou bepaalen, volgens welk eene wyziging *Holland* zou begreepen zyn in het verdrag, waarover men met MALMESBURY te *Rysſel* in onderhandeling was, voer REUBEL hevig uit tegen de *Bataafsche Natie.* Zy was, zeide hy, geheel Stadhoudersgezind, zy had ons onophoudelyk verraaden, zy

was

was een Volk uit Kooplieden bestaande, dat alle deszelfs Belangen in *Engeland* stelde, dat geene andere wenschen vormde, dan voor de *Engelschen*, slegts naar het gunstig oogenblik uitzag om zig aan de *Engelschen* over te geeven; en de Admiraal TOMAS (anders T. LUCAS) had nog nieuwlings deszelfs Vloot, op de *Kaap de Goede Hoop*, aan hun verkogt; het was klaarblyklyk, dat al wat *Holland* in voorspoed en rykdom zou aanwinnen, slegts strekken moest ter verergering van *Frankryk* en ten voordeele van *Engeland*. 'Er was ten slotte slegts eene eenige staatkunde ten aanzien van *Holland* te volgen, daarin bestaande, dat men 't zelve in de volstrektste afhanglykheid zou houden, aan eene lydelyke gehoorzaamheid onderwerpen, en als eên wingewest behandelen.

,, Indien dit zo is, zeide ik hem, worden wy deerlyk bedroogen, wanneer wy den Oorlog blyven voeren om aan *Holland* deszelfs Colonien te doen wedergeeven, en wanneer wy by het aanbod van de teruggave van de onze het overschot onzer Marine uitputten, door het aanwenden van vrugtlooze pogingen voor eene ondankbaare Natie. Ik ben van gedagte, dat men aan *Holland* afvraage, welke opofferingen het, ter verkryginge van den Vrede, gereed is te doen.

,, Maar meent gy, hervatte REUBEL, dat ik voor *Holland* de *Kaap* en *Trinquemalo* wil doen wedergeeven? Het komt 'er hier maar op aan, deeze plaatzen te herneemen, en daartoe moeten de *Hollanders* Geld en Schepen leveren, en daarna zal ik hun wel vertoonen, dat deeze Colonien ons toebehooren.

,, Ik was een weinig over de geleerde Staatkunde van REUBEL verbysterd, en ik zag wel, dat hy zyn ontwerp wel bekookt had. Intusschen wilde ik, dat men zig, ten opzigte van het geen te *Rysfel* te doen stond, duidelyk verklaaren zou; dat men verklaarde, of het te doen was om het Publiek zand in de oogen te werpen, dan of men, ter goeder trouw, eene bevrediging wenschte. Men moest de deliberatien ten einde brengen. De Gevolmagtigden drongen aan om stellige instructien te bekomen. Men bragt de zaak ten einde, en REUBEL voerde zelf het woord. Het besluit was, om den Minister van uitwendige betrekkingen te gelasten, dat hy schryven zou, dat het Uitvoerend Bewind, jegens de *Bataaven*, de pligten van een getrouw Bondgenoot vervuld had, door te verklaaren, dat het niets van hunne bezittingen zou afstaan; maar dat zy nu mogten zien, tot welke opofferingen zy, ter verkryging van den Vrede, zouden willen besluiten; dat, wanneer hun oogmerk mogt zyn, alles te behouden, zy de middelen, die zy ter voortzettinge van den Oorlog konden bybrengen, zouden opgeeven; dat, wanneer deeze middelen met die der *Franschen* te onevenredig waren tegen de magt, wel-

welke de *Engelschen* hun tegenstelden, *Frankryk* zig tot het sluiten van eenen afzonderlyken Vrede zou verpligt zien.

„ Gy ziet, BAILLEUL, dat men myne conclusien aannam; ik weet niet of het uit ontzag voor de menschelykheid geschiedde, en om dat men, zonder te toonen den Oorlog te willen voortzetten, niet anders konde; maar zulks was de uitslag der raadpleegingen. Het officieele stuk wordt by den Minister der uitwendige betrekkingen gevonden; het bewyst in dit stuk, gelyk in alle de andere. Gy hebt het Wetgeevend Lichaam en de geheele Natie om den tuin geleid.

„ Nu het Uitvoerend Bewind, voor het tegenwoordige, geenen tegenstand meer te vreezen hebbende, het masker opgeheeven, en verklaard heeft, de wapenen niet te zullen nederleggen, voor dat *Engeland* vernietigd is, heeft het alleen, aan deszelfs woedende moordzugt, door alles wat een vertrouwend volk misleiden, en deszelfs geestdrift kan opwekken, een schoon aanzien te geeven. En aan den anderen kant is het ook zeer eenvoudig, dat men de *Hollanders* doet gelooven, dat het alleen om hunnent wil, en om de getrouwheid aan de verbintenisfen is, dat men tot die groote opoffering van den Vrede en het Nationaal Geluk beslooten heeft.

„ Gy zult dan toestemmen, Burger BAILLEUL, dat, wanneer de Oprechtheid in zigzelven alleen voor *Domooren* gemaakt is, het woord ten minsten voor verstandige lieden nuttig is. Maar gy hebt misschien, toen gy deeze redenen voerde, niet bemerkt, dat gy het Uitvoerend Bewind eene verpligting hebt doen aangaan, om nimmer met de *Engelschen* te onderhandelen, zo lang deezen zullen volhouden het geringste hunner veroveringen op *Holland* te behouden: dat is te zeggen, gy zegt tot *Frankryk*, dat hetzelve op geenen Vrede te hoopen heeft, dat de Nationaale eer eischt, dat de Republiek geenen Koophandel meer bedryve, dat *Martinique* onherstelbaar verlooren zy, dat de *Oost-Indiën* zonder teruggave aan *Engeland* worden afgestaan, en dat onze Bondgenooten worden opgeofferd, vermids zy, noch wy, *in rechten*, geen het minste deel grondgebieds verlooren hebben. Men ziet wel dat 'er Rechtsgeleerden in het Uitvoerend Bewind zyn, en dat noemt men *eerlyke voorwaarden*, onze *Republikeinsche Directeurs* waardig."

Ol-

OLBIOS; *of Proeve der Middelen, om de Zeden eener Natie te verbeteren. Door* JEAN BAPTISTE SAY. *Naar het Fransch. Te Haarlem, by* A. Loosjes, Pz. 1800. *In 8vo.* 116 *bl.*

De zeden ener Natie verbeteren, is derzelver geluk uitbreiden en bevestigen. Ieder Menschenvriend juicht dus, al aanstonds by het lezen van den tytel dezer Proeve, den Schryver toe. Hy is Lid van het Tribunaat van Frankryk; en deze zyne poging doet eer aan zyn hart. In dit klein geschrift (want het bevat meer noten dan text; de aantekeningen toch, die met ene kleinere letter gedrukt zyn, beginnen reeds bl. 66) vinden wy eerst ene opgave der beginsels, die ten leiddraad moeten dienen, om de Zedenkunde onder een Volk te vestigen. Ziet hier 'er het voorname van: Het doel der zedenkunde is geluk, voor den mensch zelven, en voor anderen; doch de verplichting om te werken tot geluk van anderen is op eigen geluk gegrond. De hoofden ener Natie moeten zorgen voor de opvoeding der jeugd, en de verbetering van het tegenwoordig geslacht. De opvoeding bevat de wyziging der natuurlyke en zedenlyke vatbaarheden der jeugd, en haar onderwys. Goede zeden zyn niet anders dan goede gewoonten; doch het onderwys maakt de zeden zachter, en leert den mensch zyne ware belangen kennen. Vooral is Verlichting nodig in een vryen Staat, van wegen den invloed van het Volk op het bestuur, dat toch voor de zeden zorgen moet. —— Men moet de hoop op verbetering van het aankomend geslacht, ook by een bedorven Volk, niet opgeven. Wanneer de inrichtingen, waardoor de vooroordelen gevoed worden, ophouden, kunnen deze in de harten der kinderen geen wortel schieten. Men kan ook gerust op den hoogmoed der ouderen rekenen; en heeft men goede onderwyzers en goede boeken, dan behoeft men aan niets te wanhopen. —— Men bezorge den behoeftigen genoegzame bedaardheid, en ene toereikende mate van welvaard; dan zal hy toch, hetgeen men zyne kinderen wil bybrengen, beschouwen als een voorwerp van bykomend nut. Wat het tegenwoordig geslacht betreft: men moet werken op het hart van den mensch. Wil men gehoorzaamd worden, dan moet men niet bevelen dat men het doe, maar *zorgen dat men het wil.* In stede van zich toe te leggen om de begeerten van den mensch te onderdrukken, moet men dezelve ter bereiking van zyn oogmerk bezigen; men moet de deugd niet alleen beminnelyk, maar ook *voordelig* maken.

Vervolgends wyst de Schryver ons de dadelyke beöefening van

van deze beginselen in een voorbeeld aan; hy tekent ons het Volk van OLBIOS; dit zegt: *gelukkig*. Na ene omwenteling, die by dit Volk had plaats gehad, beyverden zich de hoofden der Natie om de al te grote ongelykheid van geluksgoederen te verminderen. Gebrek en al te grote rykdom zyn voor de zeden gevaarlyk. Dan dwangmiddelen zouden niet helpen; maar het gehele stelsel van wetgeving en regering moet ter wering van dit kwaad zyn ingericht. Ene schone Verhandeling over 't burgerlyk bestuur was by die van OLBIOS het eerste boek der zedenkunde. Ieder burger, die naar enen post dong, moest zich vooraf in de beginselen dezer wetenschap doen onderzoeken. Dus konden de personen in het bestuur afwisselen; doch de beginsels bleven onveranderlyk. Ene behoorlyke welvaard werd hierdoor meer algemeen, en de overmaat van rykdommen zeldzaam. Ieder gewende zich alzo aan enen gematigden arbeid, en kende dus noch ledigheid noch verdriet. Velen beöefenden de geleerdheid en fraaije kunsten. Ieder burger moest zyne gewone bezigheid opgeven, en in alle openbare geschriften achter zynen naam en handtekening zetten; zo werd gezorgd, dat de winzucht niet de énige dryfveer tot werkzaamheid was. Men had *kassen van voorzorg*, waarin ieder weeklyks iets bracht van zyne winsten, voor zynen ouderdom. Daardoor zogt de minvermogende burger onkostbarer uitspanningen, dan gewoonlyk te voren, en werden de vermaken meer huislyk. Alles, wat zedenloosheid bevordert, werd afgeschaft; Loteryen, Speelhuizen, enz. By de benoeming tot een of anderen post, werden de redenen dier benoeming opentlyk opgegeven; en iedere bediening, waaraan gezag of voordeel verknocht was, was ene beloning voor de deugd. Men had *gezelschappen van uitspanning*; hier gebruikte men iets tot verkwikking, speelde een of ander kunstspel, las, enz.; hier leerden de burgers elkanderen kennen, en daardoor werden de verkiezingen door 't volk verstandig en naar verdiensten. De hoofden des volks gaven in alles een goed voorbeeld, en die had enen onbegrypelyken invloed; zy toonden zich afkerig van alle pracht, en nu waardeerde men den mensch ook niet meer naar zyne verteringen, en besteedde het geld tot heilzamer oogmerken, het aanleggen van wegen, het graven van kanalen en grachten, enz.

De Vrouwen, welke zulk enen invloed op de zeden hebben, trokken vooral de aandacht. Zachtaardigheid en eerbaarheid werden door allerlei middelen by haar aangekweekt. Na dat 'er meer algemene welvaard was, waren zy niet meer door behoefte gedrongen tot moeijelyken en zwaren arbeid. Sommige beroepsbezigheden waren haar in dezen Staat verboden; andere by uitsluiting toegestaan, b. v. het vervaardigen van alles, wat tot de kleding der vrouwen behoort, het passement ma-

ken, graveeren voor de muſiek, enz. Aan haar werd de uitoefening der nationale weldadigheid toevertrouwd; en de door haar opgerichte Genootſchappen, ten behoeve van huwbare meisjes en kraamvrouwen, nam de Regering in beſcherming. De oorzaken van oneerbaarheid zyn hartstocht en nypende armoede: by het huwlyk raadpleegde men de neigingen, en tegen de armoede was gezorgd. 'Er waren openbare huizen, waar onbemiddelde meisjes en vrouwen van 's lands wege onderhouden werden, welker bezigheid alleen was het onderwys van enige meisjes in vrouwelyke handwerken en bezigheden, en het verzorgen van enige oude vrouwen; en zulks zonder den Staat tot last te zyn. Men had te OLBIOS ook *Opzieners der Zeden:* deze deelden op de Volksfeesten vergeldingen uit aan zulke burgers, die zich door hunne deugden achting hadden verworven; men had 'er Nationale Feesten, zedelyke uitſpanningen en Spelen. En was de Maatſchappy zo oplettend omtrend hare Burgers, zy zorgde even zeer voor ene naauwkeurige aanwyzing der pllchten, die zy te betrachten hadden. De OLBIËRS hadden één Pantheon voor grote mannen, maar verſcheidene Tempels aan verſchillende deugden gewyd; en hier werd gepredikt door ſtandbeelden en leerzame opſchriften, en ook op de openbare wandelplaatſen kreeg het volk, door ſtandbeelden, eer- en graftekens, enz. de uitnemendſte lessen. Dit voorbeeld, door het openbaar gezag gegeven, werd van langzamerhand door de huisvaders gevolgd; en het gevolg van dit alles was, men was gelukkig omdat men wys en deugdzaam was, en menſchen en volken kunnen het op gene andere wyze worden.

De Aantekeningen dienen ter meerdere opheldering, of ten bewyze van het geſtelde in den text, en zyn doorgaans lezenswaardig. —— Wy hebben den inhoud dezer Proeve zo naauwkeurig wy konden opgegeven, en ons van alle aanmerkingen onthouden; het is ene Proeve, en als zodanig moet men het ſtuk beöordelen. Op het papier laten zich de zeden ener Natie vry gemaklyk verbeteren; maar in de menſchenwereld, zo als die toch maar is, ontmoet men nog al enige hindernisſen. Men behoeft juist nog geen zeer groot voorſtander der Kantiaanſche Wysgeerte te zyn, om den grond der zedeleer van den Burger SAY min of meer bedenkelyk te vinden; en het komt ons, onder verbetering, voor, dat in ene Maatſchappy, als die van OLBIOS, iedere deugd evenwel haren prys heeft. Maar dit vooral bevreemdde ons juist niet, maar bedroefde ons, by het lezen van dit boekje, dat, onder de middelen om de zeden ener Natie te verbeteren, in het geheel niet gedacht werd aan enigen Godsdienst, of iets dat naar Godsdienst zweemt; en het blykt uit de *aantekening* met (C) gemerkt, bl. 68 en volg., dat de Schry-

Schryver ook byzonder den Christelyken Godsdienst voor de goede zeden nutteloos, ja zelfs nadelig houdt. De Nederduitsche Uitgever heeft by deze aantekening nog ene aantekening gevoegd, ter wederlegging van den Schryver. Hoe gemaklyk dit ook ware, wy verkiezen hier niet aan te wyzen, hoe zeer de Schryver dwaalt; dit behoort niet tot onze taak; dan dit mogen wy toch wel zeggen: Vrienden en Leeraaren van den Godsdienst! laten deze en dergelyke aanvallen uwe aandacht trekken, niet om dezelve te wederleggen, maar om u te doen voelen, hoe men, met het beste hart, de zo duidelyke strekking der Christelyke Leere tot reinheid en deugd miskennen kan, en op welk ene wyze het derhalven uwe zaak is, het Christendom voor te stellen, te verdedigen en te bevestigen.

Het Graf van JAQUES MOLAI, *of het Geheim der Zaamenzweerers. Uit het Fransch. Alom te bekomen. In gr. 8vo. 64 bl.*

In dit naamloos boekje wordt ons gezegd, dat JAQUES MOLAI, op dezelfde plaats, waar het Standbeeld van HENDRIK DEN IV geweest is, den 18 Maart Ao. 1314 in de vlammen geworpen, Grootmeester was van zekere Orde der *Tempelieren*; en dat de leden van deze Orde enen eed doen, *om alle de Koningen en het geslagt der Bourbons uit te roeijen; om het gezag van den Paus te vernietigen; om de Vryheid der Volkeren te prediken, en een algemeen Gemeenebest op te richten.* En *'er zyn* (volgens bl. 50) *in Europa wel eene menigte van Vry-metzelaars Loges, die echter niets beteekenen; het getal der Vry-metzelaars Tempelieren is niet meer dan honderd en agt op den Aardbodem. Deze zyn het, die uit wraak, heerschzucht, en uit hoofde van hun leerstelzel, den dood der Koningen en de onafhankelykheid van het Heelal gezwooren hebben. In hunne byeenkomsten is het, dat de groote Staatsgeschillen verhandeld worden. Als een van hun het geheim openbaart, wordt hy met den dood gestraft; alle de Leden hebben hun leeven aan de Orde verpand, en de Orde beschikt 'er dikwyls over, wanneer derzelver belangen zulks vorderen.* De Lezer voelt nu wel, wat hy in dit boekje vinden kan, en het is ook niet nodig dat wy hem herinneren, dat 'er tusschen *zeggen* en *bewyzen* nog al enig onderscheid is. *De slechte,* zegt SALOMO, *gelooft alle woord.*

Beschouwing der Weetenschappen en Konsten, en derzelver weldadigen invloed op de vorming en het geluk van den Mensch, en de bevordering van den bloei des Staats; in eene Redenvoering, tot sluiting van derzelver werkzaamheden, in de Maatschappy Felix Meritis, *in April* 1800 *voorgesteld, door* G. RYK. *Te Amsterdam, by* J. F. Nieman, *en te Leeuwarden, by* A. R. Fink. *In gr. 8vo. 46 bl., en de Voorrede XXIV bl.*

De Leeraar RYK las, by zekere gelegenheid, in FELIX MERITIS een stukje voor, dat hy den naam gaf van den AUGURKJES-SMOUS; en dit gaf aanleiding, dat deze zyne *Beschouwing der Weetenschappen*, enz. nu het licht ziet. Vele Leden, namentlyk, dier beroemde Maatschappye waren met dien AUGURKJES-SMOUS maar weinig te vreden; zy meenden, dat het de welvoegelykheid en 's mans bediening kwetste, dat hy over dat onderwerp geredend had, en waren aan enen en anderen, zo zy meenden, scherpen trek in dat stuk geërgerd. Wy hebben dien AUGURKJES-SMOUS niet gezien; en daar het, naar ons inzien, op de wyze van behandeling eniglyk aankomt, kunnen wy niet beöordelen of deze Leden gelyk hadden al of niet. De Leeraar verlangde intusschen maar naar gelegenheid om aan de Maatschappy, of liever aan hare aan zynen SMOUS geërgerde Leden, door ene andere Redenvoering, meer naar hunnen smaak ingericht, vergoeding te kunnen doen. Die gelegenheid kwam spoediger, dan hy zich had voorgesteld; hy had gene drie dagen om zich tot deze Redenvoering, die nu het licht ziet, voor te bereiden. Het had moeite in om dit stuk voor te lezen, zo zeer was men nog over het voorlezen van den SMOUS verbitterd. Toevallig had men ook voor dien avond twee Spreekbeurten begeven; en daar de andere Redenaar van dien avond zyne Voorlezing waarschynlyk in het licht geven zou, zo wilde de Leeraar RYK, op verzoek zyner Vrienden, ook de zyne publiek maken.

Wat nu dit stukje betreft: wanneer wy achter het woord KONSTEN op den tytel zetten, gelyk de Leeraar zelve doet, als hy zyne stof opgeeft: *en wel in het byzonder van die, waaraan de werkzaamheden dezer verdienstelyke Maatschappy zyn toegewyd*; zo heeft de Lezer van het onderwerp berichts genoeg. Voords noemt de Schryver deze Redenvoering zelve: *een kind onder zo veel spoed als moeijelykheden geboren*; en wy voegen hier alleen maar by, dat, hoe vluchtig dit stukje dan ook zy opgesteld, ook de zulken, by wien des Redenaars AUGURKJES-SMOUS onbekend en onbesproken is, hetzelve met genoegen kunnen lezen.

Ver-

Vervolg op de Reis naar Brunswyk, door den Vryheer VAN KNIGGE. *Behelzende: Een Reis van den Bailluw* WAUMAN, *Houtvester* DOORNBOSCH *en Dominé* SCHOTTENIUS, *van Biesterberg naar ***, ter bywooning eener Doopplegtigheid. Uit de nagelaaten papieren van wylen den Vryheer* VAN KNIGGE, *in orde gebragt en uitgegeeven door zyn' geweezen Bedienden. Uit het Hoogduitsch. Alom te bekomen. In gr. 8vo. 214 bl.*

Een by uitstek grappig boek, zeer onderhoudend, en, by al het grappige, waarlyk vol nuttig onderricht; enigzins in den smaak van den TRISTRAM SHANDY van den beroemden STERNE, (hoewel wy niet zeggen willen, dat het dit meesterstuk evenaart;) een boek, dat den Lezer gedurig te leur stelt, en waarvan wy niet hopen, dat de Schryver (want het moet nog vervolgd worden) den Lezer in goeden ernst, even als STERNE, zal laten zitten. Dezelfde persoonen, die in de *Reis naar Brunswyk* voorkomen, spelen hier de hoofdrollen. Evenwel staat dit werk op zichzelven. In het eerste Hoofdstuk vinden wy echter het hoofdzakelyke van die Reis, voor zo ver dezelve tot verstand van dit zogenoemd *Vervolg* nodig is. Het is geschreven, zo de Lezer het geloven wil, door des overledenen Vryheers knecht, die zich by de Opdracht aan de Schim van zynen Heer, zaliger gedachtenis, LUCAS VEIT ondertekent. Een aaneengeschakeld uittreksel van het verhaal te geven, is byna ondoenlyk. Wy vinden in het *eerste Hoofdstuk* den waarlyk origineelen, braven Houtvester DOORNBOSCH in de *Baumans Spelonk*; een sterk, zwaarlyvig man, met halve laarsen, hartslederen broek, maar, voor het overige in het bloote hembd; en aan het einde van dit boekdeel weten wy nog niet, hoe hy daarin kwam. Maar om den Lezer enigzins nader bekend te maken met dit boek, en tot de lezing uit te lokken, waarvan wy hem vermaak en tevens nut, voor zo veel men namentlyk zulks in dit soort van schriften wachten kan, durven beloven, zo willen wy iets tot ene proeve afschryven. Toevallig hoorde de Houtvester het volgende gedeelte van een samenspraak, 't welk wy, zegt de Schryver, tot nut van de genen, die zodanigen, welke op den dood gevangen zitten, verdeedigen moeten, hier zullen opdisschen:

„ EERSTE: Goed, maar de kaerel is toch een afgrysselyke Moordenaar. ——

„ TWEEDE: Moordenaar! neem my niet kwalyk, Mynheer! hy heeft alle de genen, die hem in handen vielen, op de minst smartelyke wyze uit dit jammerdal in het hemelsche ryk overgebragt. Hy liet hen, wanneer zy by hem logeerden, het

bed zeer gemakkelyk fpreiden, en zodra zy in den zoetften flaap lagen, wist hy, door een' enkelen flag, de ziel uit het aardsch hulfel te verlosfen. Zo iets kan men toch evenwel geen moorden noemen: —— het was flegts een verplanten: en daar voor zou de man nu door beuls handen zyn hoofd verliezen? ô Ik verzoek ——

„ Eerste: Dit helpt alles niet en kan niet helpen. Ik heb 't u immers reeds gezegd, de uitfpraak van de Akademie, dat hy den kop verbeurd heeft, is gisteren terug gekomen.

„ Tweede: Maar dit weet immers niemand, dan gy alleen. ——

„ Eerste: Zeekerlyk weet het, tot hier toe, nog niemand, dan ik: maar ik moet de uitfpraak immers aan het geheele Collegie overgeeven —— ik moet ze laaten afkondigen.

„ Tweede: Wel! wel! ik hoop evenwel, dat gy dit niet doen zult.

„ Eerste: Ik moet en zal zulks doen: val my toch maar niet langer met deze zaak lastig. De kaerel verdient geen medelyden.

„ Tweede: Maar daar fchiet my nog iets te binnen: ik ben in de grootfte verlegenheid aangaande uwen perfoon. Zie daar, ik moet u over dezen wisfel van 4000 Guldens by het gerecht aanklaagen.

„ Eerste: Wat! de Heer S ** zal my aanklaagen?

„ Tweede: Hy heeft het vast voorgenoomen, en ik heb, omdat hy myne onbepaalde hoogachting voor u kent, de aanklagte in zyne tegenwoordigheid moeten opmaaken en hem ter hand ftellen. Morgen geeft hy ze over.

„ Eerste: ô Hemel! wat zegt gy! ik ben verlooren, zo de aanklagte wordt overgegeeven; want dan komen alle myne fchuldeifchers op. Ik had gehoopt, deze netelige zaak tot na mynen dood op te houden. Gy kunt op myne volmaaktfte dankbaarheid ftaat maaken, zo gy de aanklagte kunt terug houden.

„ Tweede: S ** is onverbiddelyk.

„ Eerste: Wat zegt gy, onverbiddelyk?

„ Tweede: Misfchien zou 'er nog wel een middel weezen, om het geld te krygen.

„ Eerste: Zou men waarlyk het geld kunnen krygen? Zulks is ter inftandhouding van myn crediet nög beter. Gy zyt een braaf man," enz.

„ Tweede: Gy weet, dat de gevangen Herbergier veel geld heeft," enz.

„ Een doortrapte vent; zeide de eerfte, alleen zynde ——
„ dus de Acten met de uitfpraak blyven in myn Bureau, en de
„ befchuldigde behoudt zyn leven. Billyk behoorde zulks niet
„ te weezen. Wie my, vóór twintig jaaren, zoo iets geërgd
„ had?

„ had? Ach, wie toen had durven onderſtaan, my zoo iets
„ te vergen, hy zou niet ongeſtraft gebleeven zyn. —— Hoe
„ komt het dan, dat ik thands niet meer de gene ben, die ik
„ destyds was? Hoe komt het toch, dat het my nu zoo
„ gemakkelyk valt, dingen te bedryven, welke ik in dien
„ tyd verfoeide? drukkende omſtandigheeden, door losban-
„ digheid en verkwisting veroorzaakt. —— Ja, ja, dit is
„ ongetwyfeld de bron van het geheele kwaad. Doch ſlechts,
„ van tyd tot tyd en langzaamerhand, geraakt men in den
„ afgrond, waarin ik thands weggezonken ben. Myn geval is
„ voorzeeker het geval van zeer veelen, en de vraag: waar-
„ om de meeste menſchen met de toeneèmende jaaren ſleg-
„ ter worden, kan daardoor gemakkelyk opgelost worden.
„ De Schipper vermoedt aan de buitenſte kringen, welken
„ zyn ſchip onmerkbaar naar zich trekken, nog niet, dat hy
„ zich in eenen draaikolk bevindt, wiens middenpunt hem
„ met zyn ſchip in den afgrond zal ſtooten. —— De eerſte
„ buiging van de kromme linie, welke de intrede op het
„ pad der ondeugden veroorzaakt, is zeer gelyk aan de
„ *regte linie.* By de eerſte verzoekingen zegt men: het is
„ *immers ſlechts* eene kleinigheid, van deze regte linie af te
„ wyken: dan, zelfs een hair werpt een ſchaduw, ja een
„ ſchaduw, veel dikker dan het zelf is. Het teder zede-
„ lyk gevoel, deze Wachter der deugd en oprechtheid, ver-
„ zwakt al meer en meer, en gaat allengs geheel verlooren.
„ CARTOUCHE begon met appelen te ſteelen." —— Hier brak een bediende deze alleenſpraak af, welke onze Houtvester met veel oplettendheid had aangehoord. Hy was gelukkig genoeg, niet in het geval te zyn, 't welk de Spreeker, als het geval van veele menſchen, opgegeeven had. Want in zyn braaf hart had nog nimmer een zaadkoorntjen van den verzoeker wortelen geſchooten. ô Dat toch alle myne Leezers zulks ook van zich konden zeggen! De gehoorde ſamenſpraak had hem verachting en afkeer voor den man in den tuin ingeboezemd: doch de alleenſpraak verminderde dit bitter gevoel voor een groot gedeelte, alzo dezelve een vry groote portie van medelyden daar by voegde, het welk, gelyk wy zielkundigen zeer wel weeten, een zeer verzoetende kracht heeft. En het is waar, dat wy byna nimmer zouden haaten of verfoeijen, zo wy den wonderbaaren ſamenloop van zaaken en den toeſtand beter kenden, waar door de menſchen, die wy thands met verontwaardiging beſchouwen, dat gene worden, 't welk zy thands zyn. En hoe zoude, aan den anderen kant, de trots, welke onze deugd ons ſomtyds inboezemt, en die voor het overige wel vergeeflyk ſchynt te weezen, verdwynen, zo wy de vraag eens aan ons zelven deeden: wat zou 'er wel van my geworden zyn in alle zodanige be-

trekkingen en omſtandigheeden, waar door deze mensch — tot gerechtsplaats geleid wordt? Hoe meenig Crimineel Rechter, die thands met een ſtrengen oog-opſlag en een vaste ſtem eenen boosdoener tot het rad veroordeelt, zoude beeven, wanneer eene ſtem, uit de diepte van zyn hart, deze vraag aldus zou beändwoorden: gy zoudt, in de plaats van dit mensch geweest zynde, een nog veel grooter booswigt geworden zyn, dan hy thands is. „ Maar wanneer nu dat gene, „ het welk de uiterlyke betrekkingen bewerkt hebben, van „ 't geen men ondeugd noemt, afgetrokken wordt, hoe veel „ blyft 'er dan nog over?" —— „ Ik weet het niet!" —— „ En wat blyft 'er van onze deugden over, wanneer men „ de omſtandigheeden, die, hadden wy ons in dezelven be„ vonden, ons tot ondeugd zouden verleid hebben, daarby in „ aanmerking neemt?" —— „ Dit weet ik ook niet: doch „ één ding weet ik, naamelyk: voor den Richterſtoel van „ Hem, die den mensch zo gebrekkig en zo afhanglyk van „ de magt der uiterlyke omſtandigheeden ſchiep, zal deze magt „ ongetwyfeld mede in aanmerking komen, en bygevolg me„ nigëen vrygeſproken worden, die door den Crimineelen „ Rechter veroordeeld werd." —— Aldus liet zich myn Heer zaalr. uit, jegens eenen Byzitter van zekere Schepensbank, eindigende met de woorden: „ God zy gedankt, dat ik geen „ Crimineel Rechter ben!" enz.

Vertrouwde Brieven van ADELHEID B** *aan haare Vriendin* JULIE S**. *Naar het Hoogduitsch, door* ELISABETH BEKKER, Wed. A. WOLFF. *In den Haage, by* J. C. Leeuweſtyn, 1800. *In gr. 8vo. 216 bl.*

ADELHEID B**, ene verſtandige, geestige, uitmuntend brave Vrouw, ene zeer beminnenswaardige jonge Weduwe, ſchryft deze Brieven aan hare Vriendin JULIE S**. De eerſte Brief is van deze hare Vriendin aan enen onbekenden; en hier vinden wy haar karakter en haren vroegeren levensloop. Deze hare Brieven lopen over haren gezelligen kring; zo als de ene Vriendin aan de andere doorgaans ſchryft. Zekere geleerde Dames; hare geleerde gezelſchappen; GUSTAAF, de Broeder van haren overledenen Man; zyn Vriend, de Heer van X**, en hunne Kantiaanſche Wysgeerte, die zy, met het hoogstmogelyk gevoel van hun *ik*, nu overal uitkramen, — zyn het voorwerp van hare, waarlyk geestige ſcherts. De liefhebbers dezer Wysgeerte zullen, vertrouwen wy, ADELHEID deze ſcherts gaarne ten goede houden, en erkennen, dat deze jonge Heren, en ook Doctor PANDOLFO, die hier al mede voorkomt, hare be-

ſpot-

ſpotting dubbeld verdienden. GUSTAAF, intusſchen, in den grond een uitmuntend Jongeling, wordt op zyne Behuwdzuster in goeden ernst verliefd; hy ontdoet zich zo al zachtjes van zyne ingebeelde wysheid; zyn philoſophisch uitzicht, kleding, en al het ſtroeve en houtige verdwynt; en niemand kan in hem dien *Brutuskop* meer herkennen, die nog onlangs zo ondraaglyk was. ADELHEID gevoelt voor hem ook ene recht hartelyke, tedere liefde. Dan zy is gene gewone Vrouw; zy voelt: dit huwlyk zou niet voegen; want zy is nagenoeg tien jaren ouder; dit verſchil in jaren zal ſterker in 't oog lopen, wanneer zy nog tien jaren ouder is; zy kan den Jongeling niet gelukkig maken op den duur; en, hoe haar hart ook lydt, haar gezond verſtand behoudt de overhand; het ſmeken van den verliefden Jongeling helpt niets; zy weigert zyne hand ſtandvastig; en, hoewel zy hare hartstocht niet ontveinzen kan, zy ſlaat grootmoedig zyne herhaalde aanzoeken telkens af. Zy doet nog meer; zy brengt hem uit de denkbeeldige in de waarlyk aanwezende wereld; maakt hem tot een werkzaam, nuttig lid der Maatſchappy: hiertoe gebruikt zy zyne tedere genegenheid voor haar, waarvan zy, zonder hem hoop te geven, verſtandig party weet te trekken. Eindelyk brengt zy hem in kennis met AMALIA, ene uitmuntende jonge Juffer. Haar plan gelukt haar volkomen; zy ziet hem met deze hare jonge Vriendin gehuwd, eerlang Vader, en volkomen gelukkig. Jammer maar, dat hare edelmoedigheid haar het leven kost! Hoewel zy geen enkel ogenblik berouw gevoelde, viel zy in ene teering, en kwynde, en ſtierf. De jonggehuwden waren hare énige erfgenamen.

Wy willen voor onzen Lezer het een en ander afſchryven, opdat hy over de geestige ſchryfwyze van ADELHEID zelve kan oordelen. Ziet hier het ſlot van den negenden Brief:

„ Het vreemde, het ongemeene, is thans by de Duitſche kriemelvernuften aan de orde van den dag. Hetgeen ſchoon, eenvoudig, en natuurlyk is, noemen zy gemeen werkje. 'Er zyn, 't is waar, natuurlyke dingen, die zeer gemeen zyn, en buitengewoone, evenwel te gelyk ongemeene zaaken. Maar, myn hemel! als nu dat buitengewoone onnatuurlyk, als het ſlegt is; en zo zyn voor my de meeste nieuwe, zogenaamde origineele werken. Ik herinner my, dat ik, nog een klein meisje zynde, den beroemden BASEDOW gezien heb; dees groote man was niet afkeerig om van zich zelven te ſpreeken. Hy roemde zyn wondervlyt, zyn nagtbraaken, en dat hy heel veel dingen niet zo doen konde als andere menſchen, en dat hy veel byzonders had, 't welk niemand ſcheen te hebben. Zo vertelde hy, dat zyne oogen de zeldzaame eigenſchap hadden, van, als hy las, niet recht uit

uit te zien, maar het boek lings af houden moest. Dit vertelde en toonde hy zo dikwyls, dat weldra ieder zeide: „ Basedow heeft geheel andere oogen dan wy." Dit werd ook algemeen geloofd. Eindelyk ontmoette hy den Wiskundigen LAMBERT, die keek hem in de oogen, liet hem iets voorleezen, en riep geheel verbaasd uit: „ Ei, Heer Profesfor, gy ziet fcheel!" Maar BASEDOW liet zich zyne zonderlingheid niet beneemen, maar riep daar tegen aan: „ Neen, maar myne oogen hebben de ongemeene hoedanigheid dat zy niet recht uit zien kunnen." „ O! zeide LAMBERT, dit hiet fcheel zien, Heer Profesfor, en is niets ter waereld byzonder."

„ Lieve Hemel! hoe veele hooggepreezene Poëzyen, Philofophiën, en Critiek, kunnen wel niets byzonders hebben, dan dat zy fcheel zien! Maar wat raakt dit my? Men leest zulke boeken niet; of als men 'er mede begint, fmyt men die rasch weg; en een zot, als PANDOLFO, ziet men, kan men dit vermyden, niet ten tweedemaal. Van den Heer van X** ben ik taamelyk ontflagen; en 'er moeten ook allerlei flag van narren zyn, om ons eens braaf te doen lacchen. Maar dat de geest van GUSTAAF fcheel ziet, dat moeit my geweldig. Hy beftaat my te naa. ô Konde ik hem voor ieder oog een nootendop met een klein gaatje binden! doch dat fchikt ook niet. Hy gelooft nog met BASEDOW, dat hy alles origineel ziet. Konde hy maar eens begrypen wat een natuurlyk goed oog is; dan had ik hoop dat hy zonder nootendoppen nog recht uit zoude leeren zien. Hy is jong, heeft een goed verftand, en een goeden wil."

Nu nog een grappig toneeltje, uit den agttienden Brief. De Baron X** behandelde ADELHEID zeer onbeleefd; een Vriend van haar nam dit vry hoog op, en het wordt *duëlleeren*. „ Luister nu (zo fchryft zy aan hare Vriendin) naa de deerlyke historie. —— 'Er was over dit Duël heen' en weêr gefchreeven. De Kamerjonker wist, dat de Colonel byziende was, en een bril gebruikte; daarom wilde hy met piftoolen vechten; want hij hoopte dat de Overfte dit zoude afflaan. Hy bedroog zich; de piftoolen werden aangenomen. —— Zy reeden beiden naar de grenzen. GUSTAAF, die uit eigen beweeging ook daar naar toe reed, verhaalde my het volgende: De Colonel zeide tegen den Secunde: „ Gy weet, myn Heer, dat ik byziende ben? ik bepaal den afftand op twaalf korte fchreeden." De Heer van X** verbleekte; hy wilde meerder afftand; vergeefsch! Hoewel hy zeide dat men de zaak even goed met den degen konde afdoen. De oude vond zyn vermaak in de conditie te houden, die de Jonker zelf gewild had. Men mat de twaalf fchreeden. „ Schiet, riep de Colonel, eerst," en liet zyn fchimmel opfpringen; X fchoot, en miste. De Overfte fchoot, op drie fchreeden afftands, een

een takje van een ter zyden ſtaanden boom. X, zo bleek als de dood, riep: „ Ik ben te vreeden!" De Secunde wilde de zaak byleggen. De Overſte riep: „ Zyt gy te vreeden? ik niet; ſchiet!" X ſchoot, maar beefde zo ſterk, dat hy miste. De Overſte hield zyn paard ſtil, en mikte bynaa eene minut lang. „ Ik mik op uw borst." X bezweek bynaa van angst. A propos, wilt gy liever leeven dan ſterven? gy wildet de zaak byleggen?" „ Ik ben, riep X, daar nog toe bereid." „ Dan moet gy alles doen, wat ik begeer, of ik ſchiet u in 't hart." Hy riep den Chirurgyn, want X had, benevens hem, twee Kamerdienaars meede gebragt, alle te paard, als ook een gemakkelyke koets met een volſpan. Myn neef had niemand by zich, dan zyn ryknegt. „ Heer Chirurgyn, gy hebt zeker een ſchaar in uw zak, geef die den Kamerdienaar; en jy, vriend, ſny uw Heer aan iedere zyde van zyn hoofd drie duim lengte van zyn haair af. Ik kan die lange losſe haairen niet uitſtaan." De Overſte mikte, de Kamerdienaar ſneed. „ Gy moet my ook die lange broek tot even beneden de knieën afſnyden." Dit gedaan zynde, zeide hy: „ *Hoor hier*, fraai Heertje, nu ziet gy 'er uit als een ander *mensch*. Luidjes van uw ſlag moeten zich naar ziel, noch lichaam van elkander onderſcheiden." Toen ſchoot hy in de lucht, en riep: „ Zo gy lust hebt, ſchiet nog eens!" X riep ſidderend: „ Ik ben te vreeden!" „ En nu raade ik u omtrent alle menſchen beleefd te zyn, verſtaat gy my?" Toen reed hy met zynen knegt heen."

Van de Vertaling en het luimig Voorbericht zeggen wy niets: onze verdienſtelyke Landgenote is bekend genoeg. Op bladz. 188 vonden wy ene zinſtorende drukfout: tweemaal lezen wy daar *onaangename*; het moet *aangename* zyn.

De Voogd, Tooneelſpel in vyf Bedryven, door A. W. IFFLAND. *Volgends den origineelen Druk vertaald. Te Amſterdam, by* J. W. Smit. *In 8vo. 186 bl.*

ROTHENBURG, een waarlyk uitmuntend man, is (zo heeft hem de ondankbaarheid gekweld, en zo zeer wordt hy mishandeld door zyne naaste bloedverwanten) menſchenſchuw geworden in den volſtrektſten zin; en ieder, die hem niet kent, wordt natuurlyk tegen hem vooringenomen, en op hem verbitterd. Zyne Pupil, de beminnelyke LOUIZE SENDEN, kent hem in zyne waarde, gevoelt jegens hem innig medelyden, dankbare liefde, en eerbiedige hoogachting; in zo verre zelfs, dat zy hem nooit verlaten, hem zeer gaarne huwen, en iederen minnaar, om zynentwil, afzeggen wil. De Overſte BRAND, een origineel en achtingswaardig man, vraagt om hare hand, voor zynen Zoon. Juist nu is GRÄBER, de Zwager van RO-

THENBURG, (wiens Zoon LOUIZE, of liever haar goed, begeert, terwyl zyne Dochter den Luitenant gaarne zelve had) op 't yverigst werkzaam; hy weet een gerechtelyk onderzoek te bewerkſtelligen, hoe of 'er door ROTHENBURG gehandeld zy met het goed van zyne Pupil, en met het *Fideicommis*, dat eens op GRÄBER's kinderen komen moet. Alle ſchyn is tegen ROTHENBURG; het is alsof hy zich door een huwlyk met zyne Pupil wil redden. Eindelyk ontknoopt zich alles. Met de volkomene herſtelling van ROTHENBURG's eer, de beſchaming van GRÄBER, en het huwlyk van de beminnelyke LOUIZE met den Luitenant BRAND, de waardige Zoon van den Overſten, eindigt dit ſchoone Stuk, waarvoor de naam van IFFLAND alleen reeds aanbeveling genoeg is.

De Vrienden, Tooneelſpel in vier Bedryven. Naar het Hoogduitsch van F. W. ZIEGLER. *Te Amſterdam, by* G. ROOS. *In* 8*vo*. 138 *bl.*

ERICH, een Zweedsch Kapitein, is gehuwd met MARIANNE. Aan ADOLF, zyn Vriend, had hy geheel zyn vermogen te danken. Deze Vriend ontbrak alleen aan zyn geluk; dan zinds drie jaren had men niets van hem gehoord; alle onderzoek was te vergeefsch, en niemand twyfelde aan zynen dood. MARIANNE, intusſchen, was aan ADOLF verloofd; dit ontdekt ERICH eerst denzelfden dag, dat hy door den Vader van zynen Vriend, en kort daarop door zynen Vriend zelven, overtuigd wordt dat deze nog leeft. Welk een toneel! Stryd tusſchen vriendſchap en liefde! —— De Vrouw alleen is de ſchuldige, en zulks enkel uit liefde! —— Welk ene verwarring! —— De Vader van ADOLF komt ook in het ſpel. —— Het loopt geweldig hoog. Intusſchen, MARIANNE's Moeder is de echte vrouw van ADOLF's Vader, die, beiden buiten ſchuld, zinds jaren niets van elkanderen wisten: zy is dus zyne halve zuster. De ontknoping is treffend en onverwacht. De karakters, die alle edel zyn, worden uitnemend volgehouden, en maken een ſchoon en aandoenlyk geheel uit; waardoor men enige gebreken gaarne over 't hoofd ziet. Met grond zou men anders, misſchien, de taal en het gedrag der handelende perſonen, hier en daar, overdreven kunnen noemen. —— De Vertaling draagt overal een *Hoogduitſchen* ſtempel; is vol taalfouten, enz.

In ons voorig Stukje, bladz. 270, reg. 8 v. o. *Lett.* moet de volgende misſtelling aldus veranderd worden: Aldaar ſtaat: *een nog zeer jongen Geneesheer.* Lees: *een anderen Geneesheer.*

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Leerredenen over eenige gewigtige Leerſtukken van den Christelyken Godsdienst; dienende teffens tot eene Proeve van eene Bybelſche behandeling der Catechismusſtoffen. 4de Drietal. Zondag XXVI, XXVII en XXVIII. Nevens een Aanhangzel, over de 81ſte Vrage; en eene Leerrede over 1 Tim. VI: 12. *Door* P. H. VAN LIS, *Predikant te Tholen. Te Utrecht, by* W. van Yzerworst, 1801. *In gr.* 8*vo.* 180 *bl.*

Dit vierde Drietal Leerredenen, over eenige ſtoffen uit den Heidelbergſchen Catechismus, is in den zelfden trant, als de voorgaanden, behandeld (*). De Eerw. Schryver geeft, in het Voorbericht, te kennen, dat ze hem nog al eenige moeite gekost hebben. „Waar ik ook om my heenzag," zegt hy, „overal bykans ontdekte ik menſchelyke ſtelzels, en byhangzels, en kunsttermen, die my den waaren geest van deze ſchoone plegtigheden [Doop en Avondmaal] verdonkerden. Ik moest my derhalven enkel en alleen aan den loop myner eigen overdenkingen, of liever aan het geleide des Bybels, overgeeven. Ik nam het N. T. in de hand; — ik beſtudeerde dat, zogt my geheel in deszelfs geest en gevoelens te plaatzen, even alsof ik nooit eenige menſchelyke ſchriften, over die onderwerpen, had geleezen, en daaruit dan deszelfs eigen leere, en alzoo de waarheid op te delven; en ziet hier het reſultaat," enz. Wy durven niet zeggen, dat het leerſtelzel, welk zich de Eerw. VAN LIS van de plechtigheden van Doop en Avondmaal vormt, en ook in de Schriften des N. T. meent ontdekt te hebben, geheel vry is van menſchelyke byhangzels, die 'er eigenlyk niet toe behooren. Wy hebben het echter, over 't geheel, veel eenvoudiger, en redelyker, en beter ſamenhangend, dan de meest aan-

(*) Zie onze *Algem. Vad. Letteroef.* voor 1800, bl. 316.

aangenomen ſtelzels in het Gereformeerd Kerkgenootſchap, gevonden. Wy keuren het ook allezins goed, dat hy zich minder ophoudt met de opzetlyke beſtryding van vooroordeelen, en 't geen, zynes oordeels, wanbegrippen zyn, dan wel met eene eenvoudige voordracht der eigene Leere van Jeſus en zyne Apostelen, om niemand te ergeren, en geene aanleiding tot lastige geſchillen te geeven, terwyl toch, by de ontdekking der waarheid, de dwaaling van zelve moet wegvallen. Nu en dan heeft hy zich genoodzaakt gezien, om, in eenige byzonderheden, van het anders by hem zoo hoog geſchat handboek, den Catechismus, te verſchillen; en wel byzonder, by de uitlegging van den 28ſten Zondag, omtrent den inhoud van het vyf-en-zeventigſte Antwoord, (bl. 138, 139) en in het aanhangzel over de een-en-tachtigſte Vraag (bl. 160.) Hierover tracht hy zich, in het Voorbericht, te verſchoonen, met beroeping op het getuigenis van den Dordſchen Kerkleeraar KIST, die den Catechismus ook voor een werk van feilbaare Stervelingen heeft verklaard; een werk, *dat niet* zonder gebreken is, en 't welk daarom niet weinige Hervormden, in ſtukken, die niet het karacteriſtieke van hun Genootſchap raaken, regelregt tegenſpreeken; en met allerſterkſte betuigingen, dat ook de Hervormden geen ander onfeilbaar gezag, dan dat van Gods woord, erkennen, en alle andere menſchelyke ſchriften daaraan toetzen.

Voor een byzonder uittrekzel van den inhoud dezer Leerredenen ontbreekt ons de plaats. Wy voegen 'er alleen by, dat in dezen bundel nog eene Leerrede is ingevoegd, over 1 *Tim.* VI: 12. Zy is gehouden, by gelegenheid der bevestiging van een aantal nieuwe Leden, in de Gemeente van Tholen, alwaar deze plechtigheid van openbaare bevestiging en aanneeming *derzulken*, die vooraf belydenis van hun geloof afgelegd hebben, tot Leden der Gemeente, altyd, by het houden van Voorbereiding tot het heilig Nachtmaal, plaats heeft. De Eerw. VAN LIS deed, by de behandeling van den 27ſten Zondag, aan zyn Kerkgenootſchap den voorſlag, om zoo iets algemeen in te voeren, waardoor hy zich verbeeldt, dat de weinige ſtatelykheid, waarmede de Hervormden den Kinderdoop bedienen, volkomen zou vergoed worden. Nu geeft hy, in deze Leerrede, eene proeve, hoe men geheel het voorſtel, by

by die gelegenheid, doelmaatig zou kunnen inrichten. Wy beveelen dezelve aan de ernstige overweeging van alle kundige en godvruchtige Leeraaren en Leden van 't Hervormd Kerkgenootschap aan.

De Overgang van FRANS VOORHOUT, *uit de Gemeenschap der Gereformeerden, tot die van de Roomsch Katholyke Kerk, verdeedigd. Door* PETRUS SCHOUTEN, *Roomsch Priester en Pastoor te Alkmaar. In 4 Stukken. Te Amsterdam en Alkmaar, by* F. J. van Tetroode *en* A. Hoogland Bierlaagh, 1800. *In gr. 8vo. Te zamen* 380 *bl.*

Veel eerder zouden wy van dit Verdedigschrift gewag gemaakt hebben, indien wy niet hadden geöordeeld naar de voleindiging te moeten wachten, om 'er een volledig en naauwkeurig verslag van te kunnen geeven.

Een ongenoemd Schryver van een klein stukje: *De Overgang van* FRANS VOORHOUT *getoetst*, had verscheidene bedenkingen, omtrent den veel geruchts gemaakt hebbenden stap van VOORHOUT, en de wyze, waarop de Roomsche Priester en Pastoor SCHOUTEN dit geval openbaar gemaakt heeft, in 't midden gebragt (*). Daartegen is dit geschrift van SCHOUTEN ingericht. Dezelfde bescheidenheid, die hy, ginds en elders, in zynen Tegenschryver roemt, is ook, in deze zyne verantwoording, doorgaans in acht genomen. Hier en daar wordt hy regt warm, en dan laat hy zich ook wel eens een hard woord ontvallen. De geheele schryftoon is ernstig en beslissend, zoo als men van iemand, die van zyn stuk vast overtuigd is, en wel byzonder van een voorstander der Roomsch Katholyke Kerk, die zyn leerstelzel voor 't alleen waare houdt, moest verwachten. Als men daarby bedenkt, dat in 't schrift, waartegen hy zich verzet, hoewel het eigenlyk niets, dat voor hem beleedigend is, bevat, echter over de leerbegrippen, die hy ter goeder trouwe aankleeft, en de wyze, waarop hy 'er zich voor in de bresse gesteld heeft, nog al 't een en ander is gezegd, 't geen hem moest toeschynen welligt te kunnen dienen, om min gunstig van zyne Godgeleerde

(*) Zie *Vad. Letteroef.* voor 1798, bl. 292.

de kennis en doorzicht te oordeelen, zal het ons minder bevreemden, dat hy, om alles goed te maaken, soms gevaar loope, om de paalen der welvoegelykheid, in de beöordeeling der gezegden en inzichten zyner tegenparty, te overschreeden. Men ziet intusschen met genoegen, dat hy den Schryver der toetse van stap tot stap volgt, en byna niets onbeäntwoord laat blyven. Het gebeurde met VOORHOUT ontvangt hiermede wel geene merkelyke opheldering, maar wy zyn 'er evenwel door bevestigd in 't oordeel, welk wy, van 't begin af, over eene zaak, die aan veelen zoo vreemd is toegescheenen, by onszelven geveld hebben. De voornaamste verdienste van dit geheele werk is de wyze van uitlegging en verdediging der grondleere van de Roomsch Katholyke Kerk, voor welke de Pastoor SCHOUTEN, met aanvoering van de schynbaarste bewysgronden, yvert, en die hy ook, hier en daar, in een bevalliger gedaante, dan men zich dezelve gemeenlyk voorstelt, doet voorkomen. En deswegens verdient dit geschryf eenige meerdere oplettendheid, dan gewoone Godgeleerde *Twistschriften*.

's Mans Tegenschryver had omtrent den overgang van FRANS VOORHOUT, tot de gemeenschap der Roomsch Katholyke Kerk, deels *menschkundige*, deels *Wysgeerige*, deels *Godgeleerde*, en ook eenige *Staatkundige* bedenkingen te berde gebragt. In die zelfde orde is het antwoord ingericht, en verdeeld in vier Hoofdstukken.

Het eerste Hoofdstuk handelt over de *menschkundige bedenkingen*. Hier houdt hy staande, dat de Burger VOORHOUT, wat ook de Schryver der toetse hiertegen moge aangemerkt hebben, *onmiddelyk*, *uit de gemeenschap der Gereformeerden*, is overgegaan tot die van de Roomsch Katholyke Kerk; dat het onbezonnen yveren van VOORHOUT, tegen de Roomsch Katholyke Kerk, geen bewys was van zyne veranderlykheid, in het stuk van Godsdienst; dat hy de redelyke gerustftellende zekerheid, in het stuk van Godsdienst, naar het leerstelsel der Gereformeerden, niet kon bekomen; ook niet uit het antwoord op de eerste vraag van den Heidelbergschen Catechismus, waarop zyn Tegenschryver had gewezen; en dat, integendeel, overtuigende redenen aan hem bewezen, dat die redelyke gerustftellende zekerheid, naar de leere der R. K. Kerk, verkrygbaar is, terwyl Jesus zelf aan haar, tot het doen van onfeilbaare uit-

uitspraaken, de noodige hulpmiddelen, en, in deze, een Goddelyk gezag gegeeven heeft.

In het tweede Hoofdstuk komen de *Wysgeerige bedenkingen* in aanmerking. De Pastoor SCHOUTEN tracht te bewyzen, dat VOORHOUT zyne onderzoekingen, in het stuk van Godsdienst, uit begeerte naar de kennis der waarheid, en niet uit twyfelzucht, gedaan heeft; dat hy by de R. K. Kerk dat geen heeft gezocht, het welk hy waarlyk miste, bewyzen der waarheid, gronden van zekerheid, omtrent die hoofdstukken van het Christengeloof, over welken de verschillen tusschen veele Protestanten zyne gerustheid stoorden; dat hy, een goed gebruik maakende van de Rede en de Goddelyke Openbaaring, in de R. K. Kerk, bewyzen van waarheid en gronden van zekerheid gevonden heeft, die hy by de Protestanten niet kon vinden; dat hy die gevonden bewyzen der waarheid en gronden van zekerheid gelegd heeft tot den grondslag van zyn geloof aan die waarheid, welke op deze gronden rust, en door deze bewyzen gestaafd wordt; dat de gezonde Wysgeerte ook in zyn geschryf omtrent den overgang van VOORHOUT niets vindt, het welk eenig weezenlyk nadeel aan denzelven kan toebrengen; en eindelyk, dat VOORHOUT, by het doen der bekende Geloofsbelydenis, eenen geheel redelyken en wysgeerigen eed afgelegd heeft. In eene aanteekening op bl. 81 wordt gemeld, dat VOORHOUT, van den dag van zyn overgang af, eene bestendige rust en kalmte geniet.

Hierop volgt, in het derde Hoofdstuk, de overweeging der *Staatkundige bedenkingen.* De Schryver beweert, dat uit de belofte en eed van waarachtige gehoorzaamheid aan den Roomschen Paus, volgens de Geloofsbelydenis der R. K. Kerke gedaan, in het staatkundige, niets te vreezen is; dat de erkentenis, dat de eenheid een voornaam en weezenlyk doel van het Christendom is, en dat de heilige, Katholyke, Apostolische en Roomsche Kerk de Moeder en *Meesteresse* van alle Kerken is, niets, dat gevaarlyk is voor den Staat, behelst; en dat het ook, in het staatkundige, geene reden tot bedenking geeft, volgens de Leere der R. K. Kerk, te gelooven en te belyden, dat niemand, buiten het waarachtig Katholyk Geloof, kan zalig worden.

Of nu de bedenkingen van den Schryver der toetse, door alle deze tegenbedenkingen, behoorlyk wederlegd

 zyn,

zyn, willen wy anderen laaten beslisfen. Op eenigen derzelven zou ten minsten, onzes inziens, nog vry wat aan te merken vallen. Hier en daar heeft deze verdediging by uitneemendheid zwakke plaatzen, die men van iemand van zoo veel schranderheid niet zou verwacht hebben. Het ontbreekt echter ook niet aan gegronde aanmerkingen.

Allerbelangrykst is ons het vierde en laatste Hoofdstuk, waarin de *Godgeleerde bedenkingen* ter toetse gebragt worden, toegefcheenen. Hier verklaart zich een verstandig, welgeoefend en bezadigd Godgeleerde, over de aanroeping der Heiligen, de aanbidding van het Kruis, het Vagevuur, de waarde der Reliquien, de Aflaaten, het gezag der Kerkelyke Overleveringen, de Transsubstantiatie, het Misoffer, de verdienstelykheid der goede Werken, en verdere karakterizeerende leerbegrippen der R. K. Kerk; en brengt daarvoor, in 't korte, alles byeen, wat hy allermeest geschikt oordeelt, om dezelve allezins aanneemelyk te doen voorkomen. 't Geen hy daaromtrent verdedigt, is de gewoone Geloofsbelydenis der R. K. Kerke. De bewyzen, door VOORHOUT daarvoor bygebragt, zyn, naar zyn oordeel, voldoende; de waarde van de verdediging der Misfe, in de Aanfpraak aan VOORHOUT, by zynen overgang, gedaan, is, na de toetzing derzelve, door hunnen Tegenfchryver, nog vermeerderd; en zyne onderneeming, ter verdediging der noodzaakelykheid, om deze woorden van Jesus: *dit is myn lichaam*, volstrekt in den eigenlyken zin te neemen, door de aanmerkingen van den Schryver der toetse, geenzins verzwakt.

Welligt zullen sommigen, by het doorleezen van dit Hoofdstuk, tastbaare drogredenen, en niets beduidende uitvluchten, meenen aan te treffen, en zich allermeest verwonderen over de zwakke bewyzen uit de H. Schrift, waarmede de Pastoor SCHOUTEN, in een tyd, waarin de Oordeel- en Uitlegkunde zoo ver gevorderd zyn, tot verdediging van de Leere zyner Kerke, nog durft optreeden; maar men moet weeten, dat het gezag der Kerke, de beste en eenig onfeilbaare Uitlegster der Schrift, naar 't oordeel van SCHOUTEN, en van elken oprechten aankleever der R. K. Kerke, alles, even zoo als zy gevoelen, bepaald en beslist heeft. Op de groote vraag, waar zoodanig gezag der Kerke berust, krygt men ten antwoord: *by het leevend lichaam der Kerke*, dat

dat is, *in de famenftemming van den Paus met de vergaderde of verfpreide Kerk, omtrent de hoofdftukken van 't Christen-geloof.* Hoe men nu evenwel een gezag, dat geen anderen grond heeft, Goddelyk, onfeilbaar, en voldoende kunne rekenen, tot gerustftelling van nadenkende menfchen, die met de gefchiedenis der Paufen, en der zoogenaamde Kerk, Kerkvaders en Concilien, niet onbekend zyn, en hoe wy daardoor zekerheid omtrent een eenig hoofdftuk van 't Christen-geloof verkrygen kunnen, bekennen wy niet te bevatten. De achtingwaardige Schryver houde het ons ten goede, dat wy niet anders zien kunnen, of hy is het bewys, voor dit voornaame punt van verfchil tusfchen de R. Katholyken en Proteftanten, fchuldig gebleven (*).

Wy moeten nog met een woord melding maaken van eenige, hier en daar, inzonderheid in het voorafgaand Bericht, en in het derde Stuk, bl. 187, 218–232, bygevoegde aanteekeningen, waarin de Schryver tevens antwoordt op den voornaamen inhoud van zeker ftukje, waarvan wy ook reeds, in 1798, eenig gewag gemaakt hebben (†). Hy ontkent, dat de bygebragte, anders onbetwistbaar' waare daadzaaken, tot de bewezene eigenlyke Leere, en volkomen goedgekeurde gebruiken der R. K. Kerk, die dezelven veeleer verfoeit, veroordeelt en, op het ftrengst, verbiedt, behooren. De meermaal opgehaalde befchuldiging der R. Katholyken, door Prof. HERINGA, blyft ook niet onaangeroerd. Zoo 'er *een volk* beftaat, *dat nevens een God, die in den hemel woont, een God erkent, dien het, in een ouwel beflotten, opeet*, men heeft althans, volgens SCHOUTEN, zoodanig volk niet, gelyk Prof. HERINGA heeft aangeduid, by de Roomsch Katholyken, met wier Leere dit ten eenemaal ftrydt,

(*) Wy durven ieder, die, na het leezen van dit gefchryf van SCHOUTEN, nog eenige bedenking heeft overbehouden, gerustelyk wyzen naar de fchoone Verhandelingen van VAN HEMERT, KUIPER, JELGERSMA, DE VOS, en WEILAND, uitgegeeven door *Teylers Godgel. Genootfch.* XIde Deel.

(†) *De befchuldiging van den Pastoor* P. SCHOUTEN, *dat veele anderfins geleerde Mannen, onder de Gereformeerden, de Roomsch Katholyke Kerk de lompfte en onbefchaamdfte lasteringen, op den floutften toon, aantygen, wederlegd, door Afgodifche daadzaaken.* Zie *Letteroef.* voor 1798, bl. 656.

ftrydt, maar onder de Proteftanten zelven, by de Lutherfchen, te zoeken. Hy vermoedt, dat de Hoogleeraar dit onredelyk denkbeeld, omtrent de Leer der Roomsch Katholyke Kerk, uit een Fransch Schryver overgenomen, en, in een oogenblik van zwakheid, ter nedergefchreven heeft. De bepaaldheid van ons plan gedoogt niet, 'er iets meer by te voegen.

Nederland, en in het byzonder het Proteftantsch Christendom, opgewekt, om acht te ftaan op de teekenen van deezen tegenwoordigen tyd, tot deszelfs waarfchuwing tegen de ontzachelyke gebeurtenisfen, die volgens Gods onfeilbaar woord aanftaande zyn. Te Amfteldam, by W. Brave, 1800. *In gr. 8vo. 169 bl.*

De gebeurtenisfen van den tegenwoordigen tyd zyn zoo verbaazend, en de uitzichten zoo duister, dat het niemand vreemd kan toefchynen, dat eerbiedige hoogachters der gewyde Schriften, en wel inzonderheid dezulken, die het als eene bewezene zaak vastftellen, dat het Gode behaagd heeft, in dezelven, de geheimen der toekomst voor alle volgende eeuwen te ontdekken, zich, thans vooral, met de oplettende nafpooring van deze echte bronnen van Godsdienftig onderwys en troost bezig houden, in hoope, van daaruit ten minften eenige inlichting en gerustftelling te erlangen. Het Boek der Openbaaringen van Joannes is, federt lang, tot dat einde by uitneemendheid bruikbaar geoordeeld. De Schryver van dit Stukje, die voor als nog verkiest onbekend te blyven, heeft het getal der Uitleggers van dit raadzelachtig Gefchrift vermeerderd. Hy is *Coccejus*, *Vitringa* en *Andala* op 't voetfpoor gevolgd, zoo echter, dat hy hier en daar, in de verklaaring en toepasfing van byzondere beelden, van hun afgaat, en zyn eigen weg bewandelt. Hy gaat zwanger van een uitvoeriger Werk, over 't geheele Boek der Openbaaringen, waarna wy echter, zoo 't fchynt, nog wel ettelyke jaaren, eer het voldraagen is, zullen moeten wachten. *Interim aliquid fit.*

'sMans denkbeelden, die hy vry beflisfend ter neder ftelt, komen hier op neder: Het is ontwyfelbaar, dat de vyf eerfte zegelen, H. VI: 1—11, de reeds vervulde lotgevallen der Kerke, tot den tyd der Reformatie, opleveren; dat de tyd, die, H. VI: 12—17 en H. VII, by

by de opening van het zesde zegel, wordt aangekondigd, zeer aanſtaande is, en dat wy dus ſterk naderen tot den tyd van den trapswyzen val van den Paus en het Pausdom, en wel tot die gebeurtenisſen, welke daarby moeten plaats hebben, en deszelfs eindelyken en volkomen ondergang moeten voorafgaan, volgens H. XI. De tyd van 1260 jaaren, (of jaardagen) H. XI: 3, bevat in zich den tyd van overheerſching van het Antichristisch beest, die zyn aanvang heeft genomen met het jaar 606, en ſtaat te eindigen met het jaar 1866. Vóór dit einde is een oordeel van benaauwdheid te duchten, zoo groot, als 'er immer een geweest is, ſedert dat 'er een Volk geweest is, tot dien tyd toe; eene omkeering van alles, zoo in het Staatsbeſtuur, als in het Kerkelyke, dat by niets anders in vergelyking kan gebragt worden, dan by dat van de gantſche natuur, en van alle ordening in hemel en op aarde, waarvan wy de beginſelen reeds gezien en ondervonden hebben. Dit zal voorafgegaan en verzeld worden van een oordeel van goddelyke verblinding en verharding, en allerdiepst bederf der Christenwaereld, in leere en wandel.

Dit geſchryf is dan nu ingericht, om Nederland, en in het byzonder het Proteſtantſche Christendom, op te wekken tot het achtſlaan op de teekenen van den tegenwoordigen tyd, en te waarſchuwen tegen de ontzaglyke gebeurtenisſen, die aanſtaande zyn. Wy voor ons hebben het, tot hiertoe, in allen gevalle, raadzaamer gevonden, de uitkomst af te wachten, dan op min of meer willekeurige uitleggingen van donkere voorſtellingen byzondere plichten te gronden; terwyl 'er, onzes erachtens, altyd rede genoeg overblyft, om op de gebeurtenisſen der laatst verloopene jaaren, zoo met opzicht tot het burgerlyke, als godsdienſtige, wel te letten, en 'er lesſen van wysheid en voorzichtigheid uit op te zamelen; al is 't dat wy de zoo zeer uit één loopende, en altoos feilbaare berekeningen, van al 't geen men meent, dat, op grond van Gods woord, nog zal moeten gebeuren, van genoegzaamen grond ontbloot achten. Is 't ook van Gods oneindige wysheid wel te verwachten, dat Hy, zoo lang vóór de uitkomst, zulke voorſpellingen zou hebben laaten te boek ſtellen, wier vervulling wy zoo klaar en duidelyk zouden kunnen vooruitzien, als dezelve aan den Schryver van dit Werkje toeſchynt? Welk Gode waardig doel kan men zich daarby voorſtellen?

Verhandeling over de 1. *Waarzeggeryen*, 2. *Duivelsbezweeringen en Toveryen*, *en* 3. *Spookeryen. Waarin veele wonderbaarlyke Gevallen worden verhaald, en eene menigte Schriftuurplaatzen opgehelderd. Door* HOBBO LEMKE, *Predikant te Wier in Friesland. Te Harlingen, by* V. van der Plaats, 1801. *In gr.* 8*vo.* 114 *bl.*

Of deeze Verhandeling mededongen hebbe na den Prys, in den Jaare 1797, door de loflyke Maatschappy: *Tot Nut van 't Algemeen*, uitgeloofd, en zedert aan Dr. G. BAKKER, van Enkhuizen, en Ds. W. BEEKHUIS, van Garyp, toegeweezen, over de onderwerpen, in den titel, boven vermeld, durven wy niet bepaalen. Zeker gaat het, dat Ds. LEMKE, in de behandeling van zyn onderwerp, de orde volgt, in de uitgeschreevene Vraag aangeweezen, en aldus, wat de hoofdzaak betreft, met de twee straks genoemde bekroonde Antwoorden zeer veel overeenkomsts heeft. Daar wy thans geene gelegenheid hebben, de drie Verhandelingen met elkander te vergelyken, vertrouwen wy, indien het Opstel van den Leeraar LEMKE inderdaad in handen van Keurmeesteren der Maatschappye geweest zy, dat dezelve, by eene naauwkeurige en onpartydige vergelyking, voor het doen hunner keuze voldoende redenen voor zich zelven zullen gevonden hebben. Dit, intusschen, belet niet, dat het Geschrift van Ds. LEMKE ook zyne waarde heeft, en dat met de uitgave van hetzelve aan veelen, wien het in handen koomt, een weezenlyke dienst kan geschied zyn. Het bygeloof toch, hoe veel gronds het ook, in laateren tyde, moge verloren hebben, vindt nog al, ginds en elders, zyne slaaven. Dezelven te ontketenen, en van de geduchte geesfels, met welke zy aan het gemoed worden geteisterd, te bevryden, is een verdienstelyk werk — even, indien nog niet meer verdienstelyk, dan het juk, welk der menschen hals knelt, van denzelven te schuiven. Met dank aan den Man, welke daartoe medewerkt, moet dus elke bydraage ontvangen worden. Dien dank hebbe diensvolgens van ons de Eerw. LEMKE, wiens Geschrift, in eene geleidelyke orde opgesteld, het geloof in Waarzeggeryen, Duivelsbezweeringen, Toveryen en

Spoo-

Spookeryen uit alle zyne fchuilhoeken verjaagt, de menigvuldige nadeelen van dat geloof aanwyst, en de gronden, op welke het zich gemeenlyk vestigt, om verre ftoot. Vooral benaarftigt hy zich, daar nog al veelen het gezag der Schriftuure hier omtrent meenen op hunne zyde te hebben, dezelven deeze fterkte te ontneemen, en aan te toonen, dat de texten, die gemeenlyk worden aangevoerd, naar de regels eener gezonde uitlegkunde verklaard, eenen meer redelyken zin gedoogen, dan door veelen aan dezelve wordt gehegt.

In de behandeling van zyn onderwerp volgt de Eerw. LEMKE deeze geleidelyke orde, dat hy vooreerst, wat men door Waarzeggeryen, Toveryen, enz. te verftaan hebbe, verklaart; vervolgens het groot nadeel van het geloof in dezelve voor Godsdienst, Zeden en Maatfchappelyk geluk ontvouwt; daarnaa de bewyzen, die uit de ondervinding en de Schriftuur gemeenlyk worden bygebragt, ter toetze ftelt, en hunne ongenoegzaamheid aantoont; en eindelyk de bewyzen, de ydelheid van zulk een geloof doende zien, aanvoert. Daar een doorloopend verflag van dit Werkje voor het beftek, waaraan wy zyn bepaald, niet berekend is, zullen wy, ter proeve van des Leeraars fchryftrant en redenbeleid, het volgende overneemen. De bronnen van het geloof in Spookeryen vermeldende, fchryft hy aldus: „ Nog „ ééne bron van Spookverfchyningen moeten wy niet „ voorby gaan. Dat wy naamelyk voorwerpen zien, „ of een geluid hooren, gefchiedt door middel der ze„ nuwen en het zenuwzap, welke op eene verfchillen„ de wyze, na dat het voorwerp of geluid is, geroerd „ en bewoogen worden: maar nu kan het gebeuren, „ en gebeurt menigmaal, dat die in beweeging gebragt „ worden, zonder eenige, buiten den mensch, werkende „ oorzaak: waardoor het derhalven gefchiedt, dat hy „ zich verbeeldt iet te zien of te hooren, het geen „ buiten hem niet beftaat; b. v. licht, vuur, vonken, „ vuurige kringen, een kloppen, het luiden der klok„ ken, enz. Gelyk nu de beweeging der zenuwzap„ pen, zonder eene buiten den mensch beftaande oor„ zaak, denkbeelden in de ziel verwekt, zo kunnen „ ook levendige verbeeldingen daarmede inftemmende „ beweegingen in het zenuwzap veroorzaaken: dus „ zien wy, dat een Schilder, in het gelaat van eenen „ mensch, blydfchap, droefheid, hoop, vreeze, enz.

„ weet

„ weet uit te drukken; en hier uit zal volgen, dat
„ menfchen, die van jongs af vreeze voor Spooken is
„ ingeprent, zich geduurig verbeelden Spooken te zien,
„ en te hooren, en dat zo veel te meer, wanneer hun-
„ ne zenuwzappen, door die verbeeldingskracht in be-
„ weeging gebragt, ligtelyk die zelfde beweeging we-
„ der aanneemen, zonder eene uitwendige oorzaak; en
„ hier uit is het Voor- en Na-fpook verklaarbaar.
„ Meermaalen hoort men verhaalen, dat op plaatzen,
„ waar doodkisten gemaakt, of andere geluid geevende
„ werkzaamheden verrigt worden, b. v. een kloppen,
„ het verplaatzen of nederwerpen van planken, het wee-
„ gen met fchaalen, het verplaatzen van gewigten, enz.
„ van te vooren, of daarna, gehoord wordt. *Is het* niet
„ natuurlyk, dat een mensch zich verbeelde een geluid
„ te hooren, waardoor zyne gehoorzenuwen dikwyls
„ zyn geroerd, en in beweeging gebragt? Een koop-
„ man b. v. hoort des nachts (by dag gefchiedt het
„ zo niet, om dat hy, door andere bezigheden afge-
„ trokken, daarop niet zo veel acht geeft) het geluid
„ der fchaalen, het verplaatzen, het nederzetten der ge-
„ wigten, enz.; wat is natuurlijker, dan dat zyne ge-
„ hoorzenuwen, die, meermaalen den geheelen dag,
„ door eene wezenlyke oorzaak zyn geroerd, nog na-
„ derhand die zelfde beweeging herhaalen, en iemand
„ dus meent te hooren, het geen hy zo dikwyls ge-
„ hoord heeft? en dit, hoe natuurlyk ook, noemt men
„ een Nafpook. Met een Voorfpook is het op dezelfde
„ wyze geleegen: iemand denkt des nachts aan zyne da-
„ gelykfche bezigheden, b. v. aan het weegen, timme-
„ ren, enz.; worden nu, gelyk wy aangemerkt hebben,
„ overeenftemmende beweegingen in het zenuwzap ver-
„ oorzaakt, dan meent hy waarlyk iets te hooren,
„ zonder dat 'er eene buiten hem werkende oorzaak
„ wordt gevonden. Maar, zal misfchien iemand den-
„ ken, dat Voorfpook wordt dikwyls vervuld. Wat
„ wonder, daar men het reeds te vooren op deeze of
„ geene gronden verwagtte! en veel zeldzaamer zouden
„ die Voorfpookeryen vervuld worden, wanneer de on-
„ vervulde, zo wel als de andere, werden in 't geheu-
„ gen gehouden."

Ge-

Gesprekken van eenen Landman met zyne Kinderen over de Grondwaarheden van den Godsdienst, tot eene huislyke voorbereiding op uitvoeriger onderwys. Gevolgd naar het Hoogduitsch van SEBASTIÄAN MUTSCHELLE. *Te Groningen, by* W. Zuidema, 1800. *In* 8vo. 294 *bl.*

Men doet in de daad, sedert eenigen tyd, veel voor kinderen en ongeoefenden; ook met oogmerk, om hen, op de vatbaarste wyze, tot regte kennis van den Godsdienst te brengen. Ook dit Boekje verdient aanpryzing, tot dat einde. Het is geschreven, ten dienste van Godsdienstige huishoudingen, ten platten lande, en regt geschikt, om kinderen met de eerste grondwaarheden van den Godsdienst, op een bevatlyken en onderhoudenden trant, bekend te maaken. In de *Bibliothek fur Prediger* van D. G. NIEMEYER wordt 'er van gezegd: „ De voordragt is onderrichtend, natuurlyk en hartroerend. De styl is zuiver, eenvoudig en geschikt naar het bepaalde oogmerk. Inzonderheid treft men hier een uitmuntend voorbeeld aan, waarnaar het zuiver grondbeginsel der Zedenleere in het onderwys der Jeugd kan gebezigd worden." Waaraan wy gaarne ook ons zegel hangen. Men heeft goedgevonden, in dit Werkje alleen algemeene waarheden van den Godsdienst te behandelen, over welken by de onderscheidene Kerkgenootschappen der Christenen eenstemmig gedacht wordt, en die, als voorbereidselen tot elk byzonder leerstelsel, moeten gekend en aangenomen worden.

Zie hier den inhoud der Gesprekken. 1. *Over God, den Vader en Schepper van alles.* 2. *Over Gods onderhouding en voorzorge.* 3. *Over een deugdzaamen levenswandel.* 4. *Over het leeven der Ziel na den dood des Lichaams.* 5. *Vervolg van het vorige onderwerp.* 6. *Over het Gebed.* 7. *Over de Boetvaardigheid en Bekeering.* 8. *Over Jesus Christus.* 9. *Vervolg van het vorige.* 10. *Over de voornaamste dryfveeren onzer daaden; en over het hoogste goed van den mensch.*

Ver-

Verhandelingen en Waarneemingen, ter bevordering der Genees-, Heel-, Verlos- en Scheikunde. Iste Deel. Te Leyden, by A. en J. Honkoop, 1801. *In gr.* 8vo. 144 *bl.*

(Vervolg.)

Het zesde ſtukje voert ten titul, *Verhandeling over het gebruik des Moederkoeks*, door den Hoogleeraar SCHREGER, te *Erlangen*, aan den geleerden SÖMMERRING medegedeeld. Dit ſtukje niets anders zynde, dan eene woordelyke vertaaling van de Recenſie eens Briefs van gemelden Hoogl. SCHREGER aan SÖMMERRING, onder den titul, *Epiſtola de functione placentæ uterinæ*, uit de meermaals aangehaalde *Med. Chir. Zeitung* voor 't Jaar 1800, No. 39, zullen wy, geene recenſie van eene recenſie willende ſchryven, van 't onderwerp zelve niets zeggen; alleen kunnen wy niet onaangemerkt laaten, dat wy het woord *functio* liever door *werking*, of *verrigting*, dan door *het gebruik* zouden vertaald hebben: het laatſte vooronderſtelt veelal het gebruiken van iets; en hier zoude men, in den eerſten opſlag, vooral volgens de belagchelyke drukfout op bladz. 7, alwaar de Inhoud van het Journal geplaatst is (*), eerder vermoeden, dat 'er van een nieuw aangeprezen Geneesmiddel, dan dat 'er van de werking of verrigting der Nageboorte geſproken wierd.

Nu volgt de laatſte Verhandeling, van den Heer BAKE, *over de ontſteekingskorst op het bloed der zwangere Vrouwen*, daar op neder komende, dat de *lympha coagulabilis*, het meest bydraagende tot de vorming van het Celweefſel en de overige vaste deelen des menſchelyken lichaams, by eene zwangere Vrouw in eene grootere hoeveelheid afgeſcheiden wordt, waardoor het gevormde vrugtje voor het grootſte gedeelte gevoed, en ook de ontſteekingskorst, doordien het bloed met die Lympha overladen is, geboren wordt. De Heer BAKE toont zelf te wel de waarde eener Hypotheſe te gevoelen, dat wy ons hierover behoeven uit te laaten; daar wy nog daarenboven erkennen, dat de gevoelens van den Heer BAKE niet van allen grond ontbloot

(*) Aldaar ſtaat, *over het gebruik des Moekoeks*.

bloot ſchynen. Evenwel moet het ieder opmerkzaam Leezer in 't oog loopen, dat in de op deze Verhandeling volgende Waarneeming voor een groot gedeelte dezelfde gronden worden aangetroffen, en wel byzonder, dat juist het voorbeeld van de moeijelyke geneezing der beenbreuken by zwangeren, door den Heer BAKE ter bevestiging van zyne vooronderſtelling bygebragt, ook in die Waarneeming met hetzelfde oogmerk aangevoerd wordt.

Thans volgen agt Waarneemingen van een verſchillenden inhoud, die echter gezamentlyk, althans wat het nuttige betreft, niet veel byzonders bevatten, en op welke ook vry wat valt aan te merken. —— De eerſte is van eene vrugt van negen maanden, die buiten de Baarmoeder in de holte des onderbuiks gevonden, en ook door eene gemaakte opening in den buik daar uit genomen is. Deze Waarneeming, die verſchillende is van meer andere dergelyke gevallen, in welke de vrugt in de holte van eene der *Fallopiſche* buizen ontvangen, en van daar, door het openberſten der buis, in de holte des buiks gevallen is, is voorzeker, indien het geval zoodanig, als de Schryver opgeeft, gebeurd is, zeer zonderling, en kan tot veele Phyſiologiſche gisſingen aanleiding geeven; desniettegenſtaande twyffelen wy zeer, of dergelyke Waarneemingen veel kunnen bydraagen tot de eigentlyke *bevordering* der Vroedkunde. Wy voor ons ten minſten gelooven, dat dit doelwit beter zou kunnen bereikt worden, wanneer men gebruik maakte van de fraaije, uitgewerkte practiſche vroedkundige gevallen en waarneemingen, die in menigte gevonden worden, in het nieuwe archiv van den Heer STARK, in de ſchriften van OSIANDER, en eindelyk in het 2de Deel van LODER's Journal.

Even het zelfde is toepasſelyk op de daarop volgende vroedkundige Waarneeming van den Hoogl. FICKER, van *eene door de kragten der baarensweeën of door de natuur volbragte keering eener vrugt*, alwaar, na het gebruik van 15 droppels *Laudanum* en het aanwenden van verzagtende omſlagen, in plaats van den te vooren uithangenden regter voet, het hoofd zich in den mond der Baarmoeder bevondt. Dit geval behoort zeker onder de *rariora*, behelst voor het overige niets leerzaams, en kon dus gemakkelyk door iets nuttiger vervangen geweest zyn.

De

De derde Waarneeming is van *eene na byna 18 maanden nog voortduurende onthouding van spyze en drank in een zestienjarig meisje.* Het mededeelen van het geval van deze ANNA MARIA KIENKER (niet NIENKER), overgenomen uit het VIIIste Deel, 2de Stuk, bl. 116, van 't Journal van HUFELAND, regtvaardigt alleen reeds het ongunstig oordeel, 't welk wy over deze verzameling geveld hebben. Daar het immers reeds in het voorige jaar door geheel Duitschland bekend was, dat deze zoo veel geruchts gemaakt hebbende gebeurtenis, op welke eenige Geleerden zich reeds afgesloofd hadden, door 'er allerhande Physiologische en Pathologische Hypothesen uit te spinnen, niets anders dan een gochelspel en louter bedriegery geweest is, behoorde zulks ook aan die geenen, welke een Tydschrift voor het algemeen willen schryven, niet ontglipt te zyn, daar zy slechts No. 64 van de aan hun bekende *M. C. Zeitung* van 14 Augustus 1800 behoefden in te zien, om deze klip, op welke de Duitsche Geleerden, vóór de ontdekking van dit fyn gesponnen bedrog, schipbreuk geleden hebben, te vermyden.

De vierde Waarneeming, van den Heer VOGEL, uit het Journal van LODER, Iste Deel, 1ste Stuk, behelst een geval van eene dagblindheid, verzeld van eene zonderlinge begeerte naar licht, in een meisje van zes jaaren; welke, schoon zy niets leerzaams bevat, evenwel, om derzelver byzonderheid, de vertaaling verdiende.

De vyfde Waarneeming, uit het Heelkundig Magazyn van ARNEMAN, behelst eene geneezing van eene krampagtige sluiting der oogleden, gevolgd op de Kinderziekte, door J. L. JORDAN. Dit geval heeft, behalven dat het toeval zelve niet dagelyks voorkomt, niet veel byzonders. Wy vertrouwen ten minsten, dat ieder bekwaam Geneeskundige dit Lyderesje even zoo met antispasmodique middelen uit- en inwendig zou behandeld hebben; en wel te meer, daar de voornaamste oorzaak dezer ziekte geenzins in de voorafgegaane Kinderpokjes alleen te zoeken was, gelyk men uit den titul dezer Waarneeming, die egter met het oorspronkelyke niet strookt, zou kunnen opmaaken. In het origineele, naamelyk, staat, *Beobachtung einer* nach *den Blattern enstandenen kramphaften verschliessung*, enz. dat geenzins wil zeggen eene *door* de Kinderziekte ontstaane, enz. zoo als men hier vertaald heeft 't welk de oorzaak

der

der ziekte reeds *a priori* bepaalt, hetgeen de Schryver egter geenzins schynt bedoeld te hebben, daar hy slegts vermoedde, dat de terug gebleevene pokstoffe, gepaard met het Rheumatieke, de oorzaak dezer krampagtige ziekte konde weezen. Zelfs ook de gelukte geneeswyze levert *a posteriori* geen het minste bewys op, dat de pokstoffe hier eene groote rol gespeeld heeft; zynde dezelve het meest en mogelyk alleen bewerkt door de voor een kind van $3\frac{1}{4}$ jaar taamelyk groote gifte van het *Extract. Hyoscyami*, en door het uiterlyk aanwenden van het *Extract. opii aquos.*

De zesde Waarneeming, uit het meergemelde Journal van HUFELAND overgenomen, dient ter bevestiging van het reeds voorlang bekende nuttige gebruik der Kwikmiddelen in de Oogziekten, en byzonder in de Blindheid. —— De Heer LA FONTAINE deelt hier eenige gevallen mede, van de gelukkige geneezing der *amaurosis* door het gebruik van den *mercurius sublimatus*. Gaarne hadden wy evenwel gezien, al ware het alleen ter eere van ons Vaderland geweest, dat de Vertaaler dezer Waarneeming aan onzen BOERHAVE het recht had laaten wedervaaren, hetwelk dien grooten man, ten aanzien van het gebruik der Kwik in de Blindheid, toekomt. Reeds voor een reeks van jaaren zeide die Hoogleeraar: *Solus mercurius solvit incipientem et jam confirmatam cataractam.* Daarenboven bevreemdt het ons ook zeer, dat dit stukje zoo gebrekkig overgenomen is, ten minsten dat men misschien het belangrykste dezer Waarneeming weggelaaten heeft. De Heer LA FONTAINE, naamelyk, merkt aan, en hetgeen hy te recht als zeer byzonder beschouwt, dat de eerste Patient, byna geneezen zynde, door het verder gebruik van den *mercur. subl.*, 't welk hy hem tot meerdere volmaaking der geneezing had aangeraaden, aanmerkelyk verergerde, en wel zoodanig, dat de Heer LA FONTAINE zig verzekerd houdt, dat de Lyder wederom geheel blind zou geworden zyn, wanneer hy het middel langer gebruikt had; uit welk geval en nog twee anderen, die de Schryver zegt waargenomen te hebben, hy dan besluit, dat de *mercurius sublimatus*, eens haare werking verricht hebbende, in het vervolg geen nut meer doet, ten zy 'er eene lange tusschenpoozing tusschen de eene en andere dosis, die nooit

fterker dan van vier grein, in de noodige hoeveelheid verdeeld, zyn moet, plaats heeft; 't welk, onzes bedunkens, vooral voor de geenen, die deze proeven wilden navolgen, wel hier had mogen bygevoegd worden.

De zevende Waarneeming is, fchoon dezelve hier zonder naam ftaat, van den *Kielfchen* Geneesheer HARGENS, en overgenomen uit het Journal van HUFELAND, VIIIfte Deel, Ifte Stuk, bladz. 170. Dezelve behelst eene nadere bevestiging van het nut des Loogzouts in ftuipgtige toevallen, gegrond op de Waarneemingen van HUMBOLDT, over het zenuwprikkelend vermogen der Loogzouten, en op de Waarneemingen van Dr. MICHAËLIS (die mede in het Journal van HUFELAND gevonden worden); hetgeen men echter veel uitvoeriger befchreeven vindt in een nader ftukje van gemeld Journal van HUFELAND, door den Heer STUTZ in hetzelve geplaatst; fchoon wy niet willen ontveinzen, dat de hier aangepreezene, en door ons reeds voor eenige jaaren aangewende *Ol. Tartar. per deliq.*, ons zelden die dienften gedaan heeft, welke 'er aan toegefchreeven worden.

De laatfte Waarneeming (die men fchynt vergeeten te hebben op den Inhoud te plaatzen) is van Dr. GEBEL, ook uit het Journal van HUFELAND, *over het gebruik van het Aconitum in den Rheumatismus;* welker mededeeling waarlyk ook tot een bewys ftrekt, dat de Uitgeevers van deze Verhandelingen en Waarneemingen te greetig zyn, om hetgeen anderen gezegd en gefchreeven hebben, zonder eenige bepaaling, over te neemen. Het *Extract. Aconitum* is voorzeker een voortreffelyk middel in langduurige Rheumatismen, in Jichtpynen, enz. Wy zouden evenwel vry wat zwaarigheid maaken, om de hier aangepreezene oplosfing van 10 grein van gemeld Extract in een half once *Vin. Antimon. Huxh*, viermaal daags tot 20 droppels, in een uit Rheumatismus ontftaand Zydewee, voor te fchryven. Eene *pleuritis Rheumatica*, die aanmerkelyk verfchilt van de zoogenoemde *pleuritis fpuria*, *Catharrhalis*, enz. wordt door de grootfte Artfen, en wel te recht, onder de Ontfteekingsziekten gerangfchikt (*). En heet dit niet

(*) SELLE *Pyretologiæ methodicæ Rudimenta*, p. 136, enz.

niet volſtrekt het ſchadelykſte Empirismus preeken, wanneer men in zoodanige ziekten dergelyke middelen zoo onbepaald durft aanpryzen? en nog daar by voegt ('t welk men hier ook zonder bedenking overgenomen heeft): *de aanweezende onreinigheden worden hierdoor van onderen en van boven uitgedreeven;* daar toch de minſte beunhaas in de kunst huiverig zoude zyn, om, in eene Ontſteekingsziekte, die ontlastingen, en vooral die van boven, op die wyze te bevorderen. Waarom dus dergelyk eene Waarneeming bekend gemaakt, die, door eenen minkundigen nagevolgd, de allernadeeligſte gevolgen kan na zig ſleepen? Daarenboven ware het ook zeer voegzaam geweest, dat de Uitgeevers den minkundigen Leezer eenigzins hadden voorgelicht, omtrent den aart van het hier aangepreezen Geneesmiddel, welks gebruik en bereiding nog al eenige oplettendheid vordert, en 't welk hier te lande niet algemeen genoeg bekend is; wordende zelfs dit middel in de meeste Stedelyke Apothekars-boeken niet gevonden.

Behalven al het tot hier toe aangevoerde moeten wy ook nog aanmerken, dat de vertaaling der ſtukken over 't geheel niet naauwkeurig genoeg, en op ſommige plaatſen al vry ſlordig is uitgevallen; tot bevestiging waarvan wy ſlegts het volgende zullen aanhaalen. In de Verhandeling van den Heer STUTZ, over de geneezing van den *Tetanus*, alwaar de Schryver, van het Loogbad ſpreekende, waarſchynlyk by verkiezing, dan eens de Latynſche benaaming, *lapis cauſticus*, dan eens de Hoogduitſche, *aetzſtein*, gebezigd heeft, heeft de Vertaaler overal, waar het woord *aetzſtein* (bytende ſteen) ſtaat, *lapis infernalis* (in 't Hoogduitsch *der Höllenſtein*) gebruikt, zonder te bedenken, dat de twee benaamingen des Schryvers enkel *ſynonyma* zyn, en dat een bad, waarin eene zoo groote hoeveelheid *lapis infernalis* opgelost is, al eene vry zonderlinge uitwerking op de oppervlakte van het menſchelyk lichaam zoude hebben. Vervolgens vindt men ook, by het voorſchrift van den Heer STUTZ van 't inwendige middel, beſtaande uit een drachma *ſal tartar.* in 6 oncen water opgelost, *dat de Lyder zoodanig mengſel alle 2 uuren moet inneemen*, (dit was in de 24 uuren 72 oncen NB. voor een Lyder aan de Mondsklem) daar intusſchen, volgens het origineele, de meening is, *dat deze hoeveelheid in 6, en zelfs ook in 8 keeren, naamelyk om de 2 uuren, opgebruikt moet worden.*

den. Dergelyke onnauwkeurigheden zouden wy misſchien meer kunnen opgeeven; dan deze beoordeeling buitendien reeds breed genoeg zynde uitgeloopen, zullen wy dezelve beſluiten met den wensch, dat de Uitgeevers, indien zy willens zyn dit Tydſchrift te vervolgen, met meerdere kieschheid mogen te werk gaan in het overneemen van ſtukken; dat zy dezelven ook met minder overhaasting zullen vertaalen, en, wanneer 'er gelegenheid is, de noodige ophelderingen of vermeerderingen daarby zullen voegen; waarby wy, in 't voorbygaan, nog moeten aanmerken, dat zy, onzes inziens, zig in 't vervolg niet tot de Hoogduitſche Journalen alleen behoorden te bepaalen: de Franſche Schriften van dien aart leveren immers ook, ten opzichte der Scheikunde, (van welke in dit eerſte Stuk weinig of niets gevonden wordt) zeer belangryke ſtukken op, die wel de algemeene bekendmaaking verdienen. Dezen weg inſlaande, kunnen hunne poogingen de allernuttigſte gevolgen hebben.

A. O. H. TELLEGEN Disſertatio de Variolis Vaccinis, &c. Dat is: *Twistreden van* A. O. H. TELLEGEN, *over de Koepokken, met Afbeeldingen opgehelderd, en op de Groninger Hooge Schoole verdeedigd, by des Schryvers bevordering tot Doctor in de Geneeskunde. Te Groningen, by* W. Zuidema, 1801. *In gr. 8vo, 64 bl.*

Deeze beknopte, doch leezenswaardige Verhandeling van den Heer TELLEGEN is afgedeeld in vyf Hoofdſtukken. Het eerſte Hoofdſtuk bevat eene korte letterkundige geſchiedenis der Koepokken en derzelver inenting, in welke bovenal het volgende ons aanmerkelyk voorkomt: „ Nergens heeft deeze konstbewerking meerder opgang gemaakt (te weeten ten opzichte van ons Gemeenebest) dan in Drenthe, alwaar meer dan 400 met het allergelukkigst gevolg zyn ingeënt, terwyl teffens eene kwaadaardige *Epidemie* van natuurlyke Pokjes woedde, aan welke de ingeënten met de Koepokjes op alle mogelyke wyzen waren blootgeſteld, zonder dat een hunner door de natuurlyke Pokjes is aangetast geworden."

Het tweede Hoofdſtuk deezer Verhandeling ſpreekt over

over het beloop en de toevallen deezer inenting; waaruit wy het volgende in onze taale overneemen: „ Op den 8, 9, 10 of 11 dag (zegt de Schryver) groeit het puistje nog aan; de middellyn wordt niet alleen grooter, maar verheft zich ook, en vertoont eene Cirkelfneede. In het midden vertoont zich een blaauwe vlek, welke inwaards gedrukt fchynt, doch zich, van ter zyden befchouwd, bolrond verheven vertoont, 't geen echter in allen geen plaats heeft, dewyl by veelen eene genoegzaame opvulling ontbreekt, en de randen der puist, in haare grootfte volkomenheid, nog verheven fchynen. Thans breidt zich de roode omtrek langzaam uit; het vel bekomt een hoogroode roozenachtige kleur, en wordt veel gezwollener en heeter, dan by de ingeënte Kinderpokjes plaats heeft; terwyl 'er eene aanmerkelyke hardte, niet alleen in het vel, maar ook in het onderliggende vetvlies van den arm, wordt waargenomen. Wanneer de puist tot haare grootfte volkomenheid gekomen is, bezet de gemelde kring zomwylen het grootfte gedeelte van den opperarm. In de meeste door ons waargenomene gevallen verfcheenen het koortsje, en de overige geringe toevallen, van den 6 tot den 10 of 11 dag; terwyl anderen eerst op den 8 of 9 dag begonnen te klaagen over hoofdpyn, loomheid en misfelykheid. By zommige tedere kindertjes hebben wy eenige zeer geringe ftuiptrekkingen vernomen," enz.

In het volgend Hoofdftuk handelt de Schryver over de zogenoemde valfche Koepokken, die zo zorgvuldig van de waare moeten onderfcheiden worden, om dat zy geen de minfte voorbehoedende kragt tegen de waare Kinderziekte bezitten. „ Het beloop van deeze (zegt de Schryver) verfchilt veel van dat der waare Koepokken. Veel fpoediger openbaart zich hier, veelal op den eerften, ten minften reeds op den tweeden dag, een roode, meer uitgebreide puist op den ingeënten arm, die ook minder hard en vlakker is, dan de waare. Op den volgenden dag verfpreidt zich dezelve over den arm, zo dat zy op den 3, 4 of 5 dag reeds dien omtrek heeft, welken wy in de echte zoort eerst op den 7 of 8 dag waarneemen. Deeze ontfteeking is ook meerder roosachtig en oppervlakkig; terwyl het vel hier niet is aangedaan in zyne zelfftandigheid, en dus geenerlei hardte befpeurd wordt. Ter zelver tyd wordt

het puistje reeds opgeheven onder de gedaante van een blaasje, zonder eenige navelformige korst in 't midden. Op denzelfden, of den volgenden dag, ſtort het reeds zyn vogt uit, en vormt daarna een ongeregeld verheven korstje, dat vervolgens afvalt. By anderen wordt, na het afvallen dier korst, of ook in derzelver plaats, een plat zweertje gevormd, vervuld niet met een weiachtig vogt, maar met etter, 't geen binnen twee of drie dagen geheel wegdroogt, zonder eenig lidteken na te laaten."

Wanneer men deeze verſchillende beſchryvingen, en 't geen de Schryver verder over deeze ſtoffe heeft aangetekend, naauwkeurig nagaat, blykt het, dat 'er een genoegzaam verſchil tusſchen de waare en de valſche Koepokken beſtaat, om in derzelver onderſcheiding niet ligt mis te tasten. Dan dit alles blykt nog veel duidelyker, en ontwikkelt zich met een opſlag van het oog, by de beſchouwing der gekouleurde aftekeningen, door den Schryver achter zyne Verhandeling gevoegd, waarvoor wy hem dus dank verſchuldigd zyn.

Het vierde Hoofdſtuk handelt over den aard van het vergif der Koepokſtoffe, en de vergelyking van dezelve met dat der Kinderpokjes; by welke gelegenheid nog nader wordt gehandeld over de zo voorſpoedige inenting der Koepokken in Drenthe, en over de genoegzaame zekerheid, welke deeze inenting ons geeft, van niet meer vatbaar te zullen zyn voor de natuurlyke Kinderziekte.

De Schryver eindigt zyne Verhandeling met de Geneeswyze, die, in de hem bekende gevallen, alleen beſtond in eene verkoelende levenswyze, zonder eenige geneesmiddelen, om dat de ziekte niet hevig genoeg was, om dezelve te vereiſchen. Alleenlyk vermaant hy ons, op het zweertje aan den arm te letten, 't welk, door een onvoorzigtig of toevallig afſtooten der korst ontſtaan, onaangenaame gevolgen zou kunnen hebben, wanneer het met vettigheden wierd verbonden; terwyl het, met eene Lood-oploſſing behandeld, zich ſpoedig tot droogen ſchikt.

Hoe gering nu de ziekte der Koepokken ook moge zyn, merkt de Schryver aan, dat 'er echter van tyd tot tyd wel eens een kind, geduurende die behandeling, zou kunnen ſterven. „ Het blykt immers (zegt hy) genoegzaam, uit de Sterflysten, dat 'er van 400 of 500 kin-

kinderen, geduurende den tyd van eene maand, ſteeds één komt te overlyden, en dus, geduurende de Koepoks-inenting, ook gemakkelyk door eene andere ziekte kan aangetast worden en daar aan ſterven. Ook heeft men geene reden, van zich te vleijen, dat nooit iemand wederom, na deeze inenting, door de Kinderpokjes zal worden aangetast. Men kan immers niet meerder zekerheid van de ingeënte Koepokjes, dan van de Kinderpokjes zelve, vorderen: terwyl het eene beweezene waarheid is, dat een en ander, uit een zeer groot aantal menſchen, tweemaalen door de waare Kinderziekte wordt aangetast."

Geſchiedenis der Landing van het Engelsch-Rusſisch Leger in Noord-Holland; alsmede der Krygsbedryven en Politieke Gebeurtenisſen, zoo aldaar, als in Vriesland en Gelderland, in den Jare 1799. *Uit echte Stukken en Beſcheiden, door* L. C. VONK. *Met eene Kaart en Plaaten. Iſte Deel. Te Haarlem, by* F. Bohn, 1801. *In gr. 8vo.* 280 *bl.*

Uit zeer onderſcheide oogpunten kunnen de Gebeurtenisſen beſchouwd worden, niet alleen door de zodanigen, die ten opzigte van de groote zaak verſchillende inzigten hebben, maar ook door hun, die des goeddeels, zo niet geheel, overeenkomen. Het ſtandpunt, 't geen men verkiest, is by allen niet het zelfde; deeze neemt breeder horizont dan geene. Smaak en gelegenheid werken hier mede om verſchillendheden te baaren. Dit alles grypt plaats, wanneer de Geſchiedſchryver eigen werk levert, en geen bloot uitſchryver van anderen is. Zulks moet ook den Leezeren ter veraangenaaming ſtrekken, wier ſmaak op onderſcheidene wyzen getoefd en onthaald wordt.

Dit was althans ons geval; naauwlyks hadden wy geleezen, beoordeeld, en gepreezen het Werkje, getyteld, *Veldtogt van den Generaal* BRUNE, *in de Bataafſche Republiek, in het Jaar* 1799, *beſchreeven door een Officier van zyn Etat-major* (*), of ons werd het Eerſte Deel deezer uitvoeriger *Geſchiedenis der Landing*, enz. ter

(*) Zie hier boven, bl. 316.

ter hand gesteld, welke misschien de plaats vervangt der Geschiedenisse deezer groote Gebeurtenisse, die men van den Burger KRAYENHOFF wagtende was: wat hier van zyn moge, wy moeten onze Leezers met het Werk voorhanden bekend maaken.

De Schryver VONK vondt zich in de zekere gelegenheid om niet alleen een verslag te geeven van de Landing der *Engelsch-Russische* Troepen in *Noord-Holland*, dien anders rustigen en stillen oord, van derzelver verrigtingen op de onderscheidene kusten langs de *Noord-* en *Zuider-zee*, en van de voornaamste krygsbedryven der *Fransch-Bataafsche* Armée en der Burger-corpsen, toen in 's Lands dienst, en ter bescherming toegevloogen; maar ook om zulks te doen van de Staatkundige maatregelen, bedryven en gebeurtenissen, waartoe deeze geduchte Inval, het zy by 's Lands Vertegenwoordigers, het zy in de Steden of ten Platten Lande, door den vyand bedreigd of bezet, aanleiding gaf. Hy slaat ook het oog op de beweegingen, ten zelfden tyde in *Gelderland* voorgevallen, die blykbaar in een naauw verband stonden met den ontzaglyken aanval van buiten, om 's Lands tegenwoordigen Regeeringsvorm het onderst boven te keeren, en de Oude Constitutie, zo genaamd, weder in te voeren.

Aanvanglyk vermeldt onze Geschiedschryver, wat 'er in *Engeland* beraamd, volvoerd, en wat van deeze zyde daar tegen aangewend werd. Hy vergeet niet de heimlyker aanslagen, om den aanval te doen gelukken, en de moedige middelen, door het Uitvoerend Bewind te werk gesteld, om een en ander te verydelen.

De voorloopige aannaderingen, de daar op volgende opeischingen, en de ontzettende Landing, vindt men naar eisch beschreeven, alsmede den wederstand, ten dien tyde geboden. VONK geeft zyne bedenkingen op, wegens de mogelykheid om den vyand het inloopen in het gat van *Texel* ondoenlyk te maaken, 't geen niet geschiedde, en oorzaak was van het verlies eens zo aanmerkelyken deels van 's Lands Zeemagt, in de *Vlieter* geweeken, waar de zo schandelyke als schadelyke overgave voorviel, alsmede de vermeestering der Schepen, die in het *Nieuwe Diep* lagen.

De verdere ontscheeping der vyandlyke benden, en de agteruitwykingen van den Generaal DAENDELS worden vermeld, met de gelyktydige verplaatzing van het

De-

Departementaal Bestuur van *Texel* uit *Alkmaar* na *Haarlem*, en het doordringen der *Engelschen* in de *Zype*. Hoe manmoedig het Uitvoerend Bewind zich in deezen hachlyken toestand gedroeg, wordt met billyk verdienden lof beschreeven.

De rust der *Engelschen*, en de versterkingen, die de Onzen middelerwyl ontvingen, beschreeven hebbende, wendt de Schryver het oog op de politieke Gebeurtenissen, in die streeken voorgevallen. Wat 'er aan de *Helder* en te *Huisduinen* geschiedde, bekleedt hier de de eerste plaats. Het gehouden gedrag des bekenden Voorstanders van het Oranjehuis, H. VAN STRALEN JZ., wordt met hem niet vleiende kleuren beschreeven.

Texel's deerlyke en verlaaten toestand, en de afkneevelingen aldaar, komen in het waare licht ten voorschyn. Het huis eens Burgers te *Ooster-end* werd door een aantal der verraadelyke Vlootelingen geplunderd; men moest 'er de geplante Oranjeboom kusschen; wyn en sterke drank werden met geweld afgeperst. De Burgeryen der Dorpen werden met inkwartieringen bezwaard. Het Eiland, van allen toevoer ontbloot, hadt, by de vermeerdering der monden, nog het ongeluk, dat de *Engelschen* alles opkogten en vervoerden voor de Vloot, 't welk binnen weinige dagen volstrekt gebrek dreigde aan de eerste leevensnoodwendigheden. Veelvuldig en groot, tot naa de getroffen Capitulatie, waren de vorderingen van Hooi, Turf, Brandhout en Leevensbehoeften. VAN STRALEN kwam den Eilanderen te hulpe, zo dat zy alleen het Hooi leverden. Dit gebrek, die uitputting, bykans twee maanden duurende, doet den Schryver in eene Aantekening opmerken: „ Onder
„ anderen is dit een krachtig bewys voor het gevoelen
„ van de zulken, die beweerd hebben, dat het byna
„ ondoenlyk was, vooral in het reeds zoo verre gevor-
„ derd jaargety, om voor eene Armée van ruim veertig
„ duizend man eenen genoegzaamen voorraad van lee-
„ vensmiddelen en andere onontbeerelyke behoeften uit
„ *Engeland* aan te voeren; en dat de Vyand, byaldien
„ hy in den beginne niet zoo gelukkig geweest was op
„ de onzen veld te winnen, en zich daardoor nood-
„ wendigheden aan te schaffen, welke hy anderzins ge-
„ mist zou hebben, ongetwyfeld reeds vroegtydiger ge-
„ noodzaakt zoude zyn geweest, eenen vryen aftocht te

„ vraagen." In hoe verre de *Texelaars*, in het bekomen van Schadevergoeding, door medewerking des Heeren VAN STRALEN, hier *een der Representanten van den Erfprins* geheeten, geslaagd zyn, vermeldt de Geschiedenis.

Behoedzaam onthoudt zich de Burger VONK, van loopende gerugten, wegens het gedrag der Oranjegezinden in alle plaatzen, in der *Engelschen* magt gevallen, of buiten onze Linie van Defensie gelegen, op te haalen. Streng was het bevel, door DAENDELS ter beteugeling der zodanigen uitgevaardigd. Dan het werd niet volvoerd, gelyk het voorbeeld van de *Wieringerwaard* uitwyst. Het afpersfend gedrag der *Engelschen* te *Schagen*, op het Eiland *Wieringen*, te *Hoogtwoude*, vinden wy beschreeven, alsmede hoe zich de Oranjegezinden te *Abbekerk*, *Hem*, *Venhuizen*, en *Opdam* aanstelden. Hy vergeet niet der *Engelschen* stoorenissen op onze kusten tusschen *Zandvoort* en *Noordwyk op Zee*.

Met de groote onderneeming der vereenigde vyandlyke Arméen stondt in verband het bedryf van eenige *Bataafsche* Emigranten, die zich een geruimen tyd op dat gedeelte van het *Pruisfisch* Grondgebied, 't welk aan het voormaalig *Gelderland* grenst, hadden opgehouden, met het misdaadig oogmerk, om, by de eerste gunstige gelegenheid, den oproer-standaart in hun Vaderland te planten, en zich, tusschen de twee- en driehonderd sterk, meester maakten van het Dorp *Westervoort*, één uur gaans van *Arnhem* gelegen. Deeze Gebeurtenis, zo zeer tot lof van *Arnhems* weldenkende Burgery strekkende, wordt naar verdienste gemeld; alsmede het woelen der Oranjegezinden in en om *Zutphen*, en het uitgestrooid oproer aanwakkerend gerugt, dat dertigduizend man *Pruisfen* in aantogt waren, om de Omwenteling van dien kant kragtdaadig te bevorderen, sterk ondersteund door HEEKEREN TOT SUIDERAS en de zogenaamde Freule VAN DORTH TOT HOLDHUIZEN, welke laatste gevat, te *Arnhem* binnen gebragt, en vervolgens gefusileerd werd; Gedraagingen, die het in staat van beleg stellen eeniger plaatzen in dien ommetrek ten gevolge hadden. Het moedig gedrag, daar betoond, dempte, in korten tyd, de in den aanvange zo ontrustende onderneeming eener Bende van omtrent vierhonderd uitgeweekenen, aanhangelingen van *Oranje*. De Geschiedschryver tekent met onderscheiding aan,

het

het onverzaagd gedrag des Burgers HENDRIK VAN DER SCHILDE, en het hem en zyne Medegenooten vereerend besluit, deswegen door het Landsbestuur genomen.

By deeze mislukte daadlyke onderneemingen en verspreide gerugten voegde men de valschheid, van eenen Brief op naam des *Pruisſiſchen* Luitenant-Generaals VON SCHLADEN uit te strooijen; een brief, welks valschheid uit het schryven diens *Pruisſiſchen* Krygsbevelhebbers aan de Regeering van *Arnhem* bleek.

Naa deezen uitstap keert de Burger VONK weder na *Oud Hollands* Noorderdeel, en ontvouwt het moedig gedrag der overheerde Municipaliteit van *Medemblik* in 't breede. De loop der zaaken noodzaakt hem om tot den stand der Legers in den aanvang van September weder te keeren, en te vermelden, welke versterkingen de *Engelſchen* ontvingen, en welke de Onzen kreegen. De slag van den tienden September, met de daarnaa verspreide valsche tydingen, en het wederspreeken van die nadeelige gerugten, wordt met voegelyke kleuren afgebeeld. De Municipaliteit van *Haarlem* krygt hier den welverdienden lof in het te keer gaan en ontkragten dier onrustbaarende tydingen, door laf- en boosaarts verspreid; terwyl het Departementaal Bestuur van *Texel*, thans te dier Stede, met den meestmogelyken spoed, eene Notificatie deswegen aan de Ingezetenen van dat Departement liet afgaan. De bewerkers van die stoorenis wekkende valschheid kreegen verdiende straffe, en ontbrak het niet aan Eerbelooningen voor de Braaven; hierin staken de Burgers van *Rotterdam* boven anderen uit. Ook doet zich, door veele hier bygebragte blyken, de oude Vaderlandsche menschliefde en hulpvaardigheid kennen; men zal die voorbeelden met genoegen geboekt vinden.

De *Engelſchen*, versterking uit eigen Land en ook van de *Rusſen* ontvangen hebbende, leverden op hunne beurt den gedenkwaardigen slag van den negentienden September. De krygsverrigtingen vermeld hebbende, vervolgt onze Geschiedschryver: „ Het is niet mogelyk, eene
„ beschryving te geeven, hoe woedend aan de eene, en
„ met welk een beleid en heldhaftigheid aan de andere
„ zyde gestreeden werd. Het slagveld, in een zeer
„ uitgestrekt bosch, gelegen aan den voet van hooge
„ duinen, lag met dooden en gewonden bezaaid; doch
„ meest alle *Rusſen*. Een aantal dier woeste schepze-
„ len,

„ len, welke het leeven 'er nog van afgebragt hadden
„ en wanhoopig waren, om dat zy door de *Engelschen*
„ niet behoorlyk ondersteund wierden, wilden zich niet
„ overgeeven. Zy vloden in het hout en in de duinen,
„ en verkoozen liever aan hunne bekomene wonden of
„ door den honger om te komen, dan zich in de ar-
„ men hunner edelmoedige overwinnaars te werpen. Van
„ deeze halstarrigen werden echter nog velen by het
„ leven behouden. Dagelyks maakte men jagt op dezel-
„ ven, en het gelukte den Republikeinen, eenigen dier
„ ongelukkige voorwerpen, door honger en uitgestaane
„ ongemakken afgemat, op te speuren en krygsgevangen
„ te maaken. Eene behandeling, in de daad te zacht,
„ zoude men op hun de weerwraak uitgeoefend hebben
„ voor zoo veele gruwelen en baldaadigheden, door de
„ gehuurde slaaven van onze zoogenaamde Godsdienstige
„ en menschlievende oude geloofs- en bondgenooten,
„ omtrent een aantal weerlooze bewoonderen van het
„ platte land gepleegd. —— Te deezer plaats zou het
„ eene geschikte gelegenheid zyn, een tafereel op te
„ hangen der roveryen, plunderingen, brandstichtingen,
„ mishandelingen van grysaards, zwangere vrouwen en
„ onnozele kinderen, ja zelfs van vrouwenschennis, door
„ deeze Barbaaren uit het Noorden, gezamenlyk met
„ die ontmenschte woeste Eilanders, in onderscheiden
„ Dorpen, die in hunne magt gevallen waren, in koelen
„ bloede en zo strafloos gepleegd; ware het niet, dat
„ men den gevoeligen Lezer eene zieltreffende aandoe-
„ ning spaaren wilde, welke de zwarte lyst deezer eu-
„ veldaaden in hem zou moeten voortbrengen." —— Of voor dit akelig Tooneel het gordyn te laaten vallen, met deeze algemeene aanduiding, genoeg zy, baart rechtmaatigen twyfel. Wy houden ons uit den mond van geloofwaardigen verzekerd, dat die gruwelen en schennissen plaats greepen; maar een Geschiedschryver moet de Naakomelingschap onderrigten, en bescheiden van dusdanige gruwelen bybrengen; anders loopt zulks gevaar van in twyfel getrokken, en aan de uitvloeizels van Partydigheid toegeschreeven te worden.

Het lot van *Hoorn*, nu eens in der *Engelschen*, dan in der Onzen handen, wordt hier eigenaartig ingevlogten, en vermeld uit het Verbaal van de Municipaliteit dier Stad: het wisfellot der Inwoonderen van *Berkhout* verdiende de byzondere melding, daarvan gegeeven;

ven; alsmede wat in dit tydperk *Medemblik* en *Enkhuizen* wedervoer, uit de toen gewisselde papieren ontleend.

Ziet daar den voornaamen Inhoud deezes *eersten Deels*. In het tweede en laatste Deel, welks spoedig volgen beloofd wordt, zullen wy vermeld vinden het vervolg van het voorgevallene in *Noord-Holland*, benevens het verhaal van de onderscheide onderneemingen der *Engelschen* op de kusten van *Friesland* en *Overysfel:* 't zelve zal ook de *Bylagen* bevatten van oorspronglyke bewysstukken, waarop in dit Verhaal overgeweezen wordt.

Wy verlangen na hetzelve. De Burger VONK schryft een goeden Geschiedenisstyl. Voegelyke afdeelingen, die zich van zelven aanbooden, zouden den Leezeren geene ongevallige rustplaatzen geschonken hebben; doch dit hangt van de zinlykheid des Schryvers af. De beide Plaaten in dit Deel, naar de Tekeningen van DIRK LANGENDYK, door R. VINKELES gesneeden, deeze de *Landing der Engelschen by Calantsoog*, geene de *Actie tusschen de Hollandsche Uitgeweekenen en de Arnhemsche Burgers by Westervoort*, verbeeldende, zyn zeer fraai, en, durven wy zeggen, bykans te fraai voor Plaaten in een Boek. —— Op de *Kaart* zouden vry veele aanmerkingen te maaken zyn; althans hadt men in eene Kaart, by een Werk van deezen aart, onderscheidende aanwyzingen mogen verwagten van de Plaatzen, die bovenal by deezen geduchten en gelukkig afgewenden Aanval uitstaken. Eene Kaart, tot een *byzonder doel* geschikt, gelyk het Geschrift uitwyst, moet ook daaraan beantwoorden. Met dit alles is dezelve genoegzaam om iets by de hand te hebben van het Tooneel der hier beschreevene Krygs- en Burgerverrigtingen.

Reize na St. Domingo, gedaan door den Baron VAN WIMPFEN, *behelzende zyne ontmoetingen en waarneemingen op Zee. — Eene volledige beschryving van de Ligging, Staatsgesteltenis, Voortbrengzels en Handel van dat Eiland. — De Zeden, Karakter en Levenswyze der Fransche Kolonisten aldaar; benevens een berigt van de Mulatten en Negerslaaven, enz. Uit het Fransch vertaald. Iste Deel. Te Utrecht, by* G. T. van Paddenburg en Zoon, 1800. *In gr. 8vo. 216 bl.*

Van veel belangs is het, te weeten, wanneer deeze Rei-

Reize gedaan is, en wanneer deeze Brieven geschreeven zyn, geschikt om ons een verslag te geeven van deeze aanzienlyke Volkplanting der *Fransche* Natie; de jaar- en maandtekening, boven dezelve geplaatst, onderrigt ons, dat VAN WIMPFEN dezelve schreef van October des Jaars 1788 tot September 1790. Zy betreffen dus een tydperk van byzondere aangelegenheid ten aanziene dier *Fransche Volkplanting*, en werwaards onze gedagten thans te meer geleid worden, dewyl, in den aanvange deezer nieuwbegonne Eeuwe, dit Eiland, voorheen in *Spaanschen* en *Franschen* eigendom verdeeld, in gevolge van het Vredesverdrag, tusschen den Koning van *Spanje* en de *Fransche Natie* geslooten, eindelyk, naa lange en veele tegenworstelingen der *Spaansche* Bewoonderen, geheel aan *Frankryk* gekomen is. Een groote aanwinst voor *Frankryk*: want, volgens VAN WIMPFEN, „ is het *Spaansche* gedeelte van *St. Domin-* „ *go* oneindig uitgestrekter, vrugtbaarer en beter bewa- „ terd, dan het *Fransche* gedeelte; maar men vindt 'er „ over 't algemeen te weinig vlyt en te veel Monnik- „ ken." De Bevolking van dit *Spaansche* gedeelte werd, gelyk VAN WIMPFEN optekent, in den Jaare 1717 op agttienduizend vierhonderd en tien persoonen berekend; doch wy vinden het, by het vermelden der jongste hier boven aangeroerde Gebeurtenis, op twintigduizend Inwoonderen begroot.

In de Brieven, dit Reisverhaal inhoudende, vindt men eenige niet onaartige Zeeöntmoetingen vermeld. By de aankomst op *St. Domingo*, geeft de Schryver een algemeen verslag van dit Eiland, en hoe de Kleur alle rangs-onderscheiding hier uitmaakt. Der Slaaven toestand treft hem; schoon hy dit voor een noodzaaklyk kwaad in de Volkplanting keurt. Dan hy beschouwt de Slaaverny als verderflyk voor de Zeden en de Verlichting. Dit doet hem schryven: „ Dat men te *St.* „ *Domingo* de goede Zeden weder invoere, dat de plan- „ ters, die door eene losbandige en overdaadige lee- „ venswyze zich uitputten, in plaats van zich door „ zwarte, zwartagtige, lood- en geelkleurige bywyven „ te laaten verstompen en bedriegen, vrouwen van hun- „ ne eigene kleur huwen, en het land zal spoedig aan „ het oog van den opmerker een gansch ander voorko- „ men leveren." Met hoe veel regts hy deeze aanmer-

kìng

king maake, blykt uit veele voorbeelden, hier en daar in deeze Brieven verſpreid; en wie leest zonder ontzetting deeze algemeene opgave? „ Indien ik u zegge, „ dat hier de opvoeding, met de natuur het eens zyn- „ de, verre van de jeugd een ſteun tegen den invloed „ der luchtſtreek te verleenen; verre van de te ſchiely- „ ke ontwikkeling haarer vermogens te vertraagen; ver- „ re van de onvermydelyke uitputting te voorkomen, „ haar zonder middenſtand van de jongelingſchap tot den „ hoogſten trap van bejaardheid voert, zo dat zy niet „ eens aan de onſchuld den tyd laat om zich met het „ vernis der ſchaamte te blanketten, dat de jeugd en „ de rype ouderdom 'er kwynen, even zeer verſtooken, „ de een van den friſſchen blos en het eenvoudige haarer „ bevalligheid; de andere van het vermogen, het welk „ de wysheid, de ondervinding en de bedaardheid der „ hartstochten hem verzekert; en dat eindelyk uit de „ afzichtelyke vermenging van al het belachlyke der „ onkunde en des zotten waans, met alle de gebreken „ der zedenloosheid, een ſamenſtel ontſtaat, het welk „ ons het vernederend tafereel der menschheid, tot den „ laagſten trap van ontaarting gekomen, oplevert: als „ dan zult gy my misſchien beſchuldigen, dat ik te „ gelyk den mensch en de natuur belastere, en gy „ zoudt gelyk hebben, indien gy geloofde dat ik on- „ rechtvaardig genoeg ware om by eenen algemeenen „ regel geene uitzondering te maaken." — Gering zyn ons deeze uitzonderingen voorgekomen.

Van de oorſpronglyke Bewoonders deezes Eilands, door de *Europeaanen* daar gevonden, is 'er geen enkele Afſtammeling over. Zy beſtaan uit *Blanken*, — uit *Mulatten*, *lieden van de Kleur* genoemd. Onze Schryver geeft een nauwkeurig tafereel dier kleurmengeling. „ Een Blanke teelt by eene Negerin een Mulat, de „ Mulat by eene Negerin een halfſlachtigen Mulat „ (*Grif*). Een Blanke by eene Mulattin een *Quarte-* „ *ron*; een Blanke by eene *Quarteronne* een *Tierceron*; „ een Blanke by eene *Tierceronne* een *Metis*; een Blan- „ ke by eene *Metiſe* een *Mamelouc*." En eindelyk uit *Zwarten* vrye en eigenerfde *Negers*, die niet veele in getal zyn, en *Negerſlaaven*, het zy *Kreölen*, dat is die in de Kolonie gebooren zyn, 't zy *Bosſalen*, of die van *Africa* in de Kolonie worden overgebragt. Deeze onderſcheide Bevolkers van *St. Domingo* geeven den

Rei-

Reiziger aanleiding tot veelvuldige en fcherpe aanmerkingen, die veelal op de *Blanken* t'huis komen. In de befchryving van het Geregtshof van *Jackmel*, de plaats zyns eerften verblyfs, 't welk den inwoonderen van dit kleine Regtsgebied meer dan viermaal honderd duizend Livres kost, en oorzaak is dat de landbouw aldaar kwynt, zegt hy niet onaartig, „ dat de Regters in eene „ korte kleeding, met een degen aan de zyde, zitting „ houden, en dat THEMIS, uit hoofde van de ongemee- „ ne hitte der luchtftreeke, in ftede van een dikken „ band voor de oogen te hebben, gelyk zy elders ver- „ beeld wordt, hier haar blindemannetje fpeelt met een „ dun doorfchynend gaas. Geloof my voor het overi- „ ge, dat ik in het begrooten der kosten van de Jufti- „ tie, ver van dezelve te hoog op te geeven, nog ver „ beneden de waarheid gebleeven ben: want ik ken een „ Deurwaarder, aan wien zyne bediening, in 't geen die „ Heeren *goede jaaren* noemen, zestig duizend Livres „ heeft opgebragt."

VAN WIMPFEN haalt den oorfprong der Volkplantinge op *St. Domingo* op, fchetst de nadeelen van het Uitfluitend Regt, aan de Volkplanting toegeftaan, en hoe men het met den Koopman aanlegt. Breed laat hy zich uit, in eenen anderen Brief, over het Stadleeven der Inwoonderen deezes Eilands; doch het heeft niets aanlokkends of verkieslyks. Leevendigheid heerscht in alle zyne befchryvingen; dit maakt den ftyl voor *Brieven* fomtyds wat overdreeven. Wy fchryven ten voorbeelde hiervan af: „ Wanneer een *Amerikaansch* Dichter eene frisfche, bekoorlyke en bloo- „ zende fchoonheid bezingen wille, moet hy zeer ver- „ legen ftaan, om vergelykingen te vinden; want hier „ is geen dageraad. —— Werp flechts uw oog op een „ fphera of hemelkring, dezelve zal u dat verfchynzel „ verklaaren, àlsmede de hitte, welke de nachttoorts van „ zich geeft, en welke hitte fterk genoeg is om my te „ noodzaaken myn hoed over myn gezigt te laaten han- „ gen, wanneer ik by lichte maan my buiten neder- „ zette of een wandeling neeme. 't Is altyd moeilyk „ geweest naby de Zon te leeven. —— Wat dat he- „ mellicht aangaat, men durft 'er naauwlyks aan den- „ ken: want alhoewel men al de fneeuw der Alpen op „ zyn hoofd, en al derzelver ys in den boezem hadt, „ wie toch zou vermetel genoeg zyn om onder de zui-

„ der-

„ der-hemelbreedte van agttien graaden en twintig mi-
„ nuten *zyne lieve Zon* te begluuren?"

Hadt hy, van de *Kerken* gewaagende, gefchreeven: „ Hy, die behaagen fchept in *onbezogte plaatzen*, kan „ gerust de Kerken van *St. Domingo* intreeden; hy zal „ 'er de trappen van 't altaar niet uitgefleeten vinden „ door 't knielend bidden;" gering is 'er de leeslust, en bepaalt zich deeze tot zedebedervende Boekjes, die van het vermeend vernielen door Infecten bewaard blyven. Druk worden de avond-dansfen by lieden van de kleur bezogt, en hebben 'er de tot wellust prikkelendfte dansfen een beftendigen trek. „ De *Mulattinnen*, die zo wel „ danfen, en van welke men ons de verleidendfte af„ beeldzels geeft, zyn de vuurigfte Priesteresfen van „ de *Amerikaanfche Venus*. Zy hebben van den wellust „ eene foort van werktuiglyke kunst gemaakt, welke zy „ tot haar hoogfte punt van volkomenheid gebragt heb„ ben. ARETINO zou by haar flegts een onkundige en „ fchaamagtige knaap zyn. Haare geftalte is in 't al„ gemeen groot, grof en welgemaakt; haar gang, door „ kunftige buigzaamheid, flenterende. Zo ligt ontvlam„ mende als falpeter, hebben zy in haare driften iets „ zo geweldigs, dat men haar, in veragting van alle „ welvoegelykheid, het vermaak ziet najaagen, ach„ terhaalen en verflinden, gelyk in een fellen brand „ de vlam al haar voedzel verflindt; terwyl, bui„ ten dat, die zelfde wynpapinnen, die met woede de „ lillende overblyfzels van den ongelukkigen ORPHEUS „ onder zich zouden verdeelen, naauwlyks de kracht „ fchynen te hebben, om haar lichaam voort te flee„ pen, of haare woorden uit te brengen." Hierop volgt eene Character-befchryving deezer *Mulatinnen*, te breed voor ons ter overneeminge, fchoon anders dit verdienende. „ Indien," befluit VAN WIMPFEN, „ dit „ afbeeldzel verfchilt van die gy elders gezien hebt, „ zo bedenk, dat ik myne fchildery op de plaats zel„ ve maak, en het modél voor my hebbe, en dat ik „ noch de begaafdheid, noch de eerzucht bezitte, om „ affchilderingen te verzinnen."

Meer, van andere berigten verfchillende, hebben wy in deeze Brieven aangetroffen, en kunnen te deezer gelegenheid niet nalaaten te vermelden wat onze Reiziger elders deswegen zegt. „ By geen der reizigers, die

„ over *St. Domingo* geſchreeven hebben, zult gy aan-
„ treffen, 't geen gy in myne Brieven zult vinden.
„ Wanneer men elk wil vleijen, zal men ten minſten
„ aan iemand behaagen; ook ſchryven de meeste lie-
„ den veel meer met dat oogmerk, dan wel met in-
„ zicht om te onderwyzen. Daar ik de waarheid te
„ hoog waardeere, om die aan zulke oogmerken op te
„ offeren, ſchryve ik alleen om te zeggen wat ik zie,
„ wat my goed of kwaad voorkomt, en wat my toe-
„ ſchynt dat beter zou kunnen zyn." —— Om oorſpronglyk te weezen, hadt hy zich tot eene wet geſteld, om geene Reizigers, die byzonder over *St. Domingo* geſchreeven hebben, te leezen, ten einde hun echo niet te weezen — en die is hy waarlyk niet.

Met den XIV Brief neemt het verhaal eene andere wending. De Brieven zyn uit de *Woestyn* geplaatstekend. Dit is het deerlyk vervallen Landgoed van Mevrouw L ——, werwaards hy zich met haar begeeft, en waaraan hy veele verbeteringen toebrengt, op eene bevallige wyze verhaald. Zeer breed is zyne beſchryving van den *Americaanſchen Neger*, en mag dezelve een wedergade van de bovengemelde *Mulatinne* heeten.

In deeze *Woestyne*, te midden zyner werkzaamheden, worden 's Barons gedagten, den 12 Sept. 1789, te rug geleid na *Frankryk*, van welke daar ontſtaane Staatsbeweegingen hy toont een verregaanden afkeer te hebben, en waarop hy geen gunſtige zinſpeelingen maakt by voorkomende gelegenheden.

De Ziekten deezes Lands, de Landbouw, de Zuiker en Koffyteelt, alsmede van de Katoen, Indigo, Cacau, vinden hier eene leezenswaardige beſchryving. In weerwil van een gebrekkigen Koffybouw, rekent men, dat 'er, het eene jaar door het andere, 80,000,000 Ponden Koffy op *St. Domingo* geteeld worden.

Aan *Kaap François*, berigt ons de Schryver, heeft men eene Academie van Landbouw aangelegd, aan welke men een gedeelte der waarneemingen verſchuldigd is, welke den akkerbouw verbeterd hebben. „ Dan," voegt hy 'er nevens, „ zo lang haar werk
„ zich bepaalt tot aanraadingen en tot het aan de hand
„ geeven om proeven te doen, welke niemand geneigd is
„ voor eigen rekening te onderneemen, zal zy het doel
„ haarer inſtelling niet bereiken, dan wanneer de Re-

„ geering de kosten daartoe wel op zich zal willen
„ neemen."

Met een welziend oog merkt hy de onderfcheidene oorzaaken op van den veel min voordeeligen ftaat deezes Eilands, dan dezelve zou kunnen zyn, en wyst aan, wat 'er ter verbeteringe kan bewerkftelligd worden. De laatfte Brief uit de *Woestyn* fchetst ons de Weersgefteltenisfe, doormengd met aanmerkingen, die, wel overwoogen en te werk gefteld, groote nadeelen zouden weeren, en aanmerkelyke voordeelen aanbrengen. —— Van wimpfen's bedenkingen over de Aardbeevingen daar te lande hadden wy ter plaatzinge aangeftipt; doch wy misfen ruimte.

Onze Reiziger keert uit de *Woestyn* weder, en bezoekt de Stad *Leogane*, niet verre van zee gelegen, eertyds het verblyf des Gouverneurs; doch eene Stad, welke thans weinig zou te beduiden hebben, hadt dezelve geen Ree, waar de Schepen Zuiker komen laaden, in de vlakte geteeld. —— Hy komt vervolgens te *Port au Prince*, in *Frankryk* meermaalen met zo veel ophefs befchreeven „ als de hoofdftad van het rykfte
„ Land der waereld, den vrugtbaarften oord van al-
„ lerleie gelukzaligheden, den troon van weelde en
„ wellust —— doch deeze Stad, beftaande uit twee
„ ryen huizen, in een ftuivigen grond, die men ftraat
„ heet," voldeedt aan die grootfche befchryving in geenen deele; en het tafereel, 't welk hy 'er van ophangt, beantwoordt volkomen aan zyne teleurftelling, die hem *Port au Prince* in *Port au Prince* deedt zoeken. Een gunftig en vriendlyk Onthaal des Gouverneurs vergoedde deeze teleurftelling.

Wy laaten hier onzen Reiziger, om hem eerlang verder te vergezellen; alleen nog aanmerkende, dat de Vertaaler zich van zyn post wel gekweeten, en by de aantekeningen des Schryvers zyne toelichtende of wederfpreekende bedenkingen geplaatst hebbe.

Leevensbeschryvingen van eenigen der meest beroemde en beruchte Mannen, meerendeels van onzen tyd. BONAPARTE, PITT, SIEYES, FOX, ROBESPIERRE, CROMWELL, JOSEPH II, GUSTAAF III, HOCHE, CHARETTE, MIRABEAU, HERZBERG, COLUMBUS, COOK, CUSTINE, PRINS VAN COBURG, DANTON, MARAT, PICHEGRU, NECKER. *Door* K. A. SCHILLER. *Naar den derden Druk uit het Hoogduitsch vertaald en tot heden aangevuld. Iste Deel. Te Haarlem, by* F. Bohn, 1801. *In gr. 8vo.* 270 *bl.*

Begeerig is men zeker, om bovengemelde beroemde en beruchte Mannen, inzonderheid van onzen eigen tyd, te kennen. Vaardig is men ook om aan die begeerte te voldoen. Tydsgelykheid heeft zeker eenige voordeelen om hun regt te leeren kennen, schoon zich ook de nadeelen voor het geschiedkundig oog niet verbergen. Het geschilstuk, of de eerste de laatste kunnen opweegen, staat ons hier noch te onderzoeken, noch te beslissen. — Dit alleen mogen wy, als ons inzien, te kennen geeven, dat het te wenschen ware, geene *Leevensbeschryvingen* geplaatst te hebben van Mannen, die hunne Leevensrol nog speelen. Wilde men, om der weetgraagte, ten hunnen opzigte, te voldoen, iets geeven, men zou de onderscheiding kunnen maaken, dat men *Leevensbeschryvingen* gaf van reeds gestorvenen, en onder den minderen tytel van *Leevensberigten* de overigen deedt kennen.

Hetgeen wy, wegens de eerst hier voorkomende Persoonadie, BONAPARTE, vermeld vinden, wettigt deeze aanmerking; immers SCHILLER liet dien Held in *Egypte.* De Vertaaler doet hem van daar te rug komen, vermeldt de daar op volgende krygsgevallen, de verheffing tot het Consulschap, enz.; en het laatste, wegens hem berigt, is de aanslag op diens Leeven, in Wintermaand des verstreeken Jaars. Hoe veel ontbreekt 'er dus nu reeds aan BONAPARTE's *Leevensbeschryving*, in een zo kort tydsverloop!

Ten aanziene van PITT heeft iets dergelyks plaats. En voor zo verre die Staatsman zich heeft doen kennen, gaf hy gelegenheid tot eene tweevoudige Schildery, ook hier opgehangen. Immers de Vertaaler laat op de

de gegeevene *Leevensbeschryving* van SCHILLER volgen: „ Zeker was SCHILLER in het schetzen van PITT „ niet geheel onpartydig. Zyne aftekening van dien on„ betwistbaar grooten Staatsman is niet dan met lof„ tuitingen opgevuld, waarvan veelen onzer Leezers „ zelven de juistheid en gegrondheid zullen in twyfel „ trekken, en welker opeenstapeling voorwaar weinig „ geschikt is om den Man te doen kennen zoo als hy is. „ Een tegenstuk, 't welk ons een der Fransche Dag„ bladen levert, onder het opschrift van *de gemeenebest„ gezindheid van* PITT *ontmaskerd*, zal dus, naar ons „ inzien, niet ongeschikt zyn om den Man beter te lee„ ren kennen en beter te doen beoordeelen; althans, „ het zy het ernst of satyre zy, het welk wy niet op „ ons neemen te beslissen, het zal wenken aan de hand „ geeven, die voor een bedaard nadenkenden toereikend „ zullen zyn, om zyne oordeelvelling over deezen bui„ tengewoonen Man tot in laater tyd te verschuiven." — Het is juist deeze aanmerking, welke de door ons gemaakte wettigt, en stand houdt ten opzigte van alle nog leevenden, die in deezen Bundel voorkomen.

Allen na te gaan, van allen hoofd voor hoofd te zeggen, wat ons van derzelver *Leevensbeschryving* dunkt, zou meer van ons gevorderd weezen, dan de aart onzes Werks toelaat. In het algemeen mogen wy zeggen, dat ten opzigte van de Characterschetzen, welke doorgaans de Leevensbeschryvingen besluiten, de hand des *Duitschers* te zien is; 't geen ook nu en dan den Vertaaler eene aanmerking afvergt, of tot eene aantekening noodzaakt. Zo, by voorbeeld, voegt hy onder de Leevensbeschryving des Prinsen VAN COBURG: „ In „ deeze Levensschets van den Prins VAN COBURG liet „ de Schryver zich door zyne vooringenomenheid voor „ de zaak der Geallieerden wel eens wegsleepen, waar„ op wy den Lezer slechts met deezen wenk willen op„ merkzaam maaken, terwyl wy het overige terneérge„ stelde geheel voor zyne rekening laaten."

Eene dergelyke aanmerking zou, in een ander opzigt, ten aanziene van HERZBERG te maaken geweest zyn. Partydigheid voor de *Duitschers* straalt in alle kenschetzen, hun betreffende, te sterk door. De *Franschen*, die in de Omwenteling groote en geweldige rollen speelden, worden in volle leelykheid afgemaald. Doch in 't geen SCHILLER van NECKER zegt, vinden wy zo

veel ſtrydigheids, dat wy het niet wel weeten zamen te voegen, byzonder wat 's Mans bekwaamheid als Schryver betreft.

Met dit alles twyfelen wy niet, of dit Boekdeel zal een aantal Leezers vinden. In het ſlot des Voorberigts van den Uitgeever wordt ons vermeld: „ Behalven het „ twintigtal Levensbeſchryvingen, die wy thans aan on- „ ze Natie voorleggen, zyn 'er nog eenige andere, niet „ min gedenkwaardige, perſoonen overig, van welke „ SCHILLER ook de Levensſchetzen ontwierp, zoo als „ FREDRIK DE GROOTE, de *Franſche* Generaal MOREAU, de Rus-Keizerlyke Bevelhebber SUWOROW en „ dergelyken, en deezen zullen, in een Tweede Deel, „ weldra het licht zien."

Reizen door de Holen des Ongeluks en de Verblyven der Elende, van K. H. SPIESS. *Uit het Hoogduitsch. Te Haarlem, by* F. Bohn, 1800. *In gr. 8vo.* 280 *bl.*

Het ſchynt wel ene zonderlinge verkiezing, juist zulk ene reis te doen; maar iedere plaats van den aardbodem is voor den natuur-onderzoeker belangryk. Eveneens handelt dan ook de wysgeer; hy vergeet de holen des ongeluks en de verblyven der elende niet, maar doet ook daar zyne waarnemingen, en breidt ook daar zyne kennis der menschheid uit. Jammer en elende verminderen daardoor op de wereld niet, zwakke, weke zielen! dat gy dezelve niet kunt aanzien. De ware, gevoelige menſchenvriend kan en wil dezelve naarſporen, opdat hy die naar zyn vermogen mag kunnen verhelpen. —— Ieder aandoenlyk verhaal van menschlyken rampſpoed verliest in ons oog alle waarde, zo dra het onwaarachtig, althands zo dra het onnatuurlyk wordt. 'Er is elende genoeg onder de menſchen; wy behoeven dezelve door onze verbeelding waarlyk niet te vermenigvuldigen. Dan de verhalen, die wy hier aantreffen, zyn (waarom zouden wy den Schryver, die dit ſtellig verzekert, wantrouwen?) niet verdicht, maar grotendeels byeengebracht uit echte criminele acten. Deze verzekering was evenwel nodig; zo veel noodlottig ongeluk treffen wy hier telkens aan. Des Schryvers oogmerk was, mededogen te verwekken, zelfs jegens den grootſten booswicht, en troost te geven aan elendigen. De ſtyl van dit Werk is ſchoon, en SPIES weet overal den juisten toon te treffen om het hart te roeren. De Vertaling is ook uitnemend wel. Het Werk bevat drie zeer belangryke verhalen, waarvan wy kort enig verſlag willen doen:

KAREL, OF DE GEVOLGEN VAN OPLOPENDHEID. —— KAREL is de zoon van een ryk edelman. De woede van zynen vader, die alle verbeelding te boven gaat, zo dra hy oplopend wordt, (en dit wordt hy dikwyls) doet hem het ouderlyk huis ontvluchten. Hy wint by enen boer, eerst als ganzenhoeder, en naderhand als herder op de Alpen, den kost. Juist op dien leeftyd, dat de natuur in dit opzicht wakker wordt, vindt hy daar een meisje; zy is jong, en fchoon, en ongelukkig. Hare geit, al de rykdom harer moeder, was van de fteilte geftort, en omgekomen. KAREL geeft haar de geit van den boer, die tot zyn onderhoud beftemd was. Dit was zyne eerfte misdaad. Het komt uit; en nu ontvluchten de jonge lieden den harden mensch. Hy ontmoet flechte menfchen, en, door gebrek gedrongen, lokt hy enig vee van zynen vorigen meester tot zich. Voords wordt hy foldaat, en trouwt het meisje. Zyne vrouw wordt verleid; hy deferteert, — vermoordt zynen eigen vader, — wordt een overfpeler, — en moordenaar van zyne eigene vrouw en kind. Als zodanig geeft hy zich eindelyk zelve aan by het Gericht. Wie houdt nu KAREL niet voor een booswicht van den eerften rang? En evenwel, men leze, zo men kan, dit verhaal, zonder het aandoenlykst gevoel van medelyden! De drang der omftandigheden noopte hem nagenoeg tot iedere euveldaad. Het flot dezer gefchiedenis bevat ene te nuttige zedenleer, dan dat wy het onzen Lezer zouden onthouden:

„ Eer ik deze fchrikbarende, maar zeker leerryke gefchie-
„ denis eindige, acht ik het mynen plicht, alle myne Lezers
„ te vragen: of zy KAREL niet een goeden en lieven jongen
„ genoemd, of zy niet zyne daad edel en fchoon gevonden
„ zouden hebben, indien ik, zonder van zyne overige daden
„ te fpreken, in den vervoerenden, gevoelvollen toon van
„ een roman-fchryver verhaald had, hoe hy aan KAATJE de
„ geit fchonk? Ik wedde, dat alle de andwoorden op deze
„ vragen, zo ik in ftaat ware ze op te zamelen, een vol-
„ mondig *ja* behelzen zouden. En toch was deze fchone,
„ edel fchynende daad de eerfte grondflag van KARELS ongeluk,
„ en de ladder, waar langs hy tot die vreeslyke hoogte van
„ euveldaden opklom; zy was de moeder van den roof en
„ moord, dien hy pleegde, en die hem tot ene fmartelyke
„ gevangenis veroordeelde. Merk dit op, gevoelvol, maar te-
„ vens ligtzinnig jongeling! Het is niet goed, dat men zich
„ door zyn gevoel laat wegflepen, wanneer het niet in onze
„ macht ftaat, hetzelve zonder gevaar, zonder onrecht te
„ plegen, te bevredigen, en 'er voldoening aan te geven.
„ Het is fchoon, ja het is plicht, de tranen der lydenden op
„ te drogen; maar het is nog meer plicht, niet af te wyken
„ van de paden des rechts, met deszelfs richtfnoer niet te

 „ fpe-

„ spelen, of hetzelve geheel te willen vernietigen! Men dooli „ dan in ene wildernis om, zoekt vergeefs het enge pad des „ braven, en stort in den afgrond neer, voor dat men des- „ zelfs diepte vermoedt."

De beklagenswaardige wilhelm werd op het schavot onthoofd; en dit was nog genade van den Land-vorst: het Gericht had hem, en zulks te recht, tot het rad veroordeeld. Hy was een arm, verlaten weeskind; maar door zyn uitmuntend verstand en hart maakt hy zyn fortuin, doet een aanzienlyk huwlyk, en krygt enen zeer goeden post. Zo leeft hy braaf en gelukkig. Zyne énige dochter is by zekeren Ritmeester zwanger; het huwlyk zal alles vergoeden; dan, volgens ene wet, is het geen Officier geöorloofd te trouwen, alvorens zekere som, overeenkomstig zynen rang, verzekerd is, opdat 's lands kas met gene pensioenen voor Weduwen bezwaard worde. De toestemming van des Ritmeesters vader komt eindelyk, en daarby een wisfel voor de tot dat einde benodigde som van zesduizend guldens. Over een maand vervalt de wisfel. Intusschen wordt de toestand der aanstaande bruid reeds zichtbaar; en voor de eerstemaal leent wilhelm nu uit de hem toevertrouwde penningen van het land. Ongelukkig loopt de betaling fout: des Ritmeesters vader had een bankroet gemaakt. Wat zou wilhelm nu doen? Hy wordt nog gelukkig door Joden voor een tyd geholpen. Alles geeft hem ook nog moed. Den Ritmeester komt meer dan 40,000 guldens uit zyns vaders boel; en deze schuld is praeferent. Wilhelm moet dus maar tyd winnen. Zo groeit intusschen de schuld al aan. Eindelyk is hy geheel red- en radeloos; de Ritmeester heeft alles verloren; en nu komt de dag, dat wilhelm zyne gelden verandwoorden moet. Hy zal zichzelven dan nu ook gevangen geven, en zyn lot afwachten. Dan ongelukkig hoort hy op reis van struikrovers en moordenaars in zeker bosch. Toen hy in dat bosch komt, schiet hy zynen voerman overhoop. Het rytuig is nu overrompeld en bestolen. Dan juist, toen hy van dit geval bericht doet aan het naastbygelegen Gericht, komen enige boeren met den wel dodelyk gewonden, maar toch nog levenden voerman aan. Wilhelm bekent alles; en de Lezer weet het einde reeds. „ Ach! het is zo gemaklyk (deze aanmerking nemen „ wy over) anderen te veroordelen, maar ten uitersten moei- „ lyk zich staande te houden, wanneer men eens gestruikeld „ heeft! Men slaat de hand naar zwakke steunsels in 't rond, „ grypt elken strohalm aan, zinkt steeds al lager en lager, en „ stort eindelyk op den grond, zonder gered te kunnen wor- „ den. Wacht u voor den eersten misstap, want de volgende „ staan niet meer in uwen willekeur; vrees, angst en valsche „ schaamte dwingen u ze te begaan en uw ongeluk te ver-

„ gro-

„ groten. —— Toetst deze waarheid-volle gedachte aan elk „ voorkomend geval; en indien zy de proef niet kan doorstaan, „ zo noemt my een leugenaar."

ALLE STRAF GEEN BEWYS VAN SCHULD, is het laatste verhaal. Dit is van enen anderen aard. FREDERIK H* wordt niet misdadig, maar geraakt driemaal in handen van het Gericht, en lydt zware straf. Altyd was de schyn tegen hem. Hy eindigde, als een overtuigd moordenaar, zyn leven op het rad; en eerst na zynen dood bleek zyne onschuld. „ De wegen der Goddelyke Voorzienigheid zyn „ onuitvorschelyk; niemand vermag ze te doorgronden; nie- „ mand kan in het verborgen indringen, waar de schynbaar „ hoogste ongerechtigheid de grootste billykheid zyn kan „ en zyn moet, want God was en blyft eeuwig rechtvaardig."

In de daad, Lezer! deze verhalen zyn treurig; maar het is toch voor de zo diep vernederde menschheid ene bemoedigende gedachte: de grootste booswichten, de zulken, die wy daarvoor houden, zyn dikwyls zo slecht niet als wy wanen, zyn dikwyls slechts ongelukkigen. Dan, — kan men het ook omkeren? Dit denkbeeld ware zo vererend niet voor de menschheid, maar verdient toch ook de naarsporing van den wysgeer. Zyn de edelste menschen misschien zo goed dan ook niet, als zy ons voorkomen? Is 'er dan waarlyk zo veel, zo wel by menschelyke deugd als by menschelyke boosheid, dat wy *noodlottig* noemen moeten? Al ons gevoel komt toch tegen dat woord *noodlottig* op. Laten wy dan voorzichtig zyn, menschenvrienden! Laten wy het gevoel van medelyden met den waarlyk ongelukkigen misdadiger niet zo ver dryven, dat wy, met het boze in den boosdoener, te gelyk de gehele zedenlykheid in den mensch zouden vernietigen.

De Patriotten van zeventien honderd zeven-en-negentig. Toneelspel in drie Bedryven. Door P. LINTHORST. *In den Haag, by* J. L. van Laar Mahuët en Comp., 1801. *In gr. 8vo. 106 bl.*

In waarheid, de Burgertwisten in ons Vaderland hebben zeer veel huislyk geluk vernield, en menig broederhart van het broederhart verwyderd. In dit stukje verzoenen zich broeders; en het, door den burgertwist zo lang opgehouden, huwlyk hunner kinderen is het gevolg van deze verzoening. Gelukkig ware het, zo dergelyke verzoeningen eens algemeen werden in ons Land, en men begreep en beoefende, dat, hoe verschillend men ook denke, men elkanderen toch broederlyk kan liefhebben. Uit dit oogpunt beschouwd, bevalt ons dit stukje; doch de zamenspraken zyn doorgaans wat langwylig, en

en daardoor ontbreekt aan het geheel levendigheid en kracht. De Schryver denkt ook zelve niet zeer hoog van zyn werk: *Of ik den weg naar de harten gevonden heb*, (zegt hy) *de hartstochten op eene natuurlyke wyze gaande gemaakt, de trappen der gemoedsbewegingen naar behooren betracht hebbe, gelove ik niet*, enz. Ene gehele bladzyde met DRUKFEILEN vinden wy aan het hoofd van dit werkje; en onder aan dezelve het waarlyk niet onnodig verzoek: *Eenige onverbeterde Letterfouten zal den Lezer gunstig gelieve te verschoonen.*

Myn Heer Elias; of de groote Vraag beäntwoord: Waar of toch ons Geld blyft? Leerzaam en vrolyk Bataafsch Blyspel. Alom te bekomen. In 8vo. 64 bl.

Welligt is door dezen tytel menig koper uitgelokt. Men kan altyd toepassingen maken; dan men vindt hier tot dezelve toch gene, althands gene zeer duidelyke wenken. Op zich zelven is het stukje juist niet slecht. *Mynheer* ELIAS *kan* niet begrypen waar zyn geld blyft; intusschen, Mevrouw heeft over alles de directie, en daardoor wordt b. v. haar Paruikmaker Tuinmansknecht. 'Er zyn nieuwe opzichters over alles door haar aangesteld; doch van die allen is de opzichter over de finantien het minst te vreden. De leermeesters van het jonge ELIASJE komen ook op het toneel; voords de door Mevrouw aangestelde Architecten met hunne plannen voor een lusthof in den smaak van een betoverd kasteel, en ene sentimentele wildernis achter het slot, enz. enz. Eindelyk vindt de opziener van de finantien gehoor; Mynheer neemt de directie weer op zich, en de nutteloze bedienden worden weggejaagd. Nu krygt *Mynheer* ELIAS nieuw crediet, en 'er is uitzicht dat zich alles nog herstellen zal. Met deze omwending van zaken wenscht nu ieder den Heer ELIAS geluk; en volgens het gevoelen van den kundigen Tuinman JACOB, verdiende dit Spel, in het klein gespeeld, in het groot nagevolgd te worden.

De Fransche Dorps-club, of de Revolutionaire Jacobynen: Blyeindend-Klugtspel, in drie Bedryven. Ridendo dicere verum quis vetat? *Te Amsteldam, by* M. Schalekamp, 1801. *In 8vo. 144 bl.*

In meer dan ene Vaderlandsche Societeit of Club ging het zeker dikwyls dol genoeg, en men kon daar wel stoffe vin-

vinden voor een Kluchtſpel; dan in dit ſtukje is evenwel alles, vertrouwen wy, vry wat overdreven; ook zyn die tyden, en by de Franſche Republiek en by ons, lang voorby. Dit Kluchtſpel, intusſchen, dat zeer wel afloopt en ons by wylen recht hartlyk heeft doen lachen, kan welligt een of anderen heethoofdigen nog van nut zyn. Ziet hier iets ter proeve:

BLAISE. Mag ik, als 't u belieft, Heer Preſident! ook eens zulk een ding doen?

BRODIN. Eene motie meent gy?

BLAISE. Jaa krek gevat, —— eene motie.

BRODIN. Gy? —— kom gaa uw gang. —— Spreek! —— Maar Jean ſchenk intusſchen eens in.

BLAISE. Daar ik meer dan eens van die edelmannen digt en dugtig ben afgeklopt, zoo als ik u eens krek zal verhaalen, van hetgeen my van die ſnaaken al zoo gebeurd is, ſinds ik een kleine jongen was....

BRODIN. Lapſalverye, lapſalverye, laat dat verhaal maar agter, zeg maar kort en goed, wat ge meent en begeert.

BLAISE. Al die adelyke afrosſers maar zonder veel omſlag den hals te breeken; zie daar dat is kort en goed.

RIVAUT. Me dunkt dat is voor een begin wat grof; —— we kosten daar eerst eens over ſchryven aan de moeder-club te Parys, als we een Secretaris hebben, die wat ſchryven kan, en vragen haar hoe zy het bliefde te hebben. —— Maar intusſchen kosten wy alle hunne goederen verbeurd verklaaren, en hunne huizen en kasteelen, zoo als flus al gezegd is, afbranden.

BRODIN. Regt zoo, regt zoo, hunne goederen verbeurd verklaren, hunne kasteelen afbranden, en hen aan den dyk jaagen, dat kan 'er door, dat is tot behoud van het vaderland en tot vestiging van onze vryheid; —— maar hen allen den hals te breeken, —— zie wy zyn alle menſchen met malkander, en één en dezelfde lieve Heer heeft ons allen geſchapen, waarom zouden wy hen dan mishandelen? —— Maar hunne goederen verbeurd verklaaren, dat is het waare. —— Wat zeggen de broeders? zullen we de goederen der edellieden verbeurd verklaaren? —— die 'er niets tegen heeft ſtaa op! —— niemand niet? —— dat is dan weer gedecreteerd. —— Zoo, zoo, wy doen in deze zitting nog al wat zaaken van gewigt af. —— Daar mogen wy wel weer een ſchepje op hebben. Jean ſchenk in, enz.

De Vrede, of het dubbel Huwelyk, door een Nieuwstyding; vrolyk Blyspel, door A. LA SCHASZ., 1801. *Alom te bekomen. In 8vo. 65 bl.*

LEONARD heeft zich vast bepaald om zyne Dochter SOFIA niet uit te huwlyken vóór de Vrede op het Vaste Land getekend is, en heeft hare hand voor dien van hare minnaars bestemd, die hem het eerst echt bericht daarvan zou brengen. KAREL heeft 't eerst die tyding; dan daar SOFIA FERDINAND bemint, weet hare Kamenier hem wonder wel op te houden, en kan hy met dit bericht den ouden Heer maar niet genaken. Eindelyk raakt hy door een vengster binnen; FERDINAND komt dus te laat; dan KAREL, die alles gemerkt heeft, en het meisje niet tegen haren zin begeert, staat hem SOFIA af, en straft hare Kamenier voor de hem gespeelde potsen, door de onkosten voor hare bruiloft te betalen, en haren minnaar een goed bestaan te bezorgen. Dit stukje wordt met zang, dans en pantomime besloten, en zou, vertrouwen wy, vry wel op het Toneel voldoen.

Reize van den jongen Albert en Heer Jan, bygenaamd de Tavenaar. Alom. In gr. 8vo. 166 bl.

Vuile Bordeeltaal, mankgaande Leugen, snoode Kwaadspreekenheid, opgeraapte Laster, en ongepaste Spotterny mishaagen elken verstandigen en braaven, wanneer de Tong zich aan die schennissen schuldig maakt; dan dubbel mishaaglyk zyn deeze gebreken, als iemand, daarmede behebd, zich nederzet, om die uitvloeizels van een bedorven hart op 't papier te brengen, en der drukpersse aan te beveelen. —— Verre het meerdertal, ja, om zo te spreeken, alle de 166 bladzyden der opgemelde Reize, zyn van deezen verwerplyken stempel; en wy haasten ons, zulks bekend te maaken, ten einde voor te komen, dat onze Landgenooten, door den vry onverschilligen Tytel bedroogen, hun geld uitgeeven voor een der verwerplykste Prulschriften, die ons in langen tyd onder de oogen kwamen. De daadlyke Uitgeever heeft nog zo veel schaamte gehad, of liever, is door andere, meer met zyne slegte zielsgesteltenisse zamenstemmende, drangredenen bewoogen geworden, om zich te verbergen onder een Naamlyst van Boekverkooperen, die, voor 't meerendeel, zo verre wy hun kennen, hun naam op den Tytel van zulk een Schandwerk met wederzin zullen geplaatst zien. Dit Oordeel is niet *allerongenadigst*, maar naar waarheid.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Leerredenen over de gewigtigste Gebeurtenissen, uit het Leven van JESUS CHRISTUS, *gewoonlyk genoemd Evangeliën; door* JOHANNES TISSEL, *Leeraar der Luthersche Gemeente te Amsterdam. Vde Deel. Te Dordrecht, by* A. Blussé en Zoon, 1800. *In gr. 8vo.* 307 *bl.*

'T Zelfde gunstig oordeel, dat wy, by herhaaling, over de voorgaande Deelen dezer Leerredenen geveld hebben (*), verdient, buiten alle bedenking, ook op dezen bundel toegepast te worden. De Eerw. TISSEL levert altyd weldoordachte opstellen. Zyne keuze valt op eene aangenaame verscheidenheid van gewigtige onderwerpen, die hy, naar aanleiding der zoogenaamde *Euangelien*, met oordeel uitwerkt, en op eenen leerzaamen trant, ter bevordering van werkdadige godvrucht, behandelt.

Dit boekdeel bevat tien Leerredenen, over de volgende onderwerpen. 1. Onze zintuigen spoorslagen tot Gods-verheerlyking, *Marc.* VII: 31—37. 2. De lof der menschenliefde, *Luc.* X: 23—37. 3. De dankbaarheid en 't vertrouwen, als de ziel van den Godsdienst, *Luc.* XVII: 11—19. 4. Daar is eene Voorzienigheid, of God regeert de wereld, *Matth.* VI: 24—34. 5. Over de voornaame gronden van vertroosting, by 't ons toeschynend ontydig sterflot van waardige vrienden, *Luc.* VII: 11—17. 6. Over de verschriklyke gevolgen van haat en verbittering, *Luc.* XIV: 1—11. 7. 't Gewigt van het behoorlyk aandenken aan God, *Matth.* XXII: 34-46. 8. Over 't verdienst van den Christelyken Godsdienst, in 't stuk van de heiliging der gedachten, *Matth.* IX: 1—8. 9. De Christelyke Godsdienst, als de weg tot waare grootheid, *Matth.* XXII: 1—14. 10. 't Groot aan-

(*) *N. Alg. Letteroef.* II. 54. III. 282. —— *Algem. Lett.* 1795. 145.

aanbelang van eenen welingerichten huislyken Godsdienst, *Joh.* IV: 47—54.

Zie hier, tot eene proeve van de wyze, waarop de Redenaar zyne gekozene ſtoffen bewerkt, den inhoud der agtſte Leerrede, waarin, naar aanleiding van de geſchiedenis *Matth.* IX: 1—8, gehandeld wordt over het verdienst van den Christelyken Godsdienst, in 't ſtuk van de heiliging onzer gedachten. De beſchryving, die de Leeraar, in 't eerſte gedeelte van deze Leerrede, geeft van dien gewigtigen plicht, *de gedachten te heiligen*, is wel waardig hier ter neder geſchreven te worden. „ Zyne gedachten te heiligen, of, 't geen hetzelfde is, op eene waardige wyze te beſtieren, dit, zegt hy, is aan onzen kant te zorgen, dat onze gedachten nooit, met genoegen, ſtilſtaan, of rondwyën op verboden lusten of handelingen; 't heet, onze gedachten met opzet of met geweld 'er van aftrekken; en dezelve, op eene bedachtzaame wyze, eene zodanige richting geeven, als onze beſtemming als redelyke wezens en als christenen van ons afvordert. Dan, veelligt hoor ik u hier vraagen: *wie is dáár toe bekwaam?* Wie onzer is zo vermetel, om zig 't volkomen gezag over zyne gedachten aan te maatigen? Ik beken 't, het zou weinig kennis van de menschlyke natuur verraaden, zo wy geloofden, dat het van den mensch afhange, geene andere dan waardige invallen of gedachten ontwaar te worden. Voor zinlyke wezens, gelyk wy zyn, is 't onvermydelyk, dat zoms zondige en laage of zondige en misdaadige gedachten ons, zelfs tegen wil en dank, invallen. Aan den Verloſſer, in alle opzigten mensch, gelyk wy, overvielen, ten tyde zyner Verzoeking, zodanige verkeerde, offchoon voor Hem geheel onſchuldige invallen. Als met de ſnelheid van 't licht bood zig die gedachte aan zynen geest aan: zou 't niet raadzaam zyn, mynen honger wonderdaadig te ſtillen, en deze ſteenen in brooden te veranderen? —— Intusſchen kan de mensch, door den Godsdienst geholpen, ook hier veel meer doen, dan zig 't zondig en vadzig hart verbeeldt. Of is 't niet mooglyk, om by 't opkoomen van zondige invallen de eene of andere ernſtige bezigheid te beginnen, onze gedachten dus op eene andere zaak te vestigen, en zo den gang onzer denkbeelden een goed punt, eenen goeden loopbaan te verſchaffen? Is 't niet mooglyk, om, in plaats van met genoegen by ſtrafbaare oogmerken

of

of gedachten te verwylen, die 'er terſtond van af te trekken; aan de werkzaamheid onzer ziel geheel ander voedzel te verſchaffen, en zoo ons denkvermogen in geheel andere velden te leiden? Zo wierd die gedachte van den Verlosſer, om ſteenen in brooden te veranderen, aanſtonds verdrongen, door het denkbeeld: *de mensch leeft niet alleen van brood, maar ook van elk woord, dat 'er uit den mond Gods gaat!* Eindelyk, is 't niet mooglyk, om de loszinnigheid of de verkeerdheid onzer gedachten, die veelal 't gevolg is van den lediggang, door werkzaamheden van een ernſtig zoort te keer te gaan; is 't niet mooglyk, om zo de ryke bron van beuzelagtige en misdaadige gedachten opzetlyk toe te ſtoppen, en ons hart, voor invallen van dit zoort, doorgaans als toe te muuren, en gelukkig te beveiligen? Trouwens, als onze ziel op niets ernſtigs ingeſpannen is, dan ligt zy, als open, en dus gereed, om aanſtonds de prooy te worden van den eerſten inval tot zonde. 't Duizendvouwig onkruid komt dan aan alle kanten, op dezen nog open en onbewaakten akker, weelig te voorſchyn; en allerlei vergiftige voortbrengzels, allerlei planten van kwaade gedachten vertoonen zig alrede op de oppervlakte der menschlyke ziel. 't Is een voortreflyk zeggen van *Salomon: Een man, die zyn hart niet bewaakt, is als eene ſtad, zonder muur!*"
—— Op deze beſchryving van de veredeling der gedachten laat hy nog eenige aanmerkingen, over 't groot aanbelang van dit plichtmaatig bedryf, volgen. Hy toont aan, dat dit een plicht is van de grootſte uitgeſtrektheid, en van den wydſten omvang, een plicht, die ons geheel character vormt, en aan onzen heerſchenden denktrant eene zeer gunſtige en beſlisſende richting geeft, die, gelyk dezelve een byna ondoordringbaar ſchild is, tegen allerlei laage en zondige bedryven, zoo ook, aan de tegengeſtelde zyde, de vruchtbaarſte wortel is van allerlei waardige, groote en godvruchtige handelingen, en die een onmiddelyken invloed heeft op de verhooging, zoo wel van onze inwendige waardy, als van ons weezenlyk geluk. De groote verdienſte, welke de Christelyke Godsdienst heeft, in de bevordering van dit zoo heilryk en zoo zielveredelend bedryf, toont hy hierin gelegen te zyn: 1. Jeſus maakte het uitdrukkelyk tot het oogmerk zyner zending, de menſchen tot reiniging van het hart, tot veredeling der gedachten,

ten, op te leiden. 2. De wyze, waarop Hy de deugd aan zyne tydgenooten inſcherpte, doet ons duidelyk zien, hoe zeer Hy zich om de heiliging van de gedachten bekommerde. 3. De hulpmiddelen, die Hy, ter bevordering van godvrucht en deugd, voorſchreef, bewyzen, dat Hy de heiliging der gedachten hield voor 't meest wezenlyke in den Godsdienst. —— Deze beſchouwing wordt beſloten met eene zeer gepaste aanwyzing, hoe men het hebbe aan te leggen, om de gedachten te heiligen; die hierop nederkomt: „ Begint," zegt hy, „ ten dien einde, in de eerſte plaats, met zeer diep in uwen geest te prenten 't uitſtekend gewicht, 't geen 'er gelegen is in deze heiliging der gedachten. Zoekt al verder, zo gy waarlyk belang ſtelt in de heiliging der gedachten, u, zoo veel mooglyk, gemeenzaam te maaken met het eerbiedigst Godsgevoel, of de geſtadige gedachte aan God. Legt u vervolgends toe, om 't gezag of 't meesterſchap te verkrygen over den loopſtreek van uwe gedachten. Eindelyk, maakt menigmaal een opzetlyk en waardig gebruik van die byzondere hulpmiddelen, die de Verlosſer, ter heiliging van uwe gedachten, u zoo nadrukkelyk heeft aanbevolen."

Zegepraal der Waarheid over het Ongeloof, blykbaar in de Bekeering van den Heer JOH. THEOD. VAN DER KEMP, *Med. Doct., en in de wyze van zyne Roeping tot den Euangelie-dienst onder de Heidenen. Zynde een Uittrekzel uit zyn eigen Dagregister, in 't licht gegeeven door* HERM. JO. KROM, *Prof. en Pred. te Middelburg. Te Dordrecht, by* A. Blusſé en Zoon, 1801. *In gr. 8vo. 68 bl., behalven het Voorwerk van XXXVI bl.*

De Profesſor en Predikant KROM geeft, in de Opdracht van dit Werkje aan deszelfs Echtgenoote, reden van de overgroote verkleefdheid, die zy beiden aan *Dr.* VAN DER KEMP hebben; waaruit wy eenige meerdere opheldering ontvangen van de wyze, waarop zich de Hoogleeraar diens zaak aangetrokken, en de verdediging van deszelfs veel gerucht maakend geſchryf op zich genomen heeft. Zyne Huisvrouw heeft aan *Dr.* VAN DER KEMP de redding van haar leeven uit doodsgevaar, toen niemand daarop langer hoop geeven durf-

durfde, te danken. Zy is sedert, en vooral na zyne bekeering, eene zyner gemeenzaamste Vriendinnen, met welke hy nog steeds, tot op de grenzen der Kaffers, eene stichtelyke briefwisseling onderhoudt, geworden. Beiden zyn, sedert dien tyd, in den geest allernaauwst met hem vereenigd, en vast overtuigd van zyne ongeveinsde bekeering, brandenden yver voor zynen gezegenden Verlosser, en belangelooze liefde voor het heil zyner medemenschen. De laatste berichten van hem, en ook zyne eigene brieven, getuigen van de sterkte zynes geloofs, en van zyn standvastig aankleeven aan den Heere Jesus, en de belangen van zyn Koningryk, in het midden van de grootste gevaaren. Men heeft evenwel gemeend, in zyn onlangs uitgegeeven Werk, genaamd *de Theodicée van Paulus* (*), merkelyke afwykingen van het leerstelsel der Hervormden, waaronder hy zich rekent, ontdekt te hebben. Prof. KROM is daarentegen met 's Mans godvrucht, en yver voor de zaak des Christendoms, zoo ingenomen, dat hy 'er geene dwaaling in kan ontdekken. Deszelfs oprechtheid van hart en bedoelingen staat althans by hem boven alle bedenking. Daar zulke daadzaaken voorhanden zyn, als de leevensgeschiedenis van VAN DER KEMP oplevert, daar, dunkt hem, zyn geene woorden, tot verder bewys, van nooden.

Nu brengt de Hoogleeraar, op verzoek van veele Godsdienstvrienden, een uittreksel uit het eigen dagregister van VAN DER KEMP, door denzelven, by zyn vertrek, zonder verbod om het aan anderen mede te deelen, achtergelaaten, in 't licht. Men ziet daaruit, en uit bygevoegde brieven, tusschen hem en de Londensche Zendeling-Societeit gewisseld, hoe deze zonderlinge Man tot het besluit gekomen is, om zich als Zendeling te laaten gebruiken, en uit welke beginselen, en op hoedanige wyze, hy dat op zich heeft genomen. Door het leezen der predicatiën, ter inwyding der voornoemde Societeit gehouden, kwam hy in 1797 op 't denkbeeld, of niet welligt de Koning der Kerke, die tot hiertoe zulken byzonderen weg met hem had gehouden, voorhad, hem tot wilde Volken te zenden, om hun genade en zaligheid, in het bloed zynes kruises, aan te bieden. Hy

(*) Zie onze recensie, *Letteroef.* voor 1800, bl. 533 en 613.

Hy dagt, een ieder was verplicht, Hem dit aanbod te doen, maar begreep tevens, zich naauwkeurig te moeten wachten, om daaromtrent niets eigendunkelyk, buiten zyn uitdrukkelyk bevel, te onderneemen. Hy bad, en begeerde zynen wil te weeten, en nu wierd hy tot de Societeit zelve gewezen, waarop hy ook terstond een brief aan derzelver Secretaris afvaardigde, behelzende een verzoek, om door haar voorgelicht te worden, of hy de bekendmaaking van het Euangelie onder de Heidenen behoorde te aanvaarden, dan wel hier te lande de Zendelingschappen te bevorderen. De Societeit liet hem, door haaren eersten Secretaris, antwoorden, dat zyn brief een leevendig gevoel van geestelyk genoegen had verwekt, maar dat men, alvorens iets beslissends omtrent het gedaane aanbod te kunnen raaden, eenig nader bericht begeerde te ontvangen van de groote verandering, welke zyne ziel ondergaan had, en van zyne inzichten in de Euangelie-waarheden. Het zou haar ook aangenaam zyn, zo hy een Predikant, of een ander achtingwaardig man, kon noemen, die van zyne gelukkige verandering van begrippen en gedrag getuigenis konde draagen. De brief was verzeld met allerernstigste vermaaningen, om wel toe te zien, dat hy zich niet door hoogmoed, of andere onwaardige beweegredenen, liet wegsleepen, en om de kosten wel te overrekenen, en alle de gevolgen, die zoodanige onderneeming na zich kon sleepen, in overweeging te neemen. *Dr.* VAN DER KEMP was weldra met zyn antwoord gereed: Hy hield zich van de zuiverheid zyner bedoelingen ten vollen overtuigd, en de bewustheid van zyn gemis der vereischte bekwaamheden tot zoodanigen dienst ontrustte hem weinig. „ Want," zegt hy, „ als ik zwak ben, ben ik sterk, en ik vermag alle dingen door Christus, wanneer die my kracht geeft. Die roept, is getrouw, en, wanneer hy my roepen zal, zal hy my ook, zo ik hoop, in staat stellen, om zyne stem, door 't geloof in hem, te gehoorzaamen." Daarop laat hy eenig verslag volgen van sommige omstandigheden, welke zyne bekeering van de duisternis tot het licht, in 1791 voorgevallen, betreffen. Wy willen onzen Leezeren het voornaamste mededeelen: —— Men moet dan weeten, dat *Dr.* VAN DER KEMP, zo als hy ons hier verhaalt, te voren Deïstische grondbeginselen had gekoesterd. Het Christendom oordeelde hy, op theoretische gronden, on-

onbeſtaanbaar met de uitſpraaken van het gezond verſtand. De Bybel was een hoop kwalyk aaneengeknoopte begrippen, vertellingen en vooroordeelen. Eerst hield hy Christus nog al voor een man van verſtand en geleerdheid, maar naderhand verloor deze by hem alle achting. Zoodanig was zyne duisternis, toen hy den 27 Juny 1791, met zyne Vrouw en ééinge Dochter, in een ſchuitje voor Dordrecht uit zeilen zynde, eensklaps door een windhoos overvallen wierd, welke het ſchuitje in één oogenblik het onderſte boven keerde, met dat ontzettend gevolg, dat beiden zyne Vrouw en Dochter verdronken, en hy zelf ter naauwer nood uit het allergrootst leevensgevaar gered wierd. Hy merkte dit verſchrikkelyk ongeval aan, als de geſtrengſte ſtrafoefening, door God over hem beſchikt, maar beſpeurde tevens reeds des anderen daags, dat zy geen het minſte vermogen had, om hem te verbeteren. En nu vreesde hy, dat God hem, als niet te verbeteren zynde door ſtrafoefeningen, aan zyn eigen lot zou overlaaten. Den volgenden Zondag begaf hy zich naar de Kerk, daar des Heeren avondmaal ſtond gehouden te worden; en, ſchoon hy NB Jeſus toen nog voor een bedrieger hield, ſchaamde hy zich echter, om 'er zich van te onttrekken. Maar, om zyne gedachte van het voorwerp dier plechtigheid af te leiden, richtte hy dezelve, omtrent in dezer voege, tot God: „ Myn God! tot hiertoe heb ik in uwe wegen met my niet kunnen berusten, noch my aan uwen wil onderſchikken, maar nu kan ik het doen. Ik verkieze van myne vrouw en kind beroofd te zyn, omdat het uw welbehagen is: ontvang dan haar van myne handen! Ik vertrouwe haar geheelenal aan u toe!" Op dit oogenblik, zegt hy, wierden deze woorden aan myne verbeelding voorgeſteld, met een hart-overmeesterend gezag: „ *Vertrouw haar niet aan God, maar aan my toe.*" En nu ontdekte hy weldra, dat het de Heere Jeſus was, die zich dus tot hem vervoegde; en nu eensklaps van gevoelen veranderd omtrent den ſpreekenden perſoon, aan wien hy van nu af aan hoedanigheden, die het denkbeeld, 't welk hy tot hiertoe van zynen God gevormd had, verre overtroffen, toekende, antwoordde hy: *Ja, myn Heere, aan u vertrouwe ik haar.* En zoo wierd deze onderhandeling al verder voortgezet, en achtervolgd door zeker ſoort van bedwelming of ongevoeligheid van

 geest,

geest, welke van omtrent 's morgens half-elf duurde tot drie uuren na den middag. Eindelyk tot zich zelven gekomen zynde, merkte hy, dat hy in zyn tuin was; en zich erinnerende, dat Jesus hem gezegd had, *onderzoek de leer des Christendoms slechts nog eenmaal, en ik zal u leeren*, en dat hy door hem op de toerekening van Adams misdaad gewezen was, als op eene zekere waarheid, die hy, schoon hy den Christelyken Godsdienst nog voor een warnest van ongerymdheden hield, vastelyk geloofde, begon hy, nu uit dat grondbeginsel uitgaande, het nieuw onderzoek; en nu leerde hy het waare Christelyk leerstelsel, zoo als dat naderhand in zyne *Theodicée* beschreven is, zonder den Bybel nog in te zien, kennen, en maakte daarvan aanstonds een opstel. Den volgenden morgen viel zyn oog op een Bybel, en nu besloot hy de godlykheid van dat Boek te toetsen aan de leer, van welker godlykheid en waarheid hy onmiddelyk was overreed geworden, en vond werkelyk daarin, en wel byzonder in den Brief aan de Romeinen, deze zelfde leer, zoo als hy die, daags te voren, door eene godlyke openbaaring geleerd en opgeteekend had. Derhalven was ook de Bybel van godlyken oorsprong, en daarom schreef hy, aan alwat hy 'er verder in las, ook een godlyk gezag toe. Hy laat 'er nog eene opgave van zyne denkbeelden over de wyze, waarop men zalig wordt door Jesus Christus, op volgen; alles overeenkomstig 't geen, in zyne verklaaring over den Brief aan de Romeinen, breeder is ontwikkeld; en noemt alle de Gereformeerde Predikanten van Dordrecht, en nog eenige anderen, door welken men meer onderricht omtrent zynen persoon zou kunnen bekomen. Op dezen Brief wierd door de Zendeling-Societeit geantwoord, dat 'er wel by haar, aangaande de echtheid van 't werk Gods in 's mans ziel, en de gezondheid en geestelykheid zyner inzichten in de waarheid, geen twyfel overbleef, maar dat zy hem, omtrent de aanneeming van den Zendelingdienst, nog geen beslissenden raad durfde geeven. Hy moest op eene nadere, klaare en gepaste aanwyzing van den wil zynes Heeren wachten, en die, door aanhoudende gebeden, zoeken te erlangen. Intusschen gaf zy hem eenige opening van de ontwerpen, tot welker uitvoering de Societeit onmiddelyk Zendelingen begeerde. Het eene betrof eene afreize naar het Noorden van Indiën; het andere

eene tweede bezending naar de nabuurige landen van Kaap de Goede Hoop. En dit alles gaf zy nu aan zyne eigene overweeging over, met bygevoegde verklaaring, dat zy nu verder op dat bestuur en op dien invloed zouden wachten, welken het den God der genade en der wysheid behaagen zou in zyn hart te geeven. Dit antwoord bragt den Man eerst in veel verlegenheid. Hy had gemeend, dat de Societeit, welke hy, op bevel van Jesus, geraadpleegd had, hem beslissend zou antwoorden. Maar deze wees hem tot zich zelven, en tot eigen onderzoek, en om verder op Gods bestuur te wachten. Maar niet lang daarna kwam hy ook dit te boven. Hy werd overtuigd, dat alle ontwerpen, welke wy, *in gevolge* en *in de kracht des geloofs*, dat is, door de kracht des *H. Geests*, welke door het geloof medegedeeld wordt, kunnen aanvangen, ongetwyfeld door God ingegeeven en bevolen zyn. „ Ik verlangde nu niet meer," zegt hy, „ naar de tusschenkomst der Voorzienigheid, of naar eene uitwendige verklaaring van Gods wil, maar alleen, dat myn klein geloof mogt versterkt worden." Deze ontdekking besliste op eenmaal de groote vraag, ten voordeele van het Zendelingswerk. Nu is VAN DER KEMP door Jesus daartoe geroepen, en toont zich, in gevalle zyn besluit niet afgekeurd wordt, genegen, om naar Londen te komen, ten einde met Directeuren nader te overleggen, welk ontwerp men eerst zou by de hand neemen, waaromtrent hy zelf niets wilde bepaalen, hoewel zyne keus, zo 't aan hem stond, tot eene zending naar Africa, over de Kaap de Goede Hoop, meest zou overhellen. Eer dit antwoord by de Societeit werd ontvangen, waren Directeuren der Zendeling-Societeit, zoo 't schynt, door tusschenkomst van een brief van CORN. BREM, woonachtig te Rotterdam, reeds bewogen worden, om het gedaane aanbod van VAN DER KEMP aan te neemen, waarvan zy hem ook, door een brief aan BREM, lieten verwittigen. En het is dan ook geenzins te verwonderen, dat 's Mans besluit, vóór het ontvangen van dezen brief afgevaardigd, met eenpaarige stemmen werd toegejuicht. En nu weeten wy van elders, dat hy, in gevolge van verdere onderhandelingen, reeds naar Africa is vertrokken.

Wat nu dit alles afdoe, om de onbetwistbaare afwyking van *Dr.* VAN DER KEMP van het gewoone Gereformeerde leerstelsel goed te maaken, en zulke groote

dingen, als men zich, uit aanmerking van 's Mans bekeeringsgeschiedenis, en voorgegeevene goddelyke roeping tot het Zendelingswerk, van deszelfs stoute onderneeming voorstelt, met grond te verwachten, bekennen wy niet te kunnen doorzien. Prof. KROM heeft wel, in het Voorbericht, op nieuw het een en ander, tot verdediging van des Doctors wyze van denken, te berde gebragt; en dit verstrekt zyn goed hart, in zoo verre, tot eer; maar hy zal het, onzes inziens, ook in dier voege, met de voorstanders van stipte rechtgeloovigheid moeielyk vinden, en nog altoos veel werk hebben, om de wonderlykste mengeling van overdrevene rechtzinnigheid en ontegenzeggelyke dweepzucht, met verscheidene by uitneemendheid vrye, veeltyds tastbaar ongerymde, maar ook wel zeer aanneemelyke, somtyds waarlyk schoone gedachten, die wy zoo wel in dit uittreksel uit het dagboek van VAN DER KEMP, als in zyne te voren door ons aangekondigde *Theodicée*, opgemerkt hebben, by bevoegde rechters smaakelyk te maaken.

Dagelyksche Betrachtinge. Te Amsteldam, by J. Weppelman, 1801. *In gr. 8vo. 79 bl.*

Gedachten by het Kruis van Jesus; God is liefde; Hebben wy Jesus wel lief? Jesus komt weder; Korte overdenking over Marc. III: 35; *Zoo wie den wille Gods doet, dezelve is myn Broeder en Zuster en Moeder; Het gebrek aan ootmoed, de bron van dwaaling; Vrolyk uitzicht:* deze zyn de onderwerpen van eenzaame overdenkingen, reeds vóór ruim twee jaaren door den Schryver byeengebragt, en nu, met het lofwaardig doel, om, ook in zynen kring, iets aan de uitbreiding van het ryk zynes Heeren toe te brengen, in 't licht gegeeven. „ Zy zyn," zegt hy, in 't Voorbericht, „ verre af van al, wat naar eenige geleerdheid zweemt, welke ik belyde niet te bezitten." En die zou ook hier in 't geheel niet te pas komen. Gezond oordeel en kennis van zaaken, waaromtrent men anderen wil voorlichten, en voorts warm Godsdienstgevoel, gepaard met bekwaamheid, om dat leevendig en krachtig, en ook wel geregeld en ongekunsteld uit te drukken; dit zullen wel de voornaamste vereischten zyn in iemand, die, door zoodanig geschryf, aan zyne medechristenen hoopt nuttig te weezen.

zen. Wie zou niet, met den Schryver dezer *dagelykfche Betrachtinge*, wenfchen, dat de troost van het Euangelie, die hy zelf, onder de behandeling dezer onderwerpen, zoo overvloedig zegt genoten te hebben, ook in het hart zyner Leezeren moge uitgeftort worden? Maar dan dient men ook wel eenftemmig over het leerftellige met hem te denken. Die niet zoo wel vertrouwd zyn met alle Theologifche kunsttermen, waarmede deze overdenkingen doorzaaid zyn, of die 'er het kenmerk van waare rechtzinnigheid niet zoo zeer in kunnen vinden, zullen deze overdenkingen niet zoo *allereenvouwigst* aanzien als onze Schryver, en 'er ook het meeste nut niet uit trekken.

A. BRINK. *Kort Onderwys in de Bybelfche Gefchiedenisfen van het Oud Verbond. Te Leeuwarden, by* C. van Sligh, 1800. *In* 8*vo*. 40 *bl.*

De Eerw. BRINK, van wiens werkzaame poogingen, om het godsdienftig onderwys der Jeugd gemakkelyk en gemeennuttig te maaken, wy te voren met lof gewag gemaakt hebben, wil dit Vraagboekje geenzins, als alleen voldoende, en meer gefchikt, dan alle voorhanden zynde opftellen, tot onderwyzing der Jeugd in de Bybelfche Gefchiedenisfen van het oude Verbond, doen doorgaan. Hy noemt zelf zyn opftel onvolledig, en erkent, dat men dezelve elders veel naauwkeuriger en meer ontwikkeld kan aantreffen, en dat het onderwys, door hem gegeeven, door dat van anderen moet aangevuld worden. „ De eenvoudige rede van dit Opftel," zegt hy, „ is deze. In het onderwys van Kinderen heb ik dikwerf ene verveling befpeurd, wanneer men in ene juiste orde de Bybelfche Gefchiedenisfen, zonder iets over te flaan, wilde behandelen, en daarom ben ik dikwyls hier van afgegaan. Wie toch zal zwarigheid maken, om te erkennen, dat het een veel belangryker voor het algemeen is, dan het ander; dat zommige voorvallen de aandacht der Kinderen van zelfs naar zich trekken, terwyl zy omtrent andere geheel onverfchillig zyn. Hoe moeilyk valt het, om hen van zommige zaken een recht begrip te geven, en voor te komen, dat zy gene verkeerde denkbeelden vormen! Hoe

Hoe vervelend is het voor den Onderwyzer, om den tyd te moeten doorbrengen met dingen, welke hy voor zyne Leerlingen minder geschikt beschouwt! Is het onderwys te lang uitgerekt, dan hebben de Kinderen te weinig gelegenheid, om het geheel te kunnen overzien, of worden by mindere omstandigheden zo lang opgehouden, dat zy het voorname meer uit het oog verliezen; hebben zy eerst enig bericht van den belangryken inhoud des Bybels, dan kunnen zy naderhand gemaklyk hier op voortgaan, en verder onderricht verkrygen."

Het geheele Werkje, dat maar 37 bladz. bevat, loopt af in 13 Hoofdstukjes, *Over de schepping der wereld, en den val van Adam en Eva; de geschiedenis der wereld na den val tot Abraham; Job en Abraham; de geschiedenis der andere Eerstvaders, inzonderheid van Jozeph; de Israëliten in Ægypten, en hunne verlossing uit deze dienstbaarheid; hun verblyf in de woestyn, en aanlanding in Canaän; hunne Richters, Ruth, de twee eerste Koningen; Salomo — De scheuring van het Ryk — De Koningen van Israël; het Koningryk van Juda; de herstelling der Jooden, en verdere lotgevallen tot de komst van Jezus Christus.* Over elk van deze onderwerpen wordt, hetgeen de Leeraar voor Kinderen meest weetenswaardig oordeelt, zeer beknopt, en over 't geheel ook met ongemeene duidelykheid, gezegd. Om het geheugen niet te veel te bezwaaren, vindt men hier maar weinige vraagen en korte antwoorden. Om evenwel nog wat meer stoffe tot nadenken, en aan den Onderwyzer, die zich van dit Leerboekje mogt willen bedienen, ook eenige wenken, tot uitbreiding en aanvulling van het gezegde, te geeven, volgen op de meeste antwoorden nog eenige, hier en daar nog al uitvoerige, aanmerkingen. De geschiedenis van Josef is het meest uitgewerkt, om het belangryke der zaak, en het aangenaame in het Kinder-onderwys. Wy kunnen aan 's Mans loffelyken arbeid onze goedkeuring niet weigeren. By eene tweede uitgave zou hier en daar nog, met weinig verandering, wel eenige meerdere duidelykheid aan de antwoorden kunnen bygezet worden. Het antwoord op de vyfde vraag van het eerste Hoofdstuk, *welke zyn de voortreflykste schepselen hier op aarde, welke God heeft voortgebracht?* zou, onzes erachtens, beter dus gesteld geweest zyn: *Menschen, aan welken God het verstandig gebruik, van al wat op de aar-*

aarde is, toegestaan heeft. De bygevoegde aanmerking kon deze zyn: *God schiep in 't begin twee menschen. Van dezen (Adam en Eva geheeten) zyn alle andere menschen voortgekomen, die wy als onze broeders en zusters moeten liefhebben.*

A. BRINK. *Kort Onderwys in de Bybelsche Geschiedenissen van het Nieuw Verbond. Te Leeuwarden, by* C. van Sligh, 1800. *In 8vo. 57 bl.*

Dit Vraagboekje, over de Bybelsche Geschiedenissen van het Nieuwe Verbond, is ons niet minder, dan het boven aangekondigde, bevallen. Wy billyken allezins de keuze, om de Geschiedenissen van het O. en N. Verbond afzonderlyk, en de laatste breedvoeriger dan de eerste, te behandelen. Men is dan ook minder genoodzaakt, met de eerste te beginnen, en 'er zoo lang by stil te staan, eer men tot datgene komt, 't geen ons meest aangaat. Het is van het uiterste belang, onze Kinderen, zoo vroeg dit voegelyk kan geschieden, het uitmuntend karakter van den gezegenden Verlosser, en zyne hooge waardigheid, te leeren kennen, en hen van de zuivere bedoeling en het braaf gedrag der Apostelen te overtuigen. Daartoe is dit opstel regt geschikt. Men zal hier ook, behalven vraagen en antwoorden, gepaste aanmerkingen, die het nuttig gebruik van dit Onderwysboekje grootelyks kunnen bevorderen, aantreffen. Zie hier den inhoud der 19 Hoofdstukken. *Jezus tot zyn 30ste jaar — De geschiedenis van Johannes; inhoud van Jezus leer; Jezus voorbeeldig gedrag in zyn verkeer onder anderen; Jezus wonderwerken, en derzelver uitwerkzelen; brave charakters in den tyd van Jezus verkeer op deze aarde; Jezus lyden en sterven, waarin zyn uitmuntend gedrag zich zichtbaar vertoonde; zyne opstanding, en hemelvaard; de eerste voortplanting van 't Evangelie na Jezus hemelvaard; enige voorname personen van dien tyd; het charakter van Paulus; nog enige voorname mannen van dien tyd; iets over Jacobus, Petrus, Judas, en Johannes — De straf der Joodsche Natie.*

De behandeling derzelve is, op een bevattelyken trant, naar de behoeften van 't Kinderverstand, oordeelkundig ingericht, en onze aanpryzing waardig.

't Ver-

't Verwonderde ons, by de opgave der Leere van Jesus, waarover in drie Hoofdstukken gehandeld wordt, *de Leer der byzondere Voorzienigheid*, en *van Gods vergeevensgezindheid*, maar in 't voorbygaan, Hoofdstuk II, Antw. 6, en die *der Onsterflykheid* in 't geheel niet, genoemd te vinden. Eene korte aanwyzing van de laatstgenoemde Leer zou in het IVde Hoofdst., Vr. 9, daar van 't geen Jesus van de opstanding der dooden geleerd heeft wordt gesproken, in een volgenden druk gemakkelyk ingevoegd, en 't overige ook, met weinig verandering, duidelyker kunnen gemaakt worden. Ook diende 'er van de instelling van de plechtigheid des Avondmaals, en van den Christelyken Waterdoop, wel hier of daar iets gemeld te worden. De Eerw. BRINK houde ons deze aanmerkingen ten goede, die wy, op grond van 's Mans zedige uitnodiging in het Voorbericht, en om het nuttig gebruik van zynen arbeid te helpen bevorderen, hier wel hebben willen ter neder schryven.

Natuurkundig Schoolboek, *uitgegeeven door de Maatschappy* Tot Nut van 't Algemeen. *Te Leyden*, *Deventer en Utrecht*, *by* D. du Mortier en Zoon, J. H. de Lange *en* G. T. van Paddenburg en Zoon, 1800. *In 8vo.* 316 *bl.*

De Maatschappy *Tot Nut van 't Algemeen*, overtuigd zynde, dat veele vooroordeelen en misvattingen vooral hunnen oorsprong hebben, in de gebreklyke kennis, welke men in 't algemeen heeft, van de vastgestelde regelen, welke de Natuur in haaren loop volgt, gaf in den jaare 1796 tot eene prysstoffe op, het vervaardigen van een Natuurkundig Schoolboek in vier deeltjes, in 't welk de jeugd op eene alzins bevattelyke wyze, zonder Wiskunstig betoog, de Natuurkunde geleerd wordt, zo wel tot het tegengaan van vooroordeelen, als tot duidelyker kennisse van den Schepper, in zyne schepzelen. Deeze Vraag wierd in het volgend jaar niet voldoende beantwoord; doch in 1798 bekwam de Maatschappy verscheidene Antwoorden, uit welke dat van JOHANNES BUYS het beste wierd geoordeeld, en ook daarom met de dubbele Gouden Eerepenning bekroond; terwyl aan een tweede Antwoord, van

van den Predikant UILKENS, eene enkele Gouden Medaille wierd toegeweezen. Schoon nu wel de eerste Verhandeling, in allen opzichte, het best voldeed, kwamen echter in de tweede eenige belangryke zaaken voor, die in de eerste niet genoegzaam waren ontwikkeld; 't geen Directeuren der Maatschappy bewoog, den Heer BUYS voor te stellen, om gezamentlyk met hen de handen aan 't werk te slaan, om het door hem vervaardigd Schoolboek verder te volmaaken. De Heer BUYS liet zich hiertoe gemaklyk vinden, en veranderde zyne bekroonde Verhandeling, onder het opzicht der Commissie, zo veel als dienstig wierd geoordeeld, zo naar aanleiding van eenige in het *Accessit* voorkomende byzonderheden, als anderzins; waaruit het tegenwoordig Natuurkundig Schoolboek zynen oorsprong heeft genomen.

Benevens Directeuren der Maatschappye hoopen wy, dat dit nuttig Stuk, in allen opzichte, aan het oogmerk moge voldoen, en dat door dit middel de jeugd in de Schoolen zal opgeleid worden, om de werkingen der Natuur aan de gemaakte waarneemingen, en de daaruit afgeleide regelen, te toetzen, om daardoor, hoe langs hoe meerder, den Schepper, in zyne schepzelen, te leeren kennen, en dus ontheven te worden van het lastig pak van allerhande natuurkundige vooroordeelen. Ook twyffelen wy niet, of het Werkje zou ten vollen aan dit lofwaardig oogmerk kunnen voldoen, zo men maar een middel kon vinden, om het in een algemeen gebruik te brengen, en by het gros der Schoolleeraaren een genoegzaame trap van verlichting en geschiktheid, om van zodanig een Werkje gebruik te maaken, wierd gevonden; waaraan wy vreezen, dat nog veel zal haperen. De Maatschappy heeft intusschen alles gedaan, wat in haar vermogen was, en het overige moeten wy van den tyd afwagten.

Dit Natuurkundig Schoolboek bestaat uit twee Stukjes, en is voorts begreepen in vier Deelen. Het eerste Deel handelt over de Natuurkunde in het algemeen; de algemeene eigenschappen der lichaamen; de toepassing der Aantrekkingskragt op 't geen men de Zwaartekragt noemt, en eindelyk over de toevallige eigenschappen der lichaamen. Het tweede Deel handelt meer byzonder over de lichaamen, welke onder het bereik onzer zintuigen vallen, en spreekt dus over de li-

lichaamen, die tot het dierlyk, groeijend en delfbaar ryk behooren; voorts over de lichaamen, die zich in onzen Dampkring, en eindelyk over die, welke zich aan den Sterrenhemel bevinden. Het derde Deel ontvouwt de gewigtigfte eigenfchappen van Tyd en Beweeging, en gaat vandaar over tot de befchouwing der Werktuigkunde. Het vierde Deel, 't geen verreweg het grootfte is, handelt over de algemeene eigenfchappen der Vloeiftoffen, en gaat vandaar over tot de befchouwing der Lucht, der Warmte, der Electriciteit, der Zeilfteenkragt en des Lichts; alles op eene uitvoerige en naauwkeurige wyze, volgens de beginzelen der nieuwe Scheidkunde, waar dezelve te pas komen.

Tot meerder gefchiktheid voor de jeugd is het geheele Werkje afgedeeld in Zamenfpraaken tusfchen een Meester en twee Leerlingen. Tot een ftaaltje van het geheel zullen wy een gedeelte affchryven van hetgeen bl. 138, enz. voorkomt ten opzichte van het Onweder.

„ Heintjen. Wel *Meester!* dat is een fchoone uitvinding! [te weeten de Afleiders van het Blixemvuur] doch ik zou bang zyn, dat de Blixem, met zulk een ding op myn huis, juist naar my toe getrokken wierd. —— En is het ook geen zonde, dat men onze lieven Heers onweer dus bepaalen wil, en met dien leider, als 't ware, den weg wyzen, waar het heen moet?"

„ Meester. Ik heb tot hier toe reden gehad uwe oplettenheid te pryzen, doch deeze vraag doet my denken, dat gy niets van de Electriciteit begreepen hebt. De Electriciteit, zaagt gy immers, volgt altyd geleiders, en wel de beste geleiders, die ftaal, yzer of koper zyn. Wel nu! de Blixem, weet gy, treft die plaats, welke het hoogfte of naaste by de wolk is; by voorbeeld, in molens heeft men denzelven nimmer in de kap zien flaan, maar altyd in een van de wieken, die boven de kap uitfteeken. Indien men nu een houten ftaak of mast boven een molen, toren of gebouw uitfteekt, wat moet dan noodwendig het geval zyn? dat de Blixemftraal, welke den molen, toren of het gebouw nadert, zich naar deeze naby zynde punten wendt, en, door dezelve gebrooken, zagt langs de ketting heenen vloeit. —— Wat nu aangaat het tweede deel uwer vraage, deeze neem ik u minder kwaalyk,

om

om dat gy kinderen zyt, en door de ontzachlyke vertooning van donder en blixem, eer gy iets van derzelver aard kende, u daar zeker vreesachtige verbeeldingen van hebt moeten maaken; die niet weinig versterkt worden, door den donder te noemen de gramschap der Godheid, en dergelyke onteerende sprookjes meer. Doch gy behoorde evenwel nu, uit het geene ik u geleerd heb, reeds te weeten, dat dit alles gekheid is, en sprookjes zyn van domheid en bygeloof. —— Ik bid u, denkt eens bedaard na, wat gy reeds van de luchtverschynzelen geleerd hebt. Heb ik u niet duidelyk verklaard, dat het onweder eene natuurlyke zaak is, voortkomende uit de electrieke stoffen in de wolken, welker uitbarsting donder en blixem te wege brengt? Wat byzonders is 'er nu meer in het onweder, dan in den regen, de sneeuw, den wind, enz.? alleen dat de vertooning deszelven, door het vuur der blixems en het geraas des donders, verschrikkelyker is —"

„ Jantjen. *Meester!* zeg ons nu toch eens, hoe komen de wolken zo geëlectrizeerd? en wat is het geraas van den donder?"

„ Meester. Wanneer de dampen des zomers door de warmte menigvuldig opryzen, verlaaten zy de aarde en ryzen op, ieder met hunne natuurlyke electrieke stoffe, gelyk aan die van de oppervlakte der aarde, waarmede zy, vóór de dampwording, verbonden waren. Hooger in de lucht gekomen zynde, en niet door de wolken opgeloscht, zo dat zy in den staat van wolken omzweeven, ontmoeten zy een veel kouder lucht, dan beneden; welke koude hun meer tot elkanderen naderen doet, dan aan de warme oppervlakte der aarde, en dus het volumen, of de uitgebreidheid, der opgereezen dampen merkelyk vermindert. Nu hebben wy by de Electriciteit gezien, dat, als een lichaam geïzoleerd is, (zo als dat boven in de lucht plaats heeft, dewyl de lucht een electriek en dus geen geleidend lichaam is) en dan van oppervlakte of uitgebreidheid verandert, de Electrieke stoffe, die zich naar de uitgebreidheid regelt, haar evenwigt verliest, en het lichaam geëlectrizeerd wordt: zo worden de dampen in de lucht kleiner van uitgebreidheid, en dus geëlectrizeerd. By voorbeeld, wanneer een cubiek voet dampen van de aarde opryst met 1000 deelen Electriciteit, die gelyk staat met de Electriciteit der aarde, en deeze

cubiek voet boven in de lucht door koude zodanig inkrimpt, dat hy een vierde van een cubiek voet uitgebreidheid wordt, of wel oppervlakte, zo blyven intusschen de 1000 deelen Electriciteit daar by, doch nu maar ¼ voet zynde, zo is de betrekking tot de aarde 750 deelen te veel, en dus positief of stellig geëlectrizeerd. Aldus moeten, by zeer warm weder des zomerdags, de wolken bestendig geëlectrizeerd zyn, en wy dikmaals donder hebben. — Wat nu aanbelangt het geraas van den donder, het is niets anders, dan de slag, welken de uitbarsting der Electrieke vonk, of des Blixemstraals in de wolken veroorzaakt, even als ook de *Leidsche vles*, by derzelver ontlaading, een slag geeft. Deeze slag doet het geluid wederkaatzen tegen de wolken, bergen, enz. en veroorzaakt de rommeling der Donderslagen. Vandaar heeft men in de bergagtige landen de zwaarste Donderslagen."

Reis van Lord MACARTNEY, *naar China. Door* GEORGE STAUNTON. *Uit het Engelsch. Met Plaaten en Kaarten. IVde Deel. Te Amsterdam, by* J. Allart. *In gr.* 8*vo.* 427 *bl.*

Veel mede te deelen hebbende uit deeze belangryke Reize, treeden wy, zonder iets by of af te doen van onze voorgaande oordeelvellingen (*), zo opzigtlyk het Werk als de Vertaaling, terstond ter zaake, om, by het algemeen vermelden des inhouds, een en ander weetenswaardigs en leerzaams aan te bieden.

Het XIV Hoofdst., waarmede dit Deel aanvangt, is in drie Afdeelingen onderscheiden, waarvan de eerste ons het *Britsch* Gezantschap voorstelt, te land reizende van *Tong-choe-foe* na *Peking*, en de byzonderheden vermeldt, in de eerstgemelde Stad en op reis ontmoet. — Schoon de *Chineezen* op de vroegere uitvinding van veele Werktuigen boogen, vinden wy, ten aanziene der Brandspruiten, opgetekend, dat die de Reizigers daar aantroffen „op dezelfde grondbeginzels als die van *Europa* gemaakt waren. Ook zegt men, dat de *Chineezen* de

(*) Zie, wegens het I D., onze *Vaderl. Letteroef.* voor 1799, bl. 629; wegens het II D. die voor 1800, bl. 117; en over het III D. bl. 468.

de uitvinding daarvan aan *Europa* verschuldigd zyn, en ze voor een gedeelte van de bouwstoffen, die hun door de *Europeërs* zyn toegevoerd, vervaardigd hebben. Sedert den zwaaren brand, die te *Kanton*, ten tyde dat de Admiraal ANSON aldaar was, plaats hadt, en alwaar zyn volk, door middel deezer kunstwerktuigen, den voortgang des vuurs zo vaardiglyk en gelukkig stuitte, hebben zy zich in voorkomende gelegenheden daarvan bediend."

Waardig der opmerkinge is hetgeen gezegd wordt van het staatkundig gebruik, 't welk de *Chineesche* Regeering maakt van de Zons- en Maansverduisteringen: terwyl wy aangemerkt vinden, dat, schoon zommige der Mandarynen, die de Reizigers vergezelden, den waaren aart der Zons- en Maansverduisteringen zeer wel kenden, egter *Europische* Wiskunstenaars ten Keizerlyken Hove dezelve berekenden; schoon, naar hun zeggen, zommigen hunner Landgenooten wel in staat waren, om ze met eene tamelyke naauwkeurigheid te voorzeggen.

Treffend is de overeenkomst tusschen de vertooning der Godsdienstige Vereering in de Tempels van FO en in de Roomsche Kerken: dezelve wordt beschreeven als zo groot, dat, naar de aanmerking van eenen *Jesuit*, wanneer een *Chinees* in eene Kerk der *Roomschgezinden* gebragt werd, hy zich zou kunnen verbeelden, dat de aanbidders, welken hy zag, op dien tyd, de godheden van zyn eigen land vereerden. Zie hier deeze overeenkomst. —— „ Op het Altaar van eenen *Chineeschen* Tempel ziet men dikwyls, agter een scherm, een Vrouwenbeeld, 't geen aan de Maagd MARIA kan beantwoorden. Men noemt ze SJIN-MOE, dat is te zeggen de *Gewyde Moeder*. Zy wordt in eene alkove zittende, met een Kind in haare armen, verbeeld, en een straalkrans, die een krans van heerlykheid geheeten wordt, omgeeft haar hoofd; terwyl 'er zonder ophouden waschkaarssen voor haar branden. —— De *ho-chaungs*, of Priesters van FO, die in den Tempel dienst doen, gelyken, wegens hunne lange groove tabbaarden, en de gordels van koord, welke zy om hunne middel draagen, naar de Monniken van de orde van ST. FRANCISCUS. Zy leeven, gelyk deeze laatstgenoemden, in eenen ongehuwden staat; zy woonen by elkander in kloosters, en leggen zich, somtyds, eigenwillige boete en gestrengheid op." — Het is deeze overeenkomst, welke aanleiding gegee-

ven heeft tot het denkbeeld, dat, langs den weg van *Tartaryen*, de *Chineezen* door de *Nestoriaanen* een glimp van *Christendom* gekreegen hebben, terwyl anderen den Apostel THOMAS onder hun als Prediker aanmerken. De Zendeling PREMARE kon van deeze overeenkomst geene andere reden geeven, dan dat het een trek des Duivels geweest was, om de Jesuiten te plaagen.

Voorts vinden wy hier opgemerkt, „ dat de Tempels van FO nog meer beelden bevatten, dan, doorgaans, in de meeste *Roomsch-Katholyke* Kerken gevonden worden; en zommigen van die beelden hebben meer overeenkomst met den eerdienst der oude, dan met dien der nieuwe *Romeinen*. Men ziet 'er een Vrouwenbeeld, welk veel gelyknis met de afbeelding van LUCINA heeft. Dit beeld wordt voornaamlyk door jonge Dochters, die gaarn een Man, en door jonge Vrouwen, die gaarn Kinderen willen hebben, vereerd.

„ Dewyl de leer van FO eene ondergeschikte godheid voor iedere soort van wenschen, welke in 's menschen geest kunnen opryzen, erkent, heeft het niet kunnen missen, of zy moest voornaamlyk onder die klassen des volks, welke met hun lot, als een gevolg der natuurlyke oorzaaken en gebeurenissen, niet te vrede zyn, zeer veele aanhangers vinden. De regeering des lands verzet zich tegen de groote voortgangen deezer gezindheid in geenen deele; ook bemoeit zy zich nooit met byzondere meeningen. Zy verbiedt geenen Godsdienst, van welken zy gelooft te mogen veronderstellen, dat hy de rust en veiligheid der Maatschappye niet stooren zal.

„ In *China* heeft geen heerschende Godsdienst plaats (*). Geene Priesters van eene godsdienstige gezindheid worden door den Staat betaald, boven anderen voorgetrokken, of aangemoedigd. De Keizer belydt eenen Godsdienst;

(*) „ Alle Godsdiensten (opdat wy de Aanmerking van COSSIGNY hier plaats geeven) zyn in *China* toegelaaten, uitgenomen de Christlyke. De Godsdienst maakt 'er geen voorwerp, waarmede de regeering zich bemoeit. [Van waar dan, mogen wy vraagen, de weering van den *Christlyken*?] Het *Mohammedaanendom* heeft 'er eenige voortgangen gemaakt. Men wil dat de meesten der Chineesche Letterkundigen Godlochenaars zyn. De aanhangers der Gezindheid van FO of FOE zyn de talrykften van allen. De Schryver geeft 'er voldoende reden van. Die Godsdienst is uit *Indie* oorspronglyk."

dienst; veelen der Mandarynen eenen anderen; de meerderheid des volks of helst eenen derden, welke is die van FO." — Geen volk op den aardbodem is bygelooviger dan het gros der *Chineezen;* dit wordt met voorbeelden opgehelderd, voor onze overneeming te breedspraakig. — Verder levert deeze Afdeeling veel op, om den *Chineeschen* Boerenstand te doen kennen, en derzelver werkzaamheden te beschryven. De *Chineesche* Vrouwen krygen hier grooten lof. De opvoeding der Kinderen wordt gepreezen; zo ook de hulpvaardige Familie-toeschieting tot hulp der armen. „ In gevolge hiervan ziet men in *China* nooit ongelukkigen, die het medelyden der voorbygangeren zoeken op te wekken, of eene liefdegift voor hun vraagen. — Men moet hier byvoegen, dat dit voordeel geen gevolg is van het aantal openbaare instellingen van liefdaadigheid. — Zodanige instellingen zyn min noodzaaklyk in een Land, alwaar de keten, die de spruiten eener Familie vereenigt, maakt, dat, indien een derzelven nood lydt, alle de andere hem zonder uitstel, en zonder hem de minste vernedering te doen ondergaan, te hulp komen."

Men moet zich verbaazen, als men op het slot deezer Afdeelinge leest, dat, om de Geschenken en al de noodige bagaadje te land te vervoeren, de Mandarynen verpligt waren, omtrent negentig kleine wagens of karren, vier-en-veertig kruiwagens, meer dan tweehonderd paarden, en byna drieduizend draagers te leveren.

De tweede Afdeeling voert ten opschrift: *Het Britsch Gezantschap reist van Peking na het Keizerlyk Paleis Yuen-min-yuen. Merkwaardigheden van de Hoofdstad en het Keizerlyk Paleis.* Wy kunnen met onze overneemingen van het merkwaardige onze Reizigers niet volgen. Alleen hun oordeel over *Peking* neemen wy over. „ Aan het uiterste eind der Voorstad (naa de Stad doorgetoogen te zyn) hieldt het *Britsch* Gezantschap stil, om elkander den indruk mede te deelen, welken de togt door *China's* Hoofdstad in hunnen geest hadt nagelaaten. Zy wisten zeer wel, dat een enkele blik, als met een opslag van het oog, onder het voorttrekken, op die Stad gedaan, hen niet in staat kon stellen, om een juist oordeel over dezelve te vellen: maar al het geen zy gezien hadden, uitgenomen het Keizerlyk Paleis, beantwoordde geenzins aan het denkbeeld, 't welk zy zich aangaande de Hoofdstad van het *Chineesche* Ryk gemaakt hadden.

den. Zy oordeelden, dat een *Chinees*, indien hy maar onzydig genoeg kon weezen, zich over het gezigt der ſchepen, bruggen, pleinen, openbaare gebouwen, en in 't algemeen over de vertooning van rykdom en pracht in de Hoofdſtad van *Groot-Brittannie*, veel meer voldaan zou moeten rekenen, dan zy over het gezigt van *Peking* geweest waren."

De eerbied der *Chineezen* voor den Keizer grenst aan dien, welke der Godheid wordt beweezen. Men verwagtte, dat die hulde, welke de onderdaanen en vaſallen des Ryks toebrengen, ook door den *Engelſchen* Afgezant zou beweezen worden. Diens hoogmoed hadt zich reeds beledigd gevonden, door het opſchrift op de vlaggen der Jachten en Rydtuigen des Gezantſchaps, waarop met groote *Chineeſche* Caracters te leezen ſtondt: AMBASSADEUR, SCHATTING VAN ENGELAND AANBRENGENDE. Dit vernederend opſchrift hadt hem geweldig geſtooten; dan, wilde hy zyne reis niet ſtaaken, hy moest het zich getroosten. Hetzelve kon niet bedekt blyven, en ſtondt overal vermeld te worden. Dan de gevorderde pligtpleeging, om, by den Keizer komende, negen buigingen te maaken, en by iedere met het hoofd de aarde aan te raaken, agtte MACARTNEY onvoegelyk voor de eer van den Souverain, welken hy vertegenwoordigde. Dit gaf aanleiding tot het uitdenken van veele red- en hulpmiddelen. Hy ſtelde niet voor, om van de plegtigheid der nedervalling op den grond geheel verſchoond te blyven, maar, dat een Onderdaan des Keizers van *China*, van gelyken rang als zyn eigen, voor de Schildery des Konings van *Engeland*, welke hy by zich hadt, en waarop die Vorst in zyn Staatſiegewaad afgebeeld was, dezelfde nederbuigingen, welke men van den Gezant en Vertegenwoordiger van dien Koning voor den Keizerlyken throon eischte, verrigten zou. Veel moeite hadt het in, dit te beduiden. Dan het vervolg wyst uit, dat het gezond verſtand des Keizers die wonderlyke vinding noodloos maakte. De Keizer zou zich vergenoegen met die eerbiedige wyze van hulde, welke de *Engelſchen* betoonen, wanneer zy in de tegenwoordigheid van hunnen Souverain verſchynen. Wat 'er voorviel, eer het zo verre kwam, is zonderling genoeg om in het Werk zelve te leezen.

Belangryk en zeer uitvoerig is de derde Afdeeling, eene beſchryving geevende van het terugkeeren des Gezant-

zantſchaps van het Paleis *Yuen-min-yuen* na de Hoofdſtad — die hier, met derzelver merkwaardigheden, te veel om zelfs aan te ſtippen, beſchreeven wordt. Ook treft men hier naarigten aan, wegens het Ryksbeſtuur en het Volkscharakter. De ten toon ſpreiding der Geſchenken levert veele aartige bedenkingen op. Eéne ſchryven wy af: — „ Onder de geſchenken was ook een omſlag met Portraiten van den voornaamſten Adel van *Groot-Britannie*. Opdat de Keizer deeze verzameling met zoo veel te meer genoegen zou beſchouwen, nam een der Mandarynen de moeite op zich, om, op de randen, den naam en rang der Perſoonen, die daarop afgebeeld waren, in *Chineeſche* Karakters te tekenen. Toen de Mandaryn aan het Portrait van eenen *Engelſchen* Hertog, naar het ſchildery van Sir JOSUA REYNOLDS in 't koper gebragt, gekomen was, zeide men hem, dat die Hertog, afgebeeld nog maar een kind zynde, een *ta-zhin*, dat is een groot Man, en zelfs van zeer verheeven rang was. Doch de Mandaryn begreep zoo weinig, hoe een Kind, door Erfregt, een dergelyken rang zou bezitten, dat hy niet kon nalaaten zich ten uiterſten verwonderd daarover te toonen; en het penſeel, waarmede men de *Chineeſche* Karakters tekent, nederleggende, riep hy uit: dat hy zulk een opſchrift by dit Portrait niet kon zetten; dewyl de Keizer zeer wel wist, eenen Man van zeer verheeven Rang van eenen kleinen Jongen te onderſcheiden." — Deeze Afdeeling wordt beſlooten met eene lyst der Planten, in de Provincie *Pe-che-li* gevonden; in welker rangſchikking en gedeeltlyke vertaaling de Vertolker zich wel geweeten heeft.

Het XV Hoofdſt. ſtelt ons voor oogen de Reis na de Noordlyke Grenzen van het *Chineeſche* Ryk; 't gezigt van den grooten Muur van *China*. Te veelvuldig zyn de vreemde voorwerpen, welke hier hun oog trokken, om 'er eene lyst van te geeven, alsmede de gevallen, waarin zy by de *Chineezen* op eene byzondere wyze de aandagt trokken. — De groote Muur, van welken het opſchrift gewaagt, maakt een belangryk gedeelte van dit Hoofdſtuk uit; hoe veel des geſchreeven is, zal men, zo het ons voorkomt, bezwaarlyk iets naauwkeuriger vinden, dan wy hier aantreffen. By andere grensmuuren is deeze niet te vergelyken in ſterkte

 en

en duurzaamheid. „ 't Is waar," merkt onze Schryver op, „ verfcheide binnenwerken en mindere aanhangzels van dit groot doorloopend bolwerk bezwyken voor de alvernielende kragt des tyds, en beginnen bouwvallig te worden; andere gedeelten zyn verbeterd; maar het groote werk, de muur zelf, is, bykans overal, met zoodaanige zorg en bouwkundige bekwaamheid opgehaald, dat dezelve, zonder dat men 'er, naderhand, ooit iets aan heeft behoeven te veranderen of by te voegen, meer dan tweeduizend jaar, gaaf gebleven is, en zoo weinig verval laat blyken, als de rotsachtige grensvestingen, welke de natuur zelve tusfchen *China* en *Tartarye* gefticht heeft. —— Het eigenlyk tydftip, wanneer de oprichting deezer door menfchenhanden volbragte grensfcheiding tusfchen de twee meergemelde gewesten begonnen is, is niet naauwkeurig bekend (*); maar dat haarer voltooijing is eene gefchiedkundige gebeurenis, zoo echt en geloofwaardig als eenige anderen, welken de jaarboeken van oude Koningryken ooit of ooit aan de nakomelingfchap hebben overgeleverd."

Capitein PARISH verfchafte den Reisverhaaler een berigt van byzonderheden, en afmeetingen deezes Muurs, ftrekkende om een juist denkbeeld te geeven, zo van de bouwkunde der *Chineezen*, als van de wys om zich te verdeedigen, waarvan zy lang vóór het begin der Christlyke Jaartelling gebruik maakten; en voegt 'er STAUNTON by: „ Een algemeene overweeging van den grooten Muur, dien eertyds zoo geduchten grenspaal, bewyst overtuigend, vooreerst, den moed en de wyde uitzigten dier Regeering, welke tot eene zoo verbaazende onderneeming kon befluiten; ten tweede, den reeds verre gevorderden ftaat haarer maatfchappye, die de hulpmiddelen tot zulk een arbeid kon opleveren en den voortgang daarvan beftuuren; en ten derde, haare kracht en ftandvastigheid, waarmede zy het tot zyne volkomenheid

(*) De *Nederd.* Vertaaler brengt uit den *Franfchen* Vertolker deezes Werks eene Aantekening by. „ Mr. STAUNTON bedriegt zich. In de *Chineefche* Jaarboeken vindt men aangetekend, dat een Vorst uit den Stam van TCHAO, genaamd OU-LING, den grooten Muur, driehonderd-en-drie jaaren vóór de Christlyke Jaartelling, begonnen heeft." Hy geeft in deeze Aantekening verder op, het voortzetten en vereenigen deezer Muuren.

heid bragt. —— De lyn, welke deeze groote Muur beschryft, (ter lengte van vyftienhonderd *Engelsche* Mylen) dient tot heden tot eene grensscheiding tusschen de Natien zoo der *Chineezen* als der *Tartaaren*. Hoewel zedert deeze beide Natien onder ééne volstrekte heerschappy vereenigd zyn, het woord, het enkel woord, van den Alleenheerscher genoegzaam is, om zich van alle zyne Onderdaanen, zonder onderscheid, in alles te doen gehoorzaamen, behoudt egter iedere deezer beide Natien nog zekere denkbeelden van plaatslyke regtsvorderingen en voorregten." —— De geringste *Tartaar*, gelyk wy vervolgens vermeld vinden, neemt eene grootsche houding aan, wanneer hy zich op zynen Geboortegrond bevindt, en beweert, dat geen *Chinees* het regt heeft om eenig gezag over hem te oefenen, als hy aan de *Tartaarsche* zyde van den grooten Muur is.

In drie Afdeelingen is het XVI Hoofdst. onderscheiden. De eerste bevat de Reis des Gezantschaps van den grooten *Chineeschen* Muur na des Keizers Zomerpaleis te *Zhe-hol* in *Tartarye* — doormengd met veele ontmoetingen op den weg, die grootlyks de Geschiedenis van *China* toelichten. —— De tweede Afdeeling beschryft de Onderhandeling tusschen Lord MACARTNEY en den *Ko-lao*, of eersten Staatsminister, in het Paleis te *Zhe-hol*, en het plegtig Gehoor des *Britschen* Afgezants by den Keizer van *China*, in eene Tent. Alles zeer naauwkeurig en breedspraakig. De Vertaaler, alle volkomenheid aan dit Werk willende byzetten, heeft in eene uitvoerige Aantekening plaats gegeven aan het verhaal der ontmoetinge onzes Gezants VAN BRAAM HOUCKGEEST, in Louwmaand des Jaars 1795; zynde dit het laatste *Hollandsche* Gezantschap by den Keizer van *China*. Wy zyn hem daarvoor verpligt; dezelve dient om Mr. STAUNTON'S verhaal op te helderen en te bevestigen, en toont dat het Keizerlyk Hof van *China* de ongemeen vreemde gewoonten in het behandelen der buitenlandsche Gezanten nog bestendig onderhoudt. De *Hollandsche* Gezant deedt met de zynen de Eeregroete, buigende tot driemaal toe by herhaling de hoofden op de aarde neder; eene groete, welker ontwyking MACARTNEY op zo veel moeite te staan kwam, gelyk veele bladzyden deezes Deels uitwyzen.

 Wy

Wy kunnen, daar ons bestek ten einde loopt, van een en ander niet meer vermelden; en verdienen beide deeze ontmoetingen in verband geleezen te worden. — Zo ook moeten wy ons vergenoegen met van de derde Afdeeling alleen den hoofdinhoud of het opschrift aan te tekenen. Dezelve behelst de viering van 's Keizers Geboorte-Verjaaring; Byzonderheden wegens *Zhe-hol*, den Keizer en deszelfs Regeering, de *Chineesche* Natie; en eindelyk de Terugreis van *Zhe-hol* na *Peking*; besloten met eene lyst van Planten, op de Reis tusschen *Peking* en *Zhe-hol* in *Tartaryen* gevonden.

Dit Deel is, even als de voorgaande, met fraaije Plaaten voorzien. De *Nederd.* Vertaaler merkt deswegen iets op, 't geen wy onzen Leezeren niet willen onthouden. „ Dewyl, in een Werk van deezen aart, Plaaten van veel nut en aangenaamheid zyn, en dezelve de voorwerpen somtyds meer ophelderen en duidelyker voorstellen, dan de naauwkeurigste beschryving vermag, kan ik ook den *Nederlandschen* Leezer verzekeren, dat de Uitgeever van dit Werk in onze moedertaal zorg gedraagen heeft, dat de fraaije *Engelsche* Plaaten in die, welke deezen druk versieren, getrouwlyk gevolgd zyn. Dit strekt zich tot de kleinste byzonderheden uit. En zulks was noodzaaklyk; want al het bywerk op die Plaaten is oorspronglyk en zuiver Chineesch. Alles dient, om ons die zonderlinge Natie in haare meest karakteristieke byzonderheden van naby te leeren kennen. Hierom raad ik ook de Nederduitsche Leezers, geene der kleinigheden en sieraaden, als bywerk, by de voornaame afbeeldingen op de Plaaten gevoegd, ongemerkt te laaten voorbygaan." —— Desgelyks, opdat wy 'er dit byvoegen, is het gelegen met de Vignetten, hier en daar in den Letterdruk geplaatst. —— Jammer dat het dunne papier zo zeer doordrukt, en aan de rugzyde een leelyke vlek geeft —— jammer ook dat men zich tot een zo kostbaar Werk van geen nieuwere of betere Drukletter bediend hebbe.

De

De Geschiedenis der Jakobynen, verkort. Door den Abt BARRUEL. *Uit het Fransch. Te Amsterdam, by* J. Allart, 1801. *In gr. 8vo.* 494 *bl.*

Met de maand September des verstreeken Jaars ontvingen wy het Eerste Deel eens Werks, getyteld: *Gedenkschriften om te dienen tot de Geschiedenis der Jacobynen, door den Abt* BARRUEL; *naar het Fransch; te Hamburg by* P. FAUCHÉ. Welhaast werd het gevolgd van andere Deelen; zodat wy het IVde in April deezes Jaars in handen kreegen. Deeze vaardige opvolging eens vertaalden Werks van eene, *zo 't schynt*, buitenlandsche Drukpersse, deedt ons de voltooijing binnen kort te gemoet, en ons daardoor in staat gesteld zien, om over het geheel te kunnen oordeelen, en deswegen onze Leezers bezig te houden; gelyk wy onze Beoordeeling van een gelykfoortig Werk, *Proeven van Zamenzweeringen tegen alle Godsdiensten en Regeeringsvormen in Europa, berokkend in de geheime Vergaderingen der Illuminaaten, Vry-Metzelaars en Leesgezelschappen*, door JOHN ROBISON, tot de uitgave der vier Stukken, of de voltooijing des geheelen Werks, lieten verwylen (*); dan men schynt den geheelen afdruk der *Nederduitsche* Vertaaling des grooten Werks niet te hebben willen afwagten, maar heeft zich gehaast, om deeze *Geschiedenis der Jacobynen*, zo als BARRUEL dezelve verkort en zamengetrokken heeft uitgegeeven, in 't licht te zenden, eer het breedspraakiger Werk, in onze Taal, nog geheel het licht ziet (†).

Wy vinden ons, door deezen betoonden yver, om den Vaderlanderen Boeken van dien stempel te bezorgen, in staat gesteld, om hun van het *geheel* op ééns te berigten; 't geen wy te liever doen, dewyl ons in het doorleezen des grooten Werks veel voorkwam, waarby wy ons herinnerden aan breedspraakige Beoordeelingen in de *Monthly Review*, die ons geene zeer voordeelige denkbeelden inboezemden van den *Franschen* Schryver. Wel is waar, deeze geeft voor het vertaalde IVde Deel eenige *Aanmerkingen op eenige Artikelen uit het Monthly Review, betreklyk tot de Gedenkschriften over de Jacobynen*, welke men ook voor deeze *Verkorte Geschiedenis* geplaatst heeft; doch het is 'er verre af, dat hy alles aanhaalt, laat staan wederlegt, wat deeze onze *Engelsche* Amptgenooten, ten zynen bezwaare, in 't midden bragten. Wy laaten ons tot deezen twist niet in; dezelve is buiten ons; wy

(*) Zie onze *Vaderl. Letteroef.* voor 1800, bl. 64, enz.
(†) Wy hebben zedert ook het Vde en laatste Deel des grooten Werks ontvangen.

wy gewaagen 'er flegts van, maar moeten, tot een staal; 't geen deeze Boekbeoordeelaars, wegens de *Vry-Metzelaars*, als Voorstanders der *Ongodistery* door BARRUEL gebrandmerkt, optekenen, hier plaatzen; wy hadden het, eer wy dit *Engelsche Maandwerk* uit onze handen gaven, alleen om der byzonderheids wille, opgetekend.

Zy laaten zich dus hooren: „ De Abbé BARRUEL maakt „ van den Aanhang der *Vrymetzelaaren*, door hem op een „ millioen Persoonen begroot, de haatlykste schildery. Alles, „ wat ten nadeele van dezelven bedagt kan worden, wordt „ door hem, op de vyandlykste wyze, byeenverzameld, mis- „ vormd door steekelige welspreekenheid, en verzwaard door „ onheusche kanzel-kunstenaary, om daardoor een nieuw „ alarmwekkend spookzel op te roepen. Van deezen *Duit-* „ *schen* Geest maakt by een' allerverschriklykften bullebak, „ door denzelven te omhangen met het bloedig kleed uit zyn „ eigen Land, en in den stoet daarvan te doen verschynen „ een geheel weinig zamenhangende lyst Anecdotes van *Fran-* „ *sche* Snoodheid, *Fransche* Trouwloosheid, *Fransche* Wreed- „ heid (*)."

BARRUEL's doel laat zich in zyne korte Voorreden leezen. Wy schryven dezelve grootendeels af. „ Ik noem, in deze „ Gedenkschriften, *Jakobynen*, elk en een ieder, die ingewyd „ is in de grondbeginzelen van die gelykheid en vryheid, die „ alles sloopen, en alle de snoodheden en rampen der Fran- „ sche Omwenteling hebben voortgebragt.

„ De geheime geschiedenis dezer lieden, van hunne hoof- „ den en diepe aanhangelingen (*adepten*) nagaande, heb ik „ gezien, dat hunne Secte min haatlyk is, door de slechte „ daaden, die zy reeds begaan heeft, dan zy geducht is door „ de uitgebreidheid en algemeenheid van die, op welke zy „ nog bedacht is. Uitheemsche Volken hebben gesidderd „ over het lot van *Frankryk*; maar zy weeten niet genoeg, „ wat hun te wachten staat, indien het *Jakobinisme* de „ overhand houdt. Om hetzelve zo veel mogelyk voor te „ komen, bestem Ik deze Gedenkschriften, om de driedub- „ bele samenzweering, de driedubbele Secte, van welke de „ *Jakobynen* slechts het rampzalig uitwerkzel zyn, uit de die- „ pe duisternissen te voorschyn te halen, waarin de *Jakobynen* „ dezelve bedolven houden. De orde, welke ik zal volgen, „ om deze Secte en deze Samenzweeringen te ontwikkelen, „ zal volstrekt dezelfde zyn als die, volgens welke zy zich „ gevormd hebben.

„ 1) Samenzweering der *Sofisten van de Ongodsdienstigheid* „ tegen den God van het Christendom, tegen allen Christ- „ ly-

(*) *Month'y Rev. App. to Vol.* XXVII, p. 508.

„ lyken Godsdienst, zonder uitzondering, zonder onderscheid „ van *Protestant* of *Katholyk*, *Engelsch Episcopaal* of *Presbyteriaan*; tegen alle Altaaren van *Geneve*, *Londen*, *Amsterdam*, zoo wel als tegen die van *Parys* of *Rome*.

„ 2) Samenzweering der *Sofisten van Ongodsdienstigheid en „ Wederspannigheid* tegen alle de Koningen.

„ 3) Samenzweering der *Sofisten van Ongodsdienstigheid en „ Regeeringloosheid*, tegen allen Godsdienst, en tegen alle Regeering, zelfs zonder onderscheid, tegen alle Burgerlyke „ Maatschappy, en allen Eigendom hoegenaamd.

„ De eerste van deze Samenspanningen was die van die „ lieden, die zich Wysgeeren noemden. De tweede die van „ de Wysgeeren, vereenigd met de Achter-Loges der Vry-Metzelaaren (*). De derde, die der Wysgeeren en der Achter-„ Metzelaaren, vereenigd met de Illuminés. De samenvereeniging der Wysgeeren, Achter-Metzelaaren en Illuminés „ vormden de *Jakobynen*.

„ Door aan te toonen, hoe deze vereeniging der driedubbele Secte, onder dezen naam van *Jakobynen*, de driedubbele Samenzweering vervolgt, voortplant en vereeuwigt, „ zal het slot van onze Gedenkschriften weezen, dat wy tot de „ Volken zeggen: Tot welken Godsdienst, tot welke Regeering, tot welken Rang in de Burgerlyke Maatschappy „ gy behoort, indien het *Jakobinisme* zegepraalt, is het „ gedaan met uwen Godsdienst, met uwe Wetten, met „ uwe Eigendommen, met de geheele Regeering en met „ de geheele Burger-Maatschappy. Uwe rykdommen, uwe „ velden, uwe huizen, tot zelfs uwe hutten en kinderen „ toe, alles houdt op het uwe te weezen. Gy hebt gedacht, „ dat de Omwenteling der *Jakobynen* in *Frankryk* geëindigd „ was; en de Omwenteling in *Frankryk* zelve is slechts eene „ eerste proeve der *Jakobynen*; de wenschen, eeden, en samenzweeringen van het *Jakobinismus* strekken zich uit over „ *Engeland*, *Duitschland*, *Italie*, *Spanje*, en over alle Natien, zoo wel als over *Frankryk*."

In gevolge van dit plan, is des Schryvers eerste Deel getyteld: *Samenzweering tegen het Christendom.* — Het tweede: *Samenzweering der Bastaard-Wysgeeren der Muitery tegen de Koningen.* — Het derde: *Vervolg van de Samenzweering der Sofisten van Muitery. Verschillende soorten van Vrymetzelaaren;*

(*) De Voorredenaar, te wel bewust dat de *Vry-Metzelaars* reden te over zouden vinden om hem van Leugen en Laster te beschuldigen, indien hy van hun allen zonder onderscheiding sprake, maakt deeze Aantekening: „ ik zeg Achter-Loges, om dat het ver af is, dat alle *Vry-Metzelaars* de Samenzweeringen der Achter-Loges kennen, of menschen zouden zyn, in staat om in den geest dezer Samenzweeringen te treeden."

ren; geheimen en plannen van hunne Achter - Loges. —— Het vierde: *Samenzweering der Bastaard - Wysgeeren der Ongodsdienstigheid en Regeeringloosheid. Secte der Illuminés.* —— Het vyfde: *Geschiedenis der Illuminés; eerste, tweede en derde Tydperk.* —— Het zesde: *Vierde Tydperk. Aankomst der Illuminés in Frankryk. Secte der Jakobynen, gevormd door de vereeniging der Saamgezwoorenen tegen het Altaar, den Throon, de Maatschappy. Fransche Omwenteling.*

Wy willen den Schryver gaarne gelooven, dat hy, „ om „ in de Lyceen of Schoolen der Sophisten, in de Loges der „ Metzelaaren of Illuminés, en by de *Jakobynen*, dezelfde be„ doelingen, beginzelen, famenrottingen, middelen en perfoo„ nen te ontmoeten, moeite heeft moeten aanwenden om tot „ de bewyzen van deze wangedrochtlyke verbintenis te ge„ raken; —— dat hy, ten einde hunne gangen na te gaan, „ vry wat stelzels heeft moeten bestudeeren, vry wat kunste„ naaryen ontwikkelen, en in vry wat holen heeft moeten „ indringen, om eindelyk in het hol te komen, 't welk al „ hunne middelen zoo wel als hunne Secten moest veree„ nigen."

Ons plan duldt niet, hem in alle die wendingen te volgen, of met hem tot de tyden der *Tempelieren* op te klimmen, van welken hy alles kwaads gelooft, ondanks de by veelen duchtige tegenbewyzen van de gruwelen, deezen toegeschreeven; of te onderzoeken, met hoe veel regts hy de verschooning, zo niet de verdeediging, der *Jesuiten* op zich neemt. Wy hebben ons te meermaalen verwonderd over het *tegenstrydige* en geenzins *opgeklaarde* in de berigten van Aanhangen, van Loges, van Achter-Loges, enz.; over de veelal gedeeltlyke *Ontsluieringen* der Geheimenissen; dit is des Abts geliefde woord, wanneer het op gedaane of gewaande ontdekkingen aankomt.

Tegenspraak der waarheid zou het weezen, ten aanziene van eenige byzondere Persoonen van onderscheiden rang, te ontkennen, dat zy den Godsdienst een kwaad hart toedraagen; te ontkennen, dat eenigen van dien stempel zich gezelschaplyk vereenigen, en het beginzellooze tragten voort te planten: maar een zamengesteld Plan, zo als ons hier wordt voorgedraagen, is eene geheel andere zaak, en draagt meer blyks van een toeleg om zamenvoegingen te maaken, dan bewys dat dezelve daadlyk bestaan.

Een berigt en geene wederlegging schryvende, kunnen wy niet nalaaten te vermelden, te deezer dagen aangekundigd gevonden te hebben, als te *Tubingen* by COTTA ter persse gebragt, een Werkje, getyteld: *De l'Influence attribuée aux Philosophes, aux Franc-Maçons et aux Illuminés sur la Revolution de France, par* J. J. MOUNIER. Volgens de opgave der Schryvers

vers van het *Journal General de la Litterature etrangere, Prem. Ann.* p. 265, wederlegt de Burger MOUNIER daarin het denkbeeld, beweerd door BARRUEL, ROBISON en andere Uitwykelingen, dat de hedendaagsche Wysbegeerte, byzonder die van VOLTAIRE, ROUSSEAU en RAYNAL, alsmede de *Vrymetzelaary* en het *Illuminatisme*, de oorzaaken der *Fransche* Omwenteling geweest zyn. Ten deezen einde zoekt hy aan te toonen, dat de Stelzels der Wysgeeren geene betrekking altoos hebben op de omstandigheden, die de Omwenteling te wege bragten; schoon zy hebben kunnen medewerken, om de aandagt te bepaalen op de betrekkingen der Burgeren jegens elkander, en ten opzigte van het Gouvernement. —— Hy spreekt de Vrymetzelaars geheel vry van eenigen invloed op die groote Gebeurtenis. —— Hy stemt toe, dat de Werken, die uitgekomen zyn over de *Illuminaten* in *Duitschland*, korten tyd vóór de *Fransche* Omwenteling, gelegenheid kunnen gegeeven hebben tot eene dergelyke beschuldiging; maar, voegt hy 'er nevens, om het geschil uit te maaken, moest men beginnen met het bewys van de *Egtheid deezer Werken*; 't geen hem in verscheide opzigten hoogst bezwaarlyk voorkomt. —— Wy herinneren ons, te deezer gelegenheid, reeds een geruimen tyd geleden, in ons *Mengelwerk*, een Stukje geplaatst te hebben van den Burger DE LA CROIX, Oud Hoogleeraar in de Regtsgeleerdheid in het *Lyceum*, getyteld: *Bedenkingen over de onregtmaatige beschuldigingen, afgegeeven tegen de waare Wysgeeren, ten aanziene van de Staatsomwentelingen* (*). —— Of het opgemelde Werk van den Burger MOUNIER in onze taale het licht zal zien, weeten wy niet; dan wy wenschen zulks, om der geschiedkundige waarheids wille.

Wy gaven, by het doorleezen van BARRUEL's Werk, bovenal acht, of 'er, en wat 'er van ons Land in gezegd werd; dan wy vonden, noch op de *Aardryks- en Staatkundige Tafel der Duitsche Loges Illuminées* ons Land genoemd, noch op de *Naamlyst der voornaamste Illuminés, zedert de Stichting in* 1776, *tot aan de ontdekking van haare oorspronglyke Schriften in* 1786, noch op het *Byvoegzel tot die Lyst*, één enkelen naam van een *Nederlander* of *Bataaf*. Hier en daar werd in 't voorbygaan van *Holland* in het Werk gesprooken; dan, op bl. 455 gekomen, „de verovering van *Holland*, door PICHEGRU, „uit de voortgangen en samenrottingen der Secte," zo als BARRUEL zegt, „verklaard." De verkorte Geschiedenis voldeedt ons niet: wy sloegen het groote Werk, in het Vde Deel, bl. 215, na, en vonden 'er met meer uitvoerigheids het zelfde, en eenige naamen, in de *Verkorte Geschiedenis* alleen met *Letters* aangeweezen, *geheel uitgedrukt*, schoon een en ander ver-

(*) Zie onze *Alg. Vaderl. Letteroef.* voor 1798, bl. 367, enz.

verkeerd gespeld. Voor de waarheid van het ten opzigte van ons Land hier aangevoerde, als dat WEISHAUPT zedert 1781 zyne Apostelen in *Holland* hadt, worden bygebragt: *Ecrits orig. rapport de Philon*; en een Stukje, getyteld: *Extrait d'un memoire secret sur l'etat de la Hollande, peu de msis* (zo staat 'er) *avant l'invasion*. Dan men moet de Geschiedenis onzer Omwentelinge slegts eenigzins van naby kennen, om het verdraaide, het vergrootte van deeze opgave te ontdekken. Wy schryven 'er alleen dit, uit het groote Werk, van af, en men oordeele.

„*Leyden* heeft deszelfs afgevaardigden in de *Centraale Club*; „ en de Clubs en de Broeders te *Leyden* zyn naar evenredigheid talryker, althans nog oproeriger dan die van *Amsterdam*. De aanhangers van *Utrecht* overtreffen de een en anderen in revolutionaire geestdrift. De waakzaamheid van het Gouvernement, en de nabyheid der legers verjaagen hun uit hunne Clubs; hunne Opperhoofden verzamelen zich op de Buitenplaatzen; en hunne beraadslagingen zyn behulpzaam aan die van den Areopagus van *Amsterdam*. *Rotterdam* veinst zich onzydig; en deze gansche onzydigheid is niet anders dan een *Jakobinisme*, dat slechts op gelegenheid wagt om zich te vertoonen. De Minister en Aanhanger MAREUX telt in *Naarden* naauwlyks een vierde gedeelte der Inwoonderen, dat zich nog tegen zyn Apostelschap verzet. De Commissaris AIGLAM zou in *Haarlem* geen enkel Burger meer dulden, die niet geheel verkleefd ware aan de Aanhangers van *Amsterdam*. —— AIGLAM is te *Amsterdam* en te *Haarlem* de Intendant der geheime tuighuizen, waar de Broeders op het bestemde oogenblik wapens kunnen bekomen. Zo op dat oogenblik de bescherming der Magistraat noodig mogt zyn, zy hebben vóór hen DEDEL, Aanhanger en Burgemeester. Om de kosten van den Opstand te gemoet te komen, hebben zy vooral in de huizen van Koophandel de Kantooren van TEXIER, van COUDERC en van ROTTEREAU. Zy hebben daarenboven de schatten en den revolutionairen yver van den *Jood* SAPORTAS. Onder de Clubisten onderscheiden zich de aanhangers GULCHER en LAPEAU, even als onder de Wapenleverantiers LATOUR en P****." —— Genoeg hebben wy van *zes bladzyden* afgeschreeven, om onze Leezers te beduiden, welke beligtgeevingen van *ons Land* hier voorkomen; en zal men daaruit, wegens het overige des Werks, wat de egtheid der opgave betreft, oordeelen, dan zeker is dezelve meer dan te verdenken.

Te opmerkelyk zyn ons voorgekomen de woorden des Vertaalers van de *Verkorte Geschiedenis* aan den Leezer, om ze hier geen plaats te geeven. „ Ik heb ze getrouw vertaald, „ doch my gewacht, 'er eenige aanmerkingen op te maaken,

„ om-

„ omdat ik, na het leezen van de *Geschiedenis van het onzichtbaar Verbond*, van de Schriften van ROBISON, en dit „ Werk van BARRUEL, wel voor myzelven zie, tot welke „ uitersten van snoodheden Menschen vervallen zyn, die, „ onder den titel van Wysgeeren, alle gronden van Gods„ dienst en Rede omver hebben zoeken te werpen, maar „ tevens vreeze, of men niet, gelyk helaas! het zoo ligt„ geloovig Menschdom gewoon is geslingerd te worden, nu „ weder tot een ander uiterste zal overslaan! Menschen! „ Volken! wanneer zult gy wys worden! Wanneer zult gy „ dat licht, het welk de algoede Vader der Schepping u, „ door zynen Zoon, heeft laaten ontsteeken, in zyn Euan„ gelie, eenvoudig volgen; uit uwe eigene oogen ziende, „ en vermydende de uitersten van *Ongeloof*, maar ook van „ *Bygeloof*; van Losbandigheid en Regeeringloosheid, maar „ ook van Geweetensdwang en willekeurige Overheersching? „ Maar ach! *Dum vitant stulti vitia, in contraria currunt!*"

Nog één woord, en dan stappen wy van dit *Verkeerte Werk* af, zonder onze Leezers met de Beoordeeling der *Vyf Deelen* des grooten Werks lastig te zullen vallen. Men speelt met den naam van *Wysbegeerte* en *Wysgeer* in deeze dagen zodanig, dat die beide eene haatlyke beteekenis krygen by veelen, die op *klanken* en niet op *zaaken* letten; men schreeuwt 'er tegen, op eene onbepaalde wyze; elk Mensch, die durft denken, durft spreeken, durft schryven, op eene wyze, van de algemeen omhelsde begrippen afwykende, wordt aangezien en aangeduid als een *Wysgeer*, in den slegtst mogelyken, thans omhelsden zin van die benaaming. Wy raaden allen, die zich door deezen maalstroom van verwarring en haatlykheid niet willen laaten wegsleepen, te leezen — met toepassing te leezen, de *Verhandelingen* van eenen MORGAN, LENTZ, VERSTAP, en L. MEYER, ten bewyze strekkende, *dat de waare Wysgeerte, uit haaren eigen aart, op geenerlei wyze geschikt is om het Gezag der Openbaaringe te ondermynen, en dat een doorgeoefend Wysgeer, in den sterksten zin, een waar Christen zyn kan*; te vinden in de *Verhandelingen van* TEYLER's *Godgeleerd Genootschap*, VIde Deel.

De vermetele Geloften, of de Geestdrift; door Mevrouw DE GENLIS. *Naar het Fransch. In II Deelen. In den Haage, by* J. C. Leeuwestyn. *In gr. 8vo. Te zamen 590 bl.*

SAINVILLE, verzadigd door het onmaatig genot van alle de vermaaken, die het Hof van Frankryk, in den hoogsten top van deszelfs weelde, kon verschaffen, vervalt in eene

doodelyke onverschilligheid, die hem het leven ondraagelyk maakt. Zyn boezemvriend, de Baron VAN VERCEIL, hoopende hem, door verandering van lucht en van tooneelen, eenige verligting toe te brengen, overreedt hem, om gezamenlyk een reisje te onderneemen naar Languedoc, om aldaar eenige maanden op een Landgoed door te brengen, 't geen aan SAINVILLE toebehoorde.

Naauwelyks hadden deeze twee boezemvrienden, met hunnen Heelmeester RENAUD, de merkwaardigste plaatzen van het Landgoed en van den omliggenden oord bezigtigd, of zy verneemen, dat zich in die streek, op eene kleine Landhoeve, vóór eenige weeken, eene onbekende Dame had nedergezet, die, onder den naam van CONSTANTIA, zeer stil en afgezonderd leefde, veel goeds aan de armen deed, en, volgens eenige berichten, jong en buitengemeen schoon was, doch met niemand eenigen omgang wilde hebben, en haar aangezicht steeds met één digten sluijer zodanig bedekte, dat niemand haar te zien kon komen. Na verschillende poogingen, om CONSTANTIA van naby te zien, gelukt zulks onze reizigers by een helderen maaneschyn. SAINVILLE wordt geheel van zyne zwartgallige onverschilligheid geneezen, en gevoelt eerlang eene onoverwinnelyke liefde voor de onbekende Schoonheid, met welke hy nader in kennis zoekt te geraaken, doch 't welk niet gelukt. Hetgeen het fynst beleid niet vermag, geeft eindelyk het geval: onze reizigers ontmoeten CONSTANTIA, niet verre van haare wooning, in rovers handen, en ontzetten haar; by welke gelegenheid SAINVILLE, zwaar gekwetst, aan het huis van CONSTANTIA wordt gebragt, en met haar in eene vertrouwelyke vriendschap geraakt. Volgens een aantal zeer waarschynelyke berichten, is deeze Dame eene allergevaarlykste ligtekooi, die, onder den naam van OPHELIA, Engeland heeft verlaaten; 't geen eene groote verwarring in de pas begonnen verkeering te wege brengt. Men wordt echter eerlang in 't zekere onderricht, dat, hoe gegrond die verdenkingen ook scheenen, zy echter alle valsch zyn. SAINVILLE geeft van alles kennis aan CONSTANTIA, die hem tot hier toe niets, aangaande haaren naam en staat, had willen openbaaren. Teffens biedt hy haar zyne hand aan, tot een wettig huwelyk; waarop zy antwoordt, dat, schoon zy volgens de wetten zich in den echt zou kunnen begeeven, haar zulks door Godsdienst en Eer verboden wordt. Zy stelt te gelyk haaren Vriend de geschiedenis van haar leven ter hand, die, in 't kort, van volgenden inhoud is. CONSTANTIA, gebooren te Londen uit een aanzienelyk geslagt, verliest haare ouders, in den ouderdom van zestien jaaren, en trouwt met Lord CLARENDON. De jonggetrouwden genieten in den beginne alle de ge-

gelukzaligheden des huwelyks; doch een zamenloop van ongelukkige gebeurtenisfen verwydert de vereenigde harten. CLARENDON verlaat zyne Echtgenoote, die zich in de eenzaamheid op het land begeeft. De Graaf D'ELBY, die deeze verwydering, door allerleye konstgreepen, had te wege gebragt, wordt door een zonderling toeval ontmaskerd, en brengt zichzelven door vergif om 't leven. Lord CLARENDON en zyne Vrouw verzoenen zich met elkander, doch geraaken in onmin met de geheele Familie van den Lord; 't geen hun het befluit doet neemen, naar een Buitengoed te gaan. Lord CLARENDON overlydt aldaar, en laat zyne Vrouw erfgenaame van zyne goederen, die de nalaatenfchap van de hand wyst, en zich met het overfchot van het haare naar Frankryk begeeft, om aldaar in ftilte te leeven.

Na het leezen van dit gefchrift bezoekt SAINVILLE op nieuw CONSTANTIA, en vernieuwt zyne liefdesverklaaring, die afgeflaagen wordt, omdat de Dame eene plegtige gelofte had gedaan, van niet te zullen hertrouwen. SAINVILLE, hierdoor byna tot wanhoop gebragt, verlaat de buurt van CONSTANTIA, gaat reizen, en wordt eindelyk Ridder van Maltha, ten welken einde hy de onherroepelyke gelofte van kuischheid doet, die hem voor het toekomende het huwelyk onmogelyk maakt. Na verloop van eenige maanden ontmoet hy CONSTANTIA wederom, die hy thans geheel vertederd vindt, en wel genegen om haare gelofte te verbreeken. Dan daar SAINVILLE zulks, door zyne ongelukkige ridderlyke gelofte, onmogelyk heeft gemaakt, vervalt CONSTANTIA in eene doodelyke neerflagtigheid, die haar eindelyk ten grave fleept.

Zodanig is de korte inhoud van deezen Roman, dien wy met genoegen geleezen hebben. Wy moeten 'er alleen op aanmerken, dat zommige der in denzelven voorkomende ftukken, in hunne ontwikkeling, wat in het langwylige vallen; gelyk ook, dat de wederwaardigheden, welke CONSTANTIA, in haar ongelukkig leven, heeft moeten ondervinden, geen zeer waarfchynelyk geheel uitleveren. Eindelyk moeten wy 'er nog byvoegen, dat, onzes oordeels, de fchildery der hartstochten, die in deeze tooneelen in werking worden vertoond, benevens de gebeurtenisfen, die daarvan de gevolgen zyn, meermaalen boven den gewoonen weg der menfchelyke daaden, en dus wat in het overdreevene loopen.

Het leezen van dit Boek zal, voor het overige, zeer wel aan het hoofdoogmerk voldoen, om 'een ieder af te fchrikken van het doen van onvoorzichtige Geloften, en kunnen dienen tot bevestiging deezer gewigtige waarheid: „ Dat, „ zonder wysheid, en, by gevolg, zonder gematigdheid, „ de gevoeligheid flechts een rampzalig gefchenk is; en „ dat, zonder de rede, de deugd zelve, haar edel karak-

 „ ter

„ ter verliezende, door 't verwerpen der onveranderlyke „ grondbeginzels, welke haar moeten leiden, niet anders te „ werk gaat, dan met de onbehoedzaamheid en onstuimigheid „ der verblindste driften, waardoor zy, op buitengewone en „ gevaarlyke wegen gerakende, vroeg of laat het slagtoffer „ wordt harer vermetelheid, en verdoold loopt door eene py- „ nigende vrees, of zich aan de wanhoop opoffert."

De Kleine LA BRUYERE, *of Karakters en Zeden der Kinderen onzes tyds. Dit Werk is opgesteld, om in de opvoeding van kinderen van twaalf of dertien jaaren gebruikt te worden, uitgenomen de tien laatste Hoofddeelen, die geschikt zyn voor lieden van de groote waereld. Door Mevrouw* DE GENLIS. *Uit het Fransch vertaald door* ELISABETH BEKKER, Wed. A. WOLFF. *In den Haage, by* J. C. Leeuwestyn, 1803. *In gr. 8vo. 206 bl., behalven het Voorwerk van XVIII bl.*

Hetgeen de beroemde *Caractères de* LA BRUYERE zyn voor Volwassenen, moet dit Boekje zyn voor Kinderen; ziet daar reden gegeven van den Tytel. LA BRUYERE is een groot Schilder, zegt *Mevr.* DE GENLIS, *dien men onmogelyk in miniature copiëren kan*; zy belydt dus zeer gaarne, dat zy voor dezen haren meest geliefden Schryver moet onderdoen. Wy willen de Opschriften afschryven der drieëntwintig onderscheidene Hoofddelen, die den inhoud uitmaken van dit kleine Werkje: *Plan van het Werk en bedoeling der Schryfster.* —— *Over het Lezen, het Overdenken, en de Leerzaamheid.* —— *De persoonelyke Verdiensten.* —— *De kleine Meisjes.* —— *Het Hart.* —— *De kleine Jongens.* —— *De Bespotting.* —— *Het besteden van den Tyd.* —— *De samenleving en de intrede in de Waereld.* —— *De Lafheid.* —— *Het verkeerd Oordeelen, de Laster, en de Letterkundige Loopbaan.* —— *De Broederlyke Vriendschap.* —— *De hooge Rang en de Vorsten.* —— *De sterke Geesten.* —— *Over verscheidene Onderwerpen en Gebruiken.* —— *De liefde tot Roem en voor het Vaderland.* —— *De Welvoegzaamheden en de Eerbied.* —— *De Vooroordeelen.* —— *De Dood.* —— *De Zelfmoord.* —— *De weldaad eener goede Opvoeding.* —— *De Listigen.* —— *Het Reizen.* Het laatste zo wel als de dertien eerste Hoofddelen zyn voor het onderwys der Jeugd geschikt. Wy kiezen het zevende, hetwelk verreweg het kortste is, tot eene proeve. DE BESPOTTING is het Opschrift.

„ De gewoonte van te bespotten is altyd haatlyk, maar zy „ is dom in een kind. OTHON is in zyn veertiende jaar reeds „ overal gehaat om zyne aanhoudende spotternyen. Alles „ wat voor hem nieuw is, schynt hem belachlyk. Om veilig

„ te

„ te zyn voor zyne berisping, moet men in alles volkomen „ gelyken naar die perfoonen, die hy dagelyks ziet. Is eene „ vrouw niet gekleed als zyne moeder, zyne zusters, of „ zyne nichten, hy lacht haar uit. Heeft een kleine jongen „ andere manieren dan de zynen, hy lacht hem uit. Ziet „ hy in een huis andere gebruiken dan in zyne familie, hy „ fpot 'er mede. Eet men een *ragout* die hy nooit zag op- „ disfchen, al weer rede tot fpotterny. Maar, als hy een „ vreemdeling ontmoet, dan komt 'er aan zyn gefpot geen „ einde. Hy vindt niets vreemder noch grappiger dan een „ Engelschman die Fransch fpreekt met een Engelsch *accent*; „ zo oordeelt hy ook over de Duitfchers, de Italiaanen, enz. „ Maar dewyl een kind nog maar een armoedig voorraadje „ van befpottingen hebben kan, beftaat die van OTHON in „ een veelbeduidenden oogwenk aan zyne makkers te geven; „ een oogwenk, vergezeld door een ftil lachje, altyd meer „ onbefcheiden dan fyn; of in zyn neus op te trekken, of „ ook dikwyls in te fchaateren van lagchen, en zich driftig „ om te keeren. Deze onbefchofte gekheid ontftaat meestal „ uit kwaadaartigheid, en ongemeene groote domheid.

„ ONESIME, verre van een fpotter te zyn, lydt waarlyk „ als hy ziet dat iemand iet verkeerds doet. Hy houdt zich „ altyd als of hy het niet zag; en wenscht dat niemand 'er „ aandacht op floeg. De verlegenheid van anderen valt hem „ lastig; hy kan niet begrypen hoe men toch zo gek kan „ zyn, om te kunnen fpotten met een kleed, een woord, „ eene houding, enz. OTHON zal eens veel vyanden heb- „ ben; men zal hem houden voor een *Fat*, en een kwaad- „ aartig fchepzel. ONESIME zal overal bemind blyven, ge- „ zogt worden, vrienden hebben, en die waardig zyn.

„ De geestigfte fpotterny, en die de fnedigfte gezegden „ voortbrengt, belet de waereld niet om den fpotter te ver- „ achten. Wat hebbe men te denken over de fpotterny der „ kinderen, die flechts over kleinigheden loopen, of over „ dingen die in het geheel niet befpottelyk zyn? die ont- „ bloot zyn van het minfte vernuft, en die zich bepaalen by „ het trekken van fcheeve monden, en het opfchorten van „ neuzen?"

In denzelfden trant zyn de genoemde Hoofddelen nu alle, doch grotendeels veel uitvoeriger; en wat de overige betreft, deze zyn (de Tytel bericht het reeds) van een ander foort; *het zyn aanmerkingen, by voorkomende gelegenheid in een zakboekje opgeteekend; zy zyn niet doordacht, of met oogmerk opgefteld; doch de waarheid, die 'er in is, moet in ftaat zyn, om het gebrek der uitvoering te vergoeden:* zo beöordeelt de Schryfter dit haar eigen werk. Ziet hier ook uit dit gedeelte ene proeve, welker mededeling en toepas-

fing ook hier te Lande, helaas! geenzins nutteloos kan geacht worden. Het XVII Hoofdd. verfchaft ons die, onder het Opfchrift: *De Welvoegzaamheden en de Eerbied.*

„ Eerbied voor de menfchen, is de dryfveer, die ons aan„ zet om de betaamlykheid te volgen. Deze aandrift is zeer „ pryzenswaardig, en zeer nodig; zo men haar maar niet „ verwart met eene kinderachtige angst, (die zeer gevaarlyk „ zyn kan) die van belachlyk te fchynen. —— Kwalyk ge„ plaatfte eerbied voor anderen, heeft meer fpotters met den „ Godsdienst, en meer ligtmisfen gemaakt, dan de driften „ zelf. By voorbeeld: indien de mode de vrouwen gebood „ zich ergerlyk te kleden, dan zyn de vrouwen verpligt, „ zonder zich daar over te bedenken, dat gebod te verfmaa„ den. Indien het gebruik een zo fchandelyken dans invoer„ de, dat de mannen zelf dien verfoeiden, dan moeten jonge „ meisjes dien nimmer danfen, al zoude men ze ook voor „ *kwefels* houden, (*prudes*) en dat wel te meer, om dat *fyme„ lary* (pruderie) in den mond van zommige lieden waarlyk „ eene lofspraak is; en om dat de befchuldiging van onbe„ fchaamdheid, voor eene vrouw, de ysfelykfte en beledigend„ fte is, die men haar kan aandoen.

„ Ik ben een vreemdeling (in *Duitschland*), ik zal des „ niet onderftaan LES WALSES te berispen, maar ik mag ech„ ter zeggen, dat Duitfche Schryvers, die beroemd en niet „ verdacht zyn van te groote ftrengheid, onder anderen de „ Auteur van WERTHER, en JACOBI, dezen dans met afkeuring „ befchouwen.

„ Zie hier wat JACOBI 'er over zegt:

„„ Het past ons weinig zo veel ophefs te maken van onze „„ betaamlykheid, zo lang wy dulden, dat, in eene fnelle om„„ draaijing, zachtkens gedrukt in de armen der mannen, met „„ de borst tegen de hunnen, onze vrouwen en dochters dus „„ naar den toon eener zotte onregelmatige muziek worden „„ medegefleept.

„„ In dezen woesten draaikolk fchynt men de rede en het „„ betaamlyke te vergeeten: en gefteld dan, dat een jong, „„ onfchuldig meisje, op deze wys behandeld en ten toon „„ gefteld, zuiver en rein bleef; kan zy dan nog zonder „„ afgryzen denken, dat zy ten fpeeltuig der verbeelding van „„ jonge knaapen ftrekt, aan wien zy zich overgeeft?

„„ Het zoude te wenfchen zyn, dat onze dochters, die „„ nog fchaamte hebben, zich zomtyds eens plaatsten in „„ een hoekje, daar zy niet konden gezien worden, om eens „„ te hooren, hoe die zelfde jongens, met wien zy danfen, „„ over haar fpreken.....

„„ WERTHER, de minnaar van SOPHIA, had ook gezworen, „„ dat, al moest het zyn leven kosten, een meisje, 't welk hy

„„ be-

„ beminde, en naar 't welk hy ſtond, nooit met iemand dan „ met hem *walſen* zoude."'

„ Men zal zeker deze berisping zeer ſtreng vinden. Maar „ ik heb die niet gemaakt; ik heb zelfs de uitdrukkingen ver- „ zacht. Ik zal 'er maar ééne aanmerking byvoegen. 't Is, dat „ deze berisping reeds gemaakt werd voor twaalf of vyftien „ jaaren, en dat, zederd, het afleggen der rokken en de dunne „ Griekſche kleding niets hebben toegebragt, om de ſchande- „ lykheid dezer en ſoortgelyke dansſen te verminderen."

Deze éne periode uit Hoofdd. XV ſchryven wy nog af: „ De Godsdienst is vooral bewonderenswaardig in alles wat „ ons het onbegrypelykst voorkomt; en waarover de vry- „ geesten ſpotten. By voorbeeld: waren 'er geene *eeuwige* „ *ſtraffen*, dan zoude het lot der vroomen en der ſchelmen „ gelyk zyn, allen zouden dan een eeuwig geluk genieten. „ Want wat beduidt eene eeuw van rampzaligheid, gevolgd „ door een eeuwig geluk? Wat invloed had dan op onze „ daaden de vrees voor eene bepaalde ſtraf, indien zy wierd „ vervangen door eene eindelooze zaligheid? Kan men zich „ verbeelden, dat de hoogſte Rechtvaardigheid zondaaren en „ vroomen hetzelfde lot zal toedeelen? De leer der erfzonde „ is ook even onbegrypelyk, en echter deze leer kan alleen „ de menschlyke natuur voor ons ontraadſelen, dat is alle de „ grillige ſtrydigheden van 't menschlyk hart ontdekken; gelyk „ PASCAL zo klaar als verheven geleerd heeft."

Indien wy nu nog ons oordeel zeggen moeten over dit Geſchrift, doen wy dit liefst met de eigene woorden der Vertaalſter; haar oordeel is hier, naar ons inzien, volkomen juist; de opgegevene ſtalen mogen ten bewyze dienen: *Ik weet niet of zy (Mevr.* DE GENLIS) *wel veele mededingſters hebben kan, als zy ons die waereld, waarin zy leefde, afſchildert, en of haare kennis van het menſchelyk hart wel veel kan overtroffen worden.* —— *Maar! zo dra zy wil redeneren over dingen die niet binnen* HAAREN KRING VAN KUNDIGHEDEN *vallen, ſtopt zy ons ſystemas en geene waarheden,* — *ten minſte, hoogstbaarblykelykheden* — *in de hand. Zy toont dan meer* GEHOORD, *dan zelf* GEDACHT *te hebben. 't Is haare zaak in 't geheel niet, tot op de eerſte beginzels der waarheden door te dringen; zy beſlist, en zy moest bewyzen: ja meermaal haalt men, werktuigelyk, de ſchouders op, als zy bewyst. Kort: Madame* DE GENLIS *is eene vrouw, die in de groote waereld geleefd, en te veel uiteen lopende verrukkelyke talenten beöefend heeft, om veel tyd* TOT DENKEN *gehad te hebben, over onderwerpen, die een geöefenden geest (vereiſchen), gewoon met mathematiſche ſtriktheid, over alles wat de aandacht gewigtig toeſchynt, te denken.*

Voor dit Werkje hebben wy een *Opdracht*, *Voorrede*, *Bericht der Vertaalſter*, en *Toeëigeningsbrief*; in de daad Voor-

werks

werks genoeg; terwyl dan het eerste Hoofddeel nog den tytel draagt: *Plan van het Werk en bedoeling der Schryfster.* Dan, het moge wat uit de mode zyn, het is toch gene grote misdaad, en loopt ook in weinige bladzyden af. En deze gelegenheid nemen dan nu onze geëerde Landgenoten, E. BEKKER, *Wed.* WOLFF, (de Vertaalster van dit Boek) en hare Vriendin A. DEKEN, waar, om nogmaals aan het publiek op het sterkst te betuigen, dat zeker schandelyk prulschrift, (het zyn hare eigene woorden) AANHANGZEL OP WILLEM LEEVEND, door haar niet geschreven is. Wy hielden ons verplicht om ook dit met een enkel woord onze Lezers te berichten.

Don Karlos, Kroonprins van Spanje; Treurspel in vyf Bedryven, door M. WESTERMAN. *In den Haag, by* J. C. Leeuwestyn, 1800. *In 8vo.* 150 *bl.*

Ieder, die eenigzins met de Hoogduitsche Letterkunde bekend is, kent het beroemde Stuk van SCHILLER, onder den naam van *Don Karlos, Prins van Spanjen*: ook kent men hetzelve in ons Vaderland, door eene vertaaling van Mejuff. POST, van welke wy by de uitgave reeds gewag gemaakt hebben. De Autheur WESTERMAN, welke thans bezig is om eenige Stukken voor het Tooneel te vervaardigen, schoon niet altyd met een gelukkig gevolg, las mede de *Don Karlos* van SCHILLER, en kreeg daardoor lust, om naar denzelven een meer voor de uitvoering geschikt Stuk samen te stellen. Hy heeft aan zynen lust, door dit voortbrengzel, voldaan; de ondervinding zal nu moeten leeren, of hy ook, by het vertoonen van dat Stuk, aan de Aanschouwers voldaan heeft.

Daar het Tooneelspel van SCHILLER geheel onregelmaatig in schikking, en tevens zeer omslagtig is, heeft WESTERMAN's Stuk daarin veel vooruit; doch het laatste mist ook een aantal schoonheden, die zo luisterryk in dat ongeregeld Stuk doorblinken. Mogelyk had hy hier en daar wel eenigen van dezelve kunnen behouden; doch het valt altyd moeijelyk, zodanige meesterstukken om te werken; en wel zo, dat zy op het Tooneel, en aan Leezers voldoen, die de oorspronglyke kennen.

Gedenkwaardige Gesprekken van SOCRATES, *door* XENOPHON. *Tweede en laatste Afdeeling. Te Haarlem, by* A. Loosjes, Pz., 1800. *In gr. 8vo. 69 bl.*

Dit kleine Stukje bevat het vierde Boek van XENOPHON; en met hetzelve is nu dit schone Werk, waaraan wy onlangs den verdienden lof gaven, compleet. Wy willen het nogmaals op het ernstigst onze Lezers aanpryzen.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Bydragen ter opscherping van het zedelyk gevoel en van de oplettendheid op den toestand van het hart; in enige Leerredenen van D. FRANZ VOLKMAR REINHARD, *Eerste Leeraar aan het Hof enz. te Dresden. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Groningen, by* W. Zuidema, 1801. *In gr. 8vo. 428 bl., behalven het Voorbericht, enz.*

Is, naar wy vertrouwen, het oordeel gebillykt, gestreken in onze *Letteroeffeningen* voor den Jaare 1799, No. 13, over het boek, ten tytel voerende, *over de Waarde der Kleinigheden in de Zedekunde*, van den zelfden Schryver, wiens werk wy thans aankondigen, en die ook wegens andere schriften met lof bekend is; — mogt dat stuk genoemd worden: „ Eene uitmun„ tende Bydrage tot de rechte behandeling der Christe„ lyke Zedeleere; eene allergeschiktste handleiding voor „ nadenkenden, die 'er zich op toeleggen om een rein „ hart te bewaaren en altyd naar het voorschrift van „ pligt te handelen;" — niet dan gunstig kan ook onze beoordeeling zyn van *deeze* Bydragen ter opscherping van het zedelyk gevoel en van de oplettendheid op den toestand van het hart.

Gunstig verdienen dezelve ontvangen te worden, zo wel om het gewigtig oogmerk, waartoe zy verschynen, en 't welk van zelfs in het oog valt, als om de wyze, waarop de Schryver hetzelve heeft pogen te bereiken.

Gewigtig mogen wy noemen het oogmerk deezer Bydragen, daar elk verstandig waarnemer der menschelyke natuure zich overtuigd moet houden, van hoe veel belang het zy, by de aansporingen ter zedelyke verbetering, den geenen, die men daarin wil onderwyzen en daartoe wil opwekken, opmerkzaam te maaken op 't geen in hun binnenste omgaat; welke de gewoone gang of de afwisselende loop zy hunner gedachten; welken in-

invloed hunne neigingen, driften en hartstogten oeffenen; welke de voornaamste dryfveders zyn hunner handelingen.

De Zedeleeraar, en Prediker des Euangeliums, zal zonder vrucht arbeiden aan de verbetering zyner Leerlingen en Toehoorderen, indien hy hun niet tevens den weg baane, om overtuigd te worden, welke de gang hunner gedachten, de kracht hunner gewaarwordingen, de roerzels hunner daaden behoorden te weezen. Door hen alzo op te wekken tot opmerkzaamheid en ter bewaaring van het harte, zal hy voorkomen de schadelyke gevolgen van zelfbedrog en valsche schaamte. Door hen aan te spooren om bekend te worden met hunne zwakke zyde en gebreken, zal hy een dwaas zelfvertrouwen ondermynen, den hoogmoed slechten, en 't beste middel tegen onbedachte loszinnigheid aan de hand geeven. Door hen duidelyk te doen gevoelen den aart en 't vermogen van eenen goeden wil, van mannelyke besluiten, en welberaden voorneemens, zal hy alle averechtsche overleggingen, op een ingebeeld zedelyk onvermogen gebouwd, den bodem inslaan. En door hen, eindelyk, te overreden van het verhevene hunner verordening als redelyke schepzelen en Christenen, zal hy het best in staat zyn, die edele geestdrift te verwekken, zonder welke de zinnelyke mensch, aan het stof gebonden, niet in staat is zich daarboven te verheffen, en den waaren adel zyner natuure te doen uitschitteren, door de volkomenheid meer en meer te naderen.

De volvoering deezer taake, de bereiking van dit gewigtig doel, is vast moeilyk, vordert eene beoeffende menschenkennis, en eenen meer dan gewoonen geest van onderscheiding. Voor den Leeraar van den Godsdienst, die voor gemengde vergaderingen moet spreeken, wordt dit moeilyke verzwaard door het noodzaaklyke om twee klippen te vermyden; en deeze zyn: dat hy niet door eene te groote afgetrokkenheid duister, noch door dorheid verveelend worde.

Voor de volvoering deezer taake zyn de krachten van den verdienstelyken REINHARD berekend; en hy bezit te veel oordeel en te kiesschen smaak, dan dat hy, door het duistere of drooge, het doel zyner onderneeming zoude missen. „ Hy erkent gaarne (blykens het „ Voorbericht) dat een zo gewigtig onderwerp, door

„ dee-

„ deeze overdenkingen, welke op zeer verschillende
„ tyden en geheel niet naar een vooraf ontworpen plan
„ zyn gemaakt geworden, noch uitgeput, noch in eene
„ juiste orde bearbeid en voorgesteld is. Hy noemt daarom
„ deeze kleine verzameling slechts eene *Bydrage* ter be-
„ vordering van deeze groote aangelegenheid, en is te vree-
„ de, als zy voor jonge Leeraaren van den Godsdienst
„ tot eenige handleiding om van deeze zaak te spree-
„ ken, den Leezeren over 't algemeen tot wasdom in
„ de waare Christelyke verbetering dienen kan."

Met welk oog de Schryver zyn werk beschouwe, zeer zeker kan aan zynen wensch voldaan worden by zulke Leeraaren en Leezers, die, het beoeffenende boven het beschouwlyke den voorrang geevende, zich op eene gepaste wyze van deeze Bydragen tot het bedoelde einde willen bedienen. De Stelling, welke in elke Leerreden het onderwerp der Verhandeling is, wordt duidelyk ontvouwd en met klaarheid uiteengezet. De Misvattingen en Vooroordeelen, welke de zelfkennis en verbetering belemmeren, vindt men behoorlyk aangewezen. De Middelen ter beoeffening en ter vordering zyn algemeen bevatlyk voorgedraagen. De Beweegredenen, zo uit het pligtbezef, als uit het Godsdienstige en 't belangryke ontleend, zyn met ernst aangedrongen. De styl is vloeiende. De voordragt deezer Leerredenen van den Kanzel, indien dezelve geschied zy met levendigheid en vuur, met klem en nadruk, door den Prediker, (wiens talenten wy van dien kant niet kennen) zal voorzeker algemeen genoegen hebben gegeven. De trant, waarin zy gesteld zyn, doet ons dit wel vermoeden, en kenmerkt den Leeraar des Euangeliums, die een helder oordeel met eene hartelyke zucht voor het waar geluk der geenen, voor welken hy predikt, vereenigt.

Over 't geheel zou, echter, naar ons inzien, de Eerw. REINHARD niet minder geslaagd zyn in de bereiking van zyn doel, als Prediker, waren zyne Leerredenen niet in zo veele onderdeelen gesnipperd. Duidlykheid wordt zekerlyk door goede onderscheidingen bevorderd, maar te veele onderscheidingen vermoeien het geheugen en verbysteren de Toehoorders. Van elke afdeeling kan te weinig gezegd worden, waardoor de aandacht niet lang genoeg daarby bepaald wordt. Beter is het, minder stoffe in ééne Leerreden te verwerken, en dezel-

ve, onder weiniger hoofddeelen gebragt, met vermyding echter van langwyligheid, ruimer te verhandelen. Zo wel de aanvoering van voorbeelden uit het gemeene leeven, als de ontwikkeling van verschillende Charakters, kan dan beter plaatze vinden, en ongemeen belangryk gemaakt worden voor het nut van soortgelyke practicaale Leerredenen.

Wy vinden de onderscheiden onderwerpen hier verhandeld naar aanleiding van voornaame Gebeurtenissen uit het leeven des Heilands. De reden hiervan is te zoeken in de gewoonte der jaarlyksche verhandeling van de Euangelien. Hieraan gebonden, heeft de Eerw. REINHARD met vernuft en oordeel het doorgaands zo weeten te schikken, dat men verband vindt tusschen de Textwoorden en het onderwerp; offchoon het overal niet even helder doorschyne. Men verwachte geenzins uitlegkundige aanmerkingen over de Gebeurtenissen of Gesprekken, die 'er als Texten voorgezet zyn. Het voornemen om de verhandelde stoffen eens geheel practicaal tot het voorgesteld doel te bewerken, gevoegd by de verpligting om vaste Texten, die geduurig terugkomen, te moeten verhandelen, kunnen in een byzonder geval tot verschooning dienen van eene geheele veronagtzaaming of vlugtige overziening der textwoorden, 't welk zeer zeker niet als navolgenswaardig voor Leeraaren in 't algemeen moet beschouwd worden. In de Voorafspraaken of Inleidingen vindt men doorgaands daarvan eenige melding — dan wordt al spoedig de stelling, die betoogd of ontwikkeld moet worden, opgegeeven, en voorts loopt alles als eene Zedekundige Verhandeling af; terwyl echter, hetgeen de voorgelezen Gebeurtenis nog van nut doet zyn, by de verschillende afdeelingen, dikwyls op dezelve gewezen, en het voorbeeld des Verlossers, of der Discipelen, of der Phariseërs, of van anderen, ter leering of waarschuwing aangehaald wordt. Het gebruik van welgekozen Schriftuurplaatzen voegt in eene Euangelische Leerreden, en dient, nevens de drangredenen uit het gezag en de beloften en bedreigingen van Christus ontleend, zo om de kennis der H. Schriftuure, als om den eerbied voor het gezag van dezelve levendig te houden. Het zou ons vanhier aangenaam geweest zyn, in de Leerredenen voorhanden, van dit gebruik meer proeven gevonden te hebben.

's Hei-

's Heilands beschryving van den ondergang der Joodsche staatsgesteldheid, en zyne daarmede verbonden vermaning aan de Apostelen, om op hunne hoede te zyn, (te vinden LUK. XXI: 25—36) geeft den Eerw. REINHARD, in de 1ste Leerreden, aanleiding om zyne Toehoorders *op te wekken tot eene naauwkeurige opmerkzaamheid op hunnen zedelyken toestand.*

De Gelykenis van de genoodde Gasten, die zich om verschillende redenen van 't komen verschoonden, (LUK. XIV: 16—24) dient ten grondslage van de *overdenkingen over de Verstrooijing*, welke den inhoud uitmaaken van de 2de Leerreden.

De aandoening, door het wonderdadig genezen van eenen stommen, en door de prediking van Jesus by die gelegenheid, vooral by eene Vrouwe geboren, die in verrukking uitriep: *zalig is de buik, die u gedragen, enz.* — het andwoord van Jesus aan die Vrouwe: *zalig zy, die Gods woord hooren en bewaaren* — en de hardnekkige tegenkanting der Phariseërs, welke die wonderkracht aan Beëlzebub toeschreven, (LUK. XI: 14—28) leveren, in de 3de Leerreden, de stoffe om te spreeken *over het gevaarlyke om zich te verharden tegen goede indrukken.*

De Onderhandeling van de Phariseërs en Herodiaanen met Jesus, dien zy wilden verstrikken, (MATTH. XXII: 15—22) dient tot aanleiding ten betooge, *dat de ondeugd erger wordt, naar maate men dezelve meer wil ontveinzen.*

Van hoe veel belang het zy, zyne inwendige gesteltenis verstandig waar te neemen, is het onderwerp, aan hetwelk de 5de en 6de Leerredenen besteed worden, ter gelegenheid van het Pinxterfeest gehouden. De eerste heeft tot text JOAN. XIV: 23—31, bevattende de laatste gemeenzaame Gesprekken, door Jesus, kort vóór zyn verscheiden, met de Apostelen gehouden; — de andere JOAN. III: 16—21, waar de aanmerkingen des Heilands loopen over de vereischten en kenmerken van in Hem te gelooven.

Uit het gebeurde met Maria, toen zy Jesus by de terugkomst van Jerusalem niet onder de reisgenooten vond, Hem met angst ging zoeken, en alles, 't geen zy by 't wedervinden haares Zoons in den Tempel van Hem hoorde, *wechlegde in haar harte*, (LUK. II: 41—52) neemt de Eerw. REINHARD gelegenheid, den *pligt*

te verhandelen, *om uit elke struikeling nog iets goeds te leeren.*

De 8ste en 9de Leerredenen zyn gehouden op het Kersfeest; en de gewoone stoffen, LUK. II: 1—14, 15—20, dienen ter ontwikkeling deezer stelling: *Het ernstig nadenken over de menschwording van Gods Zoon, het beste middel om een levendig gevoel van de waarde onzer natuur in ons te verwekken.*

Het verheven gevoel van innerlyke waarde, door Jesus ten toon gespreid in hetgeen JOAN. VIII: 46—59 verhaald wordt, komt den Leeraar zeer geschikt voor, om, in de 10de Leerreden, te handelen *over 's menschen overtuiging van zyne innerlyke waarde.*

De verzoeking van den Heiland in de woestyne, MATTH. IV: 1—11, geeft aanleiding, om, in de 11de Leerreden, te spreeken *over het verstandig genieten van zichzelven.* Deeze Gebeurtenis is andermaal gebezigd in de 13de Leerreden; en daar geeft zy gelegenheid ter aantooning, *wat onze eenzaame uuren ons zyn moeten, als de geest en het gevoelen van Jesus in ons is.*

De 12de Leerreden is toegewyd aan het onderzoek naar *de redenen, waarom Jesus zyne Toehoorders het liefst in eenzaame oorden deed te zamen komen*, volgens MARK. VIII: 1—9.

De Gelykenis van den Phariseër en Tollenaar, LUK. XVIII: 9—14, levert, in de 14de Leerreden, stoffe ter aanwyzing, *hoe het genoegen over onze goede daaden moet gesteld zyn, zal het onschuldig weezen.*

Hetgeen vermeld wordt MATTH. IX: 18—26, geeft, in de 15de Leerreden, aanleiding ten betooge, *dat eene stille bedaarde gesteldheid van geest onontbeerlyk is tot eene werkzaame Godzaligheid.*

De betuiging van Simeon: *Nu laat gy, Heer! uwen dienstknecht gaan in vrede, want enz.* (LUK. II: 22—32) doet den Eerw. REINHARD voornamelyk de aandacht zyner Hoorderen bepaalen, in de 16de Leerreden, by *het belangryke, om zich van tyd tot tyd eene vruchtbaare overziening van zyn geheele leeven te verschaffen.*

In het gesprek van Jesus met Nicodemus, JOAN. III: 1—15, ligt de aanleiding tot het onderwerp van de 17de Leerreden, waarin gesproken wordt *van de zorgvuldigheid, met welke Christenen hunne vatbaarheid voor betere Godsdienstige overtuigingen bewaaren moeten.*

In de 18de en laatste Leerreden wordt gehandeld *van het*

het verstandig letten op den zamenloop van gewigtige omstandigheden in den loop van ons leeven, volgens JOAN. IV: 47—54.

Het volgende diene ter proeve van de wyze der behandeling, die in alle Leerredenen dezelfde is. Wy hebben hiertoe de eerste Leerreden gekoozen. Dezelve heeft ten oogmerke, *eene naauwkeurige oplettendheid op den zedelyken toestand* aan te pryzen. Deeze oplettendheid wordt, in de eerste plaats, aangetoond te zyn, *de onvermoeide poging, om elke verandering naauwkeurig waar te neemen, die ter verbetering of verergering van onze denkwyze iets kan toebrengen, en om de werking te onderzoeken, die dezelve in ons veroorzaakt*. Ten dien einde moeten wy letten *op elke verandering in onze kennis*, — *op elke beweging van ons hart*, — *op de gesteldheid van onzen inwendigen toestand over het geheel*.

In de tweede plaats worden de drangredenen voorgedragen, die ons moeten *opwekken* tot de boven ontvouwde oplettendheid op den zedelyken toestand. Hiertoe wekt ons dan op, *de natuur van den Geest, die in ons werkt*, — *de menschen, met welken wy omgaan*, — *de waereld, waarin wy leeven*, — *het lichaam, 't welk onze Geest bewoont*. Op elke deezer byzonderheden wordt stilgestaan. De natuur van den Geest, die in ons werkt, moet ons daartoe opwekken; want — *dezelve is onophoudelyk bezig*, — *de werkzaamheid van den Geest, als zy onder geen opzigt staat, is altyd verergering*. —— De menschen, met welken wy omgaan, moeten ons daartoe opwekken; want — *zy besmetten de onvoorzigtigen met gebreken*, — *zy hebben somtyds nog daarenboven ten oogmerke zulks te doen*. —— De waereld, waarin wy leeven, moet ons daartoe opwekken; want — *in dezelve zyn zo veele verleidende goederen, die onze zinnen aandoen*, — *in dezelve grypen zo veele zorgelyke veranderingen plaats*. —— Ons lichaam, 't welk onze Geest bewoont, moet ons tot deeze opmerkzaamheid aanspooren; want — *allernadeligst is de invloed, dien ons lichaam op den Geest kan hebben*, — *het lichaam is daarenboven eene vergankly̆ke hutte, welker ontbinding dikwyls onverwachter plaats heeft, dan men denkt*.

Als een staal van styl en denkwyze moge het volgende dienen. Aanwyzende, dat de mensch, ter overtuiging zyner innerlyke waarde, nevens andere gewaarwordingen, tevens het *gevoel van een volkomen goeden wil*

moet bezitten, leezen wy, bl. 223. „ Nergens was dee-
„ ze goedwilligheid werkzaamer dan in Jesus. Hoort
„ hoe hy zich over de dryfveeren uitlaat, die hem by
„ zyne werkzaamheid bewoogen: *Ik zoeke myne eere niet*,
„ zegt hy; en nog eenmaal; *Indien ik my zelven eere*,
„ *zo is myne eere niets*. Hetgeen dus de beste, de groot-
„ ste, de werkzaamste mannen het ligst aandoet, het-
„ geen op hunne onderneemingen den meesten invloed
„ heeft, aanzien, eer, roem, dat doet Jesus niet aan,
„ zo dra zyn pligt daarmede gemoeid is. [Deftiger zou
„ het vertaald zyn: „ zo dra het pligtbetragting geldt."]
„ En nog weiniger acht hy die veel geringer voordeelen,
„ die de gierigaart, de traage, de wellustige zoekt,
„ *Hy*, die zich voor waarheid, deugd en menschen-ge-
„ luk ten prys geeft aan den haat van verbitterde vyan-
„ den, en eindelyk aan het kruis sterft. Wat is het
„ derhalven, dat hem bepaalt, dat hem tot al dat goede
„ aanspoort, dat hy uitvoert en werkt? [Waarom het
„ woordje *dat* niet eens met *'t welk* of *'t geen* in de ver-
„ taaling afgewisseld?] *Ik kenne den Vader*, zegt hy,
„ *en bewaare zyn woord*. Eerbied en liefde jegens God,
„ gehoorzaamheid jegens zyn heilig gebod, dat is het,
„ wat my bestuurt, wat my aanmoedigt, om niets anders
„ te willen dan hetgeen recht is. ô! Zo lang deeze ede-
„ le, zuivere goedwilligheid by u geen plaats heeft, zo
„ lang zal het u niet mogelyk zyn, innerlyke waarde te
„ gevoelen. Ik beroepe my op uwe eigene gewaarwor-
„ ding! Ontzinkt u by de beste handelingen niet spoe-
„ dig den moed, treft uw eigen geweten u niet by de-
„ zelve, zo dra gy u zelven moet toestemmen, dat uwe
„ oogmerken by dezelve niet geheel zuiver geweest zyn,
„ dat zy verricht zyn om een of ander voordeel, om
„ eene of andere zich daar mede inmengende hartstogt?
„ Schaamt gy u niet om dergelyke onedele dryfveeren
„ anderen te ontdekken, omdat gy wel weet, dat al het
„ verdienstlyke der goede daaden daardoor wordt opge-
„ beven? Wilt gy u zelven de voldoening verschaffen
„ van zo te leeven en te handelen, als een redelyk,
„ vry, tot navolging Gods en Jesus geroepen we-
„ zen betaamt; dan moet gy 'er naar streeven om het
„ gebod van uwen pligt stipt en zonder uitzondering te
„ gehoorzaamen; dan moet gy 'er u aan gewennen, om
„ u noch door uw voordeel, tot iets dat billyk is, te laa-
„ ten beweegen, noch door uwe schade daarvan te laa-

„ ten

„ ten afschrikken; dan moet gy vragen, als gy iets „ goeds doen zult, niet, wat zal ik daarvoor ontvangen, „ maar of het waarlyk goed en uw pligt is, en dat moet „ u genoeg zyn; dan moet gy, met één woord, naar „ een volkomen goeden wil staan, zonder denzelven is „ geene overtuiging van innerlyke waarde mogelyk."

De Vertaaling is, over 't geheel, vry wel uitgevallen. Zy mogt hier en daar meer van het deftige hebben. Ook gevoelt men dikwyls, uit welk eene taale de overzetting is. *Verschillendheden*, *behulpig*, en soortgelyke, kunnen ten voorbeelde dienen. Vreemden zin leveren, onder anderen, de woorden, bl. 196: *Onze intrede in het leeven is eene uitkomst van wonderbaare natuur.* Letterlyk zal toch het woord *uitkomst* voor *uitgang* niet moeten opgevat worden? Waarom niet: Is eene gebeurtenis, of zaak, van eene verwonderlyke (niet *wonderbaare*) natuur. —— Wy besluiten met te zeggen, dat de Vertaaling meer dan „ bruikbaar is, en „ geenzins onder de volstrekt slechten behoort." Wy bedanken den Vertaaler voor den arbeid aan deeze eerste proeve van overzetting besteed, en wenschen dat hy, door verdere oeffening, fraaiheid, kieschheid en netheid steeds vereenigende, nimmer medewerke om door slordig vertolken onze Moedertaal te bederven.

Bybelsch Huisboek, door JAKOB SCHEIDIUS, *Predikant te Delft. Genesis — Deuteronomium. Te Leyden, by* A. en J. Honkoop, 1801. *In gr.* 8vo. 347 *bl.*

Het boekdeel, dat wy voor ons hebben, is het eerste, en denkelyk ook het laatste, van een loflyk werk, dat de Eerw. JAKOB SCHEIDIUS, laatst Predikant by de Walsche Gemeente te Delft, met ernst en yver, en met het godvruchtig doel, om zyne godsdienstminnende Landgenooten, by het dagelyks leezen des Bybels, eenige handleiding te geeven, had ondernomen. Wy zeggen, *denkelyk ook het laatste*: want de waardige Man is, zoo wy verneemen, kort na de uitgave van dit eerste Stuk zynes onder handen genomen werks, in de kracht zynes leevens, van zyn post geroepen, en overgegaan in een beter leeven, zonder zyne voorgenomene groote taak, die over den gantschen Bybel zou uitgestrekt geweest zyn, te hebben kunnen afwerken. Desniettemin kan men dit enkele Deel, al ware het ook,

 dat

dat 'er niets meer van diezelfde hand op volgde, op zich zelven als een nuttig handboek, by het leezen van de vyf boeken van Mofes, aanmerken. Zoo verre loopt dit Stuk; en, in denzelfden trant, waarmede de Schryver daarby te werk gegaan is, zou het geheele werk, indien het Gode behaagd had, hem by het leeven, en in de gelegenheid te laaten, om het te kunnen voortzetten, uitgevoerd geworden zyn.

Het welbekende Franfche Werk van J. F. OSTERVALD, dat, ook in onze moedertaal, met het opfchrift, *Sleutel des Bybels*, voorheen gedeeltelyk is overgezet, wordt doorgaands, zoo ten aanzien van den inhoud der hoofddeelen, als van de bedenkingen over dezelven, vry gevolgd, en al het goede en bruikbaare, meestal, echter, met eenige verandering en verbetering der voordracht, daaruit overgenomen. By elk hoofdftuk van den Bybel vindt men den inhoud kortelyk opgegeeven. Daarop volgen hier en daar enkele *letterkundige aanteekeningen*, raakende den zin en de beteekenis van den grondtext, en regtftreeks betrekkelyk gemaakt tot onze gewoone Staaten-overzetting; welke aanteekeningen men, 't zy voor, 't zy na de leezing van het kapittel, waaronder dezelve geplaatst zyn, of ook wel tusfchen beiden, vergelyken kan. Eindelyk zyn, by ieder hoofdftuk, min of meer uitgebreide *praktikaale aanmerkingen*, of *ftichtelyke bedenkingen*, gevoegd, om het laatst geleezen te worden. De letterkundige aanteekeningen zyn meestal getrokken uit hetgeen Taalkenners, op welken ons Vaderland eenen billyken roem draagt, hebben opgemerkt, fints de Bybel, vóór byna twee eeuwen, op last der hooge regeering, is vertaald geworden. De Eerw. Schryver had voorgenomen, in een klein aanhangfel, dat hy na ieder Stuk van dit Huisboek onmiddelyk zou hebben laaten volgen, de gronden en redenen, waarop zyne aanteekeningen rusten, op te geeven, en de Schryvers aan te haalen, door welken zulks nader ontvouwd en geftaafd is. Daarin zou ook melding gemaakt zyn geworden van eene en andere fchriftuurplaats, alwaar nog wel in de gemeene Vertaaling eenige verandering vereischt wierd; doch die tot dus verre op geene voldoende wyze voorgefteld fcheen. Of ook daarvan iets voor de drukpers is gereed geworden, is ons onbekend.

Wy hebben het Stuk voorhanden, beöordeeld naar den

den denktrant des waardigen Schryvers, over 't geen hy voor de meest belangryke voordeelen, door de groote vorderingen der Oosterfche Letterkunde, tot regt verftand en nuttig gebruik der H. Schrift, toegebragt, fchynt gehouden te hebben, met genoegen geleezen, en 'er, met de Leydfche Hoogleeraars, volgends derzelver vooraan geplaatfte approbatie, veelvuldige blyken van 's Mans welgegronde kundigheden, befcheiden oordeel en lofwaardigen toeleg, om Bybelkennisfe en daarop gevestigde deugd onder zyne Landgenooten te bevorderen, in gevonden. Gaarne deelden wy onzen Leezeren deze of gene proeve mede; maar de aart van dit Bybelsch Huisboek is niet gefchikt tot zoodanig uittrekzel in de *Vaderlandfche Letteroefeningen.*

Overdenkingen over den aart, de bewaaring, de opheldering en uitbreiding van het Euangelie vóór de Geboorte van JESUS CHRISTUS. *Door* CORNELIS VAN DER LEEUW, *Predikant te Hoorn. 3de en 4de Stukje. Te Utrecht, by* W. van Yzerworst, 1801. *In gr. 8vo. Te famen* 272 *bl.*

Men beeft de denk- en fchryfwyze van den Eerw. VAN DER LEEUW, en het onderwerp, en bepaald doel van deze, in den vorm van Overdenkingen in 't licht gegeevene, aanmerkingen over de eerfte aankondiging, bewaaring, opheldering en voortplanting van de belofte eenes toekomftigen Verlosfers, uit onze vorige aankondigingen van het eerfte en tweede Stukjen, reeds leeren kennen (*). Nu is de Schryver tot de by uitneemendheid merkwaardige gefchiedenis van het leeven en de lotgevallen van Abraham gevorderd, die hy wederom geheelenal uit hetzelfde aangenomen oogpunt, met opzicht tot de voortplanting der belofte, reeds in het Paradys, zoo hy meent, hoofdzaakelyk bekend geworden, befchouwt, en, in verfcheidene afzonderlyke overdenkingen, des te uitvoeriger behandelt, opdat men hieruit gepaste aanleiding erlange, om ook volgende gefchiedenisfen des Ouden Verbonds, zonder zoodanige opzetlyke aanwyzing, uit het gemelde oogpunt te befchouwen,

Zie

(*) *Letteroef.* voor 1800, bl. 450, en hier boven, bl. 221.

Zie hier den inhoud der hiertoe betrekkelyk gemaakte overdenkingen. *Derde Stukjen* : God roept Abram uit Ur der Chaldeen ; Abram gehoorzaamt aan het Godlyk bevel, en trekt naar Kanaan ; Abram, in Kanaan aangekomen, reist door dat land ; Eenige lotgevallen van Abram. *Vierde Stukjen* : Volgende lotgevallen van Abram ; By eene zeer merkwaardige gelegenheid ontmoeten Melchizedek en Abram elkanderen ; Abram ontvangt eene nieuwe belofte van nakomelingschap ; Het geloof van Abram wordt beproefd en versterkt. Nu volgt nog eene overdenking, (Abram, Isaak en Jacob) waarin de bewaaring en erinnering van te voren aan Abraham gedaane beloften, uit de geschiedenis van zyne godvruchtige nazaaten, *Isaak* en *Jacob*, beknoptelyk wordt opgehelderd.

't Is waarlyk jammer, dat de Eerw. VAN DER LEEUW, wien het geenzins aan gezond oordeel en oefening schynt te ontbreeken, zich nog doorgaands zoo gehecht toont aan de Theologische begrippen, die hy zich van den hoofdinhoud en het hoofddoel der boeken des Ouden Verbonds heeft gevormd, en waarnaar hy den loop dezer stichtelyke overdenkingen geheel inricht. Deze doen hem aan de godvruchtige Aartsvaders veelal denkbeelden toeschryven, die wy zeer twyfelen, of zy wel immer gehad hebben. En dit maakt verscheidene daaruit afgeleide toepasselyke aanmerkingen, voor een weinig meer ervarene en zelfdenkende Leezers, minder bruikbaar. Wy vertrouwen, dat 's Mans denkwyze, door eene onbevooroordeelde beoefening van de Schriften van JERUSALEM (*), HESS (†), NIEMEYER (‡), ROSENMULLER (§) en anderen, nog wel eene andere wyziging zou kunnen krygen.

(*) *Verhandelingen over de voornaamste Waarheden van den Godsdienst.*

(†) *Geschiedenis der Israëliten.*

(‡) *Characterkunde des Bybels.*

(§) *Over den trapswyzen voortgang der Godlyke Openbaringen.*

Ge-

Geneeskundig Magazyn. 1ste Stuk. Ne Juppiter (*Jupiter*) quidem omnibus. *Te Delft, by* M. Roelofswaert, 1801. *In gr. 8vo.* 205 *bl., behalven de Inleiding van XXII bl.*

Deze eerste vruchten van de alzins loflyke onderneeming der Geneesheeren STIPRIAAN LUISCIUS, ONTYD, MACQUELYN, DIBBETZ en VAN HEEKEREN, waarvan het plan reeds in de maand January door rondgaande Brieven bekend gemaakt is, voldoen, voor het grootste gedeelte, althans voor zoo verre zulks in dit eerste Stukje mogelyk was, volkomen aan het oogmerk, en zullen ongetwyfeld van een ieder, die prys stelt op Geneeskundige vordering en verlichting, met genoegen geleezen worden; te meer, daar hier, door de betrekking van de Heeren VAN HEEKEREN en DIBBETZ tot het Agentschap van Nationaale Opvoeding, en door het gunstig verlof van dien Agent om daarvan gebruik te maaken, eenige leezenswaardige stukken worden aangetroffen, die anderzins zeer moeijelyk ter kennisse van het publiek zouden gekomen zyn. Offchoon met grond vertrouwende, dat dit Stukje algemeen zal geleezen worden, zullen wy ons egter van onzen plicht kwyten, om onze Leezers eenigzins nader met dezen Letterarbeid bekend te maaken, en hun den Inhoud daarvan beknoptelyk mede te deelen.

Dit Magazyn wordt geopend met eene welgestelde Inleiding, in welke de Schryvers, na schetsgewyze de verschillende lotgevallen der Geneeskunde, enz., in de laatstverloopene Eeuwe, te hebben voorgedraagen, op eene zeer gegronde wyze trachten aan te toonen, van hoe veel belang het voor de Geneeskunde zy, om, zonder eene al te sterke verkleefdheid aan het oude, of eene al te groote drift tot het nieuwe, den zo veiligen middenweg te bewandelen; waarna zy dan nogmaals het plan hunner voorgenomene werkzaamheden uitvoerig mededeelen. Het bevreemdde ons, CULLEN en STOL hier uit een en het zelfde oogpunt beschouwd te zien, en den laatsten ook gerangschikt te vinden onder die Artzen, welken de Leerstelsels van BOERHAVE verdrongen hebben. Wy voor ons gelooven ten minsten, dat het juist een der grootste verdiensten van den onsterfelyken STOL geweest is, dat hy, SYDENHAM en

GRANT

GRANT navolgende, aan het Ziekbed, in een zekeren zin, geen Systhema gehad heeft; en dat men hem, ook volgens zyne laatste Schriften, zeer bezwaarlyk kan tellen onder de Geneeskundigen, welken BOERHAVE's Stellingen verworpen hebben. Deze aanmerking waren wy der waarheid verschuldigd, en hebben dezelve niet willen terug houden, in 't byzonder van wegen de verschillende denkbeelden en geschillen, by de Geleerden omtrent STOL en zyne Schriften thans plaats hebbende; terwyl wy, voor het overige, deze Inleiding aan oude en jonge Geneesheeren ter leezinge aanbeveelen.

Het hierop volgend of eerste Stukje van dit Magazyn is eene *Proeve over den invloed der Scheikunde op de werkingen des Dierelyken Ligchaams*, door C. G. ONTYD, Med. Dr. in den Haag. De door zyne Academische Verhandeling *de Morte* met roem bekende Schryver behoort tot die Geneeskundigen, welke wel willen toegeeven, dat de Leer der nieuwe Scheikunde veel licht verspreid heeft over veele natuurverschynsels, en dat ook de Scheikunde veel invloed heeft op de verschillende werkingen des menschelyken ligchaams, gelyk over 't geheel op de werkende natuur; maar egter geenzins toestemmen, dat men, om zoo te zeggen, *alles* aan de Scheikundige werkingen en gevolgen hebbe toe te schryven; gelyk zedert eenige jaaren in Engeland, Frankryk en Duitschland geleeraard is. En op dien voet onderzoekt en bestrydt de Heer ONTYD, in deze proeve, voor zoo verre het Physiologische betreft, (zullende hy het Pathologische in een ander Stukje vervolgen) op eene zeer geleerde wyze, de gevoelens van REIL, REICH en meer anderen, en wel byzonder het nieuwerwetsche *Materialisme*: omtrent welk alles wy den Leezer na het stuk zelve, dat voor geen uittreksel geschikt is, moeten wyzen; hetgeen ook de duidelykste blyken oplevert van des Schryvers doorkneede kunde en groote belezenheid; schoon het ons is toegescheenen, dat hy zyne anderzins fraaije aanmerkingen hier en daar eenigzins duidelyker en met wat meer orde had kunnen inrichten.

Het tweede Stuk bevat een onderzoek over *de waardy der Koepokken*, overwoogen in een Antwoord aan den *Agent van Nationaale Opvoeding*, door den Utrechtschen Hoogleeraar M. VAN GEUNS. In 't voorbygaan moeten wy by dezen aanmerken, dat het ons byzonder aan-

aangenaam was, gelyk het ook der geheele Natie zyn moet, uit dit Antwoord te mogen ontwaaren, hoedanig de Burger VAN DER PALM, zonder veel uiterlyk vertoon, het welzyn zyner Medeburgeren behartigt, en daartoe den besten weg inslaat, door, naamelyk, in zaaken van belang, onzydige deskundigen te raadpleegen. Wat het Antwoord zelve betreft; de geleerde VAN GEUNS overweegt daarin, op eene zeer voorzigtige wyze, al hetgeen voor en tegen die Inenting in aanmerking komt; waarvan het besluit meer ten voordan ten nadeele dier kunstbewerking uitvalt. Dit alles, intusschen, is thans minder belangryk geworden, doordien, zedert het schryven van dit welgesteld Antwoord, verscheidene uitvoeriger Stukken over die stoffe in 't licht gekomen zyn. Dezelfde aanmerking, voor het grootste gedeelte, valt ook op de twee volgende Stukjes, over die kunstbewerking, van den Geneesheer DE RUUK, te Arnhem, en van den Rotterdamschen Heelkundigen TROMPERT; welke beide, egter, op zigzelve beschouwd, duidelyk geschreeven en de leezing alzins waardig zyn.

Thans volgen *Waarneemingen betrekkelyk de natuurlyke historie der Drekstoffen van den Mensch, in 't algemeen, en eene aanmerkelyke hoeveelheid van eene kristalvormige korst, daarin gevonden, in 't byzonder;* door A. VAN STIPRIAAN LUISCIUS, Med. Dr. enz. te Delft; welke wederom een nieuw bewys opleveren van den onbepaalden iever diens beroemden Scheikundigen tot Schei- en Natuurkundige navorschingen; waarover wy ons niet verder zullen uitlaaten, wyl dit onderzoek hier niet ten einde gebragt is, en men het vervolg nog te wachten heeft.

Het hieraan volgend Stukje is eene *Waarneeming wegens eene ontaarting der Ovaria eener Vrouw*, medegedeeld door H. VAN DEN BOSCH, Med. Dr. te Wageningen. De Heer VAN DEN BOSCH deelt ons hier een geval mede van eene Vrouw, die langen tyd aan eene buitengewoone pynlyke uitzetting van den onderbuik sukkelde, waarvan de oorzaak door sommigen aan eene zwangerheid, van anderen wederom aan het water, zelfs van verschillende buiksingewanden, toegeschreeven wierd, die evenwel, by het openen van het lyk, bleek te zyn een wanstaltig ligchaam, hetgeen 18 duimen hoog was, 19 duimen middellyn had, en 102 ponden woog,

welk

welk door den Schryver, daar men by de ontleeding geen der Ovaria konde ontdekken, voor eene famengroeijing der beide Ovaria gehouden wordt; waarby hy nog een Plaatje gevoegd heeft, om zig een beter denkbeeld te kunnen vormen van de ligging van dit wanftaltig ligchaam. Deze Waarneeming verdiende met recht onder deze verzameling geplaatst te worden, als een nieuw bewys opleverende van het moeijelyke der Diagnofis aan het Ziekbed.

Thans volgt de *Voordragt van den Agent der Nationaale Opvoeding aan het Uitvoerend Bewind dezer Republiek, ter bevordering van de Inenting der Kinderpokken;* medegedeeld door J. VAN HEEKEREN, Med. Dr. enz. Deze Voordragt, op welke by het *Uitvoerend Bewind* reeds maatregelen te werk gefteld zyn, ter bevordering dier heilzaame bedoelingen, benevens de daar by gevoegde aanmerkingen en byvoegfelen van den, door zyne fraaije Academifche Verhandeling *de Osteogenesi præternaturali*, zig beroemd gemaakt hebbenden VAN HEEKEREN, hebben wy met groot genoegen geleezen, en wenfchen, dat deze zoo veel heils beloovende poogingen met het gunftigfte gevolg mogen bekroond worden; fchoon wy deswegen twyfel voeden, zoo lang 'er geene middelen kunnen uitgedacht worden, om het algemeen tot deze kunstbewerking aan te moedigen, en byzonder de ingewortelde vooroordeelen, omtrent deze zoo nuttige kunstbewerking plaats hebbende, uit den weg te ruimen. Misfchien zouden verlichte Leeraaren van den Godsdienst hieraan veel kunnen toebrengen.

In zoo verre nu aan het *eerfte* en *derde* artikel van het plan der werkzaamheden voldaan hebbende, gaan de Uitgeevers over tot hetgeen zy volgens artikel 4 en 6 beloofd hebben mede te deelen. Hier vindt men, naamelyk; drie zeer wel uitgewerkte uittrekfels, waarby de Uitgeevers ook hunne aanmerkingen gevoegd hebben, als 1°. van het *Leerftelfel der Chemifche Kundigheden*, enz. door den beroemden A. F. FOURCROY; 2°. van de *ontleedkundige Plaaten* van den veelbeloovenden en ons Vaderland eer aandoenden jongen Geleerden G. SANDIFORT; en 3°. van eene *Verhandeling over de werking der Boom-olie in de vliegende Jicht*, door J. A. MARINO, overgenomen uit de *Italienifche Med. Chir. Bibliothek* van KÜHN en WEIGEL; welk laatfte Stukje ons het minst voldaan heeft. Niet alleen dat wy ons, zoo als ook de Uitgee-

geevers zelven in 't voorbygaan aanmerken, geenzins kunnen vereenigen met de Theorie des Schryvers over de werking der Olie in het ligchaam; maar uit de meeste hier medegedeelde waarneemingen is het ons ook niet gebleeken, dat de Olie in die gevallen als een eigenfoortig middel, maar wel als een ontlasting bevorderend middel gewerkt heeft. —— Eindelyk wordt dit alles befloten met Berichten en korte Uittrekfels uit Geneeskundige Journalen, en met eene Alphabetifche Lyst van nieuwe Uit- en Inlandfche Geneeskundige Boeken; hetgeen voorzeker zeer veel kan toebrengen om de Geneeskundige Litteratuur over het geheel in ons Vaderland meer in trein te brengen, en dus als zeer nuttig te befchouwen is. —— Van harten wenfchen wy, dat onze Vaderlandfche Genees- en Heelkundigen de onderneeming der Uitgeevers door hunne medewerking zullen onderfteunen; terwyl wy het volgende Stukje met verlangen te gemoet zien.

Korte Befchryving eener Electrizeer-Machine, met geïzoleerde wryvers, &c. van een' nieuwe Conftructie; alsmede, eenige Proeven met dezelve genoomen. Door H. LUGT. *Te Rotterdam, by* J. Hofhout en Zoon, 1801. *In gr. 8vo. 24 bl.*

De Opfteller van dit ftukje deedt zig reeds voorheen kennen als een Liefhebber der Electriciteit en yverig Naarvorfcher van derzelver Theorie, in een ftukje, door hem uitgegeeven, in het Jaar 1797: *Theorie der Electriciteit, rustende op proefondervindelyke waarheden.* Hy meende reeds toen opgemerkt te hebben, dat *de grond, putten, rioelen, het algemeene water, de dampkring,* enz. in eene minder naauwe betrekking ftonden met de aanvoering der Electrike ftof, welke wy door wryving in beweeging brengen, dan men in het algemeen daar wel van vastftelde. Nieuwe Proeven, welke hy in dit ftukje den Liefhebberen mededeelt, hebben hem overtuigd, „ dat 'er geene aanvoering van Electrike ftof door „ den *grond*, enz. plaats heeft, en de grond ze ook „ niet aanneemt." Hy heeft zig ten dien einde eene Machine laaten vervaardigen, die geheel op glas rust, en dus met alle derzelver deelen geïfoleerd ftaat.

 Hy

Hy tragt dan door Proeven, met deeze Machine in het werk gesteld, te keer te gaan de algemeen aangenomen stelling, dat 'er uit den grond door de wryvers eene *aanvoering* van Electrike stof zoude plaats hebben. — Zeer uitnoodigend en opzienbaarend was de aankondiging van dit stukje in de Nieuwspapieren, als „ waar„ door men voorgelicht wordt tot eene geheel andere „ Theorie der Electriciteit-kunde, dan men tot nog „ heeft aangenomen, en getoond wordt, dat men in dee„ zen Tak der Natuurkunde, door eene misleidende „ dwaaling, van het regte spoor is afgeweeken," enz. Niet weinig belust waren wy naar deeze Proeven, verlangende, of zy aan deezen ophef beandwoordden. Pryzende den onderzoeklust van den Heer LUGT, als verre te stellen boven traage vadzigheid, die gemakshalven in de omhelsde gevoelens berust, hebben wy ons echter daarvan in geenen deele kunnen overtuigen. — Zie hier zyne 3 Proeven, welke den grondslag eener *nieuwe* Theorie zouden leggen. Hy verbindt een vry*staanden* knop, op een afstand van 1 of 2 duimen van den Positieven Conductor, of ook den buitenkant eener vrystaande Leidsche flesch, met de geïsoleerde wryvers, en trekt onophoudelyk vonken, en laadt de flesch; iets, 't geen hy oordeelt, dat volgens de gewoone Theorie niet kon gebeuren, daar hier geene aanvoering uit den grond naar de wryvers plaats heeft. Recensent moet betuigen, dat hy, den Toestel tot deeze Proeven leezende, geen ander uitwerksel verwachtte. De Electrike stof van den vrystaanden knop, met de wryvers verbonden, als ook van de buitenzyde van de Leidsche flesch, gaat naar de wryvers, die door het draajen in eenen staat van berooving zyn, en geen nieuwen toevoer hebben; waardoor knop en buitenzyde der flesch *negatief* geworden zyn. — Maar even dit zelfde heeft plaats, wanneer men b. v. de buitenzyde der flesch, en tevens de wryvers, met den grond verbindt, dewyl 'er dan ook die zelfde *Circulatie*, waarvan de Auteur spreekt, plaats heeft, of, met andere woorden, het *Evenwigt* langs den grond, als geleider, hersteld wordt. Deeze Proeven leiden dus, onzes achtens, geheel niet op tot eenige verandering in de aangenomen Theorie. Alleen zou men kunnen twyffelen, of deeze aanvoering van Electrike stoffe, van de buitenzyde der flesch gaande tot de wryvers, wel *by aanhoudenheid* toereikend ware, dewyl, gelyk men weet, 'er

'er veel Electrike ſtof door den Dampkring wordt weggevoerd, zodat dit gemis door nieuwen aanvoer ſcheen vergoed te moeten worden. De Auteur betuigt, dat, 't zy men de wryvers daarenboven met den grond gemeenſchap geeve of niet, de vonk in even veel omdraajingen der ſchyf overgaat. Ter oplosſinge hiervan hebbe men, onzes oordeels, ſlegts optemerken, dat, even gelyk de Electrike ſtof van den Poſitieven Conductor door den Dampkring weggevoerd; zo ook dezelve door middel des Dampkrings naar de beroofde wryvers heengevoerd wordt. De geheele zaak ſchynt ons dus op louter woordenſpel uittekomen, of men met den Hr. LUGT moet zeggen *Circulatie*, of *Herſtel van Evenwigt*, en, of men den grond moet aanmerken als *Aanbrenger* of *Overbrenger*, gelyk de Auteur wil, bl. 21.

Tafereel van Cayenne, of Fransch Guiana; naar het Fransch, door Mr. JOANNES VAN DER LINDEN, *Advocaat te Amſteldam. Te Leyden, by* A. en J. Honkoop, 1800. *In gr. 8vo. 161 bl.*

De Schryver merkt in zyn Voorberigt op, de algemeene onkunde van *Fransch Guiana*, en geeft reden van die onkunde. De verbanning eens grooten aantals Perſoonen derwaards heeft eene nieuwe belangſtelling, ten aanziene van dit Land, doen gebooren worden; en konden wy, dit leezende, niet nalaaten ons te herinneren aan de *Geheime Anecdotes betreffende den agttienden van Fructidor, en nieuwe Gedenkſchriften der Gedeporteerden na Guiana* (*). Veel moet men toegeeven aan de omſtandigheden, welke deeze verbanning vergezelden: van hun was geene onbevooroordeelde beſchryving te wagten, uit den ſchoot der weelde, als 't ware, in een vreemd, afgelegen Gewest geſchopt, en daar op eene wyze ontvangen als zy beſchryven. De Opſteller van dit Tafereel bevondt zich in een ander geval, en deelt zyne waarneemingen mede, welke hy op onderſcheidene reizen heeft opgezameld; „ zich," gelyk hy ſchryft, „ gelukkig agtende, indien hy zich „ daardoor kwyten kan van de ſchuld van dankbaar- „ heid,

(*) Zie onze *Letteroef.* voor 1800, bl. 332.

„ heid, weleer aan deeze Volkplanting gemaakt, om „ aan het Moederland 'er al het belangryke van te lee- „ ren kennen; en nog gelukkiger, indien hy de smart „ van zoo veele troostlooze bloedverwanten mag leni- „ gen, door hun onderrigting te geeven van de plaat- „ zen, alwaar de voorwerpen hunner teedere liefde zich „ bevinden."

De plaats, egter, op welke men de Uitgebannenen bragt, aan de oevers van de Rivier *Sinimari*, heeft, wat men ook anders van *Cayenne* hier vermeld vindt, niet veel aanlokkends of troostryks: immers hy beschryft dezelve in deezer voege: „Het is een zeer woest, armoedig en onbebouwd „ gedeelte der Volkplanting; maar waar de natuur an- „ derzins zeer aanvallig is. 'Er zyn veele goede zand- „ woestynen, of natuurlyke velden, op welken men „ beesten weidt." —— *Zandwoestynen*, *Natuurlyke Velden, op welke men beesten weidt*, komt ons voor, eene zeldzaame beschryving, zo geene ongelukkig uitgevallene vertaaling, te weezen. Doch dit in 't voorbygaan. De Vrienden en Vriendinnen der Bannelingen, die deeze overvoering en dit verblyf doorgestaan hebben, vonden zeker een vaster troostgrond in een en ander Besluit, onder den Eersten Consul BUONAPARTE, ten opzigte van een aantal dier verre weggevoerden, genomen.

Dan, laaten wy het Werk zelve, buiten die byzondere betrekking, beschouwen. Het Iste Hoofdst. handelt van *Guiana* in 't algemeen. —— Het IIde H. beschryft het, volgens 's Schryvers oordeel, lang miskende *Fransch Guiana*, en inzonderheid de Stad *Cayenne*, welke in een bevallig licht voorkomt. Wy vermoeden, dat onder de Vogeltjes, gelokt door den geur der zwaare Oranjeboomen, hier *Kolumbyntjes* geheeten, *Kolibrietjes* zullen moeten verstaan worden; en schryven het aan onder de Drukfeilen, die ons maar al te veelvuldig zyn voorgekomen. —— Het IIIde H. geeft een algemeen denkbeeld van den tegenwoordigen staat en byzondere gebruiken der Volkplanting van *Guiana*. De Schryver doet opmerken, dat hy, door den *tegenwoordigen* staat, wil verstaan hebben den staat, waarin zich dit Land bevondt, in dien tyd, welke de Omwenteling onmiddelyk is voorgegaan; dewyl hy naa dien tyd niet in de gelegenheid geweest is, om eenige betrekking aldaar te onderhouden. Hy ducht voor verslimmering, uit hoofde van de verkeerde uitlegging,

wel-

welke men, in alle de Volkplantingen, aan de Besluiten, betrekkelyk de *Negers*, gegeeven heeft. —— Hy gaat het in *Frankryk* verspreide denkbeeld, dat 'er geen *Gevogelte* of *Beesten* zouden zyn, te keer; vermeldende, „ dat deeze Volkplanting, indien dezelve niet zo „ verre was afgelegen, weldra geheel *Frankryk* van „ een en ander zou kunnen voorzien."

Zeer breedvoerig is het IVde H., ten opschrift voerende, *Lugtstreek van Guiana.* Hierin wordt ook van de Landeigene Ziekten gehandeld; en vinden wy vermeld: „ De Kinderpokjes, in de andere Volkplantingen „ zeer gemeen, zyn in *Cayenne* ten eenemaal onbekend; „ men draagt groote zorge, om zig te doen onderrig„ ten, of zy op de schepen, die in de haven willen „ inloopen, by toeval gevonden worden; en zoo ie„ mand van het scheepsvolk 'er maar in 't minst van „ besmet is, zoude het schip afgezonderd moeten bly„ ven liggen, dat is alle regelrechte gemeenschap met „ het Land zoude aan hetzelve ten strengsten verboden „ worden, tot dat 'er geen gevaar meer was, om de „ besmetting te verspreiden."

Het Vde H. doet ons den Landbouw kennen, en hoe men 'er eerlang de wyze van doen der *Hollanderen* op *Suriname* leerde naavolgen. —— Om ons de *Indiaanen* of *Wilden* te doen kennen, is het VIde H. geschikt; en verdient dit te meer opmerkings, „ daar het met dit „ Land," gelyk de Schryver verklaart, „ niet gelegen „ is als met de meeste andere Volkplantingen, wier „ eerste Inwoonders door de *Europeaanen*, van tyd tot „ tyd, geplonderd en vernield zyn. Dewyl eenige niet „ zeer talryke, en zeer vreedzaame, bevolkingen hun, in „ dit wyduitgestrekte vaste Land, weinig in den weg „ konden zyn, vindt men aldaar nog de natuurlyke In„ boorelingen des Lands, welke men in 't algemeen zeer „ wel behandelt, en waarmede men bestendig in de bes„ te verstandhouding leeft. Men heeft zelfs niet getracht „ hunne vryheid in 't allerminst te belemmeren; en „ daarin heeft men den roem van regtvaardigheid en ge„ maatigdheid verdiend: want zy waren volstrekt bui„ ten staat om dezelve te verdeedigen, anders dan door „ naar het binnenste des Lands weg te vluchten; maar „ deeze vlucht zou hun, in meer dan één opzicht, een „ onheil geweest zyn." Wy hebben deeze beschryving met genoegen geleezen. Moeten wy toestemmen, dat de

Natuur deeze foort van menfchen aan den kant der verftandlyke vermogens fchynt verlaagd te hebben, wy worden door de treffendfte voorbeelden gedrongen te erkennen, dat zy eene voorbeeldlooze behendigheid, en uitfteekend volmaakte zintuigen, bezitten: de voorbeelden van de doordringende fcherpheid huns Gezigts zyn wonderbaar.

De voortbrengzels van het Plantenryk fpreidt het VIIde H. ten toon. De Schryver laat niet onopgemerkt de voortreflykheid van het *Katoen*, van de *Indigo* en van de *Koffy*, welke hier vallen; alsmede, hoe men den *Hollanderen* de beste Specery-Planten, van *Ceylon* en de *Molukfche* Eilanden, heeft weeten afhandig te maaken en hier over te voeren. De Landeigene Vrugten verdienen, om derzelver zeldzaamheid, onze opmerking. —— Onvermeld willen wy niet laaten, 't geen de Schryver acht (de Houten, die hier vallen, befchryvende) zich „ verpligt met een enkel woord te gewaagen van de „ Bladen of Planken, uit een enkel ftuk beftaande, en „ van eene verwonderlyke grootte, welke het vry ge- „ woon is alhier te vinden, en die zomtyds naar *Frank-* „ *ryk* gezonden worden (*); niets fchynt natuurlyker, „ dan in evenredigheid eene berekening te maaken „ van den boom, waarvan zy gekomen zyn; en de „ verbeelding, die gaarne in het wonderbaare valt, ver- „ tegenwoordigt zich weldra zodanig een boom, die „ nimmer in de natuur is aanweezig geweest. —— Men „ zal zig daarover minder verwonderen, wanneer men „ weet, dat deeze ftukken hout nooit een gedeelte van „ den ftam van eenigen boom hebben uitgemaakt, en „ dat men ze eenigermaate als uitwasfen befchouwen „ kan, die eigenlyk tot den boom niet behooren. Het „ is een vreemd verfchynzel, 't geen ik nergens an- „ ders gelegenheid gehad heb op te merken, dat de „ wortels van zekere boomen in *Guiana* zeven of agt „ voeten hoog boven den grond uitfteeken, en rondsom „ den ftam fchooren of zuilen vormen, welker einde „ zig tot op eenen vry grooten afftand uitftrekt. — Dit „ foort van fchot heeft omtrent drie duimen dikte, en „ is binnen 's Lands bekend onder den naam van *Ar-* „ *caba*. Deeze *Arcabas* zyn 'er zomtyds in een zeer „ groot

(*) Wy hebben ze ook in ons Land te meermaalen gezien. (*Recenfent.*)

„ groot aantal, dikwyls geheelenal ongeëvenredigd aan „ de grootte van den boom, waartoe zy behooren, en „ van dezelve maakt men die ongemeen groote bladen „ of planken, over welker uitgeſtrektheid men met re- „ den zoo verwonderd is."

Het VIIIſte H. beſchryft de Middelen, tot Leevens-onderhoud dienende, welke in *Guiana* gevonden worden. — De Schryver noemt eenige by ons gemeene Veldgewasſen, welke daar niet voort willen. Deels kent hy dit aan de Lugtſtreek, doch deels aan onkunde toe; opmerkende, „ hoe men in dit Land ten dien „ einde de vrugtbaarheid moest beſtryden, zo als men „ die elders zoekt te begunſtigen, en de luchtſtreek „ dwingen door middelen, welke het tegenovergeſtelde „ zyn van die geenen, welke in onze ſtookkasſen in „ *Europa* gebezigd worden." Wy twyfelen zeer, of dit gemaklyk zou gaan omtrent eene algemeene teelt van Bloemkool, Aardappelen, gemeene Kool en Uijen; de Keukengewasſen, op welke de Schryver doelt.

De Visſchen, daar voorkomende, maaken het IXde H. uit; de Inſecten, daar zo veelvuldig als hoogst lastig, krygen hun aandeel in het Xde. Het XIde H. voert ten opſchrift, *Vlugtige beſchouwing van Fransch Guiana, met opzigt tot de Natuurlyke Geſchiedenis;* en is daarin, wat verder tot dien tak onzer kundigheden, buiten de reeds verhandelde gedeelten, behoort, begreepen. — Onder het zonderlinge, hier zeer veelvuldig, kunnen wy niet onopgenomen laaten liggen de volgende byzonderheid: „ Eene der aartigheden, die „ men gewoon is aan de *Europeaanen*, die op *Cayenne* „ aanlanden, wys te maaken, in de eerſte oogenblikken „ dat eene menigte van onbekende voorwerpen hen min „ of meer tot ligtgeloovigheid aanzetten, beſtaat hier- „ in, dat in dit Land de Oesters aan boomen groeijen. „ Hoe vreemd dit ook in den eerſten opſlag ſchynen „ moge, zal men zien, dat 'er niettemin eenige grond „ van waarheid in is. Wy hebben geſprooken van die „ boomen, *Paletuvier-* en *Manglier*-boomen genaamd, „ die in de zee groeijen, alsmede aan de kanten der „ rivieren, by derzelver uitwatering. De Oesters hechten „ zich in menigte aan derzelver wortels, zomtyds zelfs „ aan hunne takken, en men verkoopt ze altyd met het „ ſtuk hout, waaraan zy vastzitten. Deeze Oesters zyn „ klein, niet meer dan middelmaatig, en meestal zo laf,

„ dat men verpligt is 'er zout by te doen, om ze te „ kunnen eeten: over 't geheel is hunne waare plaats „ veeleer in een kabinet der Natuurlyke Geschiedenis, „ rondsom den tak, dien zy bedekken, dan op eene „ goede tafel." —— BUFFON wordt, door deezen Schryver, wegens den *Luiaart*, op deeze wyze gegispt. „ Niets is merkwaardiger om te leezen, dan hetgeen „ DE BUFFON, met opzigt tot den *Luiaart*, zegt, maar „ ook niets onwaarachtiger, uit hoofde van de vergrooting; het is een waar schildery van verbeelding, „ waaruit het byna geheel bestaat. Wanneer men hem „ vergelykt by het Dier, zo als het leeft, gelyk ik „ dit menigmaal gedaan heb, bedroeft men zig, dat een „ man, die misschien de waardigste beschryver over de „ Natuurlyke Geschiedenis is, zo dikwils vervallen is „ om 'er niets meer dan een Roman van te maaken. „ Het valt niet tegen te spreeken, dat de *Luiaart* on„ gemeen traag is; maar wanneer men, onder anderen, „ leest, *dat hy met moeite klautert, en niet meer dan* „ *zes voeten in een uur afloopt*, wordt men genoodzaakt „ hem voor vlug te houden [dit moet waarschynlyk wee„ zen, *niet* vlug te houden], en ik geloof de waarheid „ niet te vergrooten, wanneer ik zeg, dat de *Luiaart* „ (en dat nog wel de langzaamste van de twee soorten) „ meer dan veertig maalen die ruimte van plaats in den „ gemelden tyd afliep. Voor het overige klauteren zy „ zoo wel, dat, zoodra men den geen, dien wy aan boord „ hadden, maar vergat vast te leggen, hy boven in de „ groote mast zat, van waar men hem moest gaan haalen."

Het XIIde H. is aan de *Negers* gewyd, wier lot als vry draaglyk beschreeven wordt, met bygevoegde reden, waaruit zulks ontstaat. De gemeenschap tusschen de Negers in *Suriname* en die van *Cayenne* ontgaat des Schryvers opmerking niet; noch ook, wat 'er van de vryheidverleening aan de Slaaven zou te duchten staan.

De Schryver, een Zeeman, deelt in het XIIIde H. onderrigtingen en waarneemingen mede, die tot de Zeevaart betrekking hebben; waaruit, zo verre wy over dit stuk kunnen oordeelen, veel lichts kan geschept worden. Het is hier en daar doorvlogten met byzonderheden, tot de Natuurlyke Historie behoorende.

Eene goede *Kaart* zou, in veele opzigten, en boven al tot het laatste Hoofdstuk, meer dan een cieraad van dit Werkje uitgemaakt hebben.

Kor-

Korte Schets der Fransche Omwenteling, door een Genootschap van Latynsche Schryvers. Reperies, qui, ob similitudinem morum, aliena malefacta sibi objectari putent. (TACIT. *Annal.* Lib. 4. Art. 33.) *Men zal misschien lieden ontmoeten, die, zichzelven, met verbazing, in deeze schetzen herkennende, zich zullen verbeelden, dat de misdaaden, door anderen bedreven, hun te last gelegd worden. — Naauwkeurig nagezien naar het oorspronglyke. Te Rome*, Propè Cæsaris hortos. HORAT. *Satyr.* 8. Lib. 1; *en te Parys*, Naby den tuin der *Tuilleries.* III Kalendas Septembres, V. C. MMDLIV. *XII Fructidor van het VIII Jaar.* (*Op de rugzyde van het laatste blad:*) *Te Amsterdam, by* J. Allart, *en alomme. In gr.* 8vo. 107 *bl.*

Menschen zyn Menschen! doet RICHARDSON den Heer LOVELACE in de *Clarissa* uitroepen; en welk eene aanmerking is algemeener, ten opzigte van de Gebeurtenissen der wereld, dan deeze: *Het Tooneel blyft het zelfde, de Speelers slegts veranderen?* Van hier de veelvuldige Mottos, uit oude Schryvers ontleend, om ze op tegenwoordige bedryven toe te passen; van hier de ontelbaare vergelykingen van vroegere met laatere Persoonadien, die groote rollen op 's werelds speeltooneel, of tot hunnen lof, of tot hunne schande, of tot eer en voordeel des Menschdoms, of ter schade en schande van 't zelve, speelden. Een stap verder gaande, vergelykt men enkele Gebeurtenissen van vroegere dagen met die van laateren tyde; en heeft het niet ontbrooken aan Schryvers, die, de jongste groote Gebeurtenissen der Omwentelinge, althans gewigtige voorvallen in dezelve, te boek stellende, of in den text, of aan den voet der bladzyden, soortgelyke uit oude Gedenkboeken daarby aanhaalden, zomtyds in vry grooten getale.

Om een Werkje van dien vreemden aart, als 't geen wy hier aankondigen, hervoort te brengen, behoefde niets meer, dan de moeite, om, in het ruime vak der Geschiedenissen van verloopene Eeuwen, Tydperken, eenigermaate gelykvormig aan het tegenwoordige, op te zoeken, de Schryvers en Redenaars van dezelve te raadpleegen, en daaruit de meest overeenkomende brokken op te zamelen, deeze te schikken, zamen te

voegen, en 'er een geheel van te maaken, zo als het dan is.

Te gemaklyker viel zulks, wanneer men, in de Gefchiedenisfen bedreeven, zich niet aan een enkel Tydvak bepaalde, maar eene groote ruimte ter inzamelinge nam; 't geen ook de Vervaardiger van dit Werkje gedaan heeft, blykens de Naamlyst der Schryveren, door hem gebezigd, en voor 't zelve in deezer voege opgehangen:

CICERO }
SALLUSTIUS } (dertig jaren vóór CHRISTUS.)
TITUS LIVIUS }
VELLEIUS PATERCULUS (30 jaren na CHRISTUS.)
TACITUS }
SUETONIUS } (na CHRISTUS jaar 100.)
CORNELIUS NEPOS (Tydgenoot van CICERO enz.)
QUINTUS CURTIUS (onzeker.)
AURELIUS VICTOR (300 jaren na CHRISTUS.)
AULUS GELLIUS (150 jaren na CHRISTUS.)
&c. &c. &c.

Onder deeze *&c.* worden bedoeld de aangetoogene Dichters CLAUDIANUS, OVIDIUS, VIRGILIUS, MARTIALIS, JUVENALIS; alsmede de Schryvers LACTANTIUS en ENNIUS.

Een ruim tydvak, zeker; en kan men niet ontkennen, dat de Vervaardiger deezer *Korte Schetze* zich van de juiste plaatzen, om aan zyn doel te beantwoorden, bediend, en, die fchikkende en zamenverbindende, een geheel vervaardigd heeft. —— Misfchien zou iemand het vry verre kunnen brengen, met, uit de Gewyde Gefchiedenis en de Boeken der Propheeten, *Brokflukken* (men ftaa ons voor deeze keer dit ons anders niet behaagend woord te bezigen toe) zamen te voegen, om, in den ftyl des *Bybels*, de *Franfche* Omwenteling te befchryven. Dit zou veelen ftooten, doch, in den aart der zaake, volftrekt het zelfde weezen.

Wat daarvan ook zyn moge; de Gefchiedenis der *Franfche* Omwenteling wordt hier, uit gemelde *Latynfche* Schryvers, opgedischt. Dan ieder, dier Gefchiedenisfe kundig, ontwaart terftond, dat, hoe veel treffend gelykvormigs zich, in sommige gevallen, ook moge opdoen, de gaapingen en uitlaatingen, zeer belangryke Gebeurtenisfen betreffende, veelvuldig zyn. Waarop men niets

niets toepaslyks vondt, of 't welk men liefst onvermeld liet, wordt overgeſlaagen.

De ſchikking is dusdanig: de Kolom aan de linkerhand behelst den oorſpronglyken *Latynſchen* Text; die aan de rechte de Vertaaling; en de Schryvers, waaruit de plaatzen ontleend zyn, worden aan het einde van ieder ſtuk aangehaald.

Alzins blykt, dat de Opſteller een Vyand is der meergemelde Omwenteling; en zo veel haatlyks, ſchriklyks en wreeds, vergezelde dezelve, dat het gemaklyk viel, daarop toepasſelyke plaatzen te vinden in de Geſchiedenis, die van zulke gruwelſtukken overvloeit. —— Men leeze den aanvang van 10 *Aug.* 1792. Ter plaatsbeſpaaring zullen wy, den *Latynſchen* Text daarlaatende, alleen de Schryvers en plaatzen aanhaalen.

„ Alle de geenen, die in ondeugden en ongebondenheid meest uitſtaken; insgelyks anderen, die hun vaderlyk goed ſchandlyk hadden doorgebragt; eindelyk, allen, die, wegens ſnoode ſtukken en onderneemingen, uit het Vaderland verbannen waren; deze allen waren, na de hoofdſtad, als een algemeene modderpoel, ſamengevloeid. (SALLUST. *in Bello Catilin.* Art. 38.)

„ Dezen verwekten een oploop, en liepen, zonder bepaaldlyk iemand aan het hoofd te hebben, na het Paleis. (SUETON. *in Othon.* Art. 8.)

„ Alom wapenen en bedreigingen. (TACIT. *Hiſt.* Lib. I. Art. 83.)

„ Men baant zich den weg met geweld; men overweldigt de toegangen, en doodt de buitenposten. (VIRG. *Æneid.* Lib. II.)

„ Zy, die het verblyf des Konings verdeedigden, hervatten den moed, en pogen den overwonnenen te hulp te komen, en hun krachten te geven. (VIRG. *Æneid.* Lib. II.)"

Men voege 'er by het begin van 't geen ten opſchrift voert, *Bewind van* ROBESPIERRE.

„ Welke Provincie, welke legerplaats is niet met bloed bezoedeld? of, gelyk hy het noemde, gezuiverd of verbeterd? Want het geen anderen *misdaad* noemen, noemt hy *maatregelen van het algemeen belang*: dus onder valſche benaamingen, wreedheid voor ſtrengheid, gierigheid voor ſpaarzaamheid, ſtrafoefening en ſmaad voor beſtuur der wet uitgeevende. (TACIT. *Hiſtor.* Lib. I. Art. 37.)"

On-

Onder 18 *Brumaire* treffen wy, by den aanvang, het volgende aan:

„ Eindelyk haalen wy op nieuw adem. (TACIT. „ *Agricola*, Art. 3.)

„ Eén enkel man heeft onze zaaken herfteld. (EN- „ NIUS.)

„ Te weeten, toen de dwingelanden het vaderland „ in flaverny gekneld hielden, zeer veele burgers, „ welken het fortuin in den oorlog gefpaard had, ge- „ deeltlyk uit het vaderland gedreeven, gedeeltlyk om- „ gebracht, en de goederen van zeer veelen verbeurd „ verklaard en onder zich verdeeld hadden, was hy „ niet alleen de eerfte, maar in 't begin de eenigfte, „ die hun het hoofd durfde bieden. (CORNELIUS NEPOS „ *in Thrafybul.* Cap. 1.)

„ Hy muntte niet min in voorzichtige gematigdheid „ dan in dapperheid uit: want allen, die zich vrywil- „ lig voegden, verbood hy op eenige wyze te mishan- „ delen, billyk oordeelende dat de eene burger den an- „ deren burger verfchoonde. (*Idem*, Cap. 2.)

„ Hy was gelukkig en vol beleid, voornaamlyk in „ een gevegt, zoo dat hy altyd in alle veldflagen over- „ winnaar bleef, en de grenzen des Vaderlands uit- „ breidde. (AUREL. VICTOR *de Cæfaribus in Septim.* „ *Sever.*)

„ Den tytel van *Conful* aanneemende, verbondt hy „ den Soldaat aan zich door milddaadigheid, het Volk „ door den overvloed, en allen door de zoetheid van „ rust; toen allengskens zich verheffende, trok hy al- „ leen de voorregten van den Raad, der regeeringen en „ der wetten aan zich, zonder iemands tegenfpraak; „ naardien de ftoutften in de gevechten, of door de „ verbanning, waren omgekomen, en de aanzienlyken, „ die nog overig waren, naarmaate zy zich meer voor „ de onderwerping fchikten, door geld en eer verhee- „ ven werden, en door de nieuwe orde van zaaken we- „ der tot ftand gekomen, de veiligheid van het tegen- „ woordige, boven de gevaaren van het voorledene, ver- „ kozen. De Provincien insgelyks waren niet tegen „ deze nieuwe orde van zaaken, alzoo de verdeeldhe- „ den der vermogenden, en de hebzugt der beftuurde- „ ren, hen de regeering van den Raad en het Volk „ deeden wantrouwen, onder welke de hulp der Wet- „ ten krachteloos, en door geweld, kuipery en geld,

„ on-

„ onvermogend geworden was. (TACIT. *Annal.* Lib. I. „ Art. 2.)

„ Indien men den waaren en eigenlyken naam voor „ onze onheilen begeert te weeten, zoo fchynt een „ noodlottige Orkaan ons overvallen, en den geest der „ menfchen omgerukt te hebben. (CICERO *pro Ligar.* „ Cap. 6. Art. 17.)

„ Alle deze rampen des oorlogs verwachten van u „ haare herftelling, welke niemand, buiten u, geneezen „ kan. (CICERO *pro Marcello*, Cap. 8. Art. 24.)"

Gefchiedenis van den Gewapenden Inval der Uitgeweeken Nederlanderen, in het Departement van den Rhyn, in de maand September 1799. *Saamgefteld volgens authenticque Berichten, Notulen en Befluiten, ter Secretarie van het Beftuur van gemelde Departement berustende; en aangevuld met de belangrykfte Stukken van dien tyd. Te Arnhem, by* J. H. Moeleman Junior en Comp., 1801. *In gr. 8vo.* 156 *bl.*

Het *Engelsch* en *Rusfisch* Krygsgeweld, onderfteund door Binnenlandfche Oproerigheid, baarde in 't oud *Noord-Holland* zo veel ontzettings, verwoestings en oorlogsbedryfs, dat aller aandagt daarop gevestigd bleef, en andere deelen des *Bataaffchen* Gemeenebests, als 't ware, niet in opmerking kwamen, of althans met een min oplettend oog gadegeflagen werden. Geen wonder dan ook, dat de pen, ter befchryvinge van dit den Lande zo aanmerkelyk tydvak op 't papier gelokt, zich meest bezig hieldt met het daar gebeurde te boeken. Getuigen het *Rapport van de Operatien der Divifie van den Luitenant Generaal* DAENDELS (*) — de *Veldtocht van den Generaal* BRUNE, *in de Bataaffche Republiek, in 't Jaar* 1799; *befchreeven door een Officier van zyn Etat Major* (†) — en de *Gefchiedenis der Landinge van het Engelsch Rusfisch Leger in Noord-Holland, door* L. C. VONK (‡). In deeze dit Tydperk toelichtende Gefchriften vinden wy, en inzonderheid in het laatstgemelde, het oog tevens geflagen op 't geen in

(*) Zie onze *Vad. Letteroef.* voor 't Jaar 1800, bl. 428.
(†) Zie onze *Vaderl. Letteroef.* hier boven, bl. 316.
(‡) *Ald.* bl. 359.

in andere Gewesten, als *oud Friesland* en *oud Gelderland*, gelyktydig voorviel; doch niet met die breedvoerigheid, als de zaak, met de daad, verdiende.

Dit gebrek wordt geboet door het bovengemelde Werkje. Eigenaartig was het schroomverwekkend denkbeeld, dat *Pruisſen*, in dien benarden tyd, van de landzyde den Vaderlande invallende, de Patriotten zich als tusſchen twee vuuren gefteld zouden gevonden hebben, en in eenen onuitkomelyken ſtaat gebragt. Zulk een denkbeeld zogt men voet te doen vinden in de ſtreeken, verst van het oogſchynlyk Oorlogstooneel verwyderd, en vol van Oranjegezinden, die alle poogingen te werk ſtelden, om intusſchen een eigen aanhang te vormen, uit oude en nieuwe Emigranten beſtaande, geheel werkzaam tot het daarſtellen eener Omwentelinge.

Het Departementaal Beſtuur van den *Rhyn* zogt dit bedryf te beletten, dan deedt eerst vergeefſchen aanzoek om Krygsvolk, terwyl een gedeelte der eigen Burgers na *Noord-Holland* waren uitgetrokken. Het Departementaal Beſtuur bleef permanent vergaderd, en boodt allen mogelyken byſtand aan plaatzen, waar het oproer dreigde uit te barſten. Het Gemeentebeſtuur der Stad *Arnhem* kweet zich byzonder by de Invaſie der Emigranten in *Westervoort*, waarvan men de naauwkeurige beſchryving met genoegen zal leezen, en inſtemmen met het ſchryven des Opſtellers deezer Geſchiedenisſe: „ Een oogenblik aarzelens hadt het geheele Diſtrict van den *Rhyn* tot aan de *Zuiderzee* in opſtand „ gebragt, met den bereids gelanden vyand doen zamenſpannen, en zoo onze eigene Armée insluitende, „ zonder magt van wapenen, door den ſchrik van verraad en de vrees voor overrompeling, waarſchynlyk „ genoodzaakt tot eene gelyke overgave onzer Landmagt in de handen onzer aanvallers, als men naderhand de Zeemagt, door de voorſtelling der onmogelykheid van behoud, aan denzelven verraaden heeft. „ —— Hadt men zich by het Departementaal en Gemeentebeſtuur, of by de Gewapende Burgermagt, laten afſchrikken, door het bezef der zwakheid, waarin men zich bevondt; en hadt men de geringe magt, „ welke men bezat, binnen de Stad (*Arnhem*) opgeſlooten, tot dat men verſterking van elders bekomen „ hadt —— dan ware het waarſchynlyk met de Vryheid „ gedaan geweest; —— of het hadt ſtroomen bloeds gekost,

„ kost, ons weder uit de handen der gecoaliseerde vy-
„ anden te rukken, en ten koste van alles, wat ons
„ nog is overgebleeven, aan ons zelven weder te gee-
„ ven. —— Indien men slechts eenen dag geaarseld
„ hadt, de Emigranten uit *Westervoort*, en de muiten-
„ de Boeren te *Rhede*, uit elkander te dryven, zo dat
„ zy zich aldaar hadden kunnen nestelen, en eene
„ hoofdplaats ter zamenrottinge maaken; dan ware wel-
„ ligt derzelver aantal in korten aangegroeid, gelyk een
„ sneeuwbal, dien men van een berg afrolt."

Het gebeurde te *Trigt*, te *Veenendaal*, *Velp* en daar omstreeks wettigt deeze laatste bedenking ten vollen. Het moedbetoon der Burgeren te *Westervoort* en elders wordt, met verdienden lof, beschreeven; alsmede wat zy te *Groenlo*, *Borculo* en in het Ambt van *Bredevoort* uitvoerden, om de oproerigheden te dempen; oproerigheden, aangestookt door ZUIDERAS en diens Medestanders. Vol mannenmoeds was de Publikatie, door het Departementaal Bestuur van den *Rhyn* uitgevaardigd, toen in den zogenaamden agterhoek van het Graaffchap *Zutphen* het oproer zich vertoonde, wanneer ook *Fransche* hulp en die van *Utrechtsche* Burgers opdaagde. Deeze Publikatie was alom van eene gewenschte uitwerking. „ De standvastige en rustige toon van het
„ Bestuur, in dit zorglyk tydvak, verleevendigde niet
„ weinig den moed der weldenkenden, en verzwakte de
„ drift der kwalykgezinden."

ZUIDERAS durfde zich in persoon niet meer vertoonen, doch zogt door Brieven en Uitnoodigingen het werk des Oproers aan te vuuren; diens bedryven vinden wy hier uit legaale berigten en getuigenissen opgemaakt; gelyk mede een bescheid van de uitgestrekter plans, door hem en de zynen ontworpen. Bovenal vinden wy hier een breedvoerig bescheid van den *Leugenbrief* des aantochts van 10,000 *Pruisschen*, door den *Pruissischen* Generaal VON SCHLADEN naar verdiensten ten toon gesteld.

De in staat van beleg stelling des Ambts van *Bredevoort*, *Winterswyk*, enz. bragt eene geheele omkeering van het plan der Oproerelingen te wege. De Militaire Regtbank tastte door; blykens het vonnis tegen JOHANNA MAGDALENA CATHARINA JUDITH VAN DORTH, veroordeeld om met den kogel te worden gestraft, dat

'er

'er de dood na volgde: dan deeze Regtbank werd eerlang opgeheeven.

De Opfteller deelt in 't flot van zyn Gefchiedverhaal twee belangryke en aan het Departementaal Beftuur van den *Rhyn* toegefchikte Brieven mede van bekende Perfoonen, die niet weinig aandeels in het Ontwerp eener Contra-revolutie fchynen te hebben gehad, en die, by het welgelukken van dezelve, gereed ftonden een groote rol te fpeelen; dezelfde Perfoonen, die de dreigendfte Brieven en Waarfchuwingen aan de Ontvangers en alle Amptenaaren afzonden; doch welke, meestal, door de waakzaamheid der Politie onderfchept, van geene de minfte uitwerking waren: de eerfte was van J. C. E. VAN LYNDEN; de tweede van dien zelfden Heer, en van MAX. L. D'YVOY.

De Opfteller van dit berigt merkt ten opzigte van dezelve aan: „ Noch de dreigende toon van den eerften, noch het vleiend Sirenen-gezang, vervat in „ den tweeden Brief, welke ter Vergadering van het „ Departementaal Beftuur inkwam, in het oogenblik, dat „ men door onderfcheidene berigten van lieden, waarop „ men rekenen konde, door de toen plaats hebbende „ omftandigheden, de goede zaak des Vaderlands voor „ verlooren hieldt, (de Brief was gedagtekend uit *Neder-* „ *Elten* den 8 Oct. 1799) waren in ftaat, om de Leden, „ ftandvastig op hunnen post en getrouw aan hunnen „ pligt, eenigzins te doen aarfelen, om daaraan gehoor „ te geeven. — De Notulen van die dagen toonen „ aan, dat men zich niet verwaardigd heeft, deeze „ Brieven tot een onderwerp van Deliberatie te maa- „ ken; doch dat, niettemin, dezelven aan het Uitvoe- „ rend Bewind, tot deszelfs informatie, zyn ingezon- „ den."

Heeft men alle reden om het bedryf des Departementaalen Beftuurs van *Texel* in die dagen te roemen, dat van den *Rhyn* ftreeft hetzelve op zyde; en hebben wy, dit Werkje leezende, ons vaak verwonderd over het beleid en den moed dier Vaderlanderen.

Bylagen, de uitgefproken Vonnisfen bevattende, befluiten dit voor de Vaderlandfche Gefchiedenisfe belangryk Stukje.

Twee

Twee Gevangenen tegen de aanklagt van Mr. REINIER WILLEM TADAMA, *Procureur der Gemeente van Amsterdam, hen beschuldigende van het vervalschen of doen vervalschen van drie Recepissen; verdeedigd door* Mr. H. CALKOEN, *Advocaat enz. Te Amsterdam, by* de Wed. J. Döll, 1801. *In gr. 8vo.* 168 *bl.*

Rechtsgeleerd Advys, in de zaaken van Mr. R. W. TADAMA, *Procureur der Gemeente te Amsterdam, Eischer R. O. tegen* HEYMAN SALOMON LEVY *en* HEYMAN MOSES LEVY *van Maarssen, doch thans alhier gedetineerdens; over het misdaadig vervalscht hebben, of hebben doen vervalschen, van drie Recepissen, uit de Geldheffing van* 12 *April* 1800. *In het Committé van Justitie te Amsterdam, den* 26 *Maart* 1801, *uitgebragt, door* Mr. B. A. VAN HOUTEN, *Lid van hetzelve Committé. Te Amsterdam, by* H. Gartman, 1801. *In gr. 8vo.* 304 *bl.*

De zaak der beleedigde Gerechtigheid voldongen voor de Vierschaar van het kundig en onzydig Publiek, of Mr. H. CALKOEN'S *Verdeediging der twee Gevangenen, enz. ter toetse gebragt door* Mr. ALBERTUS JOACHIM DEIMAN, *Practiseerend Advocaat te Amsterdam. Te Amsterdam, by* H. Gartman, 1801. *In gr. 8vo.* 352 *bl.*

HEYMAN SALOMON LEVY, oud 27, en HEYMAN MOSES LEVY, oud 21 jaaren, beiden geboren en woonachtig te *Maarssen*, werden op den 31 van Wynmaand des voorleden jaars te *Amsterdam* in de gevangenisse gebragt, door het volgend voorval. Gemelde persoonen, beiden van de Joodsche Natie, hadden zich, dien morgen om 10 uuren, ten Comptoire van de Kooplieden ENGELBERTS en ROELOFS vervoegd, woonende op den *Cingel*, over de *Appelmarkt*. Zy hadden aan dezelven eenige Recepissen ter verkoop aangeboden, spruitende uit de Geldheffing van 19 April 1800, rentende drie ten honderd in het jaar, en staande ten Comptoire *Amsterdam*. Die koop was tot 43¾ pCto gesloten; doch by het overneemen van gemelde Recepissen, van welke men zekeren WOLF als naastvoorgaande verkooper opgaf, meende BERNARD ROELOFS, uit het verschil van inkt in de agterste schryf- en cyfferletters van drie Recepissen, te ontdekken, dat laatstgemelde vervalscht waren. Hy gaf dit aan de Jooden daadelyk te kennen; stelde hen voor, om met hem naar het Comptoir van den Ontvanger HOOFT te gaan, om gemelde Recepissen te laaten nazien; doch dezelven gaven daarop ten andwoord, dat

zy daartoe geene reden vonden, en dat zy wel een briefjen wilden tekenen, van wien zy dezelven ontvangen hadden. Eene herhaaling van het gedaane voorstel, van de zyde van ROELOFS, bragt te wege, dat gemelde Jooden met hem de deur uitgingen, hebbende alle de Recepisfen weder terug ontvangen; waarna echter HEYMAN SALOMON LEVY, op straat gekomen zynde, verklaarde, geen tyd te hebben, om naar het Lands Comptoir te gaan, nadien de *Fourgon* reeds op hen wachtte: eene verklaaring, die B. ROELOFS zeide niet te kunnen begrypen, vermids hen de tyd niet ontbrak om geld te tellen, en het Gemeene Lands Comptoir zeer naby was.

Schoorvoetende, en telkens eenen anderen weg willende inslaan, gingen dan eindelyk gemelde Jooden, met den Burger ROELOFS, naar 's Lands Comptoir. Zyne bedreiging, dat hy een zogenaamd *rouach*, of *maaling*, op straat zoude maaken, dat is eenige menschen om hen doen verzamelen, indien zy niet met hem mede gingen, verpligtte hen, om hem tot op het gemeld Comptoir te vergezellen; offchoon hy, door hunne geduurige poogingen om te ontvluchten, geenszins den kortsten weg, maar van zyn Comptoir, door de *Heysteeg*, langs de *Boommarkt*, door de *Rozemarynsteeg* en *oude Spiegelstraat*, naar 's Lands Comptoir had moeten gaan; doch zo dra waren zy niet aldaar gekomen, of zy gaven hem alle de Recepisfen, zo echte als valsche, in handen, en liepen schielyk weg. Het geroep van den geleider, die hen: *houd den dief! valsche Recepisfen!* nariep, deed echter een onbekend persoon HEYMAN SALOMON LEVY tegenhouden; zodanig, dat door behulp van deeze en andere lieden, op dat geroep toegeschooten, gemelde HEYMAN SALOMON LEVY aan 's Lands Comptoir werdt terug gebragt, alwaar ook HEYMAN MOSES LEVY terug kwam, zonder dat hy ROELOFS konde bepaalen, of laatstgenoemde mede was aangehouden geworden, dan wel uit eigen wille terug gekomen.

Het onderzoek der Recepisfen, door den Ontvanger HOOFT, gedaan zynde, bleek zeer duidelyk, dat drie van dezelven, door hem, voor vervalscht gehouden wierden. Op de vraag, van wien gemelde Jooden die Recepisfen gekogt hadden, werdt nu door hen een geheel andere naam, dan die van WOLF, opgegeeven; het welk door ROELOFS opgemerkt zynde, door HEYMAN SALOMON LEVY werdt beandwoord, met eene verklaaring, dat WOLF, in het voorgaande jaar, hun *Compagnon* was geweest. En op de aanmerking, dat het voor een Koopman alzins noodzaakelyk was, dat dezelve, by het koopen van Recepisfen, niet alleen de Nos. optekende, maar tevens, van wien de Recepisfen wierden ingekogt; zeide gemelde HEYMAN SALOMON LEVY, dat zy zulks nimmer deeden, maar dat zy rondreisden, en de Recepisfen hier en daar kogten.

Dee-

Deeze verklaaring, gevoegd by al het verdachte, dat reeds in dit eenvoudig verhaal, ten nadeele van de beide Jooden, zichtbaar is, leverde derhalven eene genoegzaame reden op, om beiden naar de gevangenisse over te brengen. Zy schynen aldaar reeds dienzelfden dag verhoord te zyn; en het onderzoek van den Procureur der Gemeente, Mr. REINIER WILLEM TADAMA, in dat, en in de volgende verhooren, is zodanig ten hunnen nadeele uitgevallen, dat hy hen, als Vervalschers der drie Recepisfen, aan het *Committé* van *Justitie* te *Amsterdam* heeft aangeklaagd; als blykende hem volkomen, dat zy de by hen gevondene Recepisfen, geenszins van een Boer, of van een Zaandammer, gekogt hebben; zo als zy, elkander echter telkens tegenspreekende, verklaaren; maar dezelven van BAREND IZAAC COHEN hebben gekogt, die dezelven van PIETER VAN GEELEN gekogt had, en die ook onvervalscht had ontvangen, en aan hen overgegeeven; komende de verklaaringen, en de daarvoor betaalde prys, daarmede volmaaktelyk overeen.

Deeze beschuldiging, aan de zyde van den Procureur der Gemeente, door alle de omstandigheden en ingewonnen getuigenisfen beweezen zynde, uitgezonderd door de *Confessie* van de beide Gevangenen; daar dezelven in tegendeel styf en sterk bleeven ontkennen, dat zy die Recepisfen van genoemden BAREND IZAAC COHEN gekogt hadden, alsmede dat zy die vervalscht zouden hebben; zo moest nu het *Reglement* van 10 October 1798, by hem Procureur en het *Committé* van *Justitie*, in aanmerking komen. Voorheen verzogten de Hoofd-officieren, in zodanige gevallen, dat de Gevangenen in hunne handen mogten gesteld worden, om, door pyn van geesselslagen, tot bekendtenisse der waarheid gebragt te worden; doch, na het afschaffen van de Pynbank, is dit zodanig veranderd, dat aan dusdanige Gevangenen, in dat geval, een Advocaat wordt toegevoegd, om hen te verdeedigen. Dit, derhalven, werdt ook, in gevolge *Art.* 8 van gemeld *Reglement*, door het *Committé* van *Justitie* te *Amsterdam* gedaan; en dit heeft den Advocaat H. CALKOEN gelegenheid gegeeven, om de zaak van gemelde HEYMAN SALOMON LEVY en HEYMAN MOSES LEVY op zich te neemen, en het *Committé* van *Justitie* te *Amsterdam* de *Memorie* te doen toekomen, welke hy vervolgens, onder den tytel van *twee Gevangenen tegen de aanklagte van* Mr. REINIER WILLEM TADAMA *verdeedigd*, heeft in het licht doen treeden: zynde het eerste Stuk, welks geheele tytel aan het hoofd van deeze beoordeeling geplaatst is.

In alles, wat, gedurende de laatstverloopene zes jaaren, in ons Vaderland is voorgevallen, zal men denkelyk geen voorbeeld meer aantreffen van zulk eene verandering, als in dit geval plaatse heeft. Immers hebben de Gevangenen by deeze inrichting aanmerkelyk gewonnen, daar zy, by het gemis der

geesfelflagen, nog een voorfpraak verkrygen, welke hunne zaak op zich neemt, en hen voor de rechtbank, op eene gepaste wyze, verdeedigt. Zekerlyk hebben de Rechters, na die verdeediging ingezien, en met de verhooren van de Gevangenen vergeleeken te hebben, het volkomen vermogen, om volgens hun geweeten te befluiten; doch het is. ondanks dat vermogen, alzins blykbaar, dat een Advocaat den Gevangenen veel meer te ftade kan komen, dan de geesfelpaal; en vooral een Advocaat als de Burger CALKOEN, die klaarblykelyk beweezen heeft, dat hy de zaak zyner Clienten met den meesten yver verdeedigd heeft, ja zelfs in gevallen, in welke dezelve niet te verdeedigen was; terwyl hy bovendien, zelfs na het gevelde Vonnis, niet heeft opgehouden, om zich voor deeze lieden dapper in de bresfe te ftellen.

De Memorie zelve is meer vloeijend dan befcheiden gefchreven, en geeft hier en daar wenken, dat deszelfs Steller niet alleen zyne eigene waarde gevoelt, maar ook voor andere lieden wel wil weeten, dat hy die gevoelt. Reeds by den aanvang haalt hy eenige woorden van zich zelven, uit zyne in de daad verdienftelyke Verhandeling *over het voorkomen en ftraffen der misdaaden* aan, met byvoeging dat die Verhandeling *bekroond* is. Een weinig verder verklaart hy, zich in een *independenten* ftaat te bevinden; *fermiteit* en *charakter* genoeg te bezitten, om van die *independentie* gebruik te maaken; en opvoeding genoeg genoten te hebben, om de verdeediging van die Gevangenen, met deftigheid, nadruk en ernst, aan te vangen, en ten einde te brengen, zonder intusfchen aan iemand eenige *billyke* reden van klagten te geeven. In hoe verre nu dit woord *billyk* al of niet toepasfelyk zoude zyn, wanneer de Procureur der Gemeente, Mr. R. W. TADAMA, zich over eenige uitdrukkingen, in deeze Memorie voorkomende, wilde beklaagen, zullen wy liefst niet beflisfchen. Dit echter zyn wy, met zyn Tegenfchryver, den Advocaat DEIMAN, eens, dat zyne befchuldiging, dat de Procureur der Gemeente iets by zyn *advys* ter neder gefteld zoude hebben, 't geen niet volkomen met de waarheid overeenkomftig en beweezen was, zeer *roekeloos* en *gehafardeerd* is. Wy zwygen van de onheufche uitdrukkingen, door den Advocaat CALKOEN, ten opzichte van fommige Getuigen, gebezigd; en vooral tegen BAREND JAN WYMAR en PIETER VAN GEELEN; daar de dood van den laatften, dien verdeediger der twee befchuldigden, zo min van eenige beleedigende gezegden heeft kunnen terug houden, als het onbefprooken gedrag van den eerften, welke man door hem, op eene zeer onvriendelyke wyze, voor een onbeleefden, partydigen en norfchen wordt te boek gefteld. —— Voor het overige is deeze *Memorie* in een bevalligen en inneemenden ftyl gefchreven; offchoon dezelve geen kragt van overtuiging

ge-

genoeg schynt bezeten te hebben, om de *Amsterdamsche* Rechters, omtrend deeze gevangene Jooden, zoo te doen denken, als de Advocaat CALKOEN beweert, dat hy over hen denkt.

Het tweede Stuk is een *Rechtsgeleerd Advys* van Mr. B A. VAN HOUTEN, Lid van het *Committé* van *Justitie* te *Amsterdam*, door hem in gemeld Committé uitgebragt, op den 26 van Lentemaand 1801, wanneer over de zaak van de gevangene HEYMAN SALOMON LEVY en HEYMAN MOSES LEVY geoordeeld zoude worden. De uitgebreidheid en bondigheid van dit Advys toont genoeg, dat de Amsterdamsche Rechtbank geenszins overhaast te werk gaat; het welk men nog zekerder schynt te mogen gelooven, wanneer men onderstellen mag, zo als men ons verzekert vry te mogen doen, dat ook andere Leden uitgebreid over deeze zaak geadvyseerd hebben. En dat zulks zeker heeft plaats gehad, is blykbaar uit het op dien dag gevelde Vonnis, over beide Gevangenen; zynde: dat dezelven op het Schavot, voor het Huis der Gemeente op te richten, wel strengelyk zullen worden gegeesfeld en gebrandmerkt, voor zes jaaren geconfineerd in het Rasphuis, en voor twaalf jaaren gebannen uit het voormaalig Gewest van *Holland*; daar toch de Burger VAN HOUTEN alleen tot eene geesfeling, zonder brandmerk, een confinement van zes jaaren in het nieuwe Werkhuis, en een altoosduurend bannissement, uit het voormaalig Gewest *Holland*, heeft geadvyseerd.

Uit de Voorrede, voor dit Advys geplaatst, kan men opmaaken, dat de rechtskundige VAN HOUTEN vooral aanleiding gekreegen heeft om hetzelve mede te doen drukken, door de Memorie van den Advocaat CALKOEN. Op verscheidene plaatsen van dit Advys blykt ook, dat deszelfs Steller geheel anders denkt, dan de Steller dier Memorie; en doorzicht en kunde genoeg heeft, om de kronkels en plooijen, welke die Memorie aan het gedrag der Gevangenen gegeeven heeft, geheel glad te stryken, en daardoor de waarheid, geheel bloot, in het waare daglicht te stellen. Ook de byzonderheden, welken de Advocaat CALKOEN aan de zaak der Gevangenen verbonden heeft, noodzaakten den Burger VAN HOUTEN, om zyne gevoelens dienaangaande te doen blyken; zo als, by voorbeeld, over *de voeging van Derdens*, in het *Crimineele*; *Reserve van Actie tegen het officie*; *Appèl tegen de Dispositie van het Committé van Justitie, de manier van proceederen in deezen bepaalende*; *Appèl tegen een eventueel nadeelig vonnis tevens*; *stuiting van Executie, door de quasi interjectie van hetzelve by de Memorie*, enz. Ook heeft hy vooral de beschuldiging van den Advocaat CALKOEN tegen den Procureur der Gemeente, wegens de *Huisvisitatie* te *Maarssen*, by de Ouders van de beide Gevangenen, geheel ontleed, en duidelyk genoeg getoond, dat gemelde Advocaat geheel niet ge-

weeten heeft, hoe, en op wiens order, dezelve verricht is. Na die beschuldiging in al haar kragt voorgesteld, en de waare toedragt der zaake tevens gemeld te hebben, spreekt hy over den pligt van den Advocaat CALKOEN, in dat geval, op volgende wyze:

,, Hoe zeer nu al de Advocaat CALKOEN onbewust mogt geweest zyn van den inhoud der Brieven van den Procureur TADAMA, aan den Procureur Generaal van het voormalig Gewest *Utrecht*, zo hadt hy echter, althans ten aanzien der *arrestatie* van SALOMON LEVY, geen blyk in het minst, dat dezelve door den Procureur der Gemeente verlangd; ja zelfs niet, dat dezelve *Hem* eenigzins te imputeeren ware; —— En, gelyk 't hem hadt gevoegd, zich te wachten, over de aanvraag tot *Huis-visitatie*, zoo hy al niet wist, dat ook deeze niet was gevorderd, in zodanige *haatelyke* en ONBESCHOFTE *termen*, in welken hy dienaangaande het zyne gezegd heeft, by het *Committé* van *Justitie* zich uit te laaten; zoo ook hadt het hem gevoegd, zich te onthouden van zulk eene *onwaarachtige voordragt*, wegens het *arrest*, insgelyks aan Hetzelve gedaan. —— Was het niet al verder zyn pligt geweest, toe te zien, voor 't minst dat de *Municipaliteit* van *Maarsfen* niet geinduceerd wierdt, om zulke *notoire onwaarheden* aan het VERTEGENWOORDIGEND LIGCHAAM voor te stellen? —— Was het niet zyn pligt geweest, om de Gevangenen en *quasi gevoegdens*, by hun *Request* aan de *Eerste Kamer van Hetzelve*, zich te doen wachten van, by de leugenachtige voorgeevens, zoo over de zaaken zelven, als over die aanschryving, te *poseeren*, dat dat *arrest* op zodanige *aanschryving* geschied ware?" —— Men vergelyke nu daarmede den grooten ophef, schoon in algemeene bewoordingen, van den Advocaat CALKOEN, te vinden in deszelfs Memorie *bladz.* 14 en *volg.*, door welken de Procureur TADAMA genoegzaam als een *publicke Roover* wordt aangewezen. Zouden zulke uitdrukkingen, byaldien zy op *onwaarheden* gevestigd zyn, ook *billyke reden* van klagten, tegen een Verdeediger van ten minsten, by hem Advocaat zelven, *zeer suspecte* Gevangenen, kunnen opleveren?

De Burger VAN HOUTEN heeft vooral getracht, om hier en daar, in zyn Advys, rechte denkbeelden te geeven, van recht te doen op *Convictie*, steunende op *juriedieke gronden*. Zyne ervaaring in dat vak kan niemand betwisten; en deeze heeft hy zeker boven den Advocaat CALKOEN vooruit, die, onzes inziens, hier en daar, den bal niet weinig mis slaat. Sterk is zekerlyk het volgend slot der Voorrede, voor dit rechtsgeleerd Advys geplaatst: ,, Mogt welligt die *Memorie van Defensie* in de handen van enkele onverlaaten gevallen, en als een aangenaam geschenk greetig ontvangen zyn, waardoor zy, of in de

de voorneemens tot — of in de daadelyke praktyk van — zulke en dergelyke misdryven, uit aanmerking van het, in hun oog, onmogelyk gemaakte gestraft worden van de misdaad, gesterkt mogten zyn; de zodanigen zullen bereids hebben vernoomen, dat verdeedigingen van dien aart, by de *Amsterdamsche Rechtbank*, daartoe ten eenemaale onvermogend zyn." —— Sterk noemen wy dit gezegde; doch ten opzichte van de zaak, en in vergelyking van het volgend Stuk, waarvan wy nu nog moeten spreeken, is het zulks niet. Jammer is het, dat in dit Advys zeer veele taal- en drukfeilen ingesloopen zyn, welke men zeker aan den haast zal moeten toeschryven, dien men gemaakt heeft, om hetzelve spoedig als een tegengif in het licht te doen treden, na dat de *Memorie* van den Advocaat CALKOEN uitgegeeven was; die door veele lieden, by eene eerste leezing, zo om deszelfs styl, als verregaande stoutheid, wierdt bewonderd.

Opzettelyk tegen laatstgemelde Memorie ingericht, is het derde Werk, welks tytel wy hier boven omstandig hebben opgegeeven; namentlyk: *de zaak der beleedigde Gerechtigheid voldongen voor de Vierschaar van het kundig en onzydig Publiek*; geschreeven door de bekwaame pen van den Amsterdamschen Rechtsgeleerden, Mr. ALBERTUS JOACHIM DEIMAN. Deeze Advocaat gaat zynen Medebroeder CALKOEN van stap tot stap na; en tracht het gedraaide, gewrongene, en beleedigende, in deszelfs Memorie, aan te toonen. Hier en daar, echter, vindt men, in dit stuk, al te veel bewaarheid, hetgeen in de Voorrede ook daadelyk als eene bekendtenis van den Schryver wordt opgegeeven, „ dat dit geschrift menigvuldige blyken eener meer dan gewoone geestdrift en gevoeligheid draagt, en, over het algemeen, niet op dien minzaamen toon gestemd is, welken een bloot verschil omtrend de uitlegging, aanwending en toepassing der Wetten en Voorschriften van het Recht, en het oogmerk, om, of te overtuigen, of overtuigd te worden, onvermydelyk zouden vorderen." Dan, men moet daarby in aanmerking neemen, dat de Advocaat DEIMAN een oogenblik had durven twyffelen aan de wettigheid en rechtvaardigheid van de, tegen deeze Gevangenen, ondernomene *crimineele procedures*. En, offchoon het niet missen kon, of hy moest, reeds by de eerste leezing der *Memorie* van den Advocaat CALKOEN, over de *animositeit*, welke daarin, in het byzonder, tegen den *Procureur* TADAMA, als Eischer R. O. in deze, zoo van alömme, op de meest tastbaare wyze doorstraalt; over de blyken van verachting, waarmede hy den Burger ROELOFS bejeegent; over het in 't oog loopend oogmerk, om den bedienden van 's Lands *Comptoir*, BAREND JAN WYMAR, in deszelfs goeden naam te verkorten; en, boven alles, over de voorbeelde-

 loo-

looze haatelykheid en kwaadaartigheid der *insimulatie*, waardoor de nagedachtenis van wylen PIETER VAN GEELEN is bezoedeld, met gevoelens van verontwaardiging vervuld worden: — offchoon ook de baarblykelyke ongerymdheid en onwettigheid van de meeste *fustenuen*, redeneeringen en gevolgtrekkingen van den Advocaat CALKOEN, hem onvermydelyk in het oog moesten vallen, (het zyn de woorden van DEIMAN zelven, in zyne *Voorrede* bl. IV en V) en hierdoor reeds het verbrooken evenwigt zyner onpartydige denkwyze niet alleenlyk ten volle wierd hersteld, maar zelfs eene tegengestelde helling verkreegen had, ontbrak het hem echter aan de noodige *informatien*, omtrend de byzonderheden, welke den Advocaat CALKOEN aanleiding gegeeven hadden, om tegen de laatstgenoemde persoonen met zoo veel drifts en bitterheids uit te vaaren, en tevens aan de *Crimineele* Verhooren en verdere Bewysstukken deezer *Procedures*, om met volkomen gronden en redenen van wetenschap over de *merites* deezer Verdeedigings-*Memorie* in allen deelen te kunnen *jugeeren*. En, na dat hy deeze alle bekomen, geleezen en herleezen, en rypelyk overdacht; en vervolgens de *Memorie* van den Advocaat CALKOEN andermaal in handen genomen en overwoogen had, en van de misdaadige schuld van deeze Gevangenen op de volledigste wyze was overtuigd geworden, kon hy zich niet bedwingen om uit te roepen: „ Zyn deze Gevangenen, thans *Gecondemneerden*, dan nu de voorwerpen, om welken men zich niet heeft ontzien, de handelwyze van den *Publieken* Aanklager in deze, die niets anders gedaan heeft, dan 't geen Eed en Pligt van hem vorderden, en tevens niets heeft verzuimd van 't geen hy, ambtshalven, te doen gehouden was, op eene onbeschaamde en roekelooze wyze, in de meest *ongemesureerde* bewoordingen, te *inculpeeren*, en het oordeel van een *respectabel Collegie* van *Justitie*, als onwettig en onrechtvaardig, by het geëerd *Publiek* verdacht te maaken! De voorwerpen, waarom men zich de *licentie* veroorloofd heeft, om de geloofwaardigheid der *authentieke Registers* van 's Lands *Comptoir* te ondermynen, de *Natie* alzoo van den eenigen toetssteen van de echt- en zekerheid haarer schuldbekentenissen te berooven, en de misdaadige onderneemingen van list en bedrog uit te lokken, te *faciliteeren*, en aan te moedigen! De voorwerpen, waaröm braave en welgezeten Poorters van deze Stad, door de haatelykste *insimulatien*, met verachting bejeegend, en door gewaagde beschuldigingen ten toon zyn gesteld! De voorwerpen, waaröm de rechten der Menschheid verkragt, en de assche der dooden ontheiligd zyn geworden! De voorwerpen, ten gevalle van welken de Hoogste Vergaderingen van Wetgeeving en *Justitie*, in hunne gewigtige de-

deliberatien en veelvuldige werkzaamheden, by herhaling, gestoord, en met verzoeken worden *geimportuneerd*, om een inbreuk op vastgestelde wetten toe te staan, en de *Crimineele* rechtspleeging nog moeilyker, nog meer onzeker en omslagtiger te maaken, als zy thans, inzonderheid zedert de afschaffing der Pynbank, reeds is, en geworden is! De voorwerpen, eindelyk, met welker verdeediging men voorgeeft de Godheid te dienen!"

De Advocaat DEIMAN behandelt zyn Collega CALKOEN, dit geheele geschrift door, als zeer partydig zynde, ten opzichte van den *Procureur der Gemeente*, Mr. R. W. TADAMA; en eindigt hetzelve met de volgende aanmerkelyke gezegden: „ Van waar die *personeele* haatelykheid? dat opzet, om eenen man, die als mensch en burger op algemeene achting een billyke aanspraak heeft, en in wien de *Crimineele Justitie* eenen kundigen en volyverigen voorstander en handhaver, eenen waardigen opvolger van Mr. MAURITS CORNELIS VAN HALL, beschouwt en wedergevonden heeft, zoo moogelyk, in deszelfs *crediet* en onontbeerlyk gezag te verkorten, en deszelfs verdiensten by het *Publiek*, op eene slinksche wyze, verdacht te maaken?

„ Laat ons ook, op het voetspoor van den Advocaat CALKOEN, rondelyk spreeken, zoo als het by ons ligt, en *Complimenten* ter zyde stellende, zonder bewimpeling betuigen, dat wy het daarvoor vermeenen te moeten houden, dat die haatelykheid en dat opzet hunnen oorsprong hebben in *politieke* onverdraagzaamheid, welke deze geleegenheid heeft *gearripieerd*, om haare gal uit te braaken, en zich aan de Persoon genoegdoening te verschaffen wegens de onaangenaame gewaarwordingen, welken de *Titulatuur* van PROCUREUR *der* GEMEENTE, en de daarmede in verwandschap staande herinnering van gebeurde zaaken, — in het hart van den Steller der getoetste *Memorie* hebben kunnen te weeg brengen."

Zodanig heeft men moeten besluiten over eene Memorie, die zeer veel had kunnen uitwerken, indien dezelve op eene bescheidene wyze was ingericht; offschoon dezelve daarom echter by den Rechter misschien geen' meerderen ingang zoude gevonden hebben. Doch het partydige en onbescheidene verdient overal afkeuring, en vooral in zaaken van *Justitie*. Welk een gevolg deeze zaak hebben zal, weet men niet; en wy willen vooral de oordeelen van de hoogste magt in ons Vaderland geenszins vooruit loopen. Dan, wy hebben nu de verdeediging van de Gevangenen, derzelver wederlegging, en het oordeel van een der Rechters, geleezen; wy zouden dus geheel veilig een besluit kunnen vormen, maar dit zoude zekerlyk mede ten nadeele van HEYMAN SALOMON LEVY en HEYMAN MOSES LEVY uitloopen; doch dit valt geheel buiten ons

ontwerp: genoeg is het, onze Leezers te berichten, dat, zo in het *Advys* van den Burger VAN HOUTEN, als in de Verdeediging van den Burger DEIMAN, genoegzaam zeker blykt, dat een dier beide Gevangenen, de Recepisfen van 6, 8 en 9 guldens, door het byvoegen van nullen en fchryfletters, tot die van 600, 800 en 900 guldens verheven heeft; zo dat zy voor *f* 23-:-:, na de vervalfching, *f* 2300-:-: meenden te kunnen ontvangen; — dat beiden van die vervalfching geweeten, en van dezelve gebruik hebben willen maaken, om die vervalschte papieren tot hun eigen voordeel te doen dienen; en derhalven wezenlyk fchuldig zyn aan de misdaad, hen, door den Procureur der Gemeente van *Amfterdam*, ten laste gelegd.

Maar nu is de vraag: De Advocaat CALKOEN konde eens volledig, en den rechten voldoende, betoogen, dat, als *één* van de beide Gevangenen alleen fchuldig was aan de misdaad hen ten laste gelegd, alsdan *geen van hen beiden*, als zy bleeven ontkennen, geftraft zoude kunnen worden: zou deeze leer dan niet de vreesfelykfte uitzichten voor ons Vaderland en voor deeze Eeuw opleveren, in welke zo veel papier, Obligatien, Recepisfen, enz. de plaatfe van geld inneemen? Zou dan niet telkens een misdaadig tweetal werkzaam kunnen zyn, de een om te vervalfchen, en de ander om de vervalschte papieren aan den man te helpen; als beiden maar zorg droegen, om ftout en fterk te blyven ontkennen? Wy voor ons gelooven, dat alsdan het *nationaal crediet* op zeer losfe fchroeven zoude gefteld zyn; terwyl men zich nimmer zoude kunnen wachten voor het misdaadig vervalfchen van nationaale papieren, en niemand zoude mogen ftraffen, al wierdt hetzelve ten allerfterkfte bewezen, indien de Vervalfchers hunne misdaad maar niet zelven erkenden. Wy gelooven, dat ook de gevolgen beflisfchen, om in deezen zeer oplettende en ftreng te moeten zyn; te meer, daar men de valfche Munters met de dood ftraft, die toch in verre na niet zoo veel fchade, en geenszins zoo gemakkelyk, kunnen veroorzaaken, als de Vervalfchers van nationaale Recepisfen.

Vredezang by den aanvang van de Negentiende Eeuw. Door S. STYL. *Te Harlingen, by* V. van der Plaats, 1801. *In 4to. 22 bl.*

Het *feneftutem oblectant* van CICERO wordt by dezen gryzen Dichter waar bevonden. en men kan dezen zynen *Vredezang* 's Mans ouderdom in het geheel nog niet aanzien. Zyne verfen zyn vloeijende, het rym gemaklyk, de uitdrukking doorgaans krachtig, en dit gehele leerdicht draagt overvloedig bewys van des Dichters goeden fmaak en uitgebreide kundigheden. De Vrede komt, en met haar de ware, nooit alzo

nog

nog gevestigde, Vryheid, en Volksgeluk, de vruchtbare bron van zedelykheid. Toen Augustus aan het Romeinsche Volk den Vrede gaf, begonnen de Wetenschappen te bloeijen; BONAPARTE is dezelfde weldoener, alleen hy bedoelt gene Kroon. Vryheid en Volksgeluk hebben alleen in zedelykheid eenen vasten grond.

't Gaat vast, dat toch de Deugd aan alles wat men doet,
Indien 't beklyven zal, haar zegel steeken moet.
't Is waar dat de Ondeugd ook haar wit wel kan beschieten,
Maar nooit mag zy haar lot in zegening genieten;
Want Wroeging en Geluk staan in een valsch verbond,
En die de wroeging smoort, verraadt zich zelf terstond.
Doch de Eerzucht, die de Deugd mag tot een prikkel strekken,
Kan ook eene eedle ziel tot overyling trekken,
Vooral wanneer ze in een bedrieglyk oogpunt staat,
Gelyk het in 't gemeen maar al te dikwyls gaat.
Zo mag daartegen dan een Volk gelukkig heeten,
Daar de Eer niet kan bestaan met een ontrust Geweeten,
Daar 't werk zyn meester loont; en de eerste, die misdoet,
Op 't kussen of in 't spits, met afkeer wordt begroet.

De Fransche Monarchy, die meer dan duizend jaaren
Haar uitgestrekt Gebied kon staaven en bewaaren,
Viel met een enklen schok, eer zy 't gevaar bedacht.
Zo valt een ryzige eik, schoon de ingeschapen kracht
Haar wortels diep in 't hart des afgronds heeft geschooten,
Geblikfemd van om hoog, gebeukt van donderklooten.
Zo ploft een klip in Zee, hoe vast, hoe trotsch, hoe sterk:
De grondslag rookt, en 't schuim vliegt bruischende aan het zwerk.
Europe davert op dien bons: Zy schudt haar kroonen,
Die waggelende en beroerd een droeven luister toonen:
Elk stamelt, vreest voor zich, en vraagt nog wat het is:
Een doodsche zwymeling vervangt de ontsteltenis:
Maar uit die kalmte moest het yslykst onweer groeien.
Straks hoort men storm op storm in nachtorkaanen loeien,
Die van 't Rifeesch gebergte op Memfis overslaan,
En boven Kaukazus tot Ganges' oevers gaan.
Wat noodgeschrei! Alleen het Eiland, dat ten Westen
Van deeze kust zich scheen tot ons bederf te vesten,
Zag dit, op hoop van winst, met een bedaard gemoed,
Gelyk het nog den brand naar zyn vermogen voedt.
Nooit zag men de Oorlogstoorts met zulk een woede blaaken,
De ontboeide Plonderzucht nooit zulk een voortgang maaken;
Nooit zo veel Volks vergaan in traanen, bloed en vlam.
Elk wanhoopte aan het eind: maar BONAPARTE *kwam.*

Nu

Nu wyst de Dichter den springvloed der vorige gruwelen; domheid, bygeloof en hovaardy, enz. Echter werdt reeds in de Eeuw van LODEWYK de grond gelegd voor het tegenwoordig geluk: FENELON ontstak reeds het toortslicht; het wies zinds als een vuurkolom ten Hemel, en straalt nu over de gehele aarde. Ook Neêrland leed door Staatsgebreken en zedeloosheid; gelukkig, zo het nu door ondervinding wys werd. Noord-Amerika ontwierp een duurzaam Staatsgestel, waartoe ons Gemenebest de schets gaf: men verwachtte iets zonder wedergaê; het kwam, en voldeed, en wekte bewondering:

maar die 'er thans op ziet,
In 't licht van onzen dag, voelt die verwondring niet.
Zo 't menschlyk is, dat we ons volmaakt geluk belooven,
Zal onze maatschappy die schoonheid haast verdooven,
Door een verbindtenis, die hoog en laag verheugt.
Maar Burgers, Burgers! dat vereischt de blankste Deugd.
Zo gy uit vadzigheid u laf in slaap laat wiegen,
En 't oor aan bloodaarts leent, die vleien en bedriegen,
Of snoode handen 't roer der Staatshulk aanbeveelt:
Weg met de heerlykheid, daar gy nu diep in deelt.

Dan wy mogen niet meer afschryven. De Dichter zingt vervolgends den roem der Vryheids-helden, en den zegen van den Vrede, die de Vryheid vestigt, en geluk, wetenschappen en alle de schone kunsten bloeiën doet; en sluit met opwekking en heilwenschen aan het Bataafsche Volk.

Onze Lezer kent nu nagenoeg dezen Vredezang; is 't nodig dat wy dien nog aanpryzen?

Eelhart en Petronella, eene toevallige Roman. Door H. ESSENBERG, Gerritsz. *Te Amsteldam, by* P. J. Uylenbroek, 1801. *In gr. 8vo.* 144 *bl.*

Onlangs, by de aankondiging van zeker geschrift van den Heer VAN KOTZEBUE, gaven wy te kennen, vooral niet te hopen, dat het *mode* worden mogt, op die wyze Romans te ontwerpen; maar daar hebben wy waarlyk nu reeds *ene toevallige Roman.* Het zyn nu juist gene opgegevene Woorden, maar zogenoemde Spreuken, waaraan dit werkje, mogen wy den Schryver geloven, zynen oorsprong te danken heeft. Zekere menschen namen, by zekere gelegenheid, het onschuldig vermaak, om elk ene spreuk te schryven, zonder dat de een wist, wat de ander schreef, en dan te zien, in welk verband die spreuken staan mogten; en de Schryver vond goed, van deze Spreuken ene Roman te vervaardigen. Het waren de volgen.

gende: (1) *Laat 'er van komen wat het wil.* (2) *Klinkende munt is het beste.* (3) *Morgen ochtend moet ik gaan.* (4) *Ik ben toch nieuwsgierig.* (5) *Ik ga uit van daag.* (6) *Ik had gehoopt geld te ontfangen.* (7) *Wees maar niet ongerust.* (8) *Het wordt flecht weêr.* (9) *Het wordt tyd om te gaan flaapen.* (10) *Ik hoop van ja.* (11) *Ga recht door zee.* (12) *Ik wenschte dat het gedaan ware.* De Schryver brengt zamenhang tusfchen deze twaalf denkbeelden, en levert ons een aaneengefchakeld verhaal. Het wordt ene liefdesgefchiedenis. Een oud medevryer, die veel geld, en daardoor de ouders van het meisje op zyne hand heeft, maakt de gelieven enige moeijelykheld; dan toch niet lang, want in een dag of drie wordt alles gefchikt; en de Roman eindigt, gelyk dat betamelyk is, met het huwlyk der jonge lieden. Wy hebben genen lust om het hoofdbeloop der gefchiedenis op te geven: het verhaal komt ons voor langwylig te zyn, en niet zeer belangryk; en na gezegd te hebben, dat de Boerenfchouten over het algemeen niet in den besten reuk zyn by onzen Schryver, en dat hy hoopt, *dat het Volk, by de aanftaande verkiezing der Gemeentebeftuuren, de braaven moge kennen en verkiezen, en de kwaaden weeren*, met welken wensch wy ons verenigen, zo bepalen wy ons eenvoudig tot de mededeling van de volgende regels uit het *beminlyke kersfenbriefje*, (zo noemt het de Schryver) dat in deze toevallige Roman toevallig onze aandacht trok:

De eerfte vrucht is 't van het boomtje:
'k Dacht, toen ik het bloeijen zag:
'k Zal nu van ons eigen boomtje
Kersjes plukken voor myn Pie.

'k Zag het bloemtje ras verwelken,
Zag daarna een' groenen knop,
Toen een' witten, toen een' geelen,
Toen een roode lekkre kers.

'k Voelde die toen alle dagen,
Tot zy door en door was ryp,
'k Plukte en leide ze in dit doosje
Voor myn allerbeste Pie.

De Schryver houdt zich thands onledig met het opftellen van iets anders, hetwelk hy, zo dit werkje (gelyk enige andere kleinere van hem) byval verkrygt, binnen korten tyd hoopt in het licht te geven.

Zak-bibliotheek van Vernuft en Smaak. IVde Deel. Met Plaaten. Te Amfterdam, by J. Allart, 1800. *In 12mo 270 bl.*

Wy hebben gene reden om den lof terug te nemen, dien wy voorheen aan dit Werkje gaven, en mogen ook dit

dit IVde Deel aanpryzen. Het bevat drie Stukjes. Het eerste, dat wy wel een Stuk mogen noemen, is: *De Kluizenaar: Tooneelspel*, in vyf Bedryven, naar 't Hoogduitsch van B. C. D'ARIEN. WILLEM, de Zoon van den *Graaf* VAN OUDENSTAM, bemint LINA, de Dochter van den *Graaf* VAN SCHOONENBEEK, die, om redenen onbekend, onder den naam van BROEDER GEORG, daar in den omtrek als Kluizenaar leeft. WILLEM's Vader ontdekt hunne liefde, —— en met de ontdekking van den rang van LINA wordt eindelyk alle zwarigheid weggenomen, en het huwlyk der gelieven gesloten. Dit Stuk is zeer wel geschreven, en de onderscheidene characters, en daaronder zeer beminnelyke, worden zeer wel volgehouden.

Hierop volgt: *Een Dramatisch Verhaal:* DE ONBEKENDE SCHOONE; dat zich met genoegen lezen laat. *Sir* HENDRIK, wiens fortuin in de war is, bemint deze onbekende, en is door haar dubbelzinnig gedrag zeer onzeker wat hy van haar denken moet; intusschen redt zy, door hare schrandere list, haar en zyn vermogen uit de handen van zekere *Lady* RUNZEL, en alles loopt uitmuntend af.

Het derde Stukje is een kort verhaal, van ene, zo als ons verzekerd wordt, tot in derzelver kleenste byzonderheden toe, ware gebeurenis. Een braaf, medelydend Pastoor geeft aan enen Franschen Soldaat, dien hy toevallig ontmoet, ene milde gift. Deze overnacht juist in het Dorp van dien Priester, krygt den inval om zynen weldoener nog laat in den avond te bezoeken, en redt hem daardoor nog in tyds uit de handen van enige moordenaren. Zo waakt en zorgt de weldadige Voorzienigheid!

De Spelonk van Strozzi, of de Ondeugd door zich zelve gestraft. Tooneelspel in vier Bedryven, door G. MANHEER. *Te Rotterdam, by* C. van den Dries, 1800. *In* 8vo. 80 *bl.*

Even als de Romanschryvers, schynen onze hedendaagsche Tooneeldichters het 'er op toe te leggen, om toch vooral wonderbaare en afgryzelyke voorwerpen ten tooneele te voeren. *De Spelonk van Strozzi*, welke wy, als Roman, in deszelfs inhoud, aan onze Leezers reeds hebben doen kennen, heeft den Burger G. MANHEER aanleiding gegeeven, om die afschuwelyke daad ook op het Tooneel te vertoonen. Jammer is het maar, dat by zo veele woestheid in de karakters, dan nog eene verwarde tooneelschikking moet doorblinken, zo dat men, even als in de onregelmaatigste Stukken der Duitschers, het Tooneel in het midden van een Bedryf ziet veranderen, en het Gordyn laat vallen, dáár en zo dikmaals

als

als men goedvindt. Op deeze wyze voordgaande, zal men al ras in ſtaat zyn, om zeer uitgebreide Romans op het Tooneel te vertoonen; immers het getal van Bedryven is, op deeze wyze, altyd ligt te vinden!

Korte Aardrykskundige Beſchryving der Bataaſſche Republiek, naar de nieuwe Verdeeling in agt Departementen; met een genommerd Kaartje, waarin alle de Steden, de voornaamſte Dorpen, de Rivieren, Wateren, Producten, enz. onzes Vaderlands worden aangeweezen. Te Amſterdam, by J. ten Brink, Gerritsz. 1801. *In 8vo. 46 bl.*

Juist is de aanmerking des Vervaardigers van dit Werkje, dat geen Schoolboek, waarin de Aardryksbeſchryving in derzelver ganſchen omvang onderweezen wordt, omtrent één Land in 't byzonder zeer uitvoerig zyn kan. Zodanig was het inzonderheid geſteld met die van ons Vaderland, in de Leerboekjes der Aardryksbeſchryving, op de Schoolen gebruiklyk. Dit zette den Opſteller aan, om voor zyne Leerlingen het kleine Stukje, 't geen wy thans aankundigen, te vervaardigen; in het Voorberigt aanduidende, op welk eene wyze men, met de meeste vrugt, dit handboekje konne gebruiken.

Zo wil hy, dat de eerstbeginnenden, by voorbeeld, van het *Vyfde Departement*, of *Texel*, eerst alleen leeren, „ dat „ het beſtaat uit het voormaalig Noord- en een gedeelte „ van Zuid-Holland, en een aantal volkryke en bloeijende „ Dorpen en Steden bevat: *Alkmaar*, *Medenblik*, *Enkhuizen*, *Hoorn*, *Purmerend*, *Edam*, *Monnikendam*, *Haarlem*, „ *Leyden* en *Naarden*." —— Voorts doet hy hun deeze Steden in eenige voornaame byzonderheden kennen, in Stad- en Plaatsbeſchryvingen, voor eenigzins verder gevorderden geſchikt, zo ten aanziene van vroegere als laatere gebeurtenisſen. Zeer kort is dit alles; en zou men wel iets meer verlangen, en eene grootere gelykheid in de opgave hebben mogen aantreffen. Zo verwonderde het ons, daar wy ten aanziene van andere Departementen min belangryke byzonderheden vonden, in dit Departement geen woord aan te treffen van de *Zaanlandſche* Dorpen. —— Het bygevoegde *Kaartje*, waarop alles met Getallen en Letters wordt aangeweezen, geeft ook door verkorte letterrekens aan het oog te verſtaan, welke de Voortbrengzels dier Streeken zyn. Veel is 'er, en dit brengt de aart van dit Werkje mede, overgelaaten aan den Onderwyzer, die 'er zich ter handleidinge met veel vrugts van zal kunnen bedienen.

Be-

Beknopte Schets der Nederlandsche Geschiedenis, *door* C. PERK. *Te Amsterdam*, *by* J. R. Poster, 1803. *In gr. 8vo.* 54 *bl.*

Wederom een Leerboekje in de *Vaderlandsche Geschiedenissen* voor de Jeugd; bevattende, in drie Afdeelingen of Tydvakken, het wyd bevang dier zaaken; het *eerste* tot den tyd der Graaven — het *tweede* de Graaflyke Regeering — het *derde* de Stadhouderlyke en Stadhouderlooze Regeeringsform. De voornaamste Gebeurtenissen, in elk derzelven, worden aangestipt, met vermelding van de Jaartallen op den kant. Achter ieder Tydvak is een aantal Vraagen, waarop de gemelde Gebeurtenissen passen. De Opsteller geeft hiermede een leiddraad in handen, waardoor men aan Kinderen een denkbeeld van het geheel dier Geschiedenis kan geeven, en by iedere les het ineengedrongene der voorstelling mondeling uitbreiden; die uitbreiding, by elke herhaaling, breedvoeriger maaken, en hun hierdoor in staat stellen, om een grooter Werk over het zelfde onderwerp met vrugt te kunnen bezigen. De leertrant, hier voorgesteld, kan, schoon eenigzins omslagtig, zo het ons voorkomt, met vrugt aangewend, en mag dus dit Leerboekje aangepreezen worden.

Verklaaring van een geheel nieuw, *verbeeterd en vermeerderd Kien- en Lottospel*, *door* D. G. *In Rotterdam*, *by* J. Hofhout en Zoon.

Dit Stukje bestaat uit een halfvel Verklaaring over tweeëntwintig daar by gevoegde Speelkaarten, kunnende het eerste, of Kienspel, gespeeld worden door zo veel persoonen, als 'er quart Kaarten zyn, die een getal van tachtig beloopen, en het Lottospel door zo veel persoonen, als 'er geheele Kaarten zyn. Van de tweeëntwintig geleverde Kaarten zyn 'er twintig in 't midden gemerkt a, a, a, a, b, b, b, b, enz. 't geen dient om die twintig Kaarten in quarten te knippen, om dus het spel tot 80 menschen te kunnen uitbreiden; terwyl door dit kenmerk alle vierdeparten wederom kunnen worden te zamengelegd, om het Lotto te speelen. De 21ste Kaart dient tot eene grondtafel, by art. 3 der Verklaaring vermeld, en deeze is gemerkt met een sterretje. De 22ste, eindelyk, dient om door te knippen, en daarvan te maaken de honderd noemers, welke tot het oproepen van het Kien- of Lottospel gebruikt worden, en deeze is getekend met twee sterretjes. —— Of nu dit veranderd Kien- en Lottospel beter voldoet, dan het oude, en dus den naam van verbeterd verdient, zal de ondervinding der Liefhebbers best kunnen beslissen.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De Invloed en Uitwerking van het Christendom, op de Vorming en den Toestand der Volkeren van Europa. Door TYGE ROTHE, *Koninglyke Deensche Staatsraad. Naar het Hoogduitsch vertaald door* S. VAN HOEK, *Predikant te Aalburg en Heesbeen. IIde Deel. Te Utrecht, by* W. van Yzerworst, 1800. *In gr. 8vo.* 586 *bl. Behalven het Voorbericht.*

In het voorgaande jaar (*) gaven wy onzen Leezeren bericht van het Eerste Deel deezes Werks. Het Tweede is nog in dat jaar in het licht verschenen; hoeveel men nog te verwachten hebbe, wordt ons niet gezegd: maar naar allen schyn moeten verscheidene volgen, eer het geheel is afgelopen.

Aan het hoofd van dit Tweede Deel is een taamelyk uitvoerig Voorbericht, door den Schryver voornaamelyk geschikt om „ duidelyker," zegt hy, „ dan ik tot „ hier toe deed, te bepaalen, wat het geheele plan van „ dit myn geschryf, of myne hoofdbedoeling is." Hy klaagt dan, dat de Geschiedenis des menschdoms, wanneer men ze beschouwt zonder betrekkinge tot eene alles bestuurende Voorzienigheid, welke niet alleen over het algemeen, maar over alle byzondere deelen, over elk *Individu*, steeds haare zorgen laat gaan, een doolhof wordt, „ een steedsduurende, een verschrikkelyke „ *Chaos*." Dit, zegt hy, is geschied „ door mannen, „ die zich Wysgeeren noemen. ... Men heeft *in den* „ *geheelen omtrek der gebeurde dingen niets gezien*, „ *niets willen zien*, dan alleen de handelingen van vrye „ menschen," zonder te letten op den opperſten Bestuurder, van welken het denkbeeld verdwynt, en met hetzelve het ootmoedig poogen om Hem welbehaagelyk te

(*) *Algem. Vaderl. Letteroefeningen* voor 1800, 1ste Stuk, bl. 221 env.

te zyn; bl. V—VIII. De waare Wysgeer, in tegendeel, „ zal ootmoedig nederknielen voor dat voorhangzel, „ dat het verheven Heiligdom der Godheid voor ons „ zwak oog verbergt; maar ... ook ... gemoedigd op „ zynen weg voordgaan, en alle zwaarigheden getroost „ te gemoet treeden, weetende, dat hy fteeds aan „ een beter, een edeler geluk nadert," bl. XIII. De Schryver ftaat hier gaarne de eerfte plaats toe aan eenige weinige geesten van den eerften rang, maar denkt, en met reden, „ dat men, met mindere gaaven" (dan een LEIBNITZ of een CLARKE bezaten) „ ook nuttig „ kan zyn, en dat waar de gefchiedenis ons, voor de „ juistheid van een .., gevoelen, bewyzen oplevert, „ daar ook ... voor de meesten gemaklyk zekerheid te „ bekomen is," bl. XV, XVI. Dit brengt hem tot het oogmerk van zyn Werk. Hy betuigt, „ zonder eenige „ vooringenomenheid," zich „ op het tooneel der ge„ fchiedenis geplaatst, .. en gevonden" te hebben, wat hy, in dit Werk, als zyne denkbeelden en *ervaringen*, voorftelt. En dit komt hierop uit: 'Er is „ eene *reeks*, „ eene keten van groote gebeurenisfen, allen aan elk„ anderen gefchakeld, allen tot één oogmerk inge„ rigt," en daartoe zamenwerkende. Deeze keten blyft beftand tegen alle menschlyke poogingen om ze te verbreeken: ja der menfchen vrye daaden, fchoon dikwyls boos, en gefchikt om fchadelyke gevolgen voort te brengen, worden echter zo geftemd, dat zy, *in zeker* opzicht, tot ontwikkeling van het groote plan behulpzaam zyn. Hier is, derhalven, de vryhandelende mensch; maar ook eene tusfchenbeide komende Godheid. Dit denkbeeld is des Schryvers Wysgeerte in de Gefchiedenis. Hy bepaalt zich in dit Werk „ tot „ de voornaame verandering, welke 'er met ons, en „ voor ons geflagt, door de invoering van het Chris„ tendom, is te wege gebragt. .... Deze gebeurenis „ bevat thands *agttien* eeuwen, en de menfchen in de„ zelven, — zy bedwong en veradelde de ... menfchen „ van geheel *Europa* — zy gaat met kracht voord, en „ ... ftrekt zich uit tot over *Aziën*, — zy zal *Amerika* „ ... hervormen. ... Deszelfs waare en eenige doel „ was altyd, en is nog de grootfte, de waarächtigfte „ verädeling van den mensch ... Dit alles ontdekte „ ik in de gefchiedenis, en elk rechtfchapen man ... „ kan dit zoo wel zien als ik," enz. bl. XVII—XXII.

Dit

Dit te ontwikkelen en te toonen, en GODS wegen te rechtvaardigen, is des Schryvers bedoeling. „Thands," zegt hy, bl. XXV, „ben ik dan hier zoo ver in myne „beschouwingen gekoomen, dat ik het durf zeggen: „myn boek zal, volgends myn oogmerk en mynen „wensch, eene geschiedkundige *Theodicea*, of ten min„ste een gedeelte van dezelve zyn."

Over de wyze, waarop dit voorneemen door den Schryver wordt uitgevoerd, hebben wy, ter boven aangehaalde plaatze, reeds ons gevoelen gezegd, en vinden nog geene reden om dat gevoelen te veranderen. Wy zien doorgaans den denkenden man, den onpartydigen onderzoeker, den bedreven geschiedkundigen, maar die zyne gedachten voordraagt met eene onaangenaame wydloopigheid en verveelende herhaalingen. Waarschynelyk komen deeze gebreken voort uit de begeerte om duidelyk te zyn, en de oplettendheid des Leezers op de groote bedoeling des Werks te vestigen. Dan, onzes oordeels, werken zy juist het tegendeel. Veelheid van woorden is geen noodzaaklyk vereischte om klaar en verstaanbaar te zyn; eerder zal zy dikwyls duisterheid veroorzaaken, zo wel als de al te groote beknoptheid van eene afgebroken en raadselachtige schryfwyze; en menigvuldige herhaalingen dienen veeltyds meer om de aandacht af te matten, dan op te wekken. Inderdaad, wy gelooven, dat het Deel deezes Werks, waarvan wy nu spreeken, zeer wel tot op de helft zyner grootte zoude kunnen verkleind worden, zonder in het zaaklyke, of in duidelykheid van voordracht, iets te verliezen; dat het, in tegendeel, in beide opzichten zoude winnen, wanneer een man van kundigheid en heldere denkbeelden zich tot dien arbeid wilde verledigen.

Om den Leezer eenigzins te onderrichten omtrent de onderwerpen, welke hy in dit Deel zal verhandeld vinden, diene, dat het afgedeeld is in eene soort van Hoofdstukken, ten getale van zes. De eerste plaats bekleedt CONSTANTINUS, bygenaamd *de Groote*; daarop volgt JULIANUS, en op deezen *Romens Ondergang*. Het vierde heeft tot opschrift: *Romen onder haare Christelyke Keizers*. Het vyfde voert den titel: *Frankische Monarchie*; KAREL *de Groote*. Het laatste heet eenvoudig *Vervolg*.

Den lof van onpartydigheid moet men onzen Schry-

ver in groote maate toekennen. Schoon een yverig voorſtander van het Christendom, is hy ver van blind te zyn voor de gebreken van den eerſten der Keizeren, die het openlyk omhelsde, of voor de deugden en goede hoedanigheden van hem, die alles deed, wat de ſchranderſte listigheid en doorſlepenſte Staatkunde wisten uit te denken, om niet alleen het werk van zynen Oom en Neef te vernietigen, maar den Christelyken Godsdienst te eenemaal van den aardbodem wech te vaagen, zonder zich te bedienen van die afſchuwelyke middelen, waardoor de DECIUSSEN, de GALERIUSSEN en anderen zich by alles, wat redelyk denkt, hebben gehaat gemaakt. Men zoude zelfs kunnen twyffelen, of hy niet ruim gunſtig genoeg denke over den, met alle zyne Wysgeerte, ſchranderheid, arbeidzaamheid, en andere goede hoedanigheden, inderdaad bygeloovigen en dweepzieken JULIANUS. Gaarne erkennen wy, dat de op hem verbitterde Christenſchryvers niet alleen hem verre beneden zyne waarde ſchatten, maar ook zyne *bedryven* dikwyls in een veel haatelyker licht plaatzen, dan zy verdienen. Maar van den anderen kant moet men ook niet ontkennen, dat de Heidenen deezen hunnen grooten patroon, die ondernam hunnen eerdienst in vollen luister te herſtellen, bovenmaate hebben opgevyzeld. Het was zedelyk onmogelyk, dat dit anders toeging. Maar laatere eeuwen hebben JULIANUS beter recht gedaan. En dit zal een rechtſchapen Christen niet weigeren te doen uit verkeerden ſchroom van daardoor hedendaagſche beſtryders van den Godsdienst te veel in de hand te werken, door het erkennen der groote hoedanigheden van eenen Vorst, by welken zekerlyk veele Christen-Keizers niet zyn te vergelyken.

Terſtond in den aanvang der eerſte Afdeelinge zegt de Schryver: „ Wat heeft het Christendom 'er mede „ te doen, of KONSTANTYN een goed en deugdzaam, „ dan of hy een ſlegt mensch, en Vorst geweest is?... „ Een *Proteſtant* is, by zynen redelyken Godsdienst, „ een Christen Wysgeer: hy vergoodt niemand, enz." men zie ook bl. 9, 20, 59, vooral 109, 110, en andere plaatzen meer. Ook ontkent de Heer ROTHE geenzins de verbastering der Christenen van de eerſte zuiverheid en eenvoudigheid, welke reeds ten tyde van CONSTANTINUS plaats had; maar vraagt met reden, bl. 19: „ Wat doet het meer aan het wezen van het Chris-

„ ten-

„ tendom, dat men, reeds in die vroegere eeuwe, te-„ gens deszelfs eigenlyke geboden zich verzette, dan „ het 'er aan doet, hetgene, in laatere tyden, gefchied „ is?" Zyne aanmerkingen over de oorzaaken der vervolgingen, welke de Christenen van den kant der Heidenen ondergingen, en welke, ten minften gedeeltelyk, niet zo zeer hun werden aangedaan om hunne aanbidding van den waaren GOD, als omdat zy weigerden nevens denzelven andere Goden te eeren — die aanmerkingen, (bl. 26 env.) fchoon niet nieuw, zyn juist en verftandig. — Zo is ook hetgeen hy zegt met betrekking tot den invloed, welken het bouwen van *Conftantinopel*, en de vestiging van den zetel des Keizerryks aldaar, moest hebben op het lot, het geluk en de befchaaving der waereld.

De Held van onzen Schryver is KAREL *de Groote*. En waarlyk niet zonder reden. Zekerlyk had deeze groote Man ook zyne gebreken. Maar deeze waren de gebreken zyner eeuwe; zyne deugden en goede hoedanigheden waren zyne eigene. Men kan niet nalaaten de dwangmiddelen af te keuren, waardoor hy de Saxen tot het geloof, of liever de belydenis van den Christelyken Godsdienst, poogde te noodzaaken: de Godsdienst kent geene heerfchappy, en het geloof geene menschlyke bevelen. Maar zodanig waren toen de zeden. Men weet, hoe diepe wortels het begrip had gefchoten, dat het geoorlofd ware, ketters en ongeloovigen door dwang en ftraffen te beteugelen. Men weet, hoe, zelfs na de hervorming, veelen der Proteftanten zich van dit denkbeeld niet geheel konden ontdoen: hoe zelfs de meest gemaatigden, daar zy de meesters zyn, de van hun verfchillenden doorgaans uitfluiten, zo niet van alle, ten minften van verfcheiden voorrechten en waardigheden. Veel minder heeft men zich te verwonderen, dat de heldhaftige KAREL, zo gewoon op zynen wenk gehoorzaamd te worden, in den ruwen tyd, welken hy beleefde, zich door de algemeene dwaaling liet wechfleepen. Doch de wederoprichter van het Westerfche Keizerryk, die de fteeds voortrukkende Saraceenen eerst in hunnen loop ftuitte, de Herfteller der Geleerdheid, zelve een Geleerde boven zynen ftand en bezigheden, verdient den hoogften lof. Schoon zyne inrichtingen en verbeteringen, onder zyne navolgers niet behoorelyk voortgezet, die vruchten niet

op den duur voortbragten, welke hy 'er zich van beloofd, ten minsten gehoopt had; zy waren evenwel niet nutloos. Hy leide de zaaden in den grond, die, schoon niet voorspoedig opwassende, evenwel niet geheel verstikt werden, en, eeuwen daarna, onder de begunstiging van andere omstandigheden, weelig uitbotteden. De zamenhang, waarin de toestand van Europa, ook in laatere tyden, staat met het character en de daaden van KAREL *den Grooten*, wordt door onzen Schryver wel aangetoond.

De Afdeeling, die den naam van *Vervolg* draagt, betreft gedeeltelyk de Opvolgers van KAREL; de invallen der Noormannen in de zuidelyker deelen van Europa; de gevaaren, waarmede het meer dan eens van den kant van Asie gedreigd werd; en de wreede heerschzucht en willekeur der Tartaarsche Vorsten. Een staaltjen, in weinige woorden bevat, zullen wy afschryven. (Andere, welke op bl. 573 voorkomen, zyn te eislyk.) Bl. 577 vinden wy het volgende: „ PLANUS CARPINUS, Gezant van den *Paus* by den *Grootchan*, was tegenwoordig by de verkiezing van OKTAIS opvolger, en verhaalt ons dienaangaande het volgende. De menigte riep: *wy willen*, *wy bidden*, *wy beveelen*, *dat Gy* CHAN *zyt!* De verkoozene vroeg daar op: *wilt gy my dan*, *in alle gevallen*, *gehoorzaamen? Wilt gy elk dooden*, *dien ik ten doode veroordeel?* Zy riepen: *Ja! Nu*, antwoordde de Chan: *zoo zy dan myn zwaard*, *myn woord!* Hier op wierd hy op een Tapyt gezet, en tot ootmoed en nederigheid vermaand: wee hem egter, die aan eene andere wet, dan aan zynen wil, zou gedagt hebben!"

IOANN. MELCH. KEMPER, Oratio de prudentia Civili in promovenda Eruditione, publice habita die X Junii A. 1801, quum Magistratum Academicum poneret. Hardervici, apud *E. Tyhoff*. In 4to. f. m. 41 pp.

De zucht naar nieuwheid en verandering, niet alleen zigtbaar in het daaglyksch leeven, maar ook in het vak der letteren, is eene vruchtbaare moeder geweest in allerlei slag van nieuwe voortbrengzelen, zo ten aanzien der Letterkunde en der Opvoeding, als der Staat-

Staatkunde. Vooral hebben zich veelen in ons Vaderland, deezer dagen, met de laatste bemoeid, en ook dezulken, welken het zeer flecht stond, zich aan te matigen het schryven over, en 't beoordeelen van, burgerlyke rechten, staatsregeling, en daar aanhorige gewigtige stukken.

Te bejammeren zoude het zyn, indien deeze ligtvaardigheid zoverr' doordronge, dat ook by anders kundige mannen daardoor de beöeffening van 't Burgerlyk Recht lyden moest; zo dat men wenschen mag, dat, onder andere goede inrichtingen, ook hier te lande, vooral in deezen tyd, naar 't voorbeeld van sommige buitenlandsche Academien, gezorgd worde voor een opzettelyk onderwys in de beginzelen van 't Burgerlyk Recht.

In deeze hoop, en te midden van het groot aantal Schryvers over publieke zaaken, waagt ook de Hoogleeraar KEMPER, een onderwerp, daarmede eenigzins in verband staande, te behandelen, in zyne Academische Redevoering, waarvan de *Inleiding* het bovengemelde hoofdzaaklyk bevat, en van welker *inhoud* wy onzen Lezeren een beknopt verslag zullen geeven.

Ter aanpryzing van *de zorge des Burgerlyken Bestuurs voor het bevorderen van Geleerdheid*, bewyst de Hoogleeraar KEMPER, in het eerste deel der Redevoering, de noodzaaklykheid der beschaafdheid eenes Volks, en inzonderheid der verlichting ten aanzien van deszelfs rechten en pligten; en geeft een fraai verslag, hoe, by de menschen in maatschappy vereenigd, de beschaving, eerst door de Dichters ontgonnen, allengskens door den invloed der beöeffende Letterkunde en Wetenschappen voltooid is geworden. Hieruit volgt, hoe dwaas het zy, de geleerdheid en beschaafdheid van elkander te willen scheiden, de Geleerden te verachten, en, in plaats van de oude Schryvers te beöeffenen, zich alleen met Vertaalingen te vergenoegen. Met toepassing op de Rechtsgeleerdheid, wordt, voor dezulken, die naar deeze armhartige denkwyze te werk gaan, haare beöeffening wel gemaklyker, maar te gelyk ook nietsbetekenende. Op die wyze toch kan men met de vertooning van schynbaare geleerdheid wel schitteren, maar nimmer den naam, van in eene wetenschap doorkneed te zyn, verdienen. In weerwil, echter, van het verband tusschen de Volksbeschaaving en de Geleerdheid, zyn dezelve in aart verschillende, en is de laatste slechts de

zaak van weinigen, terwyl de eerste algemeen behoort te weezen, doch van de laatste voedzel te ontvangen. Dit wordt vervolgends getoond, deels, uit de Geschiedenis, vooral der Midden-eeuwen, waarin, met verval der geleerdheid, ook de beschaafdheid en menschlykheid grootendeels te loor gingen, die niet weder hersteld werden dan met de ontluiking en den bloei der letteren; deels, uit de vergelyking der tegenwoordige tyden, by die, toen de GROTIUSSEN, VOSSIUSSEN en de SCALIGERS den Vaderlande tot onsterflyken luister verstrekten; (by welke gelegenheid, in eene Noot, te recht, zeker gezegde van den beroemden NIEMEYER doorgehaald wordt; volgens 't welk „ wy Nederlanders den smaak voor „ Fraaije Letteren by geval van Pruissische Soldaaten „ zouden ontvangen hebben!" gelyk hy zich uitdrukt in zeker stukje: *de Græc. Poët. lect.*)

Het verval van Geleerdheid onder ons gedeeltelyk aan de ongunstige uitwendige omstandigheden kunnende toegekend worden, zyn 'er echter middelen om hetzelve te herstellen, waarop inzonderheid de aandacht der Bestuurers van ons Vaderland dient gevestigd te zyn, en die, in het tweede deel der Redevoering, onder de volgende hoofdclassen door den Hoogleeraar KEMPER gerangschikt worden: — Hiertoe behoort, vooreerst, dat 'er overvloedige gelegenheid zy ter beöeffening van Wetenschappen, niet aan eene enkele plaats van ons Gemeenebest, maar overal, waar zulks gevoeglyk kan geschieden. Schoon 'er dan één Hoofd-Academie vastgesteld worde, dienen 'er toch andere en verscheidene Kweekschoolen van Geleerdheid te blyven; alzo hieruit voordeelen geboren worden, gelyk de Hoogleeraar KEMPER aantoont, die der opmerkinge overwaardig zyn. — Ten anderen, moet 'er voor eene goede inrichting der Academie gezorgd worden; waartoe behoort, dat 'er in de *Latynsche*, en niet in de moedertaale *gedoceerd* worde, gelyk elders, en ook op één onzer Vaderlandsche Academien, geschiedt; hetgeen, naar 't oordeel van den Hoogleeraar KEMPER, ten nadeele der geleerdheid strekken moet; en, indien het geheel algemeen werdt ingevoerd, niet alleen allen lust voor haare beöeffening verdooven, maar ook allen arbeid en uitnemende Schriften, zo der oude als latere Schryveren, in onderscheiden vakken van letterkunde en wetenschap, geheel nutteloos maaken zoude. Tot eene goede inrichting der Aca-

Academie behoort verder vryheid van denken en spreeken, zonder welke 'er geene Wetenschappen kunnen bloeien, aan welke ons Vaderland zulke uitmuntende Mannen verschuldigd is, en van welke zy ook de herleeving der letteren moet verwachten. Voorts moet 'er gezorgd worden, dat zy, die zich aan 't beöeffenen en het onderwyzen toewyden, die Eere ontvangen, welke hen kan aanmoedigen; — dat zy geen gebrek hebben aan de nodige hulpmiddelen; zo dat de Physicus geene Instrumenten, de Botanicus geenen Tuin, en de Beminnaar der Letteren geene Boekery ontbeere; — eindelyk, dat zy ook, door toereikende jaarwedden, geheel bevryd worden van allen rechtmatigen kommer wegens hun tydlyk bestaan en huisselyke omstandigheden.

Ziet hier den hoofdinhoud deezer Academische Redevoering, die met de gewoone plegtige Aanspraaken wordt besloten. Om dezelve te leeren kennen, zal heigeen wy 'er van bericht hebben voldoen kunnen. Ter verdere aanpryzing van dezelve voegen wy 'er nog by, dat de hoofdzaaken zeer goed zyn ontwikkeld; dat de styl, taal, en de trant, waarin alles is voorgedragen, de lezing veraangenaamen, en zo wel van de bekwaamheid en den smaak, als van het vuur en de cordaatheid des Schryvers, naar ons oordeel, gunstig getuigenisse geeven.

Zwakheid der Schriftuurlyke gronden, voor eene volstrekte Predestinatie, aangetoond; voornaamlyk, uit het IX, X, en XIde Hoofddeelen, van den Brief aan de Romeinen. Alom te bekomen. In gr. 8vo. 61 bl.

De voornaame aanleiding tot dit geschryf is te zoeken in een onlangs uitgegeeven stukjen, *de leere der Verkiezing en Verwerping eenvoudiger gemaakt*, waarvan wy ook ter zyner tyd verslag gedaan hebben. De Schryver zegt, hetzelve met veel genoegen geleezen te hebben, en 'er in de hoofdzaak mede in te stemmen. De *Brieven*, *ter beoordeeling van dit werkjen*, door *Philalethes Orthodoxus*, behaagden hem niet. Nog minder voldaan over de aanmerkingen, door den Eerw. MEBIUS 'er tegen ingebragt, werd hy te raade, om zynen Landgenooten eere korte, eenvoudige verklaaring van Rom. IX, X, XI mede te deelen, en daardoor te toonen,

nen, dat aldaar van een geheel ander ſtuk, dan de eeuwige volſtrekte voorſchikking tot zaligheid of verderf, wordt gehandeld. Men zal, in dit boekjen, ook nog daarenboven eenige korte aanmerkingen over de verdere Brieven des N. T., en daaruit afgeleide bewysgronden voor dit leerſtuk, aantreffen.

De Verkiezing, waarvan in het N. T. doorgaands geſproken wordt, beſtaat, naar zyne gedachten, daarin, dat de geheele Christelyke Kerk, in tegenſtelling van Jooden en Heidenen, met zeer groote voorregten begunſtigd is. Alle geloofsbelyders zyn dus Gods uitverkorenen. Eene volſtrekte Verwerping, of uitſluiting van eene genoegzaame genade, zal nergens, in de H. S., geleerd zyn. 't Geen de Schryver, tot ſtaaving van zyn gevoelen, bybrengt, is geenzins nieuw, maar desniettemin voor hun, die de gewoone bewysplaatzen voor eene volſtrekte Prædeſtinatie, tot hiertoe, ſlechts uit hunne onderwysboeken, zonder behoorlyk onderzoek, ter goeder trouwe overnamen, nog *wel eenige* overweeginge waardig; en dat wel te meer, omdat hy doorgaands zyn ſtuk met beſcheidenheid bepleit heeft. Verſtandige Gereformeerden zullen hem, in de verklaaring der meeste Schriftuurplaatzen, gereedelyk byvallen; hoewel anders op de gevolgen, die hy 'er uit afleidt, onzes oordeels, nog wel wat zou aan te merken vallen.

Vertoog over de ware lezing van I Joh. V: 7. *Door Alethophilus. Alom te bekomen. In gr.* 8vo. 43 *bl.*

Die geen toegang hebben tot de *Inleiding in de Schriften des N. V.* van MICHAËLIS, en andere geleerde Werken, ontvangen, in dit Vertoog over de waare leezing van I Joh. V: 7, (of wel eigenlyk over de woorden, *in den hemel, de Vader, 't Woord, en de Heilige Geest, en deze drie zyn één; en drie zyn 'er, die getuigen op de aarde*, die het voornaamſte gedeelte van vs. 7, en ook nog een deel van vs. 8 uitmaaken,) een kort overzicht der voornaamſte bewyzen, die voor en tegen de echtheid dezer lang betwiste plaats, zoo als dezelve in de gewoone uitgaven van het N. T. voorhanden is, bygebragt worden.

De ons onbekende Schryver, die zich onder den naam

van

van *Alethophilus* heeft gelieven te verbergen, komt 'er voor uit, dat hy het leerſtuk van den Vader, Zoon en H. Geest, welk men 'er gewoonlyk uit afleidt, ter goeder trouwe gelooft, en zich overtuigd houdt, dat hetzelve door zeer veele andere bewyzen kan geſtaafd worden; maar vindt geen genoegzaamen grond, om zich op het getuigenis van Johannes te dezer plaatſe te beroepen, dewyl het hem, alles van weerszyden gewikt en gewogen hebbende, onecht toeſchynt. Wy hebben dit Stukjen met genoegen geleezen, en kunnen niet nalaaten, de zuivere waarheidsmin en welmeenende zucht van *Alethophilus*, om min vermogenden en ongeletterden, door een onpartydig onderzoek van 't geen zoo veelen, uit onkunde, voor ontwyfelbaar houden, voor te lichten, van heeler harten toe te juichen.

Handleiding tot het onderwyzen der Jongelieden in den Godsdienst: door een Beminnaar van beiden. Te Groningen, by J. Oomkens, 1800. *In 8vo.* 320 *bl., behalven het Voorbericht van XIV bl.*

De ongenoemde Schryver van deze Handleiding, tot het onderwyzen van jonge lieden in den Godsdienst, is niet voldaan met de gewoone Vraagboeken. „ Zy waren," zegt hy, in het Voorbericht, „ meestal afgebroken ſtukken, en geene geheele Samenſtellen: zy behelsden doorgaands alleen, en dat nog wel op eene gekunſtelde en duistere wyze, ſlechts voor reeds kundigen, en dikwyls maar half verſtaanbaar, wat de menſchen, ten opzichte van het Godsdienſtige, *gelooven* moeten, en vergaten het onderwys in de *Geſchiedenis van Gods handelingen met de menſchen*, uit welke echter juist, het geen wy gelooven moeten, getrokken moet worden; ook wordt 'er te weinig in geſproken, van hoe de mensch dit geloof moet *verkrygen*, *belyden* en *beleeven*." Deze gebreken heeft hy willen vermyden, door het vervaardigen van deze XXXI Lesſen, zynde zoo veele Zamenſpraaken tusſchen een Onderwyzer en diens Leerling, waarin men alles, wat, zynes erachtens, door jonge lieden, zoo van de Geloofs- en Zedenleer, als van de Geſchiedenis, dient geweeten te worden, kan byeenvinden.

De Jongeling maakt, in eene voorafgaande Zamenſpraak, die de Autheur tot een Voorbericht voor dit werk

werk laat dienen, deze zwarigheid: „ Maar is het werkjen niet wat dik? Wy zien 'er haast tegen aan, om 'er in te leeren." Het antwoord is: „ Hierop moet ik u antwoorden; *vooreerst*, dat ik myn best gedaan heb, om het zo kort te maaken als ik kon; maar dat ik het niet wel korter heb kunnen krygen, als het zo veel zaaken zoude bevatten, en die eenigzins aanëengefchakeld, en dus te verftaanbaarer, aangenaamer en nuttiger voordraagen; ten *tweeden*, dat het zich daardoor juist te gemaklyker zal laaten leeren; ten *derden*, dat ik nog wel met U te vreede zal zyn, al is het dat Gyl. het niet geheel woordlyk van buiten kunt opzeggen, indien Gyl. 'er maar zó veel in leert, dat Gy het van vooren tot achteren behoorlyk verftaat, het overpraaten en van iedere zaak by gelegenheid gebruik maaken tot uw nut in den tyd en in eeuwigheid, en; ten *vierden*, dat wat den *Prys* aangaat, de Drukker die zeer goedkoop gefteld heeft; ook hoop ik dat meervermogende Godsdienstvrienden, het aan Minvermogenden als een prefentje zullen fchenken." Wien het aan alle betere hulpmiddelen tot Godsdienftig onderricht geheel ontbreekt, den zoodanigen zou men, met zoodanig gefchenk, nog al kunnen gelukwenfchen.

Ten bewyze, dat de Schryver het niet geheel ten onrechte een *nieuwmodisch Vraagboek* noemt, willen wy hier nog, met verkorting, twee antwoorden, uit de eerfte Zamenfpraak, over ingeflopene drukfouten, plaatzen. *De Jongeling* vraagt: „ Hebt gy ons ook nog iets vooraf te herinneren?" Het antwoord van *den Schryver* is: „ Ja ... maar dat ik wel wenschte, niet noodig te zyn, 'er zyn eenige drukfouten in het Werkje gekomen, welke ik U vriendlyk verzoek dus te verbeteren: Achter het allerëerfte antwoord, dat vraagender wyze gefteld is, wou ik wel dat Gyl. zulk een vraagtekentje, met eenige ftipjes (?...) zettet; dit vraagtekentje geeft te kennen dat de Leerling vraagende antwoord; en de ftipjes dat hy meer zou zeggen, maar dat de Onderwyzer 'er met de tweede vraag wat fchielyk op invalt," enz. Daarop gaat *de Jongeling* voort: „ Zyn 'er meer drukfouten te verbeteren?" *De Schryver:* Ja; en nu volgt een reeks van drukfeilen. De Schryver zegt ten flotte: „ De overige, waar eens eene letter 't onderst boven, of eens eene f voor eene f, of een b in de plaats van een h ftaat, verwacht ik, dat Gyl. zelve heel wel zult kunnen verbeteren." *Sed ohe! jam fatis eft.*

On-

Onderzoek naar de oorzaaken en uitwerkfelen der Variolæ Vaccinæ, *eene ziekte, in de Westelyke gedeelten van Engeland ontdekt, voornaamlyk in het Graaffchap Gloucester, en aldaar bekend onder den naam van* Koepokken; *door* EDW. JENNER, *Med. Doct. enz. In het Nederduitsch vertaald en met een Byvoegfel vermeerderd, door* L. DAVIDS, *Med. Doct. te Rotterdam. Met Plaaten. Te Haarlem, by* A. Loosjes Pz. 1801. *In gr. 8vo.* 100 *bl.*

Daar de voornaame inhoud van het Werkje van den Heer JENNER, over de Koepokken, onzen Landgenooten genoegzaam bekend is, uit de menigvuldige gefchriften, van tyd tot tyd over deeze ftoffe in 't licht gegeeven, zullen wy ons thans alleenlyk bepaalen tot het belangryk Byvoegzel van den Heer DAVIDS. Deeze Geneesheer, aangefpoord door de gunftige, van alle kanten inkomende, berichten, aangaande de inenting der Koepokken, begaf zich, in het voorleden jaar, om de zaak van naby te kunnen onderzoeken, naar Parys, alwaar deeze konstbewerking toen ter tyd op een getal van 150 perfoonen, onder het opzicht van eenige kundige, geheel onpartydige mannen, wierd in 't werk gefteld.

De te Parys waargenomene uitkomften waren allergunftigst voor de nieuwe manier van inenten; terwyl van andere Plaatzen geen minder voordeelige berichten inkwamen. „Terwyl," zegt de Heer DAVIDS, „Dr. „ AUBERT zyne hartelyke poogingen dus zag bekroo„ nen, was Dr. ODIER, te Genéve, niet minder ge„ flaagd; zo dat men by 600 Kinderen, ingeënt met „ de Vaccine, de goedaartigheid der ziekte, haar ge„ regelden afloop, haar min befmettelyken aart, en de „ afweezigheid van gevaarlyke ziekten, welke daar op „ volgen, zo geftadig had waargenomen. Hierby kwam „ eene aanmerkelyke toevalligheid: 'er ontftond, naa„ melyk, te Genéve, eene zeer vernielende Epidemie „ van Pokken, waar van reeds 150 Kinderen het flagt„ offer waren geworden; hier bleeven alle de gevacci„ neerde kinderen geheel vry. Even zo gelukkig flaag„ den Dr. NOVEL te Boulogne fur mer, en het Ge„ neeskundig Comité te Rheims: berekenende men

„ toen,

„ toen, dat het getal der gevaccineerden in Engeland,
„ Weenen, Genéve, Parys, Rheims, Boulogne, enz.
„ op 80,000 beliep."

De Heer DAVIDS, naar Rotterdam terug gekeerd, ontving eerlang versche Koepokstoffe, zo uit Frankryk, als uit Engeland van Dr. JENNER zelven, die hem teffens berichtte, dat het getal der Gevaccineerden in Engeland toen (den 3 Sept. 1800) reeds berekend wierd op een getal van 50,000 zielen, waarvan een derde gedeelte aan alle mogelyke besmettingen der Natuurlyke Pokken was blootgesteld geweest, zonder de minste vatbaarheid voor dezelve te toonen. Zulke voordeelige waarneemingen deeden hem het besluit neemen, om ook deeze Konstbewerking te Rotterdam in 't werk te stellen, waarin hy door zyne Konstgenooten trouwhartig wierd bygestaan. 'Er wierd in 't geheel een getal van ongeveer 3000 persoonen aldaar ingeënt, 't geen aanleiding gaf tot veelerleye waarneemingen, welke hy voorneemens is, in 't vervolg, aan 't Publiek mede te deelen; terwyl hy zich in dit Stukje alleen bepaalt tot 350 persoonen, zo door hem, als door eenigen zyner Konstgenooten, ingeënt, omtrent welken hy een voorloopig Rapport aan den Agent van Nationaale Opvoeding had ingeleverd; zynde hier, de in dat stuk opgetekende waarneemingen, aan het Publiek bekend gemaakt. Dezelve alhier mede te deelen, zou ons verre buiten ons bestek voeren: waarom wy alleen de dertiende, om haaren zonderlingen inhoud, zullen afschryven.

„ Kan de Vaccine de natuurlyke besmetting goedaar-
„ tig maaken? Een Meisje, 't welk, met veele andere,
„ de woede der Kinderpokken, op het Eiland Goerée,
„ te Oudorp, enz. trachtte te ontvluchten, kreeg, eeni-
„ ge dagen na de inënting van de Vaccine, de natuur-
„ lyke besmetting. De huid was bezaaid met opko-
„ mende pokjens, terwyl ook alle andere tekenen eene
„ zamenvloeijende zoort deeden voorspellen. In dit ge-
„ val nu wierden dezelve *uitëenstaande* (*discretæ*), naar
„ maate de Vaccine opkwam, en haare tydperken ge-
„ regeld doorliep. Dit trok myne aandagt, te meer,
„ daar ik een Jongeling had gevaccineerd, die, na de
„ vatting, met zyn vader naar buiten vertrok: te huis
„ komende, vond de laatste zyne drie overige kinderen
„ met de beginzelen der natuurlyke pokken: willende

„ de

„ de uitwerking der Vaccine op dezelve beproeven, „ liet hy twee zyner kinderen dezelve inënten, die dan „ ook de natuurlyke pokken vry goedaartig doorston- „ den. Een kind, echter, onderging deeze konstbe- „ werking niet, en stierf aan de gevolgen der besmet- „ ting. Men liet den gevaccineerden Jongeling vryelyk „ met de andere kinderen omgaan, zonder eenige teke- „ nen van aandoening."

Op de waarneemingen, door de Rotterdamsche Geneesheeren zelven genomen, laat de Schryver een aantal berichten volgen, uit verschillende oorden der Republiek, die alle, in grooten getale, de onschadelykheid der Vaccine, en haar vermogen om de menschen voor de natuurlyke Pokjes onvatbaar te maaken, bevestigen. Volgens des Schryvers verzekering, is deeze konstbewerking in Amsterdam ook gunstig geslaagd, by die weinigen, aan welken zy is in 't werk gesteld; doch schynt aldaar door het Geneeskundig Toevoorzicht niet begunstigd te worden. Hoe het hiermede gelegen zy, en of de Leden van dat Collegie, anderzins mannen van verdiensten, zich tegen de Vaccinatie hebben laaten ophitzen (gelyk de Heer DAVIDS zich op bl. 27 uitdrukt), zulks laaten wy op zyne plaats. Ondertusschen meenen wy omtrent deeze zaak te moeten aanmerken, dat Geneesheeren, die, door eene uitgebreide Praktyk, een grooten invloed hebben op den Burgerstaat, indien het welzyn des menschdoms hun waarlyk ter harte gaat, in een stuk als dit, niet behoorden stil te zitten, noch het by beschouwende beoordeelingen en redeneeringen, die hier niets ter zaake doen, te laaten berusten. Mogelyk zal iemand zeggen: de Inenting der natuurlyke Pokjes heeft meer dan tachtig jaaren moeten zukkelen, om een algemeen crediet te verkrygen; en wil men nu op ééns, op het getuigenis van weinigen, de Vaccinatie alomme doen goedkeuren? Wy antwoorden hierop, dat de halstarrigheid, waarmede veele voornaame Geneesheeren zich tegen de Inenting der Pokjes verzet hebben, hunner nagedagtenis weinig eere aandoet; en dat veele duizenden van menschen ontydig zyn omgekomen, of deerlyk verminkt, alleen door het gevolg hunner vooroordeelen en trotschheid. Voorts, dat het geval van de Inenting der natuurlyke Pokjes en der Vaccinatie in het geheel niet van denzelfden aard is. By de gewoone Inenting, men moge dezelve zo voordeo-

deelig affchilderen als men wil, wordt toch één van de honderd, zo hy al in het leven blyft, deerlyk gefchonden, of houdt lastige en onherftelbaare toevallen over; terwyl, by de Vaccinatie, onder de tienduizend naauwelyks één ernftig ziek wordt of omkomt. Eindelyk kunnen de ingeënte Kinderpokjes ons alleen befchutten tegen den aanval der natuurlyke; terwyl de Vaccinatie, indien alles, wat men ten opzichte derzelve tot hier toe heeft waargenomen, nader wordt bevestigd, de geheele uitroeijing der Kinderziekte zou kunnen te weeg brengen.

De waarneemingen van den Heer JENNER worden door vier zeer fraai uitgevoerde afgezette Plaaten opgehelderd. Doch men heeft vergeeten, dezelve behoorlyk te nummeren; 't welk het ftellen derzelve op de rechte plaatzen, voor de boekbinders, zeer ongemakkelyk maakt; vooral, daar het Werkje van den Heer JENNER en het Byvoegzel afzonderlyk gepagineerd zyn, en dus een onkundige niet eens, zonder het geheele Werk te leezen, kan weeten, of de Plaaten tot het Werkje van JENNER, dan wel tot het Byvoegzel, behooren.

Verhandeling over het nut van de Minerale Wateren en Baden te Spa. Alom te bekomen. In gr. 8vo. 57 bl.

Dit beknopt boekje, onlangs in 't licht gegeeven, zonder naam van Schryver of Drukker, en zonder jaargetal, bevat, onzes achtens, zeer goede onderrichtingen voor die geenen, welke zich naar Spa willen begeeven, om aldaar de Staalwateren en de koude Baden te gebruiken. Niet alleen handelt de Schryver, hoewel zeer beknopt, over de kragten der aldaar voorkomende minerale Wateren, in 't algemeen, en over de onderfcheidene eigenfchappen der verfchillende Bronnen, in 't byzonder; maar hy geeft ook veele nuttige onderrichtingen, ten opzichte der reize derwaards, en der noodwendige kosten van dezelve, die veel geringer zyn, dan doorgaans gedagt wordt; alsmede aangaande het gewigtig onderfcheid der vermogens der minerale Wateren van Aken en Spa, enz. Tot een proefje van het geheel zullen wy hier overneemen des Schryvers aanmerkingen, betreffende de meerdere nuttigheid, om dee-

deeze Bronwaters op de plaats zelve, dan elders te gebruiken. „ En daar het nu (zegt de Schryver) uit al het voorschreevene is gebleeken, dat men van iedere bron in en buiten Spa gelegen (vooral der vier eerstgenoemden en voornaamsten) eene verschillende uitwerking te wagten heeft; dat ter geneezing van die ziekten, welke het meest in deeze Republiek huisvesten, 't gebruik van de *Geronstere*, gepaard met het koude bad van de *Tonnelet*, voornaamlyk moet voorgeschreeven worden; dat het water van de *Geronstere*, *Sauveniere* en *Groisbeck* den kleinen overtogt van derzelver bronnen tot Spa niet lyden kan, zonder ten minsten de helft van de kracht te verliezen; en eindelyk, dat het water van de *Pouhon*, 't welk alhier alom kan gekogt worden, zeldzaam ter behoorlyker tyd, en met de benoodigde omzichtigheid, wordt gevuld, en dus ook al zeer veel van deszelfs kragt verlooren heeft; zo zal men my wel willen toestaan, dat men van 't gebruik dier wateren, hier ter plaatze, niet veel goeds te wagten heeft; en dat dus de Lyder, die zyne gezondheid wenscht te herstellen, veel beter doet, zich daadlyk naar Spa, en aldaar in handen van een kundig Geneesheer, te begeeven.

„ Indien men echter hier te lande het Spawater, dat is te zeggen, het water van de Fontein *Pouhon*, met eenige hoop van gewenscht gevolg, wilde gebruiken, behoort men acht te geeven, dat het te Spa ter behoorlyker tyd gevuld en allerbest bezorgd worde.

„ Daartoe is noodig, dat men 'er zelf by is, of immers een vertrouwd vriend te Spa heeft, welke aanneemt, zelve by dat vullen tegenwoordig te zullen zyn. Dit moet geschieden, zo mogelyk, in het voor- of najaar, niet anders, dan by aanhoudende drooge Noorde of Oostelyke winden, (als wanneer het water op deszelfs hoogste kracht is). 's Avonds laat wordt dan de bak of kom der Fontein geheel geledigd en schoon gemaakt, en begint men 's morgens, by het aanbreeken van den dag, de vlesfen, die te vooren gespoeld en gedroogd zyn, te vullen, doch niet meer, dan agt of tien te gelyk: wanneer dezelve oogenblikkelyk, met lange beste kurken, gekurkt moeten worden; en zo vervolgens, tot het bestelde getal vlesfen gevuld is; deeze moeten nu daadelyk geharpuist, en op de gewoone wyze voor allen invloed der lucht bewaard worden.

Men ſtelt dezelve tegen elkander, met de kurken naar boven, doch een weinig ſchuins, dat het water even, maar meerder niet, aan den eenen kant der kurk raakt: en by 't gebruik wordt het laatſte bierglas van iedere vles wechgeſmeeten en dus niet gedronken.

„ Men gevoelt nu ligtelyk, hoe onmogelyk 't is, voor den Pachter der Fontein, om voor de duizenden vlesſen, die hy jaarlyks, op de koop, naar ſchier alle landen van Europa zendt, deeze hoognoodige zorg te draagen."

Nieuwe Reize naar de binnenſte gedeelten van Afrika, door Egypte, Syrie en le Darfour, waar nimmer te vooren eenig Europeaan heeft gereisd — gedaan in den Jaare 1792—1798, *door* W. G. BROWNE. *In twee Deelen. Naar het Engelsch. Iſte Deel. Te Amſterdam, by* J. Allart, 1800. *In gr.* 8vo. 392 *bl.*

Eene breede Voorreden des Schryvers ſtelt ons voor oogen, het doel zyner Reize, en van derzelver beſchryving; maar vermeldt tevens zo veele mislukkingen en teleurſtellingen op dezelve, alsmede het niet by de hand hebben zyner oorſpronglyke aantekeningen, by het in orde ſchikken van dit Reisverhaal, dat zulks, ſchoon het voor zyne opregtheid pleite, geenzins geſchikt is om den Leezer op eene gunſtige wyze voorin te neemen; terwyl hy 't 'er op ſchynt gemunt te hebben, om zynen Landgenoot *Sir* JAMES BRUCE in eenen ongunſtigen dag te ſtellen, en dien veel te onttrekken van eenen roem, hem lang vry algemeen toegekend; eene byzonderheid, die desgelyks niet onder de aanpryzende kan gerekend worden. Dan, laaten wy onzen Reiziger volgen, of liever zeer kort den loop zyner Reize opgeeven, met de vermelding van eenige byzonderheden.

Egypte, waarvan het ons aan geene Beſchryvingen ontbreekt, oordeelt BROWNE te moeten beſchryven; en beſteedt hy daartoe geen gering gedeelte van dit Boekdeel; waarin *Cairo* eene breede beurt krygt; eene Stad, in welke BROWNE, op onderſcheide tyden, Elf Maanden vertoefd heeft, en hierdoor met de daad zich in ſtaat geſteld vondt, om van deeze vermaarde Stad een naauwkeuriger berigt te geeven, dan andere zich daar korten tyd opgehouden hebbende Reizigers; want, gelyk

lyk hy te regt opmerkt, „ eene oppervlakkige beschouwing van de zeden en gewoonten eens Volks is dikmaals bedrieglyk, en eene toevallige uitzondering kan voor een algemeenen regel worden opgenomen." Met de uit- en omtochten wordt veel tyds besteed, en de beschryvingen zyn niet in den kortbondigsten styl. Geene geringe verlenging ontvangt dit gedeelte door het *Historisch Verslag*, het VII Hoofdstuk uitmaakende, getyteld: *Uittrekzel uit de Algemeene Historie van Afrika, en voornaamlyk uit die van Egypte, onder de Heerschappy der Arabieren.* De Schryver vondt zich in zyne berigten wegens *Africa* zeer geholpen door het Werk van CORDONNE, welke hem den langwyligen en lastigen arbeid bespaarde, om de oorspronglyke Schryvers te bekorten. Dan met dit alles zal die Kronykswyze Beschryving, in veele afdeelingen gesplitst, de meeste Leezers zo min als ons smaaken, en zy zich verblyden, met het VIII Hoofdstuk, weder op reis te gaan; waar zy deelgenooten worden van 's Reizigers veelvuldige teleurstellingen, om in *Abyssinie* in te dringen.

In de Beschryving van *Opper-Egypte* treft men veel weetenswaardigs en byzonders aan. Het XII Hoofdstuk, over de *Oude Egyptenaars* handelende, bevat een breede wederspraake van VOLNEY's en BRUCE's gevoelen, dat de vroegste Inwoonders van dit Gewest *Negers* waren. De Reize na *Feïoum* en *Suez*, in het XIII en XIV Hoofdstuk, daarlaatende, haasten wy ons, om, met het XV, onze Leezers in *Dar-four* te brengen; waaromtrent BROWNE in zyne Voorreden aantekent: „ De beschryving van *Dar-four* vult eene gaaping aan in de Aardryksbeschryving van *Afrika*; en de byzonderheden, die ik, aangaande een zoo weinig bekend Land, verhaal, moeten niet volgens haare uitgebreidheid, maar volgens haare egtheid, berekend worden. Gemaklyk valt het, wanneer men te *Cairo* of *Tripoli* in zyne kamer zit, eene zeer aanneemelyke beschryving van het gedeelte van *Afrika* te geeven, 't welk zich van *Sennaar* en *Gondar* tot aan *Tombuctou* en *Fez* uitstrekt. Zelf, indien men wilde, zou men 'er het getuigenis van de *Jelabs* (de Kooplieden, die de *Soudansche* Karavane uitmaaken) kunnen nevens voegen: want nooit zyn zy om antwoorden verlegen, op de vraagen, die hun gedaan worden. Indien zy de plaats niet kennen, na welke men hun vraagt, herinneren zy zich eene an-

dere plaats, van welke de naam meest naby aan dien der eerfte komt, en doen ftraks eene befchryving, welke zy opgeeven voor die, naar welke men hun gevraagd hadt. —— Niet meer ftaats is 'er te maaken op de berigten der *Jelabs*, aangaande de Menfchen, welke de landen, door hun bezogt, bewoonen. Indien men hun geloofde, zouden alle de wonderwerken der aloudheid in *Afrika* blyven voortduuren. Natien zou men 'er met hondshoofden, anderen met ftaarten zien: by naamen noemen zy de plaatzen haarer wooninge, haare gebruiken en vermaaken. —— Ook wanneer de verhaalen der *Jelabs* niet het gewrogt zyn van perfoonlyk belang, en dezelve op de plaats zelve nader onderzogt worden, blyken ze telkens valsch, immers met onwaarheden doormengd te zyn.

„ Ik verbeeld my, dat lieden, aan een tooneel, zoo vol voorwerpen en van zoo veel verfcheidenheids als *Europa* oplevert, gewoon, van meening zyn zullen, dat myn berigt, aangaande *Dar-four*, in vergelyking van den tyd, welken ik daar heb doorgebragt, niet veel te beduiden heeft; doch ik durf gelooven, dat zy, die nadenken, en die gereisd hebben, aan het duidelyk en beknopt verhaal van 't geen waarheid is, den voorrang zullen geeven boven beuzelagtige Anecdoten, of boven aanmerkingen, die geen ander doel zouden hebben, dan dit werk breeder te doen uitdyen. Van hier dat ik my vergenoegd heb met een uittrekzel uit myn Dagverhaal, raakende de voornaamfte voorvallen, my in *Dar-four* bejegend, en dezelve in de meest gefchikte orde voor te draagen. Vooral heb ik my bevlytigd om niets te verzwygen, 't geen over den ftaat des Lands en over het karakter der Inwoonderen licht kan verfpreiden."

Met het XV Hoofdftuk vangt de Reis na *Dar-four*, een Koningryk in het binnenfte van *Africa*, aan; eene Reis vol zwaarigheden en hachlyke ontmoetingen, verzwaard door Ziekte, door Dieffital, en ophoudingen van allerlei aart, doormengd met de befchryving des Lands en der Volkszeden, waarover wy niet zelden verbaasd ftonden. Het openbaar gehoor by den Sultan ABD-EL-RACHMAN fchryven wy af. „Ik vond den Monarch op zynen troon, en onder een zeer hoog houten verhemelte, met verfcheiden *Syrifche* en *Indifche* ftoffen getooid, wapperende en zonder orde onder een gemengd. De grond des troons was met kleine *Turkfche* Tapyten belegd.

legd. De *Meleks* (Lieden van gezag, met welken hy veel te doen hadt) zaten ter rechter en ter flinker zyde, doch op eenigen afftand van den troon. Agter hen ftondt eene ry lyfwagten, wier mutzen van vooren met kleine koperen plaaten met een zwarten Struisvogelveder verfierd waren. De wapenrusting deezer Lyfwagten beftondt uit eene lans, welke zy in de rechter hand hielden, en een fchild van het vel van een Rivierpaard, welk hunnen linker arm bedekte. Geen ander dekzel hadden zy over hun lichaam, dan een katoenen hembd van inlandsch maakzel. Agter den troon zag men veertien of vyftien Gefneedenen, in verfchillende foorten van ftoffen ryk gekleed, doch flegt verdeeld, en wier kleuren geenzins bevallig gemengeld waren. Meer dan vyftien honderd bedroeg het getal der aanfchouweren, of die om gunften kwamen verzoeken, welke de ruimte voor den troon befloegen.

„ Een gehuurde lofredenaar ftondt aan 's Vorften flinker zyde, en riep, by aanhoudenheid, uit alle zyne magt: *Ziet den Buffel! den Zoon eens Buffels! den Stier der Stieren! den Elefant van buitengewoone fterkte! den magtigen Sultan* ABD-EL-RACHMAN! *God verlenge uw leeven, o Meester! God helpe u en doe u zegepraalen!*

„ Ik verliet dit gehoor, even gelyk ik de voorgaande had verlaaten, zonder myn ontwerp, om my van den Sultan te doen hooren, te hebben kunnen ter uitvoer brengen. Men verhaalde my, dat, by zommige gelegenheden, deeze Vorst eene kroon droeg, gelyk zulks by de overige *Afrikaanfche* Vorften in gebruik is; doch ik had geene gelegenheid om het te zien. Wanneer hy in 't openbaar verfcheen, wierd hy gemeenlyk van een aantal Soldaaten vergezeld, met ligte lanzen gewapend, en droegen hem eenige flaaven eene foort van zonnefcherm boven 't hoofd, 't geen oorzaak was dat men zyn gelaat niet kon zien.

„ Allen, welken hy voorby trok, waren verpligt hunne voeten te ontblooten; dikmaals vielen zy op hunne knieën. Zyne onderdaanen vielen voor hem ter aarde; doch dit blyk van onderwerping wierd van de buitenlanders niet gevorderd. Niet anders dan op handen en voeten kruipende naderden zelfs de *Meleks* den troon (*).

„ On-

(*) „ Een *Egyptenaar*, ziende dat de Vrouwen openlyk hen

„ Onder voorwendzel van een blyk te willen geeven van zynen yver voor den Godsdienst des Propheets, doch, in de daad, om zich zo veel te meer geducht te maaken by zyne Onderdaanen, vondt de Sultan ABD-EL-RACHMAN, kort naa zyne komst tot den troon, geraaden, een blyk van hoogagtinge voor den eersten der Mahometaansche Vorsten te vertoonen, en zondt, dienvolgens, een geschenk na *Constantinopole*. Dit geschenk bestondt uit drie uitgezogte Gesneedenen, en uit drie Slavinnen, de schoonste, die 'er in *Dar-four* te vinden waren. —— Toen dit geschenk den *Ottomanschen* Keizer werd aangeboden, verhaalt men, hadt die Vorst nog nooit den Sultan van *Dar-four* hooren noemen. Nogthans zondt hy hem, tot dankbaarheid, een ryk versierden sabel terug, nevens eenen kostbaaren mantel, en een halscieraad van aanzienlyke waarde."

Met het XVI Hoofdstuk, mede *Dar-four* betreffende, verbetert des Reizigers lot, terwyl hy zyn verblyf hieldt by den Melek MOUSA; doch het groot oogmerk, om in *Abyssinie* door te dringen, faalde, en MOUSA's dood brengt hem in nieuwe ongelegenheid, daar 'er niemand was, die zich zyne zaak by den Sultan aantrok; en vondt hy zich steeds in nieuwe ongelegenheden ingewikkeld, tot hy eindelyk, naa een verblyf van bykans *drie jaaren* in dit Ryk, gelegenheid kreeg, om *Darfour* te verlaaten.

Het XVII en laatste Hoofdstuk deezes Deels bevat de Landbeschryving van *Dar-four*, met een nevensgaande Kaart. Aanmerkingen over de onderscheidene Bewooners treffen wy hier aan. De Stad *Cobbé*, als een Koopstad, wordt voor de Hoofdstad van *Dar-four* aangemerkt, en breedvoerig beschreeven: kortere beschryvingen komen van andere Steden voor. 't Zonderling en deerlyk lot eener Stad, *Gellé* geheeten, wordt dus vermeld: „ Geduurende myn verblyf in *Dar-four* hadt de Stad *Gellé* den naam van de minstbloeiende van het Ryk te zyn, om rede dat zy aan de dwinglandy eens Priesters onderworpen was. De FAQUI SERADGE, of voornaamste Iman, een zeer doortrapt man, en een mees-

het werk van huisbedienden in het paleis te *El-Fascher* verrigtten, en de slaafsche wyze kennende, op welke zich de Staatsdienaars voor den Sultan vertoonden, zeide, dat in *Dar-four* een *Melek* eene *Jarea* (*Jarea* is eene *Slavin*) en de *Jarea* een *Melek* is."

meester in het veinzen, hadt zoo veel invloeds op zynen meester gekreegen, dat hem de Vorst de Stad *Gellé* hadt gefchonken, de geboorteplaats van deezen Iman. De Geestlyke, een man van onverzaadelyke gierigheid, beroofde welhaast zyne landgenooten van al wat zy bezaten, laatende hun niet flegts ééne Mat behouden; toen 'er niets meer te plunderen viel, pynigde hy hen."

Ten aanziene van de Koopftad *Cobbé* moeten wy nog aanmerken, „ dat byna alle Inwoonders Kooplieden zyn, die voor het grootfte gedeelte op *Egypte* handelen, van waar zommigen hunner afkomftig zyn; nogthans is het meerendeel aan de oevers van den ftroom (in het gedeelte, 't welk boven *Egypte* ligt) gebooren. 't Zyn de laatstgemelden, die van eene onmiddelyke gemeenfchap tusfchen *Egypte* en *Dar-four* den grond hebben beginnen te leggen. —— Eenige *Egyptenaars*, voor het meerendeel uit *Said* afkomftig, eenige *Tunitaanen*, en andere inwoonders van de kust van *Barbaryen*, komen met de Karavane in deeze Stad; doch vertoeven 'er niet langer dan noodig is om hunne goederen te flyten. Anderen hebben in *Dar-four* huwelyken aangegaan, en worden 'er voor genaturalizeerde onderdaanen des Sultans erkend. —— In het Zuidoosten van de Stad ligt een groot plein, alwaar tweemaal 's weeks, op Maandag en Vrydag, markt wordt gehouden. Niet flegts worden aldaar allerlei leevensmiddelen uitgeftald; maar ook verfcheide foorten van binnenlandfche goederen, alsmede zulken, die uit *Egypte* en van elders worden aangevoerd. Ook worden 'er zomtyds flaaven te koop geveild; doch gemeenlyk worden ze onder de hand verkogt; iets, waarover men zich dikmaals beklaagt, omdat het verkoopen van flaaven, die ginds en elders zyn geftoolen, daardoor begunftigd wordt."

Dit Werk van BROWNE heeft de berisping zyner Landgenooten niet ontgaan; inzonderheid merkt men op, dat hy, op een groot veld van papier, weinig weezenlyke onderrigting geeft. De Heer RICHARD WHARTON heeft 'er inzonderheid de pen tegen opgevat, in een onlangs uitgegeeven Stukje, getyteld: *Obfervations on the Authenticy of* BRUCE's *Travels in Abysfinia; in Reply to fome Pasfages in* BROWNE's *Travels through Egypt, Africa and Syria.*

JAMES BRUCE's *Reis naar Abysfinie, en terug door de Groote Woestyn van Nubie, verkort. Met Aantekeningen van* BLUMENBACH, TYCHSEN, GMELIN, *en den Nederduitschen Uitgeever. Met Plaaten. Iste Deel. Te Amsterdam, by* M. de Bruyn, 1801. *In gr. 8vo.* 525 *bl., behalven* 88 *bl. Voorwerk.*

Wy hebben, in het *Mengelwerk* onzer *Vaderl. Letteroefeningen*, ten tyde dat BRUCE's Reis in het *Engelsch* uitkwam, onze Leezers veele belangryke Byzonderheden uit dezelve medegedeeld; Byzonderheden, die moesten strekken om de graagte na het geheel op te wekken. De omslagtigheid alleen des oorspronglyken Werks, uit V Boekdeelen in groot Quarto bestaande, en prachtig uitgevoerd, deedt ons wanhoopen, dat men hier te Lande de vertaaling zou onderneemen van eene Reize, die in 't oorspronglyke zes Guineas kostte; schoon de Boekhandelaar DE BRUYN, Uitgeever des tegenwoordigen Werks, veele jaaren geleden des eene Aankundiging deedt. Dit ook bleef agterwege; en zelfs draalde men tot duslange, om 'er eene verkorting, waarvoor het wel geschikt was, den Landgenooten van aan te bieden; gelyk elders geschiedde: dit laatste zien wy thans verrigt door den Reis- en Aardrykskundigen E. W. CRAMERUS. Billyk, dat wy, het Eerste Deel aankundigende, eenig verslag geeven van een zo belangryk Werk voor de Aardryks-, Natuur-, Sterre-, Menschen-, Volks-, Taal-, Oudheid- en Geschiedkunde, en, zo veel lichts verspreidende over den Koophandel en Zeevaard der Ouden, niet geheel onnut voor het tegenwoordige Geslacht.

De Burger CRAMERUS geeft, in eene Voorreden, een zeer leezenswaardig Verslag, wegens de langduurige onkunde omtrent *Abysfinie*, en derzelver oorzaaken, gepaard met eene oordeelkundige kenschets der Schryveren, die vóór BRUCE ons des berigten gegeeven hebben. — By een verslag van BRUCE's onderneeming, doet hy ons dien Reiziger kennen. Hy laat den Leezer niet onkundig van de verdenkingen, in *Engeland* wegens de egtheid deezer Reize gekoesterd; dan hy redt de eer des Schryvers, zo te deezer plaatze, als in eene breede aantekening op bl. XLII, enz. der Inleiding.

Over

Over het Werk, dat by de uitgave, hoe kostbaar ook, zo greetig ontvangen werd, dat het ras uitverkogt was, hebben de *Engelsche* Boekbeoordeelaars zich zeer breed uitgelaaten, en vonden 'er niet weinig op te zeggen. „ Eenigen," gelyk ons CRAMERUS herinnert, „ hadden het op zyne iedelheid, zyne grootspraak, zyne eigenliefde en wydloopigheid gelaaden. Anderen waren 'er, die zich met deeze en geene byzonderheden, by voorbeeld, dat de *Abyssiniers* niet alleen raauw Ossenvleesch op hunne Gastmaalen nuttigden, maar 't zelve uit nog leevende runderbeesten sneeden, enz. niet konden vereenigen; waarom zy zelfs de geloofwaardigheid zyner Reis over 't algemeen trachtten te ontzenuwen. —— Men verwachte intusschen niet, dat ik hier een geheele lyst der beschuldigingen, tegen hem ingebragt, mededeele, en dezelve stukswyze beoordeele. Het bovenstaande is reeds genoeg. Men is veeligt by zyne zwakke zyde al te lang staan gebleeven, en heeft zyne goede al te zeer uit het oog verlooren. Het vooroordeel, een al te ongunstig vooroordeel, heeft ten zynen opzigte en ten zynen nadeele al te sterk gewerkt. De eerstgenoemden, dien zyne grootspraak niet behaagt, hebben zekerlyk geen ongelyk. Het ware te wenschen geweest, dat hy dezelve hadt kunnen myden: zyn werk zou daardoor merklyk kleinder en veel beter geweest zyn."

Dan, zonder hier breeder over te zyn, willen wy liever, met den Burger CRAMERUS, den *Abyssinischen* Reiziger van zyne goede zyde onzen Leezeren bekend maaken. „ JAMES BRUCE was juist de man, geschikt tot eene Reis, met zoo veele gevaaren vergezeld. Het ontbrak hem noch aan beleid, noch aan voorzigtigheid, noch aan moed of standvastigheid. Hy was een liefhebber der Wis-, Sterre- en Tekenkunde. Hy was in de *Arabische* en andere Oostersche taalen zeer ervaaren; ook in de hedendaagsche *Griekſche* niet onkundig; bezittende by voorts eene verwonderlyke vaardigheid, om in andere tongvallen, welker kennis hem van zonderlingen dienst kon zyn, in korten tyd merklyke voortgangen te maaken. En, 't geen hem groot nut deedt, hy was insgelyks, door goede onderrichting en eigen vlyt, in de Heel- en Geneeskunde zoo verre gevorderd, dat hy zich, door de oefening derzelve, waarin hy gelukkig slaagde, by grooten en kleinen, geacht

en bemind wist te maaken. 't Is toch bekend, dat een Reiziger, in verre gelegene oostersche en zuidlyke gewesten, zyn geluk niet beter bevestigen kan, dan door deeze weetenschappen. BRUCE geraakte daardoor by de voornaamsten des Ryks, byzonder by de Dames, en ten Hove, in groot aanzien. Hier kwam nog by zyne ongemeene vaardigheid in ridderlyke oefeningen, als het te paard ryden, en het behandelen van het geweer. Alle deeze hoedanigheden baanden hem van zelve tot de paleizen der Grooten, der Koninglyke Gemalinnen, en des Konings zelven, den weg, en gaven hem dus gelegenheid, om de *Abysfinische* Natie in haare meest karakteristieke eigenschappen van naby te leeren kennen. Niemand zal het, derhalven, durven loogchenen, dat zelfs de langduurige gesprekken, met de aanzienlykste *Abysfiniers* gehouden, hoe verveelende somtyds ook in het oorspronglyke, echter die nuttigheid hebben, dat zy ons den eigen aart van dat Volk proefondervindelyk doen beschouwen. —— Het is wel waar, dat onze *Schryver*, in die zelfde breedvoerige samenspraaken, maar al te duidelyk doet zien, dat hy met een aanmerkelyk deel zelfliefde, en alle de gebreken, welke daarmede vergezeld gaan, en daaruit voortvloeijen, bezet is geweest. Intusschen kan men, in een werk van zoodanigen omflag, een werk van zoo groote verscheidenheid, rykdom en bevalligheid van belangryke nieuwigheid, zulks gemaklyker over 't hoofd zien. —— Inzonderheid zullen wy den Heer BRUCE, voor de beschryving zyner terugreis door het Koningryk *Sennaar*, grootlyks verpligt zyn: want in vergelyking van dat geen, 't welk ons, uit de bovengemelde Schryvers, aangaande *Abysfinie* reeds bekend was, wisten wy van het Koningryk *Sennaar* zoo goed als niets. Langs den weg, door welken BRUCE, met gestaadig leevensgevaar, gekomen is, was veelligt nog geen *Europeër* ooit gereisd. Ook vindt men van de geduchte luchtverschynzels in de woestyn van *Nubie*, of *Sennaar*, en van de verbaazende uitwerkzels des Sammums, nergens zulke volledige berichten dan [als] ons door den *Abysfinischen* Reiziger medegedeeld zyn. Dit is een allermerkwaardigst gedeelte zyner Reis."

Voorts geeft ons CRAMERUS verflag van eene *Fransche* en *Hoogduitsche* Vertaaling; van de jammerhartige *Engelsche* verkorting, door SAMUEL SHAW vervaardigd; van

van eene betere, in *Duitschland* gemaakt door E. W. CUHN, met aantekeningen van J. F. GMELIN; met aanmerkingen op dezelve. — Van zyn eigen werk, 't welk wy onzen Landgenooten moeten doen kennen, geeft CRAMERUS het volgende te verftaan. Zoo veel vryheids, als de *Hoogduitfche* Vertaaler zich ten opzigte van het oorfpronglyke veroorloofde, neemt onze *Nederduitfche* Verkorter niet. „ Ik heb my," fchryft hy, „ van BRUCE's verdeeling in Boeken en Hoofdftukken, of afdeelingen, ftipt bediend. Men kan zich dus in myn uittrekzel het geheele beloop van het Werk duidelyk voorftellen. De groote wydloopigheid zyner Reisbefchryving wordt voornaamlyk door zyne lange gefprekken en het verhaal zyner iedelheid veroorzaakt. Door dezelve zamen te trekken, kon het Werk eene zeer aanmerkelyke verkorting ondergaan, zonder iets van zyne innerlyke waarde te verliezen. Alleenlyk was het noodig, om 'er zo veel van te behouden, als 'er vereischt wierd, om het karakteriftieke van BRUCE's fchryftrant en van zyn gedrag gemaklyk te kunnen onderkennen. En dit meen ik ook genoegzaam, hoewel met alle mogelyke fpaarzaamheid, gedaan te hebben. — Duidelykheidshalven heb ik den Schryver fteeds in den eerften perfoon laaten fpreeken. Het meest heb ik hem verkort, daar hy landen befchryft, die meer bekend zyn, gelyk by voorbeeld *Egypte*. Doch breeder laat ik hem fpreeken, wanneer hy in *Abysfinie* zich bevindt; en dan nog wydloopiger, wanneer hy de zeden en gewoonten, de godsdienftige en burgerlyke plegtigheden, de voortbrengzels en natuurlyke zeldzaamheden des lands befchryft, dan wanneer hy zyne reis- en lotgevallen verhaalt. En dewyl de befchryving van *Sennaar* en de groote Zandwoestyn van *Nubie*, daar wy nog veel minder dan van *Abysfinie* van wisten, een der allerbelangrykfte ftukken van dit geheele Werk is, heb ik my ook het omftandigst daarover uitgelaaten; voornaamlyk ook over de verwonderenswaardige natuurverfchynzelen in de woestyn van *Nubie;* gelyk ook over de byzonderheden uit de natuurlyke historie der Landen, welke de *Abysfinfche* Reiziger bezocht heeft."

Wy pryzen deezen gehouden voet; en, met het oorfpronglyk Werk bekend, durven wy verzekeren, dat de *Nederduitfche* Leezer by de verkorting gewonnen hebbe. Gelegenheid te over vondt de Verkorter, om, uit

uit de Aantekeningen van BLUMENBACH, TYCHSEN en GMELIN, dit Werk te doen zwellen; dan hy geeft voldingende reden, waarom hy dit niet gedaan, en zich slegts nu en dan daarvan bediend hebbe: terwyl men reden zal vinden om hem te danken voor eenige aantekeningen van zyne eigene kundige hand. Van het verwyl der *Nederduitsche* uitgave geeft de Vertaaler reden: dit zal geboet worden door de spoedige uitgave; dewyl de twee Deelen, die tot voltooijing deezes Werks behooren, nog dit loopend jaar het licht zullen zien.

De Inleiding des Reizigers, die terstond aanvangt met de ontdekking van bronnen des *Nyls*, welke hy voorgeeft gevonden te hebben, schoon dit door anderen betwist wordt, en waaromtrent de *Nederduitsche* Vertaaler aanmerkt, dat hy, te dier plaatze gekomen, zyne gedagten zal mededeelen, strekt om te ontvouwen, I. de gronden, waarom deeze Reis ondernomen is — II. den aart en wyze, op welke zy volbragt werd — III. wordt de reden van het lang uitstel haarer bekendmaaking opengelegd; en IV, voor zo verre het noodig is, aangetoond, hoe zich BRUCE, geduurende die lange en verre reize, van de noodige penningen voor zich en zyn volk heeft kunnen voorzien.

Het Eerste Boek, opdat wy den Hoofdinhoud doen kennen, bevat, in verscheide Afdeelingen gesplitst, de Reis door *Egypte*, over de *Roode Zee*, en door *Arabie*, tot 's Reizigers aankomst te *Masuah*, in *Abyssinie*. BRUCE, het gebergte, aan de *Roode Zee* liggende, beschryvende, merkt op, dat de naaste bergen aan zee rood scheenen te zyn; met byvoeging: „ Wyl de Schippers, „ welke langs de kust na *Abyssinie* steevenen, dit op de „ noorder breedte van 26° bemerken, komt het my „ vreemd voor, dat geen Schryver op de gedagten ge„ vallen is, dat de *Roode Zee* daarvan haare benaaming „ mag gekreegen hebben; daar men toch zoo veele zwakke „ oorzaaken van die benaaming geeft." Dan schynt hy deeze waarneeming vergeeten te hebben, wanneer hy vervolgens de vraag, aan NIEBUHR opgegeeven, welke is de reden, waarom deeze Zee de *Roode Zee* genaamd wordt? in deezer voege beantwoordt: „ Ik ben vast „ van meening, dat de naam van *Edom*, die lang, en „ in zeer oude tyden, een magtig heer van dezelve „ was, afkomstig is: dit woord betekent in het *He-*

„ *breeuwsch*

„ *breeuwsch Rood.* 't Geen men van de roode kleur „ der Zee zelve of van haaren grond voorgegeeven heeft, „ is een louter verdichtzel. De *Roode Zee* is, ten „ aanziene van haare kleur, noch van de *Indische* Zee, „ noch van eenig ander gedeelte des Oceaans, onder- „ scheiden." Over de vaart op die Zee verschaft de IX Afdeeling zeer keurige waarneemingen.

Niet weinig ophelderings van oude gebruiken treffen wy allerwegen aan. Wy kunnen niet nalaaten, kortlyk eene ontmoeting op te tekenen by de Inwoonders van *Tambo*, voor de wildste lieden aan de *Roode Zee* bekend. Hy vondt deeze lieden in kryg; doch deeze in vreugdeschooten over den geslooten vrede geëindigd. „ Het verschil," schryft hy, „ was over een „ Kameel ontstaan: en, wyl geduurende het gevecht „ al het buskruid verschooten was, waren de oudste „ Inwooners van meening, een Kameel buiten de Stad „ te leiden, en het dier wegens het voorgevallene uit „ te schelden. Men verweet hetzelve, dat het men- „ schen omgebragt, de Stad, het huis des Aga en het „ kasteel met brandstichting gedreigd, den grooten Heer „ en den Sjerif van *Mekka*, als den souvereinen van „ beide partyen, allen onheil op den hals gewenscht, „ en eindelyk gedreigd hadt, de tarwe, na *Mekka* be- „ stemd, te bederven. Zoo werd de Kameel den ge- „ heelen namiddag beschimpt. Eindelyk doorboorde „ een ieder het met zyne lans, en men wydde het, met „ eene soort van gebed en met duizend vloeken, den „ helschen goden ten offer. Daarnaa ging een ieder „ vergenoegd en wel te vrede naar zyn huis. —— De „ Leezer zal hier eenige spooren vinden van den *Aza-* „ *zel* of Zoenbok der *Jooden*, die, met de zonden des „ volks belaaden, in de woestyn gejaagd werd; LE- „ VIT. XVI: 5."

De hoofdinhoud van het Tweede Boek geeft ons op, dat het Berichten behelst van den *Africaanschen* en *Indischen* Koophandel in de vroegste tyden. —— De eerste bevolking van *Abyssinie* en *Atbara.* —— Eenige gissingen over den oorsprong der *Abyssinische* Taal. Veel komt hier voor, 't geen zich in de duisterheid der oudheid verliest, en waarover BRUCE vry beslissend spreekt. De Burger CRAMERUS maakt hier eene welgegronde Aanmerking, welke wy moeten afschryven, dewyl dezelve omtrent veele deelen des geheelen Werks geldt.

„ Zul-

„ Zullen gebeurde zaaken geloof verdienen, zy moeten
„ door geloofwaardige getuigenisfen bevestigd worden.
„ Men zou derhalven den Heer BRUCE kunnen en mo-
„ gen vraagen: waar zyn de berichten, op welke gy
„ uwe verhaalen grondt? Welke zyn de Schryvers, die
„ deeze zaaken hebben overgeleverd? En waar zyn de
„ getuigenisfen, onwraakbaare getuigenisfen, waarmede
„ gy uwe verzekeringen bevestigt? — Doch niets van dit
„ alles is by onzen Schryver te vinden. Ook fpreekt hy
„ van zulke oude en vroege tyden, van welken, behal-
„ ve de Heilige Schrift, weinig of geene berichtfchrif-
„ ten meer voorhanden zyn. Dewyl de Heer BRUCE
„ deeze handelwyze meermaalen volgt, en ik flechts
„ een uittrekzel of verkorting van zyn werk lever, zal
„ niemand van my kunnen vergen, dat gebrek te ver-
„ helpen, of my, by mangel van dien, deswegen in
„ het ftrydperk met hem te begeeven. Het zal genoeg
„ zyn, zulks hier eens vooral aan te merken, zonder
„ het by alle gelegenheden te herhaalen." — *Dan laat* hy niet naa, by wyze van *Aanhangzel*, op den zonderlingen inhoud van het Tweede Boek, de gewigtige Aanmerkingen van den Hoogleeraar TH. CH. TYCHSEN mede te deelen en agter dit Deel te plaatzen; een Aanhangzel, waarin veel aangelegens voorkomt.

Het Derde Boek vervat de Jaarboeken van *Abysfinie*, of de Gefchiedenis der *Abysfiniers*, van de herftelling van *Salomons Huis*, tot den dood van SOCINIOS. „ De
„ *Abysfiniers* gelooven," fchryft BRUCE met den aanvang,
„ dat de tegenwoordige Koningen van *Abysfinie* van de
„ Koningin van *Scheba*, dat is, van *Saba*, afftammen.
„ — Ondertusfchen is de oude Gefchiedenis van dit
„ Ryk zo vol verdichtzelen en tegenftrydigheden, dat
„ ik het geduld myner Leezeren flechts vermoeijen zou,
„ wanneer ik hun de onzekere verhaalen, uit wydloopi-
„ ge, dorre onderzoekingen opgemaakt, voor wilde leg-
„ gen." — Zelfs 't geen hy uit de laatere Gefchiedenis van 1268 tot 1632 opgeeft, en in het Vierde Boek van 't laatstgemelde Jaar tot 1769, den tyd zyner aankomfte in dat Ryk, vervolgt, is dermaate met kleinigheden en onzekerheden opgevuld, dat, buiten de invoeging van eenige belangryker Stukken, inzonderheid *Volksbefchryvingen* betreffende, het leezen zou verdrieten: in de daad, deeze Kronykswyze Gefchiedenis is buiten dat een zamenmengzel van Onzekerheden, Bygeloof,

loof, Priesterlist, Kerktwist en wreedheid, waarvan men moet walgen. Wy onthouden ons, ſtaaltjes by te brengen, in overvloed voorhanden.

By de aankundiging der twee volgende Deelen zullen wy gelegenheid vinden om breeder opgave van byzonderheden te doen. Wy ſluiten ons berigt deezes eerſten Deels met te melden, dat een fraaije Landkaart van *Abysſinie*, door J. BRUCE ontworpen, dit Deel niet alleen ten cieraad, maar ten weezenlyken nutte ſtrekt. J. VAN JAGEN, aan wien onze Landgenooten zo veele ſchoon gegraveerde Kaarten ſchuldig zyn, vervaardigde deeze in den Jaare 1794, toen hy 84½ jaaren telde: wy melden dit, omdat ons van goeder hand berigt wordt, dat dit het laatſte werk is van die nette hand.

Reize van DE LA PÉROUSE, *in de Jaaren* 1785, 1786, 1787 *en* 1788. *Met Plaaten en Kaarten. Naar het Fransch*, *door Mr.* JOANNES VAN DER LINDEN, *Advocaat te Amſterdam. Iſte Deel. Te Amſterdam, by* J. Allart, 1801. *In gr.* 8vo. 269 *bl., behalven het Voorwerk van LI bl.*

Niemand der Leezeren onzer *Vaderl. Letteroefeningen* is de opgemelde Reis onbekend. Een onzer Medearbeideren heeft den hoofdinhoud van deezen Zeetocht, in eene reeks van opeenvolgende afdeelingen, hun geſchonken, en dit alles beſlooten met een Leevensberigt van DE LA PÉROUSE (*).

Het oorſpronglyk Werk, in drie Boekdeelen in 4to. overheerlyk uitgevoerd, en door onzen Medeärbeider te meermaalen geraadpleegd, toen hy meest een Uittrekzel, in 't *Engelsch* vervaardigd, volgde, vinden wy hier niet vertaald. Men ſchenkt ons de vertolking van eene *Franſche* Verkorting deezer Reize. De *Franſche* Uitgeever heeft, in eene Voorreden, reden gegeeven van deeze zyne handelwyze omtrent het Werk voorhanden. Deeze Verkorting is egter op eene vry grooter ſchaal gemaakt, dan de door ons gemelde, en voor het gros der Leezeren geſchikt; met agterlaating van die byzonderheden, wel-

(*) Zie ons *Mengelwerk* voor 1800, bl. 12, en voorts den Inhoud; alsmede voor 1801, bl. 26 enz. Het *Leevensberigt* ald. bl. 202 enz.

welke der Aardryks- en Zeevaardkunde byzonder te ſtaade komen. Het is wel en oordeelkundig uitgevoerd, en ſchenkt getrouwlyk al het Geſchiedkundige van LA PÊROUSE, omtrent in dier voege, als de kundige MILLET-MUREAU het ons geleverd heeft.

De *Franſche* Voorredenaar vindt in den gemelden Vervaardiger des grooten Werks te berispen, „ dat hy in zyne Voorreden eenigzins ligtvaardig aan de Geleerden van deezen tocht eene overmaat van eigenliefde heeft toegeſchreeven, die, naar zyn begrip, hen belet heeft, om by alle voorkomende gelegenheden hunne Memorien, Ontwerpen, Aftekeningen, enz. over te geeven, het geen de reden is, dat wy 'er een groot gedeelte van verlooren hebben. MILLET-MUREAU, zig zulk eene beſchuldiging laatende ontglippen, hadt zekerlyk niet gedacht aan het uitdruklyk Artykel van des *Konings Inſtructie*, welke hy egter voor zich hadt, en waarby alle Geleerden en Konſtenaars bevel ontvingen, *om hunne papieren tot hunne terugkomst zorgvuldig te bewaaren, en dat zy alleenlyk dan, wanneer zy de Vaderlandſche kust weder in 't oog kreegen, gehouden zouden zyn, die allen in handen van den Bevelhebber van deezen tocht te ſtellen.* Zy vervulden, derhalven, hunnen plicht, met hunne verzameling onaangeroerd te bewaaren; en men zou hen van eigenliefde en het verlangen na ontydigen roem hebben kunnen beſchuldigen, zo zy anders gehandeld hadden. LALANDE, geduurende deeze Reize zyne *Geſchiedenis der Sterrekunde* ſchryvende, gewaagt van de Brieven, die zyn Leerling DAGELET hem ſchreef; *maar*, voegde hy 'er by, *hy zendt my geene Waarneemingen:* DE LA PÊROUSE *begeert dit zoo.* Zie daar onze Geleerden vry gepleit van de verdenking van ydele verbeelding, waar boven zy zoo verre verheeven waren. Wy hebben het van onzen plicht geoordeeld, hen hier te rechtvaardigen, en wy noodigen den Leezer om op te ſlaan No. 226 van het *Journal de Paris, 16 Floreal, An* VI, pag. 939, alwaar MONGÉS de verdeediging van zynen Broeder op dit ſtuk heeft in het licht gegeeven."

Uit de Atlas, tot het groote Werk behoorende, beſtaande uit LXIX zo Kaarten als Plaaten, keurlyk uitgevoerd, heeft men alleen de algemeene Kaart der Reize, en eenige der belangrykſte Aftekeningen, voor dit Werk voldoende gekeurd.

Wy

Wy agten ons ontslagen van eenig Uittrekzel deezes Uittrekzels te maaken; daar wy in ons *Mengelwerk*, ter boven aangeduide plaatzen, het bovenal merkwaardige reeds geplaatst hebben.

Krygsbedryven tusschen Denemarken en Engeland, van den 30 Maart 1801 tot den aanvang van den Stilstand van Wapenen, op den 2 April deszelfden jaars. Benevens de Berichten van Lord ST. VINCENT, *den Admiraal* HYDE PARKER *en* NELSON, *en van den Heer* ADDINGTON; *met ophelderende en noodzaaklyke Aantekeningen. Volgens echte Berichten en Ooggetuigen byeenverzameld, door* K. H. SEIDLIN. *Met een Gezicht van het inzeilen van de Zond, en een Kaart van de Kusten en de Gronden in dezelve. Naar de tweede verbeterde Uitgave uit het Hoogduitsch vertaald. Te Haarlem, by* F. Bohn, 1801. *In gr. 8vo. 60 bl.*

De Nieuwspapieren verwylden niet, met berigtgeevingen van deezen Tocht en het daarmede verbonden Krygsbedryf te geeven. Het korte tydsbestek, waarin die welbelegde en ten juisten tyde ondernomen aanval, zo moedig van de zyde der *Deenen* bestreeden, afliep, brengt het verhaal dier Krygsbedryven tot een klein bestek; en is het niet ongevallig, dezelve byeen te vinden, en te meer welkom, daar de Opsteller deels ooggetuige geweest is van de voorvallen. Hy verhaalt ze onopgesmukt, en voegt 'er zyne ophelderende aanmerkingen nevens. In een Aanhangzel geeft hy de Berigten van der *Engelschen* zyde op; doch laat niet naa, dezelve met eenige Aantekeningen te vergezellen, strekkende om de onnaauwkeurigheid en de vergrooting in een en ander der *Engelsche* Berigtgeevingen aan te toonen. Genoeg van een klein Boekje over een kortstondigen Oorlog. De bygevoegde Kaart betekent iets meer dan het Gezigt van het inzeilen van de *Zond*.

Verhandeling over den oorsprong, gedaante en invloed der Nul. Voorgeleezen in — en opgedraagen aan — de Maatschappy van Verdiensten, ter spreuke voerende: Felix Meritis; *en de Bataafsche Maatschappy* Tot Nut van 't Algemeen. *Door* A. FOKKE SIMONSZ. Habel habaalim, — ha col haabel. KOHELETH I. 2. —— *Met Carricatuur-Plaaten. Te Amsterdam, by* W. van Vliet, *en* J. van der Hey, 1801. *In gr. 8vo. 88 bl.*

Laat het my vergund zyn, zegt de Redenaar tot zyne Horers, *in dit avonduur, door verbystering en verwarring van den geest daartoe genoodzaakt, uwen* (uwe) *aandacht, in plaats van met iets* WEZENLYKS, *met eene* ONWEZENLYKHEID; *in plaats van met iets* ZELFSTANDIGS, *met eene* ONZELFSTANDIGHEID; *in plaats van met eene* EENHEID, *met eene* NUL *bezig te houden.* En een weinig verder: *Het onderwerp in zig zelve is zodanig belangryk, de stof zo ingewikkeld, zo wysgeerig, zo geheimzinnig, dat ik, om uwen* (uwe) *aandacht niet te vermoeijen, en zelve in het onderzoek derzelve niet door onvermogen te bezwyken, mynen tot dus verre gehouden ernstigen toon zal moeten verlaaten, en u, in een' meer gemeenzaamen styl, over den verborgen aart van dit overoud geheimzinnig Hieroglyphisch, Emblematisch teken te onderhouden; daar onder eenige tusschenspelen, even als in* DE MIN IN 'T LAZARUSHUIS, *mengende, ten einde de wezenlyke ingewikkeldheid myner stoffe myne Hoorers niet doe duizelen, en van hunne zitplaatsen, door de geweldige aantrekkingskragt van het middelpunt des aardbols, op den grond doe te land komen.*

Deze Voorlezing is dus wederom in FOKKES gewonen trant. Eerst handelt hy *over de geboorte* — dan *over het gelaat*, en eindlyk *over den invloed op de menschlyke handelingen*, der *Nul*. De *Nul* heeft lichaam en ziel; de *nullenziel* is een ding van al vry wat consequentie; haar denkbeeld in het afgetrokkene is dat van het *niet aanwezen* ener zaak; zy is dus ouder dan het geschapene, zal ook na hetzelve overblyven, en dus, wat aangaat heure *ziel*, heure onstoflyke wording en during, oneindig. Wat haar *lichaam* betreft, zo als men haar daaglyks op ieder Comptoir ziet afgebeeld, is zy, zo als alle onze Cyffers, uit Asia, en wel uit Indie, geboortig. By burgerluidjes eenvoudigjes opgevoed, trouwde deze Freule daar aan den *Een*, dat een styve hark van een vent is; en dit paar werd eens by toeval, en enkel uit plaisier, met hunne zonen 2, 3, 4, 5 en 7, en hunne dochters 6, 8 en 9, die byzonder naar de moeder gelyken, medegenomen; en, by eene algemene verjaging van geleerde lieden, die, toen de storm bedaard was, zoetjens aan naar huis keerden, werden zy medegenomen eerst naar Spanje, en zo geraakten zy door geheel Europa bekend.

Wat

Wat haar gelaat betreft: hoe menigmalen zy ook aan onderscheidene positive getallen is gehuwd geweest, en nog onlangs in den oorlog zo vele mannen heeft verloren, ziet zy 'er toch nog volkomen wel uit;'er is iets verhevens in haar gelaat; en de natuur zelve schynt het beeld der Nul in alle derzelver grootschte en subliemste werken te hebben naargebootst. Zon, maan, starren, en de kleinste vochtdeeltjes zelve, zyn alle nullen. Alleen men kan al haar schoon niet ontdekken, zo men haar niet met een oog van liefde, maar slechts met een mercantiel oog, aanziet; en dan dient zy zich nog met haren Ega, of een of meer harer zonen en dochteren, te vertonen; en naar mate dan nog haar pourtrait op de debet- of credit-zyde van een koopmansboek gevonden wordt, maakt haar voorkomen een verbazend verschil: op de debet-zyde lacht heur beeld alleen en gessoleerd als een engel, maar grynst op de credit-zyde als een duivel; en als zy zich op die plaatsen in gezelschap van hare familie bevindt, is het juist andersom; en haar pourtrait op het einde des jaars in de somma van het *baatig saldo*, benevens velen van hare pourtraiten, daar byeen, met die van enige heurer kinderen, doet haar in 't byzonder hier te lande hoogachten als ene *beauté* van den eersten rang.

Over den invloed, dien de *Nul* heeft op de menschlyke handelingen, moet de Schryver, zegt hy, zo wat heen lopen, omdat hy anders de Vergadering tot in de volgende week permanent zou moeten verklaren, indien hy den algehelen en algemenen invloed der zo gewigtige Nul uitvoerig en regelmatig moest ontleden. *Mutatis mutandis* is al het gewoel en gedraaf, al het gepractiseer en gestudeer in deze wereld, juist zo als deze zyne Verhandeling, op nul uitgelopen. Hy noemt in haast vry wat op, en zegt: *Nu, ge kunt wel denken, dat dat alles in één uur, waarvan reeds zo veel verloopen is, volstrekt niet is om aan te haalen. Dat heb je altyd van die soort van Verhandelingen, als men A zegt, moet men ook B zeggen, en zo doende werkt men zichzelven in de war, en na veel nageleezen, uitgetrokken, en gecompileerd te hebben, ziet men dat de boel veel te omslagtig wordt, en al ons werk loopt ook al op Nul uit.* Hy werpt dan maar enen oogwenk op de nulliteit der wereldsche zaken; eerst in de oude en nieuwe Geschiedenis: alles liep op nul uit. Hy verbeeldt zich, dat zyne Horers dat malen over de Geschiedenis verveelt, en dat zy liever iets over het kostelyke Geld willen horen. *Helaas!* zegt hy — *waarde Medeburgers! ik heb, met voordagt, van het geld gezwegen; want het doet me leed, dat ik, nu ge het vraagt, u dit groot onheil moet berichten. Ook deze onze laatste toevlaat is, och armen! ook al van oude tyden af, by alle Volken op Nul uitgekomen. Waar, bid ik u, is het Gulde Vlies, die schat van Colchos? enz. — Maar wat behoeven wy naar de schatten van ande-re,*

re, en zo verre afgelegene Volken, te vraagen? Waar zyn, helaas! onze gouden geharnaschte mannen, zo te paard als te voet, die zo getrouw voor ons pleegen te stryden? Waar zyn onze gouden en zilveren Nullen? Zyn ze niet als slakken in hunne eigene nulliteit versmolten? Vraagen wy elkander niet dagelyks verwonderd af, waar ze toch op al de waereld gebleeven zyn? Zyn ze niet allen tot waare nullen geworden? Nu krygt de Geleerdheid en de Fraije Kunsten ene beurt, en daar loopt het op dezelfde wys mede af. Kortom, alles in de wereld is ene Nul: *Gy staamlende kindschheid, uw verstand is Nul; gy staamlende grysheid, uw verstand is Nul; tusschen Nullen zweeft ook ons langste leven, en de groote Nul, de Dood, omschryft hetzelve.* Ene *Eénheid* is 'er evenwel, die alle die Nullen tot stellige grootheden zal vormen, even gelyk zy weleer het Niet tot Iet heeft doen worden; —— doch *dan eerst zal die* Eénheid *ons duidelyk voor het verstand zweeven, wanneer ons stoffelyk tydelyk aanzien in de Eeuwigheid op Nul is uitgelopen.*

Daar 'er zeer veel in deze Verhandeling voorkomt, wel aan den geletterden, maar niet aan iedereen bekend, en dat ook zonder kennis aan de oude Fabelleer niet recht begrepen kan worden; heeft de Redenaar, by de uitgave dezer Verhandeling, een aantal *ophelderingen* gevoegd, en daardoor zyne Lezers enen groten dienst gedaan. Wy schikken deze Verhandeling onder de minst leerzame van den Burger FOKKE niet, maar durven den Lezer wel aanraden, dit Werkje te plaatsen by deszelfs andere grappige leerzame Schriften. De tusschenspelen, die hy 'er inmengde, vervatten de geschiedenis van *Jupiter* met *Semele*, en de geboorte van *Bacchus*, (waarmede het ook al op *nul* is uitgelopen) op het grappigst door twee Carricatuurplaten opgehelderd, en in dien koddigen toon verhaald, waarin deze Schryver, buiten tegenspraak, zo groot een meester is.

Myne Genoegens en Rampen als Echtgenoote en Moeder. Vervolg op het Boek: Myne Genoegens en Rampen als jonge Dochter en Echtgenoote. Door AMALIA WILL. *Uit het Hoogduitsch. Te Leyden, by* L. Herdingh. *In gr. 8vo. 291 bl.*

Gaven wy aan het eerste Deel dezes Werks onze goedkeuring; het twede kunnen wy met gene mindere ruimte aanpryzen. Het is in enen lieven smaak geschreven, en vol nuttig onderricht. Huislyk geluk in het huwlyk, en ene verstandige opvoeding; ziet daar hetgeen door dit boek bevorderd moet worden. De waardige echtgenoot van AMALIA, erfgenaam geworden van een aanzienlyk vermogen, kreeg nu onge-

gelukkig smaak, om niet meer zo burgerlyk, maar op enen hogeren voet te leven, en *ging tot een meer glansryke wooning en huishouding over met een blykbaar genoegen*; AMALIA, intusschen, deed dit *met een onderdrukte aandoening*. Hetgeen hieromtrend voorkomt, is waarlyk schoon en overtuigend, zo wel als de verstandige aanmerkingen van den man zelven, toen hy, enige jaren daarna, van deze zyne dwaling, en dezen zynen wansmaak, terug kwam. Hun zoontje, een wilde jongen, wordt uitmuntend opgevoed; de raadplegingen der ouderen, over zyne opvoeding, met elkanderen, met hunnen vader, en ook met zekeren heer MEINERT, dien zy tot huisleeraar hunner kinderen aannemen, en de manier, waarop deze onderwyst, zyn niet alleen lezenswaardig, maar verdienen de ernstige overweging van iederen vader en moeder, die hunne kinderen gaarne gelukkig zien. Hun dochtertje, een zwak, beminnelyk kind, boezemt al mede belang in; en de wyze, waarop zy behandeld wordt, is leerzaam. De gemoedelyke en verstandige raadpleging der ouders, toen zy hunne kinderen de kinderziekte zouden doen inenten, trok vooral ook onze aandacht, zo wel als het recht aandoenlyk toneel, daar zy een bezoek afleggen by hunne vrienden, die aan de natuurlyke pokjes hun enig, dierbaar kind hadden verloren; terwyl alles in dit geschrift nog nuttiger wordt, door de betrekking van AMALIA tot ene vriendin, van welkers treurige geschiedenis hier zo veel voorkomt, als genoeg is om te doen voelen, hoe sentimentele liefde, en overdrevene dromen van louter genoegen en zaligheid in den echt, rust, geluk en welvaard geheelenal vernielen.

Wy stipten het een en ander aan, om den Lezer den geest te doen opmerken van dit nuttig Werkje, en voegen 'er het slot van het *Voorbericht* nu nog by: *Wie hier over de Opvoeding veel zoekt, hetwelk in den eigenlyken zin nieuw is, dien moet ik betuigen, dat het meer myn oogmerk was, — om veel, wel niet geheel onbekend, doch dikwyls over 't hoofd gezien, dikwyls verwaarloosd goeds, op myne manier aan te pryzen. Wie hier over de Opvoeding een volkomen* geheel *verwacht, dien moet ik onder 't oog brengen, dat zyne verwachtingen voor* zulk een Boekjen *onbillyk zyn. Ik kipte onder het menigvuldige, 't welk my op het gemoed lag, juist die onderwerpen uit, waarby, volgens myne ondervinding, vooral in Familien, en by de huisselyke Opvoeding, de meeste misslagen begaan worden; en verkoor onder deze onderwerpen wederom de geenen, waarover, zo veel ik weet, tot nog toe het minste geschreven is, het welk op waarheid gegrond is, en ook uitgeöefend kan worden.*

Tot ene proeve van den schryftrant willen wy het volgende afschryven: „ WILLEMYNTJE was myne dochter, thans

„ twee jaaren oud — ach God! een kind der smarte by zyne
„ geboorte, een kind der traanen by zyn leven. WILLEMIENE
„ bragt my, by haare verschyning in de waereld, aan den oever
„ van het graf; ontrukte my den bloei myner jeugd; ontnam
„ my een groot gedeelte van myne edelste krachten; stelde
„ my zelfs in de natuurlyke onmogelykheid, om de blydschap
„ te genieten, van meer voor haar te worden, dan haare
„ baarster — ik kon haar niet voeden. En evenwel was de
„ kleine lieve engel zo dra niet aan het daglicht gekomen,
„ of zy trok my tot zich met een onuitspreekelyke liefde. Ik
„ wenschte my den dood, vóór ik haar zag; ik bad God om
„ het leven, zo dra men my dezelve toonde. Met hoeveel
„ aandoening, met welke nydige oogen zag ik van myn
„ kraambed op de Min, aan welke ik haar met een zorglyk
„ hart ter voeding moest overgeeven. Ik dacht: „ Zy zal
„ my niet liefhebben, — zy is myn kind maar half." Men
„ trachtte my gerust te stellen, en ik deed wat ik kon, om
„ gerust te worden; maar myne WILLEMIENE was zieklyk. De
„ Geneesheer ontdekte aan haare Min iets, hetwelk vooraf
„ niet ontdekt *kon* worden —— ik moest haar laaten gaan,
„ en óf een andere neemen, óf myn kind met andere voe-
„ dende middelen opkweeken. Myn Man en de Geneesheer
„ waren voor het eerste, vooral, omdat het tweede my on-
„ beschryflyke moeite en bezwaarlykheden zoude veroorzaa-
„ ken; doch om alles in de waereld wilde ik niet eens waa-
„ gen, myn kind vergif, in plaats van voedsel, te laaten nutti-
„ gen. —— „ Gelukt het my met haar niet, dacht ik, dan
„ neemt toch God, en geen slecht geweetenloos mensch, myn
„ kind weg." Ik voedde haar dus met andere middelen, was dag
„ en nacht met haar bezig, en besteedde alle tederhartigheid en
„ alle liefkoozingen, om mynen KAREL maar genoegen te gee-
„ ven, die in dit opzicht niet wel te vreden was, en te veel
„ voor my vreesde. Ik had het genoegen van myne WILLE-
„ MIENE te behouden; maar zy bleef zwak en zieklyk."

„ Moeders! moeders! —— ó ondervindt nooit de smart
„ van zieklyke kinderen te hebben; te zien dat de worm
„ daaglyks knaagt aan den bloeiknop, die zich met zo veel
„ moeite ontwikkelt; te zien, hoe lief, hoe helder, hoe ge-
„ wenscht nu en dan het lampjen opvlamt, en dan des te snel-
„ ler wederom donker wordt; te zien, hoe de Hemel hun-
„ nen geest, en het graf hun ligchaam, tot zich trekt, en
„ veelal met de bitterste pyn, en evenwel niet vermag, den
„ band te verscheuren!"

De

De Dood van ABEL. *Te Amsteldam, by* F. Drayer, 1801. *In gr. 8vo.* 60 *bl.*

Een Treurspel in vyf Bedryven; een algemeen bekend onderwerp; en dus verwacht de Lezer hier weinig nieuws; en, daar de wereld in dien tyd nog maar zo weinig bevolkt was, weinige handelende personen, en alzo ook weinig afwisseling. Dan men vergist zich, en vindt zich aangenaam verrast; dit gebrek aan *menschen* wordt vergoed, door reijen van *engelen*; en deze zingen zo uitmuntend schoon, als de Dichter zelve, wiens poëzy van dien aard is, dat wy waarlyk geloven, dat hy zich in dit vak gevormd heeft naar een of anderen Patriarch uit de eerste wereld, wiens nagelatene poëtische werken hy bezitten zal. De Dichter is waarschynlyk ook in het bezit van een aantal merkwaardige overblyfsels uit die gryze oudheid; althands hy maakt gewag van ADAMS *schup*, en *spade*, en *ploeg*. Waarschynlyk heeft hy ook nog wel een afschrift van het oudste *Cyferboek* der wereld, waaruit Vader ADAMS kinderen reeds *millioenen* leerden optellen en berekenen; en denklyk ook nog wel een blad uit onzer aller Vaders *Catechismus*, waarin de woorden van Apostel PAULUS, „ *het bloed dat betere dingen spreekt dan* ABEL," zekerlyk gevonden werden. De geschiedenis der wereld moet by hem ook hoger klimmen, dan in de H. Schrift; en, by ene twede uitgave van dit Treurspel, verzoeken wy den Dichter, ons (in ene aantekening) enig nader bericht te geven, nopens „ *Gods met heilige zeeghaftigheid gekroonden veldheer* vóór ADAMS tyd." —— De Lezer voelt dus, dat niet alleen dit boekje een aangenaam geschenk is voor den beminnaar van het toneel, maar dat het ook voor den beminnaar der geschiedenis, en der oudheid, aanmerkelyke bydragen moet opleveren.

De Goedertierenheid van TITUS. *Toneelspel. Door* J. IMMERZEEL, Junior. *In den Hage, by* I. van Cleef, 1801. *In 8vo.* 99 *bl.*

Deze *eerstling* doet ons voor het vervolg zeer veel goeds hopen van dezen jongen Dichter; niet alleen is de poëzy zeer gemaklyk en doorgaans uitnemend wel, maar ook het onderwerp zeer goed gekozen, en de rollen goed verdeeld; geen enkel persoon is overtollig, en alles boezemt belang in; terwyl het stuk juist daar begint, waar het beginnen moet, en eindigt juist daar, waar het moet eindigen; en het karakter van den Held van het stuk uitmuntend vol gehouden

wordt.

wordt. Van enige gebreken is dit Toneelſpel evenwel niet vry te pleiten: het toneel verandert in een en hetzelfde Bedryf meer dan eens; onmooglyk kan ook zo veel gebeuren in enen zo korten tyd; maar vooral hebben en VITELLIA en SESTUS, in ons oog, ene al te gevoelige, edele, en te gelyk al te zwarte ziel. Het huwlyk van deze beiden, zo ſpoedig en nadat 'er zo veel voorgevallen was, dunkt ons ook ongerymd. Dan, wy voegen 'er niets meer by, opdat wy niet ſchynen den lof terug te nemen, dien wy in goeden ernst gaven; het ſtuk zal waarlyk den Lezer behagen, en is als *ene eerstling* zeer welkom. Ziet hier een brok van ene alleenſpraak van TITUS, toen hy SESTUS, zyn vriend, dien hy nu als verrader kende, voor zich ontboden had:

Ô Ongelukkige beſtemming van een' Vorst,
Die al 't gewigt des Staats op eigen ſchoudren torscht!
De Hemel weigert ons, wat de armſte ſtervelingen,
De ellendigen der aard' van zyne gunst ontvingen.
Naauw voor de onguurheid van de winter-lucht beſchut,
Juicht de arme landman in een lage en open hut:
Dáár ſlaapt hy rustig in, en droomt van leed noch zorgen;
Hy ryst, en vindt op nieuw een' kommerlozen morgen;
Hy kent zyn vrienden, weet wie hem vyandig haat;
Hy volgt der vadren weg, en vreest geen dreigend kwaad;
En wy, die door den glans der aardſche grootheid ſchittren,
Wy zien ons levenslot door ramp op ramp verbittren;
Wy drogen tranen, waar de ellende om byſtand ſchreit —
En 't loon van onze hulp is zwarte ondankbaarheid!
Wy moesten vrolyk zyn, waar de ontrouw ons doet vrezen;
Wy zien angstvallig rond, waar niets dan rust moest wezen.
Omringd van wezens, die, door hoop of vrees verzeld,
Een aanzicht tonen, dat de reinſte oprechtheid meldt,
Doch wier onedel hart, door lage drift bewogen,
Ons hart, ons doel beſpiedt door huichlend kunstvermogen;
Omringd door ſlout bedrog, vermomd in englenſchyn,
Gevoelen we elken dag dat we ongelukkig zyn.
Ach! moest ik van een' vriend dien trek van ontrouw wachten?...
By 't ſtaren op myn leed ontzinken me alle krachten!

Leerredenen over de Godlykheid der H. Schrift, door J. H. VAN DEN DOORSLAG, *Predikant te Dordrecht. Iste Deel. Te Dordrecht*, *by* A. Blussé en Zoon, 1801. *In gr. 8vo.* 393 *bl.*, *behalven het Voorwerk van XVI bl.*

Elk warm beminnaar en voorstander van Godsdienst en Kristendom bedroeft zich niet weinig, over de steeds toenemende ligtzinnigheid en koelheid omtrent de beste bronnen van rust en troost en allerlei tydelyk en eeuwigduurend geluk, en over den hoogen trap van onbeschaamdheid en stoutheid, waarmede men den toeleg, om het Kristendom overal in onbruik en verachting te brengen, meer en meer openbaar maakt, en, al wat dienen kan, om onvaste gemoederen van hetzelve afkeerig, of althans daaromtrent onverschillig te maaken, met volle handen uitstrooit en verspreidt. Het verwekt, by deze treurige gewaarwording, des te meer genoegen, wanneer men bekwaame Mannen, uit verschillende Genootschappen der Kristenen, van tyd tot tyd, met gepaste vrymoedigheid, het hunne ziet bydraagen, tot bevestiging en verdediging van den besten Godsdienst, en voor elk, die waarheid zoekt en mint, den weg openen tot onpartydig en bedaard onderzoek van de onbedriegelyke gronden, waarop het Kristendom welgevestigd staat, ten einde hetzelve met redelyke overtuiging en hartelyke belangneeming te omhelzen, en 'er getrouw aan te blyven.

De Eerw. VAN DEN DOORSLAG vond zich ook opgewekt, om, met zoodanig oogmerk, de bewyzen voor de Godlykheid der Heilige Schrift, in eenige Leerredenen, klaar en duidelyk open te leggen; en de Gemeente van Dordrecht heeft dezelven met zoo veel toejuiching en genoegen aangehoord, dat de Leeraar het herhaald aanzoek en sterk verlangen, om dezelven, door den druk, tot algemeener en duurzaamer nut te schikken, niet heeft kunnen wederstaan. „ Het moeit my

wel," zegt hy in het Voorbericht, „dat het groot aantal van gedrukte Predikatieën nog vermeerderd zal worden, door dezen, van welken ik bekennen moet, dat zy in ſtyl, in manier van behandeling, en in weezenlyke waarde, onder de geringere ſoort te tellen zyn; maar het is echter, dunkt my, eenige verſchooning voor het uitgeeven van Leerredenen van mindere en meerdere waarde: dat het Godsdienſtig deel onzer Geloofsgenooten den meesten ſmaak ſchynt te hebben in zoodanige manier van leeren en ſtigten, welke op de leest van Predikatieën geſchoeid is. Gelyk men dan veele gewigtige gedeelten der Kristelyke Geloofs- en Zedenleer, in onze dagen, by wyze van Leerredenen in druk uitgeeft, zoo kan het niet vreemd zyn, dat ook dit onderwerp van de Godlykheid der heilige Schrift op dienzelven trant in het licht verſchyne." Wy gelooven niet, dat bevoegde oordeelers dezelven onder de geringere ſoort van Leerredenen zullen tellen, en maaken, wat ons aangaat, geene zwaarigheid, om dezelven onder de besten, die, ſedert eenigen tyd, uit den ſchoot der Gereformeerde Kerk zyn voortgekomen, te rangſchikken. De ſtyl is mannelyk, onderhoudend en overreedend, en de geheele betoogtrant in de daad verſtandig en belangryk.

's Mans oogmerk is niet zoo zeer, om zich met de wederlegging van de tegenwerpingen en bedenkingen der Ongeloovigen op te houden, als wel, om zyne Kristelyke Toehoorders, ook den minkundigen derzelven, op eene ſtellige wyze de waarheid te leeren. Tot dat einde heeft hy zich van den gewoonen bewystrant en orde bediend; van naamelyk eerst de geloofwaardigheid van eenige voornaame Bybelgebeurteniſſen, — vervolgends de innerlyke voortreffelykheid van de Leere, in den Bybel geöpenbaard, aan te toonen; daarna de uitwendige proeven van Godlyk gezag, uit de Voorzeggingen en uit de Wonderwerken ontleend, op te geeven; en voorts van de verzameling dier Bybelboeken, en derzelver onvervalschte echtheid, te ſpreeken. Dit betoog van de onvervalschte echtheid der Bybelboeken, dat toch naderhand geduurig aangenomen en ten grond gelegd heeft moeten worden, zouden wy liever vooraan geplaatst hebben.

Dit eerſte Deel bevat veertien Leerredenen. In de eerſte, over 2 Tim. III: 16, die tot voorbereiding

heeft

heeft moeten dienen, tot het geen de Leeraar had voorgenomen te behandelen, geeft hy, na eene korte verklaaring der woorden te hebben laaten vooraf gaan, eene nadere opening van zyn voorneemen, en tracht zyne Toehoorders te overtuigen van de noodzaakelykheid, om de bewysgronden te weeten, waarop de Godlykheid van het Kristendom rust; vooral in den tyd, dien wy beleeven: 't geen besloten wordt met eene gepaste aanwyzing van de wyze, waarop men het onderzoek naar de gronden, voor de Godlykheid der Schrift, met eigen belangstelling, behoort in te richten; welke hierop neêrkomen: „ 1. Ons oogmerk, in de behandeling van dit stuk, moet zuiver zyn. 2. Wy moeten zelve een verstandig en naarstig gebruik maaken van de Heilige Schrift. 3. Ons doel, in de verdediging van den Bybel, zal best bereikt worden, wanneer wy onze weezenlyke belangen regt ter harte neemen, — wanneer het ons ernst is, om zalig te worden." De verder behandelde onderwerpen, in dit Boekdeel, zyn: De roeping van Abraham; de wetgeeving op Sinaï; de verkiezing van eenen Koning; de scheuring der twee Ryken; de wegvoering naar Babel; de wederkeering uit Babel; de gepaste tyd van Jesus komst in de wereld; de geloofwaardigheid en het karakter der Apostelen; de bekeering van Paulus; de Euangelieprediking aan de Heidenen; en, de voortreffelykheid der Bybelleer, in drie Leerredenen.

Men kan, langs verschillende wegen, tot hetzelfde hoofddoel geraaken; en in zoo verre pryzen wy het ontwerp, hetwelk zich de Eerw. VAN DEN DOORSLAG, ter bereiking van zyn bepaald oogmerk, de bevordering van overtuiging, aangaande het Godlyk gezag des Bybels, heeft voorgesteld; hoewel wy, voor ons, liever eene andere wyze en orde van behandeling zouden verkozen hebben. Hy neemt, van 't begin af, zonder bewys, deze vooronderstelling aan: dat de hoofdzaak van den geopenbaarden Godsdienst de aanwyzing is van den Gode-betaamenden weg, om zondaars zalig te maaken; en dat, byaldien de Bybel waarlyk van God is, alles daarop moet uitloopen, en alwat 'er in verhaald, geleerd of voorzegd wordt, daartoe moet medewerken. En op dien grondslag wordt een begin gemaakt van de geschiedkundige beschouwing van Abrams roeping, en deze gebeurtenis, en zoo ook, vervolgends, andere groote gebeurtenissen, beschouwd, als beäntwoordende

 aan

aan 't Godlyk plan, om zondaars te zaligen, en uit dat oogpunt in verband geplaatst met de volgende geschiedenis van den Godsdienst, en daaruit derzelver geloofwaardigheid afgeleid en bevestigd. Wy zouden, om zoo eene gewigtige ftelling, met grond, te kunnen aanneemen, een begin gemaakt hebben, met de overweeging van den inhoud en de voortreffelykheid der Bybelleere, en wel byzonder van de Leer van Jefus en de Apostelen; om dan vervolgends na te fpooren, hoe de Bybelfche gefchiedenisfen daarmede in verband ftaan. Liever, nogthans, zouden wy, zoo vroeg, van het leerftellige in 't geheel geen gewag gemaakt, en 't gefchiedkundig onderzoek, na een voorafgaand betoog van de echtheid en ongefchondenheid der gewyde Schriften, terftond aangevangen hebben met de befchouwing van de gefchiedenis van Jefus en de Apostelen, en van derzelver voorbeeldig gedrag en by uitneemendheid roemwaardig karacter. Daarop zou dan eene duidelyke voordracht, van 't geen zy zelven verklaaren waare Godsdienstleer uit te maaken, kunnen volgen. En daarna zou men dan kunnen voortgaan tot het onderzoek naar de wyze, waarop zy hunne Leeringen in verband geplaatst hebben met den inhoud der Mofaïfche, en andere by de Jooden voor Godlyk erkende Schriften, en met de oude gefchiedenis van dit Volk, die daarin nog voorhanden is. Bedriegen wy ons niet, dan zou de overweeging der gefchiedenis van Abraham, van de Sinaïüfche wetgeeving, en andere laatere gebeurtenisfen, uit dat oogpunt, in eene omgekeerde orde, befchouwd, met meer belangneeming aangehoord, en ook aan de vastigheid der overtuiging van den Godlyken oorfprong der Kristelyke Leere meer bevorderlyk geworden zyn.

De Eerw. Schryver houde ons deze aanmerking ten goede. Zy gefchiedt geenzins uit vitlust; en men zou dezelve geheel tegen ons oogmerk uitleggen, als men 'er uit wilde afleiden, dat wy den betoogtrant, in dit Werk gevolgd, ten eenemaal onvoldoende, en niet gefchikt oordeelden tot bevordering van redelyke overtuiging. Wy herhaalen het, men kan, langs verfchillende wegen, tot hetzelfde doel geraaken. En, zoo ver wy uit dit eerfte Deel kunnen oordeelen, is VAN DEN DOORSLAG in zyn oogmerk wel geflaagd. Maar hy zou, onzes inziens, by fommige Toehoorders, en nu nog meer, met de uitgave dezer Leerredenen, by na-

nadenkende Leezers, nog beter geslaagd zyn, zo hy zyne denkbeelden eenigzins anders geleid had. Wy durven vastsstellen, dat een Man van zoo veel oefening en gezond verstand, als deze Leerredenen kenmerken, te over zou in staat geweest zyn, om een bundel van Verhandelingen, of ook wel Leerredenen, in den gezegden trant, voortreffelyk uit te werken.

Men moet ze nu neemen, zoo als ze zyn. In tien Leerredenen is het eerste hoofddeel van de aangevangene taak, 't welk een betoog van de waarheid en zekerheid der Bybelsche Geschiedenissen, zoo van het Oude als Nieuwe Verbond, moest bevatten, in diervoege afgehandeld, dat eerst eenige vooral aanmerkelyke geschiedenissen des Ouden Verbonds, die wy boven reeds opgenoemd hebben, zyn in overweeging genomen, waarin de Leeraar de duidelykste voetstappen meent aangetroffen te hebben van Gods verheven oogmerk, om de kennis van den eenen waaren God, van den Verlosser van zondaaren, en van den weg tot zaligheid, onder het Joodsche Volk te bewaaren, van trap tot trap op te helderen, en, door middel van dit Volk, over het geheele menschdom uit te breiden.

„Thands zouden wy," zegt hy, dit afgedaan hebbende, in het begin der agtste Leerrede, „ op denzelfden voet, de voornaamste geschiedenissen van het Nieuw Verbond behandelen moeten. En welke die zyn, kunt gy u ligtlyk herinneren, M. T.! het is de geboorte van *Jezus* — zyn dood — zyne opstanding — zyne hemelvaart — en de uitstorting van den Heiligen Geest op het Pinxterfeest; waarin dit groot oogmerk van God zeer helder en heerlyk doorstraalt. Doch, daar deze geschiedenissen jaarlyks verklaard, en derzelver geloofwaardigheid als dan opzetlyk bewezen wordt, willen wy dit niet herhaalen, maar liever als bewezen vooronderstellen. Om evenwel niet alles voorby te gaan, wat tot de geschiedenissen van het Nieuw Verbond behoort, zullen wy onze aandacht tot een' en andere byzonderheid uit die geschiedenissen bepaalen; tot zulke byzonderheden naamlyk, waarin wy dezelfde spooren vinden van Gods wysheid en goedheid, om zyne zaligmaakende genade aan het menschdom te openbaaren en te verheerlyken. Van dien aart, dunkt my, is 1) de ongemeen gepaste tyd, in welken de Verlosser Jezus Kristus ter wereld kwam. 2) De aanstelling der Apos-

telen, hun karakter, en bekwaamheid tot dat werk. 3) Byzonder die van den Apostel *Paulus*. En 4) de prediking tot de Heidenen, nadat de Jooden het Euangelie verworpen hadden." En na deze byzonderheden, ten bewyze der gefchiedkundige waarheid van het Nieuwe Verbond, ook ontwikkeld te hebben, wordt, in de twaalfde. deze overgang gemaakt tot het betoog van de voortreffelykheid der Bybelleere: „ De Bybel, zagen wy, befchryft ons zulke gebeurtenisfen, aan welker waarheid niet te twyfelen valt, en waar in niet duister een zeker plan doorftraalde, om het menschdom al meer en meer te verlichten, in de regte kennis van God en van den waaren weg tot gelukzaligheid. Maar dienen deze gebeurtenisfen dus, om de kennis van God, en van den waaren Godsdienst, voord te planten, dan valt de vraag: Of de Bybel ons waarlyk zulk eene leere bekend maakt, dewelke op eene klaare, naar 's menfchen toeftand geëvenredigde, en Gode waardige wyze, den mensch eenen vasten en zekeren weg tot waare gelukzaligheid aanwyst? Deze vraage gaan wy nu onderzoeken. Wy gaan zien, dat de leere der zaligheid, welke den geheelen Bybel door verfpreid is, in de daad, aan het oogmerk eener Godlyke Openbaring volkoomen beantwoordt; zoo dat 'er nergens in de wereld eenig Godsdienftig onderwys te vinden is, hetwelk by het zaligmaakend onderwys van den Bybel kan vergeleken worden. En dit hoofdftuk afgehandeld hebbende, zullen wy die proeven gaan befchouwen, waar mede het Godlyk gezag dezer leere buiten alle tegenfpraak gefteld is; de voorzeggingen naamlyk, en de wonderwerken, waar mede deze leere bevestigd is.

„ Aangaande de leere dan van den Bybel, zullen wy de volgende ftellingen, tot een onderwerp van eenige Leerredenen, neemen:

„ 1) Het geen men door den natuurlyken Godsdienst zeer duister en gebrekkig weet, dat is in den Bybel zeer klaar en volledig te vinden.

„ 2) De Bybel ontdekt ons eenige belangryke waarheden, waar van het redelicht niets vertoont, gelyk b. v. den oorfprong van de wereld, en van het zedelyk kwaad — de zekerheid van de opftanding der dooden, en eene aanftaande albeflisfchende vergelding.

„ 3) De Bybel openbaart zulke waarheden, dewelke ons

ons begrip te boven gaan, en egter tot ons geluk nodig zyn te weeten. En hier zullen wy gelegenheid hebben, van de *verborgenheden* te spreeken.

„ 4) De Bybel alleen verzekert den mensch van de vergiffenis der zonden, en van alle heil, door de verdiensten van den Middelaar, en dat op eene manier, waar door God het meest verheerlykt, en de rust en troost der zielen het meest bevorderd worden.

„ 5) Eindelyk: de Bybel schryft de allervoortreflykste zedenleer voor; en beweert, dat, zonder derzelver beöefening, niemand zalig worden kan."

De eerste stelling is het onderwerp van de twaalfde, de tweede van de dertiende en veertiende Leerrede. Men overziet, door deze korte opgave, den voornaamen inhoud van dit Boekdeel, en het geheele beloop der aangevatte vervolgstoffe. By eene volgende gelegenheid zullen wy, mogelyk, den schryftrant des verdienstelyken Kerkleeraars ook nog wel eenigzins nader leeren kennen. Ons uittrekzel is nu alreeds te uitvoerig geworden, om 'er meer by te voegen.

Verhandeling over den invloed van het geloof aan de Godheid van JESUS CHRISTUS, *op het werkdaadig Christendom. Uit het Hoogduitsch vertaald, en vermeerderd met eenige Christelyke Overdenkingen. Te Utrecht*, *by* W. van Yzerworst, 1801. *In gr. 8vo.* 194 *bl.*

Een warm voorstander van de vry algemeen, onder de meeste Christenen, aangenomene Leer der Godheid van JESUS CHRISTUS verledigt zich, in deze Verhandeling, op nieuw tot de beäntwoording der meermaalen geöpperde vraag: „ of dan het beöefenend Christendom in 't byzonder niets wint, indien Christus waarlyk God, en niets verliest, indien Christus niet waarlyk God is, of daarvoor niet door ons erkend wordt?"

Eenige aanmerkingen, over de beöefening van het Christendom, hebbende laaten voorafgaan, bepaalt hy de vraag, in dezer voege, bl. 31, nader: „ Is de leerstelling: Christus myn Heiland en Verlosser is waarlyk God, ook van zulk eenen aart, dat myn hart daardoor tot zekere Godsdienstige aandoeningen, wenschen en daaden geleid, en daartoe vervolgends opgewekt

wekt kan worden, dat myn hart daarby hoop en vrees bespeurt? Of blyft myn hart, by zyne Godsdienstoefeningen, in volle rust, *de stelling* moge *waar* of *valsch* zyn, verlies ik in het eene geval, in myn daadelyk Christendom, even zoo weinig, als in het andere?"

De gronden, waarop de Schryver zyne overtuiging van de waarheid der eerstgenoemde stelling bouwt, en, met veel aandrang, by elk aanneemelyk tracht te maaken, zyn de aandachtige overweeging van hun, die over dit stuk nog meer inlichting begeeren, waardig. Sommige verdienen zulks by uitneemendheid; als b. v. die ontleend zyn uit den eerbied en eerdienst, die, in de Leer van Jesus en de Apostelen zelven, jegens den Persoon des eeuwig gezegenden Verlossers zyn gevorderd. De Schryver heeft evenwel daaromtrent niets nieuws gezegd. Wy erinneren ons, al 't geen hier meest kan in aanmerking komen, elders, ook in Vaderlandsche Schriften, niet minder overreedend behandeld gevonden te hebben.

't Geen den Schryver alleen eigen is, rust, onzes oordeels, meestal op losse onderstellingen. 't Grootste deel van zyn betoog brengt ons, zo 't anders grond genoeg heeft, alleen tot dit besluit: Gelooven wy vast, Christus onze Verlosser is waarlyk God, dan hebben wy meer beweegredenen, dan wy anders ontdekken, om God lief te hebben boven alles, en alle zyne geboden, met dankbaare blydschap, te onderhouden. —— Geene hem eigene redenen, tot bevestiging van het gestelde, brengen ons zoo ver, dat wy het ter goede trouwe daarvoor kunnen houden: 'Er kan geen waare Christelyke, Gode welgevallige deugd bestaan, zonder dat wy vastelyk gelooven, Christus onze Verlosser is God.

En dat zelfde oordeel kunnen wy niet nalaaten te vellen over de Overdenkingen, die de Vertaaler 'er ten slotte, op 30 bladzz., heeft bygevoegd, over den invloed der Godheid van Christus, op de openbaare Godsdienstoefening, op den Doop, en op de regte viering van het Avondmaal des Heeren.

Die te veel bewyst, bewyst niets. De Schryver zegt, bl. 6. „ Wanneer ik Jesus God noem, of van zyne Godheid spreek, zoo moet zulks telkens *in dien volstrektsten zin*, waarin het *de waare Christen Kerk* ver-

verstaat, opgenomen worden." Hy verstaat daardoor, gelyk onder anderen uit bl. 82 blykbaar is, het Nicæisch-Athanasiaans Kerkbegrip van *de eenweezigheid des Zoons met den Vader*; en sluit dus elk, die dit niet zoo letterlyk aanneemt, uit van de waare Christelyke Kerk. Hoe strookt dit met het omzichtig en bescheiden oordeel, dat hy in den aanvang dezer Verhandeling over anders denkenden had ter neder geschreven? Zou men het geen Jesus van zich zelven geleerd, en zyne Apostelen nader bevestigd hebben, niet hartelyk kunnen gelooven, Hem den diepsten eerbied niet kunnen toedraagen, en alle zyne geboden niet kunnen onderhouden, en derhalven geen waar Christen kunnen weezen, zonder Hem volstrekt gelyk te stellen met den Vader, of die gelykheid tot eenweezigheid, in den volstrektsten zin, uit te strekken? *Wie zyt gy, die eenes anderen Dienstknecht oordeelt? Hy staat of valt ter verantwoording by zynen Heere.* Rom. XIV: 4.

Verhandeling over de Vergenoegdheid, vooral voor Minvermogenden en Mingeoefenden. Door JOANNES CLARISSE, *Predikant te Enkhuizen. Te Amsterdam, by* J. van der Hey, 1801. *In 8vo. 92 bl.*

Eene Verhandeling over de Vergenoegdheid, op zich zelve beschouwd, behoeft onze aanpryzing niet. De gemoedskwellingen, aan den eenen kant, der zulken, die al morrende hunnen leeftyd verslyten; de aangenaame kalmte, aan de andere zyde, van die gelukkigen, die, hoewel voor het kwaade des leevens niet ongevoelig, met gelaatenheid, egter, zich aan hun lot onderwerpen, dienen ter wettiginge van de poogingen, om de eersten van hunnen kwellenden last te bevryden, de anderen in hunne denkwyze te versterken. En wanneer een CLARISSE die belangryke taak op zich neemt, is 'er grond om van dezelve iet goeds te verwagten. Zyns onderwerps volkomen meester, verstaat hy de kunst, om „ verstaanbaar te schryven, ook voor „ den eenvoudigsten; zonder verveelend te worden voor „ meer geoefenden." Uit zyne door de Maatschappy *Tot Nut van 't Algemeen* met Goud bekroonde Verhandeling over *Godsdienstigheid en Ongodsdienstigheid* is dit overduidelyk gebleeken. Den zelfden toon als daar,

heeft ook de Eerw. CLARISSE hier getroffen. Ziet hier, met 's Mans eigen woorden, in de aanspraak tot zyne Leezers en Leezeresſen, het plan van zyn Geſchrift. „ Allereerst (zoo ſchryft hy) zult ge gaarne „ recht willen weeten, wat de *Vergenoegdheid* zy? en „ het is te meer nodig, dat ik u hier in genoegen geef, „ omdat men, zonder eene juiste opheldering daarvan, „ zeer grof zou kunnen mistasten, en iets voor *waare* „ prysſelyke *Vergenoegdheid* zoude kunnen houden, dat „ echter, wel door gezien, in de plaats van lof, veel „ eer billyke veroordeeling zou verdienen. — En wat „ dunkt u? als ik u nu eens daar op, in een *tweede* „ Deel, het *nut* van dezen pligt zal aangewezen heb- „ ben, zou het dan wel kwaad zyn, dat ik 'er nog „ een *derde* byvoegde, om u eenige raadgevingen en „ broederlyke *beſtuuringen* mede te deelen, door welker „ behulp gy, onder den Goddelyken zegen, in de be- „ oefening van denzelven, het best zoudt kunnen vor- „ deren?" — Zonder in het wydloopige te vervallen, worden deeze ſtukken met genoegzaame uitvoerigheid behandeld, die geenen twyfel overlaat, of veelen, die, volgens des godvrugtigen Schryvers raad, met een bezadigd, waarheid- en godvrugtlievend hart zich tot een aandagtig leezen zetten, zullen, in de bevordering van rust en vrede des gemoeds, van hunne oeffening ryklyk loon ontvangen. Iets ter proeve der ſchryfwyze willende mededeelen, valt ons oog op het *derde deel*, behelzende *Middelen tot Vergenoegdheid*, en aldaar op het eerſte hulpmiddel. De geagte CLARISSE ſchryft aldus: „ Vergenoegdheid is eene vrucht van het waar Geloof aan God in Jeſus Christus (§ 7). Om derhalve regt, tot echte Christelyke Vergenoegdheid met God en alle zyne bedeelingen, te kunnen geraaken, moeten wy, myne Leezers! het Geloof beöefenen. Wie het Geloof mist, die kan niet waarlyk vergenoegd zyn. Zonder God in zynen Zoon, als Vader, niet minder dan als Opperheer, te kennen, te beminnen en te betrouwen, — kunnen wy onmogelyk altyd met Hem te vrede zyn. Dit wordt noodwendig vereischt, zullen wy zyne ſchikkingen, *alle* zyne ſchikkingen, ook die eene donkere en lastige zyde hebben, altyd wys en goed kunnen vinden, en daarin gewillig en met genoegen berusten. Ja waarlyk! de Vaderlyke zorg van God over ons waakzaam, moeten wy geloven, opregt, leven-

vendig, innig geloven, zullen wy altyd met God te vrede zyn kunnen. ... En, al wat wy, in dit opzicht, zonder geloof aan God en zyne genadige gezindheid jegens ons, zo als Hy dezelve in en door Jesus Christus verheerlykt heeft, zouden aanvangen, zou ook geenszins, in het Goddelyk oordeel, eenige waardy hebben; want, het is eene eeuwige waarheid: *zonder geloof kan men onmooglyk God welbehagelyk dienen; want, die tot God (als zyn Dienaar) nadert, moet eerst geloven, dat hy waarlyk bestaat, en dat hy een belooner is van de genen, die hem zoeken.* (Hebr. XI: 6.) —— Wat kan ik u dan eer en meer aanpryzen, geliefde Lezers! dan, dat Gy, met yver en aanhoudenden ernst, tracht naar vermeerdering en bekrachtiging in de echte Christelyke, door waare Godvrucht werkzaame, en het hart met blyden troost vervullende, Geloof?

„ Ik weet wel; (dus vervolgt CLARISSE) sommigen van u zullen my te gemoed voeren: „ Het geloof is „ een werk van God; eene *Goddelyke gave:* gevolglyk „ kunnen wy daar aan niets toebrengen." Maar (antwoordt hy hier op) — lieve Vrienden! laat my u, by deze *gevolgtrekking*, eens even bepaalen ... Zegt eens; is het leven, de gezondheid, het dagelyksch brood, de kleeding en verdere nooddruft geene gave van God? is verstand en deugd geene gave van God? en kunnen wy evenwel niet veel doen, om een en ander te verkrygen en te bewaaren? Zou iemand, die geen spys en drank wilde gebruiken, wel kunnen leeven? Die niet arbeidt en spaart, kan die op den duur levensonderhoud bekomen? Die noch leest noch nadenkt, kan die verstandig worden? Moeten wy, om deugdzaam te worden, niet naar goeden raad hooren, verleiding schuwen, onze driften teugelen, enz.? —— Ziet Gy nu wel, dat iets eene *gave van God* zyn kan, en evenwel, door het aanwenden van gepaste middelen, verkregen kan worden? De mensch blyft hier in wel *afhanglyk* van God; want God is het, aan wien hy den *lust* tot het goede, de *gelegenheid* daartoe, *voorspoed* en *zegen* te danken heeft. Maar, dit laat niet na, dat God door gepaste *middelen* werkt; dat wy die *middelen moeten aanwenden*, zo wy *Gods gave* deelachtig willen worden: en — dat God, op een *gehoorzaam* en *afhanglyk gebruik* der aangewezen *middelen*, zyne gave schenken wil."

Vervolg der Gewyde Rhetorica. Te Amsteldam, by F. Drayer, 1801. *In gr. 8vo.* 237 *bl.*

By de aankondiging van een voorgaand Werk, waarop dit ten vervolge moet dienen (*), hebben wy onze Leezers des Schryvers doel, om het verhevene in de H. Schrift te doen opmerken, en de wyze, waarop hy dit getracht heeft te volvoeren, genoegzaam leeren kennen. In denzelfden trant wordt ook hier een aanmerkelyk aantal bybelplaatzen, ten bewyze van de welsprekendheid der gewyde Schryvers, te berde gebragt, en over dezen en genen voor ongeöefenden, die geen toegang hebben tot andere Schriften, nog al eenig licht verspreid. Maar nu zal 't mogelyk best zyn, voor Schryver en Drukker, het hierby te laaten berusten.

(*) *Letteroef.* voor 1800, bl. 13.

Verandwoording van Mr. A. H. METELERKAMP, *oudste Oud-Ouderling te Gouda; enz. enz. Te Rotterdam, by* N. Cornel, 1801. *In gr. 8vo.* 187 *bl.*

Toen wy onlangs gewag maakten van gerezene geschillen in de Gereformeerde Gemeente van Gouda, namen wy de vryheid, om ons gevoelen te kennen te geeven, dat men, door toegeevendheid van weerskanten, de ontstaane scheur moest trachten te heelen, en dat beide partyen, tot dat einde, de voornaame pointen in verschil aan het oordeel van onpartydige vreederechters, tot beslissing en afdoening, moesten overgeeven (*). Wy herhaalen dit nogmaals, nadat wy dit nader geschryf van Mr. A. H. METELERKAMP hebben geleezen: 't geen ons ook heeft bevestigd in ons gevoelen, dat het denzelven waarlyk niet geraaden is, zich langer in dezen stryd te mengen. De man is zelf overtuigd, dat de taal, hier en daar door hem gebezigd, voor zyne tegenparty, wat hard zal te verduuwen zyn. Op deze wys wordt de verbittering nog al grooter. 't Geen hy zegt, van daartoe gegeeven aanleiding, door tegen en van hem gebezigde gezegden, geeft,

(*) Zie boven, bl. 302.

geeft, dunkt ons, weinig verfchooning. Hy fpreekt van eene verbitterdheid, *op die manier, als een Christen*, naar zyne gedachten, *verbitterd, of liever in yvervuur ontftoken mag weezen*, en wil hier de oude vaderlandfche fpreekwoorden, *harde en knoestige kwasten hebben fcherpe bylen noodig*, en *yzer moet met yzer bewerkt worden*, toegepast hebben. Maar 't werken met yzer tegen yzer is waarlyk in den geest van het Christendom niet; en fcherpe bylen zyn, in alle gevallen, aan iedereen niet wel toevertrouwd. Stellen wy eens, dat de tegenwoordige Kerkeraad van Gouda, en wel byzonder de thans aldaar dienst doende Predikanten, kwalyk gehandeld hebben, en dat 'er, overeenkomftig het verlangen van het grootfte deel der Gemeente, eenige verandering dient te komen, omtrent de drie voornaamë hoofdpointen, waarover Mr. METELERKAMP zich te vooren heeft bezwaard, en nu nog veel meer klachtig valt: is het dan nu evenwel te verwachten, dat de zaaken, door zoodanig gehak met fcherpe bylen, in orde zullen komen?

Behalven het ophaalen van veele oude dingen, by gelegenheid en ten gevolge der omwenteling van 't Beftuur, in 1787, voorgevallen, waarin niemand buiten Gouda eenig belang heeft, en die mogelyk best aan eene altoosduurende vergetelheid zouden overgegeeven geweest zyn, en menigvuldige vergelykingen van 't gebeurde in 1787 en 1795, alles tot opheldering en goedmaaking van 's Mans vorig gefchryf, vindt men, in deze Verantwoording van den oudften Oud-Ouderling der Gemeente, (voorheen ook Schepen, Bailluw en Burgemeester der Stad,) eene nadere, en zeer fterke openbaare befchuldiging der Leeraaren, die betrekking heeft op de waarneeming van hun ambt. Byzonderheden worden niet genoemd; maar men zou zeggen, dat 'er vry wat aan hapert, als wy, bl. 157, leezen: „ Begeeren intusfchen de Leeraren nu verdere opening omtrent myne bezwaren; — de manier en wyze ftaat ter hunner keuze, het zy in het byzonder, het zy op zodanigen voet, als zy zelve zullen verklezen, al ware het in opentlyken druk; — Geen *Woord* van den Kerkenraad is daar toe nodig, maar een enkeld woord van hun; — doch de gevolgen zyn voor hunne rekening." Vooral niet in druk, *Broeder* METELERKAMP! Als men elkanderen eens bedaard gehoord, en wederge-

hoord

hoord heeft, zal alles mogelyk op misverstand, en misduiding van gebeurde zaaken en gezegden, uitkomen. Maar men moest dan ook, aan de andere zyde, als men merkt te ver gegaan te zyn, edelmoedig terug komen, en zeggen: *Broeder, 't is my leed.*

S. HAHNEMANN, *Medic. Doct. Onderricht omtrent de Venerische Ziekten, benevens eene nieuwe Kwikzilverbereiding. Uit het Hoogduitsch vertaald door* R. VAN LOENEN, *Medic. Doct. en Vroedmeester. Te Deventer, by* L. A. Karssenberg *en* J. H. de Lange, 1801. *In gr. 8vo. met de Voorrede* 424 *bl.*

Niettegenstaande 'er van tyd tot tyd zo veele verschillende Werken, over de Venerische Ziekten, in allerlei taalen en formaaten, worden uitgegeeven, dat men eerder derzelver vermindering, dan vermeerdering zou mogen verlangen, en dus ook over deeze stoffen in 't Nederduitsch veel wordt vertaald, 't geen beter onvertaald ware gebleeven, zo willen wy zulks geenzins op den arbeid van den in zo veele opzichten verdienstelyken HAHNEMANN toepassen, wiens zeer naauwkeurige aanmerkingen en waarneemingen, aangaande de verschillende toevallen en verschynzelen deezer verschrikkelyke plaagen, alle aandagt verdienen; waarom wy den naauwkeurigen Vertaaler dank verschuldigd zyn voor de moeite in deezen besteed. Van het Werk zelve zullen wy hier verder niets zeggen; als zynde, zo uit hoofde van deszelfs schikking, als van wege het onderwerp, bezwaarlyk voor een uittrekzel vatbaar. Alleen mogen wy niet voorby, aan te merken, dat de Schryver, uit eene te groote liefde voor zyn eigen werk, den *Mercurius Solubilis*, onzes oordeels, al te veel boven de andere Kwikpræparaten verheft: menigmaalen heeft men immers, onder anderen, ook al het gewoon gebrek der meeste Kwikpræparaten, en zelfs mogelyk meer in dit, dan wel in zommige andere bereidzelen, gevonden, van de ziekte in schyn spoedig te geneezen, doch dezelve, door niet lang genoeg met de geneesmiddelen aan te houden, eerlang met verdubbelde woede te doen wederkomen. Ook schynt de Schryver te zeer bevreesd te zyn voor de scherpte, die uit de vereeniging van het Salpeter, en van het Zoutzuur, met de Kwik, zoude ont-

ontſtaan. Deeze is immers gemakkelyk onſchadelyk te maaken, door die Zouten genoegzaam te verdunnen; in welk geval de Sublimaat zelfs veilig, en met volkomen goed gevolg, kan worden voorgeſchreeven, al heeft de kwaal haare zitplaats in de edelſte ingewanden gevestigd: gelyk onder anderen kan blyken, uit de merkwaardige geneezing eener Veneriſche Longeteering, door dat middel, in 't *Practisch Journal* van HUFELAND te vinden (*).

Ons nu verder alleen tot de Voorreden des Vertaalers willende bepaalen, merken wy aan, dat door hem, bl. XXVIII enz., is medegedeeld de laatere bereiding van den *Merc. Solubilis*, door den Heer HAHNEMANN beſchreeven in zyne *Ueberſetzung von* CULLEN, *Mat. Med.*; by welkè de Vertaaler de volgende aanmerking voegt: „ Volgens de proeven van GÖTTLING ſchynt de koude by de oplosſing van het Kwikzilver in het Salpeter zo noodzaakelyk niet te zyn als HAHNEMANN zich voorſtelt. In het Jaar 1794 heeft GÖTTLING dit reeds daar uit getragt te bewyzen, dat hy even veel Salpeterlucht kreeg, uit de oplosſing, welke in de koude, en welke in de warmte was gemaakt. Ook heeft HUFELAND den *Mercurius Solubilis*, welke GÖTTLING in de warmte gemaakt had, even werkzaam bevonden, als de koud bereide oplosbaare Kwik. Laatere proefneemingen, hierover opzettelyk door GÖTTLING in het werk geſteld, hebben hem in zyn gevoelen verſterkt, doch tevens ook aangetoond, dat 'er eenig onderſcheid plaats heeft tusſchen de Kwik, die op het laatst wordt nedergeploft, en welke witagtig is, en die, welke het eerst met eene zwarte kleur wordt nedergeploft, en te gelyk, tusſchen het witagtig nederplofzel uit de warme, en uit de koude oplosſing: en hierom raadt hy, om niet voort te gaan met het præcipiteren, als de witte wolken zich onder de nederplofſing vertoonen. Zie J. F. A. GÖTTLINGS *Chemiſche Bemerkungen über das Phosphorſaure Queckſilber und Hrn D.* HAHNEMANNS *ſchwarzen Queckſilberkalk. Jena* 1795." Door nu deeze bereiding te gebruiken, in plaats van de veel omſlagtigere van den Heer HAHNEMANN, zou men de bewerking van den *Mercurius Solubilis* merkelyk eenvoudiger kunnen maaken: terwyl ook in een geneesmiddel, 't geen in zulke klei-

(*) Band IV. H. 3. p. 478 en volgg.

kleine doses wordt voorgeschreeven, de vrees voor de geringe hoeveelheid van lood enz.; welke in de gewoone zuivere Kwik zou kunnen aanweezig zyn, op geen genoegzaamen grond schynt te steunen; en dus ook de kostbaare en omslagtige *revificatie* van de Kwik, uit het Sublimaat, veilig schynt achtergelaaten te kunnen worden.

Voorts kunnen wy niet nalaaten aan te tekenen, dat de Schryver verscheidene voorbeelden heeft medegedeeld, van het goed gevolg, waarmede hy de beschreevene Kwikbereiding in verschillende gevallen heeft toegediend, die de aandagt van deskundigen verdienen.

Ten besluite achten wy het niet ongepast, hier mede te deelen eene door den Vertaaler in dit Werk geplaatste Waarneeming van den Hoogleeraar THOMASSEN a THUESSINK, aangaande het gebruik van het Salpeterzuur in de Venerische ongemakken, die genoegzaam bewyst, dat dit middel in deeze hardnekkige kwaalen niet voldoende is; terwyl zy teffens het nut van den *Mercurius Solubilis* bevestigt. „ By eene Vrouw, (dus schryft de Hoogleeraar, bl. XLV,) die verscheiden jaaren Veneriek was geweest, en nu over *gonorrhoea* en *ulcera labii pudendi* klaagde, wilde ik eens zien, wat het *Acidum Nitri*, zo als gy weet, onlangs in Engeland aangepreezen, zoude uitvoeren. In het begin gaf ik hier van eene drachma in een pond *Aqua Hordei*, alle dag te gebruiken; dit veroorzaakte haar geen ongemak, en de uitvloeijing en zweeren scheenen eerst te geneezen. Zy gebruikte van den 26 Febr. tot den 14 Maart drie oncen en zes drachmen, zonder dat zy in den mond, of ergens anders, daar van eenig ongemak gevoelde. Dan toen zy drie drachmen daags gebruikte, wierd zy weder erger; en toen zy zeven oncen en twee drachmen gebruikt had, vond ik de proef genoeg beslissende, om te besluiten, dat het *Acidum Nitri* wel verzacht, maar niet geneest. Ik gaf toen een half grein *Mercur. Solub. Hahnem.* tweemaal 's daags, alle dag met een half grein te vermeerderen; na het gebruik van twaalf poeders, begon de mercuriaalkoorts; dit was de 30 Maart. Ik liet toen met de poeders uitscheiden, en het *Decoctum Lignorum*, 't welk ik tevens had voorgeschreeven, door gebruiken; en op den 13 April was zy hersteld."

Com-

Commentatio Medica, exhibens Anatomiam fysthematis refpirationi infervientis Pathologicam, auctore CORNELIO JACOBO VAN DEN BOSCH, Medicinæ et Artis Obftetriciæ Doctore; cum Tabula ænea. &c.

Dat is:

Ontleed- en Ziektekundige Verhandeling over de werktuigen der Ademhaaling, door C. J. VAN DEN BOSCH, *Doctor in de Genees- en Vroedkunde. Te Haarlem, by* A. Kampman, 1801. *In gr. 4to.* 210 *bl.*

Deeze uitvoerige Verhandeling bevat eene verzameling van genoegzaam al het weetenswaardige, 't geen by oude en nieuwere Schryvers, zo over den gezonden, als den ziekelyken toeftand, van de verfchillende deelen der Borstholte en der Longen, is te vinden. Om hierin te flaagen, heeft de Schryver (zie Voorrede p. IV) voornaamelyk tot een grondflag genomen dat geene, 't welk de verdienftelyke PLOUCQUET daarover gefchreeven heeft, in zyn *Repertorium Medicinæ Practicæ et Chirurgicæ*, en voorts een naarftig gebruik gemaakt van de in alle vakken zo keurige en uitgebreide Bibliotheek van *Gottingen*. De bygevoegde Plaat beeldt af eene aanmerkenswaardige uitzetting van het Borstbeen.

Een Werk van deezen aard kan inzonderheid van nut zyn voor iemand, die een of ander ftuk der Anatomifche Ziektekunde deezer deelen naauwkeurig wil nagaan; dewyl hy hier alle Schryvers aantreft, die iets weetenswaardigs over zodanig eene ftoffe hebben geboekt. Wy hadden ons gevleid, hier ook te zullen aantreffen eene uitvoerige toepasfing van de gewigtige ontdekkingen der nieuwere Scheikunde, ten opzichte der Ademhaaling: doch de Schryver fpreekt daarover maar ter loops, en fchynt zich daarvan niet veel te belooven.

Een der aanmerkelykfte plaatzen van dit Werk is, onzes achtens, des Schryvers ftellige bepaaling, aangaande de waare zitplaats van het Zydewee (*Pleuritis*), die, volgens veeler meening, niet in het Ribbevlies, maar in de oppervlakte der Longen, moet gezocht worden. „ De voornaamfte ziekte, (zegt de Schryver p. 84) voor

voor welke het Ribbevlies vatbaar is, is de Ontsteeking; en dat dit vlies waarlyk door Ontsteeking kan worden aangedaan, leeren ons de beschouwingen der lyken. De ontsteeking doet dit deel zeer rood worden, doch verwekt altoos geen pyn. Daarentegen leeren wy uit de Waarneemers, dat het Ribbevlies, zonder voorafgaande pyn, na den dood, zeer ontstooken is gevonden. De ontsteeking van dit deel beslaat zomtyds maar eene enkele plek, maar gaat ook, door haare verdere uitbreiding, over tot de Longen, of tot het Middenrif enz." De gegrondheid van dit gevoelen staaft hy, door aanhaalingen uit zes-en-twintig Schryvers.

De volmaaktheden van den Schepper in zyne Schepselen beschouwd, tot verheerlyking van God en tot bevordering van nuttige Natuurkennis, in Redevoeringen, door J. A. UILKENS, *Art. Lib. Mag. Phil. Dr. en Christen-Leeraar by de Hervormden te Eenrum. Iste Deel; behelzende beschouwingen van den Sterrenhemel en ene natuurkundige beschryving van onzen Aardbol. Te Groningen, by* J. Oomkens, 1801. *In gr.* 8vo. *Behalven Voorrede en Inhoud*, 338 *bladz.*

Hoe nadeelig ook, in vroegere dagen, geweest zy het vooroordeel — 't welk misschien nog by sommigen huisvest — dat het beschouwen van de werken der Schepping voor den Christen min belangryk, zo niet schaadlyk moet geagt worden; voor de meesten voorzeker heeft, in deeze meer verlichte dagen, dit vooroordeel zyne kracht verloren. Naarmaate men 'er ook meer op bedacht schynt te worden, om de opleiding daartoe, in het onderwys en by de opvoeding der kinderen, minder dan voorheen te verzuimen, mogen wy hoope voeden, dat het opkomend geslacht, ten aanzien van de beschouwing der Natuure, in dit vroeger vooroordeel geene redenen tot afkeerigheid van dit zo nuttig als den Christen veredelend, den Schepper verheerlykend werk zal vinden. Waartoe toch ligt het Boek der Natuure voor aller oogen geopend? Is het opdat wy de groote werken Gods even onverschillig zouden aanzien als de dieren des velds, die, terwyl zy hunne behoeften bevredigen, de schoonste kruiden en bloemen onagtzaam met den voet treden? Neen zeker! Ook in deezen past het den mensch, gedachtig te zyn

aan zyne redelyke vermogens, waarmede hy boven de andere fchepzelen deezer aarde begunftigd is. Hy behoort te bezeffen, hoe, van het begin der waereld aan, de onzienlyke dingen des aanbiddelyken Maakers — zyne eeuwige kracht en Goddelykheid, zichtbaar zyn geweest in de gewrochten, voor den opmerkzaamen. Als Christen dient hy te weeten, dat het verzuim van genoegzaame agtgeeving op dezelve in de H. Schrift wordt voorgefteld als eene oorzaak van befchuldiging tegen die Volken, welke, hoe bedreven anderzins in veele zaaken, te jammerlyk afgedwaald van den weg der waare Godsdienftige kennis, vervallen waren tot het bewyzen van hulde aan de fchepzelen, in plaats van aan den éénigen Veroorzaaker aller dingen. En behoeft het wel herinnering, dat de Heiland zelf zyne Leerlingen en Toehoorders menigwerf opmerkzaam maakte op de werken der Natuure, om hen te levendiger indrukken te geeven van de aanbiddelyke volkomenheden, liefde en zorge des Hemelfchen Vaders?

Daar wy het dan als een fchadelyk vooroordeel aanzien, dat het voor den Christen min belangryk zoude weezen, de aandacht op het gefchapene te vestigen, om daarin ftoffe te vinden ter verheerlyking van den Allerhoogften; daar wy het opmerkzaam gadeflaan van de gewrochten Gods allezins overeenkomftig rekenen met zynen verheven aanleg — als het eenigst fchepzel hier beneden, 't welk zynen Maaker alomme kan ontdekken — en met de nadere verlichting, door het Euangelie ontvangen, waardoor hy te beter in ftaat is, de opmerkzaamheid zo wel voor het hart als voor zyn verftand belangryk te maaken — zo kan het ons niet bevreemden, maar keuren wy het in tegendeel zeer pryswaardig, dat een Christen-Leeraar de uuren, die hem van zyne beroepsbezigheden overfchieten, toewyde aan de beoeffening der Natuurkennis, met het loflyk oogmerk, om zyne verkregen kundigheden, ter gepaste gelegenheid, zyner Gemeente mede te deelen.

Het verftrekt ons tot wezenlyk genoegen, zulk een Christen-Leeraar in ons Vaderland te kennen, zo uit andere kleinere Stukjes, als uit het Boek, 't welk wy thans voor ons hebben. Niet alleen toch zien wy hieruit, dat deeze verdienftelyke Leeraar zyn werk maakt van de beoeffening der Natuurkunde, alleen ter bevordering van eigen kennis en genoegen, maar ook om in

deezen nuttig te worden voor zyne Gemeente, „ welke „ zyn Eerw. (blykens de Voorreden) des Zondags „ avonds, met nuttig gevolg, een uur bezig houdt, met „ de beschouwingen der Natuur, volgends den leiddraad „ van onzen verdienstelyken MARTINET."

De Redevoeringen, welke wy nu aankondigen — opgedraagen aan de Leden van het Departement *Groningen*, en de *Marne*, behoorende tot de Bataafsche Maatschappy *Tot Nut van 't Algemeen* — hebben ten oogmerke, om het leezend publiek, op eenen wel eenvoudigen en klaaren, maar tevens deftigen, en naar het verhevene der onderwerpen gepasten toon, op te wekken ter opmerking van het geschapene. In dezelve worden de volmaaktheden des Scheppers, in zyne werken doorstraalende, aangewezen; ten einde de verheerlyking van God, en eene nuttige kennis der Natuure, te bevorderen. Hieraan is ook inzonderheid toe te schryven, dat wy de voordragt van zeer veele allerbelangrykste byzonderheden, nieuwe waarnemingen, en de meest treffende onderwerpen, in den form van *Redevoeringen* ontvangen; naardien des Schryvers hoofddoel, volgends eigen getuigenis, medebragt, „ zo wel voor het hart als voor het verstand „ nuttig te zyn — zo wel Godsdienstig gevoel op te „ wekken, als kundigheden aan te brengen." De Eerw. UILKENS is hierin, onzes agtens, gelukkig geslaagd; en naa dat wy dit Deel aandachtig en met byzonder genoegen hadden doorgelezen, konden wy niet naalaaten hem te houden voor eenen Man, die, als een jong Natuur-onderzoeker (gelyk hy zichzelven noemt) eene zedige bescheidenheid voegt by eene uitgestrekte bedrevenheid, ook in de nieuwste Reizen, en Natuurkundige, vooral Hoogduitsche, Werken; — voor eenen Man, die ervarenheid met oordeel en goeden smaak vereenigt; die zelf door het verheven Godsdienstig gevoel bezield wordt, 't welk hy by zyne Leezers tracht te verlevendigen. Vanhier dat niet alleen mingeoeffenden, zo zy slechts eenigen smaak bezitten, aangenaam en nuttig voedzel vinden voor hunnen weetlust, en ter versterking van Godverheerlykende gezindheden; maar dat ook meer ervarenen naar eene menigte bronnen, vooral in laatere dagen geopend, gewezen worden, waaruit zy verder kunnen scheppen, 't geen zy ter volmaaking hunner natuurkennis verlangen. Vanhier dat wy geene verveelende en onnatuurlyk opgesmukte declamatien aantref-

treffen, maar, naa de voordragt van gewigtige zaaken, zulke opwekkende aanmerkingen, als natuurlyk opwellen in den geest eenes Godsdienstigen beschouwers, die geene moeite behoeft te doen, om, door opeenstapeling van gezogte lofspraaken, de grootheid, wysheid en goedheid van den opperſten Kunſtenaar en Werkmeester te roemen.

Het een en ander verpligt ons, deeze Redevoeringen van den Eerw. UILKENS met nadruk aan te pryzen, om, ware het mogelyk, daardoor de bevordering van derzelver invloed algemeener te maaken; en ook dezulken ter leezing van dezelve aan te moedigen, die, op het zien van den Tytel, zouden kunnen denken, dat de arbeid van eenen DERHAM, NIEUWENTYD, RAY, BONNET, LA PLUCHE, SANDER, MARTINET, wiens ſchriften, die het zelfde doel hebben, in onze taal aanwezig zyn, deeze Redevoeringen, ten algemeenen nutte, thans overbodig maake. Immers wy vraagen met den Schryver, die deeze bedenking zelf in zyn Voorbericht geopperd heeft: „ Hebben zy ook „ dezelfde onderwerpen? Hebben zy ook dezelfde „ verklaringen? Zyn zy allen nog geheel voor dee„ zen tyd — by die reeks van nuttige ontdekkin„ gen, gegrondere verklaringen, en geheel andere ge„ ſteldheid der Natuurkunde — voldoende?" Maar dan ook meenen wy op goeden grond te mogen verzekeren, dat, door de aanwyzing van de nieuwſte ontdekkingen in de Natuurkunde, en de behandeling van dezelve, overeenkomſtig met de groote omwenteling, die de Natuur- en Scheid-kunde ondergaan hebben, deeze vraagen derwyze zyn opgelost, in de Redevoeringen voorhanden, dat elk onzydig Beoordeelaar den arbeid van den Eerw. UILKENS zal aanmerken, niet ſlechts als niet overbodig, maar als eene gewigtige bydraage ter bevordering der kennis en Godsdienſtige beſchouwing van de belangrykſte verſchynzelen en waarnemingen in de Natuur.

Terwyl de Redenaar te kennen geeft, dat hetgeen hy in de volgende Deelen zal verhandelen, als meer onmiddellyk in betrekking ſtaande met het nieuw ſcheidkundig Leerſtelzel, van het verſchil zyner behandeling met die der bovengenoemde Schryvers zal getuigen — zo kan ook dit Deel gezegd worden daarvan verſcheidene blyken te draagen. Hetzelve behelst, gelyk de

algemeene Tytel opgeeft, *beschouwingen van den Sterrenhemel*, *en eene natuurkundige beschryving van onzen Aardbol.*

Het geheele Werk zal bestaan in Vier Deelen; zullende het 2de bevatten de beschouwing van de *ondruipbaare of veerkrachtige Vloeistoffen*, van de *Warmtestof*, de *Lichtstof*, de *Electrieke stof*, van de *Luchtsoorten*, en inzonderheid van onzen *Dampkring*; — het 3de van de drie *Natuurryken*; en het 4de van de *algemeene verbinding*, *de éénheid en verscheidenheid in het geschapene*, *den trapswyzen overgang in alles*, *de groote huishouding der Natuur*, *de nuttigheid en noodzaaklykheid van veele*, *ons schaadlyk schynende*, *natuurwerkingen en schepzelen.*

Naa eene Inleiding over de voortreflykheid van den Mensch, de verwaarloosde Natuurbeschouwing, de oorzaaken des Bygeloofs, en den pligt van een Christen, om zyne redelyke kennis aan de volmaaktheden Gods door de opmerkzaamheid op diens gewrochten te versterken — wordt 'er in de *eerste* Redevoering van dit Deel aanvang gemaakt met de aanwyzing van den grooten omvang der Natuurbeschouwing. Hierop volgt eene verdeeling van het geschapene; en het overige wordt besteed aan de beschouwing van den Sterrenhemel.

In de *tweede* Redevoering vinden wy een algemeen overzicht van ons Planeetstelzel; waarin gehandeld wordt over de Zon, den afstand en de grootte, loopkringen, en de Maanen of Wachters der Planeeten *Mercurius*, *Venus*, *Aarde*, *Mars*, *Jupiter*, *Saturnus* (van welks *Ring*, om ons onbekende redenen, door den Schryver bl. 34 niet gewaagd wordt) en *Uranus*; alsmede over de Staartsterren, de uitgestrektheid van ons Zonnestelzel, de Middelpuntskrachten, Waereldschepping, en verbinding der Hemelbollen.

De *derde* Redevoering loopt over de beschouwing van den Aardbol, en inzonderheid van de Zeeën; derzelver uitgestrektheid, diepte, in- en uit-strooming van water, beweging; door wind, stroom, Eb en Vloed, zoutheid des zeewaters, en 't lichten van hetzelve.

Het vaste Land strekt ten onderwerpe der *vierde* Redevoering; deszelfs oneffenheid, Bergen en Vulkaanen.

In de *vyfde* Redevoering wordt de aandacht gevestigd

tigd op de Binnenlandsche Wateren, Bronnen, Rivieren, Watervallen, Meiren, en de inwendige gesteldheid des Aardbols.

In de *zesde* Redevoering vinden wy eene beschouwing en bevestiging van de dagelykſche omwenteling des Aardbols, en de onderſcheiden Luchtſtreeken.

In de *zevende* en laatſte Redevoering wordt aangewezen de jaarlykſche beweging des Aardbols; de groote baan, die dezelve aflegt, van de Maan (die in 't voorbygaan beſchreven wordt) vergezeld; de verbazende ſnelheid, waarmede de Aarde haaren loop volbrengt, enz. — de oorzaaken der Jaargetyden; de ſtand der Zonne, ten opzigte van ons, des winters en des zomers; verſchil van warmte en koude in de Jaargetyden onder verſchillende luchtſtreeken, enz.

Ziet hier den hoofdzaaklyken *inhoud* deezer Redevoeringen. Gaarne zouden wy, tot nadere aanpryzing van dezelve, een en ander voorbeeld van de aanmerkingen of waarnemingen, in dit Deel vervat, onzen Leezeren mededeelen; maar de ryke voorraad doet ons verlegen ſtaan ten aanzien der keuze, en verpligt ons de weetgierigen naar het Werk zelf te verwyzen. Ter proeve willen wy thans op een of ander fraai geſchetst tafreel de aandacht vestigen. Dan ook hier weeten wy bykans niet, wat te neemen; daar ons nu de ſchets van de grootheid der Schepping, dan van de verbinding der Hemelbollen; nu de beſchouwing van de Zee, dan de beſchryving van de uitbarſting der Vuurbergen; nu het opgehangen tafreel van de dryvende Ysvelden —— dan, eindelyk, de beſchouwing van de Lente en den Zomer, van het Onweder en den Oogst, van den Herfst, den Winter en het afwisſelende der Jaargetyden — met eerbiedige verwondering vervulde over de grootheid, wysheid en goedheid des opperſten Formeerders.

Dit Deel pronkt met ééne Plaat, uit COOK's Reizen; vertoonende een gezigt van eenen grooten Ysklomp, dryvende in de Zuidzee, 9 Jan. 1773. — Deeze Plaat geeve ons aanleiding om onze keuze te bepaalen in het bybrengen eener proeve. — „ Dit gezicht" — van dryvende Ysbergen — roept de koene Zeereiziger in verbaasdheid uit — „ gaat alle beſchryving te bo-„ ven! Alomme Ysvelden achter Ysvelden, bergen „ rondom bergen met afwisſelende Ys- en Sneeuwlagen

„ opeengehoopt! Hy ziet de golven tegen dezelven „ als vaste klippen klotzen; maar als vaste klippen „ tart die zelfde hoofdstof het geweld van bruifchende „ golven. Welk ene rustloze beweging, welk een „ verdovend gedruisch! Gierend fchuren zy elkander „ voorby, krakend fcheuren zy van een, knarfend „ ftoten zy tegen elkander aan, donderend vallen gro- „ te brokken door verlies van fteun- en rustpunten in „ de onpeilbare diepte, zich enigen tyd verbergende „ onder het fchuimend water. Gehele bergen van ver- „ bazende hoogte, door ongelyke wegdooijing in de „ diepte der zee van zwaartepunt veranderende, wen- „ telen om. Enkele delen, maar nogthands enige vier- „ kante morgens groot, kruien op een, ftapelen zich „ op elkander, en vormen zich tusfchen en aan de zy- „ den van bergen, die als vaste rotzen een fteun- „ punt geven, voor het oog des verbaasden aanfchou- „ wers tot bergen. Het hier tegen fteeds aanbrui- „ fchende water bevriest in menigvuldige gedaanten, „ die de ftrenge koude bevordert, en ftelt aan de ver- „ beelding fteden, ftraten, kerken, tempelen met de „ rykfte fieraden van onderfcheidene bouworde voor. „ Dan wederom fchynt hier de zee den eerften woes- „ ten ftand des aardbols te vertonen, en men verte- „ genwoordigt zich den chaos der Dichteren! Ook de „ verwen treffen het gezicht, daar nu eens op het glin- „ fterend ys door de ftralen der zonne *verfchillende* „ kleuren worden geboren, dan de rotzen fchynen ge- „ vormd te wezen uit hemelsblauwe Cristallen, die „ met het fchoonfte blauw der Sapphiren om den „ voorrang ftryden zouden. —— Hoe menigvuldig zyn „ deze Ysvelden! Hoe velen deze Rotzen! Hoe hoog „ deze Bergen (*)! En wat is echter ene hoogte van „ 200 voeten, tot welke men dezelven dikwerf boven „ het water verheven heeft gezien (†), by het geen „ dezelven door zo veel grotere uitgeftrektheid onder „ het water in het geheel moeten zyn? Want uit de „ betrekkelyke zwaarte, en de wetten der Waterweeg- „ kun-

(*) „ „ In den Jare 1773, op 23 Dec., telde men van de „ „ mars 186 zulke Ysbergen, onder welken 'er niet één „ „ kleinder dan ons fchip was." FORSTER."

(†) „ J. COOK, *Reize rondom de Waereld*. Aant. van FOR- „ STER op het 4de Deel, 1 B. 2 Hoofdft."

„ kunde, ſtaat de klomp ys boven het water tot die, „ welke 'er onder is, als één tot negen, en dus heeft „ een Ysberg van 200 voeten hoogte 1800 voeten diepte „ onder de oppervlakte der zee, en bedraagt in het „ geheel 2000 voeten in lengte. Voorby zulk een Ys„ eiland voer COOK met de zynen, dat, behalven de„ ze hoogte, 2000 voeten lang, en 400 breed was. „ Welk een Ysklomp, derhalven, die niet minder dan „ één duizend en zes honderd millioenen teerling-voe„ ten bevattede! Wien onzer, myne Vrienden! wordt „ de belydenis niet afgedwongen, dat zelfs de koudſte „ en afgelegenſte delen der aarde majeſtueuze verſchyn„ ſelen opleveren, die de ziel met verbazende ontroe„ ring vervullen (*)?"

Dit zy dan van dit Deel genoeg. De bygebragte beſchryving kan tevens doen zien, hoe de Schryver door geduurige aanhaalingen zyne aanmerkingen bevestigt.

Wy wenſchen zyn Eerw. van gantſcher harten voortduuring van lust en kracht om de voorgenomen taak af te werken, en hoopen dat hy daarin ook door een meer dan gemeenen aftrek deezer Redevoeringen zal aangemoedigd worden.

(*) „ Het is geenzins ene te weelderige verbeelding geweest, „ die ons zo veel verſchillende gedaanten, kleuren, groot„ te, en veranderingen by de Ys-eilanden heeft doen ſchet„ zen. Die MARTENS Reizen, FORSTERS Aantekeningen en „ Waarnemingen gelezen heeft, zal onze ſchets als ſlechts „ flauwe trekken beſchouwen: of men zie ter overtuiging „ PENNANT, *Beſchryv. der Noorder Pool-landen*, I D. bl. 176. „ —— D. CRANS, *Hist. van Groenland*, I D. bl. 30. —— „ Gelyk wy ook, dit herinneren wy, beelden van het Ys des „ Noordpools hebben ontleend; maar is ook het ys der beide „ Aspunten niet gelyk?"

De Rhyn, of Reis van Utrecht na Frankfort, hoofdzaaklyk langs de oevers van den Rhyn, door T. COGAN. *Uit het Engelsch. 3de Stuk. Te Haarlem, by* A. LOOSjes Pz. *In gr. 8vo.*

Tot het Jaar 1796 moeten wy terug ſlaan, om onze laatſte Aankundiging van deeze Rhynreis op te

zoeken (*). Wy lieten onzen COGAN te *Keulen*, en vinden hem daar weder; die Stad als een Broeinest van Bygeloof, in den XXV Brief, de eerste in dit Stukje, beschryvende; welk onderwerp in den XXVI vervolgd wordt. In deezen merkt onze Reiziger op, „ dat *Keulen* verscheide eeuwen lang een van de eerste, en misschien de eerste Koopstad van *Europa* was; dat, vooral in het begin van de twaalfde tot het begin van de agttiende eeuwen, de rykdommen daar van alle kanten en door verschillende kanaalen toevloeiden. Derzelver Koophandel," merkt hy op, „ zou, als de geschiedenis, in *Kerklyke* en *Waereldlyke* hebben kunnen verdeeld worden, dat is, in het voldoen van de waereldlyke behoeften en vleeschlyke lusten van meer dan de helft van het vaste land, en het opcieren van Kerken. Het artikel van heilige vercierzelen, en byzonder dat van *beelden-maaken*, hieldt 'er nog het langst stand." —— Tot hoe verre dit bedryf gaat, schetst de Schryver op zynen boertenden trant, en merkt ten slot op: „ De *Waereldlyke handel* is thans bepaald tot het maaken van eenige linten, kousfen, kanten, en het bereiden van wat tabak. Daar zyn ook eenige Kooplieden, die op *Frankfort*, *Mentz*, *Holland* enz. handelen."

Met den aanvange van den XXVII Brief schryft COGAN: „ Wanneer men te *Keulen* langs den *Rhyn* wandelt, zou men zich, naar het voorkomen, dat de Stad heeft, verbeelden, dat zy nog in eenen bloeijenden staat is. Doch dit is maar schyn en koomt van de volgende omstandigheid. —— Boven *Keulen* is de *Rhyn* niet bevaarbaar voor groote schepen. Hooger op is de scheepvaart belet door watervallen, als te *Schaffhauzen*, en op veele plaatzen vindt men veele rotsen en banken dwarsch over de rivier, welke dezelve, als het water laag is, zelfs voor kleinder vaartuigen, gevaarlyk maaken. In gevolge van deeze beletzelen worden de verschillende handel-artikelen van *Mentz* naar *Keulen* in barken gevoerd, welke omtrent tweeduizend of tweeduizend vyfhonderd quintaalen laading bevatten. Maar van *Keulen* benedenwaards, tot de rivier haaren naam en derzelver water haare onderscheiding verlooren heb-

(*) Zie onze *Vaderl. Letteroef.* voor het Jaar 1796, bl. 81. Van het Eerste Stukje hebben wy berigt gegeeven in onzen arbeid voor 1795, bl. 477.

hebben in de alvermengende zee, is het kanaal overal dieper, en bekwaam om schepen van eene meer aanzienlyke grootte te voeren. Het is dan te *Keulen* dat de goederen uit de kleiner in de grooter vaartuigen worden overgescheept. Dit geeft de Stad eenige woeligheid van koophandel, zonder haar daarom van eenig groot nut te zyn: want geene der artikelen zyn de onmiddelyke voortbrengzelen van *Keulen* of derzelver omtrek, of door derzelver inwoonderen gemaakt. De meeste eigenaars van de groote schepen, die in *Holland Keulsche* schepen genaamd worden, zyn zelve aanzienlyke Kooplieden, en voeren hunne eigene goederen. Deeze Kooplieden, altoos in hunne schepen woonende, zyn in elke haven t'huis, en brengen zo veel van hunnen tyd in *Amsterdam*, *Rotterdam*, *Dordrecht* en andere plaatzen hunner bestemming door als te *Keulen*. Zelfs hebben de *Keulenaars* het voordeel niet van deeze schepen te bouwen of te herstellen. Zy worden gebouwd en hersteld te *Manheim* aan de *Roer*, die digt by *Dusseldorff* in den *Rhyn* valt." Het zonderling maakzel deezer Schepen, en derzelver vaart en vragten worden juist beschreeven.

Naa aangemerkt te hebben, dat eene naauwgezette zugt om de waarheid te zeggen hem in zyne beschryving van *Keulen* wat schimpagtig hadt doen zyn, haast hy zich met vermaak, om ook de andere zyde van de medaille te vertoonen, en derzelver voordeeligste zyde te laaten zien, van harten wenschende dat de opschriften talryker en grooter waren. —— Hier gewaagt COGAN van RUBENS, van ANNA MARIA SCHUURMAN, onder de Overledenen. Van de nog leevenden spreekende, komt *Monsieur le Baron* DE HUPSCH in den eersten rang, en vindt men een verslag van diens Kabinet van Natuurlyke en Konstige Zeldzaamheden, en van den Baron zelven, die voorkomt als een man van uitgestrekte kunde. Dan, COGAN voegt 'er by: „ De Baron schynt in het stuk van verlichting van het verstand verre verheven te zyn boven de algemeene klasse van menschen, met welken hy gemeenschap heeft, en hy laat in zyne schriften eene bewustheid van die meerderheid blyken. Daar loopt eene zekere waanwysheid door dezelve, die natuurlyk en byna vergeeflyk is by iemand, in zyne omstandigheden, beroofd van het gezelschap van verstandige en geleerde lieden, en in eenen maalstroom

ftroom van onweetenheid gedompeld. Een man in die omftandigheden heeft de gelegenheid niet om zyne dwaalingen te verbeteren, of om de verdienften van zyne eigene nafpeuringen naar waarde te fchatten."

De XXVIII Brief is aan de Gefchiedenis van *Keulen* gewyd, en heeft dit voor die Stad ongunftig flot: „ De Gefchiedenis van *Keulen* bewyst, dat van alle ongelukken, die eenen Staat overkomen kunnen, al te groote yver en blinde dweepery de verderflykfte zyn. Laaten vreemde vyanden vreeslyke verwoestingen aanrigten; laaten zwaare branden veel verteeren; laaten aardbeevingen ftatige gebouwen inzwelgen; de geest, de veerkragt, het opwekkend leevensbeginzel, dat nog overig is, zal de fchade dra verhelpen, daar de vernieling niet in eens volkomen is. De onderdrukking, die door den mensch den mensch aangedaan wordt, ontzenuwt en vernielt. Deze brengt eene *atonie* in de gefteldheid, welke geen geneesmiddel met mogelykheid kan bereiken, of herftellen."

Bruhl, het Lustflot van den Keurvorst van *Keulen*, wordt, met de bezigtiging daarvan, in den XXIX Brief, geestig befchreeven. Gaarne zal men ook met onzen Reiziger, in de XXX en XXXI Brieven, te *Bonn* vertoeven, waar de Keurvorst van *Keulen* ten dien dage voornaamlyk zyn verblyf hieldt; eene Stad, die COGAN, uit verfcheiden hoofde, wonder wel beviel, en door hem, in tegenftelling met *Keulen*, befchreeven wordt als een aangenaam verblyf, waar de Univerfiteit bloeit, — waar een Leesgezelfchap is opgerigt, van 't welk de Keurvorst zelf lid is. Wegens den Keurvorst merkt onze Reiziger op, „ dat hy zeer geagt is, als een man van verftand, bedaardheid en weldaadigheid. Hy maakt zo weinig vertooning van pragt en ftatie als zyn rang kan toelaaten. Schoon een Bisfchop, ja een Aartsbisfchop, heeft hy niets van den Kerkelyken, en fchat de deugden, die in eenen edelen en welgeoefenden geest ontfpruiten, boven de distelen en doornen van eenen geestlyken tuin. Ik behoef u niet te zeggen, dat hy uit het Huis van *Oostenryk*, en Broeder van Keizer LEOPOLD is."

Van de gemeenzaamfte ontmoetingen weet COGAN een uitlokkend characterfchetzend verhaal te geeven. De arme Jongen, die hem als Geleider buiten de Stad diende, levert 'er een voorbeeld van op; het is ter over-

nee-

neeminge te lang. Zo is ook, in den XXXI Brief, het tafelgesprek, van een ernstiger aart, wegens het toenmaals in *Frankryk* voorvallende, met een jong *Fransch* Officier, die in het begin der onlusten te *Parys* was geweest.

Met den XXXII Brief komen wy te *Coblents*, en reizen derwaards onder een aangenaam en voorlichtend onderhoud wegens veele byzonderheden; die ons ook staande het verblyf aldaar bezig houden; inzonderheid daar hy vermeldt, welke vorderingen en verbeteringen van allerleien aart, te dier plaatze, zints dertig jaaren, hebben stand gegreepen. —— De beschryving dier Stad, in haaren tegenwoordigen stand, alsmede de bedoelde verbeteringen, houden ons in den XXXIII Brief bezig. De beschryving van het nieuw gebouwd Keurvorstlyk Paleis is vol geestige trekken. Het leevensberigt van den vermaarden *Duitschen* Schilder DIETRICH, wiens kunstpenseel hier een aantal schilderyen leverde, maakt eene niet onbevallige afwisseling: met genoegen lazen wy de berigten van een Kunstenaar, die te meer opmerkings verdient, „ alzo de *Duitschers*," gelyk COGAN schryft, „ niettegenstaande de veele andere uitmuntende hoedanigheden, die zy bezitten, geene onderscheiden figuur in de klasse der Schilders gemaakt hebben, en DIETRICH algemeen voor een *rara avis in terra Germanica* gehouden wordt." —— De narigten wegens het Kasteel van *Ehrenbreitstein* zyn leezenswaardig; doch zouden, naa het zedert daar gebeurde, nog wel eenige toelichtingen kunnen ontvangen.

Van *Coblents* vervoegt zich onze Reiziger na de kleine Stad *Ems*, waar het verblyf kort, maar grappig was. Hy komt voorts te *Nassau*; welke Stad, met het verblyf aldaar, kortlyk beschreeven wordt in den XXXIV Brief. —— De XXXV is uit *Swalbach* en *Slangbach* geschreeven. Staatkundige gesprekken wisselen hier het reisverhaal af: de voorwerpen onder den weg geeven stoffe tot geestige aanmerkingen.

Reize naar Surinamen, en door de binnenste gedeelten van Guiana; door den Capitain JOHN GABRIEL STEDMAN. *Met Plaaten en Kaarten. Naar het Engelsch. IVde Deel. Te Amsterdam, by* J. Allart. *In gr.* 8vo. 308 *bl.*

Slegts een klein gedeelte van dit IVde Deel der Reize van STEDMAN (*) betreft die Reize. De twee nog overige Hoofdstukken, hier voorkomende, loopen tot bl. 68. Het eerste behelst (behalven eenige byzonderheden, den beruchten Neger GRAMAN QUACY betreffende, die hier voorkomt als de Ontdekker van het *Quassie-* of *Quacy-hout*, naar hem genoemd, 't welk, eenige jaaren geleden, als een gelykkragtig Koortsmiddel met de *Kina* werd aangemerkt, schoon naderhand als veel min sterk beschouwd; die zich berugt maakte, door zyne Zending na *'s Gravenhage* aan den *Prins van* ORANJE, van wien hy zonderlinge gunstbetooningen ontving) de beschryving van eene Koffy-plantagie, vergezeld van een ontwerp ter verbetering van de Volkplanting van *Surinamen*. Verscheide Soorten van Visschen komen hier voor, afgewisseld door trekken van wreedheid omtrent de Slaaven, en een daar tegen overgesteld voorbeeld van menschlievenheid; — de laatste ontmoetingen op *Surinamen*, vóór zyn vertrek, en het hartroerend afscheid van zyne JOANNA.

Het laatste Hoofdstuk vermeldt de Afreize na *Holland*, met de ontmoetingen op dezelve, en de vermelding van eenige Zee-dieren en Visschen, op den Tocht ontmoet. In *Texel* aangekomen, kwamen zy over het *Pampus te Amsterdam*. Het *Pampus* wordt door STEDMAN beschreeven „ als een zeer groote Zandbank, met water „ overdekt, niet verre van *Amsterdam* af gelegen, en aan „ deeze Stad tot een natuurlyken wal ter beschutting „ tegen alle buitenlandsche vyanden dienende." —— Van daar ging hy met het overige krygsvolk te scheep na *'s Hertogenbosch*. In het vermelden van het vaaren derwaards is zeker een schryf- of drukfout; immers men vaart niet over *Saardam*, *Haarlem* en *ter Goude* derwaards

(*) Zie, wegens het III D. hier boven, bl. 236.

waards — *Saardam* moet baarblyklyk *Spaarendam* weezen. Het Vice-Gouverneurschap over de *Berbices*, hem aangeboden, aanvaardde hy niet, dewyl hy met Bewindhebberen over de voorwaarden het niet eens kon worden.

De Colonel FOURGEOUD, die in deeze Reize zo groot eene rol speelt, stierf in *'s Haage*, kort naa zyne wederkomst in *Holland*. De veranderingen in het Gouverneurschap van *Surinamen* zints dien tyd vermeldende, gewaagt hy met grooten lof van den Heer FREDERICI, te meermaalen in dit Reisverhaal vermeld, als in den Jaare 1792 tot Gouverneur van die Volkplanting benoemd; dezelfde, die thans in een en ander Nieuwspapier voorkomt als de Verkooper dier Volkplanting aan de *Engelschen*.

By het naturaliseeren der *Schotsche* Brigade, ter gelegenheid van den Oorlog met *Groot-Brittanje*, nam hy afscheid van den dienst deezes Lands; nevens veelen niet verkiezende tegen zyn Koning en Land te dienen. De Prins van ORANJE gaf hem, by het afscheid, den rang van *Lieutenant Colonel;* in welken rang hy vervolgens halve Soldy ontving. Hy besluit het Reisverhaal met den dood zyner zo dikwyls gedagte JOANNA, en het hem toeschikken van het Zoontje, by haar verwekt, ook reeds in den Zeedienst overleden.

Agter de *Fransche* Vertaaling waren *twee Aanhangzels* gevoegd; en met groot regt heeft men de *Nederduitsche* Vertaaling ook daarmede verrykt. Het eerste behelst vier Brieven van den Burger LESCALLIER, Oud Bestuurder van *Guiana*, aan den Burger BUISSON, Boekhandelaar. De Schryver spreekt met lof van STEDMAN, met behoorlyke uitzondering op diens gedrag, en toont zich bereidvaardig, om gemelden Boekhandelaar eenige nadere byzonderheden, raakende de verdere gedeelten van *Hollandsch* en *Fransch Guiana*, door hem bewoond en doorkruist, mede te deelen. Dan het was veertien jaaren geleden, dat hy de eene, en elf dat hy de andere deezer Volkplantingen gezien hadt, toen hy zyn Brief, aan gemelden Boekhandelaar gerigt, den 1 Fructidor, 't VIde Jaar der Republiek, dagtekende. Hy deelt, om een nuttig Aanhangzel op het Werk van STEDMAN te maaken, by wyze van Briefwisseling tusschen een *Hollandsch* en *Fransch* Ingezeten, zyne aanmerkingen mede, omtrent het bebouwen der laage landen, geduurende zyn verblyf in dee-

ze

ze Volkplantingen opgezameld. — Hoogst belangryk mogen wy deeze IV Brieven noemen; de opgave van derzelver inhoud zou deeze uitspraak wettigen, dan ons te lang ophouden. De byeentrekking van 't geen de Briefschryver over de Slaaverny gezegd heeft schryven wy af: „ De Slaaverny is eene verkeerde en onrechtvaardige inrichting, die allen nayver en vlyt uitdooft. „ De Volkplantingen kunnen zeer wel zonder slaaven „ bebouwd worden. Wy hebben het voorbeeld van „ veele Landstreeken der *Indiaanen* en anderen, op dezelfde breedte als wy woonende, alwaar vrye Volken aan den landbouw arbeiden, en alle zoorten van „ werk, waartoe vlyt vereischt wordt, bloeijen. Het „ is derhalven te wenschen, dat men die Volkplantingen, welke nog onder het juk der Slaavernye zuchten, tot den gelukkiger staat der Vryheid terug brenge; maar het is staatkundig, het is menschlievend, „ om deeze verandering trapsgewyze en met omzichtigheid te bewerken. Men moet aan deeze Omwenteling „ verscheiden jaaren besteeden; het is noodig, dat de „ beschikkingen der Planters en eigenaars overeenstemmen en zamenwerken met de daaden van het hoog „ gezag van het Moederland; en dat zy beiden, door „ de voorbeelden van tweedragt en wanorde, die op „ andere plaatzen zoo veele onheilen berokkend hebben, „ voorgelicht, hun goed oogmerk door redelyke en „ vreedzaame middelen bereiken, in plaats van een stelzel „ van onderdrukking en onrechtvaardigheid, het welk „ nooit lang duuren kan, met overyling en verbaazende „ verscheuringen om verre te werpen."

Het tweede Aanhangzel behelst eene beschryving der Volkplanting van *Cayenne*. In het I H. treffen wy eene breede Aardrykskundige Beschryving aan van *Fransch Guiana*. Het II handelt van de Lugtsgesteldheid aldaar. Het III bestaat in eene Geschiedkundige Opgave betrekkelyk *Fransch Guiana*, doormengd met veele staatkundige opmerkingen. Het IV geeft ons de Bevolking van *Fransch Guiana* op. Het V levert ons eene schets van de Zeden en Gewoonten der *Indiaanen*. In dit H. vindt men niet weinig ophelderings, dit stuk betreffende; en zal men met verbaazing leezen, welke harde proeven men te ondergaan hebbe, om een Legerhoofd te worden; dit heeft, behalven het moedbetoon, en het verduuren van leed, aan dien post vast, nog iets, waarop het steunt.

ſteunt. — Doch de wyze om Artzen te maaken komt ons alleszins vreemd voor. Wy kunnen niet nalaaten, dit af te ſchryven: onze Kweekelingen in die kunst op de Academien mogen zich by de leezing verheugen. „ Die de voornaame eerepost van Arts begeert, brengt „ eerst omtrent tien jaaren door by eenen ouden Arts, „ of *Piaie*, wien hy verpligt is ten dienſte te ſtaan, „ deszelfs onderrigtingen ontfangende. Deeze oude Arts „ geeft acht, of hy de noodige vereischten heeft: hy „ moet boven de twintig jaaren oud zyn. — Wanneer „ de tyd der beproevinge gekomen is, doet men den „ aanſtaanden Arts vasten, met meerder geſtrengheid „ zelfs, dan omtrent den Capitain plaats hadt. De „ oude *Piaies*, of Artſen, verzamelen zich by elkan„ der, en ſluiten zich met hem in eene hut op, om hem „ de voornaamſte geheimen van hunne kunst, in be„ zweeringen beſtaande, te leeren. In plaats van hem „ te geesſelen, [dit is by de vorming van een Leger„ hoofd in gebruik] laat men hem danſen; doch met „ zoo weinig tusſchenpoozing, dat, gemerkt den ſtaat „ van zwakte, waarin hy zich reeds bevindt, hy ſpoe„ dig in bezwyming nedervalt. Dan doet men hem „ ook gordels en halsbanden aan, vol met groote zwar„ te mieren. Om hem met de geweldigſte middelen „ gemeenzaam te maaken, ſteekt men hem vervolgens „ eene ſoort van trechter in den mond, waardoor men „ hem eene groote menigte van Tabak-ſap doet in„ zwelgen. Zulk een vreemd geneesmiddel veroorzaakt „ hem ontlastingen, die zelfs tot bloedſtortingen over„ ſlaan, en verſcheide dagen duuren. Wanneer deeze „ laatſte beproeving is afgeloopen, verklaart men hem „ *Piaie* of Arts, en dat hy met het vermogen om alle „ ſoorten van ziekten te geneezen bekleed is. Om ech„ ter die beproeving te doen aanhouden, moet hy drie „ jaaren lang vasten, daarin beſtaande, dat hy het eer„ ſte jaar niets anders eet dan gierst en casſave; het „ tweede jaar eenige vrugten met deeze zelfde ſoort „ van brood; en het derde jaar dat hy zig vergenoegt „ met daarby eenig klein gevogelte te voegen. Maar „ de meeste geſtrengheid beſtaat in het onthouden van „ ſterke dranken. Geen *Piaies* of Artſen hebben het „ recht om hunne kunst te oefenen, dan naa deeze „ loopbaan van beproevingen te hebben afgeloopen."

Moet men zich verbaazen over deeze Bevordering tot

Arts; men zal het niet minder doen, over de uitoefening hunner kunst, vervolgens beſchreeven, grootendeels beſtaande in ſterk op de verbeelding te werken, den Duivel in 't ſpel te brengen, en de inhaaligheid te voldoen ten koste der lyderen. „ Hoe belachlyk," voegt 'er de Schryver by, „ ook de voorſchriften dee- „ zer Artſen zyn mogen, zy worden altyd naar de „ letter volvoerd. Van hun eerſte bezoek af ſchryven „ zy een geſtreng vasten aan den Zieken en alle zyne „ naastbeſtaanden voor." — Gelukkig nog mag men de zodanigen achten, die in handen vallen van Artzen, die, op de verbeelding werkende, daardoor wonderbaarlyke geneezingen verrigten, in vergelyking van geneezingen ook hier vermeld, als, dat de *Othomacos* „ de Zieken aanhoudend met koud water beſproeijen, „ eene manier, die hun ſpoedig van kant helpt; ter- „ wyl de *Quabas* en *Chiricos* dezelven tot aan den „ hals in geweekte kley of water dompelen, om hun „ van de koorts te geneezen; en, ſchoon men *hun* „ doorgaans dood vindt, wanneer men hun 'er wil uit- „ haalen, blyven zy niettemin by dit gebruik, hoe on- „ gerymd en gevaarlyk het ook zyn moge."

Het VI H. brengt onder 't ooge de Behandelingen, welken de *Indiaanen* in *Fransch Guiana* ondergaan hebben. Hier bedient zich de Schryver van de waarneemingen des Oud Gouverneurs LESCALLIER, den Schryver van de voorgemelde Brieven, om de middelen tot het tegengaan dier verkeerd- en ontmenschtheden aan te wyzen. Hy brengt voorbeelden van welbehandelde *Indiaanen* by, die zeer ter aanmoediging van eene zagte en menschlievende behandeling ſtrekken, welke men met genoegen zal leezen. Onder andere vermeldt hy van de *Indiaanen* aan de Rivier *Aprouago*, „ dat zy, „ ten getale van twaalf honderd gebruik gemaakt heb- „ bende van de volkomene vryheid, die hun, met op- „ heffing van alle dienſten, was te rug gegeeven, reeds „ regelmaatig aangelegde Catoen- en Koffyplantagien „ hadden tot hun eigen onderhoud; terwyl eene aan- „ merkelyke verhuizing van *Indiaanen*, uit de binnen- „ landen, door het zagter Regeeringsbeſtuur, het welk „ ten aanzien van deeze Volken meer en meer wordt „ in agt genomen, uitgelokt, het getal der inwooners „ in den omtrek der Rivier *Aprouago* vermeerderde." — Dit Hoofdſtuk beſtaat voornaamlyk in eene voordragt

dragt der Middelen om de *Indiaanen* voor de Volkplanting nuttig te maaken; Middelen, door Menschlievenheid en gezonde Staatkunde voorgefchreeven.

Het laatfte of VII H. geeft verflag van de Hooge en Laage Landen — Timmerhout — Voortbrengzels van *Fransch Guiana*, en de Leevensmiddelen, tot de tafel dienende. Uit alles blykt, dat het daar zeer wel te leeven is; doch veel aangenaamer op de Plantagien, dan te *Cayenne* zelve.

Dit tweede Aanhangzel, gevoegd by een onlangs uitgekomen Stukje over *Cayenne* (*), zal ons, ten opzigte van kunde aan die Volkplanting, weinig ter nadere begeerte overlaaten; en ons hartlyk doen wenfchen, dat eene Volkplanting, met zo veele voordeelen door de Natuur zelve befchonken, voorfpoedig zy, wanneer vreedzaamere omftandigheden gedoogen zullen, dat de Regeering en byzondere Perfoonen 'er zich mede bezig houden. —— Behalven twee Plaaten, verciert eene Kaart van een gedeelte van *Fransch Guiana* dit Deel, zo gewigtige toevoegzels behelzende op de Reize van STEDMAN.

(*) *Tafereel van Cayenne of Fransch Guiana.* Te *Leyden*, by *A. en J. Honkoop.* Zie onze *Vaderl. Letteroef.* hier boven, bl. 439.

Reize van den jongen Anacharsis door Griekenland. Uit het Fransch van den Abt BARTHELEMY, *door* M. STUART. *VIde Deel. Te Amsterdam, by* J. Allart. *In gr. 8vo. 339 bl.*

Kwistig zouden wy in Lofipraaken worden, wilden wy, by ieder Deel, 't welk wy van dit Werk in handen krygen, dezelve vernieuwen. Te breed zou onze Aankundiging uitdyen, indien wy alles, wat wy in het leezen, ter overneeminge, aanftipten, wilden affchryven. By de opgave der Hoofdftukken zullen wy het een en ander ter aanpryzende proeve overneemen.

Dit Deel vangt aan met het LIX Hoofdftuk; 't zelve behelst eene *Reize door* Attica; *den Landbouw; de Bergwerken van* Sunium; en wordt beflooten met eene *Verhandeling* van PLATO, *over de Schepping der Waereld.* Waardig is het, hier EUTHYMENES over den Landbouw en het Landleeven van dien tyd te hooren, gepaard met Aanmerkingen tot lof des Landleevens; fterk afteekende by de daar voortgezette Bergwer-

ken. Wy schryven alleen af: „ Sterk treft by eene *Reize* door *Attica* het tegenstrydige in tweederleye bearbeiders van haaren grond. De een zamelt zonder vrees voor gevaar van deszelfs oppervlakte het koorn, den wyn, de oly en andere vruchten in, waar van hy zelf genot mag hebben: over 't algemeen is hy wel gekleed en wel gevoed; hy heeft tusschenpoozen van vermaak, ademt midden onder zynen arbeid eene frissche lucht in, en verheugt zich onder eenen helderen hemel. —— De ander, in marmer- of zilver-groeven gekerkerd, telkens in verwagting van begraaven te worden door eene instorting, door akelige grafiampen verlicht, en altyd door eenen dikken, dikwyls doodlyken, dampkring omringd, is veel eer een rampzalige schim, die geen gevoel heeft, dan om te lyden, geene krachten, dan om den hoogmoed eenes meesters te vermeerderen, die zyn dwingeland is. —— Men beoordeele, na deeze vergelyking, wat de waare rykdom zy, dien de Natuur voor den mensch geschikt heeft!"

Het LX Hoofdst. vermeldt de *merkwaardige Gebeurtenissen*, *in* Griekenland *en op* Sicilie *voorgevallen* (*van het Jaar* 357 *tot* 354 *vóór* J. C.); de *onderneeming van* DION; het *vonnis van de Veldheeren* TIMOTHEUS *en* IPHICRATES; het *begin van den heiligen kryg*. Met veel deelneemings zal elk menschenvriend deeze afdeeling leezen, — zich hoogst over DION verwonderen.

Meermaalen hebben wy, dit Werk onder handen neemende ter beoordeelinge, opgemerkt, dat de Schryver inzonderheid uitmunt, om door verscheidenheid zyne stoffe voor den Leezer te veraangenaamen, en 't geen anders dor is eene voeglyke leevendigheid by te zetten. Dit heeft by uitstek plaats in het LXI Hoofdst., bestaande uit *Brieven aan* ANACHARSIS *en* PHILOTAS, *geduurende hunne reis door* Ægyptus *en* Persie, *over de algemeene zaaken van* Griekenland. Deeze Brieven, geheel en stukswyze medegedeeld, waren zomtyds eenvoudige dagverhaalen; zomtyds gingen zy van aanmerkingen vergezeld; en van verscheide handen komende, is 'er en in de voordragt en in de beoordeeling der lotgevallen een verschil, 't welk door afwisseling de aandagt zo leevendig en op eene zo aangenaame wyze bezig houdt, dat het den Leezer zal smerten, aan 't einde dier Briefwisselinge gekomen te zyn; schoon zy van bl. 89—242 loope; althans is dit ons geval geweest. —— Deeze Brieven leveren een oogst op van treflyke Waarneemingen, — van Characterschetzen. Hoe veele hebben wy 'er onder het leezen uitgemerkt; doch moeten ze onopgehaald laaten.

Alles, egter, willen wy niet onaangeroerd laaten liggen. Zie hier het lot van *Sicilie*, in die dagen, geschetst. „ De onderscheidene uitbarstingen der dwinglandy, voorgegaan, ver-

vergezeld en gevolgd van verschriklyke schokken, onderscheiden zich allen, even als die van den *Ætna*, aan verschriklyke spooren. Dezelfde tooneelen worden alle oogenblikken in de hoofdsteden van *Sicilie* herhaald; de meesten hebben de banden van een gescheurd, die derzelver sterkte uitmaakten, door haar met de hoofdstad te verbinden, en hebben zich overgegeeven aan Hoofden, die ze, onder de belofte van vryheid, verslaafd hebben. HIPPON heeft zich van *Messina*, MAMERCUS van *Catanea*, ICETAS van *Leontium*, NISÆUS van *Syracusen*, LEPTINES van *Apollonia* meester gemaakt; terwyl de overige Steden onder het juk zuchten van NICODEMUS, APOLLONIADES, enz. Alle deeze Omwentelingen hebben stroomen bloeds, onverzoenlyke partyschappen en snoode misdaaden gekost.

„ De *Carthagers*, die verscheide plaatzen in *Sicilie* hebben, breiden hunne veroveringen uit, en doen dagelyks stroopen op den grond der *Griekschc* Steden, wier inwoonders, zonder de minste tusschenpoozing, alle de ellenden van eenen buitenlandschen en eenen burgerlyken kryg ondergaan, onophoudelyk blootliggende voor de aanvallen der barbaaren, voor de aanslagen der dwinglanden van *Syracusen*, voor de onderneemingen van hunne eigene dwinglanden, en voor de woede der partyschap, die ten toppunt gesteegen is, om wederzydsch de vermogendste luiden tegen alle anderen in de wapenen te brengen.

„ Zo veele rampen hebben van *Sicilie* eene eenzaame woesteny, een wyd uitgestrekt graf gemaakt. De Dorpen en Vlekken zyn verdweenen. De onbebouwde landeryen en half verwoeste en verlaatene Steden liggen verstyfd van schrik voor het dreigend gezicht der kasteelen, het verblyf hunner dwinglanden en bloedbeulen.

„ Gy ziet dus, ANACHARSIS, dat niets verderflyker is voor een Volk, 't welk alle goede zeden verlooren heeft, dan de onderneeming om zich vry te maaken. De *Grieken* van *Sicilie* waren veel te bedorven om hunne vryheid te behouden, veel te trotsch om de slaaverny te verduuren. Hunne verdeeldheden, hunne oorlogen zyn uit de gedrochtlyke vereeniging ontstaan, welke zy wilden brengen tusschen de zucht ter onafhanglykheid en den overdreeven smaak voor de vermaaken. Na zich afgemat en verwrongen te hebben, zyn zy de ellendigste menschen en verachtlykste slaaven geworden."

Een trek van eenen anderen aart. „ Wanneer men een Eeuw verlicht noemt, myn lieve ANACHARSIS, dan betekent dit, dat men meer kundigheden in sommige, dan in alle de overige Steden aantreft, en dat in de eerstgenoemde de voornaamste klasse van Burgers kundiger is, dan dezelve ooit was. De menigte, die van *Athene* niet uitgezonderd, houdt zich aan het bygeloof te vaster, naar gelange men het meer bestrydt.

—— By het laatste Feest van *Eleusis* ging de jonge en bekoorelyke PHRYNE, naa zich geheel ontkleed en haare schoone lokken over haare schouderen te hebben laaten vallen, in zee, en vermaakte zich langen tyd in 't midden van de baaren. Eene tallooze menigte aanschouwers stond aan strand, toen zy weder opkwam, en riep: *zie daar* VENUS, *welke uit zee komt!* Het volk zou haar zeker voor deeze Godin gehouden hebben, indien zy zo bekend niet geweest was, en misschien ook wel indien verlichte luiden zulk een bedrog maar hadden willen begunstigen. —— Geloof my, de mensch heeft twee geliefkoosde neigingen, welke de Wysbegeerte nooit zal wegneemen; die der dwaaling en der slaaverny." —— ô Was 'er in deeze aanmerking van den Briefschryver CALLIMEDON minder waarheids! Zagen wy, in een en ander geval, iets soortgelyks niet in onze verlichte Eeuw!

Het LXII Hoofdst. gaat *over den aart der Regeeringsvormen, volgens* ARISTOTELES *en andere Wysgeeren.* 't Zelve is Verhandelingswyze geschreeven, en in Afdeelingen onderscheiden. De eerste loopt *over de verschillende soorten van Regeeringsvormen*; de andere *over de beste Staatsgesteltenis.* Hier by de *oude* ter schoole gaande, zullen veele onzer *jonge* Staatslieden wysheid kunnen opzamelen, en de Leezers over 't algemeen veel lichts opdoen, in ouden tyde reeds verspreid over onderwerpen, die zommigen heden ten dage als nieuwe verschynzels aanzien. Deeze Staatkundige onderwerpen, 't is waar, kunnen door de hand des Bewerkers wel eenigzins een hedendaagschen vorm gekreegen hebben; derwyze, dat de denkbeelden des Schryvers daarin op den voorgrond komen, en het aanvalligst worden voorgedraagen: doch meest altoos is het geen hy bybrengt onderschraagd door de aangeweezene Schryvers van dien tyd. Hoe 't zy, wy hebben dit gedeelte met zeer veel genoegen geleezen; en zal hetzelve kunnen dienen, om, welbegreepen, veel stofs tot geschils over *Benaamingen* en *Woordenklanken*, waaraan men hangen blyft, en met welke men elkander vinnig na 't hoofd smyt, weg te neemen.

De aanvang der eerste Afdeeling schryven wy af. „ Men moet twee soorten van Regeeringsvormen onderscheiden; die, naamlyk, waarby het algemeene welzyn alles, en die, waarby het niets geagt wordt. Onder de eerste soort zullen wy de gemaatigde *Monarchie*, het *Aristocratisch* en het eigenlyk gezegd *Republikeinsch* bewind plaatzen. De Regeeringsvorm kan alzo voortreflyk zyn, het zy het gezag in de handen van eenen, het zy in de handen van meerderen, het zy in die des Volks beruste.

„ De tweede soort bevat het *Despotismus*, de *Oligarchie* en de *Democratie*, welke slechts verbasteringen zyn van de

drie

drie eerstgenoemde Regeeringsvormen: want de gematigde *Monarchie* ontaart in *Dwinglandy* of *Despotismus*, wanneer de Vorst alles naar zich trekt, en zyne magt onbegrensd maakt; de *Aristocratie* verbastert in *Oligarchie*, wanneer de hoogste magt niet meer het aandeel van een zeker aantal deugdzaame menschen, maar van een klein aantal luiden wordt, die zich enkel door Rykdom onderscheiden; terwyl het *Republikeinsch* bestuur tot *Democratie* overgaat, wanneer de geringste en armste luiden te grooten invloed krygen op het overleg der Staatsbelangen."

Korte, maar veel bevattende aanduidingen, die, breeder beredeneerd en uitgewerkt, ten grondslage strekken, om vervolgens de beste Staatsgesteltenis af te schetzen. Hoe keurlyk zyn veele waarneemingen, welke hier voorkomen; hoe veele lessen, uit den mond der Ouden gevloeid, heden hoogst betragtenswaardig!

Hoe zeer Oude Wetgeevers *Godsdienst* en *Zedekunde* als hoogst belangryk voor den Staat rekenden, blykt uit een reeks van Waarheden, die een ZALEUCUS en CHARONDAS aan 't hoofd hunner Wetboeken plaatsten. Wy neemen uit een en ander slegts de volgende ten voorbeelde. „ Alle Burgers," zegt ZALEUCUS, „ moeten overtuigd zyn van het bestaan der Goden. De orde en schoonheid van 't Heelal zullen hun gemaklyk overreden, dat hetzelve geen gewrocht is van 't geval, noch het werk van 's menschen handen. Men moet de Goden aanbidden, om dat zy de bronnen zyn van al wat waarlyk goed is. Men moet zyne ziel voorbereiden en zuiveren: want de Godheid wordt niet vereerd door de hulde des zondaars; zy wordt niet gestreeld door weidsche offeranden en prachtige spelen, waarmede men haare feesten oppronkt; men kan haar niet behaagen dan door goede werken, door eene deugd, zoo standvastig in haare beginzelen, als in haare uitvoering, door een onverzettelyk besluit om de regtvaardigheid en armoede te verkiezen boven het onregt en de zonde. —— Dat de Overheden in haare uitspraaken nimmer denken om eigene betrekkingen of byzonderen haat. Slaaven kunnen door vrees worden onderworpen; maar vrye menschen moeten niet anders gehoorzaamen dan aan het Recht!"

Het laatste of LXIII Hoofdst. stelt ons DIONYSIUS, Koning van *Syracusen* en *Corinthus*, voor oogen, en geeft ons een schets van TIMOLEONS Bedryven, naa dat de Reizigers by hunne terugkomst te *Athene* daar veel veranderings vonden. Toen ten tyde wedergalmde het Spreekgestoelte onophoudelyk van klagten tegen PHILIPPUS; de een werd 'er door ontrust, de ander hoorde ze onverschillig aan. „ DEMOSTHENES," opdat wy dien trek ten besluite afschryven, „ hadt onlangs ÆSCHINES beschuldigd van zich aan dien Vorst verkogt te hebben, toen hy medegezant na *Macedonie* was, om den laatsten Vrede te

fluiten. ÆSCHINES nam de zedigheid der oude Redenaars aan, die in hunne aanspraaken aan het volk zich van veelvuldig gebaar onthielden; maar DEMOSTHENES riep hem toe: *Neen! neen! niet op het Spreekgestoelte, maar in het Gezantschap, moet men de handen onder den mantel houden!*"

Levensbeschryvingen van beroemde Kinderen, of Voorbeelden voor de Jeugd, om te dienen tot een Leesboek, en tot Onderwys voor Kinderen, door A. F. J. FREVILLE. *Uit het Fransch. In III Deeltjes. Met Plaaten. Te Amsterdam, by* J. Allart, 1801. *In 12mo, te zamen* 804 *bl.*

Levensbeschryvingen van waarlyk grote en beroemde Mannen stichten in de daad een groot en dierbaar nut; ieder Menschenvriend ontfangt dezelve altyd met blydschap; en het is dus geen ongelukkig denkbeeld, om ook op deze wys op Kinderen te werken, en hunne harten te vormen en te winnen voor deugd en plicht, door voorbeelden uit hunnen leeftyd — *voorbeelden van beroemde Kinderen.* Taal, styl, wyze van voordracht, mooije Plaatjes, en, in het geheel, ene nette uitvoering, pryzen, buiten tegenspraak, dit Werkje aan; dan, als een Leesboek en tot onderwys van Kinderen, kan het onze goedkeuring niet ten vollen wegdragen. Wy erkennen, het is verkeerd, het Kind op de beöefening van deugd en plicht de zekere belofte te geven van geluk en voorspoed op de wereld; daardoor zouden wy het bedriegen; en niet zelden ziet het aan zyne waardige ouders, of aan een of anderen braven mensch, juist het tegendeel: men moet het liever vooral doen hechten op het strelend gevoel van deugd en onschuld, en doen gevoelen, hoe de goedkeuring van God en het geweten allen uitwendigen ramp vergoedt. Of dit genoegzaam in het oog gehouden worde in dit Werkje, is ene vraag, die wy ontkennend zouden moeten beändwoorden; en wy twyfelen, of het wel zeer menschkundig is, brave Kinderen zo sterk en aanhoudend te tekenen in rampen en ongeluk; en of de vroege dood, van genoegzaam alle deze beroemde Kinderen, niet enen zeer onaangenamen en nadeligen indruk maken moet op de ziel van den jongen Lezer. Levensbeschryvingen van uitmuntende Kinderen, die recht nuttige Leden werden, en enen geruimen tyd bleven, van de Maatschappy, waren in ons oog veel doelmatiger tot een Leesboek voor de Jeugd; en slechts enkele van de hier voorkomende Verhalen maken op het geen wy gezegd hebben ene uitzondering. By het lezen van deze Geschiedenissen zal het Kind ook dikwils vragen: *Is dit dan waarlyk zo gebeurd?* En de Vader of Leermeester voelt zelve: *Het is zeer onwaarschynlyk.* Veel komt 'er ook voor, dat het Kind niet gebruiken kan. Wat moet het b. v. doen

met

met de Gefchiedenis van *Raifin en Babet*? (X uit het 1fte Deeltje.) Wat leert het van dat Kind, dat zo jong reeds een uitmuntend mufikant was, en zo uitnemend teder van lichaam, dat het in een *Spinet* verborgen worden kon? en dat men het, toen het zes jaren oud was, in een worst kon wegftoppen, en op tafel zetten; en dat toen zich, zonderling genoeg! eerst in de gedaante van een fpeenvarkentje, en daarop van een duiveltje, veranderen kon? Dergelyke aanmerkingen kon men ook maken op het volgende, en andere Verhalen; doch het gezegde zal wel genoeg zyn ten bewyze, dat wy dit Werkje niet volkomen en in alle opzichten kunnen aanpryzen; offchoon wy 'er zeer gaarne byvoegen, dat een verftandig Kindervriend het met genoegen zal in de hand nemen, en 'er ook niet weinig in aantreffen, hetgeen, onder een verftandig opzicht gelezen, voor Kinderen zeer onderhoudend en leerzaam is.

Wy willen onze Lezers de Levensgefchiedenis mededelen van den jongen CAPET, den ongelukkigen Zoon van den laatften Koning van Frankryk, geboren in het Kasteel te *Verfailles* 1785, en in de gevangenis, den *Tempel*, geftorven, wanneer hy tien jaren oud was. Wy zullen evenwel het verhaal aanmerklyk bekorten.

„ Dit kind, hetwelk van zyne geboorte af den uitmuntend„ ften aanleg had, om een groot man, om een waar mensch „ te worden, levert een aandoenlyk bewys op van de laagte, „ waartoe een voorwerp, 't welk aan zich zelve overgelaten, „ en van alle opvoeding beroofd is, nederzinken kan, en van „ het verfchriklyk ongeluk, waarin het ftorten moet."

Toen hy nog naauwlyks fpreken kon, ontfing hy de bekwaamfte meesters. De levensbefchryving van zynen Oom, door den Marquis van POMPIGNAN, was het eerfte boek, het welk men voor hem las. Door dit boek werd hy zo aangeprikkeld, dat hy zich alle moeite gaf om zelve te kunnen lezen, waarin hy ook allergelukkigst flaagde; en welk een invloed dit boek op hem had, blykt onder anderen daaruit, dat hy het afbeeldfel van zynen Oom eens met de grootfte hartlykheid kuschte, en meer dan eenmaal deze woorden herhaalde: „ Wat deed myn jonge Oom dan toch, dat hy in zyne „ jeugd reeds zo veel kundigheden en wysheid bezat?" LODEWYK XVI arbeidde zelve aan de opvoeding van zyne kinderen. Byzorder ervaren in de Aardrykskunde, onderwees hy zelve zyne kinderen in die wetenfchap, en vervaardigde daartoe zelve landkaarten; en de jonge CAPET leerde in vyftien maanden alles van die wetenfchap, waarvoor iemand op die jaren met mooglykheid vatbaar is. Eens wilde de Koning een proef nemen van zyne vorderingen, en bragt hem op zekeren morgen een heel eind ver van het Kasteel van *Rambouillet*. „ Het „ ftaat niet zeer aardig, zeide hy, wanneer men in zyn eigen

„ land,

„ land, in het midden van zyne bezittingen, aan het dolen ge„ raakt. Gy kent de vier hoofddelen, of hoofdstippen van den „ hemelkloot. Laten wy nu eens zien, hoe gy u daar van „ weet te bedienen, om den rechten weg te vinden. Zie daar „ is myn kompas. De ligging van het oude Slot is u bekend. „ Zeg my, welken weg gy oordeelt te moeten inslaan, om „ 'er ten spoedigsten te komen. Ga langs dien weg derwaards. „ Ik zal enen anderen weg gaan. Wy moeten elkanderen we„ dervinden op het oude *Rambouillet*." Het was de eerste maal, dat hy zich alleen op reis bevond; zekere bedienden hielden een wakend oog op hem, zonder dat hy dit kon merken. „ Het was voor den jongen Aardrykskundigen niet gun„ stig, dat de lucht door dikke wolken zeer beneveld was. „ Dit maakte zyne navorsching enigzins moeilyk. Wel twin„ tigmaal geraakte hy daardoor meer of min van den weg af; „ maar telkens kwam hy wederom op denzelven door behulp „ van zyn kompas. Eindlyk en ten laatsten, na dat hy om„ trend vier of vyf uuren omgezworven had, was hy nagenoeg „ by de plaats, waar hem zyn Vader bescheiden had; hebben„ de het Kasteel niet verder, dan een kwartier uurs, aan zyne „ slinkerhand, van zich af. Hy ging 'er toen recht op aan, „ door wyngaarden en haagen heen. Zo bereikte hy, in vol„ le zweet, de bepaalde plaats, zonder nodig gehad te hebben „ om iemand den weg te vragen." *Waarlyk, myn waarde Zoon!* zeide de Koning, *ik begon al te denken dat gy verdoold waart;* en het kind gaf dit geestig andwoord: *Myn lieve Vader! begrypt gy niet, dat myn hart vry zekerder na u trekt, dan myn Kompas na de Noordpool?*

In het Tuinieren had de kleine CAPET, even als zyn Vader, veel behagen. Eens vond hem zeker Hoveling bezig aan dat werk, terwyl het zweet hem met grote droppels van het aangezicht afliep. *Gy zyt al te goed, Mynheer!* zeide deze, *dat gy u zo afwerkt! Waarom spreekt gy niet? Een tuinier zou u in een ogenblik al dien grond omzetten. — Dat kan wel zyn,* was het andwoord van het kind; *maar de bloemen, welken ik zelve wilde laten groeien, zouden myne Moeder op verre na zo aangenaam niet wezen, indien een ander den grond bewerkt, of 'er iets aan gedaan had.*

Men had aan het Hof van *Versailles* ook de onvergeeflyke gewoonte, dat men niet den jongen Vorst, maar anderen in zyne plaats, strafte, wanneer hy iets misdreven had. Eens kwam de *Dauphin* te laat van zyne wandeling; en daarvan gewaarschuwd, nam hy het horologe van enen hofjonker, wierp het in de gracht, en veroorloofde zich nog spotterny over deze daad. Dit vereischte straf, en zyn lief klein hondje moest nu voor hem boeten; men floot het op, en toen het geweldig aanging, wilde men het met de zweep slaan. *Moufflet heeft geen kwaad gedaan,* zeide de jonge Vorst, en verzocht

zocht de vryheid voor zyn hond, begaf zich vrywillig in deszelfs plaats in gevangenis, en bleef 'er twee uren lang. Hier mede nog niet te vrede, wilde hy ook de schade aan den hofjonker herstellen, en gaf hem zyn eigen horologe, 't welk veel schoonder en kostbaarder was.

„Wat had men van zulk een kind, 't welk, op die jaren reeds, „ zo veel gevoel van redelykheid en rechtvaardigheid had, en „ dat in een rang, waarin zy doorgaans denken, dat hun alles „ geöorloofd is, niet mogen verwachten! Doch die ommekeer „ van zaken, welke het gehele geslacht van den ongelukkigen „ LODEWYK van deszelfs hoogte heeft ter nedergestort, heeft „ het onmooglyk gemaakt, dat die gelukkige zaden, welke de „ opvoeding van dag tot dag in het hart van den jongen „ Vorst aankweekte, meer ontwikkeld zyn geworden."

In den beginne was het LODEWYK XVI in zyne gevangenis nog geöorloofd zich met het onderricht zyner kinderen bezig te houden; maar men weet hy had daar niet lang genot van: en nu werd de jonge erfgenaam van een Koningryk, 't welk men vernietigd had, van zyne Moeder en zyne Zuster afgescheiden, en in ene kamer, van alle de andere afgezonderd, opgesloten. Men liet hem geen onderwys meer geven; en zyn enig gezelschap was zyn oppasser, een Schoenlapper, *Simon* genoemd. Onze pen weigert de mishandelingen af te schryven, die ons hier verhaald worden. Dit onmensch boezemde het kind verachting in voor alle kunde en wetenschap, en behandelde hem op de barbaarste wys. *Koninglyke Wolfsjong* was de eertytel, dien hy hem gedurig naar 't hoofd wierp; en hy scherpte zyn verstand om het onschuldig kind te kwellen; b. v. daar hetzelve enigzins op netheid van kleding gezet was, kleedde hy het in een Schoorsteenvegers pak, enz. Geen wonder dat het kind nu geheelenal veranderde; en hoe beklagen wy hetzelve, en wenschen: had men het toch maar te gelyk met zynen vader omgebragt! als wy, enige bladzyden verder, van hem lezen: „*Daar voor den B...*, „ zeide hy tot den Municipaal: *daar is myn watersles! Voor den* „ *B... geef my water! Ik bedank u voor den D...*" Intusschen, geheelenal had men zyne zedelykheid niet kunnen verwoesten; getuige zy deze trek: „ Enigen tyd daarna, „ toen zyn lot enigzins veranderd was, vroeg hy wat 'er „ van zynen gewaanden leermeester was geworden, terwyl „ hy met een groote zucht en aandoenlyke stem 'er byvoeg- „ de: Ach! wat heeft hy my veel kwaad gedaan." — „Wel," was het andwoord van den nieuwen Municipaal, die den jongen CAPET bezocht, (na de omwenteling namentlyk van den negenden Thermidor;) „ wat zoudt gy hem doen, indien gy „ Koning waart?" — „Ik zou, zeide het kind, vergeten al, „ wat hy my heeft aangedaan: maar ik zou wel wenschen, dat

„ hy

,, hy tot een voorbeeld voor anderen gestraft werd." Wy zyn hier vry wat met stilzwygen voorbygegaan; men had de wreedheid nog gehad, het kind geheel alleen te laten, zonder enig gezelschap, zonder enige hulp, en bragt hem alleen door een klein deurtje daaglyks den bepaalden voorraad van spys en drank; zonder tranen kan men de beschryving van zynen akeligen toestand in dat tydperk gewis niet lezen; hy moest, om zo te spreken, in den drek vergaan; en, uit vrees, dat de jonge gevangene eens onverwacht onzichtbaar worden mogt, liet men hem zelfs des nachts zyne rust niet. Dan wy konden alles niet aanstippen, en wilden onzen Lezer gaarne verschonen van al dat yslyke. Ten slotte moeten wy 'er dit nog byvoegen:

,, Gebrek aan bezigheid, de ongezonde lucht, de morsigheid, waarin de jonge CAPET, verscheidene maanden achtereen, verkeerde, hadden zyn bloed geheelenal bedorven. Scherpe en kwaadaartige vochten hadden byna alle de deelen van zyn lichaam aangestoken. De neerslachtigheid kon men op zyn bleek en vermagerd aangezicht lezen. Hy bleef altoos op zyn bed liggen, in ene volslagene en treurige onverschilligheid. Men verzocht, na die omwending van zaken, de beroemdste Geneesmeesters wel om het kind te komen zien, en te genezen: maar alle hunne bezoeken en pogingen waren te vergeefs. Dat onschuldige slachtoffer van de ondeugden van zynen tyd stierf toen hy in zyn tiende jaar was. Veel gelukkiger, zal iemand zeggen, zou dit kind geweest zyn, zo het nooit het daglicht had aanschouwd, of althans zo het verre van een troon, welke van misdaden en afgronden omringd was, geboren ware geworden."

Het Derde Deeltje bevat, na de vry uitvoerige Levensbeschryving van den jongen ÆMILIUS, *dertig prysenswaardige voorbeelden van waare ouderliefde, van liefde tot de letteroefeningen, en van schranderheid en moed*; als een Aanhangsel; alsmede: *Ene opgaaf van enige zeer voornaame Schryvers en Kunstenaars, welke zich, van hunne eerste jeugd af, in de konsten en wetenschappen byzonder onderscheiden hebben.* En alles wordt besloten met: *Ene Geschiedenis van Kinderen in een Bosch*; wederom ene zeer treurige geschiedenis, van dat soort als ons voor kinderen wel het allerminst behagen.

ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Verhandelingen over verscheidene gewigtige Stukken der Leer en Zedenkunde van het Christendom. Door THOMAS HAWEIS, *Bedienaar van het H. Euangelie, en Mede-Bestuurder van het Zendeling-Genootschap, te Londen. Naar den tweeden Druk, uit het Engelsch vertaald, door* J. G. THIN VAN KEULEN. *Te Amsterdam, by* W. Brave, 1801. *In gr. 8vo.* 268 *bl.*

'T Was niet het ontwerp eens Boekverkoopers, maar de oeffenlust des geagten Vertaalers, waar aan wy de verduitschte uitgave deezer Verhandelingen zyn verschuldigd. De Heer THIN VAN KEULEN, het oorspronklyk Werk gekogt hebbende uit de nagelaatene Boekery van zynen waardigen Vriend, wylen den met regt beroemden Doopsgezinden Amsterdamschen Leeraar A. HULSHOFF, ontdekte aan hetzelve alle teekenen, „ dat de Overledene het, meer dan één, had doorge„ leezen." Dit wekte zynen lust om des Schryvers gedagten nader te leeren kennen; en vondt hy in dezelve zoo veel behaagen, dat hy aan de vertaaling zyne snipperuuren besteedde, zonder een bepaald oogmerk ter uitgave. Raad en verzoek van oordeelkundige Vrienden deeden hem daar toe besluiten. En, inderdaad, welbesteed was 's Mans letterärbeid, in zoo verre des Schryvers oogmerk is, „ de achtbaarheid en God„ lykheid der Heilige Schriften te staaven — om te „ bevestigen de zekerheid, het gewigt, en den troost „ der voornaame Leerstukken van het Euängelie, het „ welk de Verzoening predikt — en om al het edele „ en schoone der Zedenkunde van het Christendom „ heerlyk te doen uitblinken."

Zestien in getal zyn de Verhandelingen, hier afgegeeven. Wy willen derzelver titels overschryven. *Over de Godlyke Openbaaring. — Het Ongeloof rust op veel bedenkelyker gronden, dan die, welke het verwerpt in het*

Euängelie; en het vordert eene veel onredelyker ligtgeloovigheid, dan men ooit te laste leggen kan, aan dat Geloof, welk het waant bespottelyk te maaken. — JESUS *de* JEHOVAH. — *De grootere uitmuntendheid van het Euängelie van* JESUS CHRISTUS, *boven alle andere Leerstelsels van Godsdienst, welke in de waereld verkondigd zyn.* — *De meerdere troost en gelukzaligheid, welke het Euängelie van* CHRISTUS *toedient, aan de geenen, die hetzelve waarlyk omhelzen; zo wel in het leeven als in het sterven.* — *De overëenstemming der Waarheid.* — *De overeenstemming van de Engelsche Liturgie, met hunne Geloofsärtykelen — en derzelver verband, met de waarheid, in de voorgaande Verhandeling vervat.* — *Over het klein getal der geenen, die zalig zullen worden.* — *De eenvouwigheid van het Euängelie.* — *Over de Geestdryvery.* — *Over de Verdraagzaamheid.* — *Het groote kwaad der Geldgierigheid.* — *Over het Kwaadspreeken.* — *Over de algemeene verdrietlykheden des Levens — deszelfs oorzaak en hulpmiddel.* — *Over het nut van een vroeg Huwelyk.* — *Over het Psalmgezang.* Allerwege vertoont zich de Schryver als een ernstig Voorstander van het gezag en den onmiddelyk Godlyken oorsprong van 't geen by de Christenen voor Hemelsche Openbaaring te boek staat; alsmede van de verpligtinge tot Godsvrugt en Deugd, op welke JEZUS, als de hoofdbedoeling zyner predikinge, aandringt. Doch wat aangaat 's Mans voordragt van deeze en geene Leerstellingen, welke onder de Christenen in geschil staan, minder byvals *zal hy*, waarschynlyk, hier omtrent by zommigen ontmoeten, en zullen zy, eensdeels, de door hem aangevoerde bewyzen als onvoldoende, anderdeels zyne uitspraaken, by wylen, als te stout en beslissende beschouwen. Zodanig een oordeel, naar ons inzien, zullen zommigen stryken over de Verhandeling, getiteld: JESUS *de* JEHOVAH, en aldaar niet zonder bevreemding de volgende aanmerking leezen: „Dat men eenen *Chineeschen Wysgeer*, eenen „ *Indiaanschen Bramin*, of *Mahomethaanschen Mufti*, den „ *Bybel* in de handen geeve; en dat men hem, na eene „ aandachtige doorleezing, vraage naar den God der „ Christenen — dat men hem vraage: of JESUS CHRIS- „ TUS, volgens den inhoud van dat *Boek*, als GOD „ moet worden aangebeden? — Kan 'er wel eenige „ twyfel weezen, wat *zyne* uitspraak zyn zal? —— „ Hy moge, indedaad, gelyk hy zeer waarschynelyk

„ zou

„ zou doen, het *Boek* en deszelfs *Maaker*, met afgry-
„ zen, verwerpen; maar, zo dra hy den inhoud daarvan
„ voor *waarheid* hield, zou hem de aanmaatiging, van
„ het *vleesch gewordene* WOORD, in het minste niet meer
„ twyfelächtig voorkomen; ja, de voornaame reden,
„ die hy zou meenen te hebben, voor de verwerping
„ van de *Christelyke Openbaring*, en van den CHRIS-
„ TUS, welke haare heerlykheid uitmaakte, zou dezelf-
„ de zyn, welke, reeds zo lang geleden, door de *Joo-
„ den* is gegeeven — te weeten: dat HY, *een mensch zyn-
„ de, hemzelven* GOD *maakte*." Zonder ons thans over het bybelsch gezag der Leere wegens de Godheid van JEZUS uit te laaten, willen wy alleen als bedenkelyk voordraagen, of dit bewys welligt niet zou kunnen omgekeerd, en door de voorstanders van de Leere der Ondergeschiktheid worden aangevoerd, dat *Jooden*, *Heidenen* en *Turken*, „ volslagen onkundig (zoo als HA-
„ WEIS zich dezelve voorstelt) van de geschillen der
„ Christenen, en dus veel onpartydiger dan deeze, om
„ als Rechters te worden ingeroepen," onder het doorleezen van den Bybel, met zulk een onbevooröordeeld gemoed, welligt texten zouden aantreffen, die hun over de van elders opgevatte denkbeelden wegens CHRISTUS tot naadenken brengen, indien niet tot het gevoelen der Ondergeschiktheid zouden doen overhellen? En of het, diensvolgens, wel van onbezonnene vermetelheid (om niets meer te zeggen) kan worden vrygesproken, wanneer men HAWEIS uit het door hem aangevoerde het gevolg hoort afleiden, „ dat, derhalven, wanneer Hy
„ (JEZUS) zal komen om onze RECHTER te weezen,
„ zy, die HEM van deeze wezenlyke heerlykheid be-
„ roofd, en zyne *eeuwige kracht* en GODHEID (*Godlyk-
„ heid* heeft de Schriftuur) geloogchend hebben, in
„ schuld en straffe, met de ongeloovigen en GODSLAS-
„ TERAARS deelen zullen."

In de Verhandeling, *over het klein getal der geenen, die zalig zullen worden*, verklaart zich Dr. HAWEIS met eene beslissende zekerheid, die by veelen opzien zal baaren, voor de verwerping van allen, in alle tyden, welke CHRISTUS niet gekend, in hem niet geloofd hebben. Van 's Mans bedenkingen over dit onderwerp zullen wy eenigen aanvoeren, het oordeel over dezelve onzen Leezeren overlaatende. Elders schryft hy: „ De
„ geringste beschouwing van de Heidensche waereld,

 „ in

„ in de voorledene tyden, toen de kennis van den waa-
„ ren GOD, byna, indien niet geheelënäl, beslooten
„ was binnen de enge landpaalen van JUDEä, en toen,
„ zelfs aldaar, slechts weinige waare geloovigen gevon-
„ den werden, — en de kleine evenredigheid van dat
„ gedeelte der Volken, daar het waare licht nog
„ schynt, vergeleeken, met die gewesten, welke nog
„ steeds zitten in de donkerheid, en *de schaduw des*
„ *doods* — opent ons een ruim veld voor de ontzet-
„ tendste overdenkingen! — Indien het waar is, dat
„ alleen *hy, die gelooft, zal zalig worden;* en dat het
„ *geloof is uit het gehoor, en het gehoor door het woord*
„ GODS; dan schynt het onmogelyk te zyn, dat aldaar,
„ waar dat WOORD niet gezonden is, en dat Geloof
„ nimmer gevonden werd, eenige zaligheid kan plaats
„ hebben; ten zy dezelve verkrygbaar zy, door eenige
„ andere middelen, dan ons in den BYBEL geöpenbaard
„ zyn; of, ten zy 'er eenige *andere naam zy, onder den*
„ *hemel, die onder de menschen gegeeven is, door welken*
„ *zy moeten zalig worden, dan dien van* JESUS CHRIS-
„ TUS. Maar de GODLYKE SCHRIFTEN verklaaren uit-
„ drukkelyk het tegendeel. De Apostel PAULUS,
„ schryvende aan de Heidenen, herinnert hun den toe-
„ stand, in welken zy waren, vóór dat het Euangelie
„ hen bestraalde: *Gedenkt, dat gy in dien tyd waart*
„ *zonder* CHRISTUS, *geene hoop hebbende, en zonder* GOD
„ *in de waereld.* Hy verzekert stellig, dat *zy verloo-*
„ *ren gaan*, voor wien *het Euangelie bedekt is* — dat
„ *zy, die* GOD *niet kennen, en het Euangelie van onzen*
„ HEER JESUS CHRISTUS *niet gehoorzaam zyn, tot*
„ *straffe zullen lyden het eeuwig verderf* — en, *dat zy*
„ ALLEN *zullen veroordeeld worden, die de waarheid niet*
„ *geloofd hebben.* Deeze, en menigvuldige andere plaat-
„ sen, welke kunnen bygebragt worden, behooren
„ (zegt HAWEIS) beslissende te zyn, voor de zulken,
„ die belyden, het getuigenis van GOD, zonder tegen-
„ spraak, te eerbiedigen."

Op eene andere plaats, om zyn gevoelen, wegens de verwerping der Heidenen, nog klaarer aan den dag te leggen, schryft hy aldus: „ Sommigen, die wor-
„ stelen tegen het denkbeeld van de verwerping der
„ Heidenen, zouden ons gaarne willen inboezemen, dat
„ de verdiensten van CHRISTUS van dien aart zyn, dat
„ zy zich ook uitstrekken tot dezulken, die nooit van

„ HEM

„ HEM gehoord, noch HEM gekend hebben. Maar dan „ vraag ik, brengt men dit tot ALLEN zonder onder„ scheid? of alléén tot de DEUGDZAAMEN onder hen? „ Indien het eerste waar is, dan hebben de Heidenen „ een voorrecht boven ons; en in het laatste geval, al„ leen zo zy *deugdzaam* zyn, dan zyn de verdiensten „ van den HEER JESUS voor hun overtollig. Met één „ woord, worden zy zalig, door *hunne* deugd, of door de „ *zyne*? —— In welke tegenstrydigheden met de waar„ heid, moeten zy niet worden ingewikkeld, die afwy„ ken van het Woord, en van het Godlyk getuigenis! „ Dat men (zoo gaat hy voort) ons het bewys ten voor„ schyn brenge, waaruit het blykt, dat GOD ooit be„ loofde of besloot, dat eenig mensch zal zalig worden „ door CHRISTUS, zonder voorâf *tot de kennis der waar„ heid te komen*; en zekerlyk het *minst van allen die „ deugdzaamen*; want juist het oogmerk van JESUS „ komst was, *niet om te zoeken de rechtvaardigen*, maar „ om *zondaars zalig te maaken*. Indien deeze *liefde„ ryke* menschen — want voor de zodanigen houden zy „ zich — indien zy eens bedaard wilden overwegen, „ naar welken regel der H. SCHRIFT, of eenige schrift„ maatige verklaaring, zy dus waanen de zaligheid uit „ te strekken? — en hoe verre? — en tot hoe veelen? „ — zy zouden mogelyk het gevaar ontdekken, van „ *wys te willen zyn, boven het geen geschreven is;* en „ zy zouden vreezen voor de vermeetelheid, om recht„ vaardiger te willen schynen, dan die HEILIGE, *die in „ de eeuwigheid woont;* en liefderyker, dan die GOD, „ wiens naam en wezen LIEFDE is." Ten zelfden oogmerke als het bovenstaande dient het geen 'er de Schryver nevens voegt, eene donkere schaduw verspreidende zoo over de zedelyke hoedanigheden als de grondbeginzels der meest beroemde Heidenen; alles ingericht om 't eene en andere, zoo veel mogelyk, te verkleinen. Doch wy kunnen onzen Schryver hier in niet verder volgen.

Tot slot merken wy nog aan, dat de Heer THIN VAN KEULEN, als Vertaaler, zyne taak loflyk heeft volvoerd.

Christlyk Tyd-schrift tot opwekking en sterking van den Christlyken zin. Groot-deels gevolgd naar het Hoogduitsch van J. L. EWALD. Zonder Liefde, geen Christendom. *1ste Stuk. Te Utrecht*, *by* de Wed. J. van Terveen en Zoon, 1801. *In gr. 8vo. 96 bl.*

De Uitgeevers van dit Werk, aangespoord door de graagte, waarmede verscheidene vertaalde Werken van EWALD, by onze Landgenooten, zyn gezocht, en door de stichting, waarmede men ze heeft geleezen, en niet minder bekoord door den echten Christelyken geest, dien zy 'er in bespeurd hebben, bieden hun, onder den titel van *Christelyk Tyd-schrift*, eene verzameling aan van stukken, door den genoemden Schryver, in zyn *Christliche Monatschrift*, in 't licht gegeeven. Zy willen zich niet verbinden, om alle de stukken, in dit Maandwerk voorkomende, of ook elk stuk *in zyn* geheel, hunnen Landgenooten aan te bieden. Men heeft ook andere bydraagen, het zy uit andere taalen, het zy oorspronklyke, te wachten. Allen, die hun, ten dien einde, verkiezen mogten behulpzaam te zyn, worden tot medewerking uitgenodigd. Men is voorneemens, van tyd tot tyd een Nummer, mogelyk drie of vier in het jaar, te leveren.

In dit Stukjen laaten zy de Inleiding van EWALD, voor zyn Maandwerk geplaatst, voorafgaan, voor zoo ver dezelve hun dienstig toeschynt, om, te gelyk, ook hunne bedoelingen open te leggen, en zich alzoo te ontslaan van daarover vooraf uit te weiden. De verdere inhoud bevat de navolgende Stukjens. 1. *De verrezen Jesus.* Een verdicht, doch niet onwaarschynelyk Geschiedverhaal, in Bedryf en Samenspraak, met oordeel en smaak uitgedacht en vercierd, om te toonen, hoe de verschillende verhaalen van verschyningen, by de Euangelisten, na elkander kunnen volgen. Dit maakt verre het grootste deel uit van dit Stukjen, bl. 15—68. —— 2. *Het verborgen Christen leeven.* Een fraai vertoog over de noodzaaklykheid van inwendigen Godsdienst, bl. 69—82. —— 3. Iets *over de genoegzaame Wysbegeerte*; die der Euangelie-leere naamelyk. —— —— 4. Een *Troostzang*, onder het gevoel van verdor-

ven-

venheid. — 5. *Antwoord op eene Vraage.* Zy is deze: Houdt gy dat Weezen, 't welk tot onze zaligheid van den Hemel kwam, en 't welk gy zoo hoog vereert, voor gefchapen, of voor ganfch godlyk? — 6. Een zesregelig Versjen, *Jefus volkomen Zaligmaaker.* — 7. *Bericht uit de nieuwfte Gefchiedenisfen der Zendelingsinrichtingen, tot bekeering der Heidenen in Oost-Indien*, 55fte Stuk, van Profesfor KNAPP, tegenwoordige Beftuurer van het Weeshuis te *Halle.*

Terwyl wy thans juist het *Christliche Monatfchrift* van EWALD niet by de hand hebben, zyn wy buiten ftaat, onze Leezers te berichten, of dit alles daaruit alleen is overgenomen. Men moest dit, vervolgends, zoo 'er iets van eene andere hand bykomt, onderfcheidentlyk melden. — Zie hier, tot een ftaaltjen van de fchryfwyze van den verdienftelyken EWALD, in dit Maandfchrift, waaruit toch het voornaamfte zal overgenomen worden, iets uit de Inleiding, 't geen ons ook het hoofddoel der uitgave van dit Tydfchrift eenigzins nader kan leeren kennen:

„ Tot ulieden fpreeke ik, Broederen en Zusteren, die met my naar één doel ftreeft, namelyk rein en goed te worden, en eens zoo zalig, als men het by ernftig ftreeven naar reinheid wezen kan: en daartoe geen beter — geen ander middel weet, dan vertrouwen op Jefus, hartlyke verkleefdheid aan Hem; den Reinen, den Zaligen, daar Hy ons vertrouwen zoo geheel verdient, en ons met hartlyke Liefde is voorgekomen. — Ik vertegenwoordig my de vereerers van Jefus en van zyne Leer, in alle Kerken, Genootfchappen, Broederfchappen myns Duitfchen Vaderlands, en overal waar men in de Duitfche Taal iets kan leezen; — Menfchen van verfchillende Graaden van Befchaafdheid, doch niet gansch onbefchaafden; — Menfchen van verfcheidene denkwyze, van de menigvuldigfte benoemingen, indien zy flechts de onöntbeerlykheid van Jefus en van zyne Leer, ook *voor zich* voelen, en Hem daarvoor houden, waarvoor Hy zich uitgaf, waarvoor Hy door zyne, met den Geest vervulde, Leerlingen gehouden wierdt. — —

„ Voor U allen, wilde ik, met een broederlyk hart, hier iets byëenverzamelen, wat uwen Christen-zin, uwe liefde tot Jefus, uw ftreeven naar Reinheid, voedzel en genot kan verfchaffen.

 „ On-

„ Ongetwyffeld is het uliedden welkom, licht en opheldering te bekomen, over meenige bekende Bybelleer of Bybel-waarheid, over den geest daarvan, over den geest des Christendoms: — hoe juist dezelve voor onze Natuur, voor onze behoefte, berekend is — hoe noodzaaklyk dezelve blyven en werken moet, zoo lang de Mensch, Mensch blyft. En ik wil daarvoor zorgen, dat gy menigmaalen, niet zelden, deze blydſchap geniet.

„ Ongetwyffeld leest gy gaarne de uitvloeijing van een Christlyk gemoed, de betrachtingen, bevindingen, wenſchen, uitzichten van den Christlyk-Godsdienſtigen zin, in welken vorm het dan ook wezen moge. Byaldien zy ſlechts de proef uwes, door Bybel-ſmaak beſchaafden, verſtands kunnen doorſtaan, wordt gewis ook daardoor uwe Christlyk-Godsdienſtige zin gewekt en aangekweekt. Gy ſtemt eens-gevoelig overëen met die bevindingen en uitzichten, en gevoelt op eene aangenaame wyze, dat wy allen één geloof hebben, éénen Heer en eenerlei hoop onzer roepinge. Ik zal trachten menigmalen op dezen toon uwen Godsdienst-zin te treffen.

„Het moet u belangryk zyn, de werking van den Christlyken of Antichristiſchen Geest in Daad-zaaken te zien. Anecdoten, Levensbeſchryvingen, Bekeerings- en Omkeerings-geſchiedenisſen, die daarvan getuigen, zyn u voorzeker welkom, wanneer zy geloofwaardig en niet bekend zyn. Myne ervaaring en betrekkingen geeven my gelegenheid u meermaalen iets van dien aart te berichten, en ik beloove u niets mede te deelen, van welks geloofwaardigheid ik niet ten vollen overtuigd ben.

„ Dikwerf vindt men iets, dat den Christen als Christen bevang-vol is, in een boek, 't welk hy als Christen niet leest, of wel in eene vreemde Taale mag geſchreeven zyn. Ik zal trachten meermaalen u zulke ſtukken uit te trekken, indien zy niet te wydloopig zyn; en u de ſchriften te noemen, wanneer die uittrekſels te veel plaatſe zouden wegneemen.

„ Een goed hart verheffend lied, op een Christlyk onderwerp, is dikwyls eene laavende bron, een friſche dronk, by ſmachtenden dorst. En — verblyd u — onder de mede-arbeiders van dit ſchrift, zyn veele Mannen, uit wier hart meenig lied van dien aart vloeit. Het zal u medegedeeld worden."

„ Dit

„ Dit Schrift zal *geeven*, alleen *geeven*; niet omverrukken, maar opbeuren; niet verscheuren, maar vereënigen; niet kwetsen, maar verbinden.

„ Ieder mede-arbeider zal dan zyne meening over spreuken of leeringen des Bybels vrymoedig zeggen; doch geen hunner zal zich, ook slechts eenen bestrydenden wenk van ter zyde, veröorloven.

„ Het geschryf zal door dien geest gedreven worden, die ook den Christen dryft; door de liefde, die zachtmoedig en vriendlyk is, niemand benydt, zich niet boven anderen verheft, niet opbruischt, zich niet verheugt, wanneer zy gebreken, wel, als zy iets goeds ontdekt; gaarn het goede van anderen gelooft, het beste hoopt, het verkeerde duldt. En men zal 'er in bespeuren, dat het, zonder deze liefde, alle Christen-kennisse, alle Christen-gaven, voor niets houdt."

„ Natuurlyk zal noch kan *alles* in dit Schrift voor *allen* zyn. In den Bybel is toch *alles* niet voor *allen*, immers niet ten gelyken tyde. Ook verstaat het zich van zelf, dat niet alle uitgedrukte meeningen van elken mede-arbeider juist *myne* meeningen zyn. Ik denk 'er niet eens aan, deze meeningen te wederleggen of te verbeteren. Hoe slecht zoude my die vermetelheid staan! Wat niet openbaar strydig is tegen den Geest of uitspraak des Bybels, dat geeve ik, schoon ik ook gansch anders daarover denke: dit vordert Christlyke verdraagzaamheid, en Christlyke vryheid!

„ Neemt dan in liefde aan, wat uit liefde en met liefde gegeeven wordt."

Euangelisch Betoog, *van den Heer* DU VOISIN. *Uit het Fransch vertaeld. Te Arnhem*, *by* de Wed. J. Nyhoff, 1801. *In* 8*vo*. 272 *bl.*

De ongenoemde Vertaaler van dit Werkjen, zoo wy wel onderricht zyn, een man van aanzien en beminnaar der letterkunde, deed waarlyk een verdienstelyk werk, met eenige snipperuurtjens toe te wyden aan de overzetting en gemeenmaaking van een Werkjen, dat waarlyk door elk, die voor zich eenige meerdere vastigheid, omtrent de waarheid en godlykheid van den Christelyken Godsdienst, begeert, met opmerking verdient geleezen, en ernstig nagedacht te worden. Het is

is allergeſchiktst voor zulke menſchen, die, ſchoon oprechtlyk aan den Godsdienst verknocht, echter de gronden van hun geloof nimmer behoorlyk overwogen hebben; ook voor zulken, die door de hedendaagſche Wysgeerte tegen het Christendom vooringenomen, en die Vrygeesten zyn, zoo als men, helaas! ook veele Christenen vindt, uit vooroordeel en zonder onderzoek; en wel voornaamlyk voor jonge lieden, weinig in godsdienſtige waarheden onderwezen, en dus ontbloot van genoegzaame gronden voor een redelyk geloof.

De Schryver bepaalt zich tot het onderzoek en tot het bewys der Wonderwerken van Jeſus Christus en zyne Apostelen, en ſchroomt niet, op het voetſpoor van den geleerden EUSEBIUS van *Cæſareën*, zyn Werkjen den naam van *Euangeliſch Betoog* te geeven, hoewel hy 'er verre af is van zich te laaten voorſtaan, zoodanig ſtreng bewys geleverd te hebben, als men gewoon is by de behandeling van wiskunſtige waarheden te vorderen. Hy meent, met recht, zyn doel getroffen te hebben, als 'er bewezen is, dat het Euangelie alle de kenmerken van geſchiedkundige zekerheid, in den hoogſten graad, in zich bevat. Zie hier den korten inhoud: *Inleiding, gedachten aangaande de Wonderwerken, Echtheid der Boeken van het N. Testament, Character van Jeſus Christus, Character der Apostelen, Wonderwerken van Jeſus Christus, Opſtanding van Jeſus Christus, Wonderwerken der Apostelen, aanmerkingen over de grondvesting van het Christendom, tegenwerpingen en antwoorden, beſluit.*

Nieuwe gedachten hebben wy 'er niet in aangetroffen. Maar hier en daar zyn toch nieuwe oogpunten gevat, en de beste bewyzen, naar het doel des Schryvers, met oordeelkundige ſchranderheid uitgekozen, en, op aanneemelyke gronden, met bevalligheid aangedrongen; zoodat wy niet gelooven, dat by een onbevooroordeeld navorſcher van waarheid veel bedenking zal overblyven.

Om onze Leezers, over de ernſtige en inneemende ſchryfwyze van dit Werkjen, eenigzins te laaten oordeelen, willen wy iets overneemen uit het beſluit, waarmede de Heer DU VOISIN zyn wel doorgedacht betoog eindigt. „ Het is niet door ſcherpzinnige en moeilyke redeneringen, noch geleerde navorſchingen, of voorbedachte leerſtelſels, dat ik u tot het christelyk ge-

geloof heb willen brengen. Ik heb flechts het Euangelie geopend: door het lezen van dat heilig boek, en door uwe eigen overdenkingen, zyt gy verlicht en overtuigd geworden. —— Gy hebt in de boeken des nieuwen Testaments een aental bevestigde en ontwyffelbare zaken gevonden, die in haere gevolgen nog ftand houden; en gy hebt bemerkt, dat, als gy 'er de wonderwerken van Jefus Christus en van zyne Apostelen uit wegneemt, deze zoo echte en wel bewezen gefchiedenis niet anders behelze, dan ene reeks van voorvallen zonder oorzaken, zonder beweegredenen, en zonder verband, welken gy niet kunt verklaren, met elkanderen overeen brengen, noch doen zamenftemmen met het geen de ondervinding en de reden, ten aenzien van het menschlyk verftand en hart, ons leeren. — Vruchtloos zoude een vrygeest tot twyffeling en onzekerheid de toevlucht nemen. Hy is immers genoodzaekt, om den inhoud van het Euangelie te erkennen, of te wederleggen. In zulk een onderwerp kan de weigering van te geloven niet voldoen. —— De christelyke godsdienst rust geheel op gebeurde zaken. Dus is het niet door wysgerige redeneringen, maer door gefchiedkundige en zedelyke bewyzen, dat men dien moet aanvallen. Een vrygeest heeft geen recht om zyne twyffelingen en tegenwerpingen voor te ftellen, tenzy hy alvorens de zekerheid der euangelifche gefchiedenis krachtloos gemaekt hebbe. Geen leere is zoo bevestigd, of men kan zwarigheden tegen dezelve aenvoeren. In den godsdienst, vooral, moeten 'er onoploslyke bedenkingen voorkomen, naerdien hy God en den mensch tot zyne voorwerpen heeft: God, wiens natuur en raedflagen alle onze bevattingen verre overtreffen: den mensch, die zich zelven zoo weinig kent, en die van zynen eigen oorfprong en beftemming niets meer weet, dan het geen Gode behaegd heeft hem daervan te openbaren. —— Zo het geloof van den Christen al met enige duisterheden omgeven is, de ftellingen der vrygeesten zyn vervuld met ergerlyke ongerymdheden."

„ Ik wenschte, dat de vrygeest, in plaets van ons te kwellen met op zich zelven ftaende tegenwerpingen, die de bewyzen niet verzwakken, zyne pogingen befteedde, om ons ene zamenhangende en welberedeneerde verklaring te geven van het character en gedrag van Je-

Jesus Christus, en van zyne Apostelen, van de opperften der synagoge, van de eerste gelovigen, van de martelaren, van allen, met één woord, die eenig deel gehad hebben aen de grondvesting van het Christendom. Maer tevens verlangde ik, dat die verklaring niet streedt tegen de erkende beginselen der zedelyke orde, noch tegen de grondregelen der oordeelkunde. En, naerdien de vrygeest zich aen het enkel denkbeeld van wonderwerken ergert, wenschte ik, dat hy ene geschiedenis van de opkomst der kerke beschreef, in welke gene ongelooflyker wonderdaden voorkwamen dan die allen, welke het Euangelie behelst. —— De vrygeest is even zoo zeer als de Christen genoodzaekt een groot aental zaken te erkennen, die van de natuurlyke orde afwyken, en die allezins onbewysbaer schynen te wezen. Doch de Christen toont my ten minsten, in de tusschenkomst der Godheid, ene oorzaek en voldoende reden van de afwyking der natuurwetten; terwyl de vrygeest my genen weg opent, om uit dien afgrond van onwaerschynlykheden en tegenstrydigheden, waerin hy my gestort heeft, te ontkomen. —— Het ongeloof heeft ook zyne wonderwerken en zyne verborgenheden. Doch deze verborgenheden gaen niet slechts de reden te boven: maer zyn zelfs strydig met alle de grondbeginselen en met alle de eigenschappen der zedelyke orde; en deszelfs wonderwerken zyn gedrochtlyke verschynselen, welker oorzaek noch in, noch buiten de natuur bestaet."

De Geschiedenis van JESUS. *Naar de vier Euangelien. Een Leesboek voor Christelyke Huisgezinnen. Te Utrecht, by* G. T. van Paddenburg en Zoon. *In klein 8vo.* 324 *bl.*

Alwat strekken kan om de kennis en het recht begrip van de Euangelische Geschiedenisse te bevorderen, en den lust tot het leezen van dezelve op te wekken, verdient goedkeuring en aanpryzing. Met genoegen ontvangen wy, als zodanig, den arbeid van den Heere C. W. STRONCK, die wel de moeite op zich heeft willen neemen tot het opstellen van een aaneengeschakeld verhaal, in eene harmonische orde, en meestal met

de

de eigen woorden der gewyde Historieſchryveren, van den leevensloop en de verrichtingen des Verlosſers, zints zyne geboorte tot op zyne verhooging in den hemel. In 't Voorbericht meldt ons de Opſteller, dat hy de vier onderſcheidene verhaalen der Euangelisten tot één geheel heeft tragten te brengen, als leverende, op die wyze, eene meer aaneengeſchakelde, onderhoudende en gemaklyke lektuur op; zonder, egter, in 't ſchikken en ineentrekken der verſchillende, of der gelykluidende, berichten der Euangelien, aan eene der uitſtaande *Harmonien*, of Overeenſtemmingen, bepaaldelyk zich te verbinden; hoewel het waarheid is, dat hy die van VAN VLOTEN, te vinden voor de *Vertaling en omſchryving van het Euangelium van Johannes*, meestal gevolgd is. Niet ongelukkig was de keuze, om het werk, tot gemak des Leezers, in kleine hoofdſtukken of afdeelingen te onderſcheiden, aan 't hoofd van welke de korte inhoud ſtaat vermeld, nevens de plaatzen der Euangelien, uit welke ieder afdeeling is zamengeſteld; zynde voorts nog, agter het werk, een bladwyzer der Euangelieplaatzen gevoegd, met het getal der bladzyden, op, en der afdeelingen, in welke dezelve te vinden zyn. De Heer STRONCK, ten loflyken oogmerke hebbende, zyn geſchrift, tot een geringen prys, voor elk verkrygbaar te maaken, onthieldt zich daarom van alle *praktikaale* aanmerkingen; terwyl hy van zyne beſcheidenheid blyk vertoont in zyne betuiging, dat hy de hem byzonder eigene vertaaling van deeze of geene plaatzen niet anders wil hebben aangemerkt, dan als koomende van iemant, die zeer gaarn aan elk zyn oordeel en zyne vryheid laat, geenzins zyne opvattingen altyd, als de alleen waare en juiste, zou willen doen gelden.

In een weinig uitvoeriger verſlag van den aanleg en de behandeling van dit werkje hebben wy ons wel willen inlaaten, omdat wy, uit overtuiging van deszelfs nutte ſtrekkinge, ons zeer wel met des Opſtellers wensch kunnen vereenigen, dat meervermogenden hetzelve aan hunne Dienstboden, en Ouders en Onderwyzers hunnen kinderen en leerlingen, in handen gaven, als zullende zy, misſchien, daar door vroeger, — „ dan, helaas! (zegt „ STRONCK) menigmaal, al leren zy al wat van de „ *Waarheden* van den Godsdienst, thands wel plaats

„ heeft

„ heeft, —— bekend worden met de lotgevallen, en „ de gansche *Geschiedenis* van onzen gezegenden Heer, „ Jesus Christus, den Godlyken Stichter van onzen „ Godsdienst." — Dit werkje is ook in groot octavo formaat gedrukt.

Wiskundige Verhandelingen, bevattende 1°. De theorie van het copieeren en verkleinen der Kaarten. 2°. Over het problema van de twee middenevenredigen. 3°. Over de vlakke inhoud der Landen, naar het platrond; van de graaden van breedte en lengte, de kromte-straalen en halve middellynen der Aarde. Door JAKOB DE GELDER, *Mathematicus in den Haag. Te Haarlem, by* A. Loosjes Pz., 1801. *In gr. 8vo. 90 bl.*

Een klein, doch in veele opzichten zeer gewigtig Werkje. De eerste Verhandeling handelt over de zogenoemde Pantographen of Verklein-Aapen, wel inzonderheid met betrekking tot de tot hier toe zeer moeilyke konst van het copieeren en verkleinen van Kaarten, welke, door de alhier gegeevene onderrichtingen, zeer gemaklyk wordt. —— De tweede Verhandeling ontvouwt de eigenschappen en het nut der middenevenredigen, en geeft een werktuig aan de hand, geschikt om zulks uit te voeren, en op eene gemaklyke wyze de afmeetingen van lichaamen, die vergroot of verkleind moeten worden, te bepaalen. — De derde Verhandeling is van groot belang in de Aardrykskunde, en bepaalt de handelwyze, om den Inhoud van het oppervlak van eenig Koningryk, Gemeenebest of Landschap, in gevolge eene goede vervaardigde Kaart van zulk een Land, in vierkante Duitsche of Geographische mylen te bepaalen, benevens eene Tafel tot dat einde geschikt, en naar de thans bepaalde afplatting der Aarde berekend zynde. Alles wordt met eene uitslaande koperen Plaat opgehelderd.

Wis-

Wiskundig Leerboek ten dienste der openbaare Scholen, waarin het algemeen bruikbaarste en bevattelykste uit de Reken-, Meet-, Werktuig- en Bouwkunde op eene duidelyke en beknopte wyze voorgesteld wordt. Naar het Hoogduitsch van G. U. A. VIETH, *Leeraar in de Wiskunde te Dessau, door* M. E. D. M. *Te Leyden, by* J. van Thoir. *In 8vo. 286 bl., met 9 Plaatjes.*

Dit Wiskundig Schoolboek begint met de algemeene beginzelen der Rekenkunde, die hier op eene beknopte wyze worden voorgedraagen, vooral ten opzichte dier voorstellen, welke van een algemeen nut zyn; waarom de meeste zaaken, die enkel voor Kooplieden dienen, zyn achtergelaaten, zo omdat voor hun verscheidene zeer uitvoerige Rekenboeken alomme te bekomen zyn, als omdat in een algemeen Leerboek, gelyk dit, geene byzondere takken der Weetenschappen boven andere behoorden uitgebreid te worden. Het tweede Hoofdstuk bevat de beginzels der Meetkunde; wordende in hetzelve de opgegeevene eigenschappen der lynen en vlakken op de Landmeetkunde toegepast, en vervolgens op de Meetkunde der Lichaamen, die, naar de beknoptheid van het overige gerekend, hier vry uitvoerig wordt voorgesteld. In het derde Hoofdstuk gaat de Schryver over tot de beschouwing der Werktuigkunde, en geeft, in vier Afdeelingen, de algemeene beginzelen deezer Weetenschap op, om vervolgens zesderley hoofdzoorten van belangryke werktuigen, in zo veele afzonderlyke Hoofdstukken, te beschryven. Eindelyk gaat de Schryver over tot de Bouwkunde, als het ander deel der werkdaadige Wiskunde voor het algemeene leven. Het geen de Schryver over dezelve zegt, bepaalt zich vooral tot de gewoone gebouwen; dewyl zyn bestek niet toeliet, over gebouwen te handelen, welke door eene uitsteekende fraaiheid, of grootte, uitmuntten, en dus de opgave en toepassing van de regelen der Bouwkunde, in haaren gantschen omtrek, zouden vorderen.

Over het algemeen vinden wy veel goeds in dit Werkje, en wenschen van harten, met den Vertaaler, dat hetzelve op de Schoolen ingevoerd, en tot byzonder onderwys gebruikt mogt worden; vooral indien de Vertaaler daar-

daardoor mogt worden aangemoedigd, om het Werkje nogmaals in het licht te geeven, met eene merkelyke verandering van het vierde Hoofdstuk, over de Bouwkunde handelende; dewyl hetzelve geheel geschikt is voor het Vaderland des Schryvers, en, gelyk de Vertaaler in verscheidene aanmerkingen zelve erkent, geheel afwykt van de manier van bouwen, die by ons plaats heeft. De bygevoegde Plaaten, vooral de agtste, zouden dan ook op nieuw gesneeden, en merkelyk moeten veranderd worden. Jammer is het, dat men, tot bespaaring der kosten, in een Werkje van deezen aard, zich vergenoegd heeft met het overneemen van de Plaaten der Hoogduitsche uitgave, die in een Hollandsch Werkje eene wonderlyke vertooning maaken, en, ten minsten met betrekking tot de agtste Plaat, voor de Nederlandsche Jeugd onverstaanbaar zyn.

Zendelings-reis naar den Stillen Oceaan, onder het bevel van JAMES WILSON. *Uit het Engelsch. Met Kaarten en Plaaten. Iste Deel. Met eenen Brief, over deze en soortgelyke onderneemingen, ook in ons Vaderland, door* JODOCUS HERINGA ELIZA'S Z. *Te Dordrecht en Amsterdam, by* Blussé *en* Allart, 1801. *Behalven het Voorwerk*, 371 *bl. in gr.* 8vo.

De Brief des *Utrechtschen* Hoogleeraars HERINGA bevat eene aanpryzing van dit Werk, en een pleit voor onderneemingen van dien aart, zo als de Reize, welker Eerste Deel wy hier ontvangen, was ingericht. Dezelve is zeer leezenswaardig.

De *Engelsche* Uitgeevers doen ons, in een kort Voorberigt, verslag van den aart deezer *Zendelings-reize* en de spoedige uitgave, schryvende: „ Het ongeduld van „ onze Broederen, om het verlangen van het algemeen „ te voldoen, moet ons ter verontschuldiging strekken, „ indien de volgende schriften niet in die juiste orde „ gesteld zyn, als wy wel gewenscht hadden. In het „ verzamelen uit de openbaare en byzondere dagver- „ haalen, hebben wy verkoozen de taal van den ver- „ haaler te volgen, welke, indien ze niet zoo beschaafd „ is, niettemin de aandoenlykste zyn zal. — Het grootste „ gedeelte van dit verhaal is opgesteld door den Heer „ WILLIAM WILSON [Deeze komt op de lyst des „ Scheeps-

„ Scheepsvolks voor als *Opperste Officier*] uit des Ka-
„ piteins JAMES WILSON's aantekeningen, uit zyn ver-
„ slag, en uit dat der Zendelingen. Naardien het nood-
„ zaaklyk was, dat sommige Hoofdstukken van de dag-
„ verhaalen door de Zendelingen zelven werden aange-
„ vuld, zal men somtyds eene verwisseling van persoo-
„ nen ontmoeten, zoo dat het schynt als of het de berigten
„ van een enkel persoon waren, daar ondertusschen het
„ geheele lichaam spreekt. Het is te hoopen, dat onze
„ Leezers dat gebrek zullen verschoonen, en, indien
„ het eenige verwarring mogt veroorzaaken, dat zulks
„ door de lyst der verbeteringen zal weggenomen wor-
„ den." —— Men heeft, en zeer te regt, deeze Verbeteringen by de Vertaaling ingevoegd; doch daardoor niet weggenomen de veelvuldige herhaalingen.

Zeer belangryk en welopgesteld vonden wy de Aardryks- en Geschiedkundige Beschryving van de Eilanden, in welke de Zendelingen zich hebben nedergezet, nevens die van eenige nabygelegene plaatzen. Van alle voorige Tochten, derwaards gedaan, van de voornaamste ontmoetingen en waarneemingen op dezelve, treffen wy hier een kort en zeer onderrigtend verslag aan. —— Eerst komt hier, naa algemeener aanmerkingen, voor, een Historisch Berigt van *Otaheite*. Voorts worden de Eilanden, behoorende tot *Otaheite*, beschreeven. Op een, van 't zelve onmiddelyk afhangende, *Tethuroa* geheeten, gedoogt de Oppervorst niet, dat in hetzelve Broodboomen geplant worden; ten einde de Inwoonders te noodzaaken, den visch, die 'er gevangen wordt, na *Oparre* te brengen, om aldaar voor Broodvrugten te ruilen. Zo vinden wy by deeze zogenaamde Natuur-menschen onderdrukking en schennis van natuurregt. Behalven de Eilanden, tot *Otaheite* behoorende, hier met naame beschreeven, is 'er ten oosten van 't gemelde Eiland nog een groot aantal van andere Eilanden verspreid, die meest alle zeer volkryk zyn. De verwarring en moeilykheid, die dezelve den Zeevaarenden verwekken, is de oorzaak, dat zy doorgaans den naam draagen van het *Doolhof* en den gevaarlyken *Archipel*. — Veele andere Eilanden, behalven die door de *Europeaanen* ontdekt zyn, worden door de inboorelingen van de *Societeit-Eilanden* aangeduid, als liggende ten Oosten, Zuiden en Westen van hunne groep. Van eenige der veelvuldige Eilanden, door COOK bezogt, vinden wy hier verslag.

En merkt de Schryver, ten opzigte van het werk der Zendelingen op eenige derzelven, aan, dat de ſtreek, waarin zy liggen, den doortocht onder den wind moeilyk en gevaarlyk maakt; alsmede, dat de onderſcheide regeeringen, by welke zy onderling verdeeld, en die tegen elkander aangekant zyn, in zommige opzigten, waarſchynlyk eenige vertraaging zullen toebrengen aan de uitbreiding van het Euangelie op deeze Eilanden. — Het Aardryks- en Geſchiedkundig berigt van *Tongataboo* en de Eilanden, die 'er toe behooren, is van denzelfden belangryken aart. Dit mogen wy ook zeggen van *Ohittaho*, en andere Eilanden van de groep, genoemd *Marquesas*.

Op een toelichtend Verſlag, de Bevolking der Eilanden in 't algemeen betreffende, werwaards de Reis der Zendelingen gerigt was, volgt de Lastbrief van de Beſtuurders van het Zendeling-genootſchap voor Capitein WILSON. Wy hebben in denzelven veel overlegs, behoedzaamheids, en verſtandige ſchikking gevonden; de maatregelen, daarin voorgeſchreeven, ademen voorzigtigheid, zo noodig om een zo bachlyk werk met uitzigt op eenen goeden uitſlag te onderneemen. — Te regt mogt de Hoogleeraar HERINGA in zynen aanpryzenden Brieve ſchryven: „ Men ontdekt in den ganſchen aan„ leg geene andere dan waarlyk Godvrugtige en met de „ zuivere beginzelen van het Euangelie ſtrookende bedoe„ lingen, zonder inmengzel van laage eerzucht of zelf„ zoekenheid, zonder partydig bejag van nationaale of „ genootſchaplyke voordeelen, zonder heimlyke begeer„ te, om, door de aanwinst van bekeerelingen, het „ aanzien, den invloed, of de magt eener Party in den „ Burgerſtaat of de Kerk te vergrooten."

Omtrent ter helft van dit Boekdeel vangt de eerſte *Zendelings reis* aan; en bevat het I Hoofdſtuk, behalven de Inleiding, de Benoeming van Zendelingen en Scheepsvolk: der eerſten getal beſtondt uit *dertig* Perſoonen, waaronder vier geordende Leeraars, en voorts lieden van onderſcheidene Beroepen en Hanteeringen: zes Vrouwen en drie Kinderen vergezelden deezen. Twee-en-twintig man Scheepsvolk vergezelden die Zendelingen, om hun ter plaatze hunner beſtemming te brengen; waarvan, in het II H., de Inſcheeping, vertrek, en verblyf te *Portsmouth*, beſchreeven wordt. Het III H. bevat de Reis van *Portsmouth* na *St. Jago*,

en

en de voorvallen aldaar. Het IV H. Voortzetting van de Reis na *Rio Janeiro*, alsmede hoe zy daar ontvangen werden, doorvlogten met eenige waarneemingen. Het V H. vermeldt het vertrek van *Rio Janeiro*, en de aankomst te *Otaheite*. —— Geduurende deeze Reis hadden zy zich bezig gehouden met nieuwe maatregelen, tot het hoofddoel der onderneeminge betreklyk; en het verhaal is doorvlogten met opmerkingen en waarneemingen, die ons, over 't algemeen, de geestgesteltenisse en het gemoedsbestaan der Tochtgenooten ontdekken; waaromtrent wel eenige aanmerkingen zouden te maaken vallen; doch die wy liefst voorbystappen, om den wil van het goede oogmerk deezer lieden. Dan kunnen wy niet voorby, op ééne byzonderheid stil te staan. Zeer hadt ons behaagd, in den meergemelden Brief des Hoogleeraars HERINGA, de aanmerking: „ Men ziet aan deze „ eerwaardige onderneeming werkzaam Leeraaren en „ Leden van onderscheide afdeelingen der Christlyke „ Kerke; hier by een zeldzaam voorbeeld geevende van „ den zuiveren toeleg om de zaak van CHRISTUS en het „ Christendom gemeenschaplyk te behartigen, boven de „ ingebeelde verschillende belangen van kleinder Genoot„ schappen; en de uiteen loopende meeningen, omtrent „ betwiste stukken van minder aanbelang, ter zyde stel„ lende voor de groote waarheid van het Euangelie der „ *Genade* GODS in JESUS CHRISTUS." Niet geheel overeenkomstig hiermede dagt ons het gehouden gedrag der Zendelingen zelve, 't geen wy in deezer voege beschreeven vinden: „ Agt daar toe benoemde persoonen „ hadden het opstel der Artykelen van het Geloof, en „ de regelen tot het Kerkbestuur, genoegzaam gereed. „ Daar 'er tot nog toe geen ernstig verschil van gevoe„ lens onder de Zendelingen hadt plaats gehad, ont„ stondt 'er nu een met betrekking tot die punten der „ Leere, welken zoo dikwyls en met zoo veel bitter„ heid de Kerk van den leevenden GOD verdeeld heb„ ben.

„ Het was altyd het groot oogmerk der Bestuurde„ ren geweest, om verschillende begrippen, zoo veel „ mogelyk, onder de Broederen te voorkomen, en zy „ waren steeds bedagt, om, aan welken kant ook de „ waarheid mogt plaats hebben, in afgetrokken punten „ der godgeleerde stellingen, alle zorg te draagen, om „ geene twisten onder de Broederen te doen ontstaan.

„ Naardien de Bestuurders de Leerstellingen der Kerk

„ van *Engeland* in dien zin begreepen, welke men ge-
„ meenlyk de *Calvinistische* noemt, en daar in overeen-
„ stemden met de Broederen in *Schotland*, zoo als de-
„ zelven verklaard worden in den Catechismus hunner
„ vergadering, was het eene vaste bepaaling, dat nie-
„ mand als Zendeling zou worden aangenomen, die
„ geene klare en duidelyke belydenis van zyn geloof,
„ overeenkomstig dien aangenomen regel, zou doen. Wy
„ hadden ook alle reden gehad om te gelooven, dat de
„ Zendelingen het ééns waren; maar nu men hier over
„ in onderhandeling kwam, bevondt men dat 'er twee
„ onder de dertig van de overigen verschilden, het welk
„ aanleiding gaf tot eenigen twist. Ondertusschen was
„ het een algemeen begrip van allen, dat het ten hoog-
„ sten nadeelig voor het Zendelingswerk zou weezen,
„ indien men 'er twee als medehelpers in gebruikte,
„ wier verschillende gevoelens met die der Broederen
„ een ongelukkig gevolg onder de Heidenen konden heb-
„ ben. Niettemin, na verscheide onderhandelingen over
„ dit stuk, welke met groote bedaardheid gehouden wa-
„ ren, verklaarden de twee, welke van de overigen ver-
„ schild hadden, dat zy door de bewyzen der Broederen
„ waren overtuigd geworden, en erkenden de onbestaan-
„ baarheid van hun gedrag, waarom zy, met dezelfde
„ eer en achting als te vooren, onder de Broederschap
„ hersteld werden. Wy tekenen dit aan als een allerge-
„ lukkigst bewys van Christlyk vertrouwen: *en geene on-*
„ der hen hebben zich getrouwer getoond in de zaak dan
„ zy: ook is 'er sedert niet het minste verschil over dit
„ onderwerp by hen ontstaan." —— Dit voorval toont ons, onder anderen, welk een *Christen-aanhangs-Leere* door deeze Zendelingen gepredikt wordt.

De Zendelingen werden verdeeld in drie groepen. Agttien hunner met de Vrouwen en Kinderen voor *Otaheite* bestemd; tien Persoonen voor *Tongataboo*, en twee voor *Sante Christina*.

Het VI en laatste Hoofdstuk deezes Deels stelt ons voor oogen de voorvallen by de Landing te *Otaheite*, en geduurende het eerste bezoek aan dat Eiland. Dan wy moeten de Leezers na het Werk verzenden, 't welk goed vertaald is, en opgecierd met eene Kaart van den Tocht, door het Schip *de Duff* gedaan in den Stillen Oceaan, en met twee Plaaten, verbeeldende de eene het Gezicht van *Janeiro*, en de andere het Zendelingshuis en deszelfs Omtrek in het Eiland van *Otaheite*.

Reize in de Binnenlanden van Suriname, door Kapitein JOHN GABRIËL STEDMAN. *Met Plaaten. Naar het Hoogduitsch. II Deelen. Te Leyden, by* A. en J. Honkoop, 1799. *In gr. 8vo. Het Iste* 191; *het IIde* 258 *bl.*

Van STEDMANS *Reize naar Suriname en door de binnenste deelen van Guiana*, ten zelfden Jaare, als wy hier de bovenstaande aankondigen, aanvanglyk by den Boekhandelaar *Allart* uitgegeeven, en in IV Deelen voltrokken, hebben wy onze Leezers verslag gedaan (*). Met het Boekverkooperlyk Geschil, deswegen gereezen, hebben wy niet te maaken; doch wy mogen deeze Vertaaling, zo min als de voorige, onvermeld laaten.

Wy merkten, ten aanziene der gemelde Reize, op, „ dat 'er *verscheidenheid* in overvloed voorhanden was, „ maar tevens iets zo vermengds, dat het aan verwar- „ ring grensde; dat by het omwerken der stoffe iets „ veel geregelders zou hebben kunnen worden voortge- „ bragt: dat nu geheel ongelykaartige zaaken elkander „ afwisselden," enz. De *Nederduitsche* Vertaaler des Werks by *Allart* hadt, op het voorbeeld des *Franschen* Vertaalers, zich eenige uitlaatingen van het *Engelsche* Werk veroorlofd, en het getal der Plaaten, in de *Engelsche* uitgave *tachtig* bedraagende, zeer verminderd: zo dat deeze Vertaaling den geheelen *Engelschen* STEDMAN niet vertolkt ter hand stelt; 't welk ook blykt uit de vergelyking der twee *Nederduitsche* Vertaalingen.

Voor eene nog meerdere en voeglyke Verkorting was dit Werk vatbaar: want, gelyk J. D. PASTEUR, die ons het Werk thans voorhanden in twee zeer maatig dikke Deelen levert, zeer wel opmerkt, „ een Werk „ van die uitgestrektheid, over een Land, dat wy door „ verscheiden beschryvingen zoo wel kennen, moest „ noodwendig veele zaaken bevatten, die niet nieuw „ waren; en in dat geval was eene zoo kostbaare uit- „ gave, als het Werk, volledig vertaald en met alle „ Plaaten van het oorspronglyke verrykt wordende, wee- „ zen

(*) Zie, wegens het laatste Deel, hier boven, bl. 538.

„ zen zoude, minder raadzaam; de nieuwsgierigheid
„ onzer Landgenooten was met minder kosten te bevre-
„ digen; en het Werk bevat ook in de daad veel, dat
„ den *Engelschen* Leezer nieuw mag zyn, doch dat hier
„ te lande ten vollen uit BANCROFT, FERMIN, HART-
„ SINK, om van geene vroegere Schryvers over *Suri-
„ name* te gewaagen, bekend is; vooral betreft dit de
„ beschryvingen van de voortbrengzelen der Natuur, van
„ welke veele, met geringe veranderingen, door den
„ Schryver uit die Werken ontleend zyn."

Overeenkomstig met dit begrip van PASTEUR was dat der Heeren JACOBS en KIES in *Duitschland*, voortzetters van de *Nieuwe Historie der Zee- en Land-Reizen*, die, in het VIII Deel huns Werks, deeze Reize van STEDMAN op eene zo oordeelkundige wyze verkort gaven, dat de Burger PASTEUR „ geene zwaarigheid maakte, „ om van hunnen arbeid gebruik te maaken, en hun „ werk in plaats van het oorspronglyke te volgen." Egter heeft hy het groote Werk daarby doorgaans geraadpleegd, en vondt zich daardoor in de gelegenheid om eenige nutte veranderingen te maaken. Eenige Plaaten zyn ook in deeze verkorte Vertaaling voorhanden, schoon veel minder in aantal dan in de meergemelde, waarover wy, by gelegenheid, het onze gezegd hebben.

Met veel genoegen hebben wy de thans voor ons liggende verkorte Reize geleezen: grooter nog zou hetzelve geweest zyn, indien men hadt kunnen goedvinden, op voeglyke plaatzen, den Leezeren rustplaatzen aan te bieden, en het verhaal niet onafgebroken, dan by de scheiding der beide Deelen, voort te zetten. Het is ter vertolkinge in de regte handen gevallen; en twyfelen wy niet, of de *Nederduitsche* Reisgezinde Leezer zal, de proeve neemende, ons schryven ten vollen bewaarheid vinden.

De Hoofdinhoud, in onze bovengemelde Aankondigingen der andere Overzettinge genoegzaam opgegeeven, blyft dezelfde; het kwam alleen aan op eene oordeelkundige uitlaating van het overtollige, en deeze hebben wy allerwegen, met genoegen, waargenomen; en hebben wy op de Vertaaling de aanmerkingen niet te maaken, die wy der penne, ten aanziene van de voorgaande, niet konden weigeren.

Veelmaalen kwam het te passe, den loop der Reize opgeevende, te gewaagen van STEDMANS JOHANNA, die

die in zyne Reis- en Leevensbeſchryving eene zo groote rol ſpeelt. Wy neemen deeze gelegenheid waar, om deeze *Mulattin*, volgens STEDMANS opgave, te doen kennen. „ Ik zag haar," ſchryft onze Reiziger, „ voor „ het eerst ten huize van den Heer DEMELLY, Secre- „ taris van de Politiekamer, daar ik dagelyks ontbeet. „ JOHANNA, nog maar vyftien jaaren oud, was van eene „ wat meer dan middelmaatige grootte; haare geſtalte „ was de ſchoonſte, die natuur voortbrengen kan: in „ de beweeging haarer teder gevormde ledemaaten was „ meer dan gewoone bevalligheid. In elke haarer ge- „ laatstrekken was aangebooren zedigheid en uitſteeken- „ de zagtheid te leezen: haare oogen, zoo zwart als „ gitten, waren groot, vol uitdrukking, en getuigen van „ haar goed hart; als men haar aanzag, wierden haare „ wangen, ondanks haare donkere kleur, met een ſchoon „ rood overdekt; haar hair, van eene donkerbruine en „ byna zwarte kleur, in kleine lokken gekruld, was met „ bloemen en gouden ſpelden vercierd. Om haaren hals „ en om haare armen en voeten droeg zy gouden ket- „ tingen, ringen en medaillons; een Oost-Indisch netel- „ doek, los over haare ſchouderen geworpen, dekte „ met bevalligheid een gedeelte van haaren ſchoonen „ boezem, en een rok van fraai chits voltooide haare „ kleeding. In haare tedere hand hieldt zy eenen Kastoor- „ hoed, met zilver opgecierd; en zelfs daardoor, dat zy „ barrevoets ging, ſcheen zy my nog beminnelyker.

„ Zoo dra zy verſcheen, trok dit ſchoon meisjen myne „ opmerkzaamheid des te meer tot zig, om dat haar op- „ ſchik haar ook van alle andere haarer klasſe onder- „ ſcheidde. —— Zie hier wat men my omtrent haar be- „ rigtte. Zy was de Dogter van eenen braaven man, „ KRUYTHOFF genoemd, die nog vier andere kinderen „ behalven haar by eene Negerin verwekt hadt. CERY, „ zoo was deeze genaamd, behoorde eenen Heer D. B. „ toe, en by gevolg ook haare kinderen. Hy was eige- „ naar van *Fauconburg* (Valkenburg) aan de Rivier „ *Commewyne*.

„ KRUYTHOFF bood hem voor eenige jaaren meer dan „ elfduizend guldens voor de vryheid zyner Kinderen; „ het weigerend antwoord, dat hem dit monſter gaf, „ maakte zulk eenen indruk op den ongelukkigen Va- „ der, dat hy zyne zinnen verloor, kort daarop in „ deezen treurigen toeſtand ſtierf, en twee Zoonen en

 „ drie

„ drie Dogters, onder welke JOHANNA de oudste was, „ in slaaverny en onder het willekeurig geweld eens ty- „ rans agterliet. De gouden sierzelen, die zy droeg, „ waren geschenken van haare braave Moeder, eene „ Vrouw, die by haar geslacht zeer in aanzien was, en „ deeze had dezelve van haaren minnaar gekreegen.

„ De Heer B. kreeg zyn verdiende loon. Zyne on- „ geregtigheid en hardheid deed zyne beste slaaven na „ de bosschen vlugten; hy werd in den grond geholpen „ en genoodzaakt bankroet te gaan, en zyn vermo- „ gen aan zyne schuldeischers over te laaten. Een zy- „ ner ontloopen Slaaven, een *Samboe* of Afkomeling „ van een *Neger* en *Mulattin*, werd beschermer van „ CERY en haare Kinderen. Hy heet JOLYCOEUR, en „ werd daarna een van BARONS eerste Officieren. —— „ De Vrouw van den Heer B. bevondt zich nog op „ *Suriname*, en woonde by den Heer DEMELLY; de „ ongelukkige JOHANNA, die van haar met ongemeene „ tederheid behandeld werd, behoorde tot haare be- „ dienden."

Dus-veel van JOHANNA, wier lotgevallen, in zo verre zy met de Leevensgeschiedenis van STEDMAN in verband staan, een stukje zouden uitmaaken, dat veel romanesks in zich behelsde, en op waarheid gegrond was. Veel, zeer veel, is 'er in, 't geen aan de hoofdtrekken, door den Reiziger opgegeeven, volmaakt beantwoordt.

Daar voorts deeze Uitgave eene erkende *verkorting* is, en de andere mede haare *uitlaatingen* hebbe, volgt, dat wy in de eene stukken aantreffen, in de andere overgeslaagen. Wanneer men ons geene geheele vertaalingen geeft, hangt 'er veel af van den smaak en het oordeel des Verkorters, 't zy hy dan in meerdere of mindere maate besnoeije. Ontbreekt het de uitgebreide Vertaaling niet aan Aantekeningen, uit den *Franschen* Vertaaler grootendeels overgenomen; de Burger PASTEUR heeft het de zyne daaraan niet geheel laaten ontbreeken. Eenige korte geeft hy ten aanziene van de Natuurlyke Historie; een vak, waarin hy als zeer bedreeven bekend staat. Veelvuldiger zouden dezelve hebben moeten weezen, indien hy geen aantal Plant- en Dierbeschryvingen, door STEDMAN uit andere Schryvers overgenomen, geheel hadt uitgelaaten. Voorts pryst zich de Uitgave, thans onder handen, aan, door vloei-

baar-

baarheid van ſtyl, welgekoozenheid der woorden; en ſchoon wy de uitvoerigere eerst geleezen hadden, en dus deeze het aangenaame der nieuwigheid voor ons derfde, kunnen wy verklaaren, dezelve met geen minder genoegen geleezen te hebben.

Belangryke Geſchiedenis van het verongelukken op de Kafferskust van het Engelsch O. I. Schip de Grosvenor; bevattende eene beſchryving van de verbaazende rampen en wederwaardigheden, die de geredde Schepelingen, in het doortrekken van Woestynen en onbewoonde Landſtreeken, hebben ondergaan. Samengeſteld uit het Verhaal van JOHN HYNES, *een der behouden gebleeven Schipbreukelingen, door* GEORGE CARTER. *Uit het Engelsch. Te Amſterdam, by* J. Allart, 1801. *In gr. 8vo.* 157 *bl.*

Op het ontvangen van deeze Geſchiedenis herinnerden wy ons, langen tyd geleden, in de *Engelſche* Nieuwspapieren, en vervolgens in Maandwerken, van de deerlyke Schipbreuk, en de rampzalige gevolgen voor de Schipbreukelingen, geleezen te hebben. De Vertaaler van dit Stukje berigt ons, dat het terugkomend Schip *de Grosvenor*, in het Jaar 1782, aan de Oostkust van *Africa*, naby de *Kafferskust*, gebleeven was; dat honderd zeven-en-twintig Perſoonen, en daaronder drie Mevrouwen, zes Kinderen en verſcheide aanzienlyke Heeren, gedeeltlyk behouden aan land gekomen waren. Agt deezer ongelukkigen kwamen in hun Vaderland weder. Van deezen vinden wy, bl. 124, eene Naamlyst; gelyk ook van de Perſoonen, die, ten tyde des Schipbreuks, aan wal kwamen.

Eén hunner, JOHN HYNES, begaf zich weder op reis na de *Oost-Indiën.* Op dien Tocht bevondt zich de Heer GEORGE CARTER, een Pourtrait-Schilder, en ſtelde uit den mond van HYNES dit Verhaal op. Om hierin wel te ſlaagen, en van de waarheid overtuigd te worden, nam hy zeker den besten maatregel. „HYNES," ſchryft hy deswegen, „vertelde altyd, 't geen „hem gebeurd en overgekomen was, op dezelfde wys; „en, om hem hieromtrent te beproeven, ſloeg hy „(CARTER) dikwyls twintig of dertig bladzyden te„rug, om hem vraagen te doen; ten einde daardoor

 „om-

„ omtrent de zekerheid van het geen hy reeds ge-
„ schreeven hadt bevestigd te worden; en hy vondt
„ altoos, dat de droevige indruk van het gebeurde zoo
„ sterk in zyn geheugen geprent was, dat hy het al-
„ toos op dezelfde wyze verhaalde." —— In de daad, het geheele Geschiedverhaal draagt blyken van deeze eenvoudige en onopgesmukte herkomst. Hier en daar heeft de Heer CARTER, zeer gepast, het ophelderend aangevuld, om ons de *Kaffers*, waaronder de Reizigers omzwierven, te doen kennen, met berigten, dit Volk betreffende, uit PATERSON en VAILLANT te ontleenen.

Zeer onverwagt kwam deezen Schepelingen de Schipbreuk op den vierden van Augustus des gemelden Jaars over; en hadt men eer gehoor gegeeven aan het berigt van den Reisverhaaler HYNES, men was mogelyk, ja waarschynlyk, voor dien ramp, en de verschriklyke gevolgen, bewaard gebleeven. Immers, hy HYNES,
„ een Matroos, was, op den tyd des dreigenden ge-
„ vaars, met zekeren LEWIS en eenige anderen in de
„ hoogte, om de voorbramsteng neder te laaten. Terwyl
„ zy hier mede bezig waren, vroeg HYNES aan LEWIS,
„ of hy dagt dat 'er Land was, dewyl 'er zich rotzen
„ vertoonden? en de ander dit met ja beantwoord
„ hebbende, haastten zy zich om na beneden te ko-
„ men, ten einde den derden Stuurman, die de wagt
„ hadt, van deeze bachlyke omstandigheid kennis te
„ geeven. —— Dan, in plaats van op dit berigt eenige
„ acht te slaan, lachte de Stuurman BEALE over hun-
„ ne onkunde, en gaf niet het minste geloof aan hun-
„ ne gissing. LEWIS liep daarop schielyk na de Ka-
„ juit, om 'er den Kapitein kennis van te geeven, die
„ terstond op 't dek kwam en bevel gaf om te wen-
„ den." Deeze Capitein COXON, die daags te vooren aan het Scheepsgezelschap verklaard hadt, dat hy rekende ten minsten honderd mylen van het naaste land af te weezen, floot het oor voor de berigten van Matroozen niet; doch het wenden was te laat, en de Schipbreuk volgde draa; —— een Schipbreuk, zo heilloos in de gevolgen, dat men, die hier eenvoudig geboekt leezende, niet kan nalaaten met verbaasdheid, schrik en het diepst medelyden getroffen te worden.

Wy moeten tot het Verhaal zelve wyzen, 't geen ons voor oogen stelt, scheidingen der Schipbreukelingen, weder-aantreffingen, elenden op elenden ge-

hoopt,

hoopt, zo groot en zo veelvuldig, dat het doorstaan voor bykans onmogelyk moet gerekend worden; en dit ook blykt uit het klein aantal der geenen, die zo veel ramps ontworstelden, naa 'er langen tyd mede gekampt te hebben; — *langen tyd*, schryven wy: want toen een klein gedeelte deezer Schipbreukelingen, onder welken zich onze HYNES bevondt, een gastvry verblyf op eenigen afstand van de *Kaap de Goede Hoop* aantroffen, hadden zy, door 't gemis van een zakuurwerk, en het verliezen hunner kerfstokken, eerst te baat genomen om de dagen op uit te merken, geen tyd kunnen bepaalen: dagen, weeken en maanden waren 'er ongemerkt voorby gegaan, zonder dat zy in staat geweest waren eenige aantekening te houden. „ Nu verstonden zy," zegt het Verhaal, „ dat de dag der „ gelukkige omkeering van hun droevig lot de 27 No„ vember was; zo dat, als zy op den 4 Augustus „ Schipbreuk geleden hadden, het nu net honderd-en„ zestien dagen geleden was, dat zy hun schip verlaa„ ten hadden, geduurende welken tyd zy ongeloofl; ke „ rampen hadden geleden, en meer dan eens wonder„ baar behouden waren."

Eindelyk aan de *Kaap* gebragt, ontving de *Hollandsche* Gouverneur hun met alle menschlievendheid, in weerwil van de toen ontstaane vyandlykheden tusschen de beide Natien, die ook alle poogingen inspande om de overige Schipbreukelingen op te zoeken; gelyk zy ook eenige agtergelaatenen aantroffen.

Zeer gepast voegt 'er de Opsteller deezes Verhaals nevens, wat de kundige en menschlievende Reiziger VAILLANT gedaan heeft, om, ware het mogelyk, de nog waarschynlyk overgebleevenen en onder de *Kaffers* omzwervenden op te speuren, en uit den deerlyken toestand te verlossen; en besluit het Verhaal met eenige aanmerkingen over deeze Schipbreuk, die met genoegen zullen geleezen worden.

Om alles, wat men tot nog van het lot deezer agtergelaatenen weet, byeen te voegen, heeft de *Nederduitsche* Vertaaler 'er agter geplaatst, wat de Luitenant WILLIAM BLIGH in zyn Reisverhaal des vermeldt; alsmede een korten inhoud van het *Dagverhaal van eene Reis van de* Kaap de Goede Hoop *in de Binnenlanden van* Afrika, *ondernomen in* 1790 *en* 1791, *door* JACOB VAN REENEN, *en andere van zyne Landslieden, om* te

te zoeken naar het wrak van het Engelsch O. I. Comp. Schip de Grosvenor, *ten einde te ontdekken of 'er nog eenige van de Schipbreukelingen in leeven mogten zyn; door Kapitein* EDWARD RIOU.

Wy twyfelen geen oogenblik, dit Stukje eene plaats waardig te keuren by zo veele Beſchryvingen van rampſpoedige Zeetochten, als 'er voorhanden zyn, en die doorgaans een ſterken aftrek gevonden hebben.

Historisch Tafereel der Agttiende Eeuw. Behelzende eene zaaklyke Beſchryving van dit merkwaardig Tydvak, *zoo met betrekking van alle* Volken, *als byzonder* ons Vaderland — *de toegenomen Beſchaaving van het Menschdom — de rampen der Volken, veroorzaakt door de verſchriklyke Oorlogen dezer Eeuw — de daar door gemaakte* Staatsſchulden *der Gouvernementen, opeenſtaapeling van* ondraaglyke Lasten en Geldheffingen — *gepaard met een voorbeeldelooze duurte der leevensmiddelen, groote armoede, en daar uit ontſtaane Omwentelingen in veele Ryken en Staaten. Te Utrecht, by* G. T. van Paddenburg en Zoon, 1801. *In gr. 8vo.* 175 *bl.*

Een zo uitgebreide en den inhoud met *onderſcheidene letteren* aanduidende Tytel beſpaart ons de moeite om den inhoud op te geeven, of ook aan te wyzen wat de Schryver meer byzonder bedoelt onder 't oog te brengen. — In de daad, op het Tydvak eener geheele Eeuwe terug ziende, kan men dezelve uit verſcheide oogpunten beſchouwen. Getuigen het *Overzicht van de Staatkundige Geſchiedenis der Agttiende Eeuw*, door JACOBUS SCHELTEMA, en het *Overzicht van de Letterkundige Geſchiedenis* van dat zelfde Tydperk, waarmede die zelfde Schryver het *Mengelwerk* onzer *Vaderl. Letteroefeningen* heeft opgecierd (*). De ongenoemde en ons onbekende Schetzer van het voor ons liggend *Historisch Tafereel* dier Eeuwe heeft, blykens de Tytel, een ander ſtandpunt gekoozen, om eene Eeuw te beſchouwen, welke hy in 't algemeen beſchryft als „ een Tydperk, waar in by veele volken „ de beſchaaving, kennis, kunſten en weetenſchappen, eene „ volkomenheid verkreegen, verre overtreffende al wat de „ oudheid en laatere tydvakken, dienaangaande, geleerd hebben — een Eeuw, welke de menschheid vereêrt, maar „ ook in veele daaden onteêrt, en waar in gebeurtenisſen „ zyn voorgevallen, welke de wysgeer en menſchenvriend „ bewondert en tevens betreurt — eindelyk een Eeuw, die „ zoo ryk is geweest in verwisſelende lotgevallen van voor-

„ en

(*) Zie ons *Mengelwerk* voor dit loopende Jaar, bl. 38 en 127.

„ en tegenfpoed by menfchen en volken, dat 'er geen voor-
„ beeld van in de gefchiedenis der Menschheid te vinden is."

Des Schryvers plan laat zich best uit deeze opgave kennen: „ Om nu in dit ryke veld der gebeurtenisfen op geen doolweg te geraaken, zal het noodig zyn, eerst onze aandacht te bepaalen tot de toegenomene befchaaving by de meeste Volken in deeze Eeuw; om dat veele ftaatkundige bedryven, en zelfs oorlogen, vermeerdering van koophandel, en bevordering van induftrie, ten doelwit hadden. Ja! nooit heeft men in voorige Eeuwen zoo veel werk gemaakt in ftaatkunde van de eigenbelangen der volken, als wel in de verloopen Agttiende Eeuw. —— By myn tweede *Point*, zal ik den ftaat der voornaamfte Mogendheden, en hunne hoofdbedoelingen by het begin der Agttiende Eeuw opgeeven, en wat tegenftand zy over en weder daar in ontmoet hebben. —— En hier op zal ik dan, by myn derde *Point*, de daar uit ontftaane gebeurtenisfen ontwinden, van het begin tot den afloop der Eeuw, met aanwyzing der daar uit ontftaane rampen voor het menschdom."

Het *eerst* aangeweezen deel van 's Schryvers taak is bl. 10 reeds afgewerkt, en het *tweede* op even zo veel bladzyden te vinden. Wy behoeven, dit vermeld hebbende, niet te zeggen, dat het zeer op de oppervlakte zweeft; of liever, om by den Tytel van *Tafereel* te blyven. dat het alleen omtrekken zyn. Breeder uitgewerkt is het *derde* gedeelte. Wy treeden in geene opgave, en merken alleen op, dat de Schryver, overeenkomftig met eene bedenking in het Voorbericht, uit de *Inleiding of Kort Begrip der Algemeene Gefchiedenis, van wegen de Maatfchappy Tot Nut van 't Algemeen uitgegeeven*, ontleend, zich niet bepaalt tot eene bloote opgave der Gebeurtenisfen, maar zich toelegt om de voornaamfte oorzaaken en uitwerkzelen van het gewigtigst voorgevallene in de Agttiende Eeuw op te geeven. Hierin komt gevolglyk veel, 't welk niet louter Gefchiedkundig is, of eene opgave van Gebeurtenisfen bevat, en gevolglyk voor veelerhande wyzen van voorftellen en uitleggingen bloot ftaat. Wie, der Gefchiedenisfen kundig, en bewust hoe ligt des Schryvers denkbeelden en ftaatsbegrippen invloeijen op de beoordeeling der daaden en de wyze van voordragt, zal twyfelen, of ten deezen opzigte ontmoet men niet weinig, waarop aanmerkingen vallen — niet weinig, 't welk een andere hand, het Tafereel der Agttiende Eeuwe fchetzende, anders zou gekleurd hebben?

Onze Schryver komt in 't algemeen voor, als gunftig denkende over de *Franfche* Omwenteling; fchoon hy verre is. dat hy de wandaaden, by de *Franfche* Omwenteling voorgevallen, zou willen voorfpreeken. „ Neen!" fchryft hy, en te recht, „ de-

„ dezelve zullen altyd haatlyk zyn en blyven in de oogen van „ alle menfchenvrienden; te meer, daar de ondervinding heeft „ doen zien, dat by alle omwentelingen, hoe zuiver in derzelver waare bedoelingen, 'er altyd gelukzoekers zich onder „ vermengen, die zich trachten te verryken ten koste der „ overheerschte party."

Over den invloed van die Omwenteling, zich over ons Vaderland uitbreidende, laat hy zich grenzins gunftig en in deezer voege hooren: „ In de Stedelyke Regeeringen wierd alles op den Franfchen voet geregeld, zoo dat men, in plaats van Vroedfchappen, Burgemeesteren of Schepenen, Municipaliteiten en Commités van allerhande benaamingen verkreeg. De Staatsvergadering in *den Haag* onderging geene mindere verandering; het ontbrak aldaar aan geene nieuwe Gecommitteerden, en in de Vergadering van *Holland* ontmoette men Gedeputeerden, zoo van de groote als de kleine Steden, en 't platte Land. Was onder het voorig Bewind de vertegenwoordiging onevenredig; zoo dat groote Steden geen meer ftemrecht dan de kleine hadden, die onevenredigheid was in het begin der Omwenteling nog grootlyks verërgerd. Doch dit gaf geen gering voordeel aan de Hoofden der zedert eenigen tyd verdrukte Patriotten. Maar door de daarop gevolgde Franfche Requifitien, Inquartiering en Asfignaten, welke de Stedelyke Beftuuren van de Burgers moesten inwisfelen, geraakten meest alle Stedelyke en 's Lands kasfen tot op den bodem uitgeput.

„ Wenschlyk was het zeker voor de algemeene belangen van het Vaderland geweest, dat het algemeen Commité Revolutionair in tyds werkzaam was geweest, om by de Omwenteling een plan tot een één en onverdeeld *Staatsbeftuur* in gereedheid te hebben gehad, en dat men dan daadlyk in werking had kunnen brengen." [Wy kunnen niet nalaaten, hier tusfchen beiden te vraagen: *Was zulks mogelyk?*] —— „ Om juist het Fransch bewind in alles te volgen, heeft de ondervinding, zoo wel by hen als in ons Vaderland, geleerd, dat zulks niet voordeelig is uitgekomen; trouwens, de omwenteling der Volksbeftuuren, zoo van den ouden als nieuwen tyd, gefchiedde door menfchen, welker eigenbelangen niet altoos met het algemeene geluk des Volks overeenkwamen. En daarom hebben de Omwentelingen, gelyk by de *Franfchen* gebleeken is, weder haare omwentelingen noodig, om zich van het roest en fchuim der Omwentelaars te ontdoen; en dan, en niet eer, kan eene Omwenteling gezegend voor een Volk worden.

„ Daar men nu de Gewestlyke Staatsbeftuuren, gelyk ook het Collegie van hun Hoog Mog. in weezen liet, bleeven ook in het weezenlyke der zaak de gebreken van het voorig Bondgenootfchaplyk Beftuur ftand houden. Onevenredige Quo-

tas,

tas, Gewestlyke wanbetaalingen, klagten over onmagt en geledene schaden, om daardoor zoo veel mogelyk de extraordinaire Petitiën te ontduiken, hadden by de Omwenteling zoo wel als voorheen plaats.

„ In veele plaatzen werden alle Amptenaaren, die bekend stonden het voorig Bewind toegedaan te zyn, uit hunne posten gezet, en Patriotten in derzelver plaats aangesteld. Dat men plunderaars en vervolgers der Patriotten van 1787 hier mede strafte, was rechtvaardig; maar het strookte niet met de Leer der Vryheid, aan de Wetten gehoorzaamende Burgers, op wier gedrag niets te zeggen was, *alléén over hunne vryheid van denkwyze*, van hunne middelen van bestaan te berooven. Had men, in plaats van aan al dit uiterlyke te blyven hangen, zich met dat geene, welk oogenbliklyk herstel noodig had, werkzaam betoond, het zou geen minder voordeel aan ons Vaderland toegebragt hebben: maar daar wy in alles getrouwe navolgers der *Franschen* waren, werd de Republiek geheel door hunnen invloed geregeerd en bestuurd; en daar het commercieel belang van ons Land vorderde, om, indien mogelyk, ons buiten den oorlog te houden, zoo hadden de nieuw aangestelde Regenten vooral hunne zorge dienen te laaten gaan, dat wy met de *Engelschen* niet in oorlog kwamen, en alles vermyden wat daar toe aanleiding kon geeven: want de *Franschen* zouden immers *voor geld*, daar zy groot gebrek aan hadden, de Republiek de onzydigheid wel toegestaan hebben, indien zy verzekerd waren geweest van de instandhouding der nieuwe Regeeringsvorm, of dat, volgens de bedoeling der Patriotten van 1787, 's Volks invloed op het aanstellen hunner Regenten vastgesteld, en het misbruik van des Stadhouders invloed en gezag, door eene Instructie, beteugeld was geworden. De Stadhouder zou zich gaarne daar aan onderworpen hebben, en dan hadden de *Engelschen* geen reden meer tot een oorlog tegen ons Land." [Wy moeten hier weder vraagen: Was dit voorgestelde, in de toenmaalige omstandigheden, *mogelyk*?] „ Ja! al had zulks de Republiek nog 100 Millioenen meer, dan de vervolgens gekogte Onafhangelykheid, gekost, zoo zou die onzydigheid eene zoodanige goudmyn voor onzen koophandel geworden zyn, dat zich dit verlies met woekerwinst hersteld kon hebben. De Koning van *Pruissen*, die kort naa onze Omwenteling vrede met de *Franschen* maakte, heeft door de onzydigheid zyn volk zoo gelukkig gemaakt, dat 'er schatten geld in zyn Ryk daar door gewonnen zyn; en onze onzydigheid in den Zevenjaarigen Oorlog was een spreekend voorbeeld van de voordeelen, die een handeldryvend Land uit de onzydigheid kan trekken. Maar neen! De Omwenteling werd voor zoo gezegend beschouwd, dat daar voor alles opgeofferd moest worden; intusschen dat de

de trouwlooze *Brit* gelegenheid verkreeg om zyn ouden Bondgenoot meest alle zyne buitenlandſche bezittingen af te neemen, de als vriend in zyne havens komende Schepen, en die hy op zee vond, weg te neemen, en voor goeden prys te verklaaren.

„ Hoe zeer men, derhalven, een waare voorſtander van eene geordende vryheid, op één- en ondeelbaarheid gegrond, mag zyn, zoo kan men nogthans alle de by en na de Omwenteling van 1795 voorgevallene misſlagen niet goedkeuren; misſlagen zoo groot, dat dezelve tot ſchande ſtrekken van eene verlichte Natie." —— Eenige bladzyden beſteedt de Schryver, om, den loop der Landsgebeurtenisſen vermeldende, die *misſlagen* aan te wyzen. En wie zal ontkennen, dat 'er veele, zeer veele, begaan zyn? Doch ook wie zal met ons, even gelyk wy in het afgeſchreevene gedeelte gedaan hebben, niet veelmaalen by zich zelven vraagen: Was het vermyden daarvan *mogelyk?* En zal hy niet verlegen ſtaan, om de oorzaaken dier onmogelykheid te ontdekken, wanneer hy, ondanks de ons toegekende *Onafhangelykheid*, in aanmerking neemt de betrekking, waarin wy tot de *Franſche* Repu bliek ſtonden.

Wy hebben, ſchoon taal en ſtyl beter zouden kunnen weezen, dit Tafereel met doorgaand genoegen geleezen; en hoewel het zommigen moge voorkomen, dat de Schryver eene te groote ruimte, naar evenredigheid, genomen hebbe, om de voorvallen, zints het uitbarſten des *Americaanſchen* Oorlogs, te vermelden, alsmede dat hy te breed ſtilſtaat op 't geen ons Vaderland betreft, — zal zulks, over 't algemeen, wel verre van zynen arbeid min *ſmaaklyk te maaken*, dienen om denzelven goedkeurende Leezers te doen vinden.

MARIA, *of het Ongeluk van Vrouw te zyn. Door* M. WOLLSTONECRAFT GODWIN. *Uit het Engelsch. Te Amſterdam, by* J. Allart, 1801. *In gr. 8vo. 261 bl.*

Wy vertrouwen, en hopen vooral, dat men dit Werk voor niets meer wil opgeven, dan voor een verdicht verhaal, en bewonderen alzo even zeer de ſterke verbeeldingskracht en het ſcheppend vernuft, als het bevallig gelaat, der Schryfſter, welker Pourtrait den tytel verciert, en ons, van alles wat ons in dit Boek is voorgekomen, verre weg het meest behaagt; en wy vergeven aan zo bekoorlyke gelaatstrekken zeer gaarne enige harde, en waarlyk onverdiende, uitdrukkingen, als zy, ook in dit Werk, e. jegens het manlyk deel des menschdoms, hare pen heeft veroorloofd, en wenſchen

schen hartlyk, dat geen Man daarover ooit enige andere wraak zal willen nemen, dan door zyne Echtgenote *het Geluk van Vrouw te zyn* zo te doen gevoelen, dat haar vrolyk gelaat, geheel het gevoel van hare tevredenheid met haren stand uitdrukkende, deze misvattingen van MARIA WOLLSTONECRAFT ieder ogenblik weêrlegt. Alle Mannen zyn, wy erkennen het, niet zo als zy behoren te zyn; en indien ene Vrouw van dien byzonderen, die haar by ongeluk te beurt viel, tot het geheel geslacht besluit, dan is het wel mogelyk, dat zy een weinig bitter wordt.

Wy vinden ene wel zeer ongelukkige Vrouw in MARIA, de Heldin van deze Geschiedenis. Het Boek begint zonderling genoeg; wy ontmoeten MARIA het eerst in een Dolhuis, waarin zy, na van hare Dochter beroofd te zyn, door haren Echtgenoot opgesloten, en aan de zorg toevertrouwd is van ene hardvogtige, door ongeluk en mishandeling hardvogtig gewordene, Oppaster, die evenwel al spoedig jegens haar min of meer vertederd wordt. Door haar bekomt zy enige boeken, behorende aan zekeren, ook onschuldig aldaar opgesloten, DARNFORD, en raakt met dezen daardoor in briefwisseling; en eindlyk gelukt het plan, dat deze ongelukkige haar van tyd tot tyd bezoekt. MARIA kende dezen man reeds min of meer; want te voren was hy reeds eenmaal haar verdediger. —— Nu eerst krygt de Lezer kennis van hare geschiedenis. Hare ouders hadden waarlyk den slag niet van kinderen op te voeden; en na den dood harer moeder, vooral na een twede huwlyk van haren vader, vermeerderde haar verdriet in het ouderlyk huis. Zy huwde juist niet tegen haar genoegen, maar ondervond, toen het te laat was, dat zy zich aan het laaggeestigst wezen had verbonden. Haar man is onwaardig dat wy zyn karakter zouden aftekenen; het zy genoeg, dat zyne vrouw hem eindlyk ontliep, en dat met het hoogste recht; doch haar dwingland kreeg haar op het spoor; dan, door hulp van DARNFORD, ontkwam zy hem toen nog, en beviel kort daarna van ene dochter. Haar enige toevlucht was haar oom; deze stierf, en zy was zyne erfgename; en, na zeker contract met haren man, dat hare vryheid verzekerde, nam zy de reis aan naar Frankryk; doch eer zy de Paketboot nog bereikt had, werd haar kind haar ontnomen, en zy kwam eerst in het Dolhuis tot zich zelve.

„ Nadat DARNFORD de Gedenkschriften van MARIA geleezen had, zond hy die aan haar terug, met een zeer tederen brief, waarin hy zich toelegt, om de ongerymdheid der Wetten te betoogen, die tot het huuwlyk betreklyk zyn. „ Tot dat de echtscheidingen gemaklyker worden, zei hy, zal het huuwlyk een „ ondraaglyk juk wezen. Wanneer men begaafd is met een verheven verstand, moet men 'er zich van bedienen, om 'er zich „ van te onttrekken. Het voorrecht, om zich boven de Wet-

„ ten te plaatfen, die altyd onderdrukken en nooit befchermen, behoort aan hun, die de gevolgen van deeze inbreuk niet vreezen. In de gefteldheid, waarin gy verkeert, wel ver dat gy pligten te vervullen hebt, heeft de Maatfchappy de grootfte verongelykingen omtrend u te herftellen. De eer, zoo wel als de reden, verbiedt u tot uw man weder te keeren. Zoudt gy, uit eerbied voor vooroordeelen, u verwyzen om uw hart te fluiten voor de zoetfte aandoeningen? Ik ben niet belangloos in alles, wat ik u zeg: ik weet dat uw hart in u ten mynen voordeele fpreekt, ter zelfder tyd, dat ik my op uw verftand beroep. Duizendmaal op een dag vraag ik my, hoe ik zulk een groot geluk heb kunnen verdienen, en ik vereenig alle myne poogingen, om my uwer waardig te maaken." —— Hy eindigde met haar verlof te vraagen, om by haar weder te koomen."

Kort daarop ontfangt zy bericht, dat hare dochter dood is, en tevens het aanbod harer vryheid, mids zy de helft van haar fortuin aan haren man overliet; dan, zy had geen verdrag te maken met den moordenaar van haar kind.

„ DARNFORD kwam haar in den avond zien. *JEMIMA* (dit was de naam harer Oppaster) was verplicht heen te gaan, en volgens gewoonte, floot zy hen op, om alle verrasfing voor te koomen. In den beginne ondervonden de beide gelieven vry wat verlegenheid. Zy kreegen vervolgens meer vertrouwen. Hun onderhoud werd trapswyze teder en vuurig. DARNFORD deed MARIA de mooglykheid van een fcheiding vreezen. Hy fchilderde haar met de leevendigfte kleuren de wanhoop af, die op dit yslyk voorval zou volgen. Hy bad haar eindlyk, om aan het noodlot het vermoogen te *ontneemen* van haare vereeniging immer te verbreeken. Hy trouwde haar voor het oog der Godheid. Zy zwoeren elkander liefde en getrouwheid, en hy verbond zich met den plegtigften eed, om haar voortaan tot befchermer en fteun te verftrekken."

De meester van het Dolhuis, een fchelm van den eerften rang, die met den vyand van DARNFORD had zamengefpannen, om zich meester te maken van zyne bezittingen, dit oogmerk nu bereikt hebbende, nam de vlucht. Zo geraken zy beiden in vryheid, en MARIA leefde nu alleen voor de liefde; dan DARNFORD moest naar Parys, om zyne vyanden tot de teruggave van het zyne te noodzaken. Intusfchen roept MARIA's onwaardige Echtgenoot haar voor den rechter; eindlyk gelukt haar de echtfcheiding. MARIA's ongeluk was daarom niet geëindigd; DARNFORD wordt trouwloos, en wanhopend neemt zy haar toevlucht tot vergif. — JEMIMA had juist nu ontdekt, hoe men haar bedrogen had, en dat hare dochter waarlyk nog in leven was. Zy brengt haar dat beminde kind. De hevige ontroering maakt haar geftel in wanorde, en daardoor ontlast zy zich-

ge-

gelukkig van het ingenomen vergif, en roept uit, in vervoeringen van moederlyke liefde: *Het is gedaan: ik zal voor myne dochter leven!* —— Zo eindigt dit Boek, waarvan het laatste gedeelte niet behoorlyk afgewerkt, maar slechts geschetst is; zynde die afzonderlyke gedeelten onder de papieren van *Mevrouw* GODWIN even zo gevonden, als zy ons hier worden geleverd.

Hielden wy deze Geschiedenis voor iets meer dan een verdichtsel, dan zouden wy by deze onze aankondiging den wensch nog voegen, dat MARIA, óf by eigene ondervinding, óf door getuige te zyn van die harer Dochter, nog gunstiger denkbeelden over de Mannen mag verkregen hebben, dan die, welke hare eigene geschiedenis, en die van JEMIMA, welke al mede in dit treurig verhaal is ingelascht, natuurlyk by haar verwekken moesten. De schryftrant van MARIA WOLLSTONECRAFT GODWIN, intusschen, is, dit erkennen wy, uitnemend fraai, en sleept den Lezer, hoe onwillig ook, telkens mede; en dezen lof geven wy gaarne aan dit Boek.

Dichtlievende Uitspanningen van Mr. R. H. ARNTZENIUS. *Te Amsteldam, by* P. J. Uylenbroek, 1801. *In gr.* 8vo. *Behalven de Opdracht en het Voorberichs*, 147 *bl.*

Zuiverheid van taal en zoetvloeijendheid pryzen deze Dichtstukken aan, en zyn evenwel maar de geringere verdiensten van dezelve: kracht van uitdrukking, welgekozene beelden, veel ongekunsteld gevoel, vinding, naarvolging der Ouden, en der lieve Natuur, doen ons dezen Dichter kennen en hoogachten, als voor de kunst geboren, en als enen man, die, door vlytige letteroefening en vertrouwden omgang met de Natuur, zynen goeden smaak uitmuntend wist te vormen. Het is ons dus ten hoogsten aangenaam, dat de Dichter hope geeft, dat deze bundel nog wel eens door een' anderen zal gevolgd worden, en hy deze zyne geliefde letteroefeningen nog niet vaarwel heeft gezegd. Natuurlyk dat het éne van de gedichten ons boven anderen wel eens behaagt, en dat het éne het ook in de daad van het andere wint in wezenlyke waarde; maar, met dat al, wy noemen ieder derzelven, hoewel zy in jaartekening verschillen, waarlyk fraai, en wyzen deze UITSPANNINGEN ene plaats aan onder de werken van onze beste latere Dichters, waar helaas! nog overvloedige ledige plaats is, die in de boekverzamelingen onzer liefhebbers der dichtkunst, maar al te veel, door ellendige pruldichten wordt aangevuld. De *Naarvolgingen* in dezen bundel zyn by uitstek schoon, zo dat wy ons met moeite weêrhouden om uit dezelven iets ter proeve te geven; het

zyn: vyf *Elegiën* naar TIBULLUS; éne naar PROPERTIUS. *Minnezangen* beslaan de twede plaats: *Herdenking by myne wederkomst op Wel te vreeden, te Oudshoorn. Bespiegelingen op eenen zomerschen Avond. Aan eenen jongen Beukenboom, op welken de naam van* ELIZE *uitgesneden stond. By eenen Lentemorgen. Lentezang. De Winter. Het waar Genot. In het Album van den Heer* J. DE VRIES. Nu volgen enige *Mengeldichten*; 13 stuks, meest Gelegenheidsversen, Geboorte-, Lyk-, Wieg- en Huwlyks-zangen, die in de daad hier plaats verdienden, niets hebben van den ouden gewonen dreun, en waar van de Dichter zelve te recht oordeelt, dat daar onder zyne slechtste stukken niet zyn. Eindelyk volgen nog twee *Lierzangen: Ten slotte eener Redevoering over de Gebroeders* T. *en* C. GRACCHUS; en: *Aan het Vaderland, ter gelegenheid van den Aftocht der Engelsche en Russische Legers.* Dit laatste stuk zag ook reeds in het vorige jaar, met des Dichters naamtekening, het licht; een stuk, dat iederen kenner der kunst, en ieder rechtgeäard vaderlandsch hart, zeer behagen zal. Dan het haalde hem by velen de blaam op den hals van *wrevelmoed, wraakzucht* en *partyschap*; en sommigen zyner vrienden zyn daardoor merklyk in hunne vriendschap jegens hem bekoeld. In het Voorbericht verdedigt hy zich tegen zodanige beschuldiging, zonder ook maar een enkel woord te herroepen: een lierzang is gene geloofsbelydenis. De Dichter heeft volkomen gelyk; dan of dit zyne zogenoemde vrienden voldoen zal, twyfelen wy; want zeker soort van menschen zyn wat moeilyk te overtuigen. —— Op ene uitmuntende wys volgt ARNTZENIUS de Ouden naar, en heeft de oude stukken der kunst vlytig beöefend. *Byna in ieder* stukje voelen wy 't: hunne denkbeelden zyn hem zeer eigen; maar ook voorzeker de nieuwere; en hier en daar herinnerden wy ons onder het lezen aan deze en gene schone trekken onzer Vaderlandsche Dichters. Zo dachten wy, b. v., het slot van de opdracht *aan zyne Egade* lezende; nopens zyn kroost:

En als gy met my rust in 's aardryks killen schoot,
Dan zal 't met dankbaarheid zyn dierbre moeder zeegnen,
En denken mooglyk eens aan haren echtgenoot.

aan deze woorden van H. VAN ALPHEN:

En legt de Albehoeder
My naast haar zy;
Betreurt dan uw moeder!
En denkt aan my.

En

F. zodanige gelegenheid, om aan dien Dichter vooral, en ook nu en dan aan anderen, te denken, kregen wy meer dan eens: ook viel ons somtyds een regel of welgekozen beeld van enen Duitschen Dichter in. Ons hinderde dit wel niet zeer: alle die oude vrienden, die wy zo ontmoeteden, waren toch dezulken, die men wel gaarne eens wederziet. Evenwel, de Dichter is zelve te zeer Dichter, in den echten zin van het woord, dan dat hy dit in het vervolg niet wat meer vermyden zou. Deze aanmerking is in de daad de énige, die wy hebben. Vooral bevallen ons zyne liederen in den zagten gevoeligen toon; van het zogenaamde sentimentele hebben dezelven niets, maar zy spreken de taal van het hart regelrecht tot het hart.

Frans Edeling en Sophia Constant. Een leerzaame Roman, in Brieven. Niet vertaald. *Te Amsterdam, by* M. Schalekamp, 1801. *In 8vo. 204 bl.*

Onder de meesterstukken van vernuft en smaak mogen wy deze Roman niet rangschikken. FRANS EDELING, een braaf Jongman, zonder middelen, schryft aan zynen Vriend, dat hy ene hartlyke liefde heeft opgevat voor de énige Dochter van den ryken Koopman CONSTANT, en dat hy het ook reeds ten vollen eens is met zyn meisje; zy geeft aan hare Vriendin hetzelfde bericht. Deze brieven worden beändwoord. De Voogd van FRANS is ook in het geheim; dan de Vader van het meisje is 'er maar weinig mede in zyn schik, en verbiedt de gelieven allen omgang. Met behulp van enen Zielverkoper noodzaakt hy den Jongeling, die niets kwaads vermoedt, tot een reisje naar Oost-Indiën, en heeft zyne Dochter intusschen verloofd aan zekeren Jonker VAN ZWINDEN; doch het meisje, dat van haren geliefden naricht had, weigert den Jonker standvastig; en de oude Heer komt tot den dwazen stap, van op zekeren avond zyne Dochter aan den Jonker in de koets te leveren. Het gelukt SOPHIA, den schelm te ontsnappen, en zy geraakt eindlyk by een Boer in Vlaanderen, toevallig een oud bediende van haar huis, die haar zeer lief had, en by wien zy zich als meid, en te gelyk als Gouvernante van de kinderen, voor alle naarsporingen van haren Vader verborgen houdt. FRANS komt, intusschen, spoediger dan de oude Heer hem verwachtte, weer in het vaderland; want zyn Schip was genomen door de Engelschen; maar, daar zyne beminde nergens te vinden is, neemt hy, uit verdriet, nu vrywillig dienst. Dit was te meer jammer, omdat hy korte dagen daarna ryk werd, door eene onverwachte erfenis. Dan het geluk was hem nu geheelenal gunstig; want

zyn Schip strandde op de Vlaamsche kust; en zo geraakt hy juist toevallig in die boerenwoning, daar SOPHIA diende. De ryke CONSTANT was, en dit diende al mede de gelieven, nu reeds arm geworden; hy staat hun huwlyk nu gaarne toe; en daar hy daarenboven de inschiklykheid heeft, van, denzelfden avond dat de jonge lieden te huis komen, te sterven, zo kan de Voogd van FRANS nu SOPHIA's moeder huwen. De Vriend en Vriendin van het jonge paar bevielen elkanderen ook byzonder wel, zo dat dit ook een paar wordt.

Ziet daar het hoofdbeloop van deze Roman, waarin wy nog al het een en ander hebben aangetroffen, dat niet boven alle berisping wezen zou; b. v. *het zo spoedig ééns zyn der gelieven*, — *het niet herkennen van elkanderen in de boerenwoning*, — en wat meer van dien aard is; terwyl de Vriendin met hare hofmansdroppels ons ook wat lastig viel. Dan wy willen, wegens het *leerzame* van deze Roman, gelyk ons de tytel bericht, op dergelyke kleinigheden juist niet sterk hechten. Wat nu dit *leerzame* aanbelangt, soortgelyke aanmerkingen, als b. v. „ *eenvoudige boeren lieden hebben ook hun zedelyk gevoel en edele beginselen*," zyn zeker leerzaam en by uitnemendheid schrander! Het verhaal wordt door twee niet onaardige Plaatjes opgehelderd.

LOTJEN WAHLSTEIN, *of het gelukkig gebruik van omstandigheden en begaafdheden. IIde Deel. Uit het Hoogduitsch. Te Leyden, by* Herdingh *en* du Mortier, 1800. *In gr. 8vo.* 387 *bl.*

De geschiedenis wordt op denzelfden voet als in het vorig Deel voordgezet: alles blyft by het waarschynlyke, en in den huislyken kring. De jonge lieden, die reeds in het begin zo veel belang inboezemden, trouwen nu natuurlyk, en leven gelukkig. Wy vonden in deze Roman niets, waarvan de lezing ons enigzins bedenklyk voorkwam voor een jeugdig hart; maar zeer veel, daarentegen, dat een werkzaam, nuttig, en tevens aangenaam en vrolyk leven, zo wel vóór als in het huwlyk, bevorderen kan. Wy pryzen dezelve daarom onze Jongejuffrouwen, als ene aangename en nuttige lecture, aan; terwyl wy herhalen, dat ook het manlyk gedeelte des menschdoms hier en daar niet weinig zal aantreffen, dat voor hetzelve overweging en nadenking wel waardig is. Alles, intusschen, is natuurlyk op de Duitsche leest geschoeid; en een Vaderlandsch oorspronglyk Werk, in denzelfden smaak, zou, naar ons inzien, voor onze Vaderlandsche jonge lieden nog al zo aangenaam, althands niet minder leerzaam zyn.

Vriend.

Vriendschap en Liefde, Toneelspel, in drie Bedryven. Te Groningen, by W. Zuidema, 1800. *In 8vo.* 117 *bl.*

Ontmoeting en Vergeving, Toneelspel, in vier Bedryven. Door Mr. H. A. SPANDAW. Ibidem, 1801. 105 *bl.*

Beide deze Stukjes zyn van dezelfde hand, en verdienen lof; alhoewel, dit ontveinzen wy niet, het eerste ons wel het meest behaagt. KAREL, de Zoon van zekeren Graaf VAN BEEKWYK, heeft zyn hart gezet op ELIZABETH, ene boerendochter, en een uitmuntend meisje. Zyn Boezemvriend, de Predikant WELMAN, bemint en bezit haar hart. Beide de Vrienden geven intusschen elkanderen niet toe in edelmoedige vriendschap. Dan de waardige Christen-leeraar ontveinst niet alleen zyne liefde aan zyne beminde, maar doet zelve by haar aanzoek voor den jongen Graaf, en heeft den Vader van zynen Vriend reeds overgehaald om aan dit huwlyk zyne toestemming te geven. Doch deze neemt, op het horen van den naam der ouders van het meisje, zyn woord terstond terug; en nu komt het uit, dat KAREL eigentlyk ook de Zoon is van dienzelfden braven Landman, dien de Graaf, om byzondere redenen, tegen een dood kind, waarvan zyne echtgenote in het kraambed overleed, had verwisseld. De Lezer raadt nu zelve de gelukkige uitkomst; en het spreekt van zelve, dat ook KAREL de bezittingen van den Graaf met zyne lieve Zuster delen zal. De Præceptor van den Graaf, THEÖPHRASTUS KRINTE, een zonderling man, en FERDINAND, die, zonder KAREL, zyn erfgenaam zou geweest zyn, geven afwisseling, en vervrolyken dit welgeschreven Stukje.

Wat het twede betreft: *Ontmoeting en Vergeving*; MEERVELD ontmoet, aan het huis van een oud Academievriend, zyne, zeer door hem beledigde en mishandelde, Vrouw; en het ontdekt zich by deze gelegenheid spoedig, dat zeker uitmuntend Jongeling hun Zoon is, die, de mishandelingen van zynen Vader al mede moede, hem ontvlucht was, en zich, der Moeder onbekend, maar door haar bemind en hoog geacht, aldaar, onder den verdichten naam van KRONENBURG, ophoudt. Met het gelukkigst vooruitzicht verzoenen zich de Echtgenoten; en hun dierbaar kind trouwt de beminnelyke SOPHIA, de énige Dochter van den waardigen Vriend, by wien de Echtgenoten elkanderen wedervonden, en waar MEERVELD's Vrouw zich reeds enen geruimen tyd had opgehouden, en door SOPHIA als moeder geliefd en geëerd was. —— Dit Toneelspel is zeker aandoenlyk, en bevalt ons ook van wegen deszelfs goede zedekunde. Dan het komt ons voor, dat KRONENBURG te *onnatuurlyk* groot en edelmoedig is; en SOPHIA, een anders waarlyk lief en schrander meisje, wat al te *onnatuurlyk* eenvoudig. Dit is het vooral, waarom ons dit Stukje minder dan het vorige heeft bevallen.

Sieg-

Siegfried van Hohenwart. Tooneelspel in vyf Bedryven, door M. WESTERMAN. *In den Haage, by* J. C. Leeuwestyn, 1800. *In 8vo. 71 bl.*

Graaf SIEGFRIED VAN HOHENWART had, gedurende zyne afwezigheid, zyn Slot en zyne Echtgenote aan de zorge van den Ridder GAFFRO toevertrouwd, eenen lagen booswicht, die zelve de Gravin bemind had vóór haar huwlyk, en zinds lang zich aan den Graaf zocht te wreken, wiens Vader den zynen in den oorlog gedood had. Ziet hier 's mans character: *Een laage-schelm, zegt hy, kan zyn' wraakdorst aan een vrouwenmoord verkoelen; een manlyk hart veracht zulk eene laffe wraak. Zoude ik daarom zo lang vrindschap voor Siegfried gehuigcheld .... daarom zo veel moeite aangewend hebben, om zyn vertrouwen te winnen? Neen, haar bezitten kan ik niet; ik wil haar vernietigen ...- haar deugd, haar eer verwoesten .... haar onschuld by Siegfried verdacht maken .... tot eene gemeene zondares wil ik haar vernederen, en .... als zodanig moge Siegfried haar behouden hebben.* De Graaf vindt, by zyne tehuiskomst, de Gravin met haar kind in den kerker, verneemt hoe zy hem ontrouw was, maar zyn edelmoedige Vriend hem aan Ridder WERNER VAN RUDESHEIM, en ook by voorraad aan haar, reeds heeft gewroken. Hy wil haar niet zien, en beveelt dat men haar met het kind, de vrucht, zo hy meent, van het overspel, zal ombrengen. De deugd van IRMENGARD (dit is de naam der Gravin) bestaat nu ook tegen de laatste proef van den snoden GAFFRO; zy moet nu sterven; dan de booswicht, die haar moorden moet, komt gelukkig tot inkeer; zy ontkomt dus, en wordt door enen Kluizenaar, *toevallig* de Vader van een meisje, dat de Graaf voorheen door trouwbelofteu bedrogen had, en waarvan nog een kind over is, geborgen. De moordenaar, wien GAFFRO uit voorzorg vergif had ingegeven, trof, vóór hy den geest gaf, *toevallig* enen Monnik aan, en heeft gebiecht; door dezen Monnik krygt de Graaf nog dien zelfden nacht bericht, dat zyne Gemalin onschuldig is. GAFFRO geraakt nu in haren kerker. SIEGFRIED is nagenoeg wanhopend; doch aan den morgen treft hy *toevallig* den Kluizenaar aan, vindt dáár zyne Vrouw, haar kind, en het kind van haar, die hy bedrogen had; en ontfangt, *toevallig* by haar graf, op voorspraak der Gravin, van haren Vader, den Kluizenaar, vergiffenis.

Ziet daar de niet zeer waarschynelyke gebeurenis, (*toevallig* nagenoeg de historie der *standvastige* GENOVEVA) die in dit Tooneelspel is ingekleed, het welk wy onder de middelmatigen rangschikken. De tytel zegt niet, dat het ene Vertaling is; hetgeen wy evenwel vermoeden.

ALGEMEENE

VADERLANDSCHE

LETTER-OEFENINGEN.

Specimen Hermeneutico-Theologicum, &c. Of, *Godgeleerde en Uitlegkundige Proef, tot bewys, dat het Boek der Openbaaringe niet strydt tegen den aart der Leere en de Schryfwyze van den Apostel* JOANNES; *onder voorzitting van* JODOCUS HERINGA, E. Z., *Theol. Doct. en Hoogleeraar in de Uitlegkunde des N. V. te Utrecht, in het openbaar verdedigd door den Schryver* HENR. HERM. DONKER CURTIUS, *den* 5 *Juny* 1799. *Te Utrecht, by* O. J. van Paddenburg. *In gr. 8vo.* 186 *bladz.*

Deeze Verhandeling, schoon in tyds ons ter hand gekomen, was, onder een aantal van andere stukken, te zoek geraakt, en daardoor zo lang vergeten, dat, wanneer zy ons onlangs weder in handen viel, wy twyffelden, of het niet welvoegelyker ware, ze geheel te laaten liggen, dan 'er zo laat van te spreeken. Het onderwerp en de wyze, waarop het door den Schryver behandeld is, hebben ons tot het laatste doen besluiten. Onder alle Boeken, welke doorgaans tot den *Canon* des N. Verbonds gerekend worden, is geen, welks regelmaatigheid en echtheid, zelfs door yverige en geleerde Voorstanders van den Christelyken Godsdienst, zo sterk is in twyffel getrokken, of wel rechtstreeks ontkend geworden. Hoe men daarover reeds in vroege tyden verschilde, kan men vinden, zo by anderen, als by J. D. MICHAËLIS, in zyne *Inleiding in de Schriften van het N. V.* En dit geschil is nog niet beslist. Ten opzichte der uitwendige blyken van Echtheid kan men by den reeds gemelden Schryver, by LARDNER, by WETSTEIN en anderen uitvoerige berichten leezen, en de getuigenissen en gevoelens der Ouden nazien, terwyl men by den eerstgenoemden ook gewichtige en onpartydige aanmerkingen zal vinden over de inwendige blykbaarheid, of de kentekens van waarheid of valsch-

heid, welke men gemeend heeft in den inhoud des Boeks, de daarin voorgestelde zaaken, den styl en schryfwyze, te ontdekken.

De Heer DONKER CURTIUS, het gevoelen toegedaan der geenen, welken de Godlykheid deezer *Openbaaringe* verdedigen, en dezelve als een Werk van den Apostel JOANNES aanneemen, heeft deeze Verhandeling toegewyd aan het staaven der inwendige blykbaarheid en het oplossen der tegenwerpingen, welke met den meesten schyn daartegen ingebragt worden. Misschien zal iemand denken; op deeze wyze wordt alleen getoond, dat eenig Boek het werk van zekeren Schryver *kan zyn*, niet, dat het inderdaad het zyne *is*. Zulk een denkbeeld is ook niet geheel ongegrond. Om het bewys volledig te maaken, wordt zekerlyk meer vereischt, t. w. de bevestiging van geloofwaardige getuigen, of de uitwendige Blykbaarheid. Dat de Heer CURTIUS dit ook gevoeld hebbe, blykt uit den opgegeven titel zyner Verhandelinge. Evenwel kan men langs deezen wech somtyds verder komen dan tot bloote mogelykheid. Wanneer men, naamelyk, in eenig Werk eene schryfwyze, eenen trant van denken en voorstellen, en keus van woorden en uitdrukkingen vindt, welke zekeren Schryver byzonder eigen zyn, in deszelfs bekende Werken heerschen, en by anderen of geheel niet, of zelden, of onder eene andere wyziging, voorkomen, ontstaat daaruit eene aanmerkelyke waarschynelykheid; en deeze waarschynelykheid kan tot zo hoogen trap opklimmen, dat weinig meer tot redelyke overtuiging noodig zy, vooral, wanneer zy gesteund wordt door eenige kracht van uitwendig bewys. Doch om deeze waarschynelykheid wel te vatten, en op haare rechte waarde te schatten, worden, behalven eene groote gemeenzaamheid met de erkende Werken des Schryvers, een fyn gevoel en een geoefende smaak gevorderd. De Heer CURTIUS is van oordeel, dat men, ten opzichte der Echtheid van het Boek der Openbaaringe, deeze waarschynelykheid zeer ver kan brengen. Omtrent het einde zyner Verhandelinge, bl. 176, zegt hy: „ Indien ik my niet bedriege, blykt, uit dit gedaane onderzoek, dat noch in de geaartheid des Schryvers, noch in den inhoud der Leere, noch, eindelyk, in den trant van schryven, iets is, hetgeen ons zoude noodzaaken of raaden, de Openbaaring niet te houden

„ voor

„ voor een Werk des Leerlings, welken de Heer lief „ had: maar dat, in tegendeel, eene merkwaardige „ overeenkomst eenen en den zelfden Schryver van het „ Euangelium, de Brieven en de Openbaaringe aan„ wyst."

De Schryver heeft zyne Verhandeling verdeeld in *vier* Hoofdstukken. In het Eerste worden de zwarigheden voorgesteld, welke sommigen tegen de Openbaaring, als een Werk van den Apostel JOANNES, afleiden, zo uit den schryfstyl, als uit den algemeenen inhoud des Boeks. Te recht wordt hier aangemerkt, dat, in een Propheetisch Werk, natuurlyk de styl meer verheven en stouter moest zyn, dan in een eenvoudig verhaal van gebeurde zaaken, of in briefswyze geschreven vermaaningen en onderrichtingen. —— Dat in het Boek der Openbaaringe veel meer en sterker doorblinkende Hebraïsmen voorkomen, en de woordvoeging veel verder van de zuiver Grieksche afwykt, dan in de andere Werken van den Apostel, wordt toegestaan; hoe de Schryver deeze zwaarigheid pooge wech te neemen, zullen wy in het vervolg zien. — Over den Inhoud des Boeks, de tegenwerpingen door OEDERUS daaruit getrokken, en derzelver onrechtmaatigheid, wordt nog kortlyk gesproken; maar het volledige antwoord verschoven tot het Derde Hoofdstuk.

Het Tweede is geschikt om te doen zien, dat het character en de inborst van des Heeren geliefden Leerling ook in het Boek der Openbaaringe zich vertoonen. Daartoe bevat de eerste paragraaph eene schets van dat character, welke ieder met genoegen zal leezen. Alleen zal men, misschien, oordeelen, dat de Schryver ver genoeg gaat in de verdediging van het gedrag des Apostels by de gelegenheid, welke LUCAS verhaalt, H. IX: 52 env. Vooral had de Aantekening uit den *Wandsbecker Bode*, en de *ysdruppen aan het dak van den Tempel der Verdraagzaamheid*, bl. 31, wel mogen wechblyven. De laatste komen hier geheel niet te pas. En hetgeen JESUS berispte, kunnen *wy* niet goedkeuren, al achten wy ons, in de bewustheid van eigene zwakheid, niet gerechtigd den eersten steen te werpen. Doch men moet iets toegeeven aan den vuurigen yver van eenen jeugdigen Schryver, die met zyn onderwerp is ingenomen. — De tweede § dient

om te toonen, dat juist dit zelfde character in de Openbaaring doorstraale.

Het Derde Hoofdstuk is het grootste en gewichtigste der geheele Verhandeling. Het dient om *de Overeenkomst der Openbaaringe met de overige Werken van den Apostel* JOANNES te toonen. Het is daartoe gescheiden in twee voornaame deelen, waarvan het eerste *de Leer der Openbaaringe* betreft, raakende *den Vader*, JESUS CHRISTUS, *den H. Geest*, *het geluk van waare Christenen*, *de rampzaligheid der godloozen*, *den Duivel*, enz. — Op verscheidene deezer plaatzen zouden hier en daar nog al eenige aanmerkingen te maaken zyn. By voorb. wanneer de Schryver, bl. 51, als zyn gevoelen opgeeft, dat onze Verlosser in de Schriftuur Gods Zoon genoemd worde, enkel uit hoofde zyner godlyke natuure, waardoor Hy bestond vóór de grondlegging der waereld, schynt hy niet bedacht te zyn geweest op LUC. I: 35. ROM. I: 4. of op LUC. XXII: 67 vg. vs. 70. — Ook komt ons bl. 55 de byzondere overeenkomst tusschen JO. XIV: 6. I: 9, 14. en OPENB. III: 7, 14. voor als eenigzins ver gezocht. De laatste plaats had, misschien, ruim zo goed kunnen vergeleken worden met JO. XVIII: 37. — En tusschen JO. III: 29 en OPENB. XIX: 7, 9 is vooral geene meerdere, maar veeleer mindere gelykheid, dan tusschen deeze laatstgemelde plaats en MATTH. XXII: 1 env. of XXV: 1 env. — Andere vergelykingen, by voorb. van JO. V: 23. met OPENB. V: 12, 13, zyn juister, meer in het oog loopende, en bl. 59 env. zeer te recht bygebracht. — In een Aanhangsel op dit deel worden de tegenwerpingen wederlegd van hun, die gemeend hebben in de Openbaaringe eenige, met de Leere des Euangeliums onbestaanbaare, voorstellen te vinden.

Het tweede deel des Derden Hoofdstuks handelt over de Taal, of den Styl, der Openbaaring (*), en bestaat uit drie Afdeelingen, welker eerste handelt over sommige enkele woorden, welke in de Openbaaringe voorkomen, en JOANNES, of by uitsluitinge, of meer dan den overigen Euangelisten, eigen zyn. Verscheidene van deeze verdienen gewisselyk aanmerking; maar by andere is de zaak niet zo duidelyk. By voorb. het werkwoord Διδόναι, *geeven*, bl. 110, komt in de Openbaa

(*) *De Dictione Apocalypseos.*

baaringe menigmaalen, en in het Euangelium van JOANNES meermaalen voor dan by de overige Euangelisten; maar is by deezen, evenwel, ook zoo dikwyls gebruikelyk, dat men, onzes oordeels, daaruit volstrekt niets kan besluiten. — Het μάρτυρ of μάρτυς, *getuige*, waarvan de Schryver spreekt bl. 113, vindt men in de Openbaaringe; maar geen van beide in het Euangelium, of in de Brieven, van JOANNES. Het Werkwoord μαρτυρεῖν, *getuigen*, leest men zeer dikwyls in het Euangelium, verscheidemaal in den eersten Brief, en in den zo kleinen derden Brief tot viermaal toe; maar ook niet zelden by LUCAS en in den Brief aan de Hebreën, daar het in de Openbaaringe slechts driemaal staat. —— Het woord Αἷμα, *bloed*, met betrekkinge tot den dood van CHRISTUS, waarvan de Schryver spreekt bl. 123, is in de onbetwiste Schriften van JOANNES, en in de Openbaaringe, niet gemeener dan in de Brieven van PAULUS, of aan de Hebreën, en kan dus geheel geen onderscheidend kenmerk leveren.

De tweede Afdeeling loopt over sommige spreekwyzen, die JOANNES byzonder eigen zyn: waaronder de Schryver aanmerkt, dat μετὰ τοῦτο en μετὰ ταῦτα, *daarna*, of *na deeze dingen*, in het Euangelium van JOANNES en in de Openbaaringe dikwyls voorkomen; en nooit by MATHÆUS, die altoos τότε, *toen*, heeft. Dit is waar; maar ook dat de eerstgemelde uitdrukking daarom wel gevonden wordt by LUCAS, op verscheidene plaatzen, zo van zyn Euangelium, als van de Handelingen: zo dat zy geen eigenlyk onderscheidend kenmerk uitmaakt. Doch wanneer de Schryver 'er byvoegt, dat JOANNES nimmer τότε gebruikt, vergist hy zich: dit woord leest men ten minsten tienmaal in deszelfs Euangelium. —— Andere voorbeelden zyn van meer gewicht, als τηρεῖν τον λόγον [*het woord bewaaren*] en τηρεῖν τινα ἐκ τινος [*iemand ergens uit bewaaren*] (*) welke beide spreekwyzen JOANNES eigen zyn, en by geenen der andere H. Schryveren woordelyk zo voorkomen. — Ondertusschen verwondert het ons eenigzins, dat de Heer CURTIUS niets zegt van twee uitdrukkingen, welker eene in het Boek der Openbaaringe zeven- of achtmaalen, en in het Euangelium,

(*) Jo. VIII: 51, 52, 55 en elders, OPENB. III: 8, 10; ook JO. XVII: 15, OPENB. III: 10.

lium, of de Brieven, nergens gelezen wordt; de andere in het Euangelium menigvuldig, maar in de Openbaaringe nergens te vinden is. De eerste is, *die ooren heeft hoore*, welke by de overige Euangelisten meermaalen in de zelfde, of ten naasten by de zelfde, woorden staat (*) als in de Openbaaringe, maar nergens in het Euangelium van JOANNES. —— De andere is dat herhaalde en nadrukkelyke, *Voorwaar, voorwaar zegge ik u*, dat JOANNES in zyn Euangelium zo byzonder eigen is, zo dikwyls by hem, en by geenen der andere H. Schryvéren eene enkele reis voorkomt. Dit *voorwaar, voorwaar* leezen wy ook nergens in de Openbaaring. Wy brengen dit niet by, als een bewys tegen de Echtheid der Openbaaringe; maar als eene zwaarigheid, waarvan wel iets had mogen gezegd worden, wanneer men over den styl en schryfwyze van dat Boek handelde.

Doch ons bericht wordt reeds langer dan wy ons voorgesteld hadden. Het onderwerp en de wyze van behandeling lokten ons uit tot deeze breedvoerigheid. Het nog overige zullen wy bekorten. De derde Afdeeling dan van dit gedeelte handelt over *de Houding der wyze van Voorstellinge in het algemeen* (*de Orationis habitu in universum*); en hier vindt men zeer goede aanmerkingen over de Eenvoudigheid, Duidelykheid, (t. w. van den styl, niet van de zaaken zelve) Aangenaamheid, Deftigheid, Vuurigheid (*Concitatio*), welke laatste de Schryver evenwel gemeen heeft met PETRUS en PAULUS.

Het Vierde en laatste Hoofdstuk is geschikt om reden te geeven van het verschil der schryfwyze tusschen de Openbaaringe en de andere Werken van den Apostel. De eerste reden is, volgends den Schryver, dat de eerste aanmerkelyk vroeger dan de laatste geschreven, en deeze de oorzaak zy der menigvuldige, het zy ruwe, het zy stoute Hebraïsmen, welke men daarin aantreft. Eene tweede is het gebruiken van den Propheetischen styl; en de derde de verrukking van zinnen, waarin de Schryver was, toen hy de dingen zag, welke hy beschryft.

Eer

(*) Het geheele onderscheid ligt genoegzaam daarin, dat men in de Openbaaringe het enkelvoudige οὖς leest, by de Euangelisten het meervoudige ὦτα.

Eer wy eindigen moeten wy nog aanmerken eene zonderlinge schryffeil van *tronus* in plaatze van *thronus*, welke op bl. 36 en elders voorkomt; gelyk ook, dat bl. 129 r. 10 v. o. wordt aangehaald WETSTEIN *Prolegom. in N. T.* waarvoor wy denken, dat staan moet *Not. in Apocalypsin*, pag. 747, col. 2.

Voor het overige kennen wy den jeugdigen Schryver gaarne den lof toe van vernuft, werkzaamheid en bescheidenheid omtrent anders denkenden, en wenschen hem eenen gelukkigen voortgang in zyne welbegonnen loopbaan.

Gesprekken en Overdenkingen, over de Geboorte van onzen Heere JESUS CHRISTUS, *door* WILHELM LEENDERT KRIEGER, *Predikant in 's Hage. Te Amsteldam, by* J. van der Hey, *en te Utrecht, by* W. van Yzerworst, 1801. *In gr. 8vo.* 352 *bl.*

Voor eenige jaaren gaf de Haagsche Kerkleeraar KRIEGER soortgelyke *Gesprekken* en *Overdenkingen* in 't licht, *over het Lyden en Sterven van onzen Heere* JESUS CHRISTUS (*), waarvan deze, *over de Geboorte van onzen Heiland*, tot een Vervolg moeten dienen. Buiten twyfel zal de Eerw. Schryver, over dezen dus voortgezetten arbeid, wederom goedkeuring en lof behaalen by allen, die, aan den daarin gevolgden denk- en leer-trant gewoon, zoodanige hulpmiddelen, tot Godsdienstige stichting, behoeven.

De *Gesprekken*, die vier in getal zyn, gaan over 't belang, dat wy hebben in de overdenking van JESUS geboorte, over de geloofwaardigheid van het verhaal der Euangelisten, over de komst der Oosterwyzen te Bethlehem, en de gevolgen daarvan, en over JESUS besnyding en naamgeeving. —— De inhoud der *Overdenkingen* is: JESUS gebooren, de Herders onderricht, Engelenzang, de Herders by de Kribbe, en de predikende en Godverheerlykende Herders. Hier en daar zyn, even als in 't voorige Werk, ook eenige *Aanteekeningen* ingevoegd, voor weinig weetenden; b. v. over 't moeielyk vers, *Luc.* II: 2, over 't Erfdochterschap van MARIA, den tyd der voltrekking van het huwelyk van

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* 1793, bl. 377, 473.

van JOSEF en MARIA, (vóór de reis naar Bethlehem) de onvoegzaame vastitelling van 's Heilands geboortedag op den vyf-en-twintigften December, de wyze, waarop de Herders, het geen hun gezegd was, (zeker niet *alom*) bekend gemaakt hebben, enz. Men zal ook geduurig welgepaste dichtregels, uit VAN MERKEN, SCHUTTE, VAN DE KASTEELE, FEITH, VAN DEN BERG en andere Vaderlandfche Dichters overgenomen, aantreffen.

Zie hier, tot eene proeve, iets, met bekorting, uit 's Mans Overdenking van 't Gezang der Engelen. „ My dunkt, men mag hier veilig aan onderfcheidene zangreijen denken, hier was toch een hemelsch Choor in Efrata's velden, daarom ftelle ik my voor, dat de eerfte rei vrolyk juigchende heeft aangeheven: *Eere* [zy] *Gode in de hoogfte.* Daarop heeft eene tweede rei gezongen: *En* [of *ja*] *op aarde Vrede.* Terwyl de beide reijen zich vereenigden, en geheel het Choor den flotzang aanhief: *In menfchen een welbehagen.*" Over dezen flotzang drukt hy zich vervolgends, onder anderen, dus uit: „ Aanbidlyk, grootsch, diepbukkend, verftommend is de taal! *Welbehagen*, dat woord ryst boven 't peil van menfchenvernuft! Dat woord zet aan menschlyke naarvorfching de grenspaalen! — *Welbehagen in menfchen*, hoe veel aanbidlyks is daar in opgeflooten! Engelen bezwymen hier, wat zal ik my dan onderwinden om dit op te helderen? Neen, geen opheldering, maar nadenken, ftamelen, opfommen, wat *ik hier* vatten kan, en daar mede vol aanbidding, in 't ftille eenzaame, voor God geknield! — In dezen flotzang wordt de bron aangeweezen, waar uit de vrede voor de aarde vloeide, en tevens den Godverheerlykenden aanhef van de eerfte zangrei gebillykt. — ô Ja, eere zy God in de hoogfte hemelen toegebragt, daar Hy zichzelven verheerlykt, door zyn welbehagen in menfchen te ftellen." — „ De zingende hemellingen, geheel het Zangchoor klimt met aanbidding op, tot de eerfte bron van alle zaligheid! — Hier wordt de ftilte der eeuwigheid vertegenwoordigd, toen allereerst het ontwerp van fcheppen en verlosfen beraamd werd; toen was de befchikking van 't heil even zo fpoedig vastgefteld, als de toelaating van ellende! — In 't zelfde oogenblik ... maar zacht! ... in de eeuwigheid zyn geen oogenblikken ... evenwel, ik kan in der menfchen taal geen an-

ander woord gebruiken . . . in 't zelfde oogenblik, dat vlekloze heiligheid, gadelooze goedheid en onnaargaanbaare wysheid, de toelaating van 't zedelyk kwaad in de wereld bepaalde, was ook alrede de heerlyke verlossing ontworpen, en haare onfaalbaare uitkomst berekend! — Dan, wat onderwinde ik my, dit myn stamelen is, vreeze ik, der Oneindige Majesteit niet waardig, ik zwyge en aanbidde! — Hier zie ik hoe, door de engelen, eeuwige liefde wordt bewonderd, en vrye genade als de bron van menschenheil genoemd. Geen waarde by den mensch, geen reden aan den kant van 't schepsel, geen welvoeglykheid, veel min verdienste aan de zyde van den Zondaar. —— Neen! Welbehagen van God alleen, de oorzaak van menschengeluk! Engelen zyn Duivelen geworden, tallooze schaaren derzelven hebben hun beginsel niet bewaard, maar zyn van God afgeweeken: ook deze hadden verlossing noodig. —— Waarom zingen Engelen niet van Gods welbehagen in die afgevallene engelen? — Neen dat konden zy niet doen: waarom niet? — — „ ô God wat zyn uwe oordeelen een diepe afgrond!" — Ach! deze zyn eeuwig met onlosmaakelyke ketens aan 't verderf geboeid! — Eeuwig, eeuwig zyn die tot toonbeelden van geduchte rechtvaardigheid gesteld! — Ik siddere, op dit denkbeeld! — „ HEERE gy zyt rein in uw richten, rechtvaardig in uwe wegen, onnaargaanbaar wys in alle uwe bestellingen; ik aanbidde U met ontzag; ik verheuge my met beevinge!" — Ja ik verheuge my: menschen worden verlost; in menschen heeft God een welbehagen!" — „ Aanbidlyk God! van waar dan uw welgevallen in zulken?" Welbehagen, dat is 't al wat hier van gezegd kan worden! — *Vry welbehagen!* dat geen bepaalende oorzaak buiten zich zelve kent, vry welbehagen volstrekt onafhanglyk van al wat schepsel heet! — *Redenlyk welbehagen!* Met de hoogste wysheid gevormd, op de beste reden steunende; maar reden, die met geen menschlyk dieplood gepeild kan worden! —— *Genadig welbehagen!* Daar de grootste gunstbewyzen, aan de alleronwaardigsten, aan de verachtsten geschonken worden! —— *Onveranderlyk welbehagen!* Dat de eeuwigheid verduurt, dat ondanks al de ontrouw van hun die 'er door gezaligd worden, ondanks alle de pogingen der helle, om dit ontwerp te

 doen

doen mislukken, eeuwig ſtand houdt." En zoo loopt dit verder voort. 't Ontbreekt ons aan plaats, om meer af te ſchryven. 't Geen wy verder tot aanpryzing van des Leeraars voorigen arbeid, t. a. p. in ons Maandwerk, gezegd hebben, is ook op dit Vervolg toepasſelyk.

Nieuwe Scheikundige Bibliotheek. 9de Stuk. Te Amſterdam, by W. Holtrop. *In gr. 8vo. 86 bl.*

Behalven eenige beoordeelingen van, en uittrekzels uit Scheikundige, of tot de Scheikunde betrekking hebbende, Werken, komen in dit ſtuk voor, eene Verhandeling over het maaken van Æther door Zoutzuur, of Zeezoutzuure Æther der Apothekers, door J. B. VAN MONS, gelyk ook Aanmerkingen van denzelfden Schryver over het Galvanismus, of de dierlyke Electriciteit, benevens eene Verhandeling van C. GIRTANNER over het *Azote*. Om een proefje van dit ſtuk der *Bibliotheek* te geeven, zullen wy ons thans bepaalen tot de Aanmerkingen van VAN MONS over de Galvaniſche vloeiſtoffe, en daaruit het volgende overneemen.

„ Om het Galvanismus op 't zintuig van 't Gezicht te doen werken, plaatst men een ſtrookje bladtin boven het ooglid, en neemt een ſtuk zilver in den mond; men brengt deeze twee metaalen in gemeenſchap, en men zal voor de oogen een wit licht, eene zoort van weerlicht, gewaar worden.

„ Hetzelfde ziet men gebeuren, wanneer men tusſchen de bovenlip en het tandvleesch, zo hoog als mogelyk is, een ſtaafje van zink plaatst, en op de tong een plaatje zilver legt, of een zilver ſtaafje in een van de neusgaten ſteekt, en op de tong een ſtukje goud of zink legt: men ziet, namelyk, dat zelfde licht voor de oogen verſchynen, op 't oogenblik dat de cirkel geſlooten wordt, 't zy door de onmiddelyke aanraaking der twee metaalen, of door tusſchenkomst van eene andere geleidende zelfſtandigheid.

„ Dit licht wordt nog veel aanmerkelyker, wanneer men den oogbol met een ſtaafje zink bepaalt, en een zenuwagtig gedeelte, dat niet veel bedekt is, door een zilver plaatje raakende, den cirkel door den vochtigen communicateur ſluit: zo lang men den cirkel geſlooten houdt,

houdt, ſtraalt een zeer helder licht uit de oogen, en eene zekere helderheid verſchynt voor dezelve. Maar als men dezelfde proef doet, met op het oog een ſtukje zink, en op een ander gedeelte wat zilver te doen, wordt men, op 't oogenblik als de cirkel losgemaakt wordt, eene zeer groote uitwerking van het licht gewaar.

„ Men kan de proefneemingen, waardoor men de uitwerkingen gewaar wordt, wanneer men eene zenuw, die met het oog gemeenſchap heeft, in den cirkel brengt, op een nog veel eenvoudiger manier in 't werk ſtellen: men behoeft alleen tusſchen de bovenkaak en de wang van den eenen kant een ſtukje zink en de onderkaak van den anderen kant een ſtukje zilver te plaatzen, en die beide metaalen buiten den mond doen gemeenſchap krygen, en oogenbliklyk verſchynt dit licht weder. —— Deeze proefneemingen doen vooral groote uitwerkingen, by 't ontwaaken uit den ſlaap en in donkere plaatzen.

„ Het Galvanismus is ook werkzaam op den reuk, zonder daarop echter het gevoel, aan dat zintuig eigen, voort te brengen. Wanneer men in 't eene neusgat een ſtomp en zeer glad ſtaafje potlood, en in 't andere een dergelyk van zink inbrengt, en den cirkel door tusſchenkomst van een derde metaal ſluit, verſpreidt zich een zeer helder licht voor de oogen, en men wordt in den neus, op de plaats waar die metaalen raaken, eene zonderlinge beweeging gewaar, en gevoelt eene prikkeling, en eene ſpanning in 't binnenst gedeelte van den neus, 't geen dikwyls niezing en hoofdpyn veroorzaakt."

Geſchiedenis der Vereenigde Nederlanden; nevens de voornaamſte Gebeurtenisſen in Europa. Door C. ZILLESEN. *IIIde Deel. In den Haage, by* J. C. Leeuweſtyn. *In gr. 8vo.* 378 *bl.*

Eene algemeene aanmerking, door ons op de twee voorgaande Deelen deezes Werks gemaakt (*), hier in beſtaande, dat de Schryver, te meermaalen, voor zo

(*) Zie onze Aankondigingen der beide voorgaande Deelen, in onze *Vad. Letteroef.* voor 1799, bl. 263 en 573.

zo langen tyd, de *Vereenigde Nederlanden* uit het ooge verliest, dat men twyfelt of die landen, meer dan andere, bepaald bedoeld worden, klemt omtrent dit Deel veel minder, dan ten opzigte van de voorige. Eigenaartig moest hy nader by huis blyven, daar om en in hetzelve zo veel opmerkenswaardigs voorviel, als ons zyn Gefchiedblad in deezen ontvouwt. —— De tusfchengevlogten aanmerkingen van den Burger ZILLESEN, welke voorheen desgelyks onze opmerking trokken, zyn min uitvoerig in het tegenwoordig Deel, doch van denzelfden ftempel.

In vier Hoofdftukken is dit Deel gefplitst. Het neemt een aanvang met het VII H. bevattende *Het voorgevallene naa de overgave van* Brusfel *en de bemagtiging van* 's Bosch. Het VIII fchetst *den inwendigen ftaat der Republiek, en Krygsverrigtingen, tot de Inneeming van* Nymegen. Het IX ftelt ons voor oogen *de Gebeurtenisfen tot de Inneeming van* Utrecht, *en* Holland. Het X befchryft *de Omwenteling in* Gelderland, *en in de verdere overige gedeelten onzer Republiek.* —— Deeze Opfchriften duiden een tydperk in de Vaderlandfche Gefchiedenisfe aan, zo vol woelings en ommezwaais, dat elk, dezelve leezende, en ZILLESENS uitvoerigen trant van verhaalen kennende, een breed verflag van gewigtige Gebeurtenisfen mag verwagten; en zal hy zich daarin niet bedroogen vinden. Noodloos zou het weezen, hier in byzonderheden te treeden. In 't algemeen mogen wy opmerken, dat de Schryver, die bekend ftaat met de Uitgeweekenen in één lot gedeeld, en veel gemeenfchaps met hun gehad te hebben, blykens het door hem voor het zyne erkende Werk, *Philaletes Batavus* (*), veele byzonderheden, hun betreffende, bybrengt, elders vergeefs gezogt, of niet in diervoege te vinden; 't welk een licht verfpreidt op eene menigte van voorvallen.

Zo, by voorbeeld, vermeldt hy, met den aanvang van het VIII Hoofdft. „ Door de zegevierende wapenen der *Franfchen* in *Belgiën* rees de moed der Republikeinen in de Vereenigde Gewesten zodanig, dat zy zich in geheime Committés vereenigden, en men correspondeerde onderling, tot bewerking van eenen algemeenen nationaalen opftand; dan dewyl daartoe eene meerdere verlichting voor den gemeenen man noodig was,

(*) Zie het Eerfte Deel deezes Werks, bl. 20.

was, rigtte men heimlyke Drukkeryen op (want de Vryheid der Drukpers was verboden), waarvan de lettervrugten in Volksgezelſchappen geleezen, en aan derzelver Leden medegedeeld werden. Dit geſchiedde met zo veel behoedzaamheid, dat hunne vyanden nooit den oorſprong daarvan konden ontdekken.

„ Uit deeze Committés, of Volksgezelſchappen, werden 'er twee centraale Committés verkoozen, een voor de buitenlandſche en een voor de binnenlandſche correspondentie: door de heimlyke werkingen van deeze Committés werden veele finantieele operatien der toenmaalige regeering verlamd, en daardoor het vermogen hunner vyanden verzwakt. Ook leerde men de hoofden der overheerſchende Party kennen, welker werkzaamheden op allerlei wyzen verydeld werden.

„ Na eenigen tyd op die wyze werkzaam te zyn geweest, beſlooten deeze twee Committés om eene heimlyke centraale Vergadering van alle de Committés te beleggen, en daar op te beſluiten:

„ 1°. Of men de Revolutie zou kunnen beginnen en ſtaande houden?

„ 2°. Waar dezelve zou behooren te beginnen?

„ Omtrent het eerſte werden de zwaarigheden zo groot bevonden, tot de daadlyke uitvoering, dat men geenzins beſluiten kon die te onderneemen; maar men beſloot te volharden in de onderling bepaalde werkzaamheden; terwyl men intusſchen eene Commisſie zou zenden aan de *Franſche* Volksrepreſentanten, ten einde den tydlyken toeſtand der Gemeenebestgezinden te berigten. En omtrent het tweede Poinct werd *Amſterdam* ten middelpunt verkoozen.

„ In Aug. 1794 zondt het Nationaal Committé naar de Repreſentanten van het Noordlyk Leger, aan wien zy verſlag deeden van den inwendigen ſtaat der Republiek en hunne werkzaamheden. Zy werden aldaar door dezelven allervriendelykst ontvangen, het plan der militaire operatien ontworpen, naar het *Franſche* Gouvernement gezonden, en goedgekeurd, met mondelyke verzekering; *de Staatkunde zal het overige uitvoeren. Het Patriottiſche Volk belooft trouw en beſcherming aan de Patriottiſche Party.*"

Hierop deelt ZILLESEN een opmerklyken Brief van den Generaal en Chef PICHEGRU aan den Generaal

DAEN-

DAENDELS mede, de kort aanstaande komst der *Franschen* en de Maatregelen hier te neemen inhoudende, gedagtekend 6 September. —— „ Groot," vervolgt de Geschiedschryver, „ was de vreugde onder de Patriottische Party over deeze voor haar zo heugelyke tyding; zy verdubbelde haare werkzaamheden, ontwierp de daartoe noodige plannen, lag heimlyke wapen-magazynen aan, rustte eene kleine zeemagt uit, om vooral *Amsterdam* te beveiligen, en voor eene aanzienlyke somme gelds kogt men 40,000 *Jooden* om, die voorheen de belangen van *Oranje* toegedaan waren, en zelfs verkreegen de Patriotten veelen van 's Lands militairen op hunne hand. Men spaarde geene schatten ter ontdekkinge der verstandhoudinge der zamenverbonden dwingelanden, en zette, hoewel te vergeefs, de landlieden op, om zich tegen het formeeren der Inundatien te verzetten, teffens zorgende, dat, by de komst der *Franschen*, 'er in *Utrecht* en andere plaatsen geen gebrek aan behoeften en noodwendigheden zoude weezen. Maar alle deeze middelen konden zo geheim niet worden daargesteld, dat zy het waakzaam oog der Regenten van dien tyd ontglipten."

Het verbod der Leesgezelschappen en Societeiten vermeld hebbende, verklaart hy: „ De werkzaamheid van het toenmaalig bestuur, en de vertraaging van de komst der *Franschen*, deedt alle de schoone vooruitzigten der Patriotten in rook verdwynen; en meer dan de helft der geallieerde Armée [dit is zeker wat vergrootend uitgedrukt] nam de wyk van de grenzen naar de binnensteden, om, zo als men het noemde, den euvelmoed der Patriotten te beteugelen."

Zeer merkwaardig is een hier medegedeelde Brief uit *Amsterdam*, geschreeven den 20 October, aan de Representanten van het *Fransche* Volk by de Legers in het Noorden, toen het Nationaal Committé geen den minsten uitslag vernam, zelfs niet van deszelfs ten derden maale afgezondene Deputatie aan de *Fransche* Volksvertegenwoordigers. „ Een Brief," waaromtrent ZILLESEN aanmerkt, „ dat dezelve gewis onwederspreekelyke waarheden behelsde; want door het lang vertoeven der *Franschen* hadt men binnenslands gelegenheid om zich te wapenen tegen alle onderneemingen der Patriotten, welker plan over te veel raaderen liep om niet ontdekt te

te worden, en dit gaf gelegenheid, dat de Regeering eenige wapen-magazynen van de Patriotten ontdekte en opligtte."

Dan, laat ons voortgaan, met uit het IX Hoofdſt. nog iets van de Revolutionaire Committés in ons Vaderland over te neemen. „ Hoe zeer wel, binnen de Republiek, het beſtier de grootſte waakzaamheid gebruikte omtrent de Patriotten, zo correspondeerde men nogthans van alle plaatzen met elkander, en het Generaal Committé Revolutionair hadt met de Stedelyke Committés hunne onderling vastgeſtelde plannen, om, zo dra de *Franſchen* tot een zeker punt naderden, in die Stad, daar zy het digtſte by lagen, de Omwenteling te beginnen, en daarvan kennis te geeven aan de naastbygelegen Steden, om daar hunne meſures naar te neemen. Alles was voorbereid tot de Omwenteling, en het Committé Revolutionair te *Amſterdam* hadt zyne afgezondenen by het *Franſche* Leger, die dagelyks met de Generaals van hetzelve ſpraken, en binnen 's lands briefwisſeling hielden, op zodanige geheime wyze, welke niet ligt te ontdekken was. Ieder Committé hadt ook, by voorzorge, de nieuwe Regeering benoemd, welke de plaats der oude moest vervangen."

In het X Hoofdſt. by den aanvang geeft de Burger ZILLESEN de Stukken op, in het Revolutionair Committé te *Amſterdam* gereed gemaakt, ten einde de Omwenteling in alle Provincien, Steden en Plaatzen ordenlyk zou geſchieden; waarvan men overal geen gebruik kon maaken, doch hier en elders, met zekere wyzigingen, volgde; gelyk het verhaal van ZILLESEN uitwyst.

De voltooijing der Omwentelinge beſchreeven hebbende, voegt ZILLESEN 'er, ten ſlot van dit Deel, nog eenige aanmerkingen nevens, van eenen algemeenen aart, de Omwenteling betreffende, terwyl hy nu en dan in het verhaal zelve eenige hadt ingevlogten van eenen berispenden aart, hoedanig ook deeze voor het meerendeel zyn: eenige ſteunen op goeden grond, andere dunken ons van een twyfelagtiger aart. Dan, wat anderen, wat wy des denken mogen, ZILLESEN zegt 'er dit van: „ Om met lof en roem te regeeren, in een tyd, nu het verval groot, de omſtandigheden van *Europa* ongunſtig, en het land in een oorlog ingewikkeld is, worden 'er meer dan dubbele vermogens van geest vereischt, en het

het is dus niet te verwonderen geweest, dat 'er by ons nieuw Bestuur, van 't welk veelal burgers in 't bewind kwamen, die geene ondervinding van Regeeringszaaken hadden, misslagen plaats greepen, die ik tot onzer leeringe in de volgende Deelen zal moeten aanstippen: want zo min een Vleijer des Volks willende zyn, als een pluimstryker van het Bewind, zo acht ik my verpligt, ongeveinsd en met bescheidenheid, de misslagen, die 'er telkens plaats gehad hebben, aan te wyzen, niet om daardoor het voor- of tegenwoordige Gouvernement in eene minachting te brengen: neen, dan werkte ik de dwingelanden en de vyanden der vryheid in de hand: maar een volk dat vry wil zyn en blyven moet altoos jalours en waakzaam op zyne rechten weezen; het zwygen, als men misslagen ziet, is eene misdaad, die men aan de majesteit des volks begaat."

Wy kunnen niet nalaaten, ons een oogst van aanmerkingen te belooven, van geenen malschen aart, als wy de reeds gemaakte ons herinneren, en bedenken, wat ZILLESEN by het opstellen van zyne *Beschryving des Waternoods in* 1799 wedervaaren (*), en op welk eene wyze eene en andere voorslag, door hem gedaan, van het Landsbestuur, blykens de Dagbladen, bejegend is.

Dit IIIde Deel is opgecierd met het Pourtrait van den Luitenant Colonel KRAYENHOFF, en de afbeelding van de Inkomst der *Fransche* Husaaren te *Amsterdam*.

(*) Zie onze Beoordeeling deezes Werks, *Lett. voor* 1800. bl. 374.

Geschiedenis van de Agttiende Eeuw; bevattende al het merkwaardige, het welke, zo in als buiten Europa, in de laatste honderd Jaaren, is voorgevallen, op eene zaakelyke en beknopte wyze beschreeven, en uit de beste en meest geloofwaardige Autheuren, en oorspronglyke Stukken, byeengetrokken. Door JAN FOKKE. *Iste Deel. Met Plaaten. Te Haarlem, by* F. Bohn, 1801. *In gr.* 8vo. 414 *bl.*

Tydsgelegenheden geeven eigenaartig aanleiding om pennen ten papiere te lokken. De Eeuwwisseling, zo kort geleden door ons beleefd, doet het oog in de ruimte der jongst verstreeke Eeuwe terug zien. Zeer on-

onlangs kondigden wy het *Historisch Tafereel der Agttiende Eeuwe* aan (*). De thans voor ons liggende *Geschiedenis* van dat eigenste Tydperk is van eenen gansch anderen aart, en geschikt tot de opgave der Gebeurtenissen, zonder dezelve, tot eenig bepaald doel, te beredeneeren, 't welk het geval des anderen is.

Wel te regt mag de Schryver zyn Voorbericht aanvangen: „Was 'er immer een tyd, vrugtbaar in aanmerkelyke en tevens gewigtige Voorvallen, zo is het, zonder tegenspraak, de nu reeds verloopene Agttiende Eeuw geweest; — eene Eeuw, in wier aanvang twee der magtigste Mogendheden, *Frankryk* en *Spanje*, welke jaaren lang tegen elkander in 't harnas geweest waren, en waarvan ieder zig de Alleenheersching over gansch *Europa* ten doel gesteld had, zig met elkander verbonden, waardoor de balans van magt in dat Waerelddeel verbroken, en de aanleiding tot een der bloedigste en hardnekkigste Oorlogen gegeeven wierd; — eene Eeuw, in wier midden de verbaazendste Verbintenissen voorvielen, en wier einde nog veel merkwaardiger is geworden, door de zeldzaamste Staatsomwentelingen, welke het Staatkundig Stelzel in *Europa* eene geheel andere, nieuwe en vreemde gedaante gegeeven hebben; — eene Eeuw, zo ryk in 't voortbrengen van groote en voornaame Mannen, wier daaden de aandagt van de geheele Waereld tot zig getrokken hebben; — eene Eeuw, eindelyk, in welke de Geleerdheid, de Kunsten en Weetenschappen zulk eenen verwonderlyken voordgang gemaakt hebben, dat derzelver weldaadige Invloed tot in de afgelegenste Streeken van *Europa* doorgedrongen is, waardoor dus de schadelykste vooroordeelen overwonnen zyn, en het schandelyk en dweepzuchtig Bygeloof genoegzaam geheel vernietigd is."

Het bezwaarlyke om zulk een Werk uit te voeren gevoelt de Schryver, en stelt voor, hoe Waarheid, Onpartydigheid, Eenvoudigheid en Beknoptheid, de hoofdvereischten zyn in den Onderneemer eener zo moeilyke taake. — De Burger FOKKE betuigt, zyn best gedaan te hebben, om, in zyne *Geschiedenis van de Agttiende Eeuw*, aan die vier vereischten, door hem breeder ontvouwd, te

(*) Zie hier boven, bl. 580.

te beantwoorden. Hy onderrigt den Leezer wegens de famenftelling zyns Werks, met deeze woorden: „ Het „ is onbetwistbaar waar, dat men in eene Algemeene „ Gefchiedenis, waarin van zo veele onderfcheiden „ Landen en Ryken moet gefprooken worden, onmo- „ gelyk een goed aaneengefchakeld Verhaal kan geeven, „ zonder telkens in onaangenaame, en den Leezer ver- „ moeiende, afbreekingen te vervallen. Wy hebben „ derhalven goedgevonden onze Gefchiedenis in Boeken „ te verdeelen, waarvan elk Boek een geheel op zig- „ zelven uitmaakt. Dus treft men in het Eerfte Boek „ de Gebeurtenisfen van *Italien*, in het Tweede die van „ *Spanje* en *Portugal*, in het Derde die van *Frankryk*, „ in het Vierde die van *Groot-Brittannien*, in het Vyfde „ die van de *Nederlanden* en van *Zwitzerland*, in het „ Zesde die van *Duitschland*, in het Zevende die van „ de *Noordfche Ryken* en het *Turkfche* Gebied aan." — Ongetwyfeld geeft deeze fchikking het voordeel van eene meerdere éénheid dan een doorloopend Verhaal, naar de orde des tyds ingerigt; doch die eigenfte fchikking ftelt den Schryver in het onvermydelyk geval, om niet ééne enkele maal, maar zomtyds vry dikwyls, tot het vermelden van dezelfde Gebeurtenis te komen. *Toezeggingen* van eene elders breeder behandeling, en *terugwyzingen* op plaatzen, waar van de aangeroerde Perfoonen of zaaken uitvoeriger gefprooken is, zyn, in dit geval, de redmiddelen, van welken de Burger FOKKE zich ook, blykens den voet zyner bladzyden, bediend heeft. Men moet billyk de fchikking eens Werks aan 's Schryvers keuze laaten, daar 'er voor en tegen te zeggen is, en men voorbeelden genoeg heeft van nog uitgebreider tydperken, dan die eener Eeuwe, op eene aaneengefchakelde wyze gefchreeven, zonder dat de Schryvers dorre *Kronykmaakers* wierden. — De Gefchiedboeker FOKKE zal ook, zo wy vermoeden, tot dus eene andere fchikking moeten komen, als hy, volgens zyne toezegging, „ de Gefchiedenis van de drie overige Deelen „ der Waereld, de Kerklyke zaaken en den ftaat der „ Kunften en Weetenfchappen, Koophandel en Fabrie- „ ken der Agttiende Eeuwe tot het einde van dit „ Werk befpaart, om dezelve dan *onafgebrooken* te ver- „ handelen."

's Schryvers *Inleiding* fchakelt de Gefchiedenis der Eeuwe, door hem onder handen genomen, aan de voor-

gaan-

gaande, op eene beknopte wyze. Naar zyn opgegeeven Plan doorloopt hy de aangeduide Ryken en Gemeenebesten van *Europa*, in dit Deel, tot den Vrede, te *Utrecht*, in den Jaare 1713, gesloten; — een voeglyk standpunt, om verademing te neemen, naa zo veel stryds onder de Mogendheden, en zo veel inwendige onlusten, in een en ander Land, bygewoond te hebben. Niet vreemd en voor den *Nederlandschen* Leezer niet ongevallig is de Burger FOKKE eenigzins breedspraakiger over de *Vaderlandsche*, dan over *Buitenlandsche Geschiedenissen*. Hier en daar heeft hy, zo deeze als geene, met korte Aantekeningen toegelicht. Veelvuldiger en uitgebreider zou hy dezelve zeer ligt hebben kunnen maaken; dan het blykt veelzins, dat hy zich der kortheid bevlytigd hebbe: deezer inagtneeming in een Werk, 't welk de Uitgestrektheid van eene geheele Eeuw, en de Geschiedenis aller Landen, moet bevatten, is hoogst aan te pryzen. Kan de Geschiedschryver alles in drie, of ten hoogsten vier Stukken, van grootte als het tegenwoordige, bevatten, zyn Werk zal des te aangenaamer en voor allen te geschikter weezen. De gaave van bekorten, zonder te benadeelen, is zeldzaamer dan die van uitbreiden, en daardoor onfeilbaar te verveelen.

Met vollen regt telt FOKKE, de voornaamste Eigenschappen eener Geschiedenis opgeevende, daaronder de *Eenvoudigheid*, „ waardoor," om 's Mans woorden te gebruiken, „ de Geschiedenissen natuurlyk, en zonder „ verheevenheid, (die meer aan den Dichterlyken Styl „ eigen is,) voor het oog des Leezers gebragt worden, „ zonder egter door laage uitdrukkingen of laffe taal „ de Leezers te beledigen, en de deftigheid der Ge„ schiedenis te benadeelen. Indien men zig den grooten „ Historieschryver WAGENAAR hier ten voorbeelde stelt, „ zal men weinig gevaar loopen van, ten deezen opzigte, „ te dwaalen." — Een welgekoozen voorbeeld; doch niet altyd hier gevolgd: voor het *zwellende*, waarvan WAGENAAR zo afkeerig was, heeft FOKKE zich gewagt; doch 'er valt meer te doen, als men WAGENAAR wil volgen, dan niet zwellende te weezen, of tot het Dichterlyke te vervallen. Daartoe wordt eene eenpaarigheid gevorderd; doch niet zonder eenige verheffing, als het onderwerp zulks toelaat, of zelfs vordert. —— WAGENAAR muntte uit in zuiverheid van Taal; dan wy kunnen de Taal-

 ge-

gebreken, ons hier ontmoet, aan geene Schryf- of Drukfeilen toekennen. Eene betere inagtneeming hiervan durven wy den Schryver wel aanraaden.

De Boekhandelaar heeft, by een keurig uitgevoerden Druk deezes Werks, hetzelve met twee Plaaten vercierd, die ons zeer behaagen, bovenal de eerfte, den moeilyken Tocht van Prins EUGENIUS *over den Berg Cenis* verbeeldende.

Korte Gefchiedenis der merkwaardigfte Gebeurtenisfen in de Agttiende Eeuw, voor den Burger en Landman. (Uit het Hoogduitsch vertaald, naar den tweeden Druk.) Ifte Deel. Te Zutphen, by H. C. A. Thieme, 1801. *In gr. 8vo. 216 bl.*

Een eenvoudige goede ftyl, kortheid en naauwkeurigheid, en daarenboven hier en daar zeer goede, fomtyds ook zedekundige wenken, pryzen dit Werkje aan, waarvan ons het vervolg fpoedig wordt toegezegd, het welk op zyn hoogst nog twee Stukken, van gelyke grootte als het tegenwoordige, zal uitmaken. In dit gedeelte vinden wy een verhaal 1) *van den groten Noordfchen Oorlog, van het Jaar* 1700 *tot den Vrede te Nyftad* 1721; 2) *van den Spaanfchen Oorlog over de Erfopvolging;* en 3) *van den Oostenrykfchen Oorlog over de Erfopvolging, van het Jaar* 1740 *tot* 1748. Voorts, als een *Aanhangzel*, 1) ene *befchryving van de Aardbeeving van Calabrien in het Jaar* 1783, en 2) *van de belegering van Gibraltar.* —— Het geven van ene proeve ftellen wy uit, tot ons de volgende Delen in handen komen; daar het, vertrouwen wy, onze Lezers toch al zo aangenaam zal zyn, den Schryver enigzins te kunnen beöordelen, door iets van hem te zien, dat de gefchiedenis betreft van onzen tegenwoordigen tyd. Intusfchen mogen wy verzekeren, dat dit Stuk zich met genoegen laat lezen, en dat men in hetzelve overal den Wysgeer voelt, die vooral ook in de gebeurenisfen zyne Lezers doet opmerken, *dat Hy, die de waereld regeert*, (deze woorden nemen wy van den Schryver over) *den fwakken mensch wel toelaat, wydloopige ontwerpen te maaken, en te meenen, dat hy zelve de dryfveer van toekomende gebeurtenisfen is, voor zich zelven*

ven echter de uitvoering zoo vry en onafhanglyk voorbehoudt, dat de stoutmoedigste zelve slegts juist zoo veel te verrigten krygt, als 'er voor hem bestemd is, en op die plaats moet staan, alwaar de almagtige Opperbestuurder hem nodig heeft.

Dichterlyke Gedachten-beelden. Iste Bundel. Te Amsterdam, by de Wed. J. Döll, 1801. *In gr. 8vo. 204 bl.*

Telkens verheugen wy ons, wanneer wy Dichtbundels in handen krygen, welke wezenlyk tot eere der Natie kunnen verstrekken. Deeze *dichterlyke Gedachtenbeelden* is een van dezelve, en verdient daardoor onze aanpryzing; offchoon wy met een en ander gezegde, vooral voorkomende in sommige Versen van den Dichter J. F. HELMERS, ons geenszins kunnen vereenigen, nadien dezelve te veel kentekenen van eene zekere onvergenoegdheid en partyschap draagen. Een getal van XVII Dichtstukken maakt den inhoud van deezen eersten Bundel uit. Vrouwe MARIA PETRONELLA ELTER, geb. WOESTHOVEN, welke in deezen weder haar eigen weg, als uitmuntend Genie, bewandelt, bezingt, in eene zeer wysgeerige *Ode, de Schepping*, en, in eenen *Klaagzang*, den Hoogleeraar HENRIK ALBERT SCHULTENS. Mr. J. KINKER deelt in denzelven *de Dichterlyke Genie*, een treffende *Ode, de Dichtkunst*, en *aan* ALFRED mede. Van den reeds genoemden J. F. HELMERS vindt men, *aan* RIMAX, *Ode, aan mynen Vriend* A. J. ZUBLI, *aan den Dichter* CORNELIS LOOTS, *aan* BONAPARTE, *aan de Vryheid*, JAMES COOK, *Lierzang; aan mynen Kunstvriend* A. R. FALCK, en *Karthago*. Van Mr. W. BILDERDYK ontmoet men hier *de Zomer*; van Mr. M. C. VAN HALL een fraaije Naarvolging van PETRONIUS *Burgerkryg*; en van HENDRIK MEIJER *Junior* een schoonen *Lierzang aan* OSSIAN.

Om onze Leezers, noch den Dichter HELMERS, te laaten gissen, met welke gezegden wy ons niet kunnen vereenigen, maar dezelve, om hunne partydigheid — die wy vooral in deezen bundel, en wel in deezen tyd, niet verwacht hadden — afkeuren; bepaalen wy ons tot het Dichtstuk aan AMBROSIUS JUSTUS ZUBLI, bl. 53 enz. Na gezegd te hebben, dat deeze hem te vergeefs tot zingen aanspoort, omdat hy zyn vryë lier nimmer voor de oorlogswoede heeft gesnaard, vervolgt hy:

Laat vry 't geschreeuw van rymelaren,
Aan 't volksgejuich zyn klanken paren;
En in vervelend maatgeluid
Elk deugdbeminnaar driest vervaren,

En kryten 't snoodst geweld voor vlekloze onschuld uit:
Hun roem kan my geen afgunst baren!
Geen vleiëry ontwy' myn snaren!
Hun roem en zang en lauwerbladren,
Strekt ras aan Lethes stroom ten buit,
Eens zal de storm des tyds bedaren.
Zoo ryst, om 't onweêr opteklaren,
De god des dags van uit de baren;
Bewierookt van de maagdenscharen,
Wier zang langs rots en heuvlen fluit,
Als hy Eölus (*) sloot in donkre holen sluit.

'k Zie hier en kunde en smaak gezonken,
Dáár volken aan den afgrond ronken,
Wiens open muil hen zeker wacht.
De Gauler op zyn' voorspoed dronken,
Stort op de Natiën met dubble wapenkracht;
De Rhyn in ketenen geklonken;
De Godsdienst zuchtende in spelonken;
Neptunus slaf den Brit geschonken;
Het Vaderland beroofd van macht,
Wiens roem zo heerlyk heeft geblonken —
By 't onnavolgbaar voorgeslacht.
Kan dit myn' dichtgeest ooit ontvonken?
Neen, neen! vergeefs dat in deez' nacht
Der Barden eedle zang der volken wel verzacht.

Wanneer men deeze Verſen in verband tot elkander beſchouwt, en vooral wanneer men die vergelykt met des Dichters redenen, aan zynen Vriend A. R. FALCK, op de vraag gegeeven: *waarom hy geenen Eeuwzang vervaardigde*, zie bl. 153—156; dan blykt zeer duidelyk, dat hier een man zingt, die onvergenoegd is, op den voorſpoed der Franſche Wapenen; op de middelen, die hier en elders zyn aangewend, om de vryheid te verkrygen; of wel op eene orde van zaaken, die met zyn geliefd ſtelzel ſtrydt. Van daar dat het allen rymelaars zullen heeten, die hunne klanken aan 't volksgejuich paaren. Maar wat moet A. J. ZUBLI van deeze aan hem gerichte Verſen dan denken, wiens Vaderlandſche Dichtſtukken, niet zelden, in den Amſteldamſchen Schouwburg, met zo veel genoegen, als naar waarde, zyn toegejuicht? — Van daar het reeds zoo zeer, en tot verveelends toe herhaald beklag, even als of de Godsdienst, door deeze orde van zaaken, in gevaar was gebragt. Waar, vraagen wy, zucht dezelve in Spelonken? Immers niet hier te lande! Maar waar dan? — Mo-ge-

(*) EOLUS heeft, kiesch genomen, hier een verkeerden toonval.

gelyk te *Rome*; want daar ziet de Dichter, in zynen Lierzang *aan de Vryheid*,

de achtbre tempels uitgeplonderd!
't Beeld van Gods Zoon ter neêrgedonderd.

Dan, dit had hy, vóór rulm twee Eeuwen, ook op verschei-dene plaatsen in ons Vaderland kunnen zien; en mogelyk zal hy die tyden toch nog gelukkig noemen, omdat ze de Hervorming te wege bragten! — ten ware hy den Roomschen Godsdienst toegedaan ware, dat wy niet weeten.

Het blykt, intusschen, dat, hoe afkeerig deeze Dichter ook in den jaare 1800 scheen te zyn, om op aandrang van zyne Vrienden te zingen, hy zulks echter vrywillig en met zeer veel vuur in dat zelfde jaar nog gedaan heeft. Dit blykt uit zynen, zo even genoemden, *Lierzang aan de Vryheid*; in welken hy al het kwaad heeft byeen verzameld, het welk men aan losbandige onverlaaten, geenszins aan de verdeedigers der vryheid, wyten kan. Men kan, met hetzelfde recht, den *wyn* verachten, en deszelfs nadeelen bezingen, omdat sommige menschen daardoor dronken worden, en dan de grootste buitenspoorigheden, ja zelfs euveldaaden, begaan. Maar tusschen het gebruik en misbruik was altyd verschil, en het is nog zoo. En hy, die alleen het kwaade bezingt, met voorbyzien van het goede, toont zich ten minsten zeer partydig; en dit blykt in de meeste Coupletten van deezen Lierzang. Een enkel voorbeeld ter proeve.

ô Vryheid, 'k wenschte uw' lof te zingen!
Hoe, door der vaadren heldenmoed,
Ge u d'yzren kluister dorst ontwringen!
Hoe zy, in 't harnas opgevoed,
De deugd verr' boven 't leven stelden;
Maar ach! dat edel kroost van helden,
Wier naam nog ziddring wekt, verdween. —
Het nakroost heeft hun deugd verloren,
En 't geen myn zangdrift aan kan sporen,
Is verontwaardiging alleen.

Dus, het geen ZUBLI, het geen FALCK niet heeft kunnen doen, dat heeft *de verontwaardiging* gedaan! (Eene verontwaardiging tegen het *Koorn*, om het *Kaf!*) Maar de Dichter had zeker zeer veel reden daartoe. 'Er waren geene Helden meer in ons Vaderland! Het waren allen bloodaarts. Zelfs zy, die, een jaar te vooren, de met zo veel hoop bezielde, en daar op moedig gelande Britten, uit *Noordholland* hielpen verdryven, waren zekerlyk lafaarts. HELMERS zong toen niet, en zy vochten!

Dan wy meenen genoeg gezegd te hebben, om te doen zien, dat soortgelyke Zangen geen *Eendracht* noch *Vryheid*, maar eerder *Tweedracht* en *Dwinglandy*, kunnen bevorderen; en dat deeze partydige trekken, even als vlekken in een schoon aangezicht, deezen bundel ontsieren: het welk te meer jammer is, daar deeze Dichter in zyne andere stukken toont, dat hy zeer wel in staat was, om denzelven door schoone kunststukken, die hem en het Vaderland eer aandoen, te versieren.

Proeve van Minnezangen en Idyllen. Door H. TOLLENS C. Z. *Te Amsteldam, by* P. J. Uylenbroek. *In gr.* 8*vo.* 120 *bl.*

Leerlingen, zegt het gewoone spreekwoord, zyn geene Meesters; en volgens die waarheid kan men geenszins verwachten, dat de stukjes, die ons in deezen bundel, door een nog weinig in de kunst gevorderden Jongeling, worden aangeboden, met de meesterstukken van eenen GESNER, LEONARD BERQUIN en anderen, zullen gelyk staan. Intusschen verdient de jonge Dichter aanmoediging op deezen zynen weg, en vooral in de kleine in maat geschreevene stukjes, van welken wy het volgende, als een proefje, zullen overneemen.

DE KUSCHJES.

De jonge DAMON *wierp aan* AGNES *kniën zich neder,*
Daar hy een eenig kuschje bad;
Het meisje, meerder gul dan teder,
Gaf hem 'er daadlyk twee. „ Ach!" riep de Herder weder:
„ Ik dacht dat gy my liever had!
„ Waarom waart gy myn wensch niet tegen?
„ 'k Had liefst de kuschjes zelf gekregen."

Ernst en Boert voor de XIX Eeuw, of Almanach van beschaafde kundigheden voor 1802. *Te Amsterdam, by* W. van Vliet *en* J. van der Hey. *In* 12*mo.*

Alles wat wy in het vorige jaar (*) goeds van dit bovenaangekondigd Tydboekje gezegd hebben, schynt dermate door de vrienden en voorstanders van goeden smaak ondersteund geworden te zyn, dat de kundige en arbeidzaame VOKKE daardoor aangemoedigd is, om dezen arbeid te vervolgen; althans wy hebben het genoegen, onzen Lezeren thans op

(*) *Alg. Vaderl. Letteroef.* voor 1800, I Stuk, bl. 567.

op nieuw verslag te doen van deszelfs Almanach voor 1802, die zo wel ten aanzien van den inhoud als typographische en bibliographische schoonheden niets minder dan de vorige is, zo niet denzelven overtreft.

De Heer FOKKE heeft gemeend, om zynen Landgenooten meer genoegen te geven, deze tweede uitgave minder Wetenschappelyk en nog meer ten nutte van het algemeen te moeten inrichten dan de vorige, ter meerdere aanmoediging der koperen in het algemeen; het welk hem, en ook ons, voorkomt, dat niet ongunstig zal opgenomen worden.

De onderwerpen zyn, behalven den completen Almanach, de volgende: I. WYSBEGEERTE. *Samenspraak over de eindigheid des Menschelyken Verstands.* II. SCHOONE KUNSTEN. *Over de beginselen der Toonkunst.* III. FRAAIJE LETTEREN. *Het Dagwerk der oude Romeinen.* IV. DICHTKUNST. 1) *Over de Idylle.* 2) *De ontvlugte Cupido.* 3) *Biographische schets van P. C. Hooft.* V. KORTE VERHAALEN. 1) *De geboorte van Pallas, eene Comische Anecdote.* 2) *Anecdoten en Puntspreuken.* VI. UITSPANNINGEN. 1) *Aanmerkingen over het Italiaansch Tooneel.* 2) *Het scheiden der Italiaansche Comedianten.* VII. ZEDEN EN GEBRUIKEN.

De Plaaten, even als de vorigen, door KUIPER getekend en door CLAESSENS gegraveerd, en twee aartige Carricatuuren, strekken tot verfraaijing van dit in een goeden styl en zuivere taal geschreven Jaarboekje.

Wy vertrouwen, dat deze Almanach van het kunstlievend Publiek wederom met welgevallen zal ontvangen, en de Heer FOKKE daardoor in staat gesteld worden, om denzelven jaarlyks te vervolgen.

Het geheimvol Kasteel, of de ouderlooze Erfgenaam. II Deelen. Naar het Engelsch, volgens eene Fransche Vertaaling. Te Amsterdam, by W. van Vliet. *In gr. 8vo. 312 bl.*

Een aantal karakters worden, in dit geheimvol Kasteel, aan het daglicht gesteld, en leveren een aantal gesprekken en onderhandelingen op, die den Leezers en Leezeressen van deeze soort van geschriften waarschynlyk niet onaangenaam zullen zyn. Hier en daar hebben wy zeer goede beschryvingen aangetroffen; doch over het geheel genomen is dit Werk geen meesterstuk, het welk uit eene tweede taal verdiende vertolkt te worden. Alles loopt uit op een gelukkig huwelyk tusschen ALBERT en MARIA; terwyl het oud Kasteel van *Mowbray*, eerst tot eene schuilplaats voor struikrovers dient, naderhand werdt afgebroken: wordende ALBERT, door dit huwelyk, uit den staat van afhanglykheid

heid en onbekendheid verheven, en met eer en goederen overlaaden. Voor het overige hebben wy in deezen Roman niets gevonden, 't welk tegen de goede zeden ftrydt; doch het zedelyk nut, van deeze en foortgelyke fchriften, waarvan het yslyke veelal de grootfte verdienfte uitmaakt, te wagten, valt niet genoegzaam in het oog, om de leezing van dit Boek uit dien hoofde aan te pryzen.

Klafa, Koninginne der Indiaanen. Of het Huwelyk van Alexander de Groote. Tooneelfpel in drie Bedryven. In den Haag, by J. Plaat, 1801. *In 8vo. 37 bl.*

Wy lazen, voor enigen tyd, in de *N. Vad. Bibliotheek*; met genoegen, het verhaal, *dat aanleiding* tot dit ftukje gaf; en, zo veel wy zien kunnen, heeft de ons onbekende maker van dit Toneelfpel nagenoeg niets meer gedaan, dan dit verhaal *affchryven;* de woorden *Bedryf* en *Toneel* 'er, hier en daar vry onoordeelkundig, *invoegen*; en door zyne invoegingen, waarvan hy in het Voorbericht gewag maakt, gaf hy aan hetzelve zulk enen graad van onwaarfchynlykheid, en verlamde hy het geheel zo zeer, dat wy buiten ftaat zyn om te voldoen aan zyn verzoek, ook aan ons gericht, indien hy ons anders voor bevoegde beöordeelaars houdt, om hem, naamlyk, de wezenlyke gebreken, die hy overtuigd is dat hetzelve heeft, aan te wyzen; maar hem welmenend moeten raden, dat hy zich in het vervolg *alleen het affchryven* van ftukken van vernuft en fmaak, in zyne ledige uren, veroorlove, en zich zorgvuldig wachte van 'er iets van *zyne eigen vinding* by te doen.

Verzameling van leerzame Opftellen, tot een School- en Leesboek voor de Jeugd, uit het Fransch. Te Zutphen, by H. C. A. Thieme, 1801. *In 8vo. 248 bl.*

Ene Overzetting van de Verzameling van *leerzame Franfche Opftellen voor de Jeugd*, waaraan wy, op zyn tyd, den verdienden lof gaven. De vertaling komt ons voor, recht gefchikt te zyn tot het oogmerk; noch te vry, noch te ftyf, opdat men alzo deze ftukjes door de Jeugd wederom in het Fransch zou laten overbrengen. Wy kunnen dus ook aan deze uitgave onze goedkeuring niet weigeren. De Fabelen van DE LA FONTAINE, die hier voorkomen, zyn in dichtmaat, en van den bekenden Vaderlandfchen Dichter J. NOMSZ overgenomen: het laatfte ftukje alleen is door den Schryver zelven in rymloze verfen overgebragt. Wy wenfchen, met den Schryver, dat dit Werkje der Nederlandfche Jeugd recht nuttig zal zyn.

RE-

REGISTER

VAN

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

Die in dit Stuk oordeelkundig tevens en vrymoedig verhandeld worden.

Met derzelver Pryzen.

A.

B.

Be-

M.

S.

T.

Ver-

W.

